

માર

૨૨૬

વૈશાખ ૧૦૧ ૧૯૬૮

ત્રી રવિરાકર રાવળ

૦૦ -
૩૨૧

અમિત્ય દિન્ના ગામડાની શાળા
ચિત્રાર રસિકલાલ ન પરીખ

દક્ષિણ દિવંના ગામડાની દુકાન (ચિ. નરસિંહલાલ પરીખ) પૃષ્ઠ	
ચટોખા તથાવતી પાળે (ચિ. ચન્નેશ્વર શુક્લ) ત્રિરંગી મુખચિત્ર	
બારણે બારણે છુદ્ધ (કાશ્ય)	કુમારોંકર ગેરી ૨૮૧
ચાહોનો સ્થાન લિપ્તન	૨૮૨
ગિલિંડર (વાર્તા)	તામસુખ બટ ૨૮૬
લોહકા (કાવ્ય)	કાશિર કોકરશી ૨૮૮
મિત્રતા	ચિત્રકાર - રવિશંકર રાવળ ૨૮૮
મનુષ્યોમાં જ્યપુરના મહાસાબ્યે બપોરે બંધિર	
	(કૌટો) પંચાણનાથ વારા ૨૮૯
દેવસ્વરૂપ તારાઓ	દીસાલાલ અમૃતલાલ સાહ ૨૮૯
હડતાળ (વાર્તા)	'રસતંત્રિ' ૨૯૪
દેવોનું કાવ્ય	દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાસિલાલ ૨૯૭
મિત્રતા (બાળચિત્ર—વાર્તા)	મંચુલાલ ર. મજુમદાર ૨૯૮
માધુકરી	૩૧૨
કૌટોગ્રાફી ઘડીકાણનું પરિણામ	૩૧૯
છેલ્લું પાનું	૩૨૦

તંત્રી રવિશંકર રાવળ; સુદ્રક-પ્રકાશક બચુભાઈ રાવત, કુમાર મિન્ડરી-કુમાર કાર્યાલય, ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ.

ચેતવણી

'કુમાર'માં પ્રગટ થતા કોષપણ લખાણ, ચિત્ર કે ફોટોગ્રાફો ઉપયોગ કરી શકાઈતી રૂએ તંત્રીની પરવાનગી વિના કોઈપણ ચદ્ધ શકે નહિ. તેમ કરનાર તેને માટે જવાબદાર તથા ગેરજવાબદાર મણાશે.

મુળાઈના એજન્ટ: સી. જમનાલાલની કં. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ; તથા આર. આર. શેઠની કંપની પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ-૨ વતહર ખબર માટેના મુંબાઈ ખાતેના સોલ એજન્ટ મેસર્સ રાવળ બ્રધર્સ, મૂળજી બેઠા ગિલિંડર, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ.

MAHATMA GANDHI IN PEN & PENCIL

શ્રી કમુ દેસાઈએ આલેખેલાં ત્રણ અદ્વિતીય ચિત્રો નકા આર્ટ ડાઈ ઉપર છાપેલાં. (૧) સત્યને પંથે: સેનેરી ગ્રાવર. (૨-૩) ગાંધીજીના મે પેન્સિલ ડ્રોય. ત્રણે મુંદર ફોટોલિથોગ્રામ. રજિ. પોસ્ટલ સાથે ૦-૨-૦-૦; છુટક રૂબરૂમાં ૦-૬-૦
કુમાર કાર્યાલય - અમદાવાદ

ફોટોગ્રાફીના અભ્યાસીઓને

બાળપણના દિવસોમાં ઉપયોગી

બાળપણના દિવસોમાં બધી જાતના

કેમેરાઓ
લેન્સીક
એસેસરીઝ
પ્રોટ
ચેન્સ

દવાઓ, ફિક્સર, પ્રોસેસર અને બોલં
બધાં સાહિત્યો તેમજ સત્તાંજ મેળવવાનું
સસ્તું—એક—સ્થળ

રાવળ બ્રધર્સ

મૂળજી બેઠા ગિલિંડર
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ તથા
મુંબાઈ-૨
અમદાવાદ રોડ
વિશે પારસે
મુંબાઈ

આટલું યાદ રાખો

કે આજ દસ વર્ષથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં
અનેરી બાત પાડતું સર્વાંગમુંદર માસિક તે

'નવચેતન'

જેમાં દર માસે

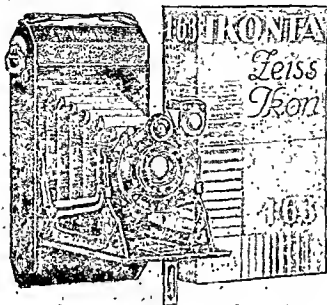
'કુમાર'ના ૪૬ જેવાં ૮૪ પાનાં વાચન, ત્રીસ
ચિત્રો, મુંદર પૃષ્ઠ ને કાળાણું ત્રિરંગી મુખચિત્ર
અપાય છે ઉપરાંત જ્ઞાન ને માદ્રિની પધારનારી
કવયોગી લેખો, જેમ જગતની સંવેદનાઓ, આત્મા-
ન્ય નીતાર સંખી હુવરપરશાઈ કલાકૃતિઓ ને વાચ-
કીનાં કાવ્યો, અનુભવની આસરી સર્ગો મધાસ-
વણુંને અપાય છે.

'કુમાર' વાંચવા દરેક કુમારના વાલીએ
'નવચેતન' જરૂર વાંચનું જોઈએ

વાર્ષિક રૂ. ૧૫૦ દિવ્દ બકાઈ રૂ. ૭૫
છુટક નકલને રૂ. ૭૫

'નવચેતન' એડિસ, ૧૦, પોસ્ટલ સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

ZEISS IKON.

આપમેળે ખડો થતો
અ જ ખ ડ મે રા

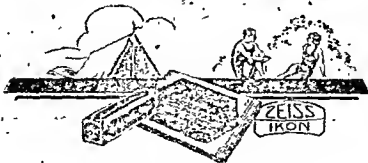
ખટન દાખો કે
કેમણે ઉપરથી જ છે.
આંખ દાખો કે તરંત
છળી પડી જ છે.

૪૩x૨૩ અને ૪૩x૨૩ ચોવી બે
સાઈઝમાં—નોવર ૬૩ અથવા
ટેસાર ૪૫ લેન્સ સાથે

બધા લાણીતા ફોટોગ્રાફિક
ડીલરો પાસેથી મળે છે.

Eisenberger

હિંદુસ્તાન આખામાં સર્વોત્તમ ખેડો
નમના તથા કિમતો માટે નીચેને પેકાજ લખો:

એડેર દત્ત ઍન્ડ કંપની લિ.

હિંદુસ્તાન અને બહારનાં એકલા આપતિયા એક્સ્ક્લુઝિવ બિલિંગ એલાઈ એસ્ટેટ મુંબઈ-૧
અ થ વા બ ધા જ લા છી તા મે રા ફો ટો આ ફિક ડી લ રા

તમે ગ્રાહક થયા છો ?

વાચકોને સસ્તી કિંમતે આ રંગ પુસ્તકો પુરા પાડતી

સ્વસ્તિક ગ્રંથમાળા

બહાર પાડેલાં પુસ્તકો

પ્રથમ પુસ્તક

ડા. કે. જી. (સચિવ)

લેખક : રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ

ગુજરાતના જાણીતા સિદ્ધકવિ લેખક-લિખ્યક, ન્યેત, શિરીષ, કોશીલા વગેરે પ્રસિદ્ધ પુસ્તકોના સંપાદક-શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈની આ કૃતિમાં તમને કાંઈક નવું જ ખાસ મળે.

કિં. રૂ. ૨-૮-૦, ગ્રંથમાળાના આદકોને રૂ. ૧-૧૨-૦

દ્વિતીય પુસ્તક

પ્રમથંદળની વાતો

લેખક : શ્રી પ્રમથંદળ

દિ.દીના નાણીના લેખક શ્રી પ્રમથંદળની વાર્તાઓ ગુજરાતી ભાષામાં અનેક ઉત્તરી મળે છે, પરંતુ એમની વાર્તાઓનું આ પુસ્તક એ બધામાં નવી ભાવ પાડે છે. આકર્ષક ચિત્રો, સુંદર કવર, મજબૂત બાંધણી, બધાં વખુ

કિં. રૂ. ૧-૮-૦ ગ્રંથમાળાના આદકોને રૂ. રૂ. ૧-૦-૦

બીજા નવાં તૈયાર થતાં પુસ્તકો

ઈંદીરી ઇન્સાફ (લે. ડૉક્ટરદોષ)

પંચામૃત (લે. સુદર્શન)

આ ગ્રંથમાળામાં ગુજરાતી સાહિત્યના તેમજ ઇતરુ દેશના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન લેખકોનાં પુસ્તકો ખાસ પસંદગી કરી આપવામાં આવશે.

આપુ આદકને ૬૨ વર્ષે એક પુસ્તક બેટ મળે છે.

ગ્રાહક થયા આંખે જ નીચેનું ફર્મ ભરી મોકલો.

સ્વસ્તિક ગ્રંથમાળા કાર્યાલય

સંચાલક : શ્રી જનરલ બુક ડીપો પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

શ્રી વ્યવસ્થાપક, સ્વસ્તિક ગ્રંથમાળા

૧૧૬ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

લાંઠી,

માટે નામ 'સ્વસ્તિક ગ્રંથમાળા'ના આદકના સિદ્ધમાં નીચેની રીતે દાખલ કરાશે.

*[૧] પ્રવેશ શી રૂ. ૧ અને એક વર્ષના ટીપોગ્રીટના રૂ. ૫ મંગળી રૂ. ૬-૦-૦

મ આ.શી મોકલો આપણું

જી. યી. પી. કસોટી

*[૨] પ્રવેશ શી રૂ. ૧-૦-૦ સાથે જવાર પાડેલાં પુસ્તકો ની. પી.થી મોકલશે.

નામ

સરનામું

પોસ્ટ

હસ્તા

*[૧] અને *[૨]માંથી જે રીત ન માનવાની હોય તે વેચી નાખવા કૃપા કરવી.

વેરી કો મ-

જે નવી કોડક ફિલ્મ

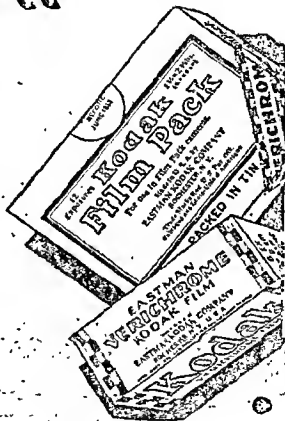
ફોટોગ્રાફીની કળામાં પલટો આણી દીધો તે

મા ગો

કો કોડની આ નવી ફિલ્મમાં જે જાખમર ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે તેને લીધે શિખાઉ ફોટોગ્રાફરો માટે ફોટોગ્રાફી સિદ્ધાંત લેવાનું અંગાઉ કરી પણ નહોતું તેટલું સહેલું બની ગયું છે.

દરે, આ અદ્ભુત ફિલ્મ વડે કોઇપણ શિખાઉ માણસ, પોતાની છબીઓ ચોખ્ખી આવવા વિશે ખાતરીથી જાણી શકે છે. ફોટોગ્રાફરો જેટલા આત્મવિશ્વાસથી ફોટોગ્રાફી કરી શકશે, અંગાઉના વખતની અન્ડર એક્સપોઝરની જગ્યાએ તે દરે અતિસપ્ત થઈ ગયું છે.

વેરીકોમ ફિલ્મ એટલી ઝડપી છે, એટલી સેન્સિટિવ છે અને તેની શક્તિ એટલી જાણી છે કે જો તેના વિશેષ સંજોગોમાં લીધેલા ફોટોગ્રાફ પછી તેના પર ચોખ્ખા અને લીક્ષુ આવવાના પ્રકાર સારી હોય કે અંધો, દિવસ પ્રત્યેક હોય કે રાત્રીનાં વખતો, વહેલું મજરું હોય કે ગોટા સંખ્યા સંખ્યા હોય—જો તે વખતે, જો તેના સંજોગોમાં વેરીકોમ તમને સંપૂર્ણ સંતોષકારક કામ આપવાની.

કોડક લિમિટેડ

(ઇન્ડિયામાં રજીસ્ટર્ડ કંપની)

હાઈબ્રીડ-સુખાધ

શાખાઓ

કલકત્તા — લાહોર — મદ્રાસ

(વેરીકોમ ફિલ્મ અને વેરીકોમ ફિલ્મ પેક જાણી આઈડમાં મળી શકે છે.)

Voigtländer CAMERAS & LENSES

ફાકલેન્ડર લેન્સીઝ અને ફોટોગ્રાફિક સાધનો

ઈ.સ. ૧૯૫૬ થી ૧૯૩૨ સુધીનાં ૧૯૫ વર્ષના વિશાળ જર્મન અનુભવ અને વૈજ્ઞાનિક શોધનાં પરિણામ રૂપ છે.

ઈ.સ. ૧૮૪૦માં અદ્ભુત પેટન્ટવાલ લેન્સ F/૩.૭ની શોધ કરી ફોટોગ્રાફિક સાધનોમાં કિંમતી ઉમેરો કર્યા ઉપરાંત

ફોટાર F/૬.૩ કોલીનીયર ડબલ F/૬.૩ સ્કોપાર F/૪.૫ હેલીયાર F/૪.૫ અને F/૩.૫ યુનીવર્સલ હેલીયાર F/૪.૫ અને હેલીઓ સ્ટીમેટ F/૨.૫ લેન્સ ણનાવ્યા છે.

શિખાઉ તેમજ અનુભવી ધંધાદારીઓને લઘ્ય કલાત્મક કૃતિઓ સર્જવામાં ફાકલેન્ડર સાધનોઓ અત્યંત મદદ આપી છે. અણધાર્યાં ઉત્તમ કામ તૈયાર કરવામાં આ સાધનો એનમૂત છે. ફોટોગ્રાફીના ક્ષેત્રમાં ફાકલેન્ડર ણનાવટો પ્રવેતાજ નેવી. છે. નાનાં માટાં ચિત્રો આપે તેવા સંખ્યાબંધ જાતના રેલફિન્ડમ અને પ્લેટ-ફિન્ડમેન્ટ કંમેરાઓ, બ્યુ મિનીફાયર્સ, યક્ષો ફિન્ડમેન્ટ અને વિવિધ જાતના લેન્સીઝ શિખાઉ તેમજ ધંધાદારીઓને જોઈતી ફોટો અપાવે છે.

આ સાધનોની સંપૂર્ણ વિગતવાર માહિતીવારના સચિત્ર કેટલોગ અને પ્રાઇસલિસ્ટ મારે લખો:

શેરીંગ-કાલ્પનમ (ઈંડિયા) લિ.

કુચુક બિલ્ડિંગ હોર્નમી રોડ - પો. બોક્સ નં. ૬૮૩ - મુંબાઈ-૧

અથવા જાણના જોઈતા ફોટોગ્રાફિક સાધનના વહેપારીઓ

ચેરેણા તથાવની પાળે
ચિત્રકાર : વસંતેશ્વર ગુપ્તા

કુમાર

વૈશાખ

૧૯૮૮

બારણે બારણે બુદ્ધ

ધોમ ધળે ને ધરણી હાથે, માડીનાં સૂકાય ફૂધ,
અંતરના બિકળાટ વધે ને ગરજ બેઠે બુદ્ધ,
ઓ રે ! ગરજે કાળાં બુદ્ધ;
અમીકૂંથી લઈ ઘૂમી વળો ત્યારે હૃદયવીર પ્રબુદ્ધ.

અંધારઘેરી અરધી રાતે બૂઝાય દીવા વીર !
દશે દિશાઓ કૂંકાય ઘેરા મોતના શીત સમીર,
ઓ રે ! મોતના શીત સમીર;
ઉરઉરે ત્યારે ક્ષીપ પેટાવો ચેતનાના, રમેલવીર !

માનવતા ઉર ત્રાસી રહી, રણ-આંગણુ-શોષિત-સુબ્ધ,
વીર બેઠી આજ લડી લો ત્યારે બુદ્ધની સામે બુદ્ધ,
ઓ રે ! બુદ્ધની સામે બુદ્ધ !
ધરેધરે વીર ગાંધી જગાવો બારણે બારણે બુદ્ધ !

ઉમાસંકર જોષી

આવતી કાલનાં નાગરિકો ઘડતું આજનાં ઘરોનું માસિક

આહનો રાજ સિપ્તન

સર ટોમસ સિપ્તન

ગુરૂપીના અંધારે ખૂણે બેઠે, મદત્તવાકાં-
ક્ષા ને સ્વાશ્રયનાં જળ સોંપીમીંથી કરાગયિ-
પનિ જોવા શ્રીમાનોમાં સર ટોમસ જ્ઞાનસન, સિ-
પ્તનનું નામ આવે. એટલી અત્યયગીભરી ગ્રંથે એણે
પોતાના જીવનને ખલટા આપ્યા છે કે અસાધીનના
જનકુલ કાનસની વાત એ આપરીક કુટુંબનાં કર્મદનાં
જીવન આગળ નીરસ જેવી લાગે છે.

પંદર વર્ષની ઉમરે ધર છોડી નીકળેલો અને ઉદર-
નિર્વાદ માટે દાડ્યામટી એક કરી કાળી મન્ટ્રી કરતો
ન્યૂ યૉર્કની મલીઓમાં ભટકતો સિપ્તન જગત આપાને
પોતાના નામની આદ કૌશી પીવડાવી એકદમ રકમાંથી
રાપ જતી જતપ એ આપી પે કયા જનકુલ વાનાં જેવી
લાગે છે. 'દાયપગ દલાઅ્યા વિના, કેવળ નસીયને દોષ
દેના એસી રહીને રાદણાં રડનારાઓને ટોમસ સિપ્તનનું
સ્વાશ્રય ને કુનેદથી ધડાએલું જીવન, માણસ કયાં સુધી
આગળ વધી શકે છે તેનું નવલકન દર્શાવ પૂરું પાડે છે.

ગયા વર્ષના ઓક્ટોગરની બીજી તારીખે ૮૧ વર્ષનું
હૃદયોષુ બોગની અલગક સંપત્તિ અને સુધાર્તિની સુવાસ
પાછળ મૂકી જનાર એ 'આદના રાજ' સિપ્તનનો
જન્મ, મન્ટ્રી કરી પેટ ભરના કંગાજ આવરિશ માયાપ-
ને લાં, ઇ. ૧૮૫૦ની ૧૦મી મેના દિવસે ગ્લાસગોમાં
થયો હતો. નિશાળનો પથ ઉમરે જેણે દીડો નહિ,
તેણે બીજા લાડકાડ તે શા માણ્યા દશે? ટોમી માડ
દસ વરસનો થયો દશે, લાં તો તેને કામની તાલીમ
આપવા સાથે કાગળ પેન્સિલ વેચનાર એક રોજનરને
લા એપિયાની નોકરીએ વળગાડવામા આશ્રી. વિદ્યાર્થી-
જીવનના મનોરથ એને મન્ટ્રી કરીને ધડી દેવા પડ્યા.
લાગટ પાચ વર્ષ સુધી તેણે એ રોજનરને લા એપિયા-
ગીરી કરવામાં ગાળ્યાં. પણ તેમાં એને જરા પે રસ
પડતો નહિ. તેમાં બવિષય બિજાળું દેખાતું નહિ. ગાળક
ટોમીની અભિલાષાઓ તો મોટી હતી. કંગાજિવનનાં
સુખ એ દમણાં બોગની રેલા દતો, અને શ્રીમાનોના
વૈભવ માણવાની તેને અંતરે રજા હતી. એકવાર પોતાની
મા સાથે એક દેવળ પાસે બેઠો હતો તેવામાં કોઈ

ધનિકની ગાડી તેમની પામેથી ભાર થઈ. એ જોનાંની
સાથે જ નાના ટોમીએ પોતાની માને કહ્યું કે 'મા,
તને પણ હું આમ એ થોડાની જગીમાં બેઠેલી જોવા
હવડું, હું, આગળ જતાં એના એ કોઈ પરાયા.

દમ પિતાની નોકરી પરથી એનું મન બેઠું હતું.
તેને મળ આવતી હતી માત્ર નદીકિનારે એસીને આવતાં
જતાં નદાણો જે ભાગો, થયી પે વાર એ દૂર પ્રિનિજમાં
વિલીન થતાં વદાણો તરફ કોઈ અકળ ખીટ માંડીને
જોઈ રહેતો. તેને પણ એ વદાણોની જેમ દરિયે
એડી દૂર દેશાવરમાં જઈ નસીય અજ્ઞાપવાનું મન
થતું. તેમાં પે અમેરિકાનો એનું લક્ષ્યિદું હતું. આખરે
એક દિવસ યાગ સાધી, કોઈને પણ જાણ કયાં વિના
તેન્યુ યૉર્ક બેગની રીમરમા ચડી બેડો. તેને ખાનરી
હતી કે એટલે દૂર સુધી જનાની મંજુરી માગવાની
તો રહી, પણ મંજુરા સરખી પે પોતાનાં માયાપ આગળ
જણાવી શકાય તેમ નહોતું.

ધર છોડતાં તો છોડ્યું, પણ પછી મુરકેલી બની
થઈ. ખિરસાં ખાત્રી હતી. અજાણવા મુલકમાં કોઈ
સજ સંબંધી મળે નહિ; બીનરહું કયાં? એ અધું તો રહ્યું.
પણ પેટ ક્યા ભરવું? અને કેમ કરીને કે પણ હવે
દિમત લઈ પાસે તેમ નહોતું.
મુરકેલી આવી પડતી સુદિ એની મેળે મોજેદમ

અમે સિપ્તનમાંથી આવીએ છીએ

અમે સિપ્તનમાં જઈએ છીએ

પાંચાજ નહેરખાણના આજના જમાના પહેલાં પણ સિપ્તનનું બેલું નહેરખાણ અવનવીન ખુદાઓ ઉઠાવતું. ચીવટ, નેપારી રેવડ અને અત ઉપશંત તેના વિજયનું એક કારણ નહેરખાણનાં બેલું ફજદુષ બેલું પણ હતું. તેમાંનો એક તમ્બો.

તજર પહેંચાડી પોતાનો માર્ગ જોકળો કરી લે છે. નાના ટોમીની લુદ્ધિ મૂળથી સતેજ તો હતી જ. તેમાં 'દમે શું કરવું?' ના વિચારે કસોટીએ ચડી. તરત જ એની ઝીંઝી લુદ્ધિએ મતમાં વેત ગોડાં નાખ્યાં, અને તે આખા સજળ તીવરંચા, જેવી રડીમર ન્યૂ ધોંકને કિનારે લાંબરી કે સાગસો જ એ દોડતો દોડતો કાઢી સાંરી દોરેલની શોખમાં નીકળી પડ્યો. સદ્ગાએ એટલામાં પાસે જ સારી સોહવાણી દોરેલ તેને ગળા આપી. દોરેલના માલિકને પોતાની રિથિતિની વાકેફ કરતાં તેણે કહ્યું કે 'હું આપની દોરેલમાં ૪૦ ઉનાડુ લાગી આપું તો આપ મને એક માસ સુધી ખાવા-પીવાની તથા રહેવાની જોગવાઈ કરી આપો?' ટોમીની શરત જોડે કબૂતી કે તે ખુશ થતો પાછો કડકે દોડ્યો. રડીમરમાં પેસેન્ડે સાથે થયેલા પરિગવનો લાગલછ તેમને સમજાવી પડાવી, આજીજ કરીને અને તેણે માંડીસ ઉનાડુઓ મેળવ્યાં ને એક મદિનાની ચિના મારેથી દૂર કરી. શી એ પંદર વરસના જાગજની સમયવર્તી સુંદિ ને ફજદુષ બેલું!

પછી તો એ નવી દુનિયામાં પગથાર મવા એણે અનગના પ્રવનો આદર્શો, એ જપાની વિગતવાર કદાબી મારે અદી જગ્યા દેખી પડે. ધૂધો શોખવાની મધા-મજોલાં એ ઉતર અને દરિયા અગેરિકા વૃષ્ટી વળ્યો, પણ ક્યાંએ એને સરખાઈ આવી નહિ. માંપાની દરિ-વાબુળી ફકલમાં યુમારનામીરીમાં ફાગું નહિ એટલે

ન્યૂ આરસીઅન્સમાં દ્રામ દાંકવાની મોકરીએ રહેા. એ કામ પણ માફક નહિ આવતાં પોરદ્રેષ્ટ કંપનીમાં દ્રાવેલરનું કામ અને છેવટે ડાંગરના ખેતરમાં મજૂરી પણ એ કરી ચૂક્યો. પણ કોઈ જગ્યાએ રિથર થઈ શક્યો નહિ. એના મદત્તકાંધી છવને ક્યાંએ આશાના કિરણ દેખાયાં નહિ. આટલાદક્ષી દાઝારી બોલવના છતાં પણ જ્યારે ક્યાંએ પગ દર્પી નહિ ત્યારે તેને વદાઈ વનન અને મમતાણુ માનવિતાની મીઠી શેઠ સાંભરી આવી. અમે તેવો તો થે દજ એ બાળક હતો. વિદ્યાર્થી છવનના મીઠા દદાવા માણવાની તથે એને લગાટે કાળી મજૂરી લખવામાં વિધિનો કંઈ શંકેત નહિ તો બીજું શું સમજવું? પણ ધન્ય છે એવા દર ગાલ-માનસને કે એણે કદી પોતાની એ કંઠંગી રિથિતિનો મંચારો સરખો પણ માળાપનો કયો નહિ. એક તો મન અગરોએ અચ્છું દતું ત્યાં પિનાનો આમદખયો પાછા ફરવાનો પત મળ્યો, એટલે એ સ્વદેશ પાછો ફર્યો.

આવખને તેની પાસે પાછપાછની કસર કરીને જવા-વેલા સોએક ડોલર એકદા થયા દના. તન તોડીને કમાએડી આ કમાળી આમ મુસાદરીખર્યમાં વાપરી નાખનાં તેનો જીવ ચાલ્યો નહિ. દીર્ઘદિવાળા તેની રિથર લુદ્ધિએ રસનો શોષી કાઢ્યો. રડીમરમાં અજા મારવાનું વૈદનું કરી સિપ્તન પરબેજો થયો.

મોકરીની યુસામીથી તારી દવે બુવાન સિપ્તને કાલખજ સતેત ધૂધો દાય મરવાનું કોંગન પામ્યું. ને

પેલા સો ડોલરની થાપણ ઉપર ઝાસગોમાં કરિયાણીની એક નાનીથી દુકાન ખોલી. અનુભવ ને જ્ઞાન કદી પણ એળે જતા નથી. આજ દિન સુધી બિચલિનિજ જગ્યાએ મેળવેલા જ્ઞાન ને અનુભવનો તેણે પોતાની નાની દુકાનમાં ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. તેણે પ્રથમ દૃષ્ટિએ જ જોઈ લીધું કે દરરોજ વેપાર વધામાં વેપારીની વ્યાપારી સુધ્ધિ, સ્વચ્છતા, ચોકસાઈ, મીઠી છલ તથા જાહેરાત કરવાની કળા એ સિદ્ધ મેળવવાનાં આવશ્યક અંગો છે.

હવે સિપ્ટન મજૂર મટી સતત જળ્યો હતો. પોતાના દાદાની શાખ વધારવા એ ખંતથી ચોવીસે કલાક ગૂંચાઈ રહેતો. સતતમાં લીંગે દુકાન વાળા-જાડી માત્ર આકર્ષક રીતે ગોઠવેલો, વગેરે દલકામાં દલકું કામ પણ તે જતો જ કરતો. રાતના દુકાન વધાવતી વેળા રોજમેળ મેળવવાનો તેણે નિયમ રાખેલો. ગાંધી પધારી પણ દુકાનમાં સાદરી ઉપર જ ચલી.

આમ ખંતથી કામ કરતાં તેને જણાયું કે કમાણી વધી છે, પણ હજી ધરાકની સંખ્યામાં ખાસ વધારો થયો નથી. તો હવે એવું શું કરવું જોઈએ કે યોગ્ય ખર્ચે આખા ગામમાં પ્રસિદ્ધિ મળે ને શાખ પણ વધે. દુકાનની જાહેરાત કરવાના વિચારમાં તેનું મનજી પરોવાયું. અનેક તરંગોને અંતે તેણે થોડાં કબૂતર ખરીદ્યાં અને તેમની પાંખ ઉપર 'સિપ્ટન-મ ઓફીસ' લખી તેમને રમકડાંની માડીમાં પૂરી ઝાસગોમાં ફેરીએ ફેરીએ ફેરવ્યાં. ખસ, ધાર્યું પરિણામ આપ્યું. આખા ગામમાં સિપ્ટનનાં એ ચતીમ કબૂતરોની ચર્ચા થવા લાગી, ને બીજા દિવસથી એ સિપ્ટનને જાણવાના કુતૂહલમાં લોકોએ તેની ધરાકમાં વધારો કર્યો.

એક જ ભાવ અને સારો માત્ર આપી ધરાકનું મન રાખવું એ કળામાં તો એ કળેજ હતો. ધરાક વધતી ગઈ તેમતેમ દુકાનમાં માલની ગિલિવતા ને દાડ પણ વધ્યાં. અંતે એવો વખત આવ્યો કે એ એક દુકાનથી ધરાકોને પહેલી યંગનું મુરકેલ ગડાથી તેને ગામના બીજા ભાગમાં શાખા ઉઘાડતો પડી.

હવે તેણે 'ધનામી વેચાણ'ની ગોજના ઘડી કાઢી. તેણે એક બહુનમાંથી ગામના બહુજાણુક ભાગમાં પોતાનાં નામનાં દસેક હજાર પરિબીડીયાં ફેંકાવ્યાં અને જો માણસ તેમાંનાં પહેલાં ૨૦ લખે આવે તેમને આઠે ધનામ દરાવ્યાં. પછી તો પૂછું જ શું? તેની દુકાન

આગળ લોકોની પડપડી થવા લાગી.

આટલેથી સંતોષ માની એ ખેસી ન રહ્યો. તેણે નવીનવી શાખાઓ ખોલવા માંડી, અને થોડાં જ વરસોમાં ઝાસગોથી તે છેક લંકા સુધી તેની શાખાઓની એક સાંકળ બંધાઈ ગઈ. બધે એક જ સરખી વ્યવસ્થા, અને એ વ્યવસ્થા પણ કેવી!—એને ત્યાં એક વખત ગમેલું ધરાક ફરીથી બીજે ક્યાંય ન ગયું.

સમૃદ્ધિ ને શાખ એક સાથે વધવા માંડ્યાં. જાન-મહેનત, ખંત, અને મદદવાઈથી સુધ્ધિએ તેના કિરમત આડેનું પાંદડું ખસેડી લીધું. દાય પગ દલાવ્યા વિના કંઈ એની મેળે કિરમત ખૂલતું નથી. પુરુષાર્થે વડે જ માણસ પ્રારબ્ધને હંકારી શકે છે.

આજે અતિ પ્રચલિત ઘડ પડેલી કાર્ટૂન, લ્યંચ-મિંગે અને પોસ્ટર (બોર્ડચિત્રો) દ્વારા જાહેરાત કરવાની કળા સિપ્ટનના એ કાળે તો નવીસવી હતી અને તે પણ માત્ર અમેરિકામાં જ. વિશ્વાત્મમાં પોસ્ટરની પદ્ધતિને ફેલાવે કરવામાં સિપ્ટનનો અગ્ર ભાગ હતો. એક દિવસ એકાએક સાન સાંજા તાડ મુઝાલ જેવા માણસો 'અમે સિપ્ટનમાં જઈએ છીએ'ના પોસ્ટર સાથે ઝાસગોમાં નોકળા ત્યારે સોફો પ્રથમ તે સમજ્યા જ નહિ કે તે શું કહેવા માગે છે. પણ જ્યારે તે જ દિવસે જ્યારે પછી બીજા દેટલા જ જાડા તડા માણસો 'અમે સિપ્ટનમાં જઈ આવ્યા'ના પોસ્ટર સાથે નીકળ્યા ત્યારે લોકોને તેનો મર્મ સમજ્યો! આમ સિપ્ટનની જાહેરાત કરવાની રીત નફા ભિલ પ્રકારની અને સુધ્ધિયુક્ત દાસ્ય તથા મર્મવાળા હતી. એકાએક કંઈક નવીન કરી જનારી લોકોમાં ઝાપ કેમ પાડવી તે એ ખરાબર સમજતો.

એક વાર સંત્રિનથી ઝાસગો જતા ચાલ વગેરે માલથી ભરેલા એક વેપારી વહાણમાં સર ટોંગસ સિપ્ટન સહર કરી રહ્યા હતા. રાત્રી સમુદ્રમાં વહાણ ખરાબે ચઢ્યું ને પવનનું તોફાન વધી પડ્યું. બીંતિ લાગતાં કમાને અંધુક પ્રમાણમાં ભોળો જાણે કરવાનું ફરમાન કાઢ્યું, ત્યારે બંધાના આશ્વર્ષની વચ્ચે મગજનું જરજાણુ સમનોલપણું બોલા વિના કે લેશ પણ મકારાટ વિના શાંતિથી ડામર ને ડૂબેલા લખે ફરિયામાં ફેંકી દેવાના સસ્સામાનના એકેએક દાગીના ઉપર તેણે 'સિપ્ટનની ચાલ વાપરે'ની જાહેરાત લખી નાખી!

પવન શમતાં વદાણુ કિનારે પહોંચે તે પહેલાં તે તેની જાહેરખજાર ચારે તરફના કિનારા ઉપરના પ્રદેશમાં ફેલાઈ ગઈ હતી. વળી જેવું વદાણુ કિનારે પહોંચ્યું કે તરત તેણે એ તોફાન તથા પછીની સલામતીનાં ટૂંક વર્ણનનો તાર પોતાને ખરે લંડન કર્યો, અને નીચે 'લિપ્તન' નો સદી કરી. બીજે દિવસે લંડનના એકેએક પત્રમાં એક બાહોશ વેપારી અને જાહેરખજાર કરનાર તરીકે તેનું નામ મોટા અક્ષરોમાં છપાયું !

'ખરીદી અને વેચાણ-બંને શેકડેમાં જ'—એ એનો સિદ્ધાંત હતો. પણ આપણોગી સદૃશ દરમ્યાન તેને પોતાનો આ સિદ્ધાંત તોડવાનો પ્રસંગ ઉપરિચત થયો. પોતાના એક માણસને તેણે જાનરગર માં ખાણની ખરીદી કરવા મોકલ્યો. પૈસા પહોંચ્યા હતા તેના કરતાં વધારે માંડની ખરીદી પેલો માણસ કરી લાવ્યો. ચુસ્ત સિદ્ધાંતવાદીને પોતાની ટેક તોડવી પડશે એમ કહી લોકો તેની ટેકડી કરવા લાગ્યા. પણ આની સામારણ પાનામાં ટેક તોડવી મોઝ નહિ લાગતાં લિપ્તને પોતાનું પરિમાણ વેચી નાખ્યું ને માનપણીને તરત શેકડા પૈસા ગણી આપ્યા.

એકવાર તેની દુકાનમાં આગ લાગી. તેને રેસીડેન-થી ખજાર આપવામાં આવ્યા. કેાઠ પણ ચીજ જ્યે તેમ નહોતી. થયેલા નુકસાનથી ગમગાઇ નહિ જતાં તેણે પોતાનાં નિત્યનાં ધરાકોનો પિયાર કર્યો. કેાઠપણુ ધરાક એક નજીવી ચીજ માટે પાછું ગય એ તો જોડું, એમ પિયારી એણે પાસેના ગામની પોતાની સાખામાં-થી રતોશન ટ્રેનમાં જોડેલા માત્ર એવાની સીધી. આગની ગર્ચા સાથે તેની સમયસ્યકતાની પણ ચર્ચા થવા લાગી.

મુરખા ફળદ્રુપાદિ વગેરે સંલેક્ષિતદાર ખાણાં મેંખાં પકતાં હોંધ ગરીબ વર્ગના મેં સુધી તે પહોંચતા નહિ. જલદુદ્ધ તેા સાધારણ રિથતિનાં માણસેા તેના ઉપયોગ કરી શકતાં. ગરીબાદની કડનીમીડી તતે અનુભવેલી એટલે કુદરતી રીતે ગરીબેા પ્રતે તેની ધણી સદાનુજીન હતી. એ વર્ગ સુધી પાકેલાં ફળ અને મુરખા પુરા પાડવાના હેતુથી એણે કેટલીક ફળની વાડીઓની વાડીઓ ખરીદી અને તેને મારે લંડન તથા ગ્રામ્યપ્રદેશમાં પેકિંગ ફેક્ટરીઓ ઉપાડી. અને લિપ્તનનાં સરનાં ફળોના પેક ડાળોને જાનરમાં પચપેકાર વેપાર ચાલસ માડ્યો.

લિપ્તનનો ચાલ તેા એટલી જગજાહેર છે કે લિપ્

પ્તનનો અર્થ જ ચાલ થાય છે. જગતના સુખરસા દેશોમાં એવું એકેકે શહેર કે ગામ નહિ હોય કે જ્યાં લિપ્તનના ચાલના ડાળા ન પહોંચ્યા હોય. ચાલ પ્રચારશક્તિ એ જ એના વેપારમાં ફતેહ આપવાના મુખ્ય વસ્તુ છે. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના વખતથી અંગ્રેજોને ચાલના બંધાણી છે. પણ તે વખતે તેઓ જે ચાલ પીતા એ મેંઘી પડતી. આ ચાલને સરતી કરવાની તમા કાષ્ટને નહોતી, તેનો કાષ્ટને ખ્યાલ સરખો પણ આવતો નહોતો. લિપ્તનની વ્યાપારી બુદ્ધિએ જોયું કે જે કીચી જાતની ચાલ સાધારણ સરતી કરી વેચી હોય તેા લાખો રૂપયાની આવક વધે. દેખીતો લાભ જતો કરે તે વેપારી ન કહેવાય.

આવી સરસ તક નહિ ગૂમાવતાં એણે સીસોનમાં ચાલનાં ખેતરો ખરીદવા માંડ્યાં. આજે પણ સીસોનમાં મોટામાં મોટા જમીનદાર એ છે. એક વખત ખાડી ખિસે ન્યૂ યૉર્કમાં ફરતા લિપ્તનના ચાલના જગીયાની એક કરોડ પાઉંડ સુધી માગણી ઇંગ્લાંડમાં થયેલી ! પણ એ માગણી તેણે નકારી દાદી.

સીસોન, વેસ્ટ ઇન્ડીઝ અને દક્ષિણ અમેરિકામાં આજે ચાલ, કેાડી અને કેાકોની મળીને દાનરો એકર જમીનનો એ જગીનદાર છે. એશિયાખરમાં એનાં કારખાનાં અને વખોરા આવેલાં છે અને પેરીસ, લાન્સુર્ગ, બર્લિન, વીએના, મૉસ્કો, દક્ષિણ આફ્રિકા, ન્યૂઝીલૅન્ડ અને આસ્ટ્રિયામાં તેની સાખાઓની તળા પથરાયેલી છે. અલગત, મોરેા વેપાર તેા ઇંગ્લાંડ, સ્કોટલૅન્ડ અને વેલ્સમાં જ ચાલે છે; લાં બધા મળી ૫૦૦ જેટલા લિપ્તન રોડ્સ આવેલા છે.

લિપ્તનની સાખાને દુકાન નથી કહેવાતી પણ 'લિપ્તન માઈન્ટ' કહેવામાં આવે છે. દર અંધવાડિયે માન લિપ્તનની ચાલનું જ ૩૦૦ ટન જેટલું વેચાણ થાય છે. અને દુનિયાખરમાં પાંચ દરખર જેટલા મેના એજન્ટો ફરે છે. દર વર્ષે લાખો ડોલર માત્ર જાહેરખજાર કરના પાછળ જ ખરચાય છે !

સર ટોમસ લિપ્તન માત્ર ચતુર વેપારી જ નહોતા. ખેસાડી (સર્પેન્ટાઇન) તરીકે પણ તે જલ્દ જાણીતા હતા. ડોહીની શરતેમાં બાગ લેતી તેમની જગમથદાર માટ ટોમટો કચેરી શરતો-વાટ રેસ્ટ-થી બાગે જ કેાઠ ખજિમ રાખી આનંદવો દરો.

એના માથા પર લાંબા અને ત્વડા વાળ આમ-
તેમ પિખરાએલા હતા. તે એટલા ઘટ અને
અવ્યવસ્થિત હતા કે તેમાં કદાચ સુધી ચંકરીએ માળો
કેમ નહિ આંધો હોય તે જ નવાઈની વાત હતી! દાદી
લગભગ તસુનસુ ઊગેલી, કોઈ વચ્ચેને તાણાની પવા-
ચત કરતાં કૂચડાની જરૂર પડે તો આ દાદી જરૂર
ઉપયોગમાં આવે. જોય કે કાંઈથી ચોંટી ગયેલા
તારને જુદા પાડે અને છતાં તોડી ન નાખે તેટલાં
કડકાઈ તે કુમાશ તેમાં હતાં. તેનાં ચશ્માં સોનેરી
રંગનાં હતાં, પણ હમણાં તેનો રંગ પીળો દેખાતો
હતો. મેલાં કપડાંને હોય છે તેવો વિશિષ્ટ જાતનો
રંગ તેણે પહેરેલાં પહેરણુ અને પંચિયાનો હતો.

‘આપ કદાસે તશરીફ લાતે હો?’ મેં એને પૂછ્યું.
હું જાણ વાપરવાની અમને હોંસ હતી એટલે હાથ
આપતી ‘તશરીફ’ને મેં જવા ન દીધી.

પહેરેગીર જગરપસિદ તેને અમારા બરાક સુધી
મૂકવા આવેલો. અમે રહ્યા ખાદીધારી, અને આ નવા
આગંતુક પણ ખાદીધારી. એટલે ધંધાભાષ માનીને
તેણે આ નવા આરોપીનો અમારી સાથે બેઠો કરાવ્યો.
જેવો તે માનીનો પ્રમખો ખખડાવતો ને હાલજુદરી
ફરસબંધી ગળવતો ચાલ્યો કે તરત મેં આ નવા મહા-
શયને ઉપલો સવાલ પૂછ્યો.

અમે પાંચસાન જણ એ નવા આરોપીને ચોંટાડ
વળ્યા. જેલમાં કોઈ નવા આગંતુકની પધરામણી ચાલ
ત્યારે જૂના મિત્રને મળ્યા જેટલો આનંદ હાય છે. અને
આ તો પાછી યુરમટાની (પંખાળી) સળ-જેલ!

‘હ, મેં જિલ્લા જલંદરશહરકારને વાકા.’ તેણે કહ્યું.
‘આપકા નામ?’

‘હ, મેરા નામ રામદુલારીલાલ.’
એ, જોલતો હતો ત્યારે એના બે હોઠ વચ્ચેથી
પીળા ઢાંનની દાર વારંવાર દેખાતી હતી.

‘આપ કૈન સે જિલે મેં રહતે હો?’ રામદુલારી-
લાલે મને સવાલ કર્યો.

મેં તેને મારી દડકીત કહી. તેણે અમને કહ્યું:

‘દેખો, મેં કોંગરેસકા કામ કરતા હું. અબી મેં પકડા ગયા
હું. દમરે પર પુલીસ કહી નિગાહ રખતી હૈ. દમરે અચા
ઉસ સાલ જેલમેં ગયે થે. . . .’

દેશને માટે કામ કરનાર આ માણસ તરફ અમે
જાધા માનથી જોઈ રહ્યા.

‘અરજા, દેખો; દમરે સળ કપડે પુલીસને છીન
લિયે હય’ તેણે મુદ્દાની વાત કાઢી. આપકા પાસ કોઈ
કપડા હૈ?’ અમારી પાસે વધારાનાં કપડાં ન હતાં એટલે
કાંઈ આપી શકાય તેમ ન હતું. ઊલટું અમે જ કપડાં
મળે તો સ્વીકારવા તૈયાર હતા. થોડીવણી જાણ વાતો
કર્યા પછી તે દિવસે એ પોતાની બરાકમાં આવ્યો ગયો.

ખીજે દિવસે સવારમાં અમને એક વિચિત્ર દસ્ત
જેવાને મળ્યું. કપડાં પહેરવામાં પ્રજ્ઞાસિકાલેખ કરીને
રામદુલારીએ પહેરણને સ્થાને પંચિયું અને પંચિયાને
સ્થાને પહેરણ પહેર્યું હતું! આમ કરવામાં તેનો હેતુ
શો દશે એ હું વર્તી ન શક્યો. દિવાનખાનામાં ફરતો
હોય એટલી શાંતિથી તેણે જેમના બહેર ફગિયામાં
આંટા મારવા શરૂ કર્યો. પોતાના પહેરણનું તેણે કોપીન
કરેલું અને ધોતિયાને ઉત્તરીય તરીકે એટલું. તેની
સાથે જટા જેવાં લોંસાં અને દાદી ભગતાં શોભામાં
આર અભિવૃદ્ધિ થતી હતી.

તેને માટે આ બધું સ્વાભાવિક હતું. જેલમાં
પ્રવેશ કરવાથી તેના માનસિક વાતાવરણમાં કશીય
બિચ્છપાયણ થઈ ન હતી. પરસો સુધી પરદેશમાં રહીને
ધેર પાછા ફરતાં માણસને તે પારકું કે અજણું લાગતું
નથી, પરંતુ પોતીકાપણાની જ લાગણી રહે છે. રામ-
દુલારીને જેલને વિષે આવી કંઈક આત્મીયતાની લાગણી
હોય તેવાં ચિહ્નો દેખાતાં હતાં. તેને કશો શોક ન
હતો; કશો શ્લોભ ન હતો. પહેલે આણે આવેલી વહુના
જેટલી શરમ અને ભડક જેલમાં પ્રથમ વાર આવેલા
યુનેયારોમાં હોય છે. આવો કશોય સંકોચ રામ-
દુલારીએ રાખ્યો ન હતો.

તેણે આ કાચી જેલમાં પૂરાએલા આરોપીઓની
બોળખાણ કરવાનું અને વાતો વધારવાનું કામ ઉપાડ્યું.

અમારી, ખીન આરોપીઓની અને આ રામકુલારીની-
ત્રણેની જરાકો જુદીજુદી હતી. આરોપીઓની મુખ્ય
જરાકમાં જવાની તેની દિ'મત'ન હતી, એટલે જવારની
જારીના સળિયા આગળ ઊભો રહીને એદરના આ-
રોપીઓ સાથે તે વાતો કરતો. એક જારી આગળ
ઊભા રહીને ધરાંધ રહ્યા પછી તે બીજી જારી આગળ
આવતો અને લાં નવા ભાષ્યમંથો જનાવતો. પછી
ત્રીજી ને ચોથીનો વારો આવતો. આખો દિવસ તેનો
આ 'કાર્યક્રમ ચાલુ રહેતો.

આમ બે દિવસની એદર તો તેણે જેક વિષેની
તમામ જરૂરી માહિતી મેળવી લીધી. દરેકેદરેક આ-
રોપીનું નામ, ઉમર, ધંધો, યુનો, તેની ઉપરના ફરિયાદી,
વારંટ યોગ્યવાન ફેજદાર વગેરે વગેરે દક્ષીકતોનું
તે ટૂંક સમયમાં માહિતીધામ જાતી ગયો, એટલું જ
નહિ પણ પછી તો તે માહિતીના ત્રેરે અને પોતાના
પાછલા અનુભવોને બળે દરેક કેદીને તે કહી શકતો
કે તેને કેટલી સજા થવાની છે.

આ માણસનાં 'કાંગરેરી આદમી' હોવા વિષે દબે
મને શંકા ઉપજી. મેં આ શંકા મણિલાલને કહી.

'અરે, ઉત્તાદ છે! પછો ગિલિ'૩૨!' મણિભાઈએ
અનુભવીના અવાજથી કહ્યું. મારા ભોળપણ પર તેણો
દરયા પણ ખરા.

ચરમટાની આ કાગી તુરંગમાંના આરોપીઓનું
રસોડું ચલાવવા માટે સંટર (જેને કેટલાક ભણેલા
લોકો સેન્ડલ કહે છે) જેકમાંથી પાંચ પાકા કેદીઓને
હાથીના માગવામાં આવ્યા હતા. તેઓ રસોડું ચલાવ-
વાના. તેમને કેદીઓના ખોરાક ઉપરાંત રોજ પાંચેર
પાંચેર ગોળા પણ મળતો. આ ઉપરાંત ખીન પણ
એકબે પાકા કેદીઓ હતા. તેમને પણ રિવાજ મુજબ
આ 'રાસન' (રેશન) મળતું.

એક દિવસ સાંજે હું જોઉં તો રામકુલારીઢાવ
મલકાના મલકાના ચાલ્યા આવે છે. એક દાયમા
ગોળાનું મોઢું ફાડ્યું છે, ને તેમાંથી નાનાનાના ગાંઝા-
ઓ મોમાં નાખતા, ફળિયામાં તેઓ ફરે છે! ચહેરા
ઉપર પ્રસંગેચિન રિમન છે અને કોષક પલે તેમાંથી
દારચના ટુવારા પણ ફૂટી નીકળે છે.

આ દરમ મેં મારા મિત્રો અને નેણે ખીનને

અનાબુંડું સૌ રામકુલારીનાં શુદ્ધિચાર્ય ઉપર દિદા
થયા. 'કદાચ કોષકે તેના ધન્ય ભાગની અદેખાઈ પણ
કરી હોય. તે તો હતો આરોપી, એટલે મેં જિંદગીને
દાથે સજા ખાતાં સુધી તો તેના મોંમાં ગોળ હોઈ
શકે જ નહિ! અને તેમ છતાંય તેણે ક્યાંકથી તે
પેદા કર્યો એ પણ ચોક્કસ વાત! એણે કોષ પાકા
કેદીના ગોળ તફાડ્યો હોય અને રીઠો હાંઉગીરને
પણ પાકા ભણુવ્યો હોય એ જનવાએજ હતું.

પણ આનો બેદ થોડે અંશે ઉકલ્યો. બેત્રણ દિવસ
પછી રસોડાના વડા કેદીએ રામકુલારી સાથે તંકાર
કરી. તેનું કહેવું એમ હતું કે રામકુલારીએ લજ
પાછલા દિવસના ગોળના પૈસા ચૂકવ્યા ન હતા, રામ-
કુલારીએ કહ્યું કે તે તરત ચૂકવવાની શરત ન હતી.
અને વચ્ચે ઉડી. પણ છેવટે સમાધાન થઈ ગયું. શું
સમાધાન તે તો કંઈ સમજાનું નહિ. બે રાજ્યના પ્રધાનો
વચ્ચેના કરાર જેટલું જ તે સમ હતું. આ ઝગડામાં
અનીસ પણ થઈ ન હતી. પરંતુ આપી જાળનમાં કેદી-
ઓ કદી અમત્તદારો પાસે ન્યાય માગવા જતા જ નથી.
તેઓ અમત્તે છે કે તેમના ર્યાનિક સ્વરાજ્યમાં ઉપરી-
ઓને માણું મારવાની તક જ ન આપતી.

રામકુલારી ગિરફતાર શાધી થએલો એની ખરી
વાત નો અમને દબે જ મળી. જોકે તેને પકડનાર
ફેજદારના કહેવા પ્રમાણે તો તે ટ્રેનમાં લોકોનાં ખી-
સાંગે ભાર લળવો કરતો હતો; પણ પોતાના નવા
ભાષ્યમંથોની આગળ કરેલો તેનો ખુત્તાસો નંધારે ભરોસા-
દાર ગણાય! હું મારી જરાકને એટલે બેડો હતો અને
તે તેની જરાકના ફળિયા આગળ ઊભો હતો.

'અજ આન તો એસી દે,' તેણે મિત્રો સમક્ષ
પોતાનું રદચ્ચ ખુટ્કું કરતા કહ્યું: 'કે ઉમ યાનેદાર
કી તડકી સે મેરી મહોજ્જન થી. . .'

પોત્તસિ તેની સાષકલ ખૂચવી ત્રીધા અને કપડાં
ઝૂંટવી લીધાં એ વાત જેટલી શાનથી તેણે કરેલી
તેટલી જ શાનથી તેણે આ પ્રેમકિસ્તાની વાત કહી.
તેના ચહેરા પર કોષ પણ જનનનો ભાવ કદી પૂર
જવારમાં ખીસતો જ નહિ. તેની આંખો ધણી વાર
ભાવચન્ય જણાતી. જો તે સાધારણ રંબીર દેખાતો
ન હોય તો તેના મોં ઉપર શુચ્યાઈભરેલું રિમત ફરકતું

હોય. તેમાં પણ રિમત કરતાં લુચ્ચાઈનો લાગવવારે લાગે. આણું લુચ્ચાઈબરેલું રિમત (અથવા તો સરિમત 'લોચ્ચ') તેના ચહેરા પર ફરક્યું.

બેગા થયેલા મિત્રો તો તેને સાચાશી આપવા મંડી પડ્યા. એ ખીંચ્યો. પણ અધૂરી રહેતી વાતોની જેમ વધુ રસિક ભાગ તો દબે આપવાનો હતો.

‘જોર ઉસ લડકી મેરે સે મહોબ્બત કરાી થી.’
તેના લાખગંધામાં ખડખડાટ કરતા દાસ્યનું એક મોઝું મોઝું ઊઘળ્યું. કેટલીક વારે સૌ સાંન થયા.

‘ઇસ વારતે ચાન-
દારને મેરે પર બૂઝા ઇલ-
ખમ લગવાયા.’ ઉપ-
સદાર કરનાં તેણે કહ્યું.

દબુ સુધી મેંડરેટ
તેને સગ્ન કરી ન દતી
એ મેંડરેટનું ધન્ય-
ભાગ્ય. એ પાંડો કેદી
બને ભારે પોતાના નવા
દોસ્તદારોને શું કહેવાનો
એ કળવું મુરકેલ ન દતું.
ચાણુદારનું સ્થાન ભારે
મેંડરેટને લેવું પડ્યો
એ નહીં હતું.

અમે કપારે છૂટવા-
ના તે કોઇ જાણતું ન
હતું. એક દિવસ પાંડે
પાયે ખજાર આવી કે
ઉપરથી હુકમ આવી
ગયો છે અને અમારી
રિલાઈ—મુક્તિ થવાની

છે. હું મારો સામાન સંભાળવા મંડ્યો. એટલામાં
રામદુલારી સાં આવી પહોંચ્યો. કોણુ જાણે ક્યાંથી
એને આ જાતગી તરતજ મળી ગયેલી.

‘અજ, સુના હૈ કિ કલ આપ છૂટનેવાલે હો!
કયા જાત હે?’ તેણે પૂછ્યું.

મારો જવાબ સાંભળે તે પહેલાં તેની નજર
મારા એક પરચિડિયા પર પડી. ટિકિટવાળું હોવાથી
તરન તેનું મન સોભાયું હતું. થોડા સ્થળે ગોઠવું તે

પહેલાં નો અપ દેતેક ને તેણે મારા દાયમાંથી તે લઈ
લીધું. તેનો દાય પોતાના ધંધામાં કેટલો પાવરથી
હતો તેનો પ્રત્યક્ષ પરચો મને અહીં મળી ગયો.

‘જેબો, દમ ચિટ્ટી લિખ કે ઇસમેં ડાંચે. આપ
મે લિફાફા આદરે જ કર ડાક મેં છોડ દેના.’ તેણે
પોતાના લુચ્ચાઈબરો રિમતથી કહ્યું.

આ પ્રજ્ઞતા મને અસહ્ય લાગી. મેં કડક અવાજે કહ્યું:
‘સુનો છ, મેં આત ડાક નદિ હે.’ અને પછી મેં તેને
સમજાવ્યું કે બહાર નીકળતી વખતે મારી ‘નમાન-

લાશી’ લેવાય અને જો
તેમાં આ તારી ‘ચિટ્ટી’
પકડાય તો તારો સ-
ત્સંગ કરવા દરવાજેથી
જ મારે પાછા વળવું
પડે, અને મારા કરતાં
તો તારા જ વધારે ભોગ
મળે એ વાત પણ માની
લેજો. વળી અભારે તારી
ઉપર એક કલમ પ્રમાણે
કામ અથાવવાનું છે તેને
બદલે એ કલમ પ્રમાણે
આલશે.

રામદુલારી પર કામ-
ધંધા વિના રજાતા ફર-
વાનો અને ચોરી વગેરે
કરવાનું મળે તો તે ચૂકે
નદિ એવો શક હતો
ને એક સો નવમી કલમ
પ્રમાણે તેને એક વરસની
સગ્ન થાય તેમ હતું.

‘જોર તુમારે પર દો દક્કા લગ જાયા.’ મેં
છેલ્લું વાક્ય પૂરું કરતાં કહ્યું.

આ સમ્બંધોની તેના પર કંઈ અસર થઈ કે નદિ
તે હું કળી ન શક્યો. કાચના લંબગોળ મણકા જેવી
ભાવશૂન્ય દેખાતી આંખોથી તે મારા તરફ તાટ્ટી રહ્યો.
પછી મેં જોયું તો તેના મોં પર સહેજે લુચ્ચાઈબરું
રિમત—પેલું સરિમત ‘લોચ્ચ’ ફરકી રહ્યું હતું.

તનસુખ ભટ્ટ

ઉત્કંઠા

• પૃથ્વી •

યદ કુસુમવૃદ્ધિ ને અતુલતેજ પૃથ્વી ભરે,
વહે સહુ ‘કુમારસંભવ’ થયે વધાર્ધ અને
અદા સરસ સૌભાગી ઝિરબુકસિ હેમંતની,
હૃદે નવલ સોણુલાં રસવસંતને ઝંખતા.

ગયો રસવસંત એ, હૃદય ના. નમેવો બની
અને વદન બાળનો કંઈક મીઠમ આ આવીયો:
‘મરૂં, સહન શે થયો? જલદ વેદ! તૂપા વધી!!
સુખા વરસ!

વહી શકુન, આતકે શ્રમિત કંડ ઊઘો કર્યો.

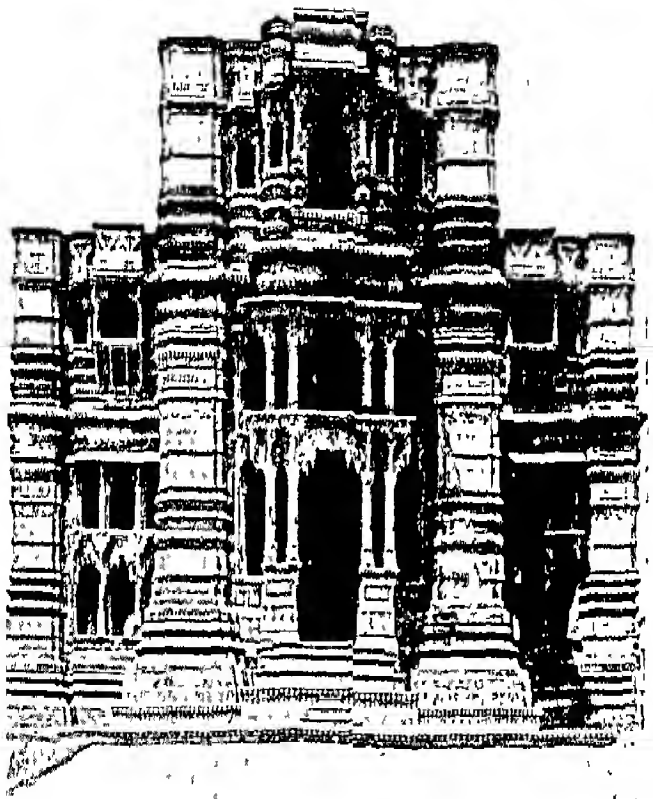
કાકેર ઓકરી

દિવસ ને રાત એક પછી એક પીનવા માંડ્યાં; પણ બેઠુલા તો, એ જ રીતે ને એ જ
બાવચી, ભેગની તેમ, મૃત સ્વામીને જોજામાં રાખી, તરણપાની સાથે તણાયે નય છે.

(બેઠુલા)

ચિત્રકાર • રવિશંકર રાવળ

મથુરામાં જયપુરના મહારાજાએ બંધાવેલું મંદિર

ફોટો - મંથાસુભાઈ વારા

દેવસ્વરૂપ તારાઓ *

પરંતુ તે લેખમાં કેટલાક તારાઓનો પરિચય કરી આપણે દેવાને ઓળખી લઈશું. વળી તેને પરિણામે આપણી હવનચર્યા કેટલી સુકળ છે કે અવળે માર્ગે ગઈ છે તેની પણ સિદ્ધાન્તોદ્ધત દૃષ્ટિથી સાથેસાથે તપાસ કરી જુઝ્યા હયું ત્યાંથી પાછા ફરીશું. જ્ઞાન એ દીપક છે અને દેવનું જ્ઞાન આપણને સાચો માર્ગ અવરૂપ દેખાડશે.

શંકર

આપણે મહાદેવ શંકરનું ચિત્ર ખૂબ જોશું છે. પડખે પાર્વતી હોય ને જટામાં ગંગા હોય એ તેમની વિશિષ્ટતા છે. શંકરનું રૌદ્રરૂપ કવિઓએ શ્રીલલ લોચનથી કહ્યું છે, ને તેનાથી કામને જાળીને લક્ષ્મીભૂત કર્યો છે. મૃગયર્મનું પરિધાન અને એકાંત નિર્જન સ્થળે વાસ એ પણ શંકર સાથે જોગઈ ચૂકેલાં છે.

શાકુંતલમાં કવિ કાલિદાસે ઉલ્લેખ કરી છે: 'મૃગને અનુસરનાર સાશ્વત શિવને જળે જોઈ રહ્યો છું.' (અંક ૧, શ્લોક ૬.) એ મુળજ સારથી રાગને કહે છે. આ મિત્રમાં મૃગતારામંડળ પાછળ દોડી રહેલા અને સામાન્યતઃ 'બાધ' કે 'લુબ્ધક' ને નામે ઓળખાતા એક અત્યંત તેજસ્વી તારાનો નિર્દેશ છે. મૃગતારામંડળ અંત્રેષ્ઠમાં ઓરાયન (Orion) નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં વચ્ચે જળે બાલુ ફેંક્યું હોય તેમ ત્રણ તારા છે ને તે ફેંકનાર તેજસ્વી તારો 'લુબ્ધક' તે અંત્રેષ્ઠમાં Sirius (સીરિયસ) તરીકે ઓળખાય છે. આ તારો આપણા શંકરનું સ્વરૂપ છે. તેને આપણે શંકર યા 'ફર' નામથી ઓળખીશું. ફર સ્વરૂપ ક્રોધ સાથે ધુકત થતાં સહેજે રક્તવર્ણ થાદ આવે છે. આગે આ તારો આપણને આસમાની તેજના અંબારરૂપ લાગે છે, પરંતુ ગ્રીક જ્યોતિષી ટોલેમીએ

(ઈ. સ. ૧૪૦) પોતે જોયું તેની જે નોંધ કરેલી છે તેમાં આ તારો એકદમ રક્તવર્ણનો જોવાયો છે. વળી આ તારાના અંશનો મૂર્ચ થતાં ગ્રીષ્મ ઋતુ હોય છે. (શાકુંતલમાં થોડા વખતથી ચાલુ થએલ ગ્રીષ્મનું સૂચન કવિએ વિવિધ રીતે કર્યું છે. મુંખા સમયે નાટક ચાલુ થયેલ છે ને આકાશ તરફ હરતનિર્દેશ કરી પાત્રો વરણ મૂચવે છે.) મૃગમંડળના સાન્નિધ્યથી શંકરનું મૃગયર્મનું પરિધાન સમજી શકાય છે. વળી તે વિપુલરેખાથી દક્ષિણે હોઈ જળે વત્તીથી અલગ પડેલા પણ સમજી શકાય. તેની જટામાં-તારા પરજે તેના કિરણમાં (જટા=કિરણ) ગંગા રહેલી છે અને 'ગંગાધર' નામની રીતે તે વધાર્થ છે; કારણકે આ તારાની પાસેથી જ આકાશગંગા ચાલી રહેલી છે. * વળી આર્દ્ર નક્ષત્રના વિભાગમાં ફરના તારાનો અંશ છે તેની સાથે આર્દ્ર નક્ષત્રના અધિક્રિતા દેવતા 'ફર' છે તે વાત પણ જોગઈ જાય છે. મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર (મૃગમંડળમાં માથેના ઝીણા ત્રણ તારા) તેની પહેલાં આવે છે અને તેના અધિક્રિતા દેવ 'સોમ' અર્થાત ચંદ્ર છે. ચંદ્રકળા શિવજીને માથે છે એ ધ્રુવણીકત કલ્પનાનું મુંદર વર્ણન કાલિદાસે કર્યું છે: 'બહ્મોદયન દિગ્તરહરિરચન્દ્રિકા ધૌતહર્ષ્યા' (મેઘવં ૭) ૭૦ જે દિવસે સૂર્યના અને ફરના તારાના અંશ સમાન હોય તે દિને શંકરના ઉપાસકો ખૂબ અર્ચન કરી પોતાને કૃતાર્થ માને છે.

પશ્ચિમમાં આ તારાને Alpha Canis Majoris નામથી પણ ઓળખે છે. તેનો અર્થ 'મેટો કુતરો' થાય છે. આપણે ત્યાં પણ આ કલ્પના લાખજ થઈ લાગે છે, અને ત્રિમૂર્તિના સ્વરૂપમાં મહેશ-

* અપ્રસિદ્ધ સંશોધનસંગ્રહમાંથી તારની કોડેકું. આ લેખ વાંચતાં પહેલાં આની અગાડના (૧૦૦ મા) અંકમાં પ્રેક્ષક યજ્ઞેશ્વર 'જ્યોતિષ' વિષેના પ્રાથમિક ભૂમિકાનો લેખ વાંચવાથી આની સમજણમાં સરળતા થશે. *

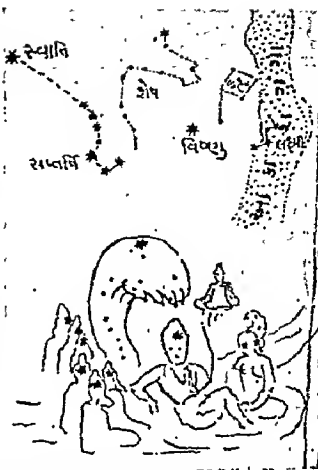
* 'પાર્વતી' નામ હિમાલય પર્વતપુત્રીન્વરી અર્થાત ગંગાસુત્રક છે અને શંકરપાર્વતીનો સમાગમ તે રીતે સ્પષ્ટ થાય છે.

ચુક વસ્તુ તરીકે ચિત્રમાં કુતરો ઝોડો દોષ છે. સ્વર્ગ તરફ (ઉત્તર તરફ) અંતિમ પ્રયાણ કરતા યુધિષ્ઠિરનો સદસ્યારી કુતરો પણ વસ્તુનું આ જ દોષ તેણે પૂરો સંભવ છે.

ગ્રિહની ધર્મશાસ્ત્ર ઝોડોમાં મહાપુરુષ 'વૈદ્ય' બેપ્તિસ્મ ની કથા છે. તે એકાંતમાં રહેતા હતા, ક્રિસ્ના વાળનું વસ્ત્ર ધારણ કરતા હતા કે કમંચ રાખતા હતા વગેરે તેનું વર્ણન છે. સંભવ છે કે તેના ચિત્રની કદબના આ Sirius-૨૬-ના તારા ઉપરથી બની થઈ હોય. જે કદાચ આવે તેને પાણીની નોડન નહીના મગોલકની અંતરે આપી પુરુષવંશકાર Baptism- (બેપ્તિસ્મ) કરાવવાનું વૈદ્યનું વિચિત્ર કાર્ય હતું. આ તારાની પાસેથી આકાશગંગા યાત્રી નવ છે. તેના મંચ ઉપરની બેપ્તિસ્મની પાવન કરવાની દષ્ટિકતમાં તરી આવે છે. ને વૈદ્યનની ભાષા જુઓ તો તેમાં જે તીખાસ છે તે સોમ્ય કરતાં ઉષ-૨૬-સ્વરૂપની વધુ છે. વધુ દષ્ટિકત કન્યાપુત્રના પ્રસંગમાં આગળ ઉપર જોઈશું.

વિષ્ણુ

હવે આપણે 'વિષ્ણુ' નું સ્વરૂપ જોઈએ. ભવ-વાન વિષ્ણુનો ઝોડો મુખ્ય તેમનું ન બદલાયેલાયું. અત્યંત સ્થિતપણું છે અને તારામંડળમાં તે મુખ્ય માત્ર ધ્રુવના તારાનો પ્રસિદ્ધ છે. સદા કાળ તે એક જ સ્થળે ને એક જ સ્વરૂપે રહે છે. પરંતુ તેટલાથી તેનું સામ્ય નહીં ન થાય વિષ્ણુનું એક પ્રસિદ્ધ સ્વરૂપ "શેષશાપી ભગવાન" તરીકેનું છે. મહાસાગરમાં મહાન શેષ ઉપર ઢળતા બોડેલા વિષ્ણુ તેમના ચરણ પાસે લક્ષ્મી અને વિષ્ણુની નાભિમાં પ્રાણ રહેલા એવું એમનું ચિત્રદર્શન છે. કેટલાંક ચિત્રમાં એક બાજુ ગરુડ તથા અર્ધધની સાથે સમર્પિતે જોઈએ છીએ. આ સર્વ આકાશમાં પણ તારામંડળના એક મહાન ચિત્ર રૂપે આવેલાયાં છે. ધ્રુવ=વિષ્ણુ= Pole star (=Alpha Ursa Minoris) ખોતાની પીકે 'શેષ' સ્વરૂપ તે Draco 'ફેા' નામનું તારામંડળ છે, જેની કણ વિષ્ણુને માથે આવે છે ને જેનો દેહ વિષ્ણુની પીકે પાછળ દોષ છે; અને તેની બરાબર સામે 'લક્ષ્મી' મંડળ - Cassiopeia-

'દારીઓળીયા' નામનું તારામંડળ છે, જેની વચ્ચેથી આકાશગંગા પસાર થાય છે. શેષ અને લક્ષ્મી વચ્ચેના ભાગમાં Cepheus-'રીક્સ' નામનું, નાભિકમળ પર બરાબર લક્ષ્મીની આકૃતિ સ્વયંવતું તારામંડળ છે. 'રધુવંશ'ના દશમા સર્ગમાં 'શેષશાપી ભગવાન'નું વર્ણન કવિ કાલિદાસે મુંદર સપ્તદશમાં આપ્યું છે અને તેમાં નીચેનું વર્ણન ઉપરના તારા-મંડળોની રચનાને આગાહ લાગુ પડે છે.

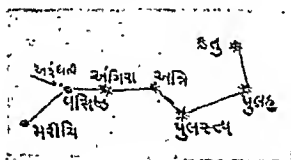
ભગવાન વિષ્ણુના મુખમાંથી 'ભારતી'-'વાણી' બહાર પડી; અને તે કેવી હતી! (ધ્રુવ ૧૦-૩૬, ૨૭) "વિષ્ણુ (વિષ્ણુ) ના વદનમાંથી દંત (પક્તિ-ના) કિરણો થકી, તે વાણી જાણે ચરણમાંથી મંગાં બિંચે ચડી (વદનમાંથી) ફરી બહાર પડતી ન હોય!"

'ચરણમાં મંગા' તે લક્ષ્મીના ખોળામાં વિષ્ણુના ચરણ અને લક્ષ્મી વચ્ચે મંગા (આકાશગંગા) પ-સાર થાય છે. તે આ બંનેનું વર્ણન આકાશમાં બેસતું

આવે છે. ચિત્રોમાં ને કાવ્યમાં શેષશાયી ભગ-
વાન મહાસાગરમાં પોદેલા હોય છે-એટલે ત્યાં ગંગા
ખીછ કદ હોય ?

રઘુવંશમાં સર્ગ ૧૦-૩૨૦-૧૦૮ નું વર્ણન આ મુજબ
છે: 'પદ ઉપર બેઠેલી, પાતળાં રેશમી વસ્ત્રથી અન્તરિત
ચેષ્ટી, કદિમેખલા વાળી, ને કરપદ્મવો બેળે વિસ્તૃત
કરેલા છે એવી લક્ષ્મીના બોળામાં મૂકેલાં ચરણો
વાળા વિષ્ણુને દેવોએ જોયા.'

ગંગા તો વહેતી હોય; અને સમુદ્ર વચ્ચે વહેતા પાણી-
માં પદ ક્યાંથી હોય ? કમળ-પંકજ : પંક-કાદવમાં
જન્મવાગ્રાણું. અર્થાત ગંગા નદી નહિ, પણ આકાશ-
ગંગા જ અહીં ખેસતું આવે છે. વળી તે ચિત્રમાં
'પાતળાં રેશમી વસ્ત્ર' કહના બાગ પાસે છે તે વર્ણન,
વચ્ચેથી આડી આછી આકાશગંગા આ તારામંડ-
ળમાંથી પસાર થઈ જાય છે તેનું દિગ્દર્શન કરાવે છે.
આ રીતે, વિષ્ણુચરણને 'ગંગાપરશ' થયો અને તે-
માંથી ઉપર જણાવી તેવી દંતપકિત પરત્વે કવિએ
સુંદર કલ્પના કરી છે.

દેવશયની એકાદશી યતાં (તે કાળે) વર્ષાઋતુ
ચર થાય અને સમર્પિ તારામંડળ (Ursa Majoris)
ચાલુ દેખાતાં હોય તેવી રીતે દેખાતાં બંધ થાય. પ્રત્યોદિનિ
(એકાદશી) યતાં પુનઃ (તે કાળે) સમર્પિમંડળ રી-
તસર સંપૂર્ણ પહે દેખાવા માટે તેનું વર્ણન રઘુવંશ સર્ગ
૧૦, ૩૨૦-૨૪ માં આમ સચિત છે: 'યોગનિદ્રા, પૂરી
યતાં વિષ્ણુને સુખસમાચાર પૂજનાદ, ભુગુ વગેરે ઋષિઓ
સાથે દેવોએ વિષ્ણુને જોયા.' સમર્પિના પ્રથમ તારા-
ઓના મધ્યા નક્ષત્ર સાથે મંબંધ છે અને તે રીતે
ભૂગુઋષિના સંબંધ ચુકત થતા હશે. દેવશયનીનાં
ધણાં ચિત્રો તથા પથ્થર પર કેરેલા સિંધમાં અર્ક-
ધતિ સાથે સાત ઋષિઓ દર્શાવેલા હોય છે.

આ વિષ્ણુનું ચિન્તવન કવિના શબ્દોમાં નીચે મુજબ
છે: 'તમને જ્યોતિર્મયને થોળી પુરુષો વિચુકિત માટે
ચિન્તવી રહ્યા છે.' (રઘુ., ૧૦, ૨૩)

ગણેશ

ગ્રીક્ષું દેવસ્વરૂપ આપણે શ્રી ગમનનનું નિદાળીશું.
દરેક મંગળ કાર્યમાં ગણેશને યાદ કરી આરંભ કર-
વાનો હોય છે. વિદ્યને ટાળનાર, સમૃદ્ધિ કરનારા આદેવ
દિદમાં અને અન્યત્ર ખૂબ પૂજાપાત્ર થયા છે, સમાજનો
પ્રત્યેક વર્ગ આ દેવનું અર્ચન કરી પ્રસાદ મેળવે છે.
મુખ્યત્વે હાથીના માથાને લીધે તેમનું સ્વરૂપ અન્ય
દેવોથી ભુલું પડે છે. તેમનું વાહન ઉદર છે ત્યાં કલ્પ-
નાની પણ ગમ્મત લાગે છે. કાપામાં ઉદરપતિની ભા-
વના ખૂબ છે ને આયુષ્યાળકરૂપ છે. પાર્વતીજીએ
તેમનું નિર્માણ કરી હારપાળ તરીકે રાખ્યા. પોતાની
માતાનો દુઃખ બળવતાં શંકરના કોષનો પોતે ભોગ
થઈ પડ્યા. પછી ન્યારે સાહસ થયાની જાણ થઈ
ભારે નિવારણ કરવા માટે અહાર જતાં શંકરે મરેલો
'હાથી' જોયો અને તેનું માથું મૂકી તે બાળકની
પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી. આ રીતે ગમનનદેવને મહિમા થયો.

હાથીનું સૂચક આપણે ત્યાં 'હરત' નક્ષત્ર છે. હા-
થીને હાથનું કામ ચૂંદ આપે છે એટલે હરત ચંદ્રચૂંદલા
હાથીના સૂચક પણ બને છે. વર્ષાઋતુમાં 'હાથીઓ
વરસ્યા'નું કહે છે ભારે તે દિવસોમાં સૂર્ય સાથે હરત
નક્ષત્રનો યોગ હોય છે. સૂર્યથી આ હરત નક્ષત્ર
સૂર્યતેજમાં હોય પાટનું હોય ભારે તેને 'ચતુ'
પામેલું ગણીએ. તે હરતના લોપ થવા સાથે
આકાશમાં દક્ષિણ તરફ પૂર્વમાં જે અત્યંત તેજસ્વી-
રૂપના તારાથી જ દેખા થોડા કિતરતા તેજવાલો-
તારો અગત થાય છે તે, દક્ષિણ દિશાને અધિપતિ
વિખ્યાત 'અગત્રસ' ('Canopus' = alpha

Argo Navis') છે. આ તારાના દર્શનની સાથે પૃથ્વી પર મંગળ વર્તી રહે છે. ગણેશનું તે પ્રતીક છે. (ઝોઝામાં ઝોઝા એ હજાર વર્ષ પહેલાંની આ કથા ગણીએ.)

વર્ષાઋતુ પૂરી થાય છે અને ખેતરો ધાનપૂર્ણ થાય છે, રસ્તાઓ અને નદીઓ યોડખાં થાય છે, હાંડોશ ભરપૂર થાય છે તથા તમામ વ્યવહાર ચાલુ થાય છે. મહેનતનું પરિણામ ખેડેલું હોય છે. ઔષ્ધ ને વર્ષામાં મહેનત કરેલી હોય તે બધી સફળ થયેલી હોય છે. તેમાં ઉંદર પણ ભાગ પડ્યો ખરો? એ પણ કુદરતનો પ્રતિનિધિ છે. ધાનચર ટ્રાકીઓ ભરાય તેની સાથે 'લબોદર'ની સાથેકતા કેમ ન હોય?

એથી વિશેષ-વર્ષાના (અને તે રીને Hydra સર્પમંડળરૂપ દાનવોના) શાસનું નિવારણ કરનાર પણ આ મહાન તારો ગણાયો અને તેથી વિગ્રહર ઘણો. અગસ્ત્ય ઋષિના જન્મ કુંભમાં થવાની કથા છે. રઘુવંશમાં અગસ્ત્ય વિશેષ્ટે કહે છે: "કુંભમાં (ધરતીમાં?) કે કુંભરૂપણ સચિત્ત હાથી એવા હસ્તનદાનમાં?) જેની યોતિ છે એવા મહાન તેજઃવાળા અગસ્ત્યના દર્શનથી પાણી નીતરી નિર્ભજ થયાં." (રઘુ, ૮, ૨૧)

ખૂબ નીચે દક્ષિણમાં છે તેથી કારપાળ જેવો થયો. પૂર્વ દિશામાં આ તારો ડિવિત આસ્ટ્રોલોગ ને મધ્ય નક્ષત્રની સાથે રાજ સાંગે ઉદય થાય છે. સંભવિત છે કે સર્પમંડળ (હાઈડ્રા)ની કણા જે આસ્ટ્રોલોગ નક્ષત્ર છે તેને નાથનાર આગ કૈન્યાની કંપના પણ આમાંથી જ ઉદભવી હોય. અગસ્ત્યપૂજાએ આયંજનમાં જુદા-જુદા યુગમાં જુદોજુદો આપૂર્ણ ભાગ ભજવ્યો છે. *પ્રાચીન પરગુણમનું સ્વરૂપ, તેથી પ્રાચીન કાર્તિકેયનું સ્વરૂપ, પછી શ્રી કૃષ્ણનું સ્વરૂપ આ તારાના અને જુદા-જુદા તારામંડળ તથા સૂર્ય સાથેના યોગોમાંથી પ્રકટ થાય છે. અહીં તેનો વિસ્તાર નહિ કરીએ, પરંતુ તેની ળથા બીજે નવીન સ્વરૂપે ખ્રિસ્તી ધર્મમાં જાતરી છે તેનો થોડો ઉલ્લેખ કરીશું.

ક્રાઇસ્ટના જન્મ વખતે પૂર્વમાં જે તારો દેખાયો તેનો ભાવપૂર્ણ ઉત્તરેખ ઔરોરેક ગ્રંથમાં છે. ભગવાદે કહે છે: 'We saw his star rise in the

east' (અમે તેના તારાનો ઉદય પૂર્વમાં થતો જોયો). તે નિર્દેશ અગસ્ત્ય દર્શન પરવે છે, જે શશિમાં અગસ્ત્યનું દર્શન છે તે કન્યા શશિ છે અને તે રીતે આ "કન્યા-પુત્ર"—ક્રાઇસ્ટ પ્રસિદ્ધ થાય છે. Virgin birth—કન્યાને પુત્ર અવતરે—તે કંપનાનું આ મુખ છે અને તે કંપના પ્રતીત ન થવાથી તે વિવશમાં અપરંપાર વિવાદો ને ચિંતા આપ્યા છે. સુતારનો પુત્ર પણ યોગ્ય જ છે. કારણકે કન્યા શશિમાં 'ચિત્રા' Spica=Alpha Virginis નક્ષત્ર છે તેના અધિષ્ઠાતા દેવ 'ન્યષ્ટ' =વિશ્વકર્મા છે. વિશ્વકર્મા એટલે મહાન સર્જન કરનાર દેવ અને લોકજાણમાં સુતાર પણ થાય છે. ક્રાઇસ્ટ વિશ્વકર્માનો કડો કે સુતારનો પુત્ર છે. વળી અગસ્ત્ય જે મંડળમાં છે તેનું નામ નૌકામંડળ છે અને ક્રાઇસ્ટના ઉપદેશો ઘણે ભાગે સંખ્યાવખતે થોડો વખત જ નૌકામાં થતા રહ્યા છે તે શોરોષ વાંચનારા સારી રીતે જાણે છે.

અગસ્ત્ય તારાનો સર્પના કિરણમાં

 લોપ, વૃષ શશિમાં મર્થ આવે કે
 યથા મારે છે, તે સમયે સાંગે કૌસ
 આકારનું Southern Cross (દક્ષિણનો કૌસ)
 નામનું તારામંડળ દક્ષિણમાં દેખાવા માંડે છે.
 ક્રાઇસ્ટની અંતિમ કથા સાથે 'ત્રીસ' સિદ્ધા જોડાયે
 છે. જાણે ત્રીસ સિદ્ધા માટે—For thirty pieces
 of silver—આ પરિણામ આપ્યું। આ ત્રીસ સિદ્ધા
 નથી પણ વૃષ શશિના 'ત્રીસ' અંશ છે. જે રીતે એ
 કથા લખાઈ છે તે રીતે આ કૃલ અલંકાર નિવંદનીય થયું
 છે અને 'જમુડા' નો તે પ્રકારનો 'ચુન્દો' સમય
 જતાં આખી જમુડા-ચંદ્રી જાતિનો મનાઈ ગયો છે।
 કૌસ તારામંડળ ઔષ્ધ ઋતુ થતાં દેખાવા માંડે છે
 અને તેનો નિર્દેશ શકુન્તલમાં બીજા અંકમાં
 વિદુરકના મુખમાં આ રીતે મુકેલો છે: 'ત્રિશંકુની
 જેમ લટકતો રહે.' તે તારામંડળને આપણે
 'ત્રિશંકુમંડળ' નામથી ઝાળખીશું. ૨૯ના તારાનો
 લોપ થયા પછી તેનું (દંતતારાનું) પાણું દર્શન થાય
 છે તે અગસ્ત્યના દર્શન કરતાં વહેતું થાય છે કારણકે
 અગસ્ત્ય બાહુ દક્ષિણમાં છે ત્યારે ૨૯ તેની પરવે
 ઉતરે તરફ છે. આ વસ્તુસ્વરૂપ સાથે જોઈને એક્ટિવનું

* જમુડેદના બૂડસ્પતિ તથા વિષ્ણુ દેવનું ને તે પત્નીનું

વાંકય યાદ કરવા જેવું છે: "He who comes after me, is greater than me" (જે સારી પછી પ્રકટ થયેલો છે તે મારા કરતાં પણ મોટો છે.) અગત્યના આ સંબંધો પ્રતીત નહિ થવાથી ક્રાઈસ્ટની જન્મતારીખમાં પણ 'કન્યાપુત્ર'ના ભાવાર્થ જેવો મોટો રહ્યો છે. ઈ. સ. ૫૩૨ લગભગે ખ્રિસ્તનો સંવત તો પહેલો જ વાર ગોઠવવામાં આવ્યો. ગુરુત્યાકાંક્ષુની શોધ કરનાર સર આર્થર્સ્ટ્રક ન્યૂટને પશ્ચિમનો જૂનો ઇતિહાસક્રમ (Chronology) તપાસી કહ્યું છે કે "ખ્રિસ્તી સંતપુરુષોના ઉત્સવો જુદીજુદી સંકાન્તિના દિવસોએ ગોઠવી દીધાં; અને જુદાજુદા સંપાત તથા અપતનોને પણ તેથી રીતે રચાન આપ્યું. તેમાં એક અપતનો સમય કાઢાવવાના જન્મદિનનો દરખાસો લાગે છે." ધણી કારણોસર આને આપણે કહી શકીએ છીએ કે આ તા. ૨૫ ડિસેમ્બરનો દિન ખોટો છે પરંતુ તેનો દિન શરતસંપાત પાસે મૂકવો જોઈએ. 'જ્યારે તે આવે છે ત્યારે કોઈ સરખાઈ ગયેલા હોય છે, તે મતજનનું ગોરોષ વાક્ય (Harvest) નું શરતસંપાત સ્વચ્છ છે.

જીવતો સંબંધ

ઉપરનો સંલેપમાં દર્શાવેલો દેવસ્વરૂપનો નિર્દેશ એટલું સૂચવશે કે 'સત્ય પ્રતીતિ યતાં માન્યતાફેર જરૂર થશે; અને જૂની માન્યતાથી ઊભા થએલા સમાજના હોયો દર યતાં પછી વિરોધ નહિ થાય. મંદિરોમાં તાનામંડળોના સ્વરૂપ પરથી દેવસ્વરૂપની રચના છે એટલે 'સ્વરૂપસ્વરૂપ' ની વાત મંદિરો પરત્વે નિર્મૂળ થશે. પંજેરટાઈન માટે અનેક ચાલોને પેસાથી હથેલીમાં રાખી લડી મરતા દુનિયા-ભરના યાદુરીઓ અને નિરાધાર આરમો વચ્ચેનો અંધારો અર્થાદીન ચર્ચ પડશે. કારણકે અગત્યદર્શન અંધારાઉત્તર ૩૫ સુધી તે દુનિયાના ગમે તે મથળે રહી કરી શકશે તથા તે વખતે ગોરોષ વાંચીતેનો મર્મ પ્રાપ્ત કરી શકશે. પરંતુ તેને માટે પંજેરટાઈનમાં દાખલ ચર્ચ ત્યાંની વસાહતી ગરીબ આરમી વસ્તીને હાંકી મૂકવાની કે પંજેરટાઈન પાઠગ ઇંગ્લેન્ડમાં તથા ખ્રીસ્ત ધન વેડાની નાખવાની કરી જરૂર નહિ રહે.

વળી નવાકાની કયા કાઠફર પરત્વે ઉપરોક્ત રીતે •

સમજનાતાં યાદુરી જાતિ માટે જે તિરસ્કાર જમાનાઓ યાં ખ્રિસ્તી વર્ગમાં ફેલાઈ રહ્યો છે તે નિર્મૂળ થશે. યોગ્ય પ્રતીતિના અભાવે દોઢ દંભર વર્ષ ઉપરાંત તમામ ખ્રિસ્તી દેશોમાં યાદુરીઓ ઉપર સામાજિક તથા રાજકીય પ્રકરણમાં અને પ્રજાકીય વ્યવહારમાં અન્યાય ને તિરસ્કાર સાથે જુદામો યતાં રહ્યાં છે. હવે તે વસ્તુઓ યથાર્થ સમજનાતાં યાદુરીઓને સર્વત્ર રચાન તથા વિશ્રાન્તિ મળશે અને તેમને દેશાટન કરવાં નહિ પડે. હાલ તો જેમ તેમને ખ્રિસ્તીઓને હાથે અન્યાય સહન કરવો પડ્યો છે તેમ તેમના નિમિત્તે અને તેમની સમિતિથી તથા તેમના પેસાની લુકીથી આરમોને અન્યાય થવા માંડ્યો છે. એ બંને પ્રકરણ પાઠગ જાણિતે જેવું મૂળ છે એવી ધર્મકથાની વિપરીત સમજણ છે. જ્ઞાનના લોપ સાથે દુનિયામાં કેટલીકેટલી વિકૃતિ થાય છે તેનો એક દાખલો એ યાદુરી-ખ્રિસ્તી-આરમોના દાખલામાં છે. જ્ઞાનનો પુનરુદ્ધાર યતાં તે વિકૃતિ સાંત થશે (તેમાં સંદા નથી) ત્યારે જ્ઞાનના પ્રભાવનો ઉત્તમ દાખલો પૂરો પડશે.

હવે આપણે વિવાર્થાવર્ગની પ્રજા શારદા દેવીની નાંધ લઈ આ લેખ સમાપ્ત કરીશું.

શારદા

મૂર્ધ જ્યારે ચિત્રા (Spica=alpha Virginis) નક્ષત્રમાં હોય છે તે વખતે (આસો સુદિ સાતમ-નામ આસપાસ) સરસ્વતીનું આહ્વાન, પૂજન, ચિ-સર્જન ઇત્યાદિ થાય છે. આ નક્ષત્ર લક્ષ્મીમંડળ (કારીઓડીયા) સામે લગભગ રહે છે એટલે વિક-મોર્ચીય નાટકમાં ક્ષિ કાલિદાસે નિર્દેશ કરેલી વસ્તુ "પરસ્પરનો વિરોધ કરી રહેનારી અને જેનો એક સંત્રય (રચાન) ફુલ છે એવી શ્રી અને સરસ્વતી" ને હવે યાદ કરી લઈએ. શૈવશાયી લગવાનું સ્વરૂપ જોઈએ ત્યારે શ્રીનું નિરુપણ ક્યું છે. હવે શારદાનું સ્વરૂપ જોઈએ. સરસ્વતીનું અન્ય નામ શારદા છે જે સરદાનું જન્મ છે. સરદાનું પ્રાદુર્ભાવ (એક વખતે) ચિત્રા નક્ષત્રનો મૂર્ધ હતો ત્યારે યતો હતો અને આશ્વિન સુદિ ૧૫ સરસ્વતીનું તરફે પ્રસિદ્ધ છે. ચાંદિત્રવા=શારદા એ પ્રકારે શારદાનું મૂળ સ્વરૂપ પ્રકટ થાય છે.

ચિત્રા નક્ષત્ર કન્યા રાશિનું અંગ છે અને એ રીતે શારદા સદા કાળ કન્યકા છે. ચિત્રાનો વર્ણ ઉત્તમવર્ણ મોતી જેવો કહ્યો છે ને આજે પણ તેનો તેવો જ મુંદર વર્ણ છે. તેના અધિષ્ઠાતા દેવ ત્વષ્ટ છે તે જોતાં તેને ધાત્રાની પુત્રી કહી છે તેમાં શું ખોટું છે ?

શારદાનું નામ ઋતુ સાથે જોડાતાં ચિત્રા નક્ષત્ર સમયના ઋતુના દેવદારો કલ્પનામાં ઝોતખેત સાથે છે. વર્ષાઋતુનાં પાણી ઝોસરી જતાં નિર્મળતા આવે છે; એટલે હંસ પણ પ્રકટ થાય છે. (જૂની માન્યતા પ્રમાણે વર્ષાકાળ માળવા માન મરોત્તરમાં હંસ આવ્યા જાય છે. અને વર્ષા પૂરી થતાં પાછા ફરે છે.) શારદાનું વાહન હંસ સાથે છે. કેટલેક રથજે શારદા મધ્યરાત્રિની પણ છે અને તે પણ અયોગ્ય નથી; કારણકે તે સમયે સમર્પિતું પુનર્દર્શન સંપૂર્ણ થયેલું હોય છે. સમર્પિતું બીનું નામ ચિત્રાસિખંડી છે જે મોર અર્થનું સૂચક છે અને તે રીતે શારદા હંસવાહિની ઉપરાંત મધ્યરાત્રિની પણ થાય છે.

શરદાકાળના ઘુપાર, શરદાકાળનાં કુન્દ પુષ્પો, શરદાકાળનાં ધવલ વસ્ત્રો તથા કુદરતી અલંકારો શારદાના સ્વરૂપમાં આલેખાય તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે.

તે વખતે-તે રાશિમાં-દુનિયાભરમાં અગત્ય દેખાય છે. ગણેશ પ્રકરણમાં અગત્યનો વિચાર કરતાં

આપણે ‘કન્યા પુત્ર’ નું મંદરવ પણ જોયું. તેમાં કન્યકા (ચિત્રા) નો હિરસો જેવોતેવો નથી.

પશ્ચિમમાં કન્યા રાશિના ચિત્રમાં કન્યાના હાથમાં ધાન્યનું ‘ફુંડુ આપેલું’ હોય છે. આ વખતે ખેતરો સમૃદ્ધિપૂર્ણ થયાં હોય છે અને કુદરતની કૃપા સંપૂર્ણપણે વિસ્તાર પામેલી હોય છે. આ નક્ષત્ર આસપાસ પૂર્ણ કળાવાન ચન્દ્ર હોય ત્યારે તે પૂર્ણિમાને બંસી પૂનમ કહેવાય છે અને તેવા મુંદર યોગનું વર્ણન ‘વિત્તાચન્દ્રમસોરિય’ (રઘુવંશ ૧, ૪૬) ઉપમાથી કવિ કાલિદાસે કર્યું છે. શારદા ચન્દ્રનો ખીન્ને અર્થ લીધા થાય છે અને તે રીતે શારદા લીલાધારિણી થાય છે. આ શારદાનું પૂજન વિદ્યા તથા અર્થની સિદ્ધિ માટે પ્રજના સર્વે વર્ગો કરે છે, કે જેથી પોતાનો પુરુષાર્થ ફળદાયી થાય. ગણેશન નમઃ અને શારદાન નમઃ એ રીતે બંનેને યાદ કરી પ્રજલગ્ન પોતાના કાર્યમાં તત્પર થાય છે.

આકાશદર્શનનો મહિમા આપણા જીવનમાં ભૂતકાળમાં ખૂબ હતો અને જીવિજીવી રીતે વર્તમાન જીવનમાં પણ છે. ભવિષ્યજીવન માટે આપણે દરેકે આકાશદર્શન અને દેવસ્વરૂપ સમજી લેવાં પડશે તે વિશે લેખકને પોતાને લેશમાત્ર સંદેહ નથી.

હરિરાજાલ અમૃતલાલ શાહ

હડતાળ

‘વ્યવસ્થા થયે છે. આજ તો તમે મિલમાં જવાના છો ને ?’

‘ના, ના. ક્યાં હજી હડતાળ ખોલાયી છે ?’ સોમાભાઈએ ઊંઘમનિ ઊંઘમાં જવાળ આપ્યો.

‘પણ તમે જાગે તો ખરા.’ તેની વડુએ દટાળતાં કહ્યું. ‘કાલ ધરવાળો આવ્યો તો તે કહેતા, ‘તો કે બે મહિનાનું લાકું ચડી ગયું’ છે ને, એ આજે સાંજે આવશે, અને એક મહિનાનું લાકું નહિ આપીએ તો મકાન તુરત ને તુરત ખાલી કરાવશે.’

નિઃશ્વાસ નાખીને એ પથારીમાંથી જાગે થયો.

મિલમાં પંદર દિવસથી હડતાળ હતી. મજૂર મહાજન અને બીજાઓના પ્રયાસ હતાં કાંઈ

નિવેડો આવ્યો નહોતો. મજૂરોએ પણ હડ પકડી હતી. પગાર મળવાને બે દિવસની રાહ હતી અને હડતાળ પડી હતી, એટલે પગાર પણ મળ્યો નહોતો. ટૂંકા પગારના નોકરોને પગાર મળતાં એકબે દિવસ મોડું થાય તોપણ કેટલી મુશ્કેલી પડે છે એ અનુભવે સમજાય તેવું છે. તેને બદલે પંદર દિવસ થઈ ગયા હતા. થોડા દિવસ તો ઝોળખીતાઓ પામેથી રૂપિયો બે રૂપિયા, એમ જીતીનું લાઈને ચલાવ્યું. હવે જીતીના માગવાનું કાઈકેટલાં રહ્યું નહોતું. જતાંય મળે તો લેવા. તે મોડું ઘોઘ બહાર નીકળ્યો.

મિલની બાજુમાં હોટેલ હતી. તે હોટેલમાં, મિલ બાજુની ત્યારે દરરોજ ન્હા પીવા તે જતો. ઘણા

દિવસના પરિચયે તેની સાથે ઓળખાણ થઈ હતી. રૂપિયા દોઢ રૂપિયા સુધી તે તેને ઉધાર આપતો અને મિત્રનો પગાર આવતો ત્યારે તે પાંચે જમા કરાવતો. આજે તેના પગ તે તરફ ચંપવત ઊપડ્યા.

હોટેલથી મિલનો દરવાજો દેખાતો હતો. મિલમાં રમસાનની શાંતિ હતી. રડ્યાબડ્યા કોઈ કોઈ મનુષ્યો આજુબાજુ આંટા મારતા હતા. કોઈ અંદર નેવાની પથ્થુ સિંમેત કરી શકવું નહિ. ચોરીવાર એ બધું નેતો તે ઊભો રહ્યો. હોટેલવાળો થડા ઉપર બેઠો હતો. મિલમાં હડતાળ પડી હતી તેથી તેને પથ્થુ ધરાઈ ઓછી હતી. તેને નેતાં તેણે પૂછ્યું, 'કાં, સોમાભાઈ, આ હડતાળ ક્યારે ઊપડે છે?'

'લગવાન જાણે !' ટૂંકી તે હોટેલમાં ગયો. હાટલના અંદરના ઓરડામાં અંધારું હતું, છતાં બધા અંદર જ રહ્યા પીવા બેસતા. બેઠાણે ટેબલ અને બાંકડા ગોઠવ્યા હતા. રહ્યા બહાર થતી. 'એક સિંગલ' ની વરખી આપી તે અંદર ગયો અને હોટેલવાળા પાસે કેવી રીતે પૈસા માગવા તેના વિચાર કરવા લાગ્યો. સામા ખૂણામાં કોઈ ધામેથી વાતો કરતા હતા. ટુટક ટુટક સંભળાતું હતું. હડતાળ, શેડ અને મનુષ્ય એવી વાકયો સંભળાતાં હતાં. વખતે હડતાળ ઊપડવાની વાતો થતી હતી એવી આશાથી તેણે પ્યાલામાંથી રૂબીમાં રહ્યા નાખતાં કાન માંડ્યાં. તેને એક જણનો શોધગો ઘાટો સંભળાયો: 'સા—આપણી મનુષ્યો ઉપર એટલેમાં રહ્યો, પછંજમાં પોટે અને તાગડધિના કરે, પણ સા—ને આપણા મારે આટલુંય કરતાં મોન આવે છે ! હડતાળથી તો હવે દંડાળી ગયા. કોઈક નવાનુનું હવે તો કરવું નેહજો.'

'મિત્ર જ સગવાની મૂકવી. જાણે તો ખરો કે મન્યાતા.' બીજાએ જવાબ આપ્યો.

'પથ્થુ કેવી રીતે?'

'ઝાંઝર વરણ ચડાવીને તોડી નાખવું.'

'હવે તો ખૂબ બેગા થઈ ગયા. આજ રાતે જ કરી નાખો.'

'જરૂર'

'સાંજે તું અને રામો મારે ત્યાં આવજો.'

'બસે ખૂલો નહિ. દો ! જરૂર'

સોમાભાઈના કાન ચમક્યા. આ શું? આ બધા મિત્ર ઉઠાડી નાખવાની વાતો કરે છે ! તો તો પછી... તેના વિચારોની ગતિ અટકી ગઈ. પેસા બે જણા આંધ્યા ગયા. હીડને પાછળ જઈ ઓળખવાની મરજી થઈ પણ તેને તે હીક ન લાગ્યું. તે રહ્યા પી રહ્યો હતો એટલે છોકરો આવી રહ્યાના પ્યાલારૂંચી લઈ ગયો. હવે કઈ રીતે પૈસા માગવા તેનાં વાકયો ગોઠવતો તે હીડને બહાર આવ્યો. છોકરાએ ખૂબ પારી. 'બે પૈસા...' હોટેલવાળાએ હાથ ધર્યો.

'પૈસા આપવા તો આજુએ રહ્યા, પણ હું તો આજ થોડાક પૈસા માગવા આવ્યો છું.'

'હમણાં સોમાભાઈ, પૈસાની વાત કરશો મા. તમે જુઓ છે ને, કેટલી ધરાઈ હતી અને કેટલી રહી છે? હોટેલનું ખર્ચે નથી આમળું.'

'મારે જાગ નથી નેહજતા. પાંચેક રૂપિયા આપો. આ હડતાળ ઊપડશે એટલે ચડ્યો પગાર આવશે તેમાંથી પુરત જ આપી દઈશ.'

'ભાઈ, બધાની સાથે સંબંધ; શકુ માગે. મારે તે કેટલાકને આપવા !'

'પથ્થુ રૂપિયે બે આના વ્યાજ લેજો, પછી છે?'

'હડતાળ ક્યાં સુધી ચાલે એ નહીં છે? રૂપિયા હોય તો તમને ના પાડું?'

સોમાભાઈનું મોઢું ઊતરી ગયું. કેટલી આશા-આ બાંધીને તે અર્ધા આવ્યો હતો ! તેના આશા-બંધ તરી જતાં રડતા હૃદયે 'હીક, આ બે પૈસા તો નોંધી લેવું' કહી તે હેડે ઊતર્યો.

'આવી મરારી સારી' એમ હોટેલવાળાએ કહ્યું તે સાંભળ્યું પણ નહિ, અને તે રસ્તે પડ્યો.

૬

રસ્તામાં તેને પોતે સાંભળેલા સંદેશ ફરી વાદ આવવા લાગ્યા. શેડ તો એ જ લાગતો છે. પણ ને મિલને નુકસાન થાય તો પછી મિલ ક્યારે ઊપડે? અને કેટલા માણસો તેના જેવી જુઓમરાની રિયતિમાં પીડાય? મિત્ર સગાની જીવ તો શેડને કેટલુંક નુકસાન? એને કોરોમાં નહિ વરતાય, પણ પોતાની આર આનાની દારી બંધ થાય; અને મનુષ્ય શોધનાંય મળે નહિ. પછી ચોરી કાંચી, બીજા માગવી કે શું કરવું?

સોમાભાઈ મિલમાં ખીલાઈ ગયેલો પણ જીવાન હતો. તેની નસોમાં જરા ધીમી ગતિએ પણ જીવાનીનું લોહી વહેતું હતું. તેણે નિશ્વસ કર્યો. મૃત્યુ અને જીવનવચ્ચે તેને મન ઝાઝો તકાવત નહોતો.

‘અચારે પૈસા નથી મળ્યા; સાંજે ચાપ તે અંદર.’ કહી તે જમવા બેઠો. જરા સુતો અને સાંજે વહેણ આવતું કહી તે બહાર ગયો. પૈસા અને મજૂરી કે નોકરી માટે ચાર તરફ આંટા માર્યા. સાંજે ઘેર આવ્યો. જમ્યો. મિહાશથી વાતો કરી. ઘર તરફ ફરીફરીને જોયું અને ઝડપથી મિત્ર તરફ ઊપડ્યો.

તે ફરી પાછો હોટેલ પાસે આવ્યો ત્યારે અંધા-કાચ વીની ગયો હતો. થોડીવાર તે હોટેલમાં જઈને બેઠો. હજી તેના હૃદયમાં ગરમથપ ધઈ રહી હતી. તેને ‘નર્ડ કે ન નર્ડ’નો પ્રશ્ન હજી ગૂંચવ્યા કરતો. ‘સોમાભાઈ, બધું વાર બેઠા. શું વિચાર કરો છો?’

‘જુઓને આ હડતાળનું તે શું સાથે? ખાવા દા-ણા ય હવે તો ખૂટવા માંડ્યા છે.’

‘વખત બહુ બારીક આવ્યો છે. કાલની કાંઈ ખબર પડતી નથી.’

સોમાભાઈ બહાર આવ્યો. હવે તેને લાગ્યું કે જવાનો વખત થયો છે. મિલની પંજરાડી વંડીની છંદ ખવાઈ ગયેલી હતી, એટલે જઈ રાહપ તેમ હતું. તે અંદર ઊતર્યો.

ઔષધિરૂમ એક બાલુના છેડે હતો. મિલ ઘણા દિવસથી બંધ હતી એટલે કાંઈ તે તરફ જતું નહોતું. મોટીદારે પણ નાકાના પહેસવાળા પાસે બેસી જ-પ્યાં મારતા હતા. તેને ઔષધિરૂમ તરફ જીલસ જણાયો. હડતાળ ક્યારે ઊઘડશે એ નક્કી નહોતું અને સંદેશ ચાલતા હતા, એટલે ઔષધિરૂમ ગરમ રાખવા માટે થોડાથોડા કોલસા ફાયરમેન નાખતા હશે એમ લા-ગતું. ધવન ન આવે અને દિવસે તાપ ન લાગે એ-ટલે રાણિકાને પડેા ઔષધિરૂમ આડો નાખ્યો હતો. તે ત્યાં ગયો અને પડતાના કાણામાંથી બેઠું તો એક ખૂણામાં બે-માણસો મોઢામાં રૂપા મારી બધેલા પડવા હતા. ત્રણ માણસો આખા મીચીને નેશનર ઔષધિરૂમમાં કોલસા ફાવે જતા હતા. વરાળ માપવાના મડિયાળમાં વરાળની ડિમી વધતી જતી હતી અને

વરાળનો અવાજ આવે જતો હતો. એક કલાક વીતી ગયો. હવે વરાળનું નેર વધતું જતું હતું. થોડી-વાર પછી પાછળ જોનાજેતા એ માણસો ચાપા ગયા. બેસ પાડી કે શું કરતું તે તેને કાંઈ સૂચ્યું નહિ. પ્રત્યક્ષા ઝંઝાવાત શો વરાળનો બચાવ અવાજ આવતો હતો. હવે ને કાણની દીલ થઈ તો આ બધું જ બિટી જવાનું. મોટીનાં માણસો પણ અવાજ વધનાં આવ્યા હતા. ચારે તરફ દોડદોડ ધઈ રહી હતી. પરંતુ કાંઈ અંદર જવાની દિશાત કદી શકતું નહિ.

સોમાભાઈ આખા મીચીને અંદર દૂરી પડ્યો. વરાળથી તેનું શરીર દાગતું હતું. એક કાચમાં તેણે કોલસાનો પાવડો લીધો. દોડીને એક રૂમ દાક ખોલી નાખ્યો. બીજી તરફથી ભયંકર વજ્રપાત શા કલાક સાથે ઔષધિરૂમમાં નાનો ચીંગ પડ્યો. તેમાંથી વરાળ અને ગરમ પાણી કાઢવા માંડ્યું તેણે વેદનાથી હોંક બીટી ગજરાયા સિવાય પાવડાથી પાણી માપવાની કાચની રીંશી ફેડી નાખી. પાવડો ફેંકી દીધો. ફોક્ષા પડેલા હાથે પાણીનો કોંક ખોલી નાખ્યો ત્યાં તેના પગ પર ગરમ પાણી પડનાથી દાગ્યો અને એક ચિ-ત્કાર નાખી તે જમીન પર પડ્યો.

બે કલાક સુધી પ્રત્યક્ષા પ્રયંક ગડગડતેને જુલાવે તેવા ભયંકર કલાક સાથે વરાળ કાઢતી રહી મહામહેનને તે સાંત કરીને લોકોએ અંદર જોયું તો સોમાભાઈનું શરીર ખીચાથી તરફડતું પડ્યું હતું. અને મિત્ર તથા તેના મંચા જેવા ને તેવા બેલા હતા.

‘રક્તનિધિ’

ચંદુને નખ કરવાની ટેવ પડી હતી તેની બાથે કેટલી ચે વાર ના પાડી પણ ચંદુની ટેવ ન અઈ એટલે એણે શુકિત ફરી કહ્યું કે, ‘ચંદુ, બે તું નખ કરવાનું છોડી નહિ દે તો તારું પેટ ગોળા જેવું ફૂલી જશે.’

ચંદુને હવે બરોબર બીક લાની. બે દિવસ સુધી તેણે બીલકુલ નખ કરવા નહિ. ત્રીજે દિવસે એમને ઘેર થોડાક મહેમાન આવ્યા ચંદુ ધીમે પગે તેમાંના એક નડા મહે-માન પાસે ગયો. થોડી વાર એમના સાથું તાકી રહ્યા ને પછી મોટાથી બોલી બોલ્યો, ‘હં.....મને ખબર પડી ગઈ. ‘તમે નખ કરડો છો ને?’

દેવોનું કાવ્ય

સવારે એક પછી એક તારા અસોપ થતા હોય ત્યારે એક જાતનું આકર્ષણ હોય છે. આ એક તારાગ્રહ, બીજી અસોપ યર્ધ; એ ત્રીજી પાણી ઉપર માથું રાખવાનો કેટલો પ્રયત્ન કરે છે ! અરે, આખરે એ પણ ડૂબી ગઈ;—એમ આપણે જોયા જ કરીએ છીએ, અને કાણ કેટલો વખત ટકી રહે છે એ નેત્રને એકએકની કદર કરીએ છીએ. અને ત્યારે યુરન જગ્યા છતાં શું પોતાનું મોડું બિજાણું રાખે છે ત્યારે એની બહારની ચિત્રે અસાધારણ આદર ઉત્પન્ન થાય છે.

સૂર્યસત પછી એથી બરાબર ઊંઘટો આનંદ હોય છે. સૂર્ય એવો એટલે આકાશ ચાંદ્રા વગરની વિધવાના કપાળ જેવું થાય છે. વાદળો ન હોય અને મીઠાની રક્તિમા ઓછી થઇ ગઈ હોય એટલે આકાશ તરફ જોવાનું થે મન ન થાય. (આજે અમારાની રાત છે, એટલે ચંદ્રનું સ્મરણ ક્યાંથી જ થાય ? સરજ ગયો તેની સાથે ચંદ્ર પણ ગયો. દર્ગ : સૂર્યેન્દુ સંગમ; પછી આગુરતાથી આપણે દરગાહમાં કાણ પ્રવેશ કરે છે એની રાહ જોઈએ છીએ. સ્વર્ગના એ દેવો બીજા ક્યાંયથી આવીને પોતાને રક્ષાને નથી વિરાગ્તમાન થતા, પણ ત્યાં છે ત્યાં જ છતા થાય છે. એમનું સવારનું અસોપ થતું અને સાંજે છતા થતું એ નેત્રને જુદા લેખિને તિરસ્કારિતો વિચેન તો ખ્યાલ આવ્યો હોય. ગમે તે સાંજ હોય, શુક્ર ગરદાગર ન હોય તો પહેલવેરું દર્શન દેવાનું માન એનું. ત્યાર પછી જ બીજાઓનું પ્રાકટય થાય. નાનપણમાં કોક કહેવું કે સાંજે એક જ તારા દેખાય એ અશુભ છે. એટલે તરત બીજીની શોધમાં આંખિ દોડ્યા જ કરે. પરિણામે ત્યાં તારા નથી ત્યાં પણ દેખાવાનો બાસ થાય છે. આજે શુક્ર સાથે પુનર્વસુના પ્રથમનું દર્શન સીધી પડેવું થતું નેહતું હતું; પણ એ વાદળોમાં દંધાવે દનો. માથે એક તારા દેખાતો હતો એ મધાની છે કે કાશ્યુનીની એનો નિર્ણય ન થાય. તારાના તેજથી એમને ઝોગખરા અસાધ નથી, પણ સાંજે એ કમોટી કામ નથી

આવી. સૂર્યના અવશિષ્ટ તેજમાં પણ તારાઓને ઝાંખા પાડવાની શક્તિ હોય છે. એટલે નગર નગર પૂર્વ તરફ દોડાવી; ત્યાં સ્વાતિએ દર્શન દીધાં. ચિત્રા કહે હું હાગર છું, હો ! પણ હસ્ત દેખાય નહિ. ચિત્રા સ્વાતિ જોયા પછી પેલી તારા મધાના દાનરડાનો દાઘો છે એ વિશે શંકા ન રહી. યોગ જ વખતમાં કાશ્યુનીએ (ડેનેબોલાસે) ચિત્રા સ્વાતિ સાથેનો પોતાનો મુંદર ત્રિકોણ પૂરો કર્યો. આ તારાત્રયનો આનંદ નિહાળતો હતો એવામાં મધાની ત્રણ તારાઓએ એક કાટખૂણ ત્રિકોણ કરી જતાવ્યો. મધામાં એવા બે કાટખૂણો પાસે પાસે પડેલા હોય છે એમ કદીએ તો કાલે.

હવે તો કાશ્યુનીના ચોરસમાંથી કળીની બે તારાઓ દેખાવા લાગી અને હરતની પણ બે આંગળીઓ પ્રગટ થઈ છે. અંગૂઠો પણ હવે તો કપ્પનાથી નેહ શકાય છે. સ્વાતિ કહે છે કે આ ફિરીટ પડેનો કોહિનર જોયો ? કોહિનર જોતાં જોતાં જાણે પારિગમના ઝાડને કૂચનો બહાર આવ્યો હોય તેમ અકાશમાં કેટલી યે તારાઓ એકસામરી દેખાવા લાગી. કોઈ સમાચાર્યનો અસ્ત થાય અને પછી દેશના કર્તવ્યવાન લોકો પોતપોતાના પશુકમનો પરિચય અનાયાસે બતાવવા લાગ્યા તેમ અસંખ્ય તારાઓ ત્યાં જુઓ ત્યાં ચગડવા લાગી. સપ્તર્ષિ આવ્યા; હસ્ત આવ્યા; પુનર્વસુની દોડીતો પડ વેશ દેખાવા લાગ્યો. હવે કંઈ બેસી રહેવાય ? આંખોએ કળું, પગે માન્યું અને અમે દર્શને ગોપડયા. એ પેસો દિવાળ તરફના પીપળો, જે આખો દિવસ પોતાનાં પાંદડાં દારા બોઝાતી બોઝાતી આનંદ દે છે એ હવે વેરી યથો છે, એ ન દોન તો સ્વર્ગના દારપાળ સમા જમવિજય બને જરાગર દેખાત. પણ પીપળાની ઘસા બડુ બારે નથી એટલે એમાંથી એકે તો દર્શન દીધાં. ત્રિશંકુના ત્રણ તારાઓ ડાપગ ઉપર એમની નગીઓ બેસે એવી રીતે બગડે ઉપર બેસા છે અને બે લાચ ફરે દેલવ્યા હોય તેમ ઉપર બે તારાઓ ચગડે છે.

કોઈ નવી સંગ્રહ હવામાંથી આવે એટલે સ્મરણ-શક્તિ તરત એ જ ભતતની સંગ્રહ ક્યારે અનુભવી હતી એ શોધીને એ સંસ્કારને તાલે કરે છે, તેમ આ તારા નિશે પણ થાય છે. સમર્પિને જોઈ એટલે શ્રીનગર (કારમીર) માં તારાપણુમડમાં બેસીને હું તારાઓ જોતો હતો એનો આનંદ જાણત થાય છે. ત્યાં તો સમર્પિનું પૂજું બસાજર માથે આવી પહોંચ્યું. જે જ્ય-વિજ્ય અને ત્રિશંકુ હું મહા સુ-સીયતે અહીં જોઈ છું અને પીપળા ઉપર ચીકાડ છું એ જ્ય-વિજ્ય બેઠગામમાં તો કેટલાયે જાયા હોય છે, અને કન્યાકુમારી કે સીસેનમાં જતાં કોરંબા બેઠમાં જે તારાઓ જોયા હતા એની તો વાત જ શી કરવી? જ્યાં જુઓ ત્યાં કાળું કાળું પાણી અને ઉપર એટલું જ કાળું પણ નિર્મળ આકાશ; અને એ આકાશ ઉપર આકાશગંગાની યાત્રાએ આવેલી તારાઓ. ઉપર આકાશગંગાનો પટો અને નીચે સુ-સુદમાં અમારા જહાજો સહુર ઉપર એટલી ચળકતી

લીટી; કેટલું મજાનું સામ્ય હતું!

હવે પુનર્વસુને આયમવા દઈએ. નહિ તો શ્રવણને માળાપની કાવઠ લઈ આવતાં મુરેલી પડશે. અને જશ્વિનેના કંબ ત્યાં દૂર પાંદડાંમાં સપડાયો છે એ પણ બહાર નહિ નીકળે.

તારાઓ જોતા હોઈએ એટલે એ આનંદ લખવાનું મન થાય છે. અને લખતા હોઈએ એટલે વખત દર્શનનો આનંદ બોધાનું દુઃખ થાય છે. નર-હરિ લખે છે એટલે બંને કામ એકસામટાં થઈ શકે છે, પણ આનંદ લેતી વખતે વાણી મૌન રહે એ જરૂરનું છે. આનંદની સીમા વાણીની દબજ પણ સહન ન કરે. અને લખાવની વખતે આંખો તારા તરફ હોય તો ચે નવો નવો આનંદ નથી લઈ શકતી. આંખો અંતર્યુષ થાય છે ત્યારે જ શબ્દોનું નરણું વહે છે. એટલે દર્શન અને લેખન બંને વ્યાપાર વે-ણીની પેઠે વણાય છે; કેમકે એમાં ત્રીજું લઠ કદખના-શક્તિની હોય છે. દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાચેલકર

બેહુલા

જગ્યાન ચંદ્રમૌલીશ્વર એક દિવસ સરખા કાંદા ઉપર એક પરમ રમણીય પદ્મવનમાં ફરી રહ્યા હતા. આ પ્રસંગે પાર્વતી તેમની સાથે નહોતાં. એ પદ્મવનના સૌંદર્યથી મહાદેવનું મન કુદ્ય બની ગયું અને એમના મનમાં કન્યારનેહનો એકાએક ઉદય થયો; એટલે પોતાની ધ્વજાશક્તિના બગથી ત્યાં જ એમણે એક માનસકન્યા જન્માવી.

પદ્મવનમાં તેનો જન્મ થયો તેથી તેનું નામ પડ્યું 'પદ્મા'; અને સદાશિવની માનસપુત્રી હોવાથી બીજું નામ પડ્યું 'મનસા'.

કન્યા રૂપરૂપેના લંકાર હતી. તેના તેજનો પાર નહોતો; છતાં પાર્વતીના કરથી ભગવાન ચંકર તેને કેશાસ લઈ જઈ શક્યા નહિ, અને એને પાનાદમાં નામશેષમાં એ મૂકીને ચાલ્યા.

વય વધવાની સાથે પદ્માના મનમાં પિતાનું ધર, પોતાનાં ભાંડુ તથા પોતાની માતાને મજાવાની યલ્પી હોંસ યઇ આવી. એક દિવસ એણે મહાદેવનું સ્મરણ કર્યું. મહાદેવ આત્મ્યા પણ વધમાં આવેલી પુત્રીને એ તરત ઓગળી શક્યા નહિ. માનગંગ થવાથી, પદ્માએ રીસમાં મહાદેવ સામે વિપ-નયનથી જોયું. મૃત્યુંજય શિવ એના ત્રિપતો પ્રકાપ સહન કરી શક્યા નહિ અને એ સ્થાનમાં જ તે મૂર્છા ખાઇને પડ્યા. પદ્મા હવે ખૂબ મૃઝાઈ. એને મનમાં ભારે દુઃખ થયું. આશંત શોક થવાથી ફરીને એણે પિતા તરફ અમૃત-દષ્ટે જોયું. મહાદેવની મૂર્છા વળી અને આ વખતથી પદ્માનું ત્રીજું નામ પડ્યું 'વિપદરી.'

મહાદેવ કન્યાને લઇને કેશાસ ગયા; પણ એવી સ્વરૂપવાન ઓકરીને ધરમાં સાથે લઈ જવાની તેમની હિંમત આવી નહિ. ચંદી પાર્વતીના કરથી, તેને

ફૂલની ડાળમાં તેમણે સંતાડી દીધી. પરંતુ પાર્વતી પાસે શું જાતું રહી શકે ?

મહાદેવે પદ્માને 'ખેટા' કહીને બોલાવી. પદ્મા ફૂલડાળમાંથી નીકળી બહાર આવીને ઊભી રહી, માતાને પગે લાગી; છતાં પાર્વતીનું મન માંન્યું નહિ. મનસાને તેમણે સપત્ની જ નાહી, એના તરફ એમણે અણધાર્યાસથી જ નેચા કર્યું, અને તેની લીંટચાલ ઉપર પાર્વતીએ પહેલો ભરવો શરૂ કર્યો.

એવા ઊંચા મનથી કંટાળી મનસાએ શિવને ફરિયાદ કરી. છતાં શિવ તેને આત્માસન આપવા સિવાય બીજું કંઈ કરી શક્યા નહિ. ઘરમાં કલહ ચાલુ રહ્યો, એક વખત પાર્વતીનો અણગમો કોષમાં ફેરવાઈ ગયો. બંને વચ્ચે ગપાઝપી ચર્ચા મનસાને એક આંખમાં વાગ્યું અને તે એક આંખે ઠાણી ચર્ચા તેથી એવું યોગ્યું નામ પડ્યું 'કાણી.'

હવે, આવી સ્વરૂપવતી છતાં કાણી પુત્રીને પરણારી દેવાથી જ કલહનો અંત આવશે એમ મુદાશિવને લાગ્યું. મહાદેવે જરૂરકારુ મનિ સાથે મનસાનો વિવાહ કરી દીધો. પરંતુ હુનિ, કાણુ નળે કેમ, પદ્માની સાથે લાંબો શુદ્ધચાત્રમ બોગવી રાક્યા નહિ. વિવાહને બીજે જ દિવસે પદ્માનો તેમણે જન્મભર માટે ત્યાગ કર્યો અને વનમાં તપ કરવાને આશ્વા ગયા. સ્વામી પોતાનો ત્યાગ કરીને ગયા તે વખતે લીનભાગી મનસાએ ઝગિની ખૂબ ખૂબ વિનવણી કરી, આજીજી કરી અને શેવા માંડ્યું.

મુનિએ પત્નીનું સંતવન કરવા મનસાને વર દીધો: 'તું શે નહિ. મારા વરદાનથી તને નવ પુત્ર થશે. તે પુત્રા નેઈને તારે શોક મરી જશે.'

એક એક એમ કરીને પદ્માએ આક સર્પને જન્મ આપ્યો. એ 'સર્પ' અર્થ નાગ 'નામથી જગતમાં વિખ્યાત છે. હેંદ્રો, મુનિ આદિકે તેના ગર્ભમાં જન્મ લીધો.

છતાં દજી પદ્માને ઘરમાં જરાયે નરંપ નહોતો. ચંડીના કલહકંઠાસ તથા કનડગનને લીધે કૈલાસ પર રહેતું એને જાદુ બારે પડ્યું. આખરે પોતાના નામ પુત્રાને લઈને એ પાતાલમાં ગઈ અને ત્યાં નાગ લોકની રાણી બનીને રહી.

મહાદેવના પ્રવેદમાંથી એક બીજી કન્યા જન્મી હતી. એ પદ્માની મોટી બહેન નેતા. એ 'સ્વર્ગની ધોળણ' કહેવાતી. મનસાને કાઈ અંતર ખોલવાનું સ્થાન હોય તો તે હતી.

મનસાને થયા કરતું કે 'મને દુઃખ દેનારી ચંડીના જેવી હું પણ પૂજ્ય ગણાઉં' તો મારી રીસ ઊતરે. તેથી તેણે પૃથ્વી ઉપર ફરવા માંડ્યું. બધી જગ્યાએ ચંડીનું સન્માન, પૂજન તથા આગ્રાધના ચાલી રહ્યાં છે. મનસાને, માનવીઓની એવી પૂજન આગ્રાધના મેળવી ચંડીના માનમાં ભાગ પડાવવા પ્રયત્ન ઇચ્છા ચર્ચા. એને થયું. ચંડી દેવી વરદાન દઈને માનવીઓની મનઃકામના પૂરી કરે છે તો હું પણ તેમ કેમ ન કરી શકું? તેમ ચંડીના કોપથી લોભાનું નિકંદન થાય છે અને તેમનું સર્વસ્વ હણાઈ જાય છે, તો હું પણ એક વખત શેપમાં વિપદદિષ્ટી બનેઈને પૃથ્વીને હાથાહથથી કાં ન ભરી શકું? મારામાં અને ચંડીના પ્રતાપમાં એવો શો ભેદ છે? પરંતુ મારી નવી પૂજનેા પ્રચાર પૃથ્વી ઉપર કેમ કરાવાય?'

પદ્માએ આખરે પોતાના મનની વાત મહાદેવ પિતાને જણાવી. મહાદેવે અપમાનિત પુત્રીનું આત્માસન કર્યું ને કહ્યું: 'ભલે, તેમ ચર્ચા શકશે. ચંપકનગરનો ચાંદ સોદાગર ત્યારે તારી પૂજન કરશે ત્યારથી તારી પૂજન પૃથ્વી ઉપર પ્રચાર પામશે.'

પદ્માને તો હવે એક જ ધૂન લાગી: 'ક્યારે ચાંદ સોદાગર મારી પૂજન કરે અને હું ચંડીના માનમાં ભાગ પડાઉં?'

ચંપકનગરનો ધનવાન ઘેરી ચંદ્રધર, 'રાગ' કહેવાતો; કારણકે એની ધનસંપત્તિ અગાધ હતી. એ મોટો 'સોદાગર' દનો. વદાબુની દરેક ખેપે એ ચંદ્રગક ધન ખેંચી લાવતો. એનાં ચોદ ગાઝ જેમાં વદાબુનું વ્યૂથ 'મધુકર' નામથી ઓળખાતું.

એની પત્ની સનકા સાશાત્ શુદ્ધચરમી હતી. સનકા રૂપમાં લક્ષ્મી, વિદ્યામાં સરસ્વતી શુદ્ધચર્મમાં કુંતી, રસોઈમાં દ્રીપદી, અને અજ્ઞાનમાં સાશાત્ અન્નપૂર્ણા હતી. એ જ સુંદર પુત્રની માતા હતી.

બંને શિવશક્તિનાં અનન્ય ઉપાસક દનો. તેમના દેવધર્મમાં મંચવ ચંડીનો ઘટ ગયાપેસો દનો. કાઈપણ

કાર્ય મંગલ ચંદી તથા શિવના પૂજન વગર એ કરતાંનહિ. ચંદ્રવરને, પ્રાકૃત લોકો 'ચાંદ સોદાગર' કહીને ઝોળાખતા. જેઓ એ શિવશક્તિનો અનન્ય ભક્ત હોતો તેવું એનું ચારિત્ર પણ તેટલું ઉજત હતું. એ વીર, ધીર, સાહસિક, સહિષ્ણુ તથા બોદયુ ખાજે તેવો દૃઢ પ્રતિજ્ઞ હોતો. કોઈપણ પ્રસંગ તેને ડારવાને કે હતાશ કરવાને પૂરતો નહોતો. પ્રલયની ઝડી એના માથાપર વરસે તો પણ એનું ધૈર્ય જરાપણ કંચે તેમ નહોતું. શોક આગરમાં દૂધવા છતાં તેની આંખમાંથી એક પણ આંસુ પડે તેમ નહોતું. તેથી જ એ છવ સરાના વેપાર પણ ખેડી શકતો હતો.

'જીત' સાથે 'છેયાં' પણ એને હતાં. કેળના મર્જ જેવા ત્રણ હાતરી છ હોડારા તેને હતા. આમ પરમ સુખમાં તેમનો સંસાર નહી રહ્યો હતો. પરંતુ એટલામાં તેમના વિમલ સંસારાકાશમાં એક કાણું વાદળું દેખાયું.

મનસા દેવીને માનવલોકની પૂજની બૂખ લાગી હતી. ક્યારે ચંદીના જેવી એની પૂજ અર્ચના થાય એ જ એ જાણી રહી હતી. એણે ચંપકનગરમાં બે સામાન્ય સ્થિતિના માણસોને સ્વપ્ન આપ્યાં, ભય બતાવ્યો અને પૂજ કળહાવી વર પણ આપ્યો. અને પોતાને ઘટ સ્થાપન કરાવ્યો. પૂજના પ્રચારનો આમ એણે પ્રારંભ કર્યો. એ એનું જોઈને બીજાં પણ એ ચાર માણસોએ મનસાની ઘટસ્થાપના કરી. છતાં મધ્યમ લોકો દ્વારા થતી પૂજની મનસાને ક્યાંથી તૃપ્તિ થાય? પૂજ ભોગો વૈભવ તથા દાંડમાઠ ભજે તો જ પોતાની મહત્તા ખૂબ વધે એમ એને લાગ્યું.

એટલે એણે ચાંદના ઘરમાં પ્રતિજ્ઞા મેળવવા પ્રયાસ આદર્યો. એણે સનકાને સ્વપ્ન આપ્યું અને કહ્યું: 'તમે જેમ ચંદીની પૂજ કરો છો તેમ મારી પણ પૂજ કરો અને વરદાન પામો. જો પૂજ નહિ કરો તો હું તમને વંશસંહિત ઉખાડી નાખીશ. પૂજના વિધિ મારા ભક્તો પાસેથી જાણી લેશે.'

આ વખતે ચાંદ સોદાગર વેપારને અર્થે પરદેશમાં હતો. સનકાને પતિ ઘેર ન હોવાથી સ્વપ્નથી ખૂબ બીક લાગી. આવા પ્રમાણે એણે ગામમાંથી મનસાનો ઘટ મંગાવ્યો અને ચંદીના ઘટની પાસે જ તેનું

સ્થાપન કર્યું. સનકાએ ભાવપૂર્વક સોળ પ્રકારની પૂજ કરી અને વર માગ્યો: 'મારા સ્વામી સામ્બતાજ તથા વહેલાવહેલા ઘેર આવી જાય.' દેવીએ વર દીધો: 'તથાસ્તુ.' સનકાએ પૂજ કરી એમ જાણીને બીજી નગરસ્ત્રીઓએ પણ મનસાની પૂજ શરૂ કરી દીધી.

મનસાનું વરદાન તત્કાળ ક્યું. આર આર વર્ષથી ગયેલો ચાંદ બીજે દિવસે જ વેપાર ખેડીને આવ્યો. સનકાએ પતિ ઘેર આવ્યા પછી દેવીની કૃતજ્ઞતા પૂર્વક પ્રાર્થના કરી. ચાંદને એમાં કંઈ સમજણ પડી નહિ. એણે તટસ્થપણે પૂછ્યું, 'આ બધું શું થાય છે?' સનકાએ મનસાના સ્વપ્નથી માંડીને તેના સુખરૂપ પાછા આવ્યા સુધીની વાત કહી. ચાંદનો શેષ વાત વધવાની સાથે વધતો ગયો. એ માથું જોડ્યો: 'આપણા કુળમાં કેવળ શિવશક્તિની જ પૂજ થતી આવી છે. તો આ બીજી દેવીની પૂજ શા માટે? અને તે થે તે વગી ચંદીની પાસે જ!'

ચાંદે મનસાનો ઘટ ત્યાં ને ત્યાં ફેડી નાખ્યો; સનકાને પ્રાયશ્ચિત કરાવ્યું; મંદિર કરીથી શુદ્ધ કરાવ્યું; અને નગરમાં પણ નવી દેવી-પૂજની ખૂબ નિદા કરવા માંડી. મનસાને આ અપમાનથી પારાવાર દુઃખ થયું. એ ક્રોધથી બળવા લાગી. અનેકાનેક ઉપદ્રવોથી ચાંદને મૂંઝવવા તથા ગભરાવવા એણે નિશ્ચય કર્યો.

એક દિવસ ચાંદના બગીચા કોઈએ ઉભાડી નાખ્યા. ચાંદનાં માણસોને મોંઘાં પાડ્યાં. બચકર મર્ષ-

રૂપે દેખા દઈ બધાંને બીવડાવવા માંડ્યાં. પરંતુ આવાં હુદ્દ કારણથી ચાંદ કંઈ ડરી નહય તેમ નહોતું.

મનસા હવે વિશેષ ઉમળાની અશક્તિમાન અશક્ત અને ત્યારે સાધુ થાય છે; શક્તિમાન અશક્ત અને ત્યારે ઝડપી અને છે. મનસાએ પ્રયંત્ હસી આરંભ્યો. તેણે ચાંદના ૭ થે હોકરાના સર્પદંશથી પ્રાણ લીધા.

ચાંદને હવે સમજવા માંડ્યું કે દેવીને જ આ બધો કાપ છે. પણ એમ ડરી જઈને બીજું બચ્ચાવવાના કોભથી પોતાની અનન્ય ભક્તિને જતી કરે એવો એ વલ્લિક્ષુદ્ધિનો નહોતો. પુત્રોની વિધવા વધુઓનાં આકંઠ તથા સનકાને છાતી કાટે તેવો વિસાપ ચાંદથી માંભર્યો જતો નહોતો. હલ્લ ગમે તેટલું કંઠણ કરીએ તો પણ કુખના હલ્લાથી તે હલમથા વગર રહેતું નથી. એકવાર એની આંખમાંથી સ્ત્રીઓની અકળામણ સાંભળી બે આંસુ ટપડી પડ્યાં.

પણ તરત જ ચાંદ ચંડીનું નામ સ્મરણ કર્યું અને હલ્લને કંઠણ બનાવ્યું. આંસુ કોઢી નાખ્યાં. રૂઢ તેમથી ઝગદગતા એના હલ્લમાંથી પુત્રશોક બળે ધોવાઈ ગયો.

મનસાની ગણની ખાટી પડી. કુખનો માર્થો ચાંદ પોતાની પૂનતો રવીકાર કરશે એમ એની પાકી ખાતી હતી. પણ તે તો સરદનાં વાદળાંની પેઠે વિખેસાઈ ગઈ, એણે બીજી યુક્તિ અનભાવી.

રાત્ર ચંદ્રધરની મહોલાતોમાં દારણ શોકનો ચંદ્રધર છવાઈ રહ્યો હતો. તેમાં એક ઝીણું તેજનું કિરણ પ્રગટ્યું. સનકાએ એક નાના બાલકને જન્મ આપ્યો. બીજાના ચંદ્રની જેમ તેજથી આખું ઘર બળે આસા તથા ઉદાસથી ઝગદગી લાડ્યું. બેડીએ ખૂબ વિચાર કરીને તેનું નામ પાડ્યું 'લક્ષ્મીન્દ્ર.' આ નામ સામાન્ય સોડાની ટમે 'લક્ષ્મીન્દ્ર' એવો વિચાર પાડ્યું.

ફિનામાં સોજો અનુભવ હશે કે દારણ શોકમાં મદદ પણ મુખ કે આનંદ આવવાથી એ જૂનું કુખ પ્રગળા અને છે. લક્ષ્મીન્દ્રનું મોં નેપેને સનકાને પહેલા ૭ પુત્રોનાં મોં માંભરી આવ્યાં. સનકા શોકથી વ્યા-
કળા જતી થઈ. આ પુત્ર સરપુ નાનકડું કુલ મનસાના

કાપનો પ્રયંત તાપ કેમ ખમી શકશે? આ ચિંતાએ એના મનમાં ઘર કર્યું હતું.

ચાંદને પણ આ વાતનો પૂરો અદેશો હતો. છતાં એણે પોતાની કુસદેવી ચંડીમાતાની આશીષ માગી અને મનમાંથી ચિંતાનો કાટો કાઢી નાખ્યો. તો પણ આરે પહોર શોકના વાતાવરણમાં ગૂંચળાયા કરવા કરતાં વેપારની ખેપ ભરવા જવાનું ચાંદને ગમતું આવ્યું. તેણે વહાણનો કાફો તૈયાર કરાવ્યો. એક એક વહાણ નાના ગામ જેવડું વિશાળ હતું, સનકાને તથા પુત્રવધુઓને આશાસન દઈ, ચંદ્રધર વેપાર કરવા નીકળી પડ્યો.

આ વખતની ખેપમાં ચાંદને ખૂબ લાભ મળ્યો. એ મોઢે વહાણ ભરીને ધન, રત્ન, હીરા અને માણેક કમાયો અને હરખાતો હરખાતો એ સ્વર્ગ ભણી આવવા નીકળ્યો.

વહાણ સાંતિથી પાણી કાપતાં કાપતાં ગય છે, એટલામાં કાલીઠ્ઠ નામે ઝાડાં પાણી ઉપર વહાણ આવી પહોંચ્યાં. હાં આગળ પચાનું મંદિર હતું. અને પછા તો ચાંદને નમાવવા ટાંપી જ રહી હતી. એટલે એકાએક કાળા મેઘથી આકાશ છવાઈ ગયું. પર્વતના શિખર જેવાં, આકાશને આડે તેવાં મોટાં મોટાં મોર્ખાં ઝીછળવા માંડ્યાં. તોફાનનો પ્રયંત અવાજ આખા વાતાવરણને ભયાનક બતાવી રહ્યો.

ચાંદ મનમાં ભયચિંતાચિંતી ચંડીનું અનન્ય ભાવથી ખ્યાન ધરવા માંડ્યું, સ્મરણ કરવા માંડ્યું અને આવી પડનાર વિપત્તિ માટે તૈયાર થઈને બેઠો.

નેતરનેતામાં ચાંદે વહાણ પાણીમાં ધોધાં વળ્યાં અને તળિયે બેઠાં. એકંદા ચાંદ એ બીજા જગતની છાતી ઉપર, જેમનેમ કરનો મોર્ખાં ઉપર અથડાવા લાગ્યો અને જેમનેમ પ્રાણ ટકાવી શક્યો.

ચાંદની આંખ આગળ મુખની ભયાનક મર્તિ નામવા લાગી. એની આવી નિરાધાર અસહાય અવસ્થા એકને એક વાદળી ઉપર ચડી મનસાદેવી તેની સામે આવી. 'મને માથ એક ફતલી અંજલિ તું આપે તો તારું ધન, રત્ન, પુત્ર અને કાફો, ખર્ચે ઉપર લાવી આપીશ.' તે બેડી.

મનસાની વાત સાંભળતાં જ ચાંદે આડું બેથું. મૃત્યુનો ડાગિયો યઈ જવાની અણી ઉપર હતો, છતાં એણે એ દેવીની સહાય ન સ્વીકારી. દેવીના અપમાનનો પાર ન રહ્યો.

મનસા ધારત તો ચાંદેને જરૂર મૃત્યુશરણ કરી શકત. પરંતુ એને મારી નાખે તો પોતાની પૂજના પ્રચારનું શું થાય ? આ દુરદર્શી વિચારથી અપમાનિત મનસાએ ચાંદેને બચાવવા તેની સામે એક પચાકૂલ ફેંક્યું. ચાંદે બેથું કે એતો પશાએ ફેંક્યું છે એટલે દેવીના નામધારી એ ફૂલને તે અડક્યો પણ નહિ, બિલકુલ તિરસ્કારથી ખીછ બાણ એણે મોં ફેરવ્યું.

આખરે મનસાને, અનુકૂળ મોળાં વડે ચાંદેને જેમ તેમ કરી કિનારે પહોંચાડવો પડ્યો. મરી ગયા જેવો ચાંદે બહુ જ મુરકેલીથી, લગલગ નાગા જેવો કાંઠા ઉપર આવ્યો. સાં એક લિલ્લુક છાંછણે પોતાના ધોતિયામાંથી કડક કાઢીને તેને અંગે વીંટાળવા આપી. ચાંદે ધોતિયાનો એ કડકો વીંટાળી તેના લંગોટી વાળી ત્યાંથી ચાલતો થયો.

સાત સાત દિવસના તેને ઉપવાસ હતા. બૂખના દુઃખથી એની આંખે અંધારાં આવતાં હતાં. છતાં લયડતો લયડતો એ ગામ ભણી વળ્યો. માર્ગમાં એક ઠેકણે એણે કેળાની છાલ પડેલી દીડી. એ જોતાં જ ડાટિપતિ રાજા ચંદ્રધરે, બૂખના માર્ગે એક લિખારીની જેમ, તે આવતો મારે બચ્ચી લીધી !

પરંતુ મનસાનો કેપ અહીં પણ એનો કેડો મૂકે તેમ નહોતું. જેવો ચાંદે એ કેળાની છાલ કિનારે મૂકી નદીમાં નહાવા પડ્યો તેવો જ એક વાવટાળ થયો અને એ કેળાની છાલ ક્યાંતે ક્યાં બીડી ગઈ.

ચાંદે બહું પાગી ગયો. એણે દીન લાગે ચંદીનું રમરણ કર્યું, ચિત્તને ફરીથી સ્થિર અને દૃઢ બનાવ્યું અને ગામ તરફ જવા નીકળ્યો.

ભોગજોએ આ ગામમાં એનો એક મિત્ર રહેલો હતો. એને ત્યાં એ ગયો. ચાંદેની અવસ્થા જોઈને તેને પાસવાર દુઃખ થયું. એણે મિત્રને કપડાં પહેરાવ્યાં, ખૂબ આશ્વાસન આપ્યું અને આંગતાસ્વાગતા કરી જમવા બેસાડ્યો. પણ લયિ એવું દુર્લભ એની મરકરી કરી રહ્યું હતું. જેવો ચાંદે પહેલો ડાગિયો મોંમાં મૂકવા

બંધ છે તેવું જ એણે બંધનું કે તેનો મિત્ર પદ્માનો સેવક છે. એટલે એ ડાગિયો એના હાથમાં એમ ને એમ રહી ગયો ! એ ચાળી ઉપરથી બિભો થયો. સાત દિવસના ઉપવાસીને દાઝવા ઉપર ડામ જેવું થયું.

ડાગિયો નાખી દષ્ટ હાથ ધોમ્મ એણે પહેરેલાં મિત્રનાં વસ્ત્રો તરત ઉતારી નાખ્યાં, ફરીથી પોતાની બૂની લંગોટી પહેરી લીધી અને તત્કાળ એ ઘરનો ત્યાગ કરી સ્વદેશ જવા નીકળી પડ્યો.

અચકાતે કુટાતો છેક સાંજના ચાંદે પોતાના ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો. શરમનો માર્ગે ઘરને આગલે બારણેથી પેસતાં એ લાગ્યો, તેથી પાછલે બારણેથી ખડકીમાં યઈને એ ઘરમાં પેસવા ગયો. એ રીતે પેસતાં જ દાસદારીઓએ એને ચોર બહી મારવા લીધો. પરંતુ એટલામાં આ બૂમરાણ સાંભળી સનકા વહેલી વહેલી ઘરમાંથી ત્યાં આવી પહોંચી. એણે ઘરમાંથી દીવો મંજાવ્યો અને રાકદાર અગ્નિપ્રથા માણસ સામે ધર્મો. બુએ છે તો ખુદ ગામ ચંદ્રધર.

આટલાટલી વિટબણાઓ ચાંદે મૂગે મેંચે વેડી. છતાં એ પહેલાં જેવો જ નિથયમાં અડગ રહ્યો અને બાલક લખીન્દરનું નિર્દોષ તથા હસતું મોં જોઈને તેના મનનું દુઃખ વિસારે પાડવા લાગ્યો.

એક દિવસ ચાંદે જોડીને મોલાવડાઓ અને લખીન્દરની જન્મકુંડળી વેવડાવી વિધાતાના લેખ એવાં નીકળ્યા કે 'બાલકના વિવાહની ડાહરાનિમાં સર્પ-દંશ જેવું વિધ જણાય છે.' ભવિષ્ય સાંભળતાં જ ચાંદેનો રહોસલો આનંદ પણ બીડી ગયો. પદ્માની ચતુતાની વાત ફરીથી તેની આંખ આગળ ખડી યઈ ગઈ. એ જાંડી ચિંતામાં પડી ગયો.

ધડકવારમાં એ સ્વસ્થ થયો. એ વિચારવા લાગ્યો, 'મેં શું શું નથી સહન કર્યું ? છ છ પુત્ર ગયા, ચોદ વહાણ જેખખામાં અને હમણાં જ મૃત્યુના મુખમાં ગયેલો ત્યાર્થો બચ્યો છું. બૂખને લીધે, ભાગ્યના પવટાને લીધે મેં કષ્ટકષ્ટ વીટબણા જોઈ નથી ? તો આજ લખીન્દરને માટે શા માટે આટલી બધી ચિંતા ?'

ચાંદેને એક વિચાર આવ્યો અને સદસા એનામાં લીજળીનો સંચાર થયો. સાવિત્રીની વાત એણે એવી સાંભળી હતી કે યથાર્થ સતી નારી કદી પણ વિધવા

બનતી નથી; તો કોઈ સતી કન્યા સાથે લખીન્દરનો વિવાહ કરી દેવાથી એના સતીત્વ તેજથી પદ્માને જરૂર પરાગત્વ કરી શકાશે. એમ એના અંતરમાં ઊભી આનું.

આ વાત એણે સનકાને કરી. એ તો ગિચારી કુંડળીના ફલાદેશ બળવા પછી હતાશ બની ગઇ હતી. એ બોલી: 'ના, ના; મારો લખીન્દર હલે જનમ-કુંવારો રહે; તો જ-એ બચશે. પરણે નહિ તો પછી કાલરાત્રિ' ક્યાંથી આવશે ? ૭ પુત્રનો શોક માંડ નિસારે મૂક્યો છે, ત્યાં પાછી નવી મુસીબત આપણે શું કામ નોતરવી ?'

માંદ બોલ્યો: '૭ ૭ વિધવાઓનાં ઊતરી ગએલાં અને કર્માર્થ ગએલાં મોં તોંધને માઈ ધર સ્થાન જેતું સમસામ બની ગયું' છે. તેથી આપણા ઘરમાં એક કુંકુમની પીયળલરી વડુવાડુ લાન્ધા વગર આ શોકાગ્નિ હોલવાશે નહિ.'

સનકાએ સાચવેતી સૂચવી: 'તો તો તેમ કરતાં પહેલાં તમે પદ્માની એક વખત પૂજા કરો—'

આ સાંજગતાં જ ચાંદિ રૂમ્ભૂતિ ધારણ કરી. એની આંખમાંથી અગ્નિ વરસવા લાગ્યો. તેના મોં ઉપરની નસો તરી આવી. સનકા લખની મારી ઢિ-છી પડી ગઈ.

ચાંદિ દાંત પીસીને કહ્યું: 'ખજરદાર, એ 'કાળી' નું નામ મારી આગળ દીધું છે તો ? વિવાહ તો કરી જ નાખવો; નહિ તો એ બાળશે કે આપણે રી ગયાં. અને વળી તને સતીનું મહાત્મ્ય ક્યાં અજાણ્યું છે ?'

સનકાએ ફરકેલી બતાવી: 'પણ એવી રાત્રી કન્યા લાવીશું ક્યાંથી ? કાન્ધી દાંડકીમાં લોખંડના ચોખાને બાત ફાણ રાંધી આપવાનું હતું ?'

માંદ બોલ્યો, 'મેં સાંભળ્યું છે કે ઉડ્ડિયિનીના મુંદર x વણિકની એક કન્યા છે. તે અસાધ્ય સાધન કરી

• મુન્દરામાં 'લોખંડના ચણા ચાવવા' ની વાત તથા 'લખંડના ખાવા' ની વાત કોઈ અધરા, અશક્ય કામ માટે સંભારવામાં આવે છે. બંજારામાં આ આકરી કસી-રીતો પ્રકાર. લોખંડના ચોખાને બાત રાંધી આપવાથી અનુપવામાં આવે છે.

x જંનાનો કચમાં 'સ્થાય વણિક' એનું નામ છે. *

રકે તેવી છે. એ બે લોખંડના ચોખાને બાત રાંધી આપી શકશે તો એને આપણી પુત્રવધૂ બનાવીશું. પછી કાન્ડકૂટ પર્વત ઉપર એક એનું કુંબેલ ચોખંડનું વિવાહમંદિર તૈયાર કરાવીશ કે તેમાંથી વાણુ પણ મંચાર કરી શકશે નહિ. પછી જોઈશું પદ્મા શું કરે છે.

એક શુભ દિવસ જોવાડીને માંદ સોદાગરે કન્યાની શોધમાં વહાણ તૈયાર કરાવ્યું અને ઉડ્ડિયિની જગા નીકળ્યો. સતી કન્યાની પરીક્ષા કરવા માટે થોડક લોખંડના ચોખા પણ સાથે લઈ લીધા.

સાત હોકરાઓ પછી એક કન્યાનો જન્મ થયો ત્યારે મુંદર વણિકના તથા તેની પત્ની સુમિત્રાના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. અને એ કન્યા પણ જેવી-તેવી નહોતી એના રૂપથી પ્રચલિતશૃંગમાં તેજતેજનો અંગારા ઇનાઈ રહ્યો હતો.

મુંદર સોદાગર ઉડ્ડિયિની નગરીનો ભારે સોદાગર. અગાધ એની ધનસંપત્તિ હતી. વિપુલ એનું સન્માન યતું હતું. રાજમહેલ જેવી તેની હવેલી હતી. એને બધુંયે હતું. હતી માત્ર એક કન્યાની બાળપ, પણ ભગવાને આજ ટાળી હતી.

જેથીને એકાલી ધડી મુકાવી. જન્મોત્તરી બનાવી જેથીએ ભવિષ્ય ભાખ્યું કે, 'આ પુત્રીને એક એવી અપૂર્વ મંગલ ધરીએ જન્મ લીધો છે કે એને કોઈ દિવસ વૈધવ્ય નહિ આવે. નહિ શું હોય એનું એ કરી બનાવશે !'

વળી કન્યાની રહિ સાથે પિતાનાં શુભ, સંપત્તિ તથા માનસંપ્રદ વધતાં ગયાં. આને લીધે બધાંએ એ મંગલ પત્રમાંની કન્યાનું નામ રાખ્યું 'વિપુલા.' એ નામ લોકોને મોંએ ગવાતું ગવાતું 'બેહુલા' બની ગયું.

સુદ પખવાડિયાની શશિકાની જેમ મુંદર વણિકનું ઘર બિગળું નવાની વિપુલા મોટી યવા લાગી. બેહુલા તો વતસંત્ર માનપિતાની આંખની ટીકી જેવી અને તેમનો આસ અને પ્રાણ બની ગઈ. બડુ લાડ લાન્ધા છતાં બેહુલા જરાપણ ગર્વિહ, અનડી કે ઉર્જાગી બની નહોતી. ઊંડરી જેમજેમ એ મોટી થતી મર્ઝ નેમ તેમ તે પીર મંબદર, ઉદ્દાસથી બિગળી, નિર્દોષ તથા વદાકેઈ બનતી ગઇ.

બેદુશાને નિશાળે બેસાડી. ત્યાં પૂર્વજન્મના સંસ્કારથી એ બધું વહેલી વહેલી સીખી જવા મંડી. લખતું, વાંચતું, ગાતું, નાચતું, પૂજાપાઠ, સેવાસુધ્ધા, ધરતું કામકાજ, એ બધામાં એ પારંગત બની. વસ અને ગીતમાં તો એ એટલી બધી આગળ વધી કે લોકો કહેવા લાગ્યા, ‘આ કોઇ સ્વર્ગની વિદ્યાધરી શાપથી બદ થઇને પૃથ્વી ઉપર અવતરી લાગે છે.’ તેથી લોકો દ્વિધામણુમાં તેને કહેતા ‘બેદુલા નાગણી.’

વળી આ કોડભરી કુમારિકાને વ્રત, નિયમ, તથા ઉપવાસ કરવાની ખૂબ હોંસ હતી. એ જ્યારે સરખી સાહેલીઓને લઈ, બાલિકામુલ્લ ભત્રે તથા પૂજા કરવા જતી ત્યારે જાણે સાક્ષાત્ ગૌરી સિવની આરાધના કરવાને વ્રત ન કરતી હોય એવું લાગતું.

સ્ત્રીઓનો પ્રધાન ધર્મ સતીત્વ. બેદુશાને તો નાનપણથી જ એ સતીધર્મ ઉપર ખૂબ આરથા હતી. વય વધવાની સાથે એની ધર્મભાવના પણ દૃઢ બનવા લાગી. જ્યાં સીતા તથા સાવિત્રીની કથા ચાલતી હોય ત્યાં આ કુમારિકા જઈ પહોંચતી અને એ પુણ્યકથાઓ સાંભળતી. દક્ષને ઘેર સતીના પ્રાણત્યાગનો પ્રસંગ સાંભળતી એની આંખમાંથી કળકળકળ આંસુ ગરતાં હતાં. પાર્વતીની તપસ્યાની વાત સાંભળતાં એના આનંદની સીમા રહેતી નહિ.

એક રાતે બેદુલાએ એક અપૂર્વ સ્વપ્ન દીઠું. એક દેવીએ તેને કહ્યું: ‘કાલે સવારે શુક્રતેશ્વર તીર્થમાં જઇને ચંડીની પૂજા કર. જયોરે એક અતિથિ આવશે અને લોખંડના ચોખ્ખા રાંધી આપવાનું તને કહેશે. તું બે કુશનાં તણુખલાં સળગાવીને, કાચા ઘણમાં તે ચોખ્ખાને ભાત રાંધી આપજે.’

દેવીએ આપેલા સ્વપ્ના પ્રમાણે, બેદુલા માતપિતાની અનુમતિ લઈને તીર્થયાત્રા તથા ચંડી-પૂજન કરી આવી. તે જ દિવસે ચાંદ પોતાનું વજાણ નાંગરોને ડિનારે ભતથોં હોતો. ચાંદેશ ચાંદેશ એ સુંદર સોદાગરને ઘેર આવી પહોંચ્યા.

બંને વેપારીઓ એકબીજાને ઝાંઝાવતા હતા. આજે નિકટ પરિચયમાં આવવાના હતા. અતિથિની ભોજનવ્યવસ્થા માટે વાત નીકળતાં જ ચાંદે કહ્યું કે,

‘મારે આજે ઉપવાસનાં પારણાં કરવાનાં છે, તે માટે આ ચોખ્ખા હું લાવ્યો છું તેનો જ ભાત રંધાવજો.’

સુંદર તથા સુમિત્રાને જરા અચંબો થયો. બેદુલાના સ્વપ્નની વાત સાચી પડતી હોય એમ એમને લાગ્યું. એટલામાં બેદુલા જ ત્યાં આવી પહોંચી. એણે ચોખ્ખાનો ભાત કુશનાં તણુખલાંથી રાંધી આપ્યો અને તત્કાલ અતિથિની મંજૂરણ દાળી. ચાંદે વાતવાનમાં પુત્રના વિવાહની વાત કાઢી અને બેદુલાનું મારું કહ્યું. બંને કુટુંબ કુલવાન, ધનવાન તથા ધર્મપરાયણ, એટલે સોનું અને સુગંધ મળ્યાં.

ચાંદના વગમાં એકએક જોર આવ્યું. હવે વિવાહ કરીને, સતી સાંપી પુત્રવધૂ ઘેર લાવીને, પોતે પશાને લીકે દર્શવશે એ વિચારથી એનો આનંદ માથે નહિ. વિવાહનો દિવસ ત્યાં ત્યાં નક્કી કરાવી. ચોડેક દિવસે એ ઘેર આવ્યો.

ઘેર આવી તેણે સનકાને આ શુભ સમાચાર કહ્યા અને અબેશ એવું વિવાહમંદિર અધાવવાની તજવીજ કરી. એક જાંચા ટેકરા ઉપર સુહાર પાસે એણે લોહમંદિર રચાવ્યું. તેમાં એક વાળ પણ પેસે એવું હિંદુ રહેવા દીધું નહોતું. મંદિરની ચોતરફ વિષ ઉતાવળાર જડીભૂટીઓ વેરાવી હતી; તેથી આગળ ચોતરફ અગ્નિ સળગાવવાનો હતો; મંત્ર જાણનાર વાદી-એણે પણ ત્યાં પહેરેા ભરવા બેસાડવાના હતા. અને આખી રાત, બહારથી ખુદ ચંદ્રધર પોતાની ડાંગ લઈ બારણું સાચવવાનો હતો. આમ વિધાતાની રૂબ ઉપર મેખ મારવા ચાંદે સતજગડ તૈયારી રાખી હતી.

પણ પશા ચે પોતાનું બળ અજમાવ્યા વગર જંપે

તેમ નહોતી. એણે કારીગરને સર્પદર્શનથી રૂબાઆમાં ખૂબ ખીવરાધ્યો અને કબૂલાતું કે 'પ્રવેશકારની નીચે એક સોપના અમ જેટલું હિંદુ રાખીય; અને તે ઉપર લાખ પૂરી દઈશ.'

મંદિર તૈયાર થઈ ગયું. વિવાહનો દિવસ પણ આવી પહોંચ્યો. ભારે ધામધૂમથી લખીન્દરનાં લગ્ન ઊજવાયાં. બીજો દિવસે વરકન્યા ઘરમાં આવ્યાં. મનકા, વડુને કેડે બેસાડી ઘરમાં લઈ આવી. એકા-એક એને પહેલી ૭ વડુઓના વિવાહપ્રસંગ સાંભરી આવ્યા. તેની આંખમાંથી અનુભૂતાંજ એ બેનાં આંસુ ટપકી પડ્યાં.

તે જ દિવસે કાલરાત્રિ હતી. સાંજનો પહોર થવા આવ્યો અને વહેલાં વહેલાં વરવડુને પેલા વિવાહ-મંદિરમાં વધાય કરી દીધાં. મંદિરમાં પગ મૂકતાં જ બેદુલાને એક અકથ્ય કંપારી આવી ગઈ. એણે સ્વસ્થ થવા પાનેતરના પાલવ વડે આંખ ઢોહાઈ. ઢોહાને ઢોહાતે સંધીમાંનું સીન્દુર જરા ઢોહાવાઈ ગયું.

અદિ બહાર રથ રહે સાવચેતી આપી, 'બેટા, આજે જ કાલરાત્રિ છે. સાવધાન રહેજો. વડુબેટા, સજગ રહીને પતિને સાંભાળજો.'

ઘરમાં જતાવેંત લખીન્દરની આંખમાં ઊંધ ભરાઈ અને એ સૂઈ ગયો. બેદુલા પાસે બેસી રહી અને પતિનું નિદ્રાવચ મોં નેહ રહી. મધરાતે લખીન્દરની ઊંધ જરા બીડી ગઈ. બેદુલા એટીનજરે તેને નેહ રહી હતી.

પહેલવહેલી વાતમાં જ લખીન્દરે ભવિષ્યની અમંગલ વાત શંભારી. એ બોલ્યો, 'બેદુલા, કદાચ દૈવ કામું પડે તો તું ચું કહે? કહે નેહંએ.'

લગ્નલગ્ન બેદુલાનો રૂપાની ઘંટડી જેવા અવાજ પહેલવહેલા સંભળાયો. વડુબેટા ઊમગમે લખી ન રૂપાનાં, વરવડું માથું બોળામાં લઈ એ બેલી, 'એમાં ચું? થયાનું હશે તે થશે. સાવિત્રીની જેમ તમારો દેહ અમૃતનો બનાવીશ. તમને લઈ દુનિયાસ સાગરમાં નીકળી પડીશ અને આપણી આખરની યાત્રાને અગર બનાવીશ.

લખીન્દરે વાત બદલી. એ બોલ્યો: 'બેદુલા મને જાણે ખૂબ ખૂબ લાગી છે. અને એમ થાય છે કે

તારે જ હાથે રાખિલો ભાત હું જમું—'

વરને જમવાની ઈચ્છા થાય અને વડુ પોતે રાંધી તેને જમાડે એ કેટલો સુંદર યોગ! પણ બેદુલાની ચંચળચૂનો પાર નથી. એને થયું, બધું સાહિત્ય અતી લાવતું ક્યાંથી? એણે ખડમાં નગર ફેરવી તો જણાયું કે નેવેલના ચોખા ત્યાં પડેલા હતા. ઘરમાં દીવો બળતો હતો. નારિયેળની કાચડી તથા નારિયેળનું પાણી હતું. તેમાં ઉતાવળા ઉતાવળા નેવેલના ચોખા મૂકી, બાલગૃહિણીએ ભાત ચઢાવ્યો; અને પોતાના પાનેતરનો પાલવ કાઢીને ફેરતા સળગતો રાખ્યો. જગતમાં સતીને શું અસાધ્ય છે?

ભાત રીઝાવા આવ્યો એટલે બેદુલા પતિ તરફ આંખ ફેરવી જુએ છે તો જુખ્યા રવામી ફરીથી નિદ્રાધિન થયા છે. તેમને ઊંધમાંથી જગાડવાનું તેને મથું નહિ. તોપણ જગાડવા તો નેહંએ જ ને? તેથી એણે લખીન્દરના પગ મુઠુ હાથેલીએ વડે દખાવવા માંડ્યા. રાત પણ હવે પૂરી થવા આવી હતી.

રાતના છેલ્લા પહોરમાં, લખીન્દરના પગ સાંપનાં આંપતા, અચાનક બનવા કાળ, તે બેદુલાની આંખમાં રોટ્ટી રાખેલી ઊંધ ભરાઈ આવી અને પલકવાર તેનાથી આંખ મીચાઈ ગઈ.

આ જ ધડોએ લાગ નેહંને બેરોસો કાલનાય પેલા સૂકમ હિંદ્રમાંથી સરસર કરતો આવ્યો અને લખીન્દરને કરડીને ચાલ્યો ગયો.

દુઃખનો માર્ગો લખીન્દર 'બેદુલા, બેદુલા, અરરર, બેદુલા...' કરેલો કે નજી કાલ્યો અને તરવ જ તેની છત્ર હુંકારી ગઈ. કાલવિપરી એ લીલાઝમ થઈ ગયો અને તેણે ફરીથી આંખ મીચી દીધી.

બેદુલાએ આ બધું જોયું અને બધું સમજી ગઈ. સ્ત્રીને માથે આવી પડતું ભારમાં ભારે દુઃખ એને માથે આવી પડ્યું હતું. જાણે માથે આલતરી પડતું હોય એમ એને થયું. વિવાહની મંગલ રાત્રિએ જ આવો અચોર અકસ્માત !

બેદુલાએ આવેશમાં, પતિનું માથું જોળામાં લીધું અને સહસા એનાથી રડી ઉઠાયું. સવારમાં વહેલાં પુત તથા પુત્રવધૂને ઘરમાં લાવવાના ઉમંગમાં ચાંદ વહેલો જાગી ગયો હતો. એણે એમિંતો રડવાનો સ્વર સાંભળ્યો. એ સ્થંભિત થઈ ગયો. આખરે દેવ ન જ છેતરાયું !

ચાંદના ઘરમાં છાતી ફાટી જાય તેવી શેકકળ થઈ રહી. સનકા ગાંડા જેવી લખી-દરની છાતી ઉપર માથું મૂકી પોકેપોક મૂકી રાવા લાગી. સાત વાગ્યોના વિશ્વાસથી ચારે દિશાએ ભરાઈ ગઈ.

આ તરફ લખી-દરની ઉત્તરકિયા માટે તૈયારી ચાલી રહી હતી. ત્યાં શરમતે વેગળી મૂકી નવવધૂએ કહ્યું, 'સસરાજી ! સાપ કરડ્યો છે તેથી તેમને અભિ-દાહ નહિ થઈ શકે. તમે કેળના ચાંભલા મંગાવી તેને તરાપો તૈયાર કરાવો અને હું મારા પતિને લઈને દરિયામાં એ તરાપો હકારી મૂકીશ; પછી અ-મૃત દેશમાં જઈ સ્વામીને શ્રવતા કરી લાવીશ. એક ધડીકર પણ મારાથી વધવા તરીકે રહ્યું નહિ જાય !'

બધાં વિચારવા લાગ્યાં કે પતિના મૃત્યુથી એ અત્યારે ગાંડી થઈ ગઈ જણાય છે. પરંતુ ચાંદને લોખંડના ચોખ્ખાને ભાત જમાડનારી કુલવધૂના શબ્દોમાં અજ્ઞય શક્તિ જણાઈ. એને તરત યમને શ્રતનાર સાવિત્રીની વાત સાંભરી આવી.

બેદુલા ફરીથી બોલી: 'પશ્ચાત્તે તમને ઠરાવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, પણ હું એને છતીને તમારો બધો ખેદ ટાળીશ.'

ચાંદે તત્કાળ પચાસેક કેળના ચંબ મંગાવ્યા અને એક તરાપો તૈયાર કરાવ્યો. સાતિજધુઓએ લખી-દરના શયને ગુજરી નદીના જળમાં સ્નાન કરાવી તેને તરાપા ઉપર ગોઠવ્યું. જેની આંખમાં આંસુ માતાં નથી એવી બેદુલા સાસુ સસરાને પગે પડી અને બધાંની એણે વિદાય માગી. બધાંએ બેદુલાને ખુબ

ખુબ સમજાવવા માંડી. પરંતુ પતિના પડછાયા જેવી સતી પતિથી વિખૂટી કેમ રહી શકે ?

બેદુલા દલ્તાથી બોલી, 'મા ! મારા શિયળની કસોટી તો જુઓ. હમણાં મારી વાત તમે નહિ માનો પણ અમૃત દેશમાં જઈ પતિને શ્રવતા કરી હું અખ-ધડી આવું છું. પરંતુ માફે અટક્યું કહ્યું તમે કરજો; વિવાહમંદિરનાં આરણ્યં છ મહિના સુધી તમે ઉપા-ડશે નહિ. ધરમાંની લગ્નનો મંગલદીપ ત્યાં સુધી અખંડ બળ્યા કરશે. કાચગીમાં ચોરેલા ચોખા પણ એમ ને એમ રહેશે. ને મંદિરમાંની દીવો હોતવાય તો જાણજો કે મારા સત્યનો ભંગ થયો છે. નહિ તો તેમ નહિ ચાવ. પૂરા છ મહિને લોખંડનાં કમાડ એની મેજે લેવડી જશે અને તે દિવસે હું પતિને શ્ર-વતા લઈ અહીં આવી પહોંચીશ !'

કોઈ સતીના વરદાન જેવી આ લવિષ્યવાદથી સાંભળી કોઇને વિસ્મય થયો, કોઈને હસતું આવ્યું, કોઈને એમાં ઘેસછા લાગી, કોઇને પૂન્યદાત્રિ થઈ.

બેદુલા એમને શું કામ સાંભળવા રહે ! એણે બધાંની ચરણજ માથે ચઢાવી, તરાપા ઉપર ફરી પડી અને પતિનું માથું જોળામાં મૂકી બેસી. એને સત અડ્યું હતું તે કોઈકે ઊતર્યું. આકાશ સામે જોઈ નિરાધારીમાં એ રોતે રોતે બોલી: 'એ પ્રભુ ! જા-ગજો; આંખ ઉઘાડજો. 'એણે પ્રાર્થના કરી કે 'આ તરાપો દેવદેશ તરફ આવજો, 'જોતજોતામાં ગુજરી-નદીના વહેણથી ઊલટી જ દિશામાં તરાપો તણાવા લાગ્યો. કાંઈ બનેલા લોકોએ આવી અચરજ વાત જોઈને સતીનો જયજયનાંદ પોકાર્યો. એ અવાજથી આખું વન, ઉપવન, નદી, આકાશ બધું ગાંઠ ઊઠ્યું. તરાપો તણાયો તણાયો જાય છે. બેદુલાને તો એક જ લગની લાગી છે. એણે ખાધું નથી, પીધું નથી, અને સ્વામીનું માથું જોળામાં છે એમ બેસી રહી છે. એને નથી જરાયે ખૂબ જણાતી, કે નથી ભય જણાતો. નથી ઊંઘ, નથી વિશ્રામ, નથી કાંઈ. કુલુષ કહે એ પોકાર્યો કરે છે: 'પ્રભુ ! જાગો, જાગો રે.'

દિવસ આંધળી ગયો; રાત પડવા માંડી. એ રાત પણ વીતી ગઈ; ફરી દિવસ ઊઘ્યો; છતાં એ જ રી-તથી જ્યારે એ જ ભાવથી જેમની તેમ, મૃત સ્વામીને જોળામાં રાખી બેદુલા તરાપાની સાથે તણાયે જાય છે.

તરાપો નદીના એક વાંકમાંથી બીજા વાંકમાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં ચર્ધને તરવા લાગ્યો. એક વાંક આગળ કેટલાક કાગડા અને ગીધ મઝાની ગુંધથી તરાપાની આરે તરફ વીંટાઈ વળ્યાં. બેદુલાએ તેમને ઉડાડી ચૂક્યાં. ત્યાં વળી એક કેડાણે શિયાળ ધસી આવ્યાં અને યજને ચૂંચવા તણપી રહ્યાં. સતીત્વના બળથી એ શક્તિસભી છોકરી તેમને પણ દાંડી સડી.

એમ અનેકાનેક વિપત્તિઓ પેહતી વેહતી, તરાપો ત્યાં લઈ જાય ત્યાં એ જેઆવા લાગી. આટલો બધો વખત પાણી પીપીને લખી-દરનું શય ફૂલી ગયું. એમાં અનેક નતના કીડા તરવરવા માંડ્યા. કુર્જધથી શ્વાસ પણ ન લેવાય એવું થયું. તોપણ સતીને મન જરા પણ અણગમો કે કંરાજો નથી. આંખનાં આંસુથી નવવાની નવવાનીને એ શરીરમાંથી એકએક કીડા બીણીબીણીને તેણે પાણીમાં ફેંકવા માંડ્યો.

છેતરે એ દેહમાં જરા પણ માંસ ન રહ્યું. થોડે થોડે માંસના લોચા પાણીમાં પડવા માંડ્યા. કોતરક જલજલુઓ માંસની લાલચથી તરાપાને ઘેરી વળ્યાં. પણ સતી કાંઈ તેથી ડગે તેમ હતી? એક એક લા-ડું પાણીમાં ઘોઈને પોતાના પાલવમાં તેણે બાંધી લીધું. અકસ્માત એક મોટો મગરમચ્છ આવ્યો અને લખી-દરના પગનું હાડકું ગળી ગયો! બેદુલા રડતી રડતી હાડ પાલવમાં બાંધે છે, તેને છાતી સરસા ચાંપી રાખે છે, ને બોલે છે : ‘નાથ! જંગો જંગો.’

એમ કરતાં કરતાં તરાપો કેદાર તીર્થ ઓળંગી ગયો અને મંદાકિનીના વહેણમાં તરવા લાગ્યો. દિવસનો ત્રીજો પહોર થયો હતો. એવામાં બેદુલાએ એક ઘાટ ઉપર એક આશ્વકારક ઘટના જોય.

એક અત્યોક્તિક મૂર્તિ—એક ધોળાણ ઘાટ ઉપર લગ્નમાં ઘોઈ રહી હતી. તેની પાસે એક છોકરો રમ્યા કરતો હતો. વચમાં વચમાં એ ધોળાણને ખૂબ પળવતો હતો. ધોળાણ એકદમ એના ઉપર ચીડાઈ, એટલે જોતજોતામાં એ છોકરો, જાણે વિપત્તિ લહેર આવી હોય તેમ, તરત ત્યાં ઢળી પડ્યો. કપડાં ધોવાઈ રહેતાં, ધોળાણે છોકરા તરફ અમીદાઈ કરી અને છોકરો આજસ મરડી બેઠો!

બેદુલાએ આ બધું જોયા ક્યું. એને થયું, ‘નણી આ બાઈ જન્મ મૃત્યુનું રહસ્ય જાણતી હોવી જોઈએ. એને પગ પડવાથી, એના પગ ઝાલવાથી મારું કાપ જરૂર સિદ્ધ થશે. ’ એણે તરાપો કાઢે લીધો અને એકદમ હોતરીને ધોળાણના પગ ઝાલી લીધા.

ધોળાણે બેદુલાને તેમ કરતાં ખૂબ વારો. એ બોલી : ‘બેટા, હું એક દલકરી જાતની છું—ધોળાણ છું. મારું નામ નેતા. શું કામ આવું કરે છે? છોકરી દે—’ બેદુલાએ તેમ કરવાને બદલે રાતાં રાતાં પહેલેથી છેલ્લે સૂધી પોતાની વીતકકથા એને કહી અને બોલી : ‘મા, હું તમારે શરણે આવી છું. મારા સ્વામીને સજીવન કરો; નહિ તો હું અહીં જ મરીશ.’

મનસાની બહેન નેતા, બેદુલાના આંસુથી દયાદ બની. એણે એને આશ્વાસન આપ્યું. ‘બેટા, તારી આટઆટલી સાધના નિષ્ફળ જવાની નથી. પદ્માની કૃપાથી લખી-દરનો પ્રાણ પાછો આવશે.’

નેતાએ બેદુલાને સાથે લીધી અને રવર્ગની વાટ લીધી. અમરાપુરી પહોંચ્યા પછી પણ બેદુલાની આ-કરી કસોડી થઈ. આવી અવરથામાં આવી પડેલીને દેવસભામાં નૃત્યગીતની આના થઈ. આમ અણચિંતયી ફરજ આવી પડવાને લીધે. પતિનો પ્રાણ જન્મ-તેમ પાછો આવે છે એવો આશામાં ને આશામાં મૃત્યુવૃત્તિ વેદનાને શમાવી, ઉપર ઉપરથી મોં દસતું રાખી, અનેક પ્રકારના આંગમરોડ તથા દાવભાવથી બેદુલાએ નૃત્યગીત શરૂ કર્યું.

ધામેધીમે બેહુલાએ એવું તો ગીત જમાવ્યું કે ગાનની પ્રત્યેક મૂર્ચનામાં તથા જ્ઞત્યતાં પ્રત્યેક તાલમાં કરુણરસની હાયા પ્રકટ થવા લાગી. કરુણરસની ધૂનમાં આખા વિશ્વનું દુઃખ જાણે પ્રવાહિત થઈ ત્યાં વહેવા માંડ્યું. આખું દેવનગર એ પ્રવાહમાં તરવા લાગ્યું અને દેવસેકો કરુણાથી આર્દ્ર બની રડવા લાગ્યા. દેવરાણીની આંખમાં અશ્રુખિન્દુ લશરઈ આવ્યાં. મંગી-તમાં આટલી બધી વેદના રહી શકતી હશે એ બેહુ-લાએ દેવગણને પહેલી જ વાર ખતાવી આપ્યું. સા-ક્ષાત્ શિવ અને પાર્વતી પણ, આવું ગીત તથા જ્ઞત્ય જોઈને, વચમાં વચમાં ઊભરાઈ આવતાં આ-સુને દેહોતાં હતાં.

દેવસેકોએ બેહુલાને પોતાનો પરિચય આપવા કહ્યું. બેહુલાએ ચૂંદડીના છેડા વને યાત્રિકાં હાકડેના કંકડા ખતાવીને પોતાના દુઃખની કરુણ કહાણી કહે-વા માંડી અને છેવટે પતિને જીવતા કરવાની લિષ્ઠા દેવસભા પાસે માગી. બેહુલાના જ્ઞત્યગીતથી જે દુઃખ જામત થયું હતું તે તેવી વાતથી સંક્ષાત્ સ્ફુર્તિમંત થઈને દેવતાઓનાં હૃદયને પીગળાવવા મંડ્યું. ત્યાં જાણે આંસુનો સાગર ઊભરાવા લાગ્યો.

દેવતાઓએ આ ક્ષણે પદ્માને બોલાવી અને તેને બેહુલાની વીતકકથા તેમણે સંભળાવી. બેહુલાના દુઃખની મનસાનું હૃદય પણ દ્રમ્યું, પણ જેવી બેહુલાએ પાલવ પાલરી પદ્મા પાસે પતિપ્રાણની લિષ્ઠા માગી તેવું જ પદ્માએ મોં ફેરવી દીધું.

બેહુલાની પતિભક્તિ જોતી હોય એમ પદ્માએ કહોર વચન કહ્યાં, 'તારા કમદિગથી તને આવું દુઃખ પડ્યું જણાય છે. હું શું કરું? પણ તને, અહીં આ સ્થિતિમાં આવતાં શરમ વ આવરી?'

બેહુલાએ દૃઢ તથા સગવં ઉત્તર દીધો: 'દેવી! ક-હો, તમારો પણ આમાં દોષ નથી? જુઓને આખા સંસારમાં તમે ભટકો છો, પણ તમારું તમારા ઘર-માં જ રથાન નથી! સામાન્ય માણસો તમારી પૂજા કરીને તમારી કેટલી મરકરી કરી રહ્યાં છે. શંકરની કન્યા જાણીને એક મુનિએ તમારો સ્વીકાર કર્યો; પ-ણ એમણે તમારો એવો કથો દોષ જોયો કે એ તમને ઊડીને જતા રહ્યા? "મહાદેવની કન્યા છું" એમ મા-

નીને તમે આટલો બધો મનમાં ગર્વ રાખો છો, પણ તે છતાં તમને કયા માનવો માને છે?'

બેહુલાના કરુણ કંઠમાંથી ઝાઝા હોં તેવાં તિર-સ્કારનાં વચનો સાંભળી પદ્માની આંખમાંથી આંસુ છલકાવા લાગ્યાં; છતાં વચન ખરાં હોવાથી પદ્મા દેવ-મહામાં બહુ શરમાઈ ગઈ. એને લાગી આવ્યું કે પતિ પાછળ પ્રાણ પાથરનાર એક સતીને એ નાહક દુઃખી કરી રહી છે. પણ બીજી જ ક્ષણે તેના સસરા ગાંદનું વર્તન તેને સાંભળી આવ્યું અને એનું હૃદય પાણું કોર તથા નિધુર બની ગયું.

પરંતુ દેવતાઓને દયા આવ્યા વગર ન રહી. બે-હુલાની ખાતર તેમણે પદ્માની રત્નિ કરી અને લ-ખીન્દરને જીવેના કરવા બહુ બહુ મમળવી. આ ધીએ મહાદેવે કહ્યું, 'જો મનસા, હવે તારે શી બાધી છે? બધા દેવો તારું સામર્થ્ય અને શક્તિ જોઈ તારી રત્ન-િ કરે છે, તને પૂજ્ય ગણે છે. આવ, હવે લખી-ન્દરને બચાવ, જેથી સતીનો જય થાય.'

પદ્માના મનમાં હવે ખીંકણ વસવાસો રહ્યો નહિ. દેવસભામાં એનું શ્રેષ્ઠ રથપાણું અને ચંડીની પેટે દેવીની મજુનામાં આવી એટલે એ કુદૃશ્ય બની ગઈ બેહુલાની પ્રાર્થના હવે એના હૃદયમાં જોતરી રાધી. છતાં તે માન્ય કરતાં પહેલાં એણે શરત કરી, 'બેટા, તું આ બધાં સમક્ષ આટલી પ્રતિજ્ઞા લે કે તારા સસરાને દાથે મારી પૂજનની પ્રતિષ્ઠા કરાવીશ, જો તેમ નહિ અને તો તેના ધરમાં તું પગ નહિ મૂકે.'

બેહુલાએ એટલી શરત કબૂલ રાખી અને દેવ-સભાના દેખતાં લખીન્દરનાં કૂચ પદ્માની પાસે મૂક્યાં. પદ્મા તથા નેતાએ મળી હાકડાં બેમાં મૂકી ઓઠાયાં તો ઝાઝા પગનું એક હાકડું પૂટ્યું. પદ્માએ આન વ-ડે જાણી લીધું કે મગરમંત્ર તે ગળી ગયો છે. તરત જ નેતા એ હાકડું લઈ આવી. પછી બંને જોડેના લખીન્દરના હાંડપિજરની પાસે બેઠી અને મુ-ત્યુંજય શિવનું નામ દઈ પાણી છાંટવા લાગી. જોત-જોતામાં હાડ સંધારી ગયાં; ધામે ધીમે સોહી તથા માંસનો સચાર થયો અને ઘડીક વારમાં લખીન્દર જી-વતો જાગતા આગસ મરડી બેઠો થયો.

આનંદથી થેલી બનેલી બેહુલા પહેલાં પદ્માના પગમાં પડી. પછી પતિના પગમાં પડી અને પછી

આખી દેવસભાને પગે પડી. પદ્માના પગને ઉપકારનાં આંસુથી ઘોળને બેહુલાં બોલી, 'મા! તારા મહિમાનો પાર નથી; તારી કરુણા પશુ અપાર છે. મારા પર દયા આણી માફ મેં તે હસતું કહ્યું. તેમ મારા છ જેઠે જે મરી ગયા છે તેમને પશુ જીવતા ન કરે?' સન્માન થયાથી પ્રસન્ન અનેકી પદ્માથી આં માગણીનો ઈન્કાર થઈ શક્યો નહિ એ બોલી: 'તથારતું.'

બેહુલાંએ ફરીથી વિનવિત કરી: 'મા, અમે ઘેર જન્મશું તો અમારા ઘરમાં આનંદ આનંદ યથાજરો, પણ આખા ચંપકનગરનું શું? વહાલુ દુઃખેલાં સિતેર હનર માણસોના ઘરમાં શોક ભેળને અમારાથી કેમ આનંદ મનાશે? તેથી મા, 'મધુકર' નો ઉદ્ધાર કરો, જેથી આખા નગરમાં આનંદકલોલ થાય અને તે બેગો તમારો મહિમા દેશભરમાં ગવાય.'

પદ્મા તો હવે આપવા જ બેસી હતી. એટલે આં દના ચીદ જહાજ ધન તથા જન સહિત એણે પાણી ઉપર આણી મૂક્યાં. કાલીદ્રહનાં પાણી ઉપર સીતેર હનર લોકોના આનંદકલોલને લીધે જાણે એક વિરાટ નગર વસ્યું ન હોય એવું જણાવા લાગ્યું.

બેહુલાંએ ધનસંપતિવાળાં વહાલુ, છ જેઠે તથા સ્વામીને સાથે લીધાં, પદ્માને પશુ નીકામાં બેસાડી, અને આનંદાશુ સહિત ચંપકનગર તરફ હંકારવા માંડ્યું. છ છ મહિના સુધી જે માર્ગે તરાપા ઉપર પતિના શય સહિત તે એકલી ધસડાતી હતી તે જ માર્ગે આજે આનંદકલોલ કરતી એ ઘર તરફ ચાલી રહી હતી.

બધાં સહિત બેહુલાં ગુજરી નદીને કાંઠે તો આવી પરંતુ એકંદમ સીધાં સસરાને ઘેર જવાય તેમ નહોતું. પોતાનાં ત્યાં સત્કાર થશે કે કેમ તે જાણવાની જરૂર હતી, અને વળી પદ્મા સાથે કરેલી શરત પશુ પાળવાની હતી. એટલે બેહુલાંએ એક યુક્તિ કરી. એને જાતજાતનું ભરતગૂંથણ આવડતું હતું. તેથી એણે વાંસની થોડીક ચીપો ભેગી કરી પંખા, છાંયડી, ગંધી વગેરે ગૂંથીને તૈયાર કર્યાં. એમાં પોતાની તથા લખીન્દરની છબી જિતરે તેવી લાત પાડી. પછી વાંસફાંડણનો વેશ લઈ, પંખા, છાંયડી વગેરે લઈને બેહુલાં એકલી નીકામાંથી જિતરી અને ચાલી ચાલી ઘર આગળ આવી. જ્યાં ઘરનો નોકરવર્ગ રહેતો હતો તે ભાગ આંગળ

આવી એણે પેલી વસ્તુઓ વેચવાની ઇચ્છા બતાવી. રૂપાળી આવી વાંસફાંડણને તથા તેની અદ્ભુત ગૂંથણીનાં ચિત્ર જોઈને દાસીઓ એને શેઠાણી પાસે તેડી ગઈ.

લખીન્દરને ગયે આજે પૂરા છ મહિના થયા હતા. તે દિવસે જ તેનું જમાસિક શ્રાદ્ધ હતું. અવેરી અને બહાવરી સનકા આંસુ ભરેલી આંખે ઘરમાં હરફર કરી રહી હતી. એને જીતકાળનાં સ્વપ્નો સતાવી રહ્યાં હતાં. બેહુલાંએ આપેલી અવધ પશુ આજે પૂરી થતી હતી.

આ જ ધડીએ વાંસફાંડણને લઈને દાસીઓ સનકા પાસે આવી પહોંચી. તેને જોતાં જ સનકા ચમકી ઊડી, જૂની વાતો સંભારતાં સંસારતાં એ અટકા પડી. અજાણી છોકરીને જોતાં એને આંખો, મોં, બોલાતું, હસતું એ બધું પરિચિત લાગ્યું. મનની ગલરામણમાં એણે એનો હાથ ઝાલી લીધો અને બોલી, 'બેહુલાં! આ બેહુલાં!' એનાથી રડી પડાયું. વળી વિચાર આવ્યો, આ બેહુલાં હોય તો આવો વેપ કેમ? એણે પ્રશ્ન ઉપર પ્રશ્ન પૂછવા માંડ્યા.

વાંસફાંડણે પોતાની જાત જણાવ્યા સિવાય, બધી ચે વાતોના ઉત્તર દીધા. સનકાને મનથી ખાત્રી થઈ ગઈ, પશુ પોતાની પવિત્ર વહુનો આ વેપ કેમ? એ કેયડે અણઉકળ્યો રહ્યો. એટલામાં સનકાની નજર પંખા ઉપર ગૂંથેલાં ચિત્રો ઉપર પડી. એણે તત્કાલ બેહુલાંનો હાથ ઝાલી લીધો અને ગાંઠા જેવી પૂછવા લાગી, 'વહુ બેટા, તું ક્યાંથી? લખીન્દર ક્યાં? તારો આ વેપ કેમ? બોલી દે, માફ કાગળું ફારી જાય છે.'

બેહુલાંએ અથડી ઇતિ વાત કહી સંભળાવી. બધાંનું મન જોવા એ આવી હતી તે એણે કહ્યું, અને પદ્માને આપેલા વચનને પણ એણે સંભાળ્યું. એ બોલી, 'પદ્માની કૃપાથી, એકલા સ્વામી સાથે જ નહિ પણ છયે જેઠે અને 'મધુકર' સહવત્માન હું આવી છું. હવે સત્યનું પારખું જોતું હોય તો વિવાહમંદિરમાં જઈને જુઓ, હું હવે જાઉં છું. સસરાજ જે અમને બધાંને પાછાં લાવશે તો જ ઘેર આવીશું.'

એ ઘરની બહાર નીકળવા જાય છે, એટલામાં સનકાની અકળામણ સાંભળી ચાંદ અંદર આવતો સામે મળ્યો. ચાંદે સીંદૂરથી ભરેલી સેંધી તથા રૂપથી તેજ ભારતા મુખપાળી એક કેન્વાને અંદરથી નીકળતાં જોઈ. એના ઘરમાંથી ઔભાગ્યવંતીઓએ ધારણ કેદવાના સી-

હરને રિવાજ ધણી વખતથી નીકળી ગયો હતો. એટલે આદિ આવીને સનકાને પૂછ્યું. 'એ રીંદુરભરી મેંથીવાળું કોણ ગયું? સનકાએ રડતેરડતે રજેરજ વાત કરી. આંદને વહેમ પડ્યો કે આ કોઈ પદાની માયાગ્નિ તે નહિ હોય? તેથી એ સાવધ બન્યો. ને વાતનું પારખું જોવા વિવાહમંદિર તરફ દોડ્યો. જુઓ છે તો બારણું ઊધરી ગયું છે, દીવાની અખંડ જ્યોત બળે છે, ભાત એવો ને એવો પડ્યો છે ને છ મહિના પહેલાંનાં ફૂલ આજે જ આખ્યાં હોય તેવાં તાગાં અને સુગંધિત છે! હવે આંદને શેનો સંદેહ હોય?

એ આનંદથી અધીરે બની ગયો. સીધે ઘેર આવ્યો ને સનકાને સાંચિતીઓ બતાવી. સનકાએ કહ્યું, 'ત્યારે ચાલો, આપણે બધાંને ઘેર તેડી લાવીએ.' એ આગળ કંઈ કહેવા જતી હતી, પણ એકદમ અટકી ગઈ. માણસો સાથે આંદ તથા સનકા જવાને તૈયાર થયાં. રસ્તામાં સનકાની છાતી કોઈ અનિશ્ચિત ભયથી ધબકી રહી હતી : 'જો સોદાગર પદાની પૂજા કરવાની ના પાડશે તો ?'

સનકાએ માર્ગમાં ધીમેથી વાત છેડી. પુત્રવધૂ અત્યવગ્યા વેપારમાં કેમ આવી હતી તે પછી કહ્યું. આવા અપાર આનંદ વખતે અકસ્માત આવી વાત સાંભળવી પડશે એનો આંદને ખ્યાલ સરખો નહોતો. પગ પાસે થઇને પગાર થતો સાપ જોઈ જેમકોઈ ચમકે તેમ સનકાની આવાતથી આંદને થયું. એ બોલ્યો, 'ત્યારે તો સનકા! આ બધું રહેણ દે. એની આપણે કંઈ જરૂર નથી. જે હાથથી લવાનીની પૂજા કરું છું તે હાથથી કાણી પદ્માનું પૂજન હું કરું કે નહિ બને.'

આંદની આ વખતની દહ નિશ તથા પ્રતિજ્ઞા સાંભળતાં પદ્મા તો ટગચો જ થઈ ગઈ. એટલામાં બે-દુલા, તેમને દરથી આવતાં બેઈ, નૌકામંથી નીચે ઊતરી. સસરાને તેણે કહ્યું. 'સસરાજી! તમે વૃથા અહંકાર કરો છો, આ બેદલાય મિથ્યા છે; કારણકે ચંડી-પદ્મા એક જ છે; રૂપ માત્ર જુદાં છે! અંધકાર-ને ગમે ત્યાં મૂકો પણ તેમાંથી પ્રકાશ આવતો નથી, તેમ અસંગતમાંથી ક્યારે પણ સંમત થતું નથી. એક જ મહાશક્તિ બે રૂપે પ્રકાશે છે. એકને ઊડવાથી ખીછ તમારો સ્વીકાર કેમ કરશે?'

આંદને આ સત્તાવાદી ખુલાસાથી ધરીભર શાંતિ થતું પડ્યું, પણ એનો પૂરો સંશય હાંમેલો નહિ. એ કહ્યું, 'મેટા, એ બધું સાચું, પણ આંખે દેખા વગર આ વાતનો વિશ્વાસ મને આવતો નથી.'

બેદુલા બોલી, 'જુઓ જુઓ, હવે આકાશ જુઓ.' આદિ વિરમવથી ઊંચે આકાશમાં જોયું—અપૂરવઠા : એક સિંહાસન, અરધું રત્નમય, અરધું સર્પમય. એ ઉપર પ્રસન્નમુખી પદ્માસના મંગલ ચંડીન બાજુમાં સર્પજૂપિતા હંસાકૂલ વિપદરીની ઉચ્છ્વસ મૂર્તિ! નીચે જુઓ છે તો મૂર્તિમતી, અમંગલતા નિ સમી કુંદ, શૂષ્ક તથા વિધવા પુત્રવધૂઓની પાસમ મંગલમૂર્તિ પ્રકુલમુખી બેદુલા!

આંદનો ભ્રમ હવે લાગ્યો. તોપણ એણે એવું પ્રતિજ્ઞ લીધી કે, જે હાથથી ચંડીની પૂજા થાતે હશે તે હાથથી તો આંદ પદ્માની પૂજા નહિ કરે નહિ જ કરે. પણ હા, બીજા હાથે મારા મૃત પુત્રોને છવાડનાર પદ્માની હું નામલાયે પૂજા જરૂર કરીશ.

પદ્મા તો આટલાથી ચે આલ આલ ખુશ થઈ ગઈ. આખરે આંદ સોદાગરને હાથે પૂજાપ્રતિજ્ઞા બે-ળવવાની તેની મનઃકામના આજે ફૂળી હતી.

સૌ આપતમંડળને લઈ રાત્ર અંધકાર મોડું મા-મેકું કાઢી, વાજતેમાજતે ઘેર આવ્યો. પદ્માનું એક નવું મંદિર નિર્માણ કર્યું અને બહુ શાકમાંથી તેની નવરાત્રપૂજા કરી.

બંગાળ દેશમાં ઘેરેઘેર પ્રત્યેક આવજી મહિનામાં મનસાનો ઘટ સ્થાપન કરવામાં આવ્યો ને મનસા-દેવીની પૂજાનો પ્રચાર સર્વવ્યાપી બન્યો. ન

'મંજુલાલ રણછોડલાલ મજસુદાર

આ બંગાળી લોકધાર્મિકો પ્રચાર દર વર્ષે લાખો નકલો ઠસા થાય છે. આખરી ગજરામાઝુ અને સંદેવત સાવચિંતા કરતાં ચે આ વાર્તા નાનથી મેટામાં ખૂબ ખૂબ પરિચિત છે. અસલ બંગાળી ઉપરથી આ વાર્તા ઉતારવાનું કાર્ય મારા મિત્ર બોરિશ-દાસ ઇન્ડીયનકાલ રાયરેક્ટર ડૉ. મિત્યનેય બક્ષાચાર્, એમ.એ., પીએચ. ડી. રાજરમની સાદાથ તથા પ્રોફેસરને લીધે જ શક્ય થઈ શક્યું છે. એટલે આ કથાનો પરિચય ગુજરાતી વાચકોને કરાવવામાં હું જે નિ-મિત્ર થઈ રાક્યો છું, તે ખરલ બધેય યશ એમને જ થશે છે.

માધુકરી

ફેબ્રુઆરી નારણીકર

વિષ્ણુ કૉલેજમાં બાથો ગણાતો. કૉલેજમાં આવ્યો તે પતની એની લાંબી ચોટસી, બધી જ વસ્તુથી નવાઈ પામી ચાલી હતી, અને તે હતી ભારેખમ મોઢું રાખી છુપાવી પાળી કળાનો અભાવ : આટલી વસ્તુઓ કૉલેજના કોઈ વિદ્યાર્થીને એના તરફ ધ્યાન આપવા માટે બસ હતી. કહાપુરના એક સાદા બટલોનો છેકરો એણે જ હોય ! સ્વાભાવિક રીતે છેકરાઓ પૂછતા કે 'આ બાથો કેણુ ?' અને જ્યારે કહાપુરની સળસળ હાઈસ્કૂલમાંથી સ થઈ આવેલો એકાદ છેકરો 'એ જ વિષ્ણુ નારણીકર, અને આ વરસે મેટ્રિકની પરીક્ષામાં દસ હજાર વિદ્યાર્થીઓમાં એ જ પ્રથમ આવ્યા છે' એવો જવાબ આપતો રે તેઓના આશ્ચર્યનો પાર રહેતો નહિ.

પણ એ આશ્ચર્યકિત સનાર વિદ્યાર્થીને આજે તમે જોઈ નારણીકર આગળ જોશો કરો અને એને જે આશ્ચર્ય થયે તે તો અકલ્પ્ય જ હોઈ શકે.

એનું આણું નામ છે વિષ્ણુ વાસુદેવ નારણીકર. ખૂબ ઊંચ જાતિયોના દીકરો. સ્વભાવે શાંત અને ઓછાજોશી, ય અભ્યાસમાં અત્યંત નિયમિત અને ખાતિશી. એની સમિતતા તો એમના માસ્તરો પણ બખાણે છે. એક માસર આગળ તો ભાઈસાહેબ સવારે પાંચ વાગે બજવા જતા, સહુકે જુકળને બોલે વખત જ ન હતો. પણ એમના એ રુછએ જ એકવાર કહેલું કે એકવાર એજામ ન થાય એમ અને વિષ્ણુ પાંચને ટોરે હાજર ન થયો એવું બન્યું નથી.' કોહાપુરની સળસળ હાઈસ્કૂલમાંથી ૧૯૨૪ની સાલમાં મેટ્રિકની પરીક્ષામાં બેઠા. અને દસ હજાર છેકરાઓમાં ૫મ સ્થાને આવીને એમણે જેકબ શિશ્યવત્તિ મેળવી. કૉલેજના અભ્યાસક્રમ દરમિયાન પણ એમણે પહેલી

અડો સુધુગાન્ટરાલધનયોર વાંસે ધુતિ !
ન માર્ગ દીસતો બલે; અચલ મારી શ્રદ્ધા હંમાં :
ન માર્ગ દીસતો બલે; લધુ મળે જ કાર્યો બલે,
બહું ન લધુતા તથાપિ કંઈ શ્રેષ્ઠ નિશા વતી :
ન માર્ગ દીસતો તથાપિ લધુતા ન હંસાહમાં ;
ન સાચ, શુર, શિષ્ય ના; અચલ તો ય શ્રદ્ધા હંમાં. -ખ. ક. કાકેર

વર્ષ કદી છેડેલો નહિ. કૉલેજના પ્રથમ દિવસથી એમના નિયમિત અભ્યાસની શરૂઆત થાય તે પરીક્ષાને દિવસે પણ એટલા જ કસક આત્મતા હોય. અને પરીક્ષા પછી બીજે જ દિવસે આગલા વર્ષનો નવો અભ્યાસ શરૂ થાય. આ તેમની નિયમિતતા હલ પણ ચાહે છે.

મુંબઈની એલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજને જોડેલી રૉયલ ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ સાયન્સમાંથી તેઓ ૧૯૨૮ની સાલમાં બી. એસ. સી. ની પરીક્ષામાં બેઠા. તેમનો મુખ્ય વિષય ગણિત અને ગૌણ વિષય વિજ્ઞાન હતો. બી. એસ. સી. માં પણ તેઓ આખી યુનિવર્સિટીમાં નૈપુણ્યદર્શક (first class with distinction) પ્રથમ વર્ગમાં પ્રથમ તો આવ્યા જ (પણ તેમણે એ પરીક્ષામાં એટલા બધા માર્ક્સ મેળવ્યા કે હલ સુધી તેટલા માર્ક્સ કોઈ જ મેળવી શક્યું નથી. એમના માર્ક્સો સરાવળો પંચાણુ ટકા ઉપર ચતો હતો.

મુંબાઈ યુનિવર્સિટીમાં બી. એ. ની પરીક્ષામાં જેમ જીજ્ઞાસના પ્રખર ગણિતજ્ઞ શ્રી. વ. ફેબ્રુઆરી સાઈ જેટલા માર્ક્સ હલ સુધી કોઈને જ મળ્યા નથી, તેમ જ બી. એસ. સી. માં ફેબ્રુઆરી નારણીકર જેટલા માર્ક્સ કોઈને મળ્યા નથી. બી. એસ. સી. થયા પછી તે જ વર્ષે તેમનું ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે વિજ્ઞાત્ય લવાનું નહી થયું. અને એમાં કલેજન રૂપે કોહાપુરના મહારાજાએ તેમને રૂ. ૮૦૦૦ ની મદદ આપી.

હૉલ્ડેની ઈલિજ યુનિવર્સિટીમાં પણ તેમણે પોતાનું છુદ્ધિભવ બતાવી આપ્યું. જે વર્ષનો અભ્યાસ કેવળ એક જ વર્ષમાં પૂરો કરી તેઓ સાયન્સની ટ્રાયપોસ પરીક્ષામાં બેઠા અને પહેલા વર્ગમાં પસાર થયા. એ જ વર્ષે એમને એક ૯૦ પૌંટની ફૉલોરશિપ અને ૫૦ તથા ૨૫ પૌંટનાં બે દીનામો મળ્યાં. તે સિવાય ૪૫ રૂ. ની કિંમતનો એક અમુક્ય ગ્રંથ તેમને દીનામ તરીકે મળ્યો. દીના દેશમાંથી

આવી બે વર્ષનો અભ્યાસક્રમ એક જ વર્ષમાં પૂરો કરી શિષ્યવૃત્તિઓ અને પારિતોષિકો લઈ બનાર આ હિંદી વિદ્યાર્થી દરે બધાની નજરે ચડ્યો, શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ એના તરફ માન અને આદરથી એના લાગ્યા. વિદ્યાર્થીઓ જેટલા જ પ્રોફેસરોને પણ આ જુવાન એક અપ્રમેય પ્રતિરૂપિયો બાકે એમાં નવાઈ શું ?

૧૯૩૦ના જુન મહિનામાં ફૅમિલીની છેલ્લી પરીક્ષા પસાર કરી તેઓ 'બી' રહાર ફૅમર થયા, ગણિતની આ મોડામાં મોટી છેલ્લી પરીક્ષામાં પ્રથમ વર્ગમાં આવનારને જ ફક્ત ફૅમર કહેવામાં આવે છે અને પ્રથમ વર્ગમાં પ્રથમ આવનારને રહાર ફૅમર કહેવામાં આવે છે. કુલસભામાં ડ્ર. વ. પ્રિન્સિપાલ સાહેબ સિવાય બીજો કોઈ રહાર ફૅમર નથી.

બી રહાર ફૅમર થયા ત્યારે શ્રી નારણકરને જે દાવ-સન મેડલ મળ્યું તે તેમની કૌશલને ઓળખાવેલા પદોત્તર વર્ષમાં કરી મળ્યું નહોતું. અને પ્રિન્સિપાલને બમણો આનંદ તો એમી થયો કે નારણકરના રિવાજ મુજબ આ વખતે પણ એમણે ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ બે જ વર્ષમાં પૂરો કર્યો હતો. આઠમું અર્થ માન મેળવનારા ફિલ્ડ વિલ્યમ કૉલેજના શ્રી નારણકર બે પહેલા જ હિંદી વિદ્યાર્થી હતા. કૉલેજમાં તેમને તરત જ ફિલોસોફી આપવામાં આવી.

૧૯૩૨ ની સાલમાં 'સર એલેક્સ ન્યૂટન સ્કૉલરશિપ' નામની વાર્ષિક ૨૫૦ પૌંડની સંશોધનકાર્ય' માટેની સ્કૉલરશિપ પણ શ્રી નારણકરને મળી. અને સંશોધનકાર્ય સમાધાનકારક થયો તો તે આગળ ચલાવવી એમ નહીં થયું. આમાં હિંદી તરીકે આપણને મથરર કરે તેવી વાત તો એ હતી કે સમસ્યા વર્ષ પછી જ આપવામાં આવતી આ શિષ્યવૃત્તિ આ હિંદના પ્રખર ગણિતીને ફક્ત બે જ વર્ષમાં આપવામાં આવી.

આટલું બધું થયા પછી મુંબઈ યુનિવર્સિટી પણ જમી અને એ બુદ્ધિમાન વિદ્યાર્થીનું સન્માન કરવા મુંબઈ યુનિવર્સિટીએ તેમને ૩૫૦ રૂ. નું પારિતોષિક અર્પણ કર્યું. એમને સન્માન આપતી વખતે ડૉ. નેપ્ચુને રોજના બાપુજીમાં થયેલિન હૃદયાર કાઢીને સાથે સાથે એની પણ આસા પ્રમટ કરેલી કે શ્રી નારણકર જગતમાંના અદ્વિતીય ગણિત-સાહિતી જગ્યા જરૂર હશે.

તે પછી ફૅમિલી એન્ડુઅસ કૉલેજોસન વખતે હિંદના માછ લૉઈસરોય લૉઈઝ હિંચિને પણ ફૅમર નારણકરને થયેલિન શુભગૌરવ કર્યો હતો. અને તે જ વખતે ઇન્ડિયાના માછ પ્રધાન અને ફૅમિલી યુનિવર્સિટીના વાઇસ ચૅન્સેલર સર ફૅન્સ આલ્ફવિનને હસ્તે તેમને દાયસન મેડલ આપવામાં આવ્યો હતો.

આ વરસે ફૅમર નારણકરના ગંભિરતાપૂર્વક મટે ફૅમિલી યુનિવર્સિટીએ તેમને 'ફૅમિ પ્રાઈઝ' અર્પણ કરીને તેમનું સન્માન કર્યું છે. અને તેમણે કરેલી પદાર્થવિજ્ઞાન-સાહિતી નવી રોધીયી પ્રખ્યાત ગંભિરિ એડિંગ્સ લૉઈઝ, ડૉ. લેમ્પ ઇન્ડા ઈન્ડ લોકોમાં ખૂબ ખખતગાર થયેલ છે.

'વેબ્બ મેડનિસ્ટ' ની ગણિતસાહિતી રોધી પ્રમાણે મૂળતઃ એકદરે ૧૩૭ છે એમ સાલકોએ સિદ્ધ કર્યું હતું, પણ આપણા આ હિંદી ગણિતીએ હાલ કપવલ્ય છે એ મૂળતઃ ફક્ત ૯૨ જ છે એમ સિદ્ધ કરી આપીને ગણિતના પ્રદેશમાં બબડી કાઢિ કરી બતાવી છે.

ડૉ. મેન્ડુમના શબ્દો ખરા નહિ પડે એમ હવે કોણ કહેશે ? 'માટે'

હિંદુ સમાજના ખજાનાંદાર

'રુદ્રમહાપુરમ્—કાળાનગરી'

હિંદુ સમાજની એક ખાસિયત છે કે એમાં બધું જ મોટે થાયે હોય છે, એની નાનગત હલતો છે, એની બોલી સૈકડો છે; એના સંપ્રદાયો અસંખ્ય છે, એના દેવતા તેત્રીસ કરોડ છે; એના સાધુઓ પાવન લાખ છે અને એના 'અસાધુ' એની સંખ્યા સરકારી દફતરે એક કરોડ નેધવામાં આવી છે. આ અસાધુની નાતને અમલદારી હબારતમાં 'ફિમિલસ ટ્રાઈબ્સ' કહે છે, એમાં વાપરી જેવા સૈકડો પેશ નાતો છે. એમના પૂર્વજોના ઇતિહાસ મહાસાગર સુધી મળે છે. કારકાની પડખેની ઝાડીઓમાં વસતા કાળાઓના ઇતિહાસ તો અજ્ઞાનના ગાંડીવને શિકરત આપીને અમર બની ગયો છે. રુદ્રમહાપુરમ્ એ આવી નાતોની કાળા-નમરી છે.

આ કાળાઓના હિંદુદેવતા કાગડો છે, વળી દરેક કાગડો આવતે જ-મે કાગડો થઈને આવતરે છે એવી એમની માન્યતા છે. કાગડેવની રત્નિ સ્તોત્રચત્રનાકરમાં નહિ મળતી હોય, પણ આજના વેપારી કાળાઓના દેશના નર્મ પડિન માડાં દુવેને તે ખોટ પરી પાડી છે. ત્રીસેક વર્ષ પર હિંદુ-સ્તાનમાં મુસાફરી દરમ્યાન દેરદેરે બેઠલા કાળાઓના ચલિચલ પછી તેણે નીચે પ્રમાણે કાઠસ્તોત્ર લખ્યું છે: શ્રી માડાં દુવેનેવાચ: 'આ કાળાઓના અનેક ભવ થઈ ગયા છે અને એ દરેક ભવમાં એણે જ્ઞાતવતના ધર્માએ કર્યા છે. વિવિધ-યોનિઓમાં જન્મ લીધો છે અને એ સૌને હલદેખ મૂરેલ છે. પણ દુકમાં કહીએ તો પણ કોઈવાર આ કાગડો જી-ગારી હશે તો કોઈવાર ભાંડભાઈ થો હશે; કોઈવાર ભરામ ભારત હશે તો કોઈવાર અનેક રૂબડા કરનારો પછી હશે; વળી ધર્મની રૂા કરનાર હશે, અસત્ય બોલનાર હશે, ચાર હશે, બચસ હશે, ચાદીયો હશે; ધર્મો ખીએ એ હેલપી

બહેનમાં ભાગ લેતો હશે, કમ હશે, દંભલવી હશે. કેટલા મળે તે પણ દેશસેવા કરતો હશે, સુધારક બનતો હશે. બાપણ, વજીરાત, કાવતરાં, બંદ વગેરે કરતો હશે, વફાદારી સજા લેતો હશે, પ્રત્યક્ષ સ્વીકારી લેતો હશે, બીજાની ચોષ્ટ કરતો હશે, ન જાયે ત્યાં પણ આગળ પડતો હશે અને કાપકર્મ તરફના અપ્રતિમ પ્રેમથી જ પાપાચરણ કરતો હશે; વગેરે.'

આ કાગડાને ઈશ્ટેવ બનાવી પૂજનાર કાળાઓની નગરી સ્ટુઅર્ટપુરમ્ મંદ્રાસથી દ્રેન રસ્તે એક રાત દૂર છે અને હિંદુસ્તાનમાં આવા કોટીબંધ સ્ટુઅર્ટપુરમ્ છે.

કાળાઓ જન્મથી જ કાળા હોય છે અને હુણકર્મથી કાળા જ રહે છે. તેથી જ દરેક કાળો જન્મે કે તરત જ તેની નોંધ સરકારી ચેલિસખાતામાં લખી લેવામાં આવે છે. નાનપણથી જ આ બાગેડો પોતાના ધટકર્ષર ધધામાં મેળવના થઈ જાય છે, અને બાલમંદિરથી માંડીને વિદ્યાપીઠનાં ઉત્તર મંદિરો સુધીની બધી રીતો બતબતબચથી શીખી લે છે. મર્યાદા બનાઈ ચોરવાથી માંડીને કાલિયાદની કાંચીની બંગડીઓ ઉઠાંદી લેવા સુધીનું તમામ વિજ્ઞાન કાળાઓ ધાયરેક્ટ મેંથડથી જ મેળવી લે છે. કાળાઓની પાછી ખાતરજમા છે, કે ચોરી કરનાં કે ખાતર પાડનાં જેનો છવ જાય તે બંદર વર્ષ સુધી સ્વર્ગમાં કાકબગવાન સાથે અમનઅમન હોય છે. દીનને ખાતર ધારી બનવાથી કાકરે કૂટની સીધી ટિકિટ મફત મળવા વિષે કાળાઓને પુરતું ધ્યાન છે. એવું કહેવાય છે કે કાળાઓના રાત્રી લેવા બે કાકોરને સામાન્ય ચોરીની જરૂર ન હોતાં અને છતાં ચોરી ન જ કરે તો ધર્મભંગનું સંકટ હોવાથી એ બે કાકોરો વર્ષમાં એકવાર અસપ્તરસની ચોરી કરે છે. આ વાર્ષિક મંગળ જીવનવા એક કાકોર બીજાને મોટા મરતબાથી ચોરને ત્યાં ઈબન આપી બોલાવે છે. પછી ન્યારે કાગ ધ્રુવ ત્યારે મિજમાન યજમાનની કોઈ કિંમતી વસ્તુ હોય છે અને વળતાં મિજમાનની કોઈ વસ્તુ યજમાન ચીટકડપથી ઊઠાવી લે છે. આ પ્રમાણે ધર્મપાત્રન કરી બેઠ કાકોરો મળી બેટી જુદા પડે છે. આ મંગળ ન જીવવાય તો ધર્મહાનિ થાય અને કાળાઓમાં અપકર્મિત થાય. 'સ્વધર્મે નિધન' શ્રેયઃ' એ હિંદુશિક્ષા આમ હિંદુજનતાને ખૂણેખાંચે પણ વ્યવહારમાં લેતે છે.

કાળાઓએ હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ પોતાના ખાનગી ઉપયોગ માટે નવેસરથી લખી નાખી છે, અને જેમ હિંદી સરકાર મહેસૂલી કારખાતે માટે જુદાજુદા કારખાતીને જુદી-જુદી તહેસીલ વહેંચી દે છે તેમ આ કાળાઓએ પોતાના નિર્માણ માટે હિંદુસ્તાનની સંકેતા તહેસીલો પોતાની સંકેતાનાનો વચ્ચે વહેંચી દીધી છે. દરેક નાત પોતાની તહેસીલમાંથી જ ચોરી કરે, ધર ફાટે કે બીજા હાથચાલાકી કર્યે રાખે પણ બીજા નાતની તહેસીલમાં હાખલ ન જ કરે. દરેક નાતનો એક મુખી હોય છે, જે નાતના વાંધાવિહિ પતાવે છે. આ નાતના લોકો પોતાની નાત ધૂપાવતાં નથી પણ ધણુંબધું મુખીનું નામ ધણું રાખે છે.

સ્ટુઅર્ટપુરમ્ના કાળાઓની ઉત્પત્તિ વિષે એવી કથા છે કે એ પ્રથમ કોઈ પ્રખ્યાત દેવમંદિરના પંદ્રાયતા હતા, એકવાર રાજત દુકાળના વખતમાં મંદિર ઉપર નબત્તા ઉજાયાતોએ આ પંદ્રાયતાઓને રજગતા કરી દીધા. ત્યારપછી બીજા માખતાં પણ પેટ ન ભરાતાં એમણે કાળાઓની રીતે રહેવા માંડ્યું અને દાયકાઓ વીતતાં કાળાઓ જ બની ગયા. દક્ષિણના બ્રાહ્મણો આ કાળાઓને દેવમંદિરોની કંઠે છે, અને કાળાઓ મગજાવી બ્રાહ્મણને વીંછીનાં ખીંકા નામથી સંબોધે છે. કેટલાંક વર્ષ પહેલાં એક મગજાવી બ્રાહ્મણે ગામના મુખ્ય માર્ગે એક કાળાને જતાં જોયા. આથી મુખ્ય માર્ગે અબદારી મેંથો મનાય છે, એટલે બધું પેલા કાળાના ખૂબ જુરા હાલ કર્યા. કેટલાક દિવસ પછી ગામ બદાર એકાંતમાં એ બ્રાહ્મણ હાથ આગળે તેને ત્રણ પક્કા કાળાઓ પોતાના ધૂખામાં ઉઠાવી ગયા, ત્યાં એનું જનોઈ તોડી નાંખ્યું, એનાં ધરેણું પડાવી દીધાં. આટલી સ્પર્શ અને જનોઈના બેઠાસ પણ પેલા બ્રાહ્મણ માટે કૂચ્છ આન્દ્રાપ્રદેશ જેટલાં તે હતાં જ; પણ કાળાઓનાં દિલમાં તે દહાડાનાં મહેણું સાલતાં હતાં, એમણે તે પેલાને પકડી પોતાનો ખોરાક પરાણે ગળે ઉતરાવ્યો અને છેખટ એક કાળી ભેગો ઝૂંપડામાં આખી રાત પૂરી મેક્યો. મરારે બ્રાહ્મણને અદેવાલ ગમે તે હોય પણ પેલી કાળીના અદેવાલ પ્રમાણે તે પેલા અભાગી બ્રાહ્મણ માટે મનુસ્મૃતિનાં કુરમાં કુર પ્રાચલિતો પણ અપૂરું થઈ પડ્યાં હતાં. કાળાઓ બ્રાહ્મણને ધિકારે છે કારણકે બ્રાહ્મણના ધિકારનો એ પણ પડેલા પાડે છે. ન્યારે એ બ્રાહ્મણ ફરી ગામ ભેગો થયો ત્યારે પ્રખર સાક્ષીઓ અને પરિતોએ એના માટે એવું કરાવ્યું કે એણે વાસ્તવિક રીતે સોનાની ગાથના મુખથી પ્રવેશી ફરી જન્મ લેવો લેઈએ. પણ પછી અનેક બ્રહ્મભોજનો અને બહિરદેવિણથી માંડ માંડ વાત પતવા પામી.

જેમ બ્રાહ્મણને બતમંગ માટે પ્રાચલિત છે તેમ કાળાઓને પણ ન્યાત બદાર મૂકાયા પછી ફરી ન્યાતમાં આવવા પ્રાચલિત કરવું પડે છે, ખાસ કરી પોતાનો ચોરી વગેરેના ધર્મ બળવતાં જેમ જરૂર પડે તો ધૂપા પછી તરન ન્યાતમાં આવવી ન સહે. એનું પ્રાચલિત સાદું છે. દેશી દારની દહાણ કરે એટલે ફાંયું, તેમાં એ પોતે જેમ વધારે ઘાટો અને તેમ એની વાખવાખી વધી સમજવી. સોનાની રાતો જો એ અટકમાં પડને કાઢે તો તે એનું પ્રાચલિત પૂરું થયું સમજવું.

એના મોમાં વગર છટેલી ડાંગરનો કોણિયો એ ચાલે રાખે છે અને પીલાં પાસે જઈ એ ઘટપથી ચાલેલો ગોળો નાખે છે. એમાં છોતાં ભાંમાં હોય છે અને પીણું અધરાઈ પેડે મોમાં લે કે ગોળો એને ચંગળાવી નાખે છે અને તરત જ ગળું દાખી ટાળરિયું એને મેળ કરી દે છે. આ જ પ્રમાણે કાઠાંવાળા ડેરા નાખી હલવાનોને પકડે છે. કોઈકવાર આ કિન્દરાઈનાં શિક્ષકો બકરો, વાંદરો ને હુગડુગિયું લઈ ગામડાંને ભેળા કરે છે અને એની અગ્રારમગ્રાર વાતો આવતી હોય છે ત્યારે એ ગળું ટાળરિયાં ધારદાર કાતરથી લોકોના પાપડીના ઉડા હળવા કરી લે છે. અને આ પ્રમાણે આ બાળકો ઉવટે કાળાપીડમાં રૂનાતક બને છે.

એકવાર કાળાએની એક ટોળીએ કોઈ ગામમાં મારવા-દીનું પર લઈયું, પણ લૂંટ લઈને ભાગે તે પહેલાં કેટલુંક ગામડાંક ભેળું થઈ ગયું અને આસપાસ ફરી વળ્યું. ત્યારે કુંડાળું બાળુ નજરિક આગળ ત્યારે કાળાના મુખીએ એમિંતા એ મૂડી ભરી રૂધિયા ચોતરફ ઉડાડ્યા. આની અગ્રાર એવી યદ કે ગામડિયાઓ નીચા વળી રૂધિયા લેવા ગયા ત્યાં તે એમની કંપિથી ઠેક દઈ કાળાઓ અંતરધાન થઈ ગયા. કેટલાક અમેરિકન મુસાફરો રોજિલાડાં પાસે ગયાયા હતા ત્યારે આ મુખીની એણે અમેરિકનોને એળખાણ કરાવી. આમાંના એકે ટોળી ઉતારીને કહ્યું કે 'આ કાળાને હું મારી ટોળી ઉતારું છું, કારણકે જો એને આપણાં સાધનો મળ્યાં હોય તે એ મિલિયોનાથર ચાત કે મારદિવસ ચાત !'

જેને સરારી દફતર હિમિલક ટ્રાઈબસ ફોર્સમેન્ટ કહે છે એવી એક કાળાપુડીમાંના મિરાનરીને લાગ્યું એ પુડીમાં માણસો કરનાં પણ કુતરાંઓની વસ્તી મોટી થઈ પડી હતી. તેથી એને મુખીને એલાનીને કુતરાંઓનો નિકાલ લાવવા કહ્યું. પણ મુખીએ બીજા કાળાઓની સલાહથી એનું કામ કરવા વિશે પોતાની અરાજિત જણાવી. એવટે મિરાનરીએ દરેક કુતરો મુખેસે રાત્રી કરનારને ચાર આના દીનામ ના-દેર કહ્યું. થોડીકવાર પુસપુસ ચલાવી કાળાઓની કાઠિસણે એ શોડવળુ કમલ રાખી અને કલાક એ કલાક થઈ તેા મિરાનરીના અંગલાનું કંપાડનું કુતરાંનાં સંગ્રામી બેજાવા લાગ્યું. આ અજુબાદેરા કુસંગ્રામી બિચારો પાછડી તેા ઉપા-ઈ જામ્યો. એકાદ કલાક કુતરાંના મુંદાનો વરસાદ વળ્યો નહિ હોય ત્યાં તેા પારેલા ગામને રેટેસન મારતર ગર્ભ-વારડોઓનાં ટોળાં સાથે દાઝર થઈ પોતાનાં ગામનાં કુતરાં-ઓનાં અકાશનું સંદાર માટે કાળી ધા નાખવા લાગ્યો. દર-આન પેટી કાળાપુડીનાં કુતરાંઓ નિરાંતે પોતાને દૈનિક વ્યવહાર ચલાવે જતાં હતાં.

પણ આ કાળાઓ કરનાં કાળીઓ વળી એર જ વસ્તુ છે. કાળા સમાજમાં સ્ત્રીઓના ઉચારનો સલાહ સરીઓ થઈ

ચલેતા બંધ થયો છે, કારણકે કાળા સ્ત્રીઓ પુરુષો કરનાં હોય દરમતે ભોગવે છે. સ્ત્રીઓમાંની એ કાળા સ્ત્રી-ઓના ધંધો છે. ઉપાચારી કરનાં એ ધંધો વધારે સલા-મત છે એટલું જ નહિ, પણ એકધારે ચલાવી રાકાય છે. એટલે કુટુંબના નિભાવ અંગે સ્ત્રીઓની જવાબદારી મોટી સહેને બને છે. અને જવાબદારી પડતો દરમતે કાળા સ્ત્રી મેળથી લે છે. આ કાળીઓ ગામમાં અનેક બદાને ફેરે છે. સૂંડાસ વેચે, નાડાં વેચે, છાણાં વેચે વગેરે રીતોથી ગામમાં આદુ બજે, એટલે કાળાપુડીમાં સ્ત્રી. આઈ. ડી. નેા ગાળો વિભાવ સ્ત્રીઓ હમ્મુ રહે છે. કોઈ પણ મોટી યોજના દાય ધરવા પહેલાં કાળાઓ સ્ત્રીઓની સલાહ લે છે. વળી સ્ત્રીઓ-ની મદદ બીજી રીતે અમૂલ્ય થઈ પડે છે. કાળાઓ સં-ગ્રામીતર કામ કરે છે. એટલે લૂંટ હાજાવા પડતાં કપડાં અંગે ન હોતાં સ્ત્રીઓને એ કામ કરવું પડે છે.

એકવાર એક કાળી રસ્તે જતી હતી. ગામમાં થોડા અરસા પહેલાં થયેલી થોડીના મુદામાલ માટે તપાસ કરતો એક પોલિસમેન પણ એ રસ્તેથી નીકળ્યો, અને કાળીના પેટનેા બાગ એકદમ આગળ પડતો તેઈ ઈએ એને બંધી રહેવા લુકમ કર્યો. કાળીની કેટે ટાંકે હલું. એણે તેા તાજાંતોળ તિતાગ્રવા કરવા માંડ્યાં. ટાંકાને જમીન પર પડ્યું મર્યું એટલે એના સુરમાં ટાંકાંના સુર જળ્યા, અને થોડીવારે અ-ત્યંત વેદનામાં દોષ તેણે દેખાવ એણે એવા આગ્રાદ કર્યો કે પોલિસ સિપાઈ તેા કાણું કપાણું છે એમ સમજ રવાના થઈ ગયો. પૂરે મદિને દોષ એવી બનીને નીકળવાના કા-ચરા કાળી સ્ત્રીઓ બરાબર સમજે છે.

કાળાઓની લગ્નપ્રથા પ્રમાણે સ્ત્રીને મટિ ૧૦૦ થી ૫૦૦ સુધી રૂધિયા આપી કાળો પરવસાવે છે. એની લગ્ન ક્રિયાનો આ મુખ્ય ભાગ છે. તે પાછળથી છેડા છોડી ના-ખતો દોષ તેા છોડેલી સ્ત્રી અસત્ત રકમ ધવળીને બરપાઈ કરી પડે છે. પણ એ રકમ લેવી ન લેવી એ તલાથી આ-બાર ધવળીની મુનસરી ઉપર છે. જે એ રકમ ન સ્વીકારે તેા તલાથી એરને નાતરાના ધવળીથી નેટલી સંતત ચાપ એના ઉપર પ્રથમના ધવળીનેા દડ રહે છે. છોકરાઓના ધંધો મા-ટેના ઉપયોગ વિશે કહ્યું છે તેથી આ દિવાજ સહેને સમજ રાકોરો અમેજ સરાકે કેટલીક રમીએને બગળી રાખી છે તેમાં આ રકમ જનુ છે. જે તલાક કરી વખને તલાથી ધવળી ઉપર જમુવેલી રકમ ન સ્વીકારે તેા તે રકમ કાળા-ના સેકસમેન આફસરી નિગેરીમાં જમા થાય છે. અને એના પર દર રોકેટ દર વર્ષે એ દકા આજ જનુ મને છે. એટલે તલાક કરે તેા જનુ બનનાં સુધી ધવળી રકમ પાડી નથી લેતો કારણકે માવનુ પર આજે ય અને અને વળી તલાથી બેરીનાં નાતરાનાં ટાંકાં પણ એને જમા થાય.

આખરે કામો મરે ત્યારે એના એ પતના અંગૂઠાને સાથે બાંધી જાનના પિંડ, તંબાકુ, વગેરે બાધું મૂંછી છીછરી કબરમાં દાડી દેવાનો રિવાજ છે. બીછની કબર એટલા મટિ કે એના શરીરને જંગમી જનાવરો વગેરે લઈ જાય, એ કાછના શરીરને જનાવરો ન લઈ જાય તો એ ગમે ન જાય એવું મનાય છે, અને એ કામો ધર્મમાં હોમિયા હશે એમ જણ માને છે. અંદરથી એ જરૂર લૂંટફારને ધર્મ નહિ માનના હોય એવા રાક રહે છે અને આપને જાણે એને હાલથી નાન કે વાપ જિજ્ઞાસી કે હંદરને અવતાર આવવા વિશે કોઈને શંકા નથી રહેતી. અજાણ ને કામો ગમે જાય તો તે એ કામગાની થોભામાં જ ફરી જામે છે !

એન્સાઈન રોજિશાઈ કહે છે કે કાળાઓ એવા હોશિયાર હોય છે કે તે એમની રાક્ષિતોના સારો ઉપયોગ થાય તો એ નાનો ખૂબ જ હીપ્પી તીકળે. એ હંદરે એમ થશે ત્યારે વેપારમાં કાળાની ટેલી નહિ મળે ! (નાગરિકમાંથી)

હાહ્યાનું અંદરપણ

માણસ ગમે તેટલો મુધરેશો હોય, તો પણ એ બધા બધા રીનરિવાજોના સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી રાક્ષિતો નથી. એ પ્રમાણે વર્તવામાં એ વૈશા રિવાજોને માન આપે છે એવું નથી; ધનવી વાર એ રિવાજોમાં શો અર્થ છે એ પણ એને સમજતું નથી; છતાં એ રિવાજમાં કાંઈક ને કાંઈક તો હોતું જ જોઈએ એવા જામ એને હમેશા રહે છે. આરંભમાં તો એ રિવાજ પછાતા તેવું કારણ હોય જ છે, પરંતુ પછી એ કારણ જતું રહે છે તેનો એને ખ્યાલ નથી હોતો. પણ કેટલીક વાર, મૂળમાં એને માટે કોઈ પણ કારણ હોતું નથી અને હવે પણ નથી એ બંધુલા છતાં, એ બંધુ રિવાજો પ્રમાણે માણસ વર્તે જ જાય છે. આવી રીતે વર્તવામાં કાંઈ વિશેષ મર્મ, ભક્તિ ન હોય તો પણ સહજ મન તેમ છે જ એમ એને લાગે છે.

દક્ષિણી લોકોમાં ગાનાનુચિતકવની એક વાત બહુ જ પ્રસિદ્ધ છે. એક માણસનો બાપ એટલો બધો ગરીબ હતો કે એને, પડેજા, માટે એક અહુ જ નાના, પંચિયા, રિવાજ કરું મળતું નહોતું. તેથી વૈશ્વદેવ કરતી વખતે બાપા બેસવામાં એની કાછડી વારંવાર છૂટી જતી. આગળજતાં એને કાછડો સારો પૈસાદાર થયો, અને જોકે એ હમેશાં દસ વાસું ફુલડ થોભતિયું પડેરતો, તો પણ વૈશ્વદેવ કરતી વખતે તે કાછડી છાટવી જ જોઈએ એમ વિચિ માનીને કાછડી છૂટી રાખી બેસતો ! આ વાત તો જોકે એક બોળા ને ભાવિક શ્રાવણુની છે. પરંતુ અંગ્રેજો તે પુરાણપતવાદી નથી જ એવી લોકોની માન્યતા છે, તેમ એ બોળા અને ભાવિક તો નથી જ નથી. એમ છતાં એમનામાં પણ ગાનાનુચિત રીતરિવાજો

કેટલા બધા છે !

આણું આચરનું અમુક બ્યમ્નિયું કે કોઈક કુટુંબનું હોત તો વાન જીવી છે. પણ જાંબીર અને શામુદાયિક બાળનેમાં જનુ એ દેખાઈ આવે છે. (આવા orthodox રિવાજો ખાસ કરી ક્રિસ્તમસના દિવસોમાં ઘણા એવામાં આવે છે, જનુ એટલે ધાર્મિકતાની વાત થઈ,) પાસમિંટનું કામ એ કાંઈ અમુક બ્યમ્નિયું, ખાનગી કે વાર્ષિક કામ નથી. તો જનુ ત્યાં બંધા રીનરિવાજો અને વિધિનિયંત્રો પૂર્ણ વન આજ પણ એવામાં આવે છે, એક બનુ જ સામાન્ય દાખરો લાઈએ. અંગ્રેજોના મન પ્રમાણે 'તેર' નો આંકડો અશુભ અને અષ્ટમસ આપનારો માનવામાં આવે છે, અને તે એટલે મુશ્કેલી કે કોઈપણ દિવસે પાસમિંટની સિલિકટ કમિટી ૧૩ સંખ્યાની નિમાય જ નહિ; કાંતો બાદની અથવા ચોદની નિમવામાં આવશે, (આ તેર આંકડો સંખ્યા એ પણ સંભળાય છે કે લેના ધર ઉપર કે રિફિટ ઉપર કે એવા જ કોઈ ઠેકાણે ૧૩ નંબર આવે તો કેટલી વાર તકશર પણ બળી શાય છે) પણ એ કરતાં થે વધારે રમૂષ વિગતો હજી હવે આવે છે.

પાસમિંટ હાકળી વખતે રાજ હાકસ ઓફ લોર્ડ્સમાં જ બેસવાનો; તે કહી પણ હાકસ ઓફ હોમરમાં ન જ બેસે. કિંગ્ડમનામાં બોઇસરોઇ બેસેબ્લીમાં આવે છે અને ત્યાં તે વખતે રહેટ કાઉન્સિલના સભાસદોને હાજર રાખવામાં આવે છે ! પાસમિંટ બીછળી વખતે વરિડ (House of Lords) અને કનિથ (House of Commons) સભાના સભાસદો હાજર હોય છે. છતાં રાજ તો વરિડ સભામાં જ બેસવાનો, અને કનિથ સભાનો સમ્બંધિત ત્યાં જાય છે. પરંતુ આ જવાબે માટે એક વિધિ હોય છે.

રાજ નજારે વરિડ સભામાં આવે છે ત્યારે કનિથ સભા બરાબરી હોય છે. અને તે વખતે રાજદૂત કનિથ સભાના સમ્બંધિતને બોલાવવા આવે છે એ પણ બ્યમ્નિયું જ હોય છે. પરંતુ બંધો રિવાજ પ્રમાણે મુર રાજ બચવા એનો ફત્તિહ સભામાં પરજાતમી વગર અંદર આવી. રાદે નહિ. કારણકે પહેલાં રાજ અને આ સભા એ જે વચ્ચે હમેશાં તકશરે આવતી. માટે હાલ પણ આ ફત્તિહ આવે છે કદાચ આશ્ચર્ય બધ કરવામાં આવે છે. પછી ફત્તિહ આશ્ચર્ય ઉપર એવળ વાર દોરો માદખાતા હોય છે અને ત્યાર પછી જ એને અંદર દાખલ કરવામાં આવે છે. પહેલાં રાજદૂતનું સભામાં આવવું એ અનિચ્છ અને બચસ્પષ્ટ મનાવું માટે હવે પણ એ આવે એટલે એના આવવાનું કારણ ખબર નહિ હોવાનો ફારસ કરવામાં આવે છે. પછી આ ફિટ્મુડ સભાને નહિ હોવાનો ફારસ કરવામાં આવે છે. પછી આ ફિટ્મુડ સભાને નહિ કહે છે; 'મહારાજ' આપને રાજ સાડેજ વરિડ મનામાં

ઓશાને છે. એટલે પછી સભા પોતાના સભાપતિને રીતસર પરવાનગી આપે છે.

એ પ્રમાણે સભાપતિના ત્યાં ગયા પછી રાજનું બાપલુ યદ્ય સભા ખુલ્લી મુકાયા બાદ, સભાપતિ પાછા આવી રાજને આમ આમ કહ્યું એમ કહે છે. ખરે જોતાં રાજને વાંચેલું બાપલુ અહીંના (કનિષ્ઠ સભાના) મુખ્ય પ્રધાને જ હવેલું હોય છે. પરંતુ ડોળ એવો કરવાનો હોય છે કે કોણે જાણે રાજ શું બોલી ગયા. વળી એ કરતાં વેળીલું પાલમિંટની સ્વતંત્રતાનું એક ચિન્હ છે. રાજના બાપલુ પહેલાં કનિષ્ઠ સભાનું કામ બેદરકારીથી ચાલુ જ હતું એવો દેખાવ કરવા માટે રાજનું બાપલુ સભાપતિના હાથમાં હોવા છતાં, એનું વાચન થતાં પહેલાં એક ગિજનું પ્રથમ વાચન (First reading) કરવામાં આવે છે. આ ગિજ તો જાણે નામનું જ હોય છે, કારણકે પછી એનું જીલું વાચન કોઈ દિવસ થતું જ નથી. પરંતુ એવા એ નકામા ગિજનું વાચન પ્રથમ ચાલુ જ લેઈએ, પછી જ રાજનું બાપલુ વંચાય !

પાલમિંટની એક થનાં પહેલાં બીજે એક કારસ થાય છે. એતો બહુ જ મનનો છે. પહેલાં જેમની વખતે ગાય ફોક્સ નામના એક કાવતરાખાને પાલમિંટના ભોયરામાં દાડ-ગોળો બરી સખાસદો સાથે પાલમિંટ ઉડાવી દેવાનો ઘાટ કર્યો હતો. પરંતુ એ એકએક જાણવામાં આવ્યાથી એની અધી બાજ બગડી ગઈ. એ બનાવ બન્યા પછી ઘણા દિવસ સુધી પાલમિંટ ભરતાં પહેલાં એ પ્રસંગની યાદ અને ધારતી રહેવાથી પાલમિંટના મકાનનું એકએક ભોયરે દીવા લઈ તપાસી લેતા. પહેલાંવહેલાં તો એ ચોચ હતું, પરંતુ હવે એ વાતને ૩૦૦-૩૨૫ વર્ષ થયાં તો પણ એની કાળજી હતીએ લેવાય છે ! અને તે એની વિચિત્ર રીતે કે, હવે બોંયરામાં અંધારું નથી, વીજળીની રોશની આંખોને આંજી નાખે એવી હોય છે, છતાં પણ પાલમિંટનો પહેરાપાળો અમુક પોપાક કરી, હાથમાં ફાલસ લઈ એમાં સળગતી મીલુ-બત્તીઓ મૂકી ભોયરાં તપાસે છે; અને એ પ્રમાણે તપાસ્યા બાદ ‘સંધનું બરાબર છે’ એમ જમ મારી કહે છે, અને ત્યાર પછી જ સભા ભરવાનો હુકમ રાજ આપે છે.

તે જખાનામાં પાલમિંટની એકમાં હાજર રહેતું અને રાત્રિએ પાલમિંટ બરાબર થયા પછી એકલડોલક ખાણું જતું એ જોખમભરેલું ગણાવું; ચોરડાકુની બીક હતી. રસ્તે અંધારું હોય, અને રાજના માણસો રાજ વિરુદ્ધના સખાસદોને માટે એવો સંખમ ફોપાથી, એવી પ્રથા સકેલે પરી ગઈ હતી કે પાલમિંટનાં બારણાં બંધ કરતાં પહેલાં પહેરા-પાળો ‘કોઈ હું’ એવો પોપાક કરી આવે. એટલે ભૂલ્યો-ચૂક્યો એકાદ સખાસદ રહી ગયો હોય તો એને માણસો આપી પડોંચાડવાની વ્યવસ્થા થાય. હવે એમાંથી કયું એ

રહ્યું નથી. પણ હતીએ રાતો તો શું પરંતુ ધોળો દહાડે પણ સભા ખલાસ થાય એટલે પહેરાપાળો ‘કોઈ હું એમ પોપાક કરી સખાજીદમાંથી ચાક્યો નથ છે !

હાડસ, વેલ્ફ હોર્ડીઝને સભાપતિ ખુરશી પર બેસતો નથી. પરંતુ બિનની ગાદી પર બેસે છે. તે કાળમાં જ્ઞાને માટે કંઈક કારણો હશે પણ હવે ખુરશી, કોચ વગેરે અનેક પ્રકારની સગવડો થઈ છે. પણ નહિ જ. કનિષ્ઠ સખાના સભાપતિ બસે ખુરશી પર બેસે, પરંતુ વરિષ્ઠ સખાના સભાપતિએ બિનના કોચળા (Woolsack) પર જ બેસવું લેઈએ (રજપૂતોમાં રાણા પ્રતાપના વંશને સ્વામી ગાદી તળે ધાર નાખી સુએ છે એમ કહેવાય છે. તે તરફ ધણુ સુધારકો (!) નાકનાં રીચકાં ચલાવી જુએ છે. એમાં તો સ્વાતંત્ર્ય અને ત્યાગની યાદગીરી પણ છે. આ કોચળામાં શીત નિવારણધર્મ સિંધાય બીજું શું હશે !)

કાઠડી કાઠયા વગર વૈશ્વદેવકર્મ થયાવિધિ થતું નથી એ ઉપરની વાતને હવે કેમ હસી કહાય ? કારણ એ વાત તો વખતે કષોલકરિત હશે. પરંતુ પાલમિંટના હાલોઅમરોજીનું ગોડપણ વાતોમાંનું નથી. આજે છે ! ખરે છે ! અને પ્રત્યક્ષ છે.

રીષ:—લેખમાં ફોંસમાં આવેલું માંડે છે.

“રાજાહ રુદિરલચી !” આ વચન પુરાણમતવાદી અજ્ઞાની અને બીકળ માણસો માટે છે. સુધેરલા જખાનામાં પ્રગતિશીલ થયા પછી એ ન ચાલી શકે. ‘બુદ્ધા રિવાજે તોડો’ વગેરે બુદ્ધો પાડનાર ભાઈઓ માટે રૂદિતું પ્રાબલ્ય કેટલું છે તે જાણવા આ અનુવાદ આપવામાં આવ્યો છે. તેમ જ પાશ્ચાત્ય લોકો સંખધી ઉપરપરકે જ્ઞાન મળવાથી અભિમાનમાં આવી જઈ આનાં કેટલાંક કારણો આગળ કરી આપણે રાજ્યકારનાર માટે નાશાયક બીએ એમ કહેના રાખો માટે આ વિચારણીય વસ્તુ છે.—ફૂણલુ હરિમનોહર (‘ફિસરી’ માંથી અનુવાદ)

કાણુ

કાણુનું જાડ આપણામાંના ઘણા જોશાએ જોયું હશે. મૂળ એ વેસ્ટ ઇન્ડીઝ ટાપુઓમાંથી લાવવામાં આવેલું, અમેરિકા તથા આફ્રિકામાં આ જાડ ઠીક થાય છે. હવે તો લંકા, અલ્લેદેરા તથા હિંદુસ્તાનના પણ ઘણા ભાગમાં થાય છે. મલબાર, ક્કોટક વગેરે દેશોને તો એ ઘણા સારા જગ્યામાં બેસે છે. અલ્લેદેરાના પેટમાં તેને બેઠેરા સારામાં સારો કરવામાં આવે છે.

કાણુનું જાડ સાધારણ રીતે પંદરેક ફૂટની લંબાઈનું થાય છે. એ જાડ બગીચાનું નથી. પણ હંબરાય પ્રદેરાનું ગણાય છે ને ત્યાં જ સારી રીતે બગી રહે છે.

કાણુની એ જાડ આવે છે : એક ધોળી અને બીજી કાળી. કાણુના જાડનું લાકડું બોંબા બદામી રંગનું હોય છે. તે ઘર બાંધવાના કામમાં બીલકલ વપરાતું નથી, પણ વહાણના બાંધ-

કામમાં તેનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. કાન્હુના પ્રાકટના કોલસા હૃદયના ઉપયોગ માટે ધનુષ કૃતમ ગુણ્ય છે. તેનો ક્યો સારો અને શીતળ દોવાથી વહેમાંડને એ રાડ ધણા આસ-યેસ આપે છે. ખરે ખરે એના માંડ નીચે બેસી તેનાં ફળ ખાઈ બૂખ મટાડી આરામ બેગી શકે છે.

કાન્હુનાં ફળ કોમળ હોય છે. પડેલાં તો એ રૂઝને મીઠી સુવચસાળાં ફળ બેસે છે. તે પછી તેમાંથી લાલ અથવા પીળા રંગના વણાલુના આકારનાં નાનાં ફળ બને છે. તે આપું ફળ રૂપાદમાં તીખું તથા તેના રસ કષ્ઠગ્રિહાત કરનારો હોય છે. ફળની આગળ ખી હોય છે. તેની ઘણક-છણુ હોય છે અને તેમાં બીજામાં જેવી ચીકારા હોય છે. બેગબેગે તે ચામડા પર લાગી બંધ તો કૌચની માફક બેઠે છે ને ખજવાળ આવે છે. એ ઇલાની અંદર જે મોઝો હોય છે તેને કાન્હુ કહે છે.

કાન્હુ હાલ તો દરેક ટેકાને વેચાય છે. ન્યાં તેના પાક થતો નથી ત્યાં ખીન દેશમાંથી આપાત પાથ છે. કાન્હુમાંથી દારૂ બનાવવામાં આવે છે ને તે દમના રોગ ઉપર ધનુષ અકરીર ગણાય છે. કાન્હુમાંથી તેજ પણ કાઢવામાં આવે છે ને તે ખાવાના ઉપયોગમાં પણ લઈ શકાય છે.

કાન્હુનાં ખીઆંતું ફળ વણાલુના તળિયાને ચોપડવામાં આવે છે. જેથી તેને પાણીથી નુકસાન પડેલું નથી. કાન્હુનાં પાક ફળ નજ વિકારનારાક ગણાય છે.

કાન્હુના માંડના થડમાંથી દર વર્ષે ૫ થી ૧૫ સેર સુધીના વજનનો શુદ્ધર પણુ મેળવી શકાય છે. એ શુદ્ધર ચાર્નિશ બનાવવાના ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. હજવું હતી વસ્તુ-ઓનું જતન કરવામાં એ ચાર્નિશનો ઉપયોગ સારો થાય છે. અમેરિકામાં ચોપડીઓ બંધનારાઓ કિમરી પુરત-કોને કપાઈ બગેરેથી બનાવવા માટે એ રસના ત્રિશ્ણલ્યાળા પ્રવાહીનો પદ આપે છે. એ શુદ્ધર મેળવવા માટે કાન્હુના વડના થડમાં કાણું પાડવામાં આવે છે. તેમાંથી અમુક વખતે ઘોળારા પડેતા રસ ઊરે છે. તેના દાધા બે રાત્રીના કપડા ઉપર પડ્યા હોય તો કપાઈ તે જતા નથી. એ શુદ્ધરને બદલે વાપરી શકાય તેટલો ચીકણો હોય છે.

એકંદરે કાન્હુનું વડ દરેક રીતે પ્રયુક્ત ઉપયોગી છે.

—રતિલાલ વિહલદાસ દલાલ

ગણિત-ચુકિત

ગમે તેવડી લાંબી કોઈ રકમને ૭, ૧૧ કે ૧૩ વડે ભાગી શકારો કે નહિ તે શોધવા માટે એક રીત છે. આપેલી રક-મને તેને છેડેથી ત્રણ ત્રણ આંકડાઓમાં વહેંચી નાખો. આવી રીતે વહેંચાએવાં શ્રમખાંમાં એકી જગ્યાએ આવેલાં અને બેકી જગ્યાએ આવેલાં શ્રમખાંઓના જુદાજુદા સર-

વાગા કરો. પછી એ બંને સરવાળાની બાદબાકી કરો. આ બાદબાકીને બે સાત વડે ભાગી શકાય તો આપેલી રકમને સાત વડે, ૧૧ વડે ભાગી શકાય તો આપેલી રકમને ૧૧ વડે, અને ૧૩ વડે ભાગી શકાય તો આપેલી રકમને ૧૩ વડે ભાગી શકારો. પરંતુ એ બાદબાકી શૂન્ય આવે (એટલેકે કંઈક કંઈકા બને સરવાળા સરખા થાય) તો આપેલી રકમને ૭, ૧૧, અને ૧૩ એ ત્રણે વડે ભાગી શકારો. તેમજ બાદ-બાકી ૧૦૦૧ અથવા ૧૦૦૧ વડે ભાગી શકાય તેવી કોઈ રકમ (દાખલા તરીકે આઠ હજાર આઠ, ત્રીસ હજાર ત્રીસ વગેરે) આવે તોપણ એ ત્રણેય રકમ વડે ભાગી શકારો.

દાખલા તરીકે ૯૫૪૭૧૬ ૭૬૩ એ રકમ છે. તેનાં ત્રણ શ્રમખાંનાં ૯૫૪ ૭૧૬ ૭૬૩ પડ્યાં. એટલે (૯૫૪+૭૬૩) = ૧૭૧૬ = ૧૦૦૧. માટે એ રકમને ૭, ૧૧ અને ૧૩ વડે ભાગી શકાય.

ખીજ એક રકમ ૩૧૫૨૧ ધારો. તેના ૩૧ ૫૨૧ એમ બે શ્રમખાં પડ્યાં. એ બંનેની બાદબાકી (૫૨૧-૩૧=) ૪૯૦ આવી; તેને ૭ વડે ભાગી શકારો પણ ૧૧ કે ૧૩ વડે નહિ ભાગી શકાય; એટલે મૂળ ધારેલી રકમનું પણ તે-મ જ સમજવું. આ રીત જરા લાંબી છે, પણ તેમાં કુખ્ય લાભ એ છે કે એકીસાથે ત્રણ આંકડાઓની પરીક્ષા થઈ શકે છે.

—રામચંદ્ર લવજી આતગિયાર

(ફોરોઆદી હરીશ્ચંદ્રનું પરિણામ અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૧૬ થી) થી તે દૂર કરી શકાત. કારમીરના નિસાત બાગમાંથી છપીલેતાં અમદાવાદના બાઈ મુખોપચન્દ્રશાહે એની જ ગફ-લન શખી ઝાડના કાળા સમુદોને જ પ્રધાન બનાવી દીધા. નેરોજીથી મિ બે, બી. પટેલે ધોધનું ચિત્ર મોકલ્યું તેમાં હાથાએ નરમ હોત તો કુમારની એક પ્લેટ બનાવીએ એનું. શુદ્ધર ચિત્ર ચાલ. ચિત્રના દષ્ટિકોણમાં જરા યે બૂજ નહિ હોવા છતાં એકલી કાળી હાથાએથી નજરને યડકો લાગે છે. એની જ વિવિધ હાથાએના અભાવે નિષ્ફળ બનેલી છપી વડોદરાના બાઈ દમજીલાલ ફરિજીએ ચાંપાનેરના દુધિયા તથાવની લીધી છે. આવા શુદ્ધર દરખની વચ્ચે આપણા (એજ લખામણે) શહેરી ચોરાકનું દર્શન શા માટે! એ-ટલું ન હોત તો પણ ચિત્ર કંઈક ઠીક લાગત. એઓ ધીરે ધીરે અગાડનાં ચિત્રો વિશે લખાવેલી મોંઘ પર વિચાર કરો તેઓ નજર સારાં ચિત્ર કરતા થશે.

(એકોતે કામ કરનારા ફોરોઆદીના સોપાનો તેમની નેંગેશવ ફિલ્મો ચોક્કસી યોગ્ય માપનાં એનજાઈવેંટ કરવા-ચાહતા હશે તો અમે બૂજ કિંમતે કુમાર કાર્યાલયનાં સ્ટુડિયોમાં તૈયાર કરાવી આપીશું.)

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

આ માસની ફોટોહરીફાઈમાં પ્રથમ આવતાર મુંબાઈના લાલ વનરાજ વ. સંપતે 'ધખાવાળી બાલિકા'ના ચિત્રમાં સૌંદર્યની રેખાઓ સાચવી છાયા પ્રકાશની સમતા ભળવી સંપૂર્ણ સુંદર ચિત્ર તૈયાર કર્યું છે. ખાસ તૈયાર કરેલા સ્ટુડિયોને લીધે આ પ્રમાણે સચવાયાં હોય તેમ લાગે છે. છતાં તેમાં તેમની કુશળતાને તો બરા આપેલા જ બો-ઈએ. બનિયમાં તેઓ તદ્દન સ્વાતંત્ર ચાતાવરણમાં અસલ જીવન પરથી ચિત્રો બતાવેલો એવી આશા રાખીએ. બીજું ઝંનામ 'કલા' નામના ચિત્ર માટે નમ્રંતીશાલ. ૨. મહેતા (કરંતી) ને મળે છે. અરીસા સામે બેસી વાળ બાળી રહેલી બાલિકાથી નિર્દોષ પ્રેમગતિનું વાતાવરણ રચાયું છે. બાલક અરીસાને બદલે લાકડાની કેમ વાળું ચાટ્યું કે શું-ગારપેટી હોત તેા ચિત્ર વધુ અદ્વિતિમ બનત. એવી જ સં-ગતિ દોષની ભૂલ બગદને પાણી પાઈ રહેલા જીવાન વાળા ચિત્રમાં છે. એ જીવાનનો ચોપાક ખરા ગામડિયા જેવો નથી એટલે દરશમાં ક્ષતિ પડેલ છે. હારીજ વાળા લાલ રાંકર-લાલે એટલી ભૂલ ન રાખી હોત તેા ચિત્રમાં શાંતિ અને નિરાંત સરસ ભ્રમત. ચિત્રરચનાના મુખ્ય નિયમો એ છેલ્લાં બંને ચિત્રોમાં સચવાયા છે. બેઠેલા માખમાં આકૃતિઓ મોટી રાખી દરશમાં નકામા આકારો આવવા દીધા નથી. વધુ-પડતી જગ્યા અને આકારો ચિત્રમાં લેવાથી કેટલી ક્ષતિ પડેલ છે તે બતાવવા કૃપાકરે પડેલેલી પનિહારીઓ અને અતોરી બાવાની છબીઓ જુઓ. અત્રે બનાવેલી રેખાઓ પૂરતી જ ચિત્રસીમા રાખીને પાત્રોને મોટાં લીધાં હોત તેા સુંદર અને આકર્ષક છબીઓ થાત. લાલ એ. જે. સંમુખજી (અમદાવાદ) બાવાના ચિત્રમાંથી લીંતની લીટીઓ ઉડાડી દીધી હોત તેા એ ચિત્ર ખરેખર પાત્રનિરપણું સુંદર દયાંત થઈ જત. રાંકરલાલ પટેલ (ચિટ્ટીજ) નું પનિહારીઓ વાળું ચિત્ર બનાવેલી સીમા પ્રમાણે મોટું થાય તેા તેમાં પાત્રોનાં વજો અને સામગ્રીઓ સ્પષ્ટતાથી આકર્ષક કરી રહેત. એવા જ 'પનિહારીઓ' નામના બ્લૉકના નીચેના બાગના ચિત્રમાં પાંચશુપુરના લાઈ અસદમિયાંએ ધણા અ-સરકારક પ્રકાશનો ઉપયોગ કર્યો છે, પણ ચિત્રના વિભાગ કરતાં આવડયું નથી. આવા ફોટોગ્રાફમાં ચિત્રસ્થાન કેમ લેવો બેઠેલો તે અમે તેમાં સફેદ લીટીથી બતાવ્યું છે. 'સ-વારના પડેલા પાડ' નામનું લાઈ એમ. સી. મહેતા (પાલ-જીપુર) નું ચિત્ર ચિત્ર અને વસ્તુવિચારનમાં પાઈ હોવા કતાં તેમાં છાયા પ્રકાશના ચિત્રેદેયોચીતે મોડવાયા નહિ હોવાથી અસ્પષ્ટતા અને રસહીન અનુભવાય છે. પડેલાં વસ્ત્રોના ત્રણ ફોટોગ્રાફો પત્રીના બંધને ઉમેરનાર પારિતોષિક મળે છે.

ઉપર ચિત્રકોટિમાં આવતા પાછા પડેલા ફોટોગ્રાફોની વાત કરીએ. વિષ્ણુકુમાર જોશી (અમદાવાદ) એ કલક-તાના વિદ્યોદિયા મેમોરિયલનું ચિત્ર પાડતાં માત્ર પ્રતિબિંબ જ પર જ ધ્યાન રાખ્યું. અનિશ્ચય કાળી દેખાતી તળાવની ખાગ આસપાસ આછી છાયાને દખાવી પાડે છે. કોઈ યુક્તિ- (અનુસંધાન માટે જુઓ સામેને પાને)

દેવોના શુક્ર બુદ્ધસ્પતિ પાસે અ-
ધ્યયન કરતા ઇન્દ્રના પુત્ર જયંતનો
કાંઈ અપરાધ થતાં એક વાર બુદ્ધ-
સ્પતિએ તેને શિક્ષા કરી, તેથી રૂષિ
બરાદ રહ્યો રહ્યો જયંત પિતા પાસે
ફરિયાદે ગયો કે ‘બુદ્ધસ્પતિ એના તે
હોય કે અને—ઈન્દ્રના પુત્રને—સાન
કરે?’ ઇન્દ્રે ઉત્તર આપ્યો: ‘પણ
ઈન્દ્રનો પુત્ર એવો કેવો કે તેને સાન
કરખી પડે?’

☆

કેટલાક ગણતરી તો કેટલાક
અજ્ઞાન હાંકવા ખાતર હુસ્ત ‘ધ’ લખ-
વાથી જોડણી શુદ્ધ લખાય એવી મા-
ન્યામાં ધણુ શબ્દોની જોડણીમાં
આધારિયો કરીને હુસ્ત ધ લખે છે.
પણ ગીચેના જેવા કેટલાક શબ્દો
તેમને થાપ આપે એવા છે:

દંપતિ નહિ પણ દંપતી
પતિ ” ” પત્ની
દિક્ષા ” ” રીક્ષા
પરિક્ષા ” ” પરીક્ષા
દ્વિતિય ” ” દ્વિતીય

☆

રાકન્ડ ટેબલ ડૉન્ટરન્સ-ગોળમેષ
પરિવહ-શબ્દમાં રહેલા બાવન બીજ
અદારથી સદીના ઇત્તરના એક સ્થિક
પ્રસંગમાં છે. ઇત્તરના વિખ્યાત સા-
હિત્યક ડૉ. જૉન્સનની કલ્પનામાં બર્ક,
મોડરનિયમ વગેરે પ્રસિદ્ધ પુસ્તકો હતા,
એમને એક વખત એમના અમળી
ડૉ. જૉન્સન સામે ફરિયાદ કરવાને
પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે એ ફરિયાદનામા
ઉપર એમણે વર્ણનાકારે સહીએ કરી,
જેથી ફરિયાદીઓમાં પડેલા કેણુ ને પડી
હોણુ એ જૉન્સનના કળામાં ન આવે!

☆

સામને તુમસીની વાસ ગમ્મી
નથી, આંગણમાં તુવસીઆસ હોય
તો સાપ ધરથી દૂર રહે.

ઝોરન્ટિસ નદીના પાણીથી ચાલતો, સંસ્થાના હાથે ગામમાં
આવેલો આ પ્રચંડ દંડ આજ ૨૦૦ વર્ષથી અખંડ ચાલેલો છે.

મજામાંના પ્રતિષ્ઠિત અને શીર્ષત
જણાતાં નાથર કુટુંબો ઘરના મોઝા
અવસરે જોવાના કુળદેવતાને પ્રસન્ન
કરવા આ નૃત્ય; અદિ વનવાસીઓને
નોતરે છે. તેમના વિચિત્ર પોશાકમાં
પિરાની તત્ત્વ પધારવાને તેઓ વાંસના
આવા ડોલાર ટોપા પહેરે છે. તેમાંના
આ અદેશર બાર ફેટ હોવા છે. આ
સ્વાંગ પહેરીને તેઓ ને નૃત્ય કરે છે
તેમાં ધણુ આમુરી બળ, ક્રામાર અને
ક્રિયા બળાવે છે. રોમ, પીયા, આફ્રિકા
વગેરેથી બચવા માટે ધણુ અજ્ઞાન લોકો
પોતાને ઘેર આ પિરાની નૃત્યકારને
નોતરે છે. તેઓના બીજ સાચ તરીકે
ટોલ, જાંઝ, સરખાઈ વગેરે હોય છે.

☆

કોઈ જણુ રકમને એની એ રકમ
પડે ચાર વાર ટુલ્યોને તે રકમને છેડે
ને અંકડો હોય તેનો તે આંકડો
છેલ્લા શંખાકારને છેડે અચૂક આવે.

☆

હડકવા લાગેલા સાપાસ કે વ-
નાથરને તરત ને તરત પારોટથી અ-
ચરેત પાસતેજ પાછ દેવાથી હડકવાની
અસર નાથદ થશે.

ધારાળોને બારીક પીસી નાખીને
સરીરે મેલવાથી કાળાકાળી અથાક-
બો તથા બરખાની ફાઈબો મરે છે.

☆

બેલ્ગિયા પ્રદેશમાં સારાવકમાં
એક અંગ્રેજ શાન શાસ્ત્ર કરે છે,
તે સહેનશાદ નવોન કુપરાંન એકશો
જ અંગ્રેજ શાન આપી દુનિયામાં
છે, એ ચારીની સ્થાપના વિશે
એક નવાઈભર્યો ઇતિહાસ છે કે
૧૮૩૭માં સારાવકના જુલમી મુલ-
વાન સામે ત્યાંના વનનીઓએ બળદો
કરેલો, એ વેળા હોડીની મુસાફરીએ
નીકોલેસ લેમ્સ બ્રૂક્સ નામનો અંગ્રેજ
ત્યાં જઈ પડેલો. તેણે બળવખોરો-
ને એવી ખુબીથી શીત કર્યા કે તોલેલો
એને જ પોતાનો શાન નીચો અને તે
સ્થિતિથી એ શાનવંસ ચાર્યા આવે છે.

☆

અમેરિકાની કોલોન કંપની કુપર
દુનિયાનું માથામાં મેટાઈ પરિયાળ છે.
તેનો જિનિટ કાંઠો ૨૫૦ ફૂટ ને કલાક
મોટો ૧૬૦ ફૂટ લાંબો છે. પરિયાળનો
આસ પૃથક રહેલો છે ને ત્રણ માઈલ
જેટલે દૂરથી તેમાં સમય ભેરેલાય છે.

વિધાયોગી, વેપારીઓ, વપરાશો અને બીજા મજબૂત કામ કરનારાઓને જોના સેવનથી અન્યથા જેવું પાપણ મળે છે
નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નખળાં-સખળાં સ્ત્રી-પુરુષ, સૌકેઈએનું સેવન કરી શકે છે

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન

અંડુનું

કેસરી જીવન

મહારસાયન

રસસિંદુર, અબ્રક, કેસર, કેસરી અને બીજાં દીપન, પાચન,
તથા પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું
સુશોભિત સુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક ચાટણુ

તેનું નિયમિત સેવન
લાંબુ આયુષ્ય તથા સારી
રેમરલ્યુસકિત આપી શરીરમાં
બલ, તેજ ને એતન પૂરે છે

કિંમત

૫૧ રતલના પોટનો રૂ. ૧૧
અરધા રતલના પોટનો રૂ. ૨૧
એક રતલના પોટનો રૂ. ૫)

મજા મળી

હૈંદુમ

કારખાનું:
સયાલીરાડ
મુંગાઈ-૧૪

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
અમદાવાદના એજન્ટ-ભોગીલાલ બ્રથર્સ. ગાંધીરાડ

ફુકાન:
બૂલી મદાજનવાડી
મુંગાઈ-૨

ઓફર આપની વખતે, અદેર ખબર 'કુમાર'માં વાંચી લો છું બહાવલે.

સાં મ યિક સાહિત્યનું સાપ્તાહિક

શિષ્ય કોટિનાં કાવ્યો, વાર્તાઓ, ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન, અતિ મહત્વના આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રશ્નો, જગતભરનાં મહાન સ્ત્રીપુરુષોનાં રેખાચિત્રો, નિદોષ હાસ્ય, એવું શહેરોમાં અને ગામડાંઓમાં સંસ્કારી જનતાને જેની ભૂખ છે તેવું નીરોગી અને રસમય વાંચન દર અઠવાડિયે શુદ્ધ વાચનનાં ઓછામાં ઓછાં ૩૦ પાનાંનો સચિત્ર એક

છ. માસિક લગ્નજમ

હિંદુસ્તાનમાં રૂ. ૨-૮-૦, પર્સિયોમાં શિ. ૬ છુંક નકલ કિંમત દોઢ આનો

‘કુલછાબ’ કાર્યાલય : રાણપુર (કાંડિયાવાડ)

ચાર આનાની ચોપડીઓ

ચિતાના અંગારા

ધરધરના સામાજિક સંતોષો આશ્વેષતી, ગાગડિયાંઓ પંથુ.

સમજ સહે તેવી, નાની નાની કથાઓનો સંગ્રહ : ૧૦૦ પાનાં.

ખુદારચરોયો જોગીદાસ

શૌર્ય, શીલ અને શત્રુ તરફની ખાનદાનીતા આદર્શ મનાતા એ સોરઠી પુરુષની જીવન-કથા.

ઓળોપો અને બીજું પ્રેમકથાઓ

સોરઠી પ્રેમીજનોનાં જીવન-દર્દ આશ્વેષતી પાંચ પ્રેમકથાઓ.

નરવીર લાલાજી

એ મદાપુરુષ વિશે યુજરાતી ભાષામાં એકનું એક પ્રેરણા-દાયી પુસ્તક : મૂળ દસ આનાની આશ્રિતિમાંથી રૂંકાવેલું.

બીજાં વધુ પુસ્તકો માટે સૂચિપત્ર મંગાવો.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર રાણપુર : (ગી.એસ.રેલ્વે)

ક્રમાર

આવતી કાલનાં

નાગરિકોનું માસિક

તંત્રી : રવિશંકર શર્મા

જેઠ-૧૯
૧૦

બગાડું ફિટો) આખી ગિયાં સેવદ પૃથ્ઠ
 મ્યાનભૂતિ શુદ્ધ મુનિસિદ્ધારી ક્ષત્રિય (ત્રિશી મુખચિત્ર)
 પતંગિયું અને મરુડ (કાળ) 'મુન્દરમ' ૩૨૧
 ગાઈન્સ્ટાઈન ડૉ. કાન્તિલાલ ઝ પેડયા ૩૨૨
 સાહેબાલમો હરવાને (ફોટો) બક્ષત બટ ૩૨૮
 વર્ષા ચિત્રકાર-ચિત્રાવક પેડયા ૩૨૯
 સેક્રિનું રહેલ્ય દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર ૩૨૯
 કુસળ-હંધી (બેડકાળ) ધનુસાલ માધી ૩૩૦
 રસપત્નીની વસ્ત્રચાંદ (નાટિક) મુનિસિદ્ધારી મ. બટ ૩૩૭
 બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટી વિગેદસય વસાવડા ૩૩૯
 ભાદશી આખીગિયાં સેવદ ર. મ. સ. ૩૪૪
 દેવોનું કાળ દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર ૩૪૫
 ગાળકોની સાચારી છ. છ. વા. ૩૫૦
 સંસ્કાર-સંગરણ નરેન્દ્રવર્મા માલકીવ ૩૫૨
 આ અંકનું મુખચિત્ર-મ્યાનભૂતિ શુદ્ધ ૩૫૩
 તાત્ત્વમદાલ (ગાળકિમાગ) શારદાપ્રસાદ વર્મા ૩૫૪
 માધુકરી ૩૫૬
 છેલું પાનું ૩૬૦

તંત્રી રશિશકર રાવળ; સુદક-મકાશક બકુમાઈ રાવળ,
 કુમાર મિન્દરી-કુમાર કાલેલક, ૧૪૫૪ રાવળ, અમલવાર.

ચેતવણી

'કુમાર'માં પ્રગટ થતા કોષપણ લખાણ, ચિત્ર
 કે ફોટોગ્રાફનો ઉપયોગ કૌપીરાર્થટની રૂએ તંત્રીની
 પરવાનગી વિના કોષથી થઈ શકે નહિ. તેમ
 કરનાર તેને માટે જવાબદાર તથા જોખમદાર ગણાશે.

લવાજમ વિષે

'કુમાર'નું લાભી લવાજમ, સામાન્યરીતે રૂ. ૧ પર-
 હેરાના ૧૨ (શ) હોય છે, તેમ આ વર્ષે પણ રાશ્ત્રપાતમાં હતું
 પરંતુ ૧૦૦માં અંક ખાસ જગદાર નીચેએ હોવાથી આ વર્ષ
 પુરતું લવાજમ વધારીને વાર્ષિક રૂ. ૮ (પાંદેરાના ૧૫ શિ.)
 કર્યું છે. આઠકો વર્ષની રાશ્ત્રપાતથી (એટલે નવચુઆરીથી) જ
 નોંધીએ છીએ; આઠકો ચનારને પાછલા બધા અંકો મળશે.
 મુંબાઈના એન્ડ્રી સી. જમનાદાસની કે. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ;
 તથા આર. આર. સેઠની કેપ્ટની પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ-૨
 બાહર ખબર માટેના મુંબાઈ ખાતેના સોલ એન્ડ
 એસ રાવળ પ્રપર્સ, મુંબાઈ બેંક બિલ્ડિંગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ.

ફોટોગ્રાફીના અભ્યાસીઓને

ઉપયોગી

લણીતા ડિયા, એકેડેમી બધી લતલા

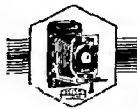
કેમેરાઓ

લેન્સીઝ

એસેસરીઝ

પ્રેટ

રેપર્સ

દવાઓ, ફિલ્ટર્સ, પુરવઠા અને બીજાં
 બધાં સાહિત્યો તેમજ સકાલ મેળવવાનું
 સરતું—પ્રેક્ટ—રશ્મિ

રાવળ પ્રપર્સ

મુંબાઈ બેંક બિલ્ડિંગ શ્રદાનંદ રોડ
 પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ તથા વિજે પારકે
 મુંબાઈ-૨ મુંબાઈ

આટલું યાદ રાખો

કે આજ દસ વર્ષથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં
 અનેરી ભાત પાડતું સર્વોચ્ચ ગાત્રિકે તે

'નવચેતન'

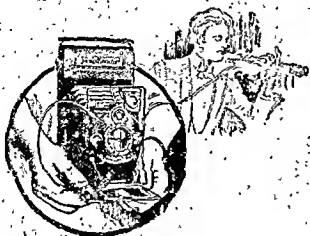
જેમાં દર માસે

'કુમાર'ના ૩૬ એવડાં ૮૪ પાનાનું વાચન, નીસ
 ચિત્રો, સુંદર પૃથ્ઠ ને કલામય ત્રિશી મુખચિત્ર
 અપાય છે. ઉપરાંત; જ્ઞાન ને ગાંધિની વધારનારા
 ઉપયોગી લેખો, જેમ જમવતી સંવેદકયાઓ, આત્મા-
 ના નિતાર સંગી હૃદયસ્પર્શી કલાલીઓ ને ભાવ-
 બીનાં કાળો, અનુભવની આરસી સમાં પ્રવાસ-
 વર્ણનો અપાય છે.

'કુમાર'વાંચતા ત્રેક કુમારના વાલીઓ
 'નવચેતન' જરૂર વાંચવું જોઈએ.

વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦ હિંદ બકાદ રૂ. ૧૦
 પ્રેક્ટ નાકલો રૂ. ૧૦૦
 'નવચેતન' ઓફિસ, ૧૦, પોસ્ટલ સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

Vöigländer CAMERAS & LENSES

ફોકલેન્ડર

લેન્સ ઝ

અને ફોટોગ્રાફિક સાધનો

ઈ.સ. ૧૭૫૬ થી ૧૮૩૨ સુધીનાં ૧૭૫ વર્ષના વિશાળ
જર્મન અનુભવ અને વૈજ્ઞાનિક શોધનાં પરિણામ રૂપ છે.

ઈ.સ. ૧૮૪૦માં અદ્ભુત પેટન્ટવાલ લેન્સ F/૩.૫ની શોધ
કરી ફોટોગ્રાફિક સાધનોમાં કિંમતી ઉમેરો કર્યો ઉપરાંત

ફોગ્યાર F/૬.૩ ફોલીનીયર ફોગલ F/૬.૩ રોકોપાર F/૪.૫ હેલીયાર F/૪.૫ અને F/૩.૫
યુનીવર્સલ હેલીયાર F/૪.૫ અને હેલીઓ સ્ટીમેટ F/૨.૫ લેન્સ બનાવ્યા છે.

શિખાઉ તેમજ અનુભવી ધંધાદારીઓને ભવ્ય કલાત્મક કૃતિઓ સર્જવામાં ફોકલેન્ડર સાધનોઓ
અનેક મદદ આપી છે. અણુધાર્યો ઉત્તમ કામ તૈયાર કરવામાં આ સાધનો ખેંચમૂં
છે. ફોટોગ્રાફીનાં ક્ષેત્રમાં ફોકલેન્ડર બનાવટો મુવતાજ નેથી છે. નાનાં મોટાં થિયો આપે
તેવા સંખ્યાબંધ જાતના રેલફિલ્મ અને પ્લેટ-ફિલ્મ પેકેજ ફેમેરાઓ, બ્યુ મેગ્નીફાયન્સ, ચલો
ફિલ્મ અને વિનિષ્ જાતના લેન્સીઝ શિખાઉ તેમજ ધંધાદારીઓને જોઈતી ફતેહ અપાવે છે.

આ સાધનોની સંપૂર્ણ વિગતવાર માહિતીચાળા
સચિત્ર કેટલોગ અને પ્રાઇસલિસ્ટ માટે લખો:

શેરીંગ-કાલ્બમ (ઈન્ડિયા) લિ.

સુસુક બિલ્ડિંગ હોર્સલી રોડ - પો. બોક્સ નં. ૧૮૩ મુંબઈ-૧

અથવા બધો જાણીતા ફોટોગ્રાફિક સામાનના વહેંચારીઓ

તમે ગ્રાહક થયા છો?

વાચકોને સસ્તી કિંમતે આ રાં પુસ્તકો પુરા પાડે તો

સ્વસ્તિક ઋંથમાળા

ખ હા ર પા ડે લાં પુસ્તકો

પ્રથમ પુસ્તક

ઝાંકળી (સચિત્ર)

• લેખક : રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ
જન્મસંતના બાળીતા સિદ્ધહર લેખક-લિખ્યચુ,
નર્થલ, સિરીય, કાકીલા વગેરે પ્રસિદ્ધ પુસ્તકોના
સર્જનકાર-શ્રી રમણલાલ વ. દેસાઈની આ કૃતિમાં
તમને કાંઈક નુદો જ લાગે થશે.
કિં. રા. ર-૮-૦, ઋંથમાળાના અંકોને રા. ૧-૧૨-૦

દ્વિતીય પુસ્તક

પ્રેમચંદળની વાર્તા

લેખક : શ્રી પ્રેમચંદળ

દિન્દીના નાણીના લેખક શ્રી પ્રેમચંદળની વાર્તાઓ
ગુજરાતી ભાષામાં અત્યંત દીર્ઘ ગદ્ય છે. પરંતુ એમની
વાર્તાઓનું આ પુસ્તક એ ભાષામાં નવી ભાવ પડે છે.
આકર્ષક ચિત્રો, સુંદર કથા, મેળબૂત ભાષાથી, છતાં પણ
કિં. રા. ૧-૮-૦ ઋંથમાળાના અંકોને કિં. રા. ૧-૦-૦

બીજા નવાં તૈયાર થતાં પુસ્તકો

ઈંધરી ઇન્સાફ (લે. ટોમરટોન) પંચામૃત (લે. સુદર્શન)
આ ઋંથમાળામાં ગુજરાતી સાહિત્યના તેમજ ઇતર દેશના સુપ્રસિદ્ધ
વિદ્વાન લેખકોનાં પુસ્તકો ખાસ પસંદગી કરી આપવામાં આવશે.
આહુ આહુને દર વર્ષે એક પુસ્તક ભેટ મળે છે.
ગ્રાહક થવા આજે જ નીચેનું ફોર્મ ભરી મોકલો

સ્વસ્તિક ઋંથમાળા કાર્યાલય

સંચાલક : શ્રી જનરલ છુકે ડીપો પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

શ્રી વ્યવસ્થાપક, સ્વસ્તિક ઋંથમાળા

૧૧૬ પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

લાભગ્રી,

માફ નામ 'સ્વસ્તિક ઋંથમાળા'ના ગ્રાહકના-લિસ્ટમાં નીચેની રીતે દાખલ કરાશે.

૧. પ્રવેશ રી. રા. ૧ અને એક વર્ષના ડીપોઝીટના રા. ૫ મળી કુલ રા. ૬-૦-૦

મ. ઓ. પી. ઓકલી આપું છું

નું, યો. પી. કરશે.

૨. પ્રવેશ રી. રા. ૧-૦-૦ સાથે બહાર પાડેલાં પુસ્તકો પી. પી. પી. મોકલશે.

નામ

સરનામું

પોસ્ટ

૨૭૬૭

૧. અને ૨. માંથી જે રીત ન રાખવાની હોય તે એકી નાખવા કૃપા કરવી.

સુદરતી રંગોમાં સજવ કુટુંબ ચિત્રો.

એની આબેહૂયતા જોઈને
તમે તાત્પર્યથી બની જશો!

તમારા કુટુંબનાં હાલતાંચાલતાં—સજવ—ચિત્રોમાં
વળી એક નવી જ તાત્પર્યથીનો ઉમેરો કરવાની તકનીક
નીકળી છે;—તમારાં સીને-ચિત્રો તમે હવે આબેહૂય રંગોમાં
પાડી અને જાતાવી શકશો! કેટાકલર ફિલ્મ અને ફિલ્ટર
વાપરો એટલે સંપૂર્ણ સુદરતી રંગોમાં તમારાં ચિત્રો આવશે.

તમે ફિલ્મ પાડી હોય તે વખતના જ હજાર સુદરતી રંગોમાં
લેવાએલાં માણસો તથા પ્રસંગોનાં આ કેટાકલર ચિત્રોમાં
જો આબેહૂય સુદરતા આવે છે તે સાદા—બ્લેક એન્ડ વ્હાઇટ
ચિત્રોમાં કદિ આવતી નથી.

અને આવાં રંગીન ચિત્રો પેલાં સાદાં ચિત્રો જેટલાં જ પાડ-
વામાં સહેલાં છે. તમારે માત્ર કરવાનું એટલું કે ચિત્ર પાડતી
વખતે કેટાકલર ફિલ્મ અને ફિલ્ટર વાપરવાનાં;—જાસ.

કેટાક લિમિટેડ

(ઈન્ડિયામાં ઈન્કોર્પોરેટેડ કંપની)

હૉર્નબીરોડ—મુંબઈ

ચાંખાચિત્રો

કલકત્તા — લાહોર — મદ્રાસ

1:1-9 ચોન્સવાળા કેમિકલ સીને-કેટાક
ફિલ્મો ઉપર કેટાકલર ફિલ્મ અને ફિલ્ટર
વાપરીને તમે રંગીન સીને-ચિત્રો પાડી શકશો.

ZEISS IKON

આપમેળે ખડો થતો
અ જ અ કું મે રા

ખરન દાખો કે
ફરેરા ઉવર્યો જ છે.
ચાપ દાખો કે તરત
છથી પડી જ છે.

ઝેક્સકે અને ઝેક્સકે એવી બે
સાધકમાં—નોવર ૬:૩ અથવા
ટેસાર ૪:૫ લેન્સ સાથે

મધ્ય લઘુતા ફેરોગ્રાફિક
પ્રકારે પાસેથી મળે છે.

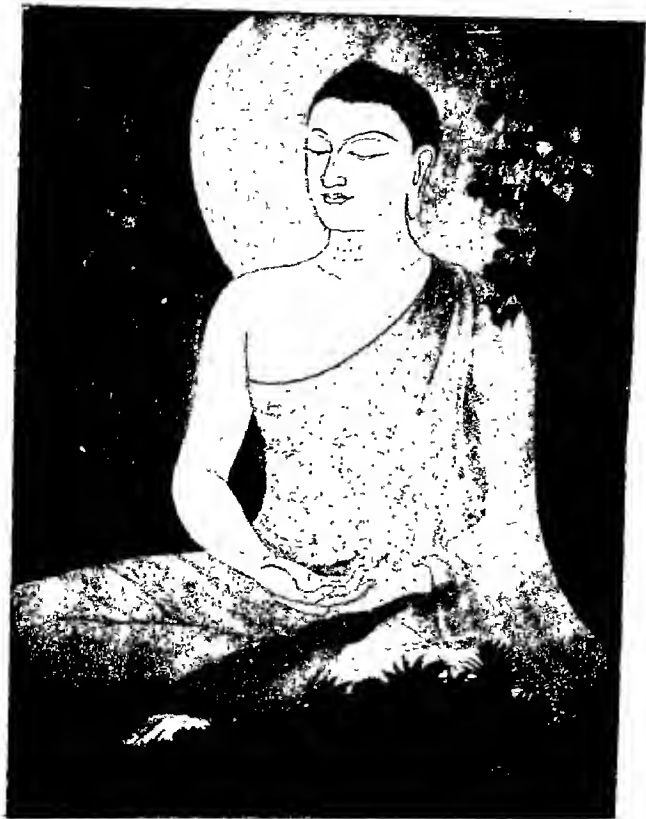
Eisenberger

હિંદુસ્તાન આખામાં સર્વોત્તમ પ્લેટો
નમના તથા કિમતો માટે નીચેના ટેકાણે લખો:

એડેર-હલ્લ ઍન્ડ કંપની લિ.

હિંદુસ્તાન અને બરમાના એકલા આગતિયા: એડર-હલ્લ બિલ્ડિંગ બેલાર્ડ એડર-હલ્લ મુંબાઈ-૧
અ. થ. વા. મ. ધા. જ. ન. છી. તા. મો. રા. ફો. ટો. આ. દિ. ક. પી. લ. ફો.

ધ્યાનમૂર્તિ બુદ્ધ
ચિત્રકાર : શ્રી પ્રસિદ્ધિદાસી દત્ત

પતંગિયું અને ગરુડ

• શિખરિણી •

• શિખરિણી •

અહો નાનાં અંગે,
શું કે સર્વે રંગે જગતભરના આંહી ભરિયા,
ઉપા, સન્ધ્યા, પુષ્પો, વિહંગ, નભનાં વાદળ થકી
અહા વીણીવીણી મૃદુલ કર્તી, જ્યોતિ લપટી,
અહીં નાનાં અંગે સઘર પ્રભુએ પાય ધરિયા.

અનંતે વેવિધ્યે,
પ્રભુની સાન્નિધ્યે, કુસુમભાવનોમાં વિહરતું,
કુંળી પાંખોવાળુ, પરમ મૃદુતાના અણુ સમું,
અહો શું ઊડે આ સુખથી ખરીઉં હાર્ય પ્રભુનું!
હશે ક્યારે દેહ સદ્ગુણ કયમ એ જીવ્યું કરતું?

• પૃથ્વી •

શું એ મનુજ આંખને રીઝવી હૃદયને આપવા,
ઊડે કુસુમ એકથી અવરે રસો આપવા?
ભરી ઉદર જીવલું, અવર કામ એને ન શું?
નહિ, નહિ જ, એમ જીવન ન જોડને રૂઝતું!

• સોરઠા •

પ્રજાને દીપકન્યોત, પ્રજાને ઉરમાં ઝંખના,
દીપકન્યોતે અંગ હોમે પ્રાણ પતંગિયું.

અહો કેવી આંખો,
અને આ શી પાંખો, ગગનતલને બાથ ભરતી,
જાધા ભાવે સત્તા, વિજય, મહિમા, શ્રેષ્ઠમયતા
તણી આ મૂર્તિ શું પ્રગટ, પ્રભુ કેવો રમચિતા
હશે જેણે સર્વ પ્રખર બળની રૂઢ સુરતિ.

હાં તે આકાશે,
દિગંતોની પાસે, ગિરિવરતણું ઉચ્ચ શિખરે
અહો જેને રૂહેવાં, ઊડણુ કરવાં, નિત્ય ભમવું
મહા વેગે, તીણા સ્વરથી સઘળું વિશ્વ દમવું,
મદેન્મત્તી એવો ગરુડ જગમાં કેમ વિહરે?

• પૃથ્વી •

શું એ નિજ દમામથી જગતજીવને શક્તિનો
સદા નિજ વિહાર શુદ્ધ ગિરિશીર્ષ ઉત્તંગનો
દઈ પ્રખર પાઠ, ઉચ્ચ શિખાવાડતો જીવલું?
નહિ, નહિ જ, ભાવ એ પ્રખર કયાંથી ભૂખ્યા કને?

• સોરઠા •

ઊડે તીણી ચીસ, પંજે પકડવું પંખીડું,
હૈયું ચીરી કૂં ભરખે બીન્દને ગરુડ.

• ચાંદુલનિર્મિત •

જે જીવે રસ પુષ્પનો દલ ચૂસી ડંખે ય ના ત્યાં પડે,
ને જે જીવન કાજ જીવ ભરખી ત્રાસે ભરે મુદિને;
રે મુદિકમ જીવવા અવરને સંહારવાનો ખરે,
કે અર્પી નિજ દેહ ને પ્રણયના જોણે સૂવાનો ખરે?

ચુદરમ

આઈન્સ્ટાઈન

અને એનો સાપેક્ષવાદનો સિદ્ધાન્ત

આજના એક

મોટામાં મોટા ભૌતિકશાસ્ત્રી, વિખ્યાત અમેરિકન ડૉક્ટર મિલિકોને, કેલિફોર્નિયાના 'ટેકનોલોજિકલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ' નામના યુગ્મસિદ્ધ વિજ્ઞાનમંદિરમાં, ૧૯૩૧ના જન્યુઆરીની ૧૫મી તારીખે, એક મોટી વિદ્યમંડળી સમક્ષ, પ્રૌદ્ગેસર આઈન્સ્ટાઈનને આપકાર આપતાં આ પ્રશ્નને જોમનું શુભચિન્તન કર્યું હતું:

'સલા વિષે, એટલે કે બ્રહ્માંડ પરેખર કેવું છે તે વિષે, મનમાન્યા કે મનઃમતા તકોનો આશ્રય લેવાને બદલે, પ્રામાણિક તથા ચોક્કસદિથી તપાસી શકાય એવી માત્ર પ્રયોગસિદ્ધ દ્રષ્ટિકોતો ઉપર જ મદાર રાખવો એ વિજ્ઞાનનું ખાસ લક્ષણ છે. આજીન તેમ જ ગદ્ય યુગમાં સંધ્યા વાદો, ક્રિલ્સ્ટીઓ તથા વિચારણાઓ પણ કોઈને કોઈ સ્વયંકલિપત, એમ ને એમ માની લીધેલા ખ્યાલોની ઉપર જ રચાયાં હતાં. પણ વિજ્ઞાન તો પોતાના નાદનો પાયો જેટલી જની શકે તેટલી ચોક્કસદિથી, તથા વારંવાર સિદ્ધ થયેલ પ્રયોગો તથા દ્રષ્ટિકોતોની ઉપર રચે છે. અને આવી રચના કરતી વખતે વિજ્ઞાનને જરાપણ એવી પરવા રહેતી નથી કે તે ધડીએ મતાએથી એવી કોઈપણ સામાન્ય યોજના-ઓની સાથે આ પાયાનો ગેળ મળે છે કે નહિ. સંક્ષેપમાં, સામાન્ય માન્યતાઓની સાથે બંધ એસે કે ન બેસે, અથવા એની માન્યતાઓમાં જાહેરમાં આપણું મનને 'બ્યાબળી' લાગે કે ન લાગે, તેપણુ વિજ્ઞાનનું મંડાણ તેથી કચતું નથી. તે તો સત્યની શોધમાં પ્રાથમિક પ્રયોગોની ઉપર જ સ્થિર હોય છે. આવી રીતે અધીર્મ પિમાન તાર્કિક રીતે પ્રયોગાત્મક છે ને પ્રયોગસિદ્ધ દ્રષ્ટિકોતોને જ તે સ્વીકારે છે. વિજ્ઞાનનું આ સ્વરૂપ ઘડનામાં કોઈપણ એક વ્યક્તિનો ફોજો આઈન્સ્ટાઈનના

તમે જોડા છે તે યુરશી, ખાલીપાતું - યુદ્ધ, ચન્દ્ર અને આવતો શુક્રાર, - આ બધી કેવી પરસ્પર મેળ વિનાની વસ્તુઓ છે? પણ આઈન્સ્ટાઈન એના સાપેક્ષવાદના સિદ્ધાન્ત મુજબ એ બધાની વચ્ચેનો સંબંધ લેવાઈ, પહોળાઈ, જાગ્રાઈ અને કાળ એ ચારે પરિમાણોમાં અસ્તિત્વ રીતે નક્કી કરી આપી શકે છે! એના એ જગતિયત્વ સાપેક્ષવાદનો સિદ્ધાન્તનીચેના લેખમાં ચિત્રો સાથે, અને બની તેટલી સરળતથી યો. કાનિસાસ છ. પંડયા (એમ.એ., પીએચ.ડી., ડી.આઈસી) સમજાવે છે.

કાળા જેટલો નથી. પ્રૌદ્ગેસર આઈન્સ્ટાઈને અધીર્મ પિમાણની જે મોટામાં મોટી સેવા કરી છે તે આ એક જ વાક્યમાં તરી આવે છે એમ-હું ખાંડ છું.'

આવા પ્રયોગાત્મક વિજ્ઞાનનો એક મોટામાં મોટો પ્રયોગ પોતે કેવકિવા પ્રયોગો કરતો હતો અને કેવી જે અદ્દશ્ય પ્રયોગશાળામાં તે કામ કરતો હતો, એવું ધારનારને જરૂર આશ્ચર્ય થશે. કારણકે આઈન્સ્ટાઈન પોતે બહુ થોડા પ્રયોગો કરે છે અને બર્લિનના એક સાદા તથુ માળના ઘરના છેક ઉપરના માળાઆમાં જ એનું બધું કામ ચાલે છે! એ માળાઆમાં બહુ જ થોડાં માણસોનો પગસંચાર કે દૃષ્ટિસંચાર પણ હતો. છતાં કોઈ જોઈ શકે તો ત્યાં એક ટેબલ, યુરશી, કાગળીયાં ને તમાકુની સખત વાસ—એ જ મુખ્યત્વે માલુમ પડે. અહીં તે રોજ કલાકોના કલાકો ગાળે છે. ત્યાંથી એને નીચું લઈ આવવો એ હમેશાં મુશ્કેલ છે: ખાવા-પીવાને માટે ય એની રોડાળ દૃષ્ટ પત્ની પિના બીજું કોઈ એ કામમાં ફાવે નહિ. એડિસનને પણ લેબોરેટરી છોડાવવાને માટે રોજ એની પત્ની મોટર લઈને જતી. છતાં, જેમ આજના યુદ્ધમાં મુખ્ય સેનાપતિ સૈન્યને મોખરે રહી સૌથી વધારે માણસોને મારવાની તથા પોતાની દાજરી ને દાખત્રાથી સૈન્યને પ્રેરણા આપવાની જૂની રીતિ હોડીને આજે તો અતિ દૂર સહીસકામનીમાં નકશાઓ, દરખાનો, ટેલીફોન ને વાયરલેસથી જ યુદ્ધની પ્રેરણા કરે છે, તેમ આઈન્સ્ટાઈન પણ પોતાની સર્ગ-શક્તિ, અભ્યાસ, શાસ્ત્રીય ચિંતન હલ્લાદિના જગથી 'મોટામોટા પ્રયોગોની નથા આલેખોની પ્રેરણા તથા

સૂચના કરે છે, અને વૈજ્ઞાનિક સેવાના અનેક નામકો તેને પચાવીને અમલમાં મૂકે છે.

બીજી વાત. જેમ કાન્યગાંધ નૈસર્ગિક સર્જનશક્તિની નવીન રચનાની પાછળ શનકાની પૂર્વકવિઓની કૃતિઓની પથાદ-શ્રુતિકા હોય છે જ, જેમ કળામાં ય નવીન કૃતિ ગરબાર કળાકાર પૂર્વે યદ્ય ગચ્છેતા અનેક કળાકારોના અનુભવ તથા સિદ્ધિ ઉપર આધાર કરીને જોડા હોય છે, તેમ વિજ્ઞાનમાં ય આજે અનેરી નવીન વિચારશ્રેણી પ્રકટાવનાર તથા પૂર્વે કોઇએ પશુ નદિ કરેલ એવું સમગ્ર જ્ઞાનનું મહાભારત એવીકરણ કરતા યત્ન કરનાર આઈન્સ્ટાઈને પણ જોડામાં જોડા દસ-ગાર મદાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની શોધો તથા પાદો ઉપર પોતાનો નવો સાપેક્ષવાદ જાંખ્યો છે. આ સસ નિવેદન તરીકે સમજવું જોઈએ, આમાં કોઇની કીર્તિ જાંખી નથી થતી, થઈકે સર્વેની અધિક શોભી નીકળે છે. આઈન્સ્ટાઈન બીજાઓની શોધોનું રદરચ કેવી સારી રીતે સમજ્યો, અને બીજાઓએ જે છૂટીછાછ શોધો કરી હતી તેનું સમગ્ર દર્શન કરીને તેના સમન્વયનું કેવું મુંઢર. નવીન ને મદતરનું કશ એવું પ્રકટ કર્યું — એ આઈન્સ્ટાઈનો ધન્ય જવાવે છે. સારે બીજાઓ, જેઓ આઈન્સ્ટાઈનના કરતાં વધારે કદ્દ છે ને આજે વિજ્ઞાનીઓના વહીવ જેવા છે, જેઓના ઘણા દજી છવે છે, તેઓએ પોતા પોતાના કાર્યને અંગે જે અમગઅમગ કામ કર્યું હતું તે સાપેક્ષવાદની યોજનામાં આટલું મૌલિક રચાન લે છે તે તેઓને ધન્ય જવાવે છે.

કોઈ રખે એમ ધારી લે કે આવી અદ્ભુત સમિતિ વાળો વિચારક, આટલી અનુકૂળતાઓમાં ખૂબ સંશોધનલેખો લખતો દસો, અને એના એવા લેખોની સંખ્યા કોણ જાણે કેવડી ય મોટી દસો. આ જાગત પશુ આઈન્સ્ટાઈનના ચરિત્રને મુંઢર રીતે પ્રકટ કરે છે. કેટલાક લેખકો તાર્કીક, જેમ ગરમ દારૂદામાં ઘાણી ફૂટે — જોવર્ધાશને આપેલું રૂપક લઘ્યે તો — અચવા તો ફટકાગાની લૂમ જેમ ફૂટે તેમ, છવતના ખરા સક્રિય કાળમાં તેઓના કિપરાકિપરી લેખો પ્રકટ થાય છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં એમની લલમતી પ્રસાદી તો હોય જ. કોઇ વાર એકીસાથે પાંચસાત રચનો તેટલા જ લેખો પ્રકટ થતા હોય. નાખી દેવા જેવા કનિષ્ઠ લેખકોની આ વાત નથી, પણ સારા ઉચ્ચ કોટિના લેખકોમાં ય

આઈન્સ્ટાઈન આઈન્સ્ટાઈન

કેટલીકવાર વિપક્ષનાની શ્રી ત્રાસલિષ્ટ રૂપે દેખાય છે. આનું વિજ્ઞાનમાં ય દેખાય છે. 'ફક્ષણ' એક વર્ષમાં તેર સંશોધન-લેખ પ્રકટ કર્યાં, 'એમના કુલ 'પેપર્સ' (સંશોધન લેખ) તથામો ને પંચોતેર દત્તા' વગેરે. આ એક પ્રકાર છે. સારે બીજા પ્રકાર જુની જ પ્રકૃતિનો જણાય છે. ઘોડામાં ઘોડા સમાસમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ આપવું એ એમની પ્રકૃતિ તથા પ્રકૃતિ હોય છે. લાંગનો એક રસાયનાચાર્ય થ્રેહિલર થેકર થેચાર નવે એકાદ લેખ પ્રકટ કરે છે. પણ એ જવારે કેમિકલ સોસાયેટી સમક્ષ પોતાનો લેખ લખને આવે છે સારે દેશમાં થેસરાની જગ્યા પણ રહેતી નથી! પણ આઈન્સ્ટાઈનના જેવું તો જગતમાં આજે કોઈક જ દસો. નવો જાણે આપણા પ્રાચીન સૂત્રકારોનો જ અવતાર. આવો બીજા કોઈ વિજ્ઞાની નદિ હોય જેણે, આટલી મદતના ભોગવને ભોગવને, આટલા ઘોડા ને આવા દેશ લેખો લખ્યા દસો. દાખલા તરીકે ૧૯૦૫ની સાતમાં પ્રકટ થયેલ સાપેક્ષવાદની પ્રથમ બ્રૂમિકાના એના જે મૌલિક લેખને વિશે ઉપર કહ્યું છે તે માત્ર ત્રણ પાનાનો છે! અને જે

પર્વ ઉપર પ્રકટ થયેલ ઝોનો છેલ્લામાં છેલ્લો 'એક્ટીવ ક્ષેત્ર' વાદનો લેખ જે દસ વર્ષના શ્રમનું પરિણામ છે, તે હાથેમાં હા પાનાંથી વધારે નથી !

પણ આઈન્સ્ટાઈનના ત્રણ પાનાના પત્તાકાગમાં સમાયેલા સાપેક્ષવાદની ઉપર, તથા તેને સમન્વયવાને માટે જુદીજુદી ભાષામાં ૩૭૭૫ પુસ્તકો લખાઈ ચૂક્યાં છે એમ જે વર્ષઉપર એક વિદ્વાન પ્રેમ્સરની ચલ્ચનો હતી !

તેમ સાપેક્ષવાદને સૌક્યમ્ય કરવાને માટે ૫ જોવા-તેવા પ્રયત્નો થયા નથી. ઇંગ્લેન્ડ-અમેરિકામાં, ૧૯૨૩માં, મને યાદ છે તે પ્રમાણે, તે વિષય ઉપરના 'સરસ-માં સરસ સરળ નિબંધ'ને માટે, ઉત્તમ વ્યાખ્યાનને માટે, વજરેને માટે દરિ-ફાઈઓ થતી, ઈનામો—કદી ત્રણઆર દસતર રૂપિયાનાં પણ—આપનાં, ને પછીતેજોખાખૂચવેચાતા.

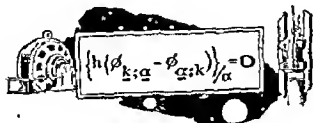
આવા વિષયનો સુન્દરાની કુમારોને જોઈએ તેમો રહેાટ કરવા બેસવું એ મુશ્કેલ છે. ખાસ કરીને વિષયની અતિ ગહનતા તથા સૂક્ષ્મ ભાષી ગણિતની ગણતરીઓને લીધે. તોપણ આઈન્સ્ટાઈનના ઝવનના આલેખનમાં એની કૃતિની કાંઈક દ્રેંકી પણ સમજ તો આપવી જોઈએ. ગણિત-શાસ્ત્રી ને ભૌતિકશાસ્ત્રી આ કાર્ય વધારે સારી રીતે કરી શક્યા હોત. છતાં વાચકોને કાંઈક તો પ્રકાશ ને પ્રેરણા ગળશે એ આશા રાખી અહીં યત્ન કરે છું.

૧૯૦૫માં જે મૈલિક લેખ પ્રકટ થયો તેને 'સાપેક્ષતાના ખાસ વાદ' (Special Theory of Relativity) એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. આ ત્રણ પત્તાકાગની અંદર આઈન્સ્ટાઈને જે સમાવ્યું છે તેનો સાધારણ માણસને કંઈ ખ્યાલ નહિ આવી શકે. વૈજ્ઞાનિકોનાં એક

મતએને ૫ એને ગરોળર પચાવતાં ત્રણ વર્ષ નીકળી ગયાં !

વીજ્ઞાનનું કામ અત્યારે લગી પદાર્થ તથા ચક્તિ Matter and Energyને મૂળમૂળ ગણીને ચાલવું હતું. તે જાળવવામાં પે, માપણી કરવામાં બિચાઈ, મહો-ભાઈ ને લોખાઈ એ જાણીનાં ત્રણ પરિમાણો પ્રયત્નિત દર્શાવેલાઈને યોગ્ય પરિમાણ કાળનું ઉમેરવું, અને સર્વજન કૃત્ય કે કાળની ગણતરી કર્યા વિનાની સર્વ માપણીઓ દોષગ્રાસ્તી હતી !

વિજ્ઞાની અને લોદચુમ્બકત્વ ને જુદાજુદા પ્રકારની શક્તિઓ ગણાય, તેને એણે તાત્વિક રીતે એક પ્રતિપાદિત કર્યાં; અને પછી એક મોટું પગલું એ લીધું કે પદાર્થતથાને શક્તિ—mass and Energy—ને સંબંધ તથા વિજ્ઞાનની મૈલિક બિલતાવાળી જુરીકોટિ-ઓ મનાવી હતી તેઓ પણ એકજ એ એવું એણે પ્રતિપાદન કર્યું. અચુક સંગોગોમાં પદાર્થનું પદાર્થતથા કેટલેક અંશે ધરી જાય છે ને તેટલી નવી શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે એમ જાનાવ્યું, પદાર્થતથા શક્તિનું એક-ચ-અદૈત-રચાણને એણે જાનાવ્યું

કે આ જમી લીલા માત્ર દિઠ્-કાળની જ છે. દિઠ્ એ શું છે, એ કેટલું મદત્ત ધરાવે છે એ વિષે, એણે નવીન

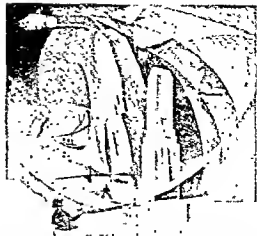
* આઈન્સ્ટાઈન કહે છે કે દરેક માપણીમાં મળતું માપ ભેડું જ નોંધવું. તે વખતે આખું તે વીજળે બંધાયેલ સમગ્ર શરીર નહિ. આ ચારે પરિમાણો જનુ જ માફ સંબંધવાળાં છે, અન્યો-ન્યાશ્રયી છે, અસપરસ ફાળાઓ છે. 'Einstein can trace and express in mathematical terms the connection, measured in longitude, latitude, altitude and time, between such apparently unrelated things as the chair in which you are sitting, the battle of Waterloo, the moon, and next Tuesday!'

સમજ આપી. આ વિચારણા પ્રમાણે પદાર્થ ને સ-
કિતના કરતાં ય વધારે મૌલિક ને આપા બ્રહ્માંડના
સારરૂપ દિઁ ને કાળ જ રહ્યાં. આ વાદથી ખગોળ તથા
ભૌતિકમાં ખાસ કરીને, અને રમાયન છવન વગેરે
શાસ્ત્રોમાં અભ્યાસે, ધણા ખળભળાટ મચ્યો, ધણી
ઉચ્ચપાયસ યર્ષ. એમ કહો કે ભૌતિકશાસ્ત્રમાં કાન્તિ
યર્ષ, અને આજે જેને નૂતન-ભૌતિકશાસ્ત્ર કહે છે
એના પાયા નખાયા.

પણ દિઁ-કાળ વિષે ય આઈન્સ્ટાઇનનું શાસ્ત્રિક
કથન એ હતું કે તેઓનું નિરપેક્ષ માપ થઈ શકે નહિ.
સર્વ આધારોના આધાર સમી આ બે સીમને પશ્ચ પ્રેક્ષકની
કે અન્યની અપેક્ષામાં જ માપી શકાય. આપણે જ્યારે
રથળ કે કાળ વિષે બોલીએ છીએ ત્યારે દ્રોશો તે
આપણા સંબંધમાં કે સ્થાનિક અર્થમાં જ હોય છે. તદ્વા
નિરપેક્ષ—કોઈના ય સંબંધમાં ન હોય એવાં નિરપેક્ષ
દિઁ-કાળ શું છે? ને કેવાં છે એ આપણી કલ્પનાની
ય ગદાર છે. એટલે ખરૂં ભ્રેનાં નિરપેક્ષ દિઁ ને કાળ
હોઈ જ શકે નહિ. દિઁ ને કાળ દ્રોશો પ્રેક્ષકાદિની
ઉપર આધાર રાખે, એટલે દ્રોશો સાપેક્ષ જ હોય.

આ વાત અનેક રીતે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓના સમ-
જનામાં આપી. જરા વિગતમાં ઉતરીએ તો આપણે
પણ કાંઈક સગાઈ શકીએ.

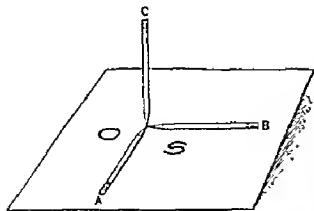
ન્યૂટનના સમયમાં દિઁ-એટલે મુખ્યત્વે સૂર્ય તથા
પૃથ્વીની વચ્ચે રહેલું અન્તરિક્ષ-સાપ ખાલી છે એમ
મનાતું. સૂર્યનો પ્રકાશ આ શૂન્ય મદાસાગરમાં ત્રીણા
ઝીણા કણોના રૂપમાં પ્રવાસ કરી પૃથ્વીને પહોંચે છે.
આપા આકાશમાં આ પ્રકાશના કણ કિના યીતું
કાંઈ નથી. એ કણ ન હોય તો, અને ન હોય ત્યાં.
આકાશ ખરેખર ખાલીખમ છે. ખગોળનું જ્ઞાન જેમ
પદ્યતું ગયું તેમતેમ આપણું આકાશ વિસ્તરતું ગયું.
પણ આકાશનો-દિઁનો-આ મુલ્ય તો કામમ જ રહ્યો.
એ સમયમાં આ માન્યતા સંતોષકારક હતી. તે પછી
લ્યુઈબ્રોન્સ, યંગ અને ફ્રેડરિક નાગના ડચ, બ્રિટિશ
અને ફ્રેન્ચ ભૌતિકશાસ્ત્રીઓએ બીજી કલ્પના ચત્તારી
કે પ્રકાશ તો તરંગમય છે. કણ એ રચળ પદાર્થરૂપ
કહેવાય. એવું સ્વરૂપ પ્રકાશનું ન હોય. પરંતુ પ્રકાશ
તરંગમાળા હોય તો તરંગો તો મનિરૂપ છે, ને મનિ
એટલે શક્તિ, એટલે પ્રકાશનું તરંગરૂપ શક્તિનું જ.

આઈન્સ્ટાઇનના થોડા પરિમાણ 'કાળ'નો ઉમેરો થયા પછી
એ ચાર પરિમાણો વડે જરૂરતી સુદ આપણી સૃષ્ટિને મુકાબરે
કરી મોળાકારે દેખાય તે કલ્પનાવિત આત્મીને હાર મલાવ્યું
છે. તેમાં વચ્ચે આપણી દરજ સૃષ્ટિના પદાર્થો ને તેને જ પડે
મોળાકારે જણાવી આઈન્સ્ટાઇન મુજબનીસૃષ્ટિ આત્મીની છે.

એક રૂપ યાય. આ વાત વધારે બંધબેસતી લાગી, પણ
તેમાં મુશ્કેલી એ આપી કે એ તરંગે અથવા મોજા
શોનાં છે? પાણીનાં ને પવનનાં મોજાઓથી ટેવરપદા
મગ્નનેને દ્રવે એ બેથી વધારે સૂક્ષ્મ તથા અદૃશ્ય એવું
કાંઈક વાદન કલ્પવાની જરૂર પડી એનું નામ 'ધયર'
ખાડ્યું અને આ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ પદાર્થ ધયર સંધળા
વિશ્વમાં વ્યાપી રહે છે, પૃથ્વી, સૂર્ય, તારા સર્વ એ
મદાસાગરમાં જાણે તરે છે, અને પ્રકાશ એ આ ધયર-
મદાસાગરની ઊર્મિમાળા છે એમ મનાયું. આ વાદ
પ્રચલિત થતાં ન્યૂટનનું ખાલીખમ જેવું શૂન્ય આકાશ
ધયરથી ભરેલું તથા ધયરના સૂક્ષ્મ વેગવતાં મોજાઓથી
સાજન ચમેલું મનાયું. અહીં વાદ એ રાખવાનું છે કે
ન હતી ધયરની દયાતીની સાગિતી, કે ન હતી ધયરના
કલ્પિત લણણોનાં કાંઈ પણ પ્રમાણો. એટલે એશે આ
ધયરવાદ તથા તરંગવાદ સર્વમાન્ય થઈ શકે એમ ન
હતા. એટલે એશે, ખરૂં કહીએ તો, આ વાદ અ-
વૈજ્ઞાનિક હતો. પણ ધયરવાદ વિના તરંગવાદ નબે
નહિ; તરંગવાદ કણવાદ કરતાં વધારે ઠીક લાગતો;
અને ધયરની કલ્પનામાં સસનું પ્રમાણ નહિ તો છુદ્ધિનું
ચાતુર્ય તો ખેશક હતું જ: એટલે એ વાદ આશ્યો.

આજે પણ શાળાઓમાં પાઠ્યપુસ્તકોમાં ન્યૂટનનો
કણવાદ ને તે પછીની તરંગવાદ વર્ણન પામે છે, ને

આ જગતની તમામ દરેક વસ્તુઓનું મ ગ આજ સુધી જાણે, પહોંચાઈ અને લખાઈ એ વાળુ પરિમાણોથી ગણતું આઈ-ન્સ્ટાઈને એમાં 'કાળ'નું એણું પરિમાણ વધાર્યું, જે આપણને અદર્શ અને શૂંદ છે ઉપરની આકૃતિમાં એક ચોરસ આકૃતિ ગતાની તેની ઉપર A B અને C એમ ત્રણ પેન્સિલો મટ-ખૂણે ખૂંચી છે. એની આકૃતિને ચોતાને તો A અને B એ એ પેન્સિલથી ગતાવાતાં જ ન પરિમાણનું જ્ઞાન હોય છે; પરંતુ C પરિમાણ તેને હોવા છતાં તેનાથી એમ તે અજ્ઞાત હોય છે તેમ, આઈન્સ્ટાઈન કહે છે કે, આપણે આપણા ચોથા 'કાળ'ના પરિમાણથી અજ્ઞાત હોઈએ.

ધરતર એક આપવયકતા તરીકે મનાવા માટેની છે. પણ આ દૃષ્ટિને ટકાવી રાખવા એમા અનેક વિચિત્ર તથા આસ્વાભાવિક કદીએ એવાં લક્ષણોને આરોગવા પડ્યાં. દાખલા તરીકે આ સૂક્ષ્મ સર્વવ્યાપી ધરતર પદાર્થરૂપ હોવા છતા વળગારહિત તથા યુગલવાકર્ષણથી ખરે છે; પૃથ્વી એની અંદર તરતા ફડા જેવી છે; અડો પણ એવા છે. છતાં જેમ પાણીમા કે હવામાં ગોળગોળ કે અન્ય પ્રકારની ગતિ કરનાર ચીજ, નવી ગતિ ન મળે તો, પાણી-હવાના ધર્મણથી પોતાની ગતિ ધારેધારે જોઈ અટકી જાય, તેવું આ પ્રહોનું નથી બનતું, એટલે ધરતરને, એવો, યુજી કદપરો પડ્યો કે તે ધર્મણોથી યિત્રકુલ પ્રતિવાય આપે નહિ. આમ, વધારે સંતોષ-કારક બુદ્ધિસાને અજાણે અને તરંગવાદના સત્યા-ભાસની આકર્ષવાને લીધે ધરતર જીવતી રહી, અને વર્ષો લગી, જમનાઓ દરમ્યાન, ધરતરના પ્રચલિત રહેા.

તે પછી ફેટલીક મોટી થોધો થઈ. મેક્સવેલે ક્રાન્તિકારક શોધ કરી કે પ્રકાશના તરંગો તો વિદ્યુત-ચુમ્બક છે. એની પૃથે જ જર્મન દર્શક આર્યો, એણે બતાવ્યું કે આને જેને આપણે રેડીઓનાં મોઝાંઓ કહીએ

છીએ તે પણ પ્રકાશતરંગોના જેટલા જ વિદ્યુત-ચુમ્બક છે. ધારેધારે વિતાવતી આતમના સમજવામાં આવ્યું કે જાણીતાં મધ્યાં કિરણોને તરંગો—પ્રકાશનાં, રેડીઓનાં, એક્સ-કિરણોનાં, અલ્ટ્રા-વાયોલેટનાં—સર્વ એક જ પ્રકરનાં છે. તે બધાં એક જ વીજગતિક જગતનાં નાનાં-નાનાં 'અંશ' છે; તે સર્વ આકાશમાં ઊર્મિમાળાઓ જમાવી પ્રવાસ કરે છે; તેમાં કદરૂક માત્ર વેગનો જ છે. આ એક મોડું દર્શન થયું. છતા અપત્રની વાત તો બીજી જ રહી કે આ વીજગતિક જગતના જુદાજુદા 'અંશ'—લારાઓ જુદીજુદી ઝડપથી પ્રવાસ કરીને કેવી રીતે એક રચયેથી બીજે રચયે પહોંચે છે? કણ દારા કે તરંગ દારા? તરંગો દારા હોય તો તરંગો શેની અંદરના? ધરતરના જ ને?

વૈજ્ઞાનિકોમાંનાં શ્રેષ્ઠ ચિંતો આ કાયકો ઉદ્દેશમાં તથા તેને અંગેના વાદવિવાદમાં ચૂંચાયા દતાં તે સમયે આઈન્સ્ટાઈને તેમાં પ્રવેશ કર્યો. એના કહેવાનું તાર-તમ્બ એ નીકળતું હતું કે 'આ કલ્પિત દૃષ્ટિરો ઉઠાડી મૂકે. આકાશને, દિલ્લે, તમે એક તદ્દન અચકચ એવા સૂક્ષ્મ વાયુથી ભરી દીધું છે તેને જાહેરે આ સર્વ આ-કાશની લીંત્રા સમજવી નોંધો. કારણકે દિલ્લે અન્ય કે મરેલી નથી. તે સજીવ છે; તે પોતે જ માહોશનોનો મહાસાગર છે, અને પ્રત્યેક ક્રિયાની અંદર—વીજળીનાં કે અન્ય ગતિની સર્વ ક્રિયાની અંદર—તે જ મુખ્ય ભાગ ભજવે છે.' આઈન્સ્ટાઈને દિલ્લે જીવાડી, ધરતરને રચાને દિલ્લે અભિરેક કર્યો, એટલું જ નહિ પણ કાળ રૂપી ચોથા પરિમાણને એની સાથે લગાડીને દિલ્લે સમૃદ્ધ બનાવી. આ દિલ્લે-કાળની રંગબૂમિ એણે એની ગતાની છે જેની ઉપર આપણે જેને આજ, મધ્યકાલ ને આવતી કાલ કહીએ છીએ, તેના સર્વ બનાવો બન્યા કરે છે. આ મૌલિક વિચારના સમર્થનમાં, તથા તેની સાથે, અન્ય અનેક તથા અતિ મદદરવા વિચારો પણ આઈન્સ્ટાઈને સિદ્ધ કરી બતાવ્યા છે.

આઈન્સ્ટાઈનના કહેવા પ્રમાણે એ પિલ્લો વચ્ચેનું દૂંકામાં દૂંકું અંતર એ તેઓની વચ્ચેની સીધી લીટી એ નથી, પણ દૂંકામાં દૂંકો રસ્તો ગોળાકૃતિનો છે! દિલ્લે પોતે અથવા વિશ્વ અનંત નથી પણ જોળ છે, ને એટલે એનો છેડો તો છે જ, પણ એથી ય વધારે

* કેટલાંક નવીન અવલોકનો તથા પ્રમાણોને આધારે આ ગોળ આકારની કલ્પના હમણું જ આઈન્સ્ટાઈને મોટી દીધી છે.

છલરી વાત તો બીજી છે. પદાર્થો જ્યારે બહુ થી ચાલતા હોય છે ત્યારે તે સંકેતિય છે, નાના છે. દાખલા તરીકે સ્ટેશને બીબી રહેલી ટ્રેન કરતાં તે એ જ ટ્રેન કલાકના સાઠ માઇલની ઝડપે દોડતી છે ત્યારે તે વધારે દ્રષ્ટી હોય છે!

ઇ.સ. ૧૮૮૭માં બે વિખ્યાત અમેરિકન વિજ્ઞાન-ત્રીઓએ અતિ સૂક્ષ્મ, સંકેતિય તથા ચોક્કસીવાળો પ્રયોગ કરી બતાવી આપ્યું કે ગતિથી કરીને થતી લંબાઈ ઓછી થાય છે. માત્રકલસન ને મોરલી-આ પ્રયોગ વિજ્ઞાનનો એક શિષ્ટ પ્રયોગ હોવાનું પામ્યો છે. આ પ્રયોગ બીજાઓએ કરીથી કરી છે અને તેને હવે 'ફિટ્ઝરેલ્ડના સંકેતિય'ના નામથી બળવામાં આવે છે.

આ તરીકે આપણી ડી એક એકન્ડમાં ૧૯ માઇલની ઝડપે સૂર્યની મપાસ ફરે છે. એકન્ડના ૧૯ માઇલ એ જેપીતેવી ઝડપ નથી. આપણે અથા પૃથ્વી-સાથે એ જ ઝડપે કરીએ છીએ એટલે પણ તેનું ભાન થતું નહીં. હવે માપ કરવાને કે એક ગજ લઇએ. જ્યારે પૃથ્વીની ઉપર એ બેલો હોય છે તે રેતેની જે લંબાઈ થાય

તે લંબાઈ, એ જ્યારે આડો થાય છે ત્યારે ઓછી થાય છે. આ ધટાડો વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ ગુરુત્વ લાગે છેલો હોય છે, કારણકે વસ્તુતઃ તે વીસ લાખના એક ગ્રેવિટી જે છે; પણ એટલેવા ધટાડો છે એ એક ત છે, અને મોટા કદવાળા કે વધારે ઝડપવાળા થીમાં એ ધટાડો વધારે થાય એટલે વધારે મહત્ત્વ-થાય એ પણ સ્પષ્ટ છે. દાખલા તરીકે પૃથ્વી જેવો એ પદાર્થ આ ગણતરીએ અતી નહીં જેટલો વ્યાસમાં નથી! અને આપણે ગજ જે દર એકન્ડે એક લાખ દરમિયાન માઇલની ઝડપથી ધસતો હોય તો તેની

લંબાઈ અર્ધોઅર્ધ થતી જાય! આઈન્સ્ટાઈનના કહેવા પ્રમાણે પ્રકાશની આ ઝડપથી કોઈ પણ સ્થૂળ પાર્થિવ પદાર્થ ગતિ કરી શકે જ નહિ. અત્યાર લગી તો આ કલ્પનાની જ વાત લાગે એમ હતું, પણ હવે એમ જણાય છે કે રેડિયમમાંથી કેટલાંક કણો આટલી પ્રચંડ ઝડપથી નીકળે છે.

પદાર્થનું શક્તિમાં રૂપાંતર થવા વિષે આઈન્સ્ટાઈને જે કહ્યું હતું તેનું અણુમાર્થ સમર્થન વિખ્યાત અમેરિકન બોનિકશાસ્ત્રો મિલિકને 'વિશ્વકિરણો' (Cosmic rays) ની શોધથી કરી આપ્યું છે. આ કિરણો અત્યાર લગી જાણેલાં સર્વ કિરણો કરતાં બહુ વધારે ગતિવાળાં ને બળવાળાં છે, ને મિલિકને કહે છે કે અત્યાર લગી

આવિનાશી મનાયેલા પદાર્થના ને મૂળ તરતોના પરમાણુઓના સંયોજન તથા રૂપાંતરો તારાઓની અંદર કે અતિ દૂર અંતરિક્ષમાં થાય છે, તેમાંથી પ્રકટેલી શક્તિમાંથી આ કિરણો ઉત્પન્ન થયાં છે.

સાપેક્ષત્વનો ખાસ

વાદ પ્રકટ થયા પછી એક દશકો થઇ ગયો. ૧૯૧૫ માં આઈન્સ્ટાઈને પાણું પોતાની પ્રતિભાનું તથા ચિંતનનું બીજું આત્મ-કેળ જગતને અર્પ્યું.

અત્યાર લગી સાપેક્ષત્વે વિશુત, ક્ષોદ્યમ્બકત્વ ને પ્રકાશને ઉદ્દેશીને એનો ખાસ વાદ રચાયો હતો. જેને આપણે ગુરુત્વાકર્ષણ કહીએ છીએ, જેનું સરળ ઉદાહરણ આપણે એ આપીએ છીએ કે ગ્રાહ ઉપરથી તરેલી ચીજ નીચે પૃથ્વી ઉપર પડે છે, અને જેનું જ્ઞાન માત્ર ઇસાઈ સર્વ ન્યૂટનને પ્રથમ આભારી હતું, તે ગુરુત્વાકર્ષણ પણ વિશ્વની એક મોટામાં મોટી શક્તિ છે; કારણ કે તે શક્તિ કેવળ ઉપર ગણાવેલ નાના પ્રસંગને જ લાગુ પડે છે એમ નથી, પણ પૃથ્વી ઉપરના સર્વ પદાર્થોથી માંડીને આખી પૃથ્વી, મહો, ઉપમહો,

ઉપરના ચિત્રમાં પહેલી આકૃતિમાં બતાવેલા પ્રમાણે માણસ પૃથ્વી ઉપર ઊભો રહીને પરસ્પર પડતો મૂકે તે ને ગુરુત્વાકર્ષણને લીધે બંનેનાર કાટખૂણે પૃથ્વી પર પડે એમ આપણે અનુભવી જીએ. પરંતુ જો અન્ન ઉપરનો કોઇ માણસ જો પરમાણુને પડતો જુએ તો તેને, ત્રીજા અને બીજા આકૃતિ વચ્ચે દેરેલી વૃદ્ધ લીટીની જેડે જોવાકરે પડતો તે દેખાય. કારણકે પૃથ્વી અને સૂર્ય બંને જોળ ફરતાં હોવાને લીધે તે બંનેની ગતિના સાપેક્ષત્વથી, પરસ્પર પડતો મુકતી વખતે માણસ ત્રીજા આકૃતિમાંના A ની જગ્યા હશે તે જો પરસ્પર પડતી વખતે બીજા અસમિતિમાંના B ની જગ્યાએ હશે.

સૂર્ય, તારાઓ વગેરે જ્ઞાતીની પ્રત્યેક સ્ત્રીજમાં રહેલી છે. તે સુરત્વાકર્ષણને ન્યાં લગી લાગુ ન પડે ત્યાં લગી સાપેક્ષવાદ બેસકે અપૂર્ણ હતો.

૧૯૧૫માં આઇન્સ્ટાઇને 'સાપેક્ષતાના સામાન્ય વાદ' General Theory of Relativity-મકદ કર્યો.

૧૯૮૭માં ન્યૂટને ગુરુત્વાકર્ષણના જે નિયમો ઘડ્યા હતા, તે જો અભાર લગી વિજ્ઞાનની શોધબોળના પાયારૂપ હતા, તેનાથી તદ્દન જુદા પ્રકારના વિચારેલા પાયા પર, જુદી જ ગણતરીઓ દ્વારા તે જુદા જ ગણિત-રૂપમાં આઇન્સ્ટાઇનના ગુરુત્વાકર્ષણના આ નિયમ રજુ થયા.

આ નવા નિયમોના પહેલો ગુણ એ હતો કે જોમાંથી કહેલાં પરિણામો ન્યૂટનના નિયમમાંથી કહેલાં પરિણામો સાથે તદ્દન મળતાં હતાં; કારણકે ન્યૂટનનો નિયમ The Law of the Inverse square અત્યાર લમી (એટલે લગભગ સવા ગમે તે વર્ષે લગાડે) ખૂબીય તથા ખજોળની ધણીખરી વાતો વિગતવાર સમજાવવાને માટે પર્ણક હતો. સૂર્યની ગતિ, ચંદ્ર તથા ગ્રહોનું લમણ, સંક્રાન્તિઓ, ભરતી, પૃથ્વીની આકૃતિ અને એવી બીજી ધણી કુદરતી દહીકરો ઉપર એણે બંનેનાર પ્રકાર પાડ્યો હતો. આઇન્સ્ટાઇનનો નવો નિયમ પણ આ નિયમમાં તથા જોમાંથી કહેલાં પરિણામોમાં બંનેનાર સંગત થયો. એટલે બંનેની સત્યતાની સ્પર્શક પ્રતીતિ થઇ. ન્યૂટનનો મહાન પણ સરળ ને પુરાણો નિયમ વધારે દૃઢ થયો અને આઇન્સ્ટાઇનનો નવો પણ અત્યંત નિયમ વિશ્વાસપાત્ર થયો.

પણ આઇન્સ્ટાઇનના સૂત્રમાં બીજો એક ગુણ હતો જેને લીધે તે ન્યૂટનના સૂત્ર કરતાં વધારે આપક તથા ચોક્કસાવાળો હશે છે. સામાન્યરીતે તો ન્યૂટનિયન સૂત્ર ગણુ સરસ હતું. પણ ખજોળના વિદ્વાનો આજે જે વિશ્વ જુએ છે, તે જોને વિશે અવલોકનો તથા ગણતરીઓ કરે છે તે વિરાટ રૂપ છે. ન્યૂટનિયન વિશ્વ

તો એની આગળ જાણુ જ રચાય હતું. તેથી આજા વિરાટ પાયા ઉપર જવારે ન્યૂટનનું સૂત્ર લગાડીએ છીએ ત્યારે બંનેનાર સંતોષકારક પરિણામ મળતાં નથી.

આના એક સુંદર ઉદાહરણ પર આઇન્સ્ટાઇન નજર ફોડાવી ને એવી સમીકરણ રીતે બંને સૂત્રોની હુમના પ્રકટ કરી કે પછી બંનેના મૂલ્ય વિશે સંદેહ અશક્ય થયો.

આપણે પાડોશી મદ જુએ—'મર્ક્યુરી'—ખજોળ-શાસ્ત્રીઓને મૂંઝવનાર થઇ પડ્યો હતો. ન્યૂટને સ્થાપેલા નિયમોની અનુસાર ખજોળશાસ્ત્રીઓ એવી ગતિ ને એનાં સ્થાન-સુકરર કરતા હતા, પણ એ લાઇસાહેજ એ વાપદા ગણુકારતા જ ન હોય તેમ વારંવાર બીજે જ સ્થળે ઝગડતા. એણે 'અબહાસ' થયું હોય તેમ ખજોળશાસ્ત્રીઓમાં જુધની આ સ્વચ્છ-દી, અનિયમિત ને કોરેક્ટરની તરફથી અબજાબદ તથા કેટકેટકે પ્રવર્તતાં. પણ એની કંઇ અસર આ મહત્તરી ઉપર થઇ નહિ!

આ જુધનો મદ આપણા સન્દ્રમાંથી માન ત્રણ ગણો મોટો છે એટલે પૃથ્વીથી તો કેટલોય નાનો થયો. સૂર્યની આસપાસ તે એક કૂંડાળું પૂરું કરે છે ત્યારે આપણા માત્ર ૮૮ દિવસો થાય છે. સૂર્યની તે એટલો નજીક છે; તેમ જો જ કારણથી કેચિત જ તે નથી આપે નિદાણી રાકાય છે. તે છતાં એક સો વર્ષની જુદાજુદા ખજોળવેત્તાઓની ગણતરીઓ તથા અવલોકનો બંને અસંગત રહ્યા હતાં. તકાવત જાણુ મોટો

(અનુસંધાન આગળ પાન ૩૪૫મે)

શુદ્ધિનું સંદેશ

હાલનું પોણું એવાકે હોય છે તેથી આપણે દરેક પ્રશ્નિય
અને મુદ્દાને જે જ રીતે સંકલિત કરીએ. પાન રાતે નાખી
કાળો પ્રકાર થાય છે ત્યારે જ કમિયુનિ આનંદ સૃષ્ટિ થઈ
થાય છે અને વિશ્વ કેરું નિયંત્રણ છે એનો ખ્યાલ આવે છે.

સ્વામીજી શાસ્ત્રીજી સંપ્રદાય

यर्था

चित्रकार • विनायक वेड्या

ખંડ બીજો

મંદિરના દીપક-ગોખ-આસને
પડ્યું હતું એક કુરંગ કોડિયું:
સંકારતું ચેતનહીણ બાળિયું
ધરી રહ્યું અંતઃક્રિયામાં પ્રકાશને.
એ કોડિયાની-કરુણાની જ્યોતને
લોભ રહી યાદની સ્થિર શ્રોયને.

હુદા દત્તા કુન્તલ સ્કન્ધ ઉપરે,
ને નેનમાં ઘેન હતું વિપાદનું:
અશ્રુભરી પાંપણની કટોરીએ
કેં પાચતી મુખ કરી દયાગણું
નથી નથી સોચના રૂ, વિપાદને
દળી પડી પાંપણ મોન રુદ્ધને.

એ યાત્રામાં હતું દાર્દ માતનું,
કથાણુની મંગલ વાંછના હતી:
એ અંતરે ચિત્તન ભૂતકાલનાં
ખેરી ગયાં કેલથી વર્તમાનને.
વાતસલ્યનો દિવ્ય પ્વનિ પ્રસારતી
વાગી રહી બીતરપૂર્વ આરતી.

મસ્તનિની આંતરૂવેદના સગે
મેટા દનો કૃષ્ણ નજીક બહેનની:
શિખાગતો ચૂંચણી ચક્રચૂદની,
ગણાન છે, ને ઉત્તગાંગ સુદનું.

પરી દત્તી નિદર માંહી બહેનહી,
એ સુદહીક્ષા નિજ ગર્ભને વરી.

નમો સુમદા સ્મૃતિતંતુ નાગનાં
એ વ્યદનું આઘ ૨૧૩૧ પૂછતી:
એ વ્યદની અંતકહી ઉગારના
ચંબી ગધ કૃષ્ણની ઊભ કેપતી,
જાંબી રહી અંબીર લોચને શ્વસા,
પાખી નદિ માધવાની મનો-પથા.

પદ્મો પરે કંપ દનો વિચારનો,
ને મુખભાવે પ્રમટેસ વ્યગ્રતા:
રાનાં ચત્તેસાં નિજ કૃષ્ણ લોચનો
દોરી રથાં દૂર લેનિવ્ય બેદનાં,
જતો રહો માધવ ચૂંચતાબને,
પૂઝી સપ્ત બહેન કરું ન લાબને.

તે જો દત્તી પુત્ર રણે સિધાવતાં
સુદર્શને ચાદવ કુલચંદ્રને:
એ સ્પંદનો, એ મુખભાવ, વ્યગ્રતા
વાંચેસ આજે કરી કૃષ્ણ-લોચને.
આસિંધ એમાં દત્તીના જ્યંવનો
આશ્રાસને ના હતું રેક બહેનને.

વિચારના તિમિરમાં ઉતાવળે
દોરી સુમદા નિજ પંથ પેખતી:
દરી ગધ જ્યોત અતિશ્ફૂંકથી,
નિઃશ્વાસતી ભાવિતણી અમૂંજણે.

ખરી ગયાં દર્શન ભૂતકાલનાં
આતી ઊભી યાદની વર્તમાનમાં.

સંજીવની જ્યોત વિત્રીન ચૈ જતાં
જની મયું આમન શ્રવ્ય ગોખનું:
અશ્રુ ભરણાં નયણે અભાણુતાં
પરી મયું દર્પણ દિવ્ય શોકનું,
દયેળીઆની કરી કહ્યું-કાંકણી
શુભંકરી તર્ક કરે છ માવડી.

અગ્નિ-ચો કાલ નણે મદાધવનિ
આતી પડ્યો અંતરની પડીનમાં:
પ્રજી બહી ચાંભડીઓ અવાસની
કંપી જતેતા હાવબીત ચિત્તમાં.

જેજાકળા દોડી ગધ ગચાક્ષમાં,
શોધી રહી કાંકર અંતરીક્ષમાં.

મરી જતી સાંધ્યની દોર પાનળી
ચંબી જરા અંતઃક્રિયામાં વિરાટની:
એ તેજમાં નેત્રપ્રકાશ જેવડી
પાળી રહી કેં વરદાન યાદની:
'સંરક્ષણે જીવનમંથી સૂત્રની,
દિષ્ટિ ચળે મા! જ્યંવન પુત્રની.'

દિશામુળે કાશ્મીરપ ઊતર્યું,
રાબ્દો ગયા ઓગળી અંધકારમાં:
જે જાગૃતિ અપ્રતલ્પા પ્રનાદમાં,
આકાશ જાણે ધરતી પરે નમ્બું,
વ્યથા અનામી જનની વિમાસતી
પડી રહી નેત્રકમાડ વાસતી.

વાગી રહી આર્ન સ્વરે જીતાવળે
આકંઠમેરી દિશદિશ બેદની:
દંટોળતી શુદ્ધિવિહીન માતને
અનિષ્ટ કેં સુદ તણું ઉચારતી.
હતું નદિ ભાન કરું અચેતને
જેતીદત્તી મનદરી કાલસ્વખને.

દીપ્ત દશે શ્રોચના બ્રહ્મનાં નરો
પ્રતિકારતી કાલ ભુર્ભગની કથા:
એ કૂંદ એ લોચનથી પ્રિદામણા
ઓળા પડ્યા વિફૂન પૃથ્વી-આસને.
વોરી રહો એક પ્વનિ વિરાટને:

'ખરી ગધ પીરજકલા ચકુન્તની
દોળા ગમે ચંદ મધુર ચંદની.'

અંડ મીઝે

સૌંદર્યનાં જૂથ જાણ સિરાસપે
સાબાખગોંધા પરદાન પાચનાં:
ગવંસની દરડીએ ગુલેગુલે,
કરતુરીનો દેવસુખે અંડનાં:
દશેળાએ ફીપકકોડિયાં ધરી,
સ્ત્રીએ ઉતારે ઉતારાની આરતિ.

કુકુમની સ્વરિતકવેલ સ્ત્રીનરી
મંદિરનાં દાર મદોં સુમેલવને:
જોની બીભી મારગ મીટ પાથરી
બ્યોતિકેલ શી રૂપરાણી ઉતારે.
જોના ઉરે સ્વપ્ન પસેલ સ્વર્ગનાં,
સહી શકે દિવસશે વિયોગના ?

ગુરુ અગરપે જડના ઉમેચના
પોષિા હતો સાગર અંજલિ મદોં:
માણી હતી એમ સદસ રાત્રિઓ
સંસારની, એક જ રાત્રિએ ચઢી.
દાખપનાં શાસ્ત્ર અનેક એ પડી,
વાંચ્યા દશે લોચનલોચને મળી.

આકાશગચા પરથી ઉતારણી
ખરો મઠ વાદળજાય પૂર્વમાં:
જરા જવાયું શીત ઉગ્ર સૂર્યમાં
જોડી રહી પશિમ સંધ્યચૂંદડી.
તંદ્રા મદોં મુખ પતિનું સુંદરી,
શોધી રહી નિર્મળ અશ્રુઓ ધરી.

કેપારી જેને ગન રાત્રિસ્વપ્નની
શમી નથી અંતર, અંગઅંગમાં:
આશ્વાસને મૂક જનોલ માનિની
ફરી ચઢી સ્વપ્નનણી કમાનમાં.
એ સ્વપ્નનો રાક્ષસ પુનઃ કિતપે,
સંતાપ જોના ઉરો દહી રહ્યા.

તરી રહ્યા ફેંક અંગોલ યાત્રીઓ
સજોડે તેજ તણા સરોવર:

ત્યાં આવાથી દેવ કરાજ ઉતારે
કળાકરા સુંદરતાની હોડીઓ.
ફૂળી ગયાં કે સુકુમાર કંપની,
જાગી જીલે સ્વપ્ન મદોંથી યુવની.

નિઃસ્તબ્ધના કોરી રહી જ સિતો,
જોમાં પડે દૂર ખળિ નિવાહો:
સવનવડુ સ્વપ્ન કરુણ અંતો
વેબો ગયાં કેમ મધુર વાદનો ?
કોડી મઠ મંદિર મંદી ઉતારા,
એને જાણ્યો કરતો વધુપરા.

નેત્રો ઉપાડી નીરમે જ ધોતના,
અડી કમંગુલિ શિશિલ અંગનો:
સંચારિકા કાઠ પડી અચેતનો
કરી રહી છે નિજ પાદવંદના.
જડની રહી ઊંધ મદોં વિનાસને,
કળી ગતી પુનઃ દળે જ ચૂંડો.

સામે સુખદા લઈ કુંતી માતો
આશ્વાસને પુત્રવધુ કને જતી:
લેવા પરે વજ્રેર ઝંખાયા પતી
શ્વેલિલ જેણે નિજ અશ્રુપાસને.
મંદિરનું આંતરૂદય નિરખી,
પાપાણુમૂર્તિ મઠ કેમ એ જતી ?

મથરની પિત્તકકલા - શી સૂઝિના
પડી હતી ભોપ પરે ખોંખાધો;
મંદિરની ચાંચલીએ લપાચો
રહી રહી કાણક દારરસિમા:

આકાશજનો : સરખાં મહાદેવે
કારુણ્યનો સાગર કાણુ ધૂધવે !

નિશાસની શ્વાસ ભરેલ અંતરે
આવી સુખદા પગલે ઉતારણે:
આસિંગતી, અશ્રુપ્રવાહ ચૂમતી,
પંખાજની પાંખણુ અંજલિ પતી.
કુંતી અતિ આર્જવનામરી દગે
જાંખી રહી તેજલાલી લમ્હાદને.

અશ્રુ લતાં ? ના; ન દયા, ન કરુણા,
અદાભર્યું મુખ મળીર ગૌરવે:
શાંતિ હતી દિવ્ય પ્રેમાશી અંતરે,
સરી પડ્યા શબ્દ વહેલ સ્થિરતા:
આશિય દે માન પ્રસલ અંતરે,
વીરશ્રીથી સ્વર્ગ સમગ્રને વરે,
પુરુરવા સો વ્રજ સ્વામી ઉતારે !

મીઝાચની પાંખણુ રહેજ વિચારી
જોડ રહી પાવન દસ્ય ઉતારા:
જીવંદા ઉપાડે નવ કેમ શબ્દને ?
કંપિત જોતકો ફફડી રહી ગયા.
હવું નહિ કામ કર્યું ધ શબ્દનું,
ફરી વળ્યું મોન અપાર દર્દનું.

યતું હવું નિર્મળ તેજ પાતળું
તાદાગજોનું ધનધોર રાત્રિમં:
પામી અનુકેપ અનિલ કોડતો
કેપાવતો અતર અશ્રુએ જાંવું.
ગિમૂરતી પાંડવકલ્પજન-દનો
એકેકી હાંફ મદોં પડી રહી.

ઈન્દુલાલ માંધી

રસવન્તીની વરસગાંઠ

જે દહાડે જોને ખખર પડી કે આજ સુધી પોતાનો સાચો જન્મ થયો જ નહોતો.

સમય : ૧૯૩૦ના નવ્યુત્થાનીની ૨૮મી તારીખ

સ્થળ : સર માણેકલાલનો મહેલ

[ધીરી નય છે. બહારથી કો-

ઈનો અવાજ સંભળાય છે.]

[રસુનો ગેસાનો ગોરકો. એક દીપાઈ ઉપર ધડિયાળમાં સાડા સાડા પાંચા છે. તેની પાસે તારીખિયું છે તેમાં આફ્રીસમી તારીખ દેખાય છે. એક નેતરનો આદીનાળો કાચ છે, તેની બીજ બાજુ બીજ દીપાઈ પડી છે તે ઉપર અરીસો ગોઠવેલો છે. અરીસા પાસે એક દેવરૂઝની શીશી, એક પદ્મ, માથાનાં બે અક્ષર ત્રેદે પડ્યું છે. રસુ ઉપર વર્ષ આસરે પંદરેની કાચ ઉપર હાથી ચર્ધ છે. બંને બાજુ પુરાણો છે.

પડેડા ઉપર છે; અંસાર્મ વાંઘે છે; રસુ નમે છે અને રંગાલ વડે આંખો ચોળે છે.]

રસુ: (ધડિયાળ સામે જોઈને) જોદ! સાડા સાડા તારીખ પણ ગયા? અને આજે તો મારી વરસગાંઠ છે એમ મમ્મી કહેતાં દતાં. દહ કોઇ વ્દા પણ વાન્યું નદિ, આ દિદુસ્તાનના સોકોને વણનની કિંમત કોણ તનજો સ્મારેય થશે! (ખૂબ પાડે છે) ધીરી—જો ધીરી...

ધીરી: (પ્રવેશ કરીને) શું બહેન? મને ગોણાની? રસુ: તને નદિ સારે? તું શું એમ તનજો છે? ધીરી ધીરી કહીને હું પંજાગના મર્નરને ગોણાવું છું? બજો મારીને મારો માસો મે ગેરી મેલો.

ધીરી: છ, બહેન! સારે છનતાનની ગોળી લાવું? રસુ: (હાથી ચર્ધ, પગ પહાડી) મરખ! દવે તું મરકરી પણ કરવા લાગી એમ? તને ખખર છે આજે મારી વરસગાંઠ છે? આજ મને જેટલાં વરસ થયાં તેટલાં અગાઉ કોઇ કિંમત નહોતાં. તને: વ્દા મંગાવ.

[ધીરી રોજ ઉપર ચર્ધ બીજ બાજુ ચાલવા માંડે છે.] હાથી રહે. (ધીરી હાથી રહે છે.) આજે કશી તારીખ મળે!

ધીરી: ઈ તો કોણ તનજો, જોન, ખખર નથી.

રસુ: (તારીખિયું જોઈ) દા, બહાર. આમાં ૨૮મી લખેલું છે, જેટલે આજે આફ્રીસમી. પણ તે અંગ્રેજ મદિનાની કે યુરુગની?

ધીરી: ઈતો કોણ તનજો, બહેન. પણ યુરુગની દરો!

રસુ: પાડ, ત. વ્દા લાવ.

અવાજ: રસુ... ઉ... જો રસુ...

રસુ: (જરા ત્રાસથી અરીસા પાસે જઈ અક્ષરથી માથું ઝોળતાં) જો—જો—મમ્મી—

[આમ પ્રવેશ કરે છે. વાજ રહેજ પોળા]

સારદા: રસુ! હું એમ કહેતી હતી—

[રસુ તેને બેઠે છે અને અંગ્રેજ અને કપાળ ઉપર કિંમત કરે છે]

રસુ: જો મમ્મી, મને કાર્ડ કહ્યું?

સારદા: (અપીરાધથી) ગેસ ગેસ દવે કાઢી શકો. હું એમ કહેતીની કે આજે તારી વરસગાંઠ છે, અને મેં તો પેરનનજ, રનનજ અને ટેમ્પન જપાને ગોઠવવા અંગ્રેજ કાર્ડો પણ તૈયાર રાખ્યાં દતાં. તારાં કપડાં પણ તૈયાર થયાં દતાં. એ દસકોને ગાર્ડનપાર્ટીનો ઓર્ડર પણ રાધુ આપી આપ્યો દતો, અને દરી માળી—

રસુ: દા; મમ્મી. અને મેં પાર્ટી વખતે માથાનું માવન પણ તૈયાર કરી રાખ્યું છે. જુઓ હું તે ગાઇ સંભળાવું. (એકાએક માથા માટે છે).

'સીંગ એ સિટલ લવ સોન્ગ.'

'બહેન ધ...'

સારદા: (અટકારીને) પણ તારા પપ્પા કાસે કંજા-માંથી આપ્યા...'

રસુ: (વચ્ચેથી) તમે પણ શું મમ્મી! તે તો રોજ-રોજ કંજામાંથી જ આવે છે ને. 'બહેન ધ રકાર્ડિય આર મે...'

સારદા: (અટકારીને) પણ મને ગોણવા તો દે. તો તારા પપ્પા કાસે કંજામાંથી આપ્યા ત્યારે—

રસુ: (વચ્ચેથી અપીરાધથી) શું તમે બી મમ્મી આવી નકારીનકારી પાતો કરો છો અને મને માંભળતાં નથી 'એ-પી સિટલ લવ સોન્ગ' 'મુહવ મ—'

સારદા: (ગોટેથી) પણ તારા પપ્પાએ ના કહી.

જ્યા તારક અતની વેળા આ તારકમાંનાં નાંમને જાહેર થી તે તારકમાં જરિમિત નામે અપાન વપારે અનુક્રમ થશે

રસુ: (અટકાવે) શું ?—શાંતી ?

શારદા: હારે તું સાંભળ તો ખરી. જો, હું એમ કહેતીંતી કે તારા પપ્પા કાલે કલ્યાણમાંથી આવ્યા અને મને કહ્યું કે દવે તો બધી ફેશન તદ્દન બદલાઇ ગઇ છે. આ બધી આપણી તૈયારી તો ખોટી છે. દવે તો બધું તદ્દન સ્વદેશી દળે કરવું જોઇએ. પાર્ટી બી સ્વદેશી, કપડાં બી સ્વદેશી, બસ બધું સ્વદેશી.

રસુ: જો મા! કેવી આદત! ફેશન બી બસ મારી જ વરસગાદને દિવસે બદલાય છે, તે તેને કાંઇ ગિયાર નહિ થતો હોય? જો મમ્મી—મમ્મી—તમે કહો તેમ કહો—તમારે પગે લાડું લાઇસાંગ, પપ્પાને મદારાગ્ન પાસે મોકલેને અને મદારાગ્નને કહી ફેશનને એક દિવસ રોકવાનો હુકમ કરાવેને ?

શારદા: પણ તું જરા ધીરી તો થા. પછી મેં તને બોલાવવા મોકલી પણ તું તો સુઇ ગઇ હતી.

રસુ: જો મમ્મી રે! પણ દવે તો હું જતો છુંને ? જો મમ્મી, મારી બધાં કેવી મસ્કરી કરશે ? પપ્પાને કહેને કે મદારાગ્નને મળે; અને નહિ તો વાઇસરૉયને તાર કરે. . . .

શારદા: (ધીરજ ખોઇ) ઉનાવળી ન ચાને ! સાંભળ, હું એમ કહેતીંતી કે પછી તારા પપ્પાએ કહ્યું કે આ ફેશન તો પેલા મદાત્મા ગાંધી છે તેણે ફેરવી છે. તે તો કહે છે કે બસ બધાએ ખાદી જ પહેરવી, રેડીઓ કા નવો, વૈષ્ણવની જેમ રહેવું અને—

રસુ: હારે તો આપણે દવે જડી માસીની જેમ બધાને મળીને નાહી લેવું પડશેને ? તોગા લાગવાન.

શારદા: ના; ગાંધી મદાત્મા કહે છે કે ટેટોને બાંધ.

રસુ: તો પછી ધુરોળીયોને ?

શારદા: તેમને પણ આકાશ.

રસુ: તે આપણે લટ બી અડશે તો મને નહિ મળે.

શારદા: વળી વચ્ચે આડી વાતે ચડી ? જો હું તને એમ કહેતીંતી કે પછી મેં રાતોરાત બીજાભાષાને ત્યાં માણસ મોકલી ત્યાં કોડી છપાવ્યાં; તબક્કાંદને લાથી નવાં ખાદીનાં કપડાં મંગાવ્યાં; એકલગને બદલે હેમ-રાગનો એવરો મંગાવ્યો; અને દરજીને કપડાં આપેલાં તે લઇને એ દમણાં આપ્યો છે અને તારી રાત બુઝો છે.

જાહી પણ આપેલાં નાંખેને બદલે શહેરનાં કે પવિત્ર નામો વધારે અનુક્રમ થશે

રસુ: જો મમ્મી! તમે કાળાં છો, છતાં કેવાં લાલ્યાં છો!

શારદા: ચૂપચૂપ, એમ ન બોલાય. પછી તારા પપ્પાએ કહ્યું કે—

રસુ: (અટકાવી) એ બધું હું આવીને સાંભળીશ. દમણાં તો મને જવા દે.

શારદા: બહેન, ગાંધીમાસ્તર આવ્યા છે.

રસુ: જો મમ્મી, દવે હું શું કહું ? એક તરફ માસ્તર આવ્યા છે અને બીજી તરફ દરજી.

શારદા: માસ્તરને રજા દે. તારે કાંઇ ગાંધી તૈયાર કરવું નહિ પડે; અને હું તને કહેનાં બુલી ગઇ, પણ આજે તો તારી બહેનપણીએને બહારમાં આવવાનું કહેવડાવ્યું છે અને એ આવતી દશે એટલે તમે ગરબા કરો તો સાફ.

રસુ: મમ્મી, તમે એ બધું માસ્તરને સમજાવજો; હું જરા દરજી પાસે જઇ આવું.

[ઉતરતી રાત. જોયા વિના માણી બધ છે, બીજી તરફથી માસ્તર પ્રવેશ કરે છે. તેમ જાણમાં પાસેલિન છે, શિષ્યક અનામકે છે.]

શારદા: આવે માસ્તર, બેસો. (માસ્તર બેસે છે.) બુઝોને, હું એમ કહેતીંતી કે રસુને તો આજે દેશી ગાંધી ગાવાનું મળ્યું છે એટલે આજે તમારી જરૂર નહિ પડે.

માસ્તર: ધણું સાફ. પરંતુ વરસગાદના ઉત્સવમાં સંગીતને પણ રચાવ હોવું જ જોઇએ એવો મારો નામ મત છે.

શારદા: હો, તેમ હરે; હું કાંઈ તેમાં બાંધ સમજતી નથી. પણ દવે તો આ મદાત્મા ગાંધીએ ફેશન બદલી છે એટલે તવી ફેશનનું સંગીત માવું પડશેને ?

માસ્તર: (લાવણ્યી દળે) લોકીકન એમ છે કે સંગીત એક કલા છે; અને આ જગતની ફેશનો બદલાય તેની સાથે સંગીત—કલાની ઉચ્ચ લાવનાને કુદિત થતા દેખી ન જોઇએ. વસ્તુતઃ લાવના અને આદર્શોની વિચાર કરતાં—

શારદા: (વચ્ચે અટકાવીને) તે બધું તમે રસુને સમજાવજો. બેસો અહીંયાં. હું જરા વાદને વરમી રૂઢ આવું.

[માસ્તર બેસે છે. શારદા બધ છે અને બીજી ગાનુથી જસુ રસુને બોલાવતી લાલાવતી પ્રવેશ કરે છે, તે માસ્તરને જોઇ ચાલે છે.]

જસુ: રસુ-બહેન નથી ? ક્યાં ગયાં ? ક્યારે આવશે ? કેમ ગાવા થોડાં નથી ? આજે નળિપત સારી નથી !

તેમની બહેનપણીઓને શો જાણ હઈ? તમે ક્યારે આવ્યા? કેમ એકલા બેઠા છો?

માસ્તર: કયા પ્રશ્નો ઉત્તર આપું? (બાપણની દળે) ઘણા પ્રશ્ના પૂછાયાં એકેયનો ખુલાસો પૂરો મળતો નથી; જેમ ઘણા શાગો ગિજ કરવાથી એકે રાગ સંપૂર્ણ થતો નથી તેમ.

જસુ: તેની કાંઈ ફિકર નહિ. મારા પ્રશ્ના પૂછવા માટે જ હોય છે; ઉત્તર માટે નહિ. હું તો રસબહેનને કહેવા આવી દત્તા કે તેમને કાંઈક મળવા આવ્યું છે.

માસ્તર: સારે હું જાણસ.

જસુ: હાથે. [દારી પવેસ કરે છે.]
લીલાવતી } - (બંને સાથે) જોડો જસુ
જસુ } જોડો લીલુ

[બંને ઘરે છે.]

લીલાવતી: કેમ, રસબહેન નથી? હું તો તેમની વરસગાંઠ સાંભળી વહેલી આવી.

જસુ: દમણાં આપશે, બેસોને.

[બેસે છે. દારી આવે છે.]

દારી: પુખ્તબહેન, અને કુસુબહેન આવ્યાં છે.

[બંને આવે છે દારી નવ્ય છે]

પુખ્તા: કેમ જસુ, (સારે તરફ જોઈ) રસુ કયા છે?

કુસુ: (આગળ વધી દારીકું મૂકે રાખી) મમ

પ્રતિપાત સ્વીકારશે. ભગિની?

જસુ: (કુસુને માથ ઉપર દળાવેથી તમાચો લખાવી) દવે બેસજેસ.

[પૂણા દીવાલ પાસે અને જસુ પડખે બેસે છે. દારી આવે છે]

દારી: કુસુમબહેન આવ્યાં છે.

[દારી નવ્ય છે, કુસુમ આવે છે.]

જસુ-લીલુ-પુખ્તા: (એક સાથે) દર્શો કુસુમ.

કુસુમ: (બે દારી જોઈ) જે, જે, રસુ તો અહીં નથી જ ને. મેં પાઈ જ દત્તું.

કુસુ: શા કારણે વડે એવું અનુમાનો છે?

કુસુમ: (કુસુને ચૂંટી બાજનાં) તવ, તવ; કારણે બાગી.

[દારી આવે છે.]

દારી: પીરિતમબહેન, અખીનાબહેન અને મુરજબહેન આવ્યાં છે. [દારી નવ્ય છે જ્યાં પવેસ કરે છે.]

પીરિતમ: (એકદમ દોડી કારને તોપા વિના દાય

* નાકમાં એ એકી માટે દર્શનિયમ કે તાવની જરૂર પડે તો આ એ વાક્યો સારી નાખવાં.

લાગો કરી) મુખારકયાદી મારા જીમરની—(રસુને ન બેનાં ચાટકીને) જો—રસુબહેન ક્યાં ગીવાંચ?

જસુ: દમણાં આપશે, બેસોને બધાં. [સી બેસે છે.]
પીરિતમ: કેમ છો બધાં. તમે સમત્યું કે આપ આપરા મામમાં કોઈ જાનું આવીવાંચ. કહે છે જે ધત્તા જ હુસિયાર છે. ધન્તુ મજેનું બોલે ચ. મારાં માયજી તો બસ તેવણાં વખાણ કરતાં ચાકતાં જ નહિ.

અખીના: હા. મેં સાંભળ્યું છે. મારી ફોછી કોકરી બીમાર પડી દત્તી તે એક કલાક બેસીને તેણે સાજ કરી દીધી.

કુસુમ: મેં પણ સાંભળ્યું છે મારા પડોશમાં કેટલાય વખતથી કંકાસ ચાલતો દત્તો તે તેણે તપાવી દીધો.
મુરજ: મારા પડોશમાં એક ઉઘાડિ કુટુંબ વસતું દત્તું તેને તેણે સુધારી દીધું.

લીલાવતી: કહે છે કે મજૂરો અને ગરીબ લોકો તો એ જાણના પડતો બોલ ઝીલી લે છે.

પુખ્તા: શાળા અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ અને બહેનો તો એ કહે તે બધું કરવા તૈયાર થઈ ગયાં છે.

જસુ: મારાં બા કહેનાં દત્તા કે મામ આખામાં બધાં તેનાં જ વખાણ કર્યાં કરે છે.

લીલાવતી: સંગીતમાં પણ એ જાણને નવા પ્રાણ પૂર્યા છે.

કુસુ: એ જાણ તો એ જાણ જ લાગે છે; પણ તેનું નામ શું? [મામ પાછળનાં આંખમાંથી રસુ પવેસ કરે છે. તેનાં કપડાં બધાં ખાલીનાં છે.]

રસુ: જોડો બધાં આવી પણ મારાં? નરો બધાંએ આપણા મામમાં કોઈ અજમ જેની જાણ આવી છે તેની ચાલ તો સાંભળીને?

કુસુમ: અને બધાં દમણાં તેની જ વાત કરતાં દત્તાં. અમારા ભાષાકાકાની ધત્તી—

રસુ: એ જ જતા દોને એ વાત. હું તો એ જાણ ઉપર ઘણી જ ચીંતા છું. અહીં આવે તો હું તો બીજી પણ ન થાઉં.

જસુ: મારા મારી કહેનાં દત્તાં કે તેમને પણ આજે આપણું કહ્યું છે, એટલે એ તો આપશે.

પીરિતમ: આપશે તો આપુને સી દરકાર છે.

* જે સંગીત માગત અજમની નેશ દાખર દોષ તો આ મામ તે બોલે.

રસુ: નહિરતો. પણ જુઓ, આજે કેવું મજેનું પ્રોગ્રામ કહ્યું હતું. પણ પાપાએ કહ્યું કે નાદિ, દબે હેરાન બદલાઈ ગયું છે. મને તો એવી નાસીપાસી થઈ. મારું પ્રોગ્રામ ગધું માર્યું ગયું. દબે સવાલ એ છે જે આપણે કરશું શું ?

[બાપા એકએકની સાથે બુએએ અને એક પછી એક બાપાં બોલે છે.]

લીલાવતી-પુષ્પા-કુસુમ-આમીના સુરજ જણુ:દા: તે પણ વિચાર કરવા જેવું છે.

પીરોન: તારે દબે આપને કરશું શું ?

કુસુમ: મને માતાં તો આવડતું નથી, પણ તમે બધાં મારું સાંભળો તો હું બાપણું કરું.

સુરજ: દા, એ બધું સારે રસ્તે છે, એમ જ કરે. કુસુમ: (બેઠી હોય છે સાંધી આગળ આવી બોલે છે * અને તેમાંની રમૂજોથી બધાં દસે છે. કુસુમ સાંધી વધારે.)

બાપાં: 'ધણું જ સરસ', 'પ્રાસ કેવા છે', 'ખીરાડી ઝીરી હોરી ગાઇ', 'કુસુમ ધણી ચાલાક', 'વળી ગોડું દાવડું', 'આ ધણું મળેનું', વગેરે

કુસુમ: (પૂર્વે થતાં આગળ આવી કુસુમને બેઠી) શાખાઈ, કુસુમ! બાઈ સરસ. દબે ચાલો હું તમને એક વાચન સંભળાવું.

[તે આગળની રીધાઈ ઉપર બેસી બલ છે. તેના એક તરફ પુષ્પા અને બીજી તરફ કુસુમ છે તે બંનેના ખમા ઉપર હાથ મૂકી સહ કરે છે]

ગોડુલના ગોપાલક, બાલક દેવકીસુત્રને રાધે રે. "જાણે નવિદ્ય, આપ ઉપર બાલુ કંસ જાણે કોઈ રે; આપ જતાં તો કેણું દમાડું મારગ જતાવનારું રે" જ્યોત્સના આ બાલક સહુને પ્રાણુ ચક્રી પણ ખાઈ રે.

ગોપ બધા સીધા દુનિયાના અનુભવ છેક વિતાવે રે. તેઓમાં નવ પ્રાણુ પૂર્ણતા કંસથી કાને જાતારે. સત્ય વચન, સત્યાચરણે સહુ સત્યપરામણુ કાપારે, એ અનુપમ નવશક્તિ વડે દાનવના પ્રાણો લીધારે.

* આ જગ્યાએ પ્રતાપ નાટકમાંથી / રાતમાં કાલમાં પ્રેક્ષા કુલગોરા 'ધણું બાપણું ગયવા દારુમંદિમાંથી આવેલી જેઠું એકાદ નાનું બાપણું મૂકું

* અજબ સંજોગી પારી યુગશક્તિથી તે મોહન વશ કોને કે— એ શબ્દ, સજવતી વખતે આમાંથી પછી ૧૪ મુશ્કીની લીટીઓ શરી નાખતી.

ગ્રન્થાવનમાં ગોપીઓનાં કૃષ્ણ મોહું પ્રગટેલું રે. મોહનની મુરલીના રવમાં મુગ્ધ બનેલું મેલું રે. ગોપી દત્તી સહુ વતસલ, તિર્મંગા, હૃદયિક ચક્રાબ્જી રે. મુરલીથી ચેતન આપીને ગલવંતી તો કાપી રે.

ગ્રન્થાવન નવજીવન આપ્યું મોરલી મધુરી વાઈ રે, એ રાતનું સંમીન બધી ગોપીને આનંદદાયી રે. એક સમે દરિયે મુરલીમાં ગોપીઓ ગોલાચરે રે, કામ મૂકી બહુ, બાન બૂલી સહુ, ગાન સુમીને આપારે

એ મુરલીમાં જાલુ ભરેલો મંત્ર જ કાન પામવે રે. સચરાચરમાં, જગ જગતમાં ચેતન અદ્ભુતવારે રે. પારસ કેરા સ્પર્શ અનુપમ સમ એ મુરલીવાગી રે. આત્મનની અણુણીથી શક્તિ ચેતન પામી નથી રે.

એ મોહનનો મંત્ર જ શી છે, કાઈ મને એ કહેશે રે. જાણું હું જો તો જાનનાં મુગ્ધ જુઝીયા એ ઉપદેશ રે. એ મુરલી સમ ચેતનથી વે જગ્યા બધા છે દેશો રે. એ નાદિ જાણો, તો બધું જાણી સાર તમે શી લેશો રે ?

[રેશા મારી જીબા મધ જા]

અંધ પ્રગળો પ્રાણુ સનાતન વૈષ્ણવી કાણુ પ્રગોષિ રે [અભિનયથી]

એ આદી લોકો! કોઈનું દેખે, અંધ જગત સહુ શોધે રે.

[અવન પૂર્વે પાવ છે ત્યાં મારી પ્રવેશ કરે છે]

દારી: શ્રીહાણી યાસે કોઈ જાઈ આત્મા છે અને બંને આ તરફ આવે છે.

બાપાં: (એકસાંધે બૂમ પાડી) એ તો એ જ.

પીરોન: કેં દરકન નાદિ, બંદોનો! એવનો આપના દેખો. આપને બાટું બેસી જ રવીશું જોઈએ તે માસની જ પકરસે.

[સારથ અને બાઈ પ્રવેશ કરે છે. બાઈ ધનન, સુરજ જણે મળે છે અને એક મેલે છે પીરોન સોથી પહેલી બેઠી થઈ બલ નવ છે, એકે રમુ સિવાય બધાં અજબજતાં કામમાં મળે બલ છે] બાપાં: બેસો બંદોનો. હું કાંઈ એવી મોટી વ્યવસ્થા નથી કે મને જોઈએ કાંઈએ લોકમાં થવું પડે.

સારથ: રસુ, જે અજબ જેવાં જાણની તારા પાપે વાન કરેનાં તો એ જ આ ચન્દન બંદોન.

[રસુ તેમની સાથે જરા પણ અવધર વિનવ મક્ક પછીની હોય તેમ તાણેને મેલ રહે છે]

ચન્દનબંદોન: રસવન્તી બંદોન! ખડું બેનાં તો મારે નમારી મારી માગતી જોઈએ. તમે નાનાં છો અને વળી

આજે તમારી વરસગાંઠ છે એટલે તમને તમારી મરજી પ્રમાણે જ કરવું મળે. અને મેં સાંભળ્યું કે સર માણેકલાલે આજે મારાં જેવાર વાક્યોને લીધે તમારો જથ્થો કાર્યક્રમ બદલી નાખ્યો. હું સર માણેકલાલનો આભાર માનું છું, પણ સાથેસાથે તમે નિરાશ થયાં હો તો મને બહુ ખેદ થાય.

રસુ: (હાસિયું કરી) ના, એમાં કંઈ નહિ.

ચન્દનબહેન: મનમાં એાણું ન લાવશો, બહેન; પણ જેમ તમારું નવું વરસ શરૂ થાય છે, તેમ આપણા દેશનું પણ નવું જીવન શરૂ થાય છે. તમે તમારો વિચાર કરો: તમારું ધાર્યું ન થાય ત્યારે તમને કેટલું દુઃખ થાય છે? ત્યારે આપણા દેશનો દબરો લોકો જેમને ધાર્યા પ્રમાણે ખાનાનું, પીવાનું કે પહેરવાનું કંઈ મળતું નથી તેમને કેટલું બધારે દુઃખ થતું દર્શો? એમ બી નિરાશા આગળ આપણી નિરાશા કાંઈ દિસાગમાં નથી. દરજી તો તમે બધાં નાનાં છો. આખું જીવન તમારી આગળ બિંધું છે. તમારે માટે ઈર્ષા રાહ જુઓ છે; કર્તવ્ય તમારી વાટ જુઓ છે; દેશનો પ્રાણ તમારી મદદ માટે સાદ કરે છે. તમારામાં ધીરજ છે, ક્ષમા છે, નતપરતા છે. તમારામાં શુદ્ધિ છે, શક્તિ છે અને પુરોગમે દુર્લભ એવી વતસલતા છે. આ બધું હોય ત્યારે જગતનો એવો કોઈ બનાવ હોઈ શકે નહિ જે તમને નિરાશ કે નિષ્ક્રિય બનાવી શકે. બહેનો! મેં જગત જોયું છે અને હું તમને કહું છું કે આપણા નાનકડા જગતની બહાર ડોકિયું કરીને જોતાં જે દુઃખ આપણી નજરે પડે તેને નિવારવા આપણે જ શરૂઆત કરીએ તો આપણે દુઃખી થવાનો પ્રસંગ જ આવે નહિ.

પીરોળ: બચ્ચીપ્રલ આછડીયા. હું તમારા મટને દબન મલ્ટી છેલ્લે જી. દમે ધત્તા ઉમ્મા વિચાર દરાઓય. જસુ: મેં અગાઉ કોઈવાર આનું સાંભળ્યું નથી. આજે હું નવું શીખી.

લીલાવતી: તમારાં માત્ર વખાણ સાંભળ્યાં ત્યાંસુધી હું માનતી નહોતી. પણ તમારા જેવા ચુરુનું કોણ ન માને? પુખ્તા: વિદ્યાર્થીઓની શુદ્ધિ અને ઊર્મિને આપનાં વાક્યોથી પ્રેરણા અને મતિ મળે છે, એટલે તેઓ બધાં આપને અનુસરે તેમાં શી ગવાઈ?

કુસુમ: રૂઢિમાં મૂંગાબાઈ ગએલાં ને અજ્ઞાન લોકોને આપનાં વચનોથી સ્વનગ્નનાની ઝાંખી થાય છે ને નવી

દષ્ટિ મળે છે; તે માટે હું આપને પગલે જ ચાલીશ.

અમીના: જીવનના જામથી ધાયલ થએલાં અને કમતાકાત લોકો ઉપર આપનાં વાક્યો જાદુઈ કરામત જેવાં છે. આપ તેમના ફિરસતા જેવાં છો. હું આપની અદના દારી રહેવામાં માન સમજીશ.

સરજ: જીવનના વિકટ માર્ગમાં બૂલાં પડેલાં પ્રવાસીઓ માટે આપનાં વાક્યો સોનેરી પ્રકાશની દીપશિખા જેવાં છે. ઉડાઉને તે સંયમ શીખવે છે અને કંજુશને તે ઉદાર બનાવે છે. આપના આ સમતકારથી હું આપને અનુસરીશ.

રસુ: પણ નવીન જીવનને ઉંચેરે બિલેલાં લોકો આપની આ નવીન લાવના સ્વીકારતાં ખૂંદીશ એમ મને લાગે છે. હું તો દરજી રાહ જોઈશ.

શારદા: એ તો એવી જ છે; એનું જોશું મણુશી નહિ. હું એમ કહેતીંતી કે મને કાંઈ સમજતું નથી તો પણ તમારું કહેવું મળે છે. ફક્ત આ ખાવાનું આપણી ચંચુ ને નથી મળતું.

કુસુમ: જરાજર છે; ઉપાધાર જ અધ્યાધાર!

ચન્દનબહેન: ના બહેન, સરજેસરખું મિત્રમંડળ એકેન થયું હોય અને થોડું ખવાય, થોડું ગવાય અને નિર્દોષ આનંદ થાય તેની વિરુદ્ધ કોઈ જ ન હોય. અહીં પણ કોઈ મધુર કંદલાળા બહેન જે એકાદ મરખો ગવડાવશે તો હું ધારું છું કે બધાંને બહુ આનંદ થશે.

કુસુમ: (લીલાવતીને ધસડી લાવી) એવાં તો આ લીલાવતી છે, પણ બહુ શરમાળ છે.

લીલાવતી: ના બહેનો. ચાલો હું મરખો ગવડાવું.

શારદા: છોકરીઓ સહુ આમ આવો.

[વચરે છોકરીઓ આવે છે. બધાં હારમાં જોડવાય છે અને લીલાવતી સરુ કરે છે.]

લીલાવતી:

બીડીબીડી આંગલિયાની કુંજે હો આજ,

મુંજે છે કોઈ દિવ્ય કેકિલા:

કોઈ દેખે નહિ પરંતુ કુંજે હો આજ,

મુંજે છે કોઈ દિવ્ય કેકિલા.

સાખી

ચન્દ્ર દિસે નહિ આભામાં,

રજની કાળી ધોર;

શાન્ત રવરે દટુકી રહી,

અંતર જગલે ધોર:

ગોર નદિ એ છે માત્ર એક કૌકિલા હો આજ,

ગુંજે છે કોઈ દિવ્ય કૌકિલા.—જીડી૦

કાળી નિશામાં કાળી જો,

લાળી શકે નદિ નેન;

ક્યાંથી સુખીને ગીત જો,

ગોળાશો દર્મ્ય બેન:

વેન વીસા પછી જ નેશું કૌકિલા હો આજ,

ગુંજે છે કોઈ દિવ્ય કૌકિલા.—જીડી૦

ગુંજન એ પૂરું થયું,

રગરણે નદિ કે રાગ;

ગેલાનો મુત્તા રલા,

માલી કેવળ કામ:

નાન બહેનો નદિ તો ગુલાશી દેશે લેવ આજ,

ગુંજે છે કોઈ દિવ્ય કૌકિલા.—જીડી૦

[યશો પૂરો થતાં સહુ પોતપોતાને સ્થાને બેસી નવ છે.]

અન્નબહેન: વાદ બહેનો! શું સુંદર કાવ્ય છે.

શી ખૂબીથી તેમાં સત્ત્વળતાબધ છે. આપે મને આજે આપના પ્રેમથી નવકાવી છે. આ કાવ્ય ઉપરથી લાગે છે કે આપ બધા મારી લાવનાને પૂતને છો. બધાં મારા મતને ગણતા છો. બધાએ મારી નાની ક્રિયાઓને મોટી કરી બતાવી છે. મને એથી ઉત્સાહ આવે છે. દવે તો હું આપની વચ્ચે આ ગામમાંથી જ માફ કામ શરૂ કરીશ. કૃપા કરીને કહો—મારી સાથે કૌણકૌણ શું શું કામ કરશે? આજો આપણે અહીં આજે જ અહીં નહીં કરીએ.

[આ વાક્યથી ધારતી ખાઈ બધાં એકઠમ હાસ્ય થઈ નવ છે. અન્નબહેન પણ એમાં થઈ શારદા સારે જુએ છે.]

શારદા: એ બધામાં મને કાંઈ સમજણ પડતી નથી.

મારે તો ધરના કામમાંથી ચે કયા હાંચું આવવા છે?

મને માફ કરશો.

[નવ છે]

અસુ: મારે લજ ઘણો અજાણસ ગાડી છે, તે પૂરો કરી રહું પછી વાન; દમણું તો—[નમન કરી નવ છે]

હીલામતી: કાંસે જ આપણે ગરીબોને આપણું અણું ધન વહેથી દ્રઢજો તો તેઓને જો દિવ્ય કાવ્ય પછુ નહિ

મળે અને આપણે પણ ગરીબ યશ્ન જશું. દમણું તો પૈસા ખૂબ એકઠા કરવા જોઈએ. [નમીને નવ છે]

પુષ્પા: હુવાનોને તેમના વડીલોનું બંધન હોય છે અને એ તોડવું તે સંસાર સામનો મોટો અપરાધ છે. મેં મારાથી નહિ બને, માટે— [નમીને નવ છે]

કુસુમ: કેળવાએલાં લોકોને સમજાવવાં એ જોડવું થઈએ છે તેટલું મહિલું આજના રૂઢિગત લોકોને મન નવવાનું નથી. માટે અજાણ દૂર થાય અને રૂઢિ તરી નવ લાંચુધી રાદ જોવી જોઈએ. ત્યાં સુધી— [નમીને નવ છે]

અમીના: આ દુનિયા જોટલી ખરાબ છે કે શિર રતાઈ લોકોનું તેમાં કામ જ નથી. પહેલા દુનિયાએ સુખરતું જોઈએ. ત્યાં લગી— [નમન કરીને નવ છે]

મુરઝ: જ્યાં સુધી બધાની ઉપજ એકતરખી થઈ ન હોય ત્યાંસુધી સામાજિક કાર્યોમાં બેદલાય રહેશે

પહેલાં બેદલાય દૂર કરો. પછી—[નમન કરીને નવ છે]

પીરમન: દમાઈ અડું છે ઠે. ધનું મળેનું, પત આપ દુનિયાનો વેદવા? કેમ માલે ટે બી જોડું ટે. જોઈએ જ ના? આજો આજેજ.

[નવ છે]

કુસુમ: તમે બધાનું શા માટે સાચું માનો છો? અમે બધાં યાદવો જેવાં છીએ કેસનુ રાજ્ય હોય ત્યાંસુધી કૃષ્ણને લજજો અને કૃષ્ણ રાજ્ય થાય જોટલે તેને આપના કરાવીએ.

[નમીને નવ છે]

અન્નબહેન: (રસુને) બધાં જ ગયાં! બધાંજો ઉત્તર ના છે. નવીન પંથ કાપનારાઓ દમોશાં એકલાં જ હોય છે. બધાં ગયાં, રલાં છીએ માત્ર તમે અને હું. તમારે પણ જવું છે?

રસુ: ના બહેન; આજે મારી વરસગાંઠ. મને આજે મને ગમે તેમ કરવાની છૂટ છે. (છૂટાડીએ પડીને) હું આપની શિખા હું, મને દોરશો? મને—

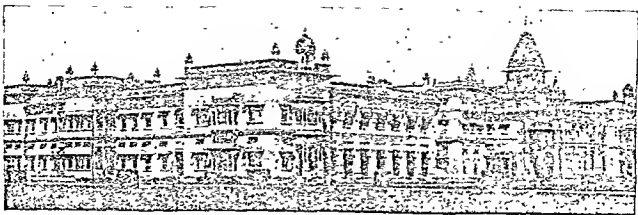
અન્નબહેન: (તેને હાલી કરતાં) બહેન! બહેન!! બહેન!!!

[આ વાક્યોની શરઆતથી પડો

પડવો શરૂ થાય છે અને પડે છે]

સુનિકુમાર મ. હાઈ

આઈસ ક્રેસિઝ • હિંદુ યૂનિવર્સિટી બનાવ

બનારસ હિંદુ યૂનિવર્સિટી

ભારતભૂષણ પંડિત મદનમોદન માલવીય-જીની બનારસ હિંદુ યૂનિવર્સિટીને સુજ્ઞાને આચાર્યશ્રી આનંદશંકરભાષીની બેટ કરી ત્યાં મુખી એ યૂનિવર્સિટીનું નામ આપણે ત્યાં ગણુ જાણીતું નહોતું. અને વિદ્યાર્થીવર્ગમાં તો છેલ્લા થોડા વર્ષોમાં જ એ જાણીતું થયું છે.

આનંદશંકરભાષીએ એ યૂનિવર્સિટીના આચાર્ય અને વાઈસચેન્સેલર—કુલનાયક—પદે જઈને શી સેવાઓ આપી છે તેના વિસ્તારનું આદર્શ ક્ષેત્ર નથી. પરંતુ તેના આચાર્યપદ ઉપરાંત એક રજવાડા જેવડા આંટીયું-ટી-વાળા ને વિસ્તારી વહીવટનો જોભો અતિવિકટ હોવા છતાં પણ તેઓ એકસરખી ધીરતા ને ગૌરવથી ચલે ત્રાય છે એ વાતનો ઉદ્દેશ કરવા બેઠ્યો. એ યૂનિવર્સિટીમાં એક કાળે જહાનપુર સરકાર અધ્યાપક દત્તા, પ્રે. કેશવદેવ દત્તા, — ઘણા નામાંકિત અધ્યાપકો દત્તા. સૌ એક પછી એક અક્ષાંશપાદ, કલકત્તા વગેરે યૂનિવર્સિટીઓમાં આદરવા ગયા છે. આચાર્ય કુવ એ વિદ્યાર્થીક સાથે એકતા સાધી હજુ ત્યાં કુવ શા અચળ પ્રકારે છે.

કેઈ પ્રેક્ષક આવીને હિંદુ યૂનિવર્સિટીનાં આજનાં મકાનો જુએ, એનો વિસ્તાર જુએ, એની જુદીજુદી શાખાઓ, એની શિષ્યસંખ્યા અને એની આત્માર મુદ્ધિની પ્રગતિ જુએ, અને એને કહેવામાં આવે કે આ બધું માત્ર સોળ જ વર્ષનું કામ છે તો બનાર આશ્ચર્યમૂલક થઈ નવ તો નવાઈ નહિ.

એની ઉત્પત્તિ, એની પ્રગતિ ને રચિતિ તથા એની ભાવિ મહત્વપાકોક્ષાઓ બધું એક જ વ્યક્તિને આભારી છે: પંડિત મદનમોદન માલવીયજીને.

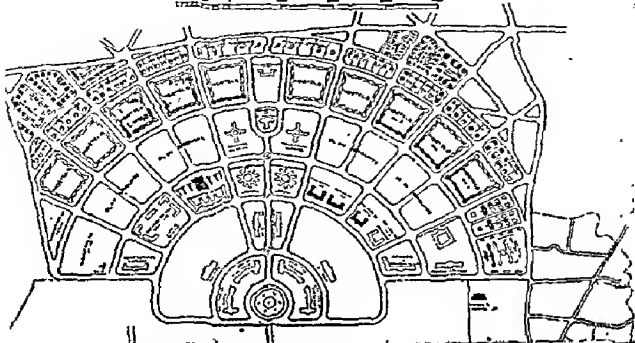
ઇ. સ. ૧૯૦૧માં એનું પહેલું 'પ્રોપોઝેટસ' બહાર પડ્યું. માલવીયજીએ નાણાં માગવા માગ્યાં અને આ જમાનામાં દુર્લભ એવું 'સફળ સિયુક'નું બીરૂં આપ કર્યું. થણું કરીને ૧ કરોડ અને ૧૬ લાખ રૂપિયા એમણે એકઠા કર્યા અને ઉપરાંત જોધપુર, બિકાનેર, પતિયાળા વગેરે રાજ્યો તરફથી વાર્ષિક રૂપિયા ૨૪૦૦૦ ની મદદ મળી. આ પૈસા એકઠા કર્યા તે પહેલાં લોર્ડ હાર્ડિંગે માલવીયજીને ખાનગી જોડ આપેલા કે તમે જેટલું એકઠું કરો એટલા અરધાઅરધ સરકાર આપશે. પણ એ કશું બન્યું નહિ. બેંકે માલવીયજીએ તો કે'દલા-ડાની તેની આશા છેડી દીધેલી.

યૂનિવર્સિટીનાં મકાનોની સ્થાપત્ય-યોજના વિ-ખ્યાત એન્જિનિયર અને સ્થપતિ દાનનીર સર ઝંઘારાને તૈયાર કરી: મિસિલ એવી જેસન્ટે 'સેન્ટ્રલ હિંદુ કોલેજ' અર્પણ કરી અને અમરતાની આશિષ આપી; અને સંવત ૧૯૭૨ની વસંત પંચમીએ—ઇ.સ. ૧૯૧૬માં—પાયો નંખાવો. હજુ એ એ પાયાના પથરનાં પૂજન દર વસંતપંચમીએ થાય છે.

વસંતપંચમી એ હિંદુ યૂનિવર્સિટીનો અતિ મહત્વનો ઉત્સવ છે અને ગણુ જ ગૌરવ તથા ઉમેગથી તે વર્ષેવર્ષ ખાજખાજ આવે છે. વિશ્વવિદ્યાલયનાં વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થિનીઓ તે દહાડે પાસંની રંગનાં વસ્ત્રો પહેરે છે, અધ્યાપકો પોતપોતાના પદવીદાનના જભાઓમાં સફૂં થઈને આવે છે; અને પછી કુલનાયકના આધિપત્ય નીચે સૌનું સરવસ થાય છે. અહીંથી ત્રણ દગ્ગર શિષ્યોનો સમૂહ વિશ્વવિદ્યાલયનું નીચેનું કુચગીત ગાતો થાય છે:

BENARES HINDU UNIVERSITY LAYOUT PLAN

SCALE 1:50,000

जाना-सो बिंदू युनिवर्सिटीनी स्थापत्यविद्या दर्शावता नशरी।

लोहुर अतीव सुन्दर, यह सर्व विद्या की राजधानी।

यह तीन छात्रा है भारी काशी।

यह ज्ञान-धर्म और सत्य रक्षी ॥

रंग के रम्य सट पर, यह सर्व विद्या की राजधानी।

—मसुर०

नये नहीं है यह ईश्वर पत्थर।

है विश्वकर्मा का कार्य सुन्दर ॥

त्या के कीर यह मन्दिर, यह सर्व विद्या की राजधानी।

—मसुर०

यही की है यह पवित्र शिक्षा।

कि सत्य पहले फिर आत्मरक्षा ॥

रिज्जद से इती पर, यह सत्य विद्या की राजधानी।

—मसुर०

यह वेद ईश्वर की सत्य बेनी।

कने जिन्हें पद के प्रकाशनी ॥

ने रखे वहाँ पर, यह वेदविद्या की राजधानी।

—मसुर०

वह मुक्तिपद को दिखाने वाले।

सुधर्मपथ पर चलाने वाले ॥

ले पूले बुद्ध संकेत, यह ब्राह्मविद्या की राजधानी ॥

—मसुर०

सुख्य धर्मों केवरना रक्षणी।

नष्टाये उरमें करीब तुलसी ॥

भला हो कविता का वर्णन आकर है यह वागविद्या की राजधानी।

—मसुर०

विविध कला अर्धशास्त्र गायन।

प्राणिविज्ञान भूमायन ॥

प्रतीयो-प्राची का खेल सुन्दर, यह विश्वविद्या की राजधानी।

—मसुर०

यह मालवी की है देवभक्ति।

यह उनका माहम, यह उनकी शक्ति ॥

प्रगट हुई है नवीन होकर, यह कर्मवीरों की राजधानी।

—मसुर०

पछी सर्व पेक्षा पापाना भयानकेश आश्रम।

नय छे, त्यां आत्मज्ञो वेदका विविधा, पूजन कर्षे छे।

जे विधि पूरा सवा पछी मरभस पाछुं रे छे।

अने कुलनायकना आवास आगम आरंभ छे, त्यां

कुलनायक विद्यार्थिओनि विश्वविद्यालयनु ध्येय अने तेनी

गठे-अन्धो संसगावे छे, पछी मिहःई बदेआय छे अने

अनी साधे-गदगःई संझाना भुधु आरिषतुं देसदिधुं

१ वसन्त अने २ अती अने नरी; ३-५ उपरि भागपुसी।

સૌવન કલ્પના કરતું વિજયાર્થ વ્યય છે.

ઉત્સવો એ તો જીવનમાળાના મણકાઓમાં મેર જેવા છે. બીજા પણ્ય ધણા ઉત્સવો ઉજવાય છે. કૃષ્ણ-જન્મ-માહત્તીના ઉત્સવોમાં પંડિતજી અને કુવ સાહેબ (ત્યાંના કુવજી)ની કથા થાય છે. તથા રાત્રે કૃષ્ણજન્મનું સ્વસ્ત્ય સમગ્રવર્તી એકાદ નાટિકા લગવાય છે. એ-જનીઆરિંગ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ પોતાના આધિદેવ વિશ્વકર્માની પૂજાનો પણ ઉત્સવ કરે છે.

હિંદુ યૂનિવર્સિટી માટે યુજ્જસનમાં ધણા વિદ્યાર્થી-ઓમાં કેટલુંક અજ્ઞાન છે. કેમકે પૂછે છે કે હિંદુ યૂનિ-વર્સિટીમાં મેળવેલી ઉપાધિ-ડિગ્રી-બીજે આજે કે નહિ? કેટલાકો એમ જ માને છે કે એ યુજ્જરાત વિદ્યાપીઠ જેવી સરકારથી સ્વતંત્ર વિદ્યાપીઠ છે. આને સીધે ધણા એનો પુરતો લાભ લઈ શકતા નથી.

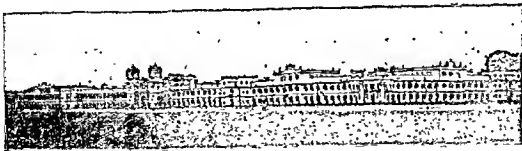
બીજી યૂનિવર્સિટી કરનાં હિંદુ યૂનિવર્સિટીની વિ-શિષ્ટતા એ છે કે એ કેવળ પરીક્ષા જ લેતી નથી: એ સંચાલનક વિદ્યાપીઠ છે. અને એની વનવની—અદારના દેશાની યૂનિવર્સિટી જેવી—એ મહાવહાલેલી છે. આથી એક જ સ્થળે શિક્ષણનું એકમાર્ગ ને અપાર સુંદર વાતા-વરણ સર્જી શકાય છે. ઉપરાંત અભ્યાસની ભુરીભુરી

સાધનાઓનું ત્યાં મિત્રાન અને સદમાર સાધી શકાય છે.

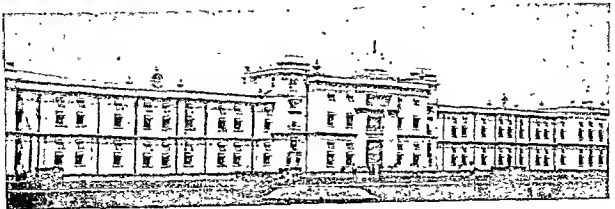
યૂનિવર્સિટીએ ૧૩૦૦ એકર જમીન ખનારસના મદારાન ખાસેથી ખરીદી છે. એ જમીન ઉપર સુંદર રચનાનું નાનું ગામ વસતું હોય તેમાં એનાં મકાનો આવેલા છે. આ ઉપર આપેલા નેકશામાં ખનાવેલી એની સંપૂર્ણ રચાપસંચોજના ઉપરથી આજે તથા એ ગયાં મકાનો બંધાઇ રહેશે તારે કેવી જણાશે તે બોધ શકાય છે, અને એ ઉપરથી સંસ્થાની મદરવાકાંક્ષા પણ સમજી શકાય એમ છે.

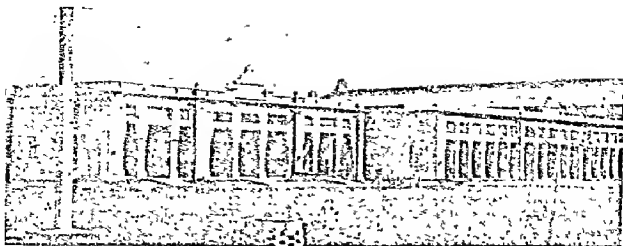
આજે કોઈનો પણ જાણિત ભારત વિશ્વવિદ્યાલય તો કહી શકાય એમ હોય તો એ આને એકને જ. હિંદુસ્તાનનો કોઇપણ પ્રાંત, કોઇપણ ખૂણો એવો નથી કે જેનો વિદ્યાર્થી અહીં ન હોય: અને ખાસ કરીને અહીંની એ-જનીઆરિંગ કોલેજ * એ સર્વદેશીયતા માટે

* એ જ માસના 'પસપ્ત'માં 'સ્વદેશી' નામના અગ્રણેયમાં એની ઉત્પત્તિ વિષે આજે જણાવે છે: 'સ્વદેશી માની દૃષ્ટિએ જીવનની શુદ્ધિ ઉપરાંત સ્વદેશી ઉદ્યોગોના સંબંધમાં માલવિયાજી આશાવાસ્ત્વ માહિતી મુજાવે છે એઓ ૧૯૧૬-૧૮માં 'ઇન્ડિયન કમિશન'ના મેમ્બર હતા, ત્યારે એમણે મેંગલ તરીકે કમિશનના રિપોર્ટ સાથે હિંદુસ્તાનના ઉદ્યોગોમાં પડેલા વિશ્વ તથા એના પુનર્જીવનનાં સાધન એ વિષે એક કત્તમ નોંધ

હિંદુ યૂનિવર્સિટીનાં હોસ્ટેલ્સ. નીચે: શાળાવાના હોસ્ટેલ

એન્જીનિયરિંગ વર્કશોપ

વિશેષ અભિમાન લઈ શકે છે. નાયબકોર ને કેપ કોર્મોરીનથી, રસિયોન ને મત્રપાલથી વિદ્યાર્થીઓ અહીં આવે છે. આસામી, નેપાલી, ગુજરાતી, કાશ્મીરી, પંજાબી, ગુજરાતી, દક્ષિણી, અગળા, —અહીં કોણ નથી એ જ કહેવું મુશ્કેલ છે. આયું સર્વેશીય વાતાવરણ બીજી કોઈ કોલેજ કે યુનિવર્સિટી ખાતે એમ નથી. અને એ જ દિલ્લિ વિશ્વવિદ્યાલયની અનેક વિશિષ્ટતાઓમાંની મુખ્ય વિશિષ્ટતા છે.

ભુવંશુકા મળી ૩૨ શિક્ષણખાતાઓ અહીં છે. કેટલાક તે ગણે હોય છે તેવા છે, જ્યારે અમુક તે દિલ્લિ યુનિવર્સિટીની જ વિશિષ્ટતા છે. લાખકા તરીકે પણ છે. યંત્રાગતના ઓપ્રોગિક અગ્રેસર સર રાજેન્દ્રનાથ મુરરજીએ ૧૯૧૭-૧૮ના ઇન્ડસ્ટ્રિયલ કમિશનના મેમ્બર તરીકે એના હુકાર કાઢ્યા કહેવાય છે કે માલવિયાજી જેને મહાન મહાનશાળી બુદ્ધિ પ્રસવતો મુશ્કેલ કમિશનમાં બીજે કોઈ નહોતો. જે જ્ઞાન એમણે એ ઇન્ડસ્ટ્રિયલ કમિશનમાં વિશેષ સંયોધિત અને સર્વગિત કર્યું એને વ્યવહારમાં મૂકવાનો આદેશ એમણે ઇન્ડસ્ટ્રિયલ કમિશનમાંથી બહાર તરત જ (૧૯૧૮માં) કર્યો. બનાવસ દિલ્લિ યુનિવર્સિટીમાં 'ટકોનોલોજી'ની એક વિભાગ શાખા યોજા અને એની પહેલી ઇડ રૂપે એન્જીનિયરિંગ કોલેજ સ્થાપી, જે આજપિ દિલ્લિસ્થાનના અનેક પ્રાંતોમાંથી વિદ્યાર્થીઓને આકર્ષે છે; અને એની સાથે બી.એસસી, એમ.એસસી માં કેમિસ્ટ્રીના વિષયમાં એક ઐક્ષિક વિષય તરીકે 'ઇન્ડસ્ટ્રિયલ કેમિસ્ટ્રી' લખાવ કરી, જેની અનેક સાખા-પ્રશાખાઓ દીકરીઓનો વિસ્તાર, રસ-પ્રત્યક્ષિની કમ્પાઉન્ડી માફક, દિનપ્રતિદિન વધતો જાય એમ ચાલ્યા છે. . . . આજબી મેકેસિ-પન્થી કેન્દ્રની એ આજપણે એકદેશી વિદ્યાન કરી રીધા છે. વળી એને પરિણામે બના

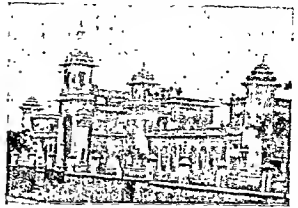
Mining અને Metallurgy (ખાણ અને ખનીજ-શાસ્ત્ર), કે જેમાં B. Sc.ની ડિગ્રી અહીંથી મળી શકે એટલી સગવડ છે, એ શિક્ષણ બીજે ક્યાંય નથી અપાતું; —ખાસ કરીને Metallurgy (ધાતુવિદ્યા)નું જો કે ખાણ (Mining) માટે સરકારે મળ્યાદમાં એક શાખા ઉપાડી છે. આપણે ત્યાં હજી સુધી એ શાખાની જરૂર જણાય નથી, કારણકે ગુજરાતમાં ખાણો ઓછી છે અને છે તેનો ખીમતવળી પ્રયોજ સક્ષમ નથી. છતાં પણ ગુજરાતના વિદ્યાર્થીઓ એ તરફ નથી આકર્ષાયા એવું નથી. આ ખાતાના ગણ્યાગાંઠ્યા વિદ્યાર્થીઓમાં પણ ગુજરાતી પાંચ છ વિદ્યાર્થીઓ છે, અને તે પણ આગળ પડના ને પહેલી પંક્તિના. અને એ વિભાગના અધિકારી શ્રી નગીનદાસ ગાંધી પણ ગુજરાતી જ છે. એમના

કારીગરો અને કેળવણીના વર્ગો એ બે વચ્ચે અનર પન્થી પડ્યું છે, અને કારીગરનો કેળવણીનો મુશ્કેલ પણ પોતાના બાપદાદાનો માનવંતો ધોષો છે. બીજી માસિક પગાર અને દુકાની સાહેબીચાથી સરકારી નોકરી વખતે પસંદ કરે છે. પરંતુ સદ્-આચરે કે કુભાચરે હવે નોકરીઓનાં દ્વાર સંકેતો થઈ ગયાં છે અને તેથી કેળવણીના મુશ્કેલો ઓપ્રોગિક અને બેધારી જીવન તરફ વળવું પડે છે. પન્થી દેગમાં હલોગ અને બેધાર પૂરવા ન હોવાથી એ માર્ગ પણ બંધાયો જાય તો નથી. 'વિજયલ કોલેજીયેશન' અને સામાન્ય જલ્લની શિક્ષાન-પન્થીને બાદે 'ઇન્ડસ્ટ્રિયલ' અને 'કમરસેસ' અને વેરવ શિક્ષા તરફ વળવાની આ ઓપ્રોગિક રૂપરેખા જમાનામાં બહુ જરૂર છે, અને તેથી ધેરિત માલતીપાછળે, ગાંધીજી જીવન માટે એમને પાસ આદર કર્યાં, ઓપ્રોગિક શિક્ષાને બનાવસ દિલ્લિ યુનિવર્સિટીમાં ગદ્યતત્ત્વ સ્થાન આપ્યું છે.'

જેવા ઉદ્યમી અને ચોક્કસ અધ્યાપક અદી નિરૂપ છે. દબ્બુ નદિ જોડાએલા એવા આ જ્ઞાનભેગમાં વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ અવકાશ છે. કદાચ અધ્યાપક પછી નરત કમાણીનું સાધન ન ગણી આવે, પણ અસંખ્ય સમય જોતાં એ ક્ષેત્ર વિકસશે એ નક્કી છે. એ ઉદ્યોગના ક્ષેત્ર માટે ગુજરાત કેવળ ધેસો નહિ પરંતુ માણસો પણ તૈયાર રાખે તો અબુચનુ નથી.

એનું જ એક બીજું ક્ષેત્ર છે: Industrial Chemistry—ઔદ્યોગિક રસાયણશાસ્ત્ર. આમાં પણ B.Sc. ની ડિગ્રી સુધી અભ્યાસ કરાવી શકે છે. એ સિવાય પેટાખાતામાં (ceramics) માટીકામ, સાણીની ગાવટ વગેરે શીખી શકાય છે. સ્વાંના કોઇ સાધનારૂપ અભ્યાસના B.Sc. સ્નાતક થવા કરતાં આવા કોઇ દુકાનના સ્નાતક થવું એ વધારે સાફ છે. કેમકે એ ત્યાંની વિશિષ્ટતા છે, અને જે બીજા શીખવાની તક નથી.

આ ખાતાંઓ વિષે એક ગેરસમજીત દૂર કરવી જોઈએ. અહીં આવતા કેટલાંક વિદ્યાર્થીઓ ખાસ કરીને આ બે ખાતાંઓથી કાર્મિક અસંતુષ્ટ થઈને ચાલ્યા નવ્ય છે, અને એ Bogus (પોકળ) છે એની ખાતો કરે છે. એનાં કારણો અનેક છે. એક તો અતિ નિયમના ટેવાએલા અદીની થોડીધણી અનિયમિતતા હોય તો તે સહન નથી કરી શકતા. બીજું કોલેજોમાંથી અધ્યાપકનો તૈયારજોરાક જમવાની ટેવ લઈને તેઓ આવે છે. અદી ખાસ કરીને ઔદ્યોગિક રસાયણશાસ્ત્ર (Industrial Chemistry) માં તો જેને જ્ઞાન મેળવવાની તનજા હોય, એ જ સાચું જ્ઞાન મેળવી શકે છે. તેમાં મહેનત ખર્ચ કરવી પડે છે. નહિતર B.Sc.ની ઉપાધિ સિવાય બીજું કંઈપણ લીધા સિવાય એ ખાજા ફેરે છે. ખાણ અને ખાણશાસ્ત્ર (Mining and Metallurgy) માં ખાતાંઓમાં પણ એમ જ થાય છે. અદી આવતાં વેન જ આજીવાજીના બીજા વિદ્યાર્થીઓ એ ધંધાની નિરૂપયોગિતાઓ તેમના કાનમાં ફેરવા માટે છે. તરત ન મળતી મોકરીઓ, એ ધંધાનું ધંધા તરીકે જૂજ-પણું, અને પછી પડે જ રહેતી એન્જનીયરિંગ કૉલેજમાં દાખલ ન થઈ શકવાનો ખટક આ ગધું એને પાછો કેવળ B. Sc. થવા મુંઝાઈ કે પુના ધકકે છે. આ માટે ખરી વસ્તુસ્થિતિ સમજવી થો છે. ગુજરાતમાં નથી ખાણો કે નથી કોઈ ખાણનું કારખાનું.

મીડિકલ કોલેજ

એને માટે ક્ષેત્ર બદલ જ છે અને એ જરા સંકુચિત પણ ખરું. જતા એ ધંધાનું ભાવિ જરૂર ઉત્તરવત છે. પણ કોઇ દલીલ કરે કે ઉત્તરવત ભાવિ હોય એટલા ખાતર કાંઇ આપણો વર્તમાન જગાડાય છે? આવા સવાલનો જવાબ જ નથી. જતાં પણ જે આવતા હોય એ જરાજર તોલ કરીને જ આવે તો સાફ, વળી અહીં આવ્યા પછી થોડા દિવસની વેફરી પછી મુ-શ્કેલીથી કોઇ ગુજરાતી ચાલ્યો નવ્ય સારે ગુજરાતી પોતા એ કહ્યું તરત સંભરી આવે છે. સ્વાંની કોલે-જની સાહેબી કમળોમાં રહેલાને અદી રહેવું જરા થોડા વખત આકર્ષે પણ લાગે. જોકે હવે તો ગુજરાતીઓ વધી જતા એ જોઈએ થયું છે. ગાંધી એટલું તો લાગે જ છે કે સામાન્ય કોલેજોના સાધારણ B.Sc. થવા કરતાં અદીના Miningના B.Sc. થવું સાફ છે.

એન્જનીયરિંગ કોલેજમાં વિદ્યુત અને યંત્રશાસ્ત્રના B.Sc. થવાય છે. મહેસુર વિદ્યાપીઠની એક ઇન્જનીરી કોલેજ આદ કરતાં વિનુતમાં ઉપાધિ આપતી આ એક જ કોલેજ છે, અને એના વિદ્યાર્થીઓની સર્વેક્ષાના જોડાએ સારે જ ખર્ચ પડે કે આ કેટલી વિખ્યાન છે, એનું મિત્રણ કેટલું ઉમદા છે. અદી એ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ સાહેબ વિષે એ શબ્દો અરથાને નહિ ગણાય. એ કિંગ સાહેબનો ગોજાતો સ્વભાવ, વિદ્યાર્થીઓ તરફની લાગણી, શિક્ષણ પરનું તેમનું પ્રયત્ન એ ગધું જોતાં સિંચેલી તેમના તરફની લક્ષિત જરા જે અરથાને ન લાગે. એ વિદ્યાર્થીઓ સાથે મીતો ગાય. 'વંદેમાનરમ' પોતે ગાવા લાગે. 'કારસ'માં ન ગાઇ શકનારા છોકરાઓને શરમાવે. પોતે જ 'કારસ' નવચાવે. પશ્ચિમાં

ગીતા પણ હોકરાઓને ગાઇ ક્ષેત્રવાલે, રંગમૂમિ ઉપર મેકબેથ તરીકે આવે અથવા 'I love to be a Sailor'નું ગીત ગાય સાથે હોકરાઓ તો નાળીઓની વર્તી વહેવડાવે. એવાને કોણ ન આહે ! અને શી એની પોતાની કૌલેજ પ્રત્યેની સમતા અને મદદરવાકાંક્ષા !

Arts કૌલેજ વિશે બહુ નથી લખ્યું, કારણ એ વિશે હું બહુ જાણું ત્યાં છું. તરતજાનમાં મુત્ર સાહેબ પોતે છે એટલે ગુજરાતી પિઠાર્થિને ખાસ આ-કર્ષણ થાય, વિજ્ઞાનમાં રસાયનશાસ્ત્ર, પદાર્થવિજ્ઞાન-શાસ્ત્ર, બુરતરશાસ્ત્ર, પ્રાણીવિદ્યાશાસ્ત્ર, વનસ્પતિશાસ્ત્ર વગેરે પણ છે. M. Sc. કે D. Sc. સુધીના અદી અભ્યાસક્રમ છે. ખાસ કરીને અદીની પ્રયોગશાળાઓ સૌથી સુંદર ને સુસજ્જ છે. સાથેના નવાં અને પુસ્તક છે. પદાર્થવિજ્ઞાનના M. Sc. થવાની સગવડ ખીલ કરનાં અદી વધારે છે, એમ માટે માનવ છે. બીજાં ખાનાંઓમાં આયુર્વેદ, સંસ્કૃત વગેરે પણ છે.

સીઓ માટે અદી ખાસ કૌલેજ છે તે વિશ્વ-વિદ્યાલયને એક છેડે બીજી વહીવાળા એકાદેકા મકાનમાં

છે અને ત્યાં ઈન્ટર સુધીના શિક્ષણની તથા રહેવાની વ્યવસ્થા છે. તે પછી તેઓ ખરાર આવી કૌલેજમાં વિદ્યા છે. પછાતા શિક્ષણવાળા સંયુક્ત પ્રાંત દણ આ બાબતમાં ખૂબ પાછળ છે, એટલે આપણને જે સદીઓનું લાગે એ એમને મન નવીનતાની ટોચ છે.

દલે કૌલેજના જાણ સ્વરૂપ વિશે. આ લેખ સાથે આપણે નકશો એની સુંદર સ્થાપત્યમંડપનાને ખ્યાલ આપી શકશે. પણ એમાં ન વેષ શકાય તે એની જલસમૃદ્ધિ. ૨૦,૦૦૦ આડ એના રસ્તા ઉપર આજમુખી ઉલેસમાં આગ્યાં છે, અને આખી યોજના પૂરી થતાં એ આને જૂમિ જળી રહેશે. એનાં મકાનોને દિદી સ્થાપકોના પાટ આપવાનો પ્રયત્ન થયો છે. એની કારી-ગરી, ખારીઓ, શોબનો, એના ઉપરના કાશો વગેરે આકર્ષક અને ગૌરવભર્યાં લાગે છે.

એક જ માણસનો પ્રજા સંકલ્પ. કાર્પસામકતા અને આદર્શવાકિન શું કરી શકે છે તેનું આ વિશ્વવિદ્યાલય અભેડ ઉદાહરણ છે.

વિનોદસય વસાવડા

સાહ્યી આખીદમિયાં સૈયદ

એ ગુજરાતના એક દક્ષ કેમિસાળજી (સ્વપરોપકાર) છે એટલેની ટેગ ખલે સદા સજ્જ રહેતા તેમનો કેમેશ કોઇ પણ ચિત્ર-પ્રદર્શને ઝડપના તૈયાર જ હોય છે અને લક્ષ્યવેધીની માફક વાગ્યે જ કોઇ વસ્તુ તે આકર્ષી જવા દે છે. તેમણે જુદાંજુદાં અંગેષ્ટ યાસિકોની ફોટોગ્રાફિક દરીફાઈઓમાં પોતાના નમૂના ચિત્રકી ઉતાર્યા હોયા છે, એ પરથી જ તેમની એ સજ્જિ ફેટકી સ્વાધીન છે તેની ખાતરી થયે.

એમની ચહેરા આંખ વિશે શોખવામાં એની પાવરશી સમૃદ્ધ છે કે નનીની લાગણીઓ અને આકર્ષણ દર્શાવતાં અનેક ફોટોગ્રાફો તેમણે હાથ કર્યાં છે આ ચિત્રોમાં આગે જ અપાકારી કાંઈ સંકલ્પ કે ચેતના ધરેલાં હોય છે આલનાં, ક્રિયા કરનાં માનવી કે પ્રાણીઓ કોતે તે પહેલાં તે તેમની સ્વાભાવિક રિયનિંગમાં બહુ આખીદમિયાંએ તેને કેમેશમાં ઉઠારી લીધાં હોય જ. એમાં ચિત્રોમાં એ જ પ્રધાન ગુણ છે. આ બધું પરતું ચિત્ર 'બકાટું' એનું અવકુર કલ્પદમ છે. આ ચિત્રો ફોટોગ્રાફી વરીકે પણ સંપૂર્ણ સફળ હોય છે, કેમકે આખીદમિયાં સૈયદ, કેમેશ ને પ્રકાશનાં પ્રજાગ્નિને વિશાળ શાખીને જ આંખ દખાને છે વળી દિક્ષા ટેવવપ કરનામાં પે નેરવાનાં મિશ્રણ વાપરે છે. ગુજરાતના ખૂણખૂણામાં આમલખનાં દરશો, થયેલાં ને હોતાસમુદાયનાં ચિત્રો લઈ તે ફોટોગ્રાફીના કાળમાં અમુકન કાળો આખી રવા છે. હવે તે તે ગેમની જુવાની.

મા છે, અવગત અનુચિતો લેવા ઉત્કુષ્ટ છે અને આજે આમાં ગણીએ કે તે દરિયા પ્રતિમાન રહે - ર.મ.શ.

દેવોનું કાવ્ય

આ બે વર્ણવતારનો પ્રથમ આનંદ હતો. જ્યોતે અસાધારણ બુદ્ધિ દતો એમ ન કહેવાય; છતાં સહેજમાં વાદળાં ઘેરાયાં. વરસાદનાં ઘોંઘાં પથ્થુ મોટાં ટીપાં પડ્યાં એટલાથી જ ગંધવતી પૃથ્વી એ સૂત કૃતાર્ય થયું અને ઝલુનો ઉન્માદ બધાનાં હૃદય સુધી પહોંચી ગયો. 'એ હન્દ્રધનુષ્ય દેખાય છે!' કરીને એક બિંદુ એટલે બીજા બિંદુ, ત્રીજા બિંદુ અને બીજા બિંદુમાં બધા જ દર્શનાકાંક્ષીઓ આંગણમાં ભેગા થયા. રાત્રે ઋષિક ન્યાં બેઠે છે એ જ ઠેકાણે હન્દ્ર-ધનુષ્ય દેખાયું. એની સાથે બીજું કંઈ ધનુષ્ય દેખાય છે કે નહિ એવો સવાલ પૂછી દું એ ટોળામાં લાગ્યો અને આંખા ધનુષ્યના રંગનો કમ ધનુષ્યથી બિરો હોય છે એવા મારા ભૌતિકજ્ઞાનનું પ્રદર્શન કર્યું. તરત જ ટોળામાં જેટલા ન્યાતે શિક્ષક હતા તેમણે ધનુષ્ય કેમ પેદા થાય છે એની ઉત્પત્તિ પૂછી. કડવાણજીભાઈએ ધનુષ્ય વિશેની કેટલીક ગાનનાઓ રજુ કરી, પણ એ વાડળીશાસ્ત્રમાં કોઈને રસ પડ્યો ન જમ્યો. ધનુષ્ય દક્ષિણ તરફ વધારે બિજું હતું. ધીમેધીમે આપું બિજું થયું. ગાડાના પૈડામાં આરા હોય છે તેમ ધનુષ્યના કેન્દ્રને સૂચવતાં વાદળાંનાં કેટલાંક ગોળાંઓ ધનુષ્યની શોભાને અપૂર્વ યનાવતાં હતાં.

હન્દ્રધનુષ્યમાં સાત રંગ હોય છે; પણ મને તો લીલોલીલા સાથે ગળેને ચતો પીરોટ રંગ સૌથી વિશેષ આકર્ષક લાગે છે. મરાઠીમાં એ રંગને પારવા કહે છે. મદ્રાસ કૉલેજ વખતે લાખ્યમ્ આયંગર નેડે દ્રવા એવો હતો ત્યાં પશ્ચિમ તરફ એવો રંગ ભોળો હતો તેનું તરત સ્મરણ થયું. નાનપણમાં મને જંજુડે રંગ વિશેષ પ્રિય હતો. આજે એટલો એ ખીંતો નથી. જંજુડે ને પીરોટ બંને રાજ્યના સૂચક રંગ છે એ તરફ મારું આજે જ ધ્યાન ગયું. Royal tint of golden greenની શોભા એકમી મુંદર નહિ, પણ મોદક હોય છે.

હન્દ્રધનુષ્યનો લીધે મેથેનો રચાયેલું કેટલો ખીંતો હતો? અને હન્દ્રધનુષ્ય જોવાર મિથેની મુખમુદ્રા કંઈ એમની ખીંતી ન હતી. જાણે આ દૈવી સોદર્શની પૂર્તિ કરવા માટે એ હન્દ્રધનુષ્યના આંગણમાં જાતજાતનાં

પક્ષીઓનાં ટોળાં આવ્યાં. પ્રથમ બહુ નાનાં આવ્યાં, પછી ધોળાં આવ્યાં;—જાણે બિડના શીખ. પછી આવ્યા પોપટ. એમની સંખ્યા સૌથી વધારે હતી. એ શાક્યા હોય એમ લાગતું જ ન હતું. પોતાનાં લોખાંલોખાં પીંછાં સાથે જાણેની જેમ સોસરા જાય અને ધડીકમાં મિચાર ફેરવી હુમાનચક કરી નાખે. એમનાં પેટ ઉપર સૂર્યનાં કુમળાં કિરણો પડ્યાં હતાં, અષ્ટમીના ચન્દ્રની પેટે પોપટનું પેટ અર્ધું પ્રકાશિત અને અર્ધું જાયામાં એવું મુંદર ચળકતું હતું કે એ પોપટ આ દુનિયાના નથી જ પણ કેાઇ જાદુઇ દુનિયામાંથી આવ્યા છે એમ લાગતું હતું. એમના રંગ કરતાં એમની હોશિયારી જરા મેં બિનરતી નહોતી.

અને આસપાસનાં ઝાડ? હમણાં હમણાં જ યુવાન ચએલો પીપળો અને જેમ જાદારના લીમડાઓ પૂરેપૂરાં મોનાનાં ઝક્ક થયાં હતાં. ઉપર પોપટ બિડના હતા, અને નીચે પીપળાના પાદક થયેલાં હતાં. પોપટ ગયા, પપન પડ્યા અને પાદકાં નિશ્ચેદ થઈ ગયાં. જાણે સાયંપ્રાથેના મારે ધ્યાનસ્થ થવાની તૈયારીમાં જ.

આ વાતાવરણના આનંદમાં ભળી નહોતા શકતા ફક્ત કાગડા. એવા મહારાષ્ટ્રના દેખાતા હતા કે ક્યાં જવું એ જ તેમને સૂઝતું નહોતું, એટલે ગમેતેમ અવ્યવસ્થિત રીતે બિડના હતા. આજે વરસાદ આવવાની એમણે અટકળ નહિ કરી હોય, અને છેડેથી ધડીએ પોતાના માથા લીંમવડ જશે એવી બીક દેવામાં પેરી ગઇ હશે!

હન્દ્રધનુષ્ય દરેક મેં દેખાતું હતું. મને કાલિદાસને ત્યોક વાદ આવ્યો. પણ ગંધી સીટી ઝટ લાગત ન થાય. કેને પૂછું? અને વાદ આવે તો મેં એ આનંદના લાગીદાર કેને યનાવું? આજના જમનાના લોકો એ મુંદર રત્નો અગ્નિ સમજીને એને અડકતા મેં નથી, એટલે પ્રયત્નપૂર્વક એ આજે ત્યોક મેળવ્યો અને મનમાં જ સૂકી દીધો. અહીં તો આજો લખીને સમાધાની મેળવી લઉં:

નવતરણ: સંનદોડ્યં નદુત્તરિગાવર: ।

મુર ધનુરિદં દુલકુટં નનામ શમયનમ્ ॥

અયમર્ષિ પદુપારા મર્ષો ન વાય વરંવગ ।

વનકનિકય: મિનથા વિદુમિવાન મમોવર્ધી ॥

જાણ, શ્લોક પ્યાનમાં આપ્યો અને કાલિદાસની તજવે સુરધનુને હું જોવા લાગ્યો.

હન્દધનુષ્ય એ વિધાતાનું વિવશસ્ત્ર કાન્ય છે. ન્યાય કંઈ નથી લઈ એકાગ્રિક સાતેધાન રંગ મોટી કથાનમાં ફેલાઈ જાય છે. સમાન્ય ધનુષ્ય ફર મુખી જાય ફેંકે છે. આ ધનુષ્ય આશ્ચર્યચકિત થયેલા શેરેલની દષ્ટિ પોતાના તરફ ખેંચે છે. આંધુ ધનુષ્ય જૂન લાંબા વખત મુખી ટકવું એટલે અગતે ખૂબ ધન્યતા જણાય અને છતાં થોડી અપીરાધ જાય જાગે અનુભવી એ કબૂજ કથાન તરફ દૃષ્ટી નથી. રેશન પર કોઈ વદાશ મિત્રને વિદાય આપવા મથા દોહ્યો, દમધ્યાં માડી છૂટશે એ ખીંકે કહેવાનું જાણુ ઉતારવળે ઉતારવળે કહી દીધું હોય, અને છતાં માડી લા ને ત્યાં કાળી રહે! ઉપડવાની થયી વાર છે એવું જોવા પછી એક માણસે આનંદ થાય છે કે કિચકાનને થોડાક વખત વધારે મળાશે અને જીંદગી તરફથી વિદાયથી વસમી પડી લંગાની ભેજ એ તાજ સદન નથી થતી. દલે એ માડી ત્રણ અને છૂટા પડવાના છીએ તો જટ પેટીએ તો સાફ એવું થાય છે. ખીંચ કામે પણ નથી હોતા એમ નહિ, એટલે કિશા રહેતા આનંદ અને દુઃખ એકાશયે અનુભવાય છે. જરાજર એ જ તનની લાગણી ધનુષ્ય કામે વખત મુખી ટકાયા મનાતા હિંદુનુ થઇ અને ખોંછ નરક પ્રાર્થનાનો સમય થઇ રહ્યા હતા તે ન ચૂકવાની ફોનગરી ખુ ખરી.

હન્દધનુષ્ય માણસને કમ માડા બનાવી દેતુ દશે કે સાત રંગ તે મો લઈ જોવા મળે છે, અને જર્ણુ ને આખા ક્ષિતિજ ઉપર દશેશ પહેલું જ છે; પછી આ હન્દધનુષ્યમાં એટલું આકર્ષણ, એટલું કાન્ય, એટલી માદકતા કપાથી આવી દશે? એને નેંછી અથવા બેવા ને બધા જ જાણક કેમ જાનતા દશે?

પ્રાર્થન માં આ બધા આનંદ માથે ધરતરું સગરણુ જાણી દીધું અને આનંદ સાથે પ્રસન્ન શાંતિ અનુભવી.

હતામેય માણસને કાલેકકર

આઈસ્ટાઈન (અલ્બર્ટ આઈન્સ્ટાઈન ૧૮૭૯-૧૯૫૫)

નહોતો એ ખરું; પણ તકાવન રહેતો તે વિશે કાંઈ સંશય નહોતો, ને એ તકાવન વિજ્ઞાનને ખુલ્લો.

વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ પણ માનતી છે. તેઓ પણ કહી કહી એટલા આત્મચક્ષી જાતી જાતી કે ખીચારા જુઓ વાંકે કાંડવાને માટે પોતાના જ દિશામાં કાંઈ દોષ છે કે નહિ એ જોઈ જુની તથા નો નવાઈ નથી. એમના અચારમાં એટલું કહીએ કે ખીંચ મુખી મજબૂરીઓ આજ સુધી એટલી સાચી પડી હતી કે ન્યુટનના કાયદાઓ ઉપર રચાએ તો પાતાની મજબૂરી ઉપર વહેમ લાવવાનું એમને કારણ નહોતું. અને કદા વહેમ આપ્યો હોત તો તે કાયદાને વધારે એકમાધાયા કરાવી શકત દઈ કોઈનામાં આવી ન હતી.

આઈસ્ટાઈને ૧૯૧૫ના નવેમ્બરમાં પોતાના સુખ અનુમાર છુપવી મનિ વજેરી મજબૂરી કરી સાબિત કરી દીધું કે એમાં છુપવો કાંઈ કચ્છદ છે જ નહિ. છુપે તો એક-કે એક-કે દિશામાં પાળ્યો છે; પણ આજથી મજબૂરી ન્દા મડી હતી, ન્દારે અહીં વધારે કદમનાની જરૂર હતી. કચ્છ ખગોળશાસ્ત્રી ડી સિટરે આ વાતની સીધી પાછી પ્રતીતિ કરાવી, ને છુપવી મનિનો સંતોષકારક ખુશાસો થયો.

એક વધારે કાંઈ વિચારમાં એવરક કચ્છા દોષ તેમો વાદ કર્યો કે સુર્યની આસપાસ એ એ કદો કર્યા રહે છે એમને માર્ગ તદ્દન ગોળ અકના એવો નથી હોતો, પણ જમોળ, છંડાની આકૃતિને મળતો હોય છે. પૃથ્વીનું ને બુધનું વ તો જ છે. આ સંખોળ માર્ગ આકાશમાં એક નીલાયો રહેતા નથી; કચ્છ એ આકાશમાં સુર્ય પેતે ન જાય છે, એટલે આજ સુર્યમંડલ થયું પછે છે; એટલે મત્યે બ્રમણ પ્રથમના બ્રમણ કરતાં મુદી જ લીધી દોરી રહે છે, તરફ જ ચોક્ષ પડી રહે છે. એનું જ માથ મજબૂરીથી ને અવકોક્તથી, જાત જાતે છે. દલે આ સંખોળ એવા માર્ગમાં એક નિહ એવું હોય છે એ વળે જા ને સુર્યની વચ્ચે એમનામાં એવું અંતર હોય છે. ખીંચ રાહેમાં કદીએ તો, તરફ બુધ ને સુર્ય પાસેમાં પાસે હોય છે. આ નિહને 'પેરિહીલિયન' (Perihelion) નહીં જાણખવામાં આવે છે. સુર્ય સિવા દોત ને બુધનું બ્રમણ એક જ ચોક્ષમાં હોત તો પ્રત્યેક બ્રમણે બુધનું પેરિહીલિયન એક જ નિશિત સ્થાને હોવ પણ પાસ્તર્વિક દીને સુર્યમંડલની અંતરે કદી પેરિહીલિયનનું સ્થાન, એટલે બુધ-સુર્યના પુરેપુર સમિપનું સ્થાન પણ બદલાયા રહે છે. મુશ્કેલી એ હતી કે ફેરફાર જવામાં સર્વ માણસો દિશામાં કર્યા પડી પણ જુની

આ પ્રમાણે ન્યૂનના કાયદાઓનું સમર્થન કરવાની સાથે જ આઇન્ટાઇન મૂકેલ ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ વધારે સફાઇવાળો તથા વધારે ચોક્કસવાળો છે એ સિદ્ધ થયું. ન્યૂનનો નિયમ કામચલાઉ અંદાજ કાઢવાને માટે સારો જણાયો, પણ પીસગ્રી સદીનું વિજ્ઞાન જે સુદગતા માટે તેને લાયકનું દર્શાવતો તે આઇન્ટાઇનને જ આપ્યું.

કેટલાકએ કહેવા માંડ્યું કે આઇન્ટાઇન તો ન્યૂનની ગિરુદ છે, ન્યૂનને જોરો પાડે છે, જિયાતે ન્યૂન પણ દલે પદજીવે થયો, વગેરે. આવી સર્વ ઉદ્વિગ્ધતામાં આજીવનજ, જમ ને અત્યુક્તિ છે. ન્યૂનની પ્રિયનાનિદિ થોડા સમય ઉપર છત્વડ-અગોદિકાએ હાજી સારે જગતની મોટામાં મોટી વિજ્ઞાનિઓએ મુકત કંડે તથા આભારપૂર્વક ન્યૂનની કદર કરી હતી, ને આઇન્ટાઇનનાં તે પ્રસંગનાં વચ્ચે તો જાડુ જ ઉચિત ને સુંદર દનાં. ખરી વાત શી છે તે ઉપર રૂપક થઇ હોયી જોઇએ, અને તે એ જ છે કે આઇન્ટાઇન ન્યૂનને સાચો પાડ્યો એટલું જ નહિ, પણ એવી આગળ જઈ જોની ન્યૂનતા પૂરી કરી.

આ ૧૯૧૫ના નવેમ્બરમાં જન્મ્યું. જે વખતે, યાદ રાખવાનું છે કે, યુરોપમાં મહાયુદ્ધ ચાલતું હતું ને જે વખતે ધીરેધીરે ઉભય પક્ષના વૈજ્ઞાનિકોને પણ વૈજ્ઞાનિક તત્ત્વચિંતાને વળગી રહેવું વધારે ને વધારે મુશ્કેલ થઇ પડ્યું હતું. હુબોર્ગે લગભગ આ જ સમયે જર્મનીના અગ્રગણ્ય વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ એક નિવેદન જાગ્રત સમક્ષ મૂક્યું, તેમાં જર્મનીનો ખૂબ પચાવ ને જર્મનીના શત્રુઓની ઉપર ખૂબ આરોપો મૂક્યા હતા. આ કમનસીબ નિવેદનથી દેશદેશના વિજ્ઞાનિઓની વચ્ચે ૫ સમુદાય ઉત્પન્ન થયાં, અને આ અનિષ્ટનો વેગ કાઢવા ને વારત્તિક રથાનમાં સો પર્ષે ૪૦ સેકન્ડ ભેટ્યો તક્ષાત્ર રહેતો હતો, જેને કંતેપકારક પ્રકારે નહોતો જતો. એ મારે બુદ્ધિશાળી વર્તી જોએલા હતા, પણ કોઇ સર્વસામાન્ય નહોતો આઇન્ટાઇનના નિયમો રિપ્લે કર્યું કે આ તક્ષાત્ર ખરી નહોતો, પણ અત્યુત્તરીની જ ભૂલ હતી; કામજી હુવનું પેસિદી-લિયન એક સદીમાં ૪૩ સેકન્ડ આગળ વધતું જોઇએ ને તેમ જ થયું છે. એટલે હુવની ગતિમાં કાંઈ અનિયમિતતા નથી. માત્ર આપણી અત્યુત્તરી જોઇએ તેવી સફાઈવા નહોતી.

* આઇન્ટાઇન બંને જર્મન તથા જર્મનીયાં રહેતો હતો છતાં એણે આમાં પોતાની સહી આપી ન હતી.

એટલો વધતો ગયો કે રાજકીય વિચર પૂરો થયા પછી ઘણાં વર્ષો વીસાં ને ઘણાંપણાઓએ અતિશય શ્રમ કર્યો સાર પછી જ ઉભય પક્ષના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની વચ્ચે ફરીથી સદ્ભાવની સ્થાપના થઇ. આ વાત અર્ધ ટાંકવાની ખાસ જરૂર છે કારણકે એ સ્થિતિ જરોગર સમજાએ તો જ આઇન્ટાઇનનું જીવન ને કૃતિ, તેમજ વિજ્ઞાનની તત્કાલીન પદ્ધતિ જરોગર સમજ શકાય.

આઇન્ટાઇનનો સામેલાવાદ આગ એક અગોળ-શાસ્ત્રની કસોટીમાંથી પાર થયો. આઇન્ટાઇન પોતે જ આવી ત્રણ કસોટીઓ સલામતના નિણય માટે મૂકેલી છે. તેમાંની આ તહેલી આ પ્રગળે એના વાદના સમર્થનમાં પરિણામ પાળી. સલની ઝીણામાં ઝીણી પરીક્ષા કરવાની ઇચ્છામાલો આઇન્ટાઇન દલે વધારે આગળ વધ્યો, અને વધારે દિગ્ગંધી એણે એક બીજી, વધારે કમરી ને વધારે નિર્ણાયક કસોટી ચોપી કાઢી.

હુવના જમણી ગાળનમાં કાંઈ દીકારાને એવું કહેવાનું મળ્યું હતું કે 'અમાં શું? હુવના સંગેષના આક્રમ તબલુના દના, તેના ને જ એણે મેળાયા.' આઇન્ટાઇનને જે બીજી કસોટી રજુ કરી ને એવી સદસ હતી કે તેથી કાંઈ કાંઈ કહેવાપણું રહ્યું નહિ, અને સૈાને આનંદ થયો.

પોતાના નવા નિયમાનુસાર આઇન્ટાઇનને તહેર કર્યું કે પ્રકાશનાં ફિરજો આપણે અસર લગી માનના આનવા છીએ તેમ સીધી લીટીમા જ તપ છે એવું નથી. ગુરુત્વાકર્ષણની શક્તિની ગદાર તેઓ જઇ શકના નથી. એટલે સૂર્યના જેવું ગુરુત્વાકર્ષણનું પ્રચંદ ક્ષેત્ર હોય તેની પાસેથી જે ફિરજો જતાં હોય તેઓની ઉપર અસર થાય જ, અને તેવી આ દેશના પ્રકાશ-ફિરજો સૂર્યની પાસેથી જતાં, ગુરુત્વાકર્ષણથી આકર્ષાઈ વાંકાં પળે છે. આઇન્ટાઇન તો તળે સંપર્ક આનરી હોય એવી શાનિ-યી આ વાત પ્રકટ કરી, પણ વિજ્ઞાનિઓને અગકાવનાઈ આ નિવેદન સાચું છે કે ખોટું ને દસપવાનું સાધન કાંઈને સુખના ન હતું. પણ આઇન્ટાઇન આપણા સાધનનું જોગાઓનો નંસજ નથી. એણે પોતે જ પોતાની પાતળું પ્રમાણ એક એવા વર્તારો તરીકે રજુ કર્યું કે તે સ્વનંત રીતે તપાસી શકાય.

આઇન્ટાઇનને કહ્યું કે પ્રકાશનાં ફિરજો સૂર્યની પાસે, થઇને અર્ધી આપનાં વળી તપ છે, એટલે જે

તારાઓ સૂર્યની પાસે છે તે આપણને પોતાના વારસાનિક સ્થાનમાંથી સારી રીતે ચક્રિત થએલા દેખાશે. પણ સૂર્યના તેજા સૂર્યની સગીપના નાના તારાઓ શી રીતે દેખાય? માટે જ્યારે સૂર્યમંડળ હોય તે સૂર્યનો પ્રકાશ તબ્બન ઝળેલો થઈ ગયો હોય તે વેળાએ એની પાસેના તારાઓનો ફોટોગ્રાફ લેવો, એટલે તે ફોટોગ્રાફમાં એમનું સ્થાન પાસા સ્થાનના કરતા જુદા માલુમ પડશે. આઈન્સ્ટાઇન એથી ૫ વધારે આગળ વધીને પોતાના વાદ પ્રમાણે તે તારાઓનું સ્થાન કેટલું ચક્રિત થએલું દેખાશે તેની પણ ચોક્કસ ગણતરી કરી કાઢી!

સૂર્યમંડળ આ વર્તમાની પછી લગભગ ચાર વર્ષ આવનારું હતું. સૂર્યમંડળની તરફ પાડવામા મુશ્કેલી નહોતી તેમ તેમા કોઈની ઘાસમેલ આજે એમ નહોતું. કસોટી કરવા ઇચ્છતા સર્વને તૈયારી કરવાનો પૂરો વખત હતો, અને આ કસોટી જાણે જ ન્યાયયુક્ત છે ને નિશ્ચયાત્મક થશે એમ સૌએ સ્વીકાર્યું. વળી આ કસોટી એવી પણ હતી કે જેને ન્યૂટનનો નિષ્ઠમ લાગુ ન પડે, એટલે આઈન્સ્ટાઇનના વાદની એક વિશેષતા તરીકે જ એને ચૂકાઈ હતી. સામેલાવાદના પ્રજ્વળાએ પોતે જ ચાર વર્ષનો સમય આપીને, જગતની સમક્ષ આ કસોટી રજુ કરી હતી એ સૌથી પહેલી વાત હતી, અને વિજ્ઞાનનાં સર્વ ધોરણોને તથા આખી પ્ર-

ભુવિગ્નિ આ વાત અતુરપ હતી.

સૂર્યમંડળની તારીખ ૧૯૧૬ના મેની ૨૯મી હતી. સૌકોઈ જાણે છે કે ૧૯૧૬ના એપ્રિલે તે ૧૯૧૬ના મે લગીના કાળમાં યુરોપીય વિગ્રહને પશ્ચિમને, કેવળ યુરોપ જ નહિ પણ પૃથ્વી ઉપરના લગભગ સર્વ દેશો કેવી ભયંકર સ્થિતિમાં હતા. તે છતાં વિજ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનીઓને એ અભિનંદનોય છે કે આઈન્સ્ટાઇનનું આ દિગ્ગમધર્મ ગિવેશન દેશદેશમાં પ્રસર્યું, અર્થાત્ તથા જાણુ ઉત્તેજક થઈ પડ્યું. જાણુ દેશશાળી, પશ્ચા કુટુંબશાળી, અતિ આતુરનાથી આ મંદલની રાદ જોવાવા સામી.

મદલગાએ તે પહેલાં ચારાચુદ્ધ પૂર્ણ થયું. અને પછી આ કસોટીનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. જ્યાંથીજ્યાંથી આ સૂર્યમંદળ ભ્રમણ કરાવ્યું એમ હતું ત્યાંત્યાં દૂરથીનો, હોરોઓ વગેરે તૈયાર થયાં. નિપુણ વૈજ્ઞાનિકોના દાર-લાઓ મંદલ જોવાને માટે સૌથી વધારે અતુરપ હોય એવાં રથળો શોધીને ત્યાં પહોંચ્યા ગયા. તેમા બે બ્રિટિશ કાફલાઓ મુખ્ય હતા. એમનો એક કાફલો દક્ષિણ અમેરિકામાં બ્રાઝીલ પહોંચ્યો, અને બીજો પશ્ચિમ અમેરિકાની યાસોના ક્રિન્સિપી કરીને એક વાના બેટ ઉપર ગયો. મંદલ સમગ્રે કેટલાય ફોટોગ્રાફો લેવાયા. આ સર્વ ફોટોગ્રાફોને પરીખર તપાસવામા કેટલોક અડવારીઓ વીતી ગયાં. વાદમાંથી કેટલાક ફોટોગ્રાફો નકામા ગયા. પણ જે સારા હતા તે ઉપરથી એક જ વાત માલુમ પડી કે તારાઓ સહેજ ચક્રિત થયા હતા, અને તે પણ આઈન્સ્ટાઇને કહ્યું હતું તેટલે જ બંધે! સાત તરફીરોનો અહોવાસ નીચે મુજબ હતો:

આઈન્સ્ટાઇને વેતું અલગ	તરફીરમાં દેખાએલું
૦.૩૨'	૦.૨૦'
૦.૩૩'	૦.૩૨'
૦.૪૦'	૦.૫૬'
૦.૫૩'	૦.૫૪'
૦.૭૫'	૦.૮૪'
૦.૮૫'	૦.૯૭'
૦.૮૮'	૧.૦૨'

બ્રિટન-જર્મની વચ્ચે મંદલચુદ્ધ ચાલતું હતું તે છતાં બ્રિટિશ વૈજ્ઞાનિકોની 'બ્રિટિશ મંદલ સમિતિ' તીમાઈ હતી, અને તેમાં એરિસ્ટન ને રેડિક્સન જેવા આમ-ગણ્ય અજોગવિદ્ધ સભ્ય હતા. વાદમાંનો પગેરો અક-ચણે છતાં સાત તારાઓની જે તરફીર આવી હતી, તેની ગણતરી ઉપરથી આઈન્સ્ટાઇનનો સિદ્ધાંત સાચો

ઓં કે પ્રકાશનાં કિરણોની ઉપર પણ ચુસ્તાકર્મચૂની અસર થાય છે.

તે પછી ત્રણ વર્ષો, ૧૯૨૨માં સૂર્યપ્રલયનો ફરી પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે, આસ્ટ્રોલિયાન, કોનેડિયાન તથા અમેરિકન ખગોળશાસ્ત્રીઓએ ફરીથી અવલોકનો કર્યાં. વિખ્યાત અમેરિકન ખગોળશાસ્ત્રી કેમ્પબેલ-કેમ્પ્લે-નિયાની વેનસાગરો કાયરકટર, ખાસ આસ્ટ્રોલિયાના વાયવ્ય કિનારા ઉપર ગયો. ચાર ઉત્તમ પ્રકારનાં 'ફોટો-ટેલિસ્કોપ્સ' એ કાકલાએ લીધાં હતાં. દરેકની તથા આકાશની દાસન સ્વચ્છ ને વિશદ હતી. સેંકડો તારાઓની ખુબી મરમ જાળીઓ ઉતારાઈ. માપણીને માટે સગલું સો તારાઓ પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા, જેઓનાં કિરણો વધતેઓછે અંતરે સૂર્યની પાસે થઈને પૃથ્વીની ઉપર આવ્યાં હોય. પરિણામો ખંધાં સંતોષકારક તથા આઈન્સ્ટાઈનના વર્તીસ મુજબ જ હતાં.

હુંવે દુનિયાને આઈન્સ્ટાઈનની ખબર પડી. જાપાન-ઓમાં ને સામયિક પત્રોમાં એને વિશે કૌતમનાં કૌલો આપ્યા હાજ્યાં. એમ પણ કહેવાયું કે આ સાપેક્ષવાદ જગનનાં સાત જ માણસો—કોઈએ ખાર કહ્યાં, કોઈએ ચાર કહ્યાં—સમજી શક્યાં છે !

૧૯૧૯ના નવેમ્બરમાં લંડનની રૉયલ સોસાયટીએ આઈન્સ્ટાઈનના સાપેક્ષવાદને સંમતિ આપી, અને આગ એક રીતે એક જર્મન યાકુતીની કૃતિને પ્રતિષ્ઠા અપાવવામાં સારો ભાગ બ્રિટિશ ફિઝિક્સીઓએ લીધો ! તે કાળ પછી સાપેક્ષા, 'રેલેટિવિટી', દિઠ્ઠ, ચતુર્થ પ-રિમાણુ ઇત્યાદિ તે સામાન્ય વાનચીત્તના શબ્દો થઈ પડ્યા છે. આઈન્સ્ટાઈન આમ જન્મદિખ્યાત થયો. ૧૯૨૧માં વિજ્ઞાનકૃતિનું એક મોટું છાત્ર, નોબેલ પારિતોષિક, આઈન્સ્ટાઈનને મળ્યું. જનજુષા જેવું એ છે કે આ પારિતોષિક એને સાપેક્ષવાદને માટે નથી મળ્યું ! કારણકે સાપેક્ષવાદને ગણવાની જરૂર જ ન પડે એટલું, ને એટલા મદદરવનું, બીજું ભૌતિક શોધ-ખોજનું કામ આઈન્સ્ટાઈનના નામ ઉપર ક્યારનું જોયે શક્યું હતું ! આપણે એ બીજા કામનો ઉલ્લેખ ઉપર કર્યો નથી, કારણકે દુનિયા તે અત્યારે સાપેક્ષવાદને લીધે જ આઈન્સ્ટાઈનને ઝોંજળતી થઈ છે.

ડૉ. મિત્ઝિન જેમણે પણ નોબેલ પારિતોષિક ગેજવ્યું છે ને જે તેની નિર્ણાયક સમિતિના એક સભ્ય

છે એમણે કહ્યું છે કે આઈન્સ્ટાઈનનો આ પારિતોષિક માટેનો અધિકાર તપાસતી વખતે પારિતોષિક-સમિતિ-ને માત્રમ પચ્ચું હતું કે ચારમાંથી કોઈ પણ એક કામને માટે આઈન્સ્ટાઈનને આ છાત્ર આપીએ તો પણ વિજ્ઞાનની આશય તે ચુકારાને વધાવી શે ! વિચાર કરો ! બીજી રીતે કદીએ તે ચાર છાત્રોને લાયકનું એવું કામ તે વખતે હતું !

આ પારિતોષિકનું અર્થજ્ઞ થયું તે વેળાએ, એ સમિતિના પ્રમુખ (દવે મદ્ગન) પ્રેફેસર ગુડરૉન્ડે આ પારિતોષિક મટેની આઈન્સ્ટાઈનની જોગ ૧૧ જગ્યાવંતો કારણ રૂપે નીચે પ્રમાણે કહ્યું હતું :

"(the prize is awarded) independently of such value as may ultimately be attached to his theories of relativity and gravity, if these are confirmed, for his services to the theory of physics, and especially for his discovery of the law of the photo-electric effect." આર્થઃ એના સાપેક્ષતા તથા ચુસ્તાકર્મચૂની વારો, જે પૂરેપૂરું સિદ્ધ થાય, તે પછી આપણે એ વાદોની મૂલ્યશાંકણી જે કંઈ કરવામાં આવે, તેવાથી તદન સ્વતંત્ર ને અલગ એવી ને સેવાઓ ભો-તિકશાસ્ત્રી તથા ભૌતિકશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોની ઝોળે કરી છે, અને ખાસ કરીને પ્રકાશ-વિદ્યુતના ક્ષપાત સંબંધી એવું ને સિદ્ધાંત શોધી કાઢ્યો છે તે માટે આ પારિતોષિક આઈન્સ્ટાઈનને આપવામાં આવે છે.)

પ્રેફેસર મિસિકન કહે છે કે આ પ્રકાશ ને વિદ્યુત સંબંધી ને નિયમ આઈન્સ્ટાઈનને શોધી કાઢ્યો છે તે છેક ૧૯૦૫માં એણે રણુ કર્યો હતો. એ પ્રયોગ સિદ્ધ થયાથી આજે ભૌતિકશાસ્ત્રના એક મોટા પાયારૂપ થઈ પડ્યો છે, અને પ્રકાશના સ્વરૂપ વિષેનાં આપણી સં-શયાત્મક રિચિતિમાં એણે આપણને મણેા આતાર આપેા છે. છેક ૧૯૦૫માં એક તદન છુપાત ને અજાણ્યો વિજ્ઞાની, અચ્ચસિન વિચારોની સંમતિની પરવાદ રાખ્યા વિના. પ્રયોગોના એક નૂતન સમૂહને સ્વીકારી તેના અનિવાર્ય શાસ્ત્રીય પરિણામ ઉપર પહોંચી તપ એમાં ને અપ્રાપારણ્ય તીવ્રજ્ઞ જુદ્ધિ અને દિમનનું પ્રદર્શન થયું છે તે ખુબ વિરલ છે. એવું જ વિરલ એ પણ છે કે બૈનાગીસ વર્ષોની ઉમરે એક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી પો-તાના ક્ષેત્રમાં એવાં ચાર મૌલિક સંશોધનો કરી શકેા હોય, જેમાંનું પ્રત્યેક સ્વતંત્રપણે નોબેલ પારિતોષિકને પાત્ર, ઉત્તમ વિદ્વાનોની દૃષ્ટિએ, લેખાય ! (અર્થ)

બાળકોની લાચારી માતા સારવાળી એક નાની વાત

જ્યારે હું પાંચ વરસનો થયો ત્યારે, ‘આને દવે નિશાણે ક્યારે બેસાડવો છે ?’ ‘તમારા પુત્રને દવે નિશાણે બેસાડો અને છોકરાઓને સાકર વહેંચો’ એવાંએનાં વાક્યો મારે કાને અચકાવા લાગ્યાં. એ જ ચરસામાં મારા લગ્નની વાતો પણ સહજાતી એમ મને યાદ છે. પણ લગ્નની વાતો કરતાં નિશાળની વાતો સાંભળીને હું બહુ ઉમંગમાં આવી જતો. લગ્ન તો બેચાર દહાડા, અને નિશાળે બેસાડ્યા પછી તો રોજ નિશાળે જવાનું. ગામનાં બધાં છોકરા મન છે તેમ. પાટી ને વતરણું ને ચોપડી ને ચોપડી રાખતાની પેટી ને ખડીનો લોટકો, દર નિશાળ કદી ભેદ નહોતી તેથી તે કેથી દરો તે જોવા પણ હું બહુ જ ઉત્તુક થતો.

પણ મારા શાપા જવાળ આપતા ‘દર નાનો છે.’ ‘દર એક વરસની વાર છે.’ આથી હું બહુ નાઉમેશ થતો. આમ ને આમ બેતજ મદીના વદી મથા દરો. અંતે મારાથી રહેવાયું નહિ અને મેં એક દહાડો ‘મને નિશાળે બેસાડો, નહિતર મારે પાણું નથી’ એવું વેગ કર્યું. પરિણામે મને વિધિસર નિશાળે બેસાડવામાં આવ્યો.

પરંતુ બેતજ વિવસમા જ ‘ડુંગરા દૂરથી રળા-આમણી’ એ કહેવતનો અને આ સંસારને મદાતમા-ઓએ જેવો વર્ણવ્યો છે તે વર્ણવતો અનુભવ મને થયો અને મને ‘મારે દવે નિશાળે જવું નથી’ એવી રીતનું વેગ કરવાની જરૂર પડી. મદાતમાઓ કહે છે કે આ દુનિયામાં આપણને જે વસ્તુ મળી નથી તેની આપણે અત્યંત આદર કરીએ છીએ, પરંતુ જ્યારે તે આપણને મળે છે ત્યારે તે આપણને ગમ આપતી નથી, એટલું જ નહિ પણ આપણે ત્યારે એમ ધ્રુવીએ છીએ કે આ વસ્તુ આપણને ન મળી હોત તો સાફ દતું. મને થયું કે મને નિશાળ ન બેસાડ્યા હોત તો સાફ દતું. મારા બીજા વેગને મારા જાપાએ ગજકાર્યું નહિ અને મને નિશાળે જવાની દરેકજ દરજ પાડવા લાગ્યા.

નિશાળમાં ખુશી પડે તેમ જમવાનું નહોતું, ખુશી પડે ત્યારે ખાવાનું નહોતું, ખુશી પડે ત્યારે વેગ કરવાનું નહોતું. અને આ ત્રણ વસ્તુની મને એવી આદન પડેલી કે તે એકાએક મૂકવી પડી તેવી મને અફેણના અંખાણીને એકાએક અંખાણ છોડી દેવાથી થાપ તેવું દુઃખ થયું.

નિશાળમાં ધણુંબધું છપ્પા વિરૂદ્ધ કરવું પડતું. અને મને લાગે છે કે અમારા મારતર અમને છપ્પા-રોષ કરાવીને તરોજળવાળા જનાવવા ધારના દતા. તરસ લાગ્યા પછી એકને કલાકે જ પાણી પીવાની છૂટ મળતી. અને આવી રીતે અમારી દરેક છપ્પા રોકવાના અવતો મારતર સાહેજ કરતા.

એકા ઘૂંટવામાં મને બેકે મગ પકવી, અને જરાજર આવડી ત્યારે લે તો ધણું જ આનંદ થતો; પણ આ કાર્ય લાંબો વખત દકતું નહિ, અમારી નિ-શાળ દિવસ જોવાથી દિવમ આજમ્યા મુઠ્ઠી ચામતી અને તેમાં ધણીખરા વખત નો અદ્ય પસાંકી વાળીને, માથે ટોપી સરખી મૂકીને બેઠો રહેવાનું હતું, અને મોઢા પર માખી બેસે તો તે પણ નહિ ઉડાડ્યાનું આજે તપ અમારે કરવું પડતું. ક્યારેક ક્યારેક તો ક્રોધ વિદ્યાર્થિને ચોરાના દોરેતરની જેમ દૂર જલા રહેવાનું માદાતમ મળતું.

ત્રેમજ મારતર નિશાળમાં મુંવેલો અને શાળો લંગ ન થવા દેવામાં તેમજ પોતાના મરનું લગભગ બધું જ કામ વિદ્યાર્થીઓ પાસે કરાવવામાં જેવા શક્તિ દતા તેવા જ લણાવવામાં કાયર દતા. અને પાછળથી મજબૂતમાં આવ્યું તેમ અમારા વિદ્યાર્થીની માટે જ લાપણો કરાવ્યા જેના શક્તિ દતા તેવા જ મારતરો લણાવે છે કે નહિ તેની તપાસ મળવામાં કાયર દતા.

ઉનાળામાં જ્યારે તાપ બહુ પડતો ત્યારે મારતર વિદ્યાર્થીઓ પાસે પોતાના દેદ ઉપર પવન દોળાવતા અને ગુરુસેવાને અપાર લાભ આપતા; પરંતુ અમને અમારા સરીર પર અમારી પાટી વતી પવન દોળાવે અમારા તપને લંગ કરવા દેતા નહિ. મારી સાથે લણેલા ધણીખરા વિદ્યાર્થીઓ આવાં આવાં તપ વડે સંપાદન કરેલી વિદ્યા લગભગ મધી જ બૂધી ગયા છે !

જ્યોરે અગિયાર વાગે ખાવાની રત મળતી. અમારી નિશાળમાં ઘડિયાળ નહોતી; પણ નિશાળના વાડમાં પડેલી છીપત-એક કાણામાં સાંકીકું જામે અને તેનો પડછાનો જરાજર લીમડી લાપી પડે ત્યારે અગિયાર વાગે એમ અમારા મારતર કહેતા.

એ સાંકીકડા વિષેનો એક કિસ્સો છે. એ વખતે

હું પીનું કે ગીનું. ધોરણ ભણતો હોદશ. નિશાળમાં એક વગેરે ભણતો હતો અને એક વગેરે ભણતો હતો. પ્રેમથી મારતરે વના પર નબર રાખી કહ્યું: 'વના ન, આંદીકડું જોડીને વેધ આપ, અગિયાર વાગ્યા?' મને લાગે છે કે વગેરે મારતરની નબરથી વધીકૃત hypnotized થઈ ગયો હતો. તે એકદમ ઊભો થઈ વાડા તરફ દોડ્યો.

'અથવા ઊભો રહે, વના! મેં તને ક્યારે ચીંધ્યું? મેં તો વનાને કહ્યું હતું. અને, વના, તું કેમ ઊભો થયો નહિ?'

વગેરે તો ગભરાઈ ગયો. વગેરે જોડ્યો, 'સાંજ તમે મારી સામું કોઈ 'વના' કહ્યું નહિ?'

'સામે ક્યાં-કરો? તારી સામું કોણે એટલે તને જ કહ્યું? રામા, મેં વનાને કહ્યું કે નહિ?'

રામા કહે, 'હા સાંજ.'

જુડીતો મત લેવાઈ ગયો અને બંને યુગલમાર થયાં. બંનેને માતરનો ખાજવતો દાય ખાજવતો બંધ થાય તેટલી શિક્ષા થઈ હતી.

રવિવારે આખા દિવસની અને સુખવારે બપોર પછીની છુટી મળતી. એક દિવસ મેં મંગળવારને સુખવાર માની લીધી, અને બપોરે ખાવાની રત્નમાં ઘેર આવ્યો તે પછી, દર રત્નએ કરેલો તેમ, વાડીએ શેરડી ખાવા ગયો. વાડીએ ત્રણવાર દાડીઆ કામ કરતા હતા. તેઓએ મને લોચો લારે તેમનાં એક જણ જોડ્યો, 'અથવા, આજે નિશાળે કેમ ગયો નથી?'

બીજો કહે, 'આજે દીવવારની છુટી હતી.'

ત્રીજો કહે, 'દીવવાર તો બેત્રણ દિવસ પહેલાં ગયો. આજ તો સુખવારની છુટી હોય તો કાણ જાણે?' પહેલો કહે, 'આજ તો સુખવારે જ નથી; આજ તો મંગળવાર છે.'

મેં કહ્યું, 'હોય નહિ!'

'હોય નહિ શું, આજ તો નહીં મંગળવાર જ છે.'

મેં શેરડી ખાવાનો નિશાળ માંડી વાંચ્યો ને તરત દોડતો દોડતો રાધા નિશાળે પહોંચ્યો.

'અથવા, મોડો કેમ? મુખીના દીકરો તેમ?'

'ના સાંજ, મેં કહ્યું, આજ મેં મંગળવારને સુખવાર માની લીધી અને નથી વાડીએ શેરડી ખાવા ગયો હતો; પણ ત્યાં ખાવડ પડી એટલે શેરડી ખાવા

વગર જ રાધા નિશાળે આવ્યો છું.'

'જા'નાં શોધી કાઢવામાં ઉત્તાદ લાગે છે.' એમ કહીને માતર મને વંતીઓથી શિક્ષા કરી.

મને આંકણીથી શરીર પર જે વાગી આવ્યું તેના કરતાં મન પર વધારે લાગી આવ્યું. મને થયું કે મેં કશો યુગલ ક્યો નથી. ઘોડીક બૂલ થઈ ગઈ તેમાં મને આટલી શિક્ષા? ગામમાં બેત્રણ દિવસ પહેલાં એક નિર્દોષને પોલિસખાતાએ નાલક મારેલો તે વાત સાંભળેલી. આવા સંજોગોમાં હું પોકેપોકે રડવા લાગ્યો.

'મુખીના દીકરો તો રાડીઓ ભારે! તારે રડ્યું હોય તેટલું રડ, પણ જરાક પાડ મા; મનમાં મનમાં રો.'

મેં આ આસાનું પાલન કર્યું. પરંતુ મને થયું કે ગામમાં તો ઘેરેઘેર છોકરો રડતાં હોય છે, પણ આ નિશાળમાં મારા જેવું એક ટાપરિયું રડે તે નિશાળ પાસેથી નીકળતા માણસો સાંભળી જાય તેથી માતર દરે છે અને હું નિશાળમાં રડું છું તે વાત બહારની દુનિયા ન જાણે તેમ એ કહ્યું છે. તેથી ખરેખર હું નિર્દોષ જ હોદશ અને વાંક માતરનો જ છે. આ વિચારથી મને વધારે રડ્યું આવ્યું.

એવામાં એક પસાયતો નિશાળની પાસેથી એક ચિટ્ટી નાખીને આવ્યો થયો. માતરે વડા નિશાળા અને એ ચિટ્ટી વાંચવાનું કહ્યું. તેણે તે વાંચી. ચિટ્ટી મારા પાપાએ મોકલી હતી. તેમાં લખ્યું હતું કે હું થોડી વારમાં નિશાળે આવું છું. લાયબ્રેરીમાંથી સર-સ્વતીચન્દ્ર લાગ જશે, બ્રિટિશ રાજ્યની બલિદારી, ચન્દ્રકાન્ત લાગ જેટલા હોય તેટલામાંથી એક, એવી ત્રણવાર ચોપડીઓ શોધી મૂકવાનું તેમાં લખ્યું હતું.

માતરનું મેં ઉતરી ગયું. મારા પાપાથી કદાચ તે ડંતા હતી કે મારા પાપાની તેમને ગરજ હતી તેથી. માતરને પગાર થોડો હતો ને છોકરો જાજી હતો તેથી ખાડો પડતો. ને ખાડો મોખમમાં મારા પાપા આમળ આપીને ગામમાં ખરડો કરાવો પૂરો કરાવી દેતા. દમણી જ માતરને સૌથી વારનું લાગ કર્યું તે વખતે ખર્ચમાં સારી મદદ પણ આપી આપી હતી.

માતરે દલે સાચું કહી દીધું: 'અથવા, તું રડે છે તે મુખી જુએ તે દીક નહિ. દમણી આવવાના છે માટે દલે જાનો રહી નહ.' પણ મારો લાગણીનો ઉભારો એમ શમે તેમ નહોતું.

‘જો, હવે જાતે નહિ રહે તો રસોડામાં પૂરી દ્રશ.’
આ ધમકીનું પોકળ હતું સમજી ગયો હતો એમ
મને વાદ છે. મને થયું કે જો મને મારા બાપા રડતો
ન દેખે તેટલા માટે રસોડામાં પૂરી તો તો મારા બાપા
મને મુદ્દત દેખે નહિ. તે તો વધુ ખરાબ હતું રડતો
બંધ થઇ શક્યો નહિ.

‘ત્યારે તો મને કડોડી રિથિતિમાં મૂકવા માટે જ તું
રડવાનું ચાલુ રાખે છે, એમ ના?’ હવે માસ્તર તાડુક્યા.
મારી લામણીઓ આજી થઈ ગઇ હતી. તેમાં
રડવા પાછળના હેતુનો આ આરોપ બાકા જેવો લાગ્યો.
માસ્તરે ઘણા પ્રપનો કર્યા, પણ પચ્ચર પર પાણી.
છેવટે તે અત્યંત દીનતાથી કંગરવા લાગ્યા. આખી

મને દયા આવી અને મેં રડવું બંધ કરવા એક મહાન
પ્રયત્ન કરી જોયો. પણ તેમાં હું નિષ્ફળ ગયો; અને
તેના પ્રત્યાધાતથી વધુ રડવા લાગ્યો !

પણ માસ્તરનાં હૃદયનું દુઃખ હતું સમજ્યો હોવાથી
મેં મારા રડવાનું કારણ સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ
કુરકાં આડે કશું બોલી શકાયું નહિ.

મારો જોડવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો તેથી છેવટે
મેં પાટી લઇ મહામહેનતે તેમાં લખ્યું: ‘જાના રહેવું
છે, પણ રહેવાતું નથી.’

હું જે આશરો લખું તે મારાં આંસુથી વેશાઇ ન
ગય તેટલા માટે મેં પાટી દૂર રાખી ત્રોરી નજરે
લખ્યું હતું.

છ.છ.પા.

સંસ્કાર-સમરણ

* સર્વ પ્રથમ સન ૧૯૨૫માં મેં ‘કુમાર’ જોયું મારા બાઇ-
સાહેબ શ્રી ગવાસીલાલજી વર્મા માલવીય તેને મળાવતા હતા.
તે સમયે અમે બરિદોમાં રહેતા હતા હું ગુજરાતી બાળાથી
એકદમ અભણ્યો હતો. પણ મેં બાઈસાહેબના મુખથી એ
સાંભળ્યું હતું કે ગુજરાતીમાં સાહિત્યિક લેખોમાં આશ્ચર્ય-
જનક ઉત્પત્તિ કરી લીધી છે. તેની માફક નવચિત્તે અમારી
હિંદીમાં જોવામાં આવતી નથી તેમણે એ વધુ કહ્યું કે આ
માનસિક યુવકો અને બાળકો માટે નીકળે છે અને ગુજરાતી
બાળના સર્વોત્તમ માસિકોમાં ખાસ સ્થાન ધરાવે છે.

ન્યારે મેં આ સાંભળ્યું કે તરત જ મારા હૃદયમાં ગુ ન્તાલી
બાપા શ્રીજીવાના બાવે કહેલા કરવા માડ્યું. બહેનર હું
‘કુમાર’ની સામગ્રીથી અભણ્યો રહેતાં, પણ તેની કલામય
છાંચોનો આનંદ હતું જરૂર અનુભવતો રહેતાં. હવે તો મેં
નક્કી કરી લીધું કે દર મારા હું તેને નજર વાળીશ. મેં એમ
જ કહ્યું. બાળકો માટે જે સરસ અને સુંદર વાર્તા તેમાં પ્રસિદ્ધ
થતી હું તેને વાંચી ન્તા અને ન્યારે સમજવામાં કોઈ કઠિનતા
ઉપસ્થિત થતી ત્યારે બાઈસાહેબની અથવા ગુજરાતી-સાહેબની
સહાય મેળવતો. આ રીતે હું ઘણા અંશમાં ગુજરાતી બાળા
સમજવા લાગ્યો અને મારી આસા વધવા ગાંઠી. ‘કુમાર’
પ્રત્યે મારે પ્રેમ તો હતો જ; હવે તેનું કેટલું પણ આગળ આવવા
માંડ્યું. ‘નવચિતન’, ‘એ ધડી મોળ’ અને ‘વીસત્રી સતી’ પણ
હું વાંચવા અને સમજવા લાગ્યો. ધારમાં જ પુસ્તક ગુજરાતી

* એક હત્તર દિંદવાસી બંધુએ લખેલાં, તેમની પેતાની જ
બાણમાં, મુખ્યાર્થ વિના ભંગનાં તેમ, આખીએ હજી

‘કુમાર’ના ૧૦૦માં અકમાં આવવાની ને
ધમી વરુઓ રહી જવા માટે અમને વમ-
વસો છે તેમાંની મુખ્ય તે આ લેખમાળા,
‘કુમાર’ પેતાના રો અંકના છપ્પનક્રમાં
વાચકોમાં જે સંસ્કાર ધારવા હોય તેનાં
સમજીવાની માળા દ્વારા, વાચકોના જ શ-
બ્દોમાં ‘કુમાર’ની સરકિરિના આંકે એ
અંકમાં મુદ્દાવાનો અમારો ઇરાદો હતો.
સમય અને સ્થળ બંનેની બંધને ક્રીધે એ
વળતે એ ન બાળી શક્યું, તે હવે સમ-
વડ મુજબ આખીને સંતોષ લેતો રહો.

ચોષાઓ છે. મેં તેઓને પણ અલ્પચત આરમ્ભ કરી દીધો
અને એ રીતે મારી સફલતા અથવા પ્રગતિનાં મેં પ્રત્યક્ષ
દર્શન કીધાં.

તે સમયે બાઈસાહેબ મુંબઇની ન્યુ એફરેક શીયેટ્રિકલ
કો ના સહનાયકાર હતા. સન ૧૯૨૭માં તેમણે કમ્પીને
જોડી દીધી અને અમે બનારસ આવી પહોંચ્યા. બનારસમાં

* શિક્ષકો અને માળાઓ નાનાં બાળકોને વચર વિચાર્યો શિક્ષા
કરે છે. બાળકનાં કેમળ સરીર પર ધણી વાર વધુ વાંચી નવ
છે, અને તેઓની લામણીઓ તો આયત કેમળ હોવાથી બંધ
જ ધરાય છે, એટલે તેઓ રડવા માંડે છે. તેઓને રડતાં દેખી
શિક્ષા કરનારને કોષ અગર સમય હત્તર ધાય છે, તેથી તેમને
રડતાં બંધ કરવા વધુ ધાક ધમકી કરે છે અગર કરમરે છે.
પણ બાળકને લાગણીઓનો અવરોધ કરવાની સક્તિ હોતી
નથી, તેથી તેઓ સાધારણ રીતે ધન્ય પ્રવલ્તો બના છતાં
રહેતાં નથી, અને એ જબરદસ્ત ધમકીથી કલાથ છતાં રહે
છે તો તેથી તેમનાં સરીર ઉપર ધણી જ મારી અસર થાય છે.

જ સ્કૂલી અધ્યયન સાથે મારા ગુજરાતી લેખકોથી પરિચય થયો. શ્રી ધ્રુવકેતુ, શ્રી મિતુભાઈ, શ્રી તારાબેન, શ્રી દેશાજી પરમાર, શ્રી કવિ ખગરદાર, શ્રી મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ અને શ્રી કાકા કાલેલકરની કોઈ પણ એવી ચીજ મારી આંખો આગળથી ગુજરતી ન હતી જેને મેં વાંચ્યું ન હોય. એ લેખકો પ્રત્યે મારા હૃદયમાં બહુ સન્માન હતો અને હવે પણ છે. અનેક કલાકારોથી પણ હું પરિચિત થયો. તેમાં મુખ્ય છે ગુજરાતના ગીરવ-મુકુટ શ્રી ચિરંજીવ રાવળ, શ્રી સોમાલાલ સાહુ, શ્રી કનુ દેસાઈ અને શ્રી રસિકલાલ પરીખ. એ કલાકારોની કૃતિઓએ મને મુગ્ધ કરી લીધો. શ્રી રાવળના 'સે જ સુંદર ચિત્રો' અને શ્રી દેસાઈના 'ભારત પુણ્ય મલાસ' નામક છબિ-સંગ્રહો પણ મેં જોયા છે બંને સંગ્રહોના ચિત્રો ઉચ્ચ શ્રેણીના છે, પણ એટલું આકર્ષણ મેં 'સે જ સુંદર ચિત્રો'ના પરિચયોમાં આવળખું તેટલું 'ભારત પુણ્ય મલાસ'માં જોવામાં નહિ આવ્યું.

મારા બાપા-વિકાસમાં મેં 'કુમાર'થી ધબી મદદ મેળવી છે થોડા જ દિવસોમાં મેં 'પ્રસ્થાન', 'ગુજરાત' અને 'શારદા' આદિ માસિકો જોયાં. તેમના વિષયાત તંત્રીઓએ જે સાહિત્યનો નિર્માણ કર્યો છે તે મને બહુ પ્રિય છે. 'પ્રસ્થાન'ના તંત્રી શ્રી રામનારાયણ પિ. પાઠકની વાર્તાઓ ઉચ્ચ શ્રેણીની છે. તેમની દૈનિક એક જ વાર્તા-જેળને મેં જોયા અને તે છે શ્રી 'ધ્રુવકેતુ'. મારી રાયામાં એ લેખકો ગુજરાતીના સુદૃઢ અને પ્રેમચક્ર છે. 'ગુજરાત'ના તંત્રી કનેચાલાલ મા મુંડોની વાર્તાઓ પણ મેં સુંદર રૂપમાં જોઈ, પણ તેથી અધિક રસ-ભરી અને આકર્ષક તેમના ઉપન્યાસો છે. 'શારદા'ના તંત્રી શ્રી ગોકુલદાસ દા. રાયચુરાની વાર્તાઓમાં પણ ધબકે 'રામાન્સ' છે. એ ઉપરાંત અનેક વાર્તા અને ઉપન્યાસ-લેખકોની કૃતિઓનું મેં અધ્યયન કર્યું છે, જે વિષે હું ફરી લખીશ.

એ જ સમયે બાઈસાહેબે ગુજરાતીમાં લખતું આરબુ. તેમણે શ્રી સુદાન અને શ્રી જયરાંજર 'પ્રસાદ'ની કેટલીક નવલિકાઓના ગુજરાતીમાં આપાંતર કર્યો, જે તેમના મિત્ર

શ્રી ચાંપશી ત્રિકલ્પસ ઉદેશીએ શેતાના માસિક 'નવચેનન'માં પ્રસિદ્ધ કરી આ લેખ મારા મનમાં આવ્યું કે હું પણ 'કુમાર'માં લખતું આરમ્ભ કરું, પણ તે સમયે મારી ગુજરાતી બાપા થોડી અપૂર્ણ હતી માટે મેં લખવાનું નિરસ્ય જરા સ્થગિત રાખ્યું. હું બેરોમર એ જ તકમાં હતો કે ત્યારે પણ કોઈ સુંદર વિચાર મારા મસ્તિષકમાં હૃદયગરો, તેને જરૂર 'કુમાર' માટે લખીશ.

આ સમય સુધી દિન્દીમાં લખતાં મારાં ચાર વર્ષો ગૂઝરી ચૂક્યાં હતાં અને દિલ્હીના અંગ્રેજ માસિક 'ધી વીડ્યુઅલ-મૂઝ' માટે એક કવિતા પણ મેં તૈયાર કરી લીધી હતી. દિન્દીમાં બાજકો માટે નીકળનારા પ્રાયઃ સર્વ માસિકોમાં મારી રચનાઓ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી હતી. હવે માત્ર એક જ ધુન હતી—'કુમાર'નો લેખક થવાની—ગુજરાતીમાં લેખ લખવાની. ઠીક એ જ સમયે શ્રી ગણુમાઈ રાવતે બાઈસાહેબને રચનાંય બહેલારાંજર વિલાયતો આગળ-પરિચય લખવા માટે નિમન્ત્રણ દીધું. પણ બાઈસાહેબને શેતાના પ્રેસના અને માસિક 'હેસ'ના કાર્યોથી જરાયે કુરસદ નહિ' મળતાં તેમણે આ કામ મને સોંપ્યું. હું તો તૈયાર જ હતો. મેં તરત તેને લખી દીધું, પણ આ લેખથી મારે સંતોષ થાય એમ ન હતું કારણ કે રાવત બાઈસાહેબે દિન્દીમાં લખવાની આજ્ઞા કરી હતી તે શું નવું જોવા છે કે ગુજરાતી બાપા પ્રત્યે એક દિન્દીના ચિલાયતો પણ પ્રેમ હશે.

તે સમયથી હું કોઈ બીજી તકની શોધમાં રહેવા લાગ્યો. મેં નક્કી કરી લીધું હતું કે હું જરૂર ગુજરાતી બાપામાં લખીશ અને ખાસ 'કુમાર' માટે. કારણ કે કુમારે જ મને ગુજરાતી બાપા તરફ આકર્ષિત કર્યું એટલે. માં જ મેં વાંચ્યું કે 'કુમાર'નો રાત્રાંક એક ખાસ એક થશે 'કુમાર'ના તંત્રીશ્રીએ બાઈસાહેબની કોઈ લેખ માટે માગણી કરી, પણ તે 'હેસ'ના 'આત્મ-કથાંક'ની તૈયારીમાં એટલા બરાત હતા કે જરાયે કુરસદ ન હતી, માટે મેં જ 'કુમાર'-વિષયક શેતાના ટૂંક સંસ્મરણો લખાવનો નિર્ણય કર્યો, જેને તમારી આજ્ઞા રજૂ કરવાનો ગીરવ છે. (કારણ)

નરેન્દ્ર માલવીયા

આ અંકનું સુખચિત્ર - ધ્યાનમૂર્તિ ખુદ

ચિત્રકાર - શ્રી પુલિનબિહારી દત્ત

શ્રી પુલિનબિહારી દત્તને શ્રી ગવર્ધનન્દનાથ કાકર તરફથી ચિત્રદોષ મળેલી. એ નવીન કલાની ભાવના ગુજરાતમાં ઉભારવાને થોડા બેળાલાલ સારાભાઈએ શેતાનાં બાજકોની રાખા માટે તેમને પ્રથમ નેતૃત્વ, અને લગભગ છ વર્ષના એ સૈમંતિક જીવનમાંથી એકદમ મુંબાઈના હૃદયગલમાં તેઓ દેશારિય સ્કેચના ચિત્રના અભ્યાસ તરીકે જોડવા ત્યારથી આજ સુધી તેમણે મુંબાઈમાં કલાભાવના જગાડવા ખૂબ મહેનત લીધી છે. 'મુંબાઈ સમાચાર'ના દીપોત્તમી એકમાં તેમણે કહેવું ગુજરાતના 'શામલ'પત્રી 'નું સુંદર ગિર્ણ રજૂ થયું હતું જે હાલ સર ચીનુભાઈના સંપ્રદર્શમાં છે. ગુજરાતમાં આવ્યા પછીની તેમની એ સર્વોત્તમ કૃતિ ગણાય છે. તેણે મુંબાઈના 'રસમંડળ'ના મંત્રી છે અને એ મંડળ દ્વારા પ્રભુ માટે કલાના સંસ્કારી સમારંભો—જેવા કે નૃત્ય, ચિત્રપ્રદર્શન વગેરે—કરીને ભદેર રોવા કરે છે. એમની કલા ધબ્બી ગંભીર અને મક્કન પ્રકૃતિની લાગે છે. આ ચિત્રમાં સુદ બજવાળની મુર્તિમાં તેમણે જ્વાળાની એકાગ્રતા અને શાંતિ સરસ ઉતાર્યો છે.

તા જ મ હા લ

આ જ વિ શા ૩

એ

ક કપર છે. પચ્ચદી એની કારીગરી ' હી એના પરની કળા ! જસ, અદ્ભુત ! જતણે મોતીની જોડિયેલી, કુનિયાની સાત અનુપમી ગોમાંની એક.

આકાશથી ઉતારી તારાની પડી હોય એવી એ દૂરથી દેખાય છે. જાગીએમાંથી ડોકિયાં કરતું ડાહ્યર જાણે. એની એક વાની છે. એટલી જ અદ્ભુત.

જદાંત્રી નામે એક ખાદશાદ. દિલ્હીમાં રાજ કરે. એની રાણીનું નામ નૂરજહાં; રૂપરૂપનો અંગાર. એ રાણીની એક લગ્નિય; એનું નામ અર્જુનદ જાનુ. એ રાજાના પ્રધાન મીરજાંના દીકરાની એ દીકરી. ૧૯ વર્ષની એની ઉંમર. રૂપે ને રૂણે બીજી નૂરજહાં જ તો.

એ છોકરીએ એકવાર પાટવીકુંવરને જાણવેલા. એ પાટવીકુંવરનું નામ શાહનવાહ ખુર્શ. તે દિવસથી એ બે એકબેકને ચાલનાં. પછી એમનાં લગ્ન થયાં: ૭.૧૬.૧૨માં.

એ પાટવી શાહનવાહ જ્યારે માદીએ આપ્યો ત્યારે તેણે પોતે શાહજહાં નામ ધારણ કર્યું અને જેમમનું નામ રાખ્યું મુમતાઝ મદાદ. મુમતાઝ મદાદ એટલે મહેલોનું તેજ, એ જેટલી દેખાવડી તેટલી જ રૂણીઆવ. એથી એ રાજાને વહાલી પણ એટલી જ. ખાદશાદ એના વિના પડી ને ના રહે. જ્યાં જાય ત્યાં સાથે જ.

એક વખત જેમમ માંડી પડી. ખાદશાહે તો દેશ-દેશના દડીમ તેડાવ્યા, ગમેગામથી વેલ ખોલાવ્યા 'ને

કંઈ કંઈ કર્યું. એ તો આખો દિવસ જેમમ પાસે જ બેસી રહે. ન કરે રાજ કે ન કરે કાજ. આખીનાનું પણ કેકાણું નહિ. જસ, રાણીની સારવાર જ. એમ કરતાં રાણી સાચી થઈ, પછી જ રાજા કામે લાગ્યો. એનાં તો એ રાજારાણી.

એમ તો રાણી પણ રાજાને રાજકાજમાં મદદ કરે. ખાદશાદ સાથે લગ્નમાં પણ જાય ને ઇતે. પણ એ ક્યાણુ ને એટલી જ. લોકોનાં મુખદુઃખ અને સાંભળતી. લોકોની ગોતની સમસ્યાથી પણ છોડાવતી.

આમ એ બે જાણું રાજ કરે, કાજ કરે ને રૂણે પ્રજા પાળે. રાજા તો ક્યાનો જાગેડો શોખીન. જ્યાં જુઓ ત્યાં એણે સુંદર મહેલો બાંધેલા.

પણ એ જેવો શોખીન તેવા શહેરીદ.

લગ્નમાં ને જાય ને ઇતે. ખાનજહાન લોકો અને અંગર નામે એના કુરમન. એની સાથે એને લગ્ન થઈ. એની પાછળ ખાદશાદ પડ્યો: ૧૬.૩૦માં. એ વખતે મુમતાઝ શુજરી ગઈ. ૩૧ વર્ષની જ એ વખતે એની ઉંમર. આ સાંભળી અર્ધાં શોકમાં રૂળી ગયાં.

ખાદશાદના શોકનો તો પાર નહોતો. તેને કંઈ એન જ ન પડે. કંઈ કામકાજ કરે નહિ. પંદરપંદર દિવસ તો ખુંડ એમ ને એમ રહ્યું. છેવટે પ્રધાનની કુનોદથી રાજનું કાજ લાય મર્યું. જે વર્ષ સુધી આખા રાજ્યમાં શોક પળાયો.

એના એવા પ્રેમમાંથી તાજમદામનો જન્મ થયો. જન્મતબરમા અન્નેડ રહે એવી કપાર એણે બાંધવાનું નક્કી કર્યું. દેશદેશથી કારીગર તેડાવ્યા. ગ્રીમમાંથી ને રામમાંથી ને ઇરાનમાંથી ને ક્યાંકયાંથી કારીગરો આપ્યા. છેવટે ખાદશાદને એક કારીગર પસંદ પડ્યો.

એનું નામ ઉરતાદ ઇસા. ઇરાનના શિરાઝ શહેરથી એ આવેલો. એને મદદ કરાને કેકેકાણેની બીજી ખેલાવ્યા. ને આખા દિલ્હુસ્તાનના લોકો તો કામે લાગી જ ગયા હતાં એમ થીસ દહર માણસોએ એ રાજા પર કામ કર્યું. સત્તર વર્ષ એ પૂરો થયો. એનાં ખાસણાં કાન્સના સોનીએ કર્યાં. ચીનથી ને તિબેટથી અને અરજતતાનથી જ્યાંદિરે લાવી એના પર મર્યું.

તાજમહેલ પાસે એક બીજી કપાર છે, મુમતાઝની સાથેલીની. એ કપારનું નામ 'સાથેલી ખુર્શ.' દક્ષિણે

ફતેલપુરી મરિજદ છે. એ પણ એવાં જ મુંદર, જ્યેષ્ઠા જેવાં. પણ તાજ આગળ તો ખાંખાં જ પડેને? ચંદ્ર આગળ તારાનું તેજ કેટલું?

તાજમાં દાખત્ર થવાને એક ગોટા દરવાજો છે. લાલ પથ્થરનો એ બાંધેલો છે. એમાં સફેદ આરસનાં ફૂલો કોતરેલાં છે; કુરાનની આપાતો લખી છે. ત્યાં એક અનયનખાનું (મયઝીઅમ) છે. એમાં તાજનાં નકશાઓ છે; તાજમાં વપરાયેલા પથ્થરોના નમૂના છે.

આ કમાનમાંથી જુઓ. ગરાગર સામે મુગતાઝની કપર દેખાશે. પછી નગર જરા લંગાવો. શાદજદાં બેસતો ત્યાં જ નગર પડવાની.

અહીંથી તાજ ત્રણસોચારસો વાર છેડે છે. આ રસ્તો સફેદ મરમરે મટેલો છે. શરૂનાં જાડ તેની બંને ગાલુ બેબેલાં છે. ફૂલના છોડ મધમધે છે. વચ્ચે મોટો હોજ છે. હોજમાં મયારમાંજ કમળ ખીચે છે; ત્રણે તાજની પૂગ માટે હોય એમ!

તાજ આરસના ચલુનરા પર બાંધ્યો છે. એની આલુગાલુ આર ગિનારા બીબા છે. દરેક ૧૩૭ શીટ બાંધે છે. અને તાજ તો છે સવા ગરસો શીટ બાંધે. એના મુંગજ પર સોનાની કમળા છે. એ દેખાય છે નાનો, પણ ખાફે એનાં છે ૩૦ ફૂટ લાંબો!

તાજની કમાન સો શીટ બાંધે છે: વેલો અને કુરાનની આપાતે મટેલી. એનો વચલો અક્ષર સો ફૂટ બાંધે છે, જનાં બેનારને છેડાના અક્ષર જેવડો જ એ દેખાય છે! એવી તો એ કોતરણીમાં કુશળતા છે. દીરાસો પણ એવી જ કોતરેલી. એ બધા કલાના અનુપમ નમૂનાઓ જ તો. અંદરના ફૂલજાડના રંગો, તે તે પથ્થરના રંગથી આણેલા!

રૂપિયા જેટલું ફૂલ: અંદર ૫૦-૫૫ પાંદડી: અને એ દરેક કુદરતી રંગના પથ્થરે જડેલી! ફૂલમાંના કેસર કેસરીઆ પથ્થરનાં. સોય જેટલાં ઝીણાં જનાં લુદાં જ જડેલાં. એમાં તો વળી લુદાંલુદાં રત્નો મટેલા. એ બધાં તો ઉખડી ગયાં!

આ બધા પથ્થરનાં નામ બખર છે! એકએકથી અટપટાં છે જુઓને થોડાં નામ: પીરાન્ને ને પન્ના ને પરવાળાં ને સંગે વરખાની ને સંગે મુસેમાની. આવા તો કંઈકંઈ તત્તલા ને તામના પથ્થરો. જાંબુ મળીને કંધુ કેટલાય મણુ વપરાયા. આ ઉપરાંત આરસ તો જુદો.

અરે, શાદજદાંને તો એક બીજે તાજ પણ બાંધવો હતો. આનાથી ગોટા, કાળા આરસપહાણુનો. બે એ બંધાયો હોત તો? આ તાજ કેવો દેખાત? વાદળમાં ચંદ્ર જેવો; ચળકતી ચોકટમાં જડેલો ત્રણે. પણ એ કંઈ બંધાયો નહિ. યાદશાદને પણ અહીં જ દાટ્યો.

એટલે તાજની અંદર બે કપરો છે; પાસે પાસે. બંને રત્નો મટેલી હતી. જમણી ગાલુની શાદજદાંની; જમર વેંત નીચી મુમતાઝની. આગળપાછળની ત્રણી રફટિકતી કોતરેલી. કોતરણી પણ એટલી જ અદ્ભુત. સાર વિના એ કોતરતાં કંઈ દસ વર્ષ થાય? વળી એવો રત્નજડિત કહેરો પણ હતો.

યાદશાહે ગોતીની આદર ગૂંથાવેલી. બેગમની કપર પર એ આદામતી. એની કિંગત લાખો રૂપિયાની.

એમાં સોનાની દીરીઓ મૂકેલી. બીજી તો રત્નો મડાવેલી. અંદર રેશમી ગાલીયા ણિલાવેલા! દીરા-મેનીના પડદા ટાંગેલા.

આ બધું અસરે તો નથી. કપરની આગળપાછળનો કહેરો ૧૬૪રમા લલ્લ લાધો. ૧૭૨૦માં અમીર હુસેન અલીખાન મોતીની આદર લલ્લ મળો. રવાનાં કમાડ ત્રીસ લોકોએ ઉનારી લીધાં: ૧૭૬૫માં.

પણ આ ઉપરની કપરો તો ખાસી બોખાં. એ 'તાલીજ' કહેવાય. ખરી કપરો તો નીચે બોખામાં છે. અંદર જવાને આરસનો દાદર છે. આઠ ખૂણુનો એ બોખાનો આરસો. એના ઉપર આખી ધે હમારત બેસેલી. કેળી કારીમરી!

યાદશાદને હતું કે કપર પાસે ગીતો ગવાયા કરે: બાર પહેર ને બત્રીસે ધડી. આથી એ આરડાની એવી બનાવટ છે કે ઘાટો પાડો તો સાચો અપાજન આવે. સદન જ ન થાય! પણ કોઈ ગાય તો? ઘુઘટમાંથી પડ્યો પડે. સંઝીતનો રણકારો ચડે ને બિનરે, ચડે ને બિનરે; ગીત ત્રણે સ્વર્ગમાંથી બિનરતું લાગે.

એ ગાંધનાં ચાર કરોડ ને બાર લાખ રૂપિયા થયા. લોકો સારે એટલા મુખી હતા.

મોટાં થાઓ ત્યારે જરૂર જોગે. દુનિયામાં એની જોડી નથી. પરીઓએ ત્રણે મઠ રાતે જ બાંધેલો હોય એવો એ લાગશે એકવાર જોશો તો ફરી જોવાનું મન થશે. ત્યારે જોશે સારે નવો જ દેખાશે.

શાવદામરુદાદ વર્માં

ચિતા

આધુનિકરી

સ્પાર્ટની અપચત સ્મૃતિકાર લાયકરગસ

યુરોપમાં ગ્રીસ દેશની શિશુ સ્પાર્ટી નામનું એક સ્વતંત્ર રાજ્ય હતું. ધણી વર્ષો સુધી એ ગદાન સભ્ય પ્રળ સત્તા ભોગવી ઇતિહાસમાં નોંધીતું ધણું હતું. વધારામાં તે એ રાજ્યના ધાસ્યો અને શાસનપદ્ધતિ એટલા સુંદર હતાં કે તેનાથી રાજ્યની પ્રત્ય બહારથી અને વીરવામાં આપી યુરોપમાં વળખાતી આ પ્રાચીન અને શાસન-પદ્ધતિ લાયકરગસ નામના એક ગદાન સ્મૃતિકારે સ્પાર્ટી હતાં એમ માન્ય છે.

ચોત ના દેશને આજ્ઞા કરવા માટે આ સ્મૃતિકારમાં એટલી બધી ધમસ હતી કે તેણે દેસદેશમાં લોકપ્રિય, ત્યાંની લીધરવાને પ્રેરિતો અને કાયદાઓને ઊંટો અજ્ઞાસ કરી. સ્વદેસ પછી ફરીને ચોતાના અજ્ઞાસનો લાભ ચોતાના દેશાધ્યોને આપી, તેમના જીવન સુધારવામાં જ ચોતાની આપી ઇંગ્લી ખર્ચો નાખી હતી.

પણ આ નિઃસ્વાર્થી અને સાધુચરિત્ર પ્રુરુષના સુધારા કેટલાક લોકોને આપ્રિય થઈ પડ્યા અને પેરોપકરી લાયકરગસના તેજો શંકુ બંધા. એણે ધનિક લોકોને એમનું ધન ખરીબ લોકોમાં વહેંચી દેવાની આજ્ઞા કરી હોવાથી એમની આંખમાં તે એ બહુ જ ખૂંચ્યો. તેઓ બહેરમાં પણ તેના તરફ અસંતોષ દેખાડવા લાગ્યા. નિપજા સેવાઓને કેવો કુર બહોલો! વળી એક પાપાણુ હૃદયના સહેરીને તે એટલો બધો રોષ દેખાડ્યો કે તેણે તે આપડા લાયકરગસની એક આંખ લાકડીને થોડો મારી ફોડી નાખી પણ ફવાણુ રચનાના લાયકરગસને મન તે શંકુ અને મિત્ર સરખા હતા. જ્યારે એ રાજસે બધું કે લાયકરગસને મન તે કાંઈ નથી, તે કોઈ પણ બનતું વેર સખતો નથી અને એની શિક્ષાનું દાણુ દુષ્ક એ અજેડ સહનશક્તિથી ભોગ્યે બધ છે ત્યારે એનું પિશાચ હૃદય પણ પથાતાપથી કળી બેઠું. નિષ્કલંક સ્વદેશપ્રિયે કેવળમય દયાહીનતા પર અપૂર્વ વિજય મેળવી.

આ મદાન દેશાભિમાનીના સાદા પેરોપકરી જીવનની, તેના પ્રખર ચારિત્ર્યની અને જાતીં મૈયેની બહુ જ સુંદર અસર સ્પાર્ટીન લોકોના જીવન હપર કાળે કરીને થઈ. તેઓ વીડર અને લડાયક બન્યા, એટલું જ નહિ પણ તેમણે ચોતાનાં વિલાસ-સુખો અને ભોજનાનહને તિ.સ્કારી, વૃજ્ય મુખી ફેંકી દીધાં. ગરીબ તવંચરોને એક બુલાયે બહેર હસવામાં એકાએક એસી ગરીબ ને તવંચર સાદાં નિરાશિય ભોજન લેવા લાગ્યા. કાઠને પૈસાદાર ચવાની—ધનસમૃદ્ધ કરવાની—છજા ન રહે તેની લોકાના શિક્ષાનો અચાર થયો. દર પેરો એ તે દુષ્કળ જ ચવાના લાગ્યું આમ સગરત પ્રબળમાં નરજીવનો સંચાર થયો લાયકરગસની પ્રેરણાનાં જળે પવનના હૃદયમાં સદૃષ્ટિના અંકેરે બેસાડ્યા.

લાકરગસનું જ્ઞાન માત્ર સામાજિક સુધારા કરવ. તરફ જ બહેનું એનું લડવ કેવળમુ તરફ પણ હતું. બાલકોને નાનપણથી જ એમનાં માતૃપિતાના પેરથી તેડી લાવી સાંવજનિક નિરાળોમાં એમને ધીરજ, સહનશક્તિ અને વીરતાના અપૂર્વ પડ શીખવવામાં આવતા. વાણીક્યપત્રો—એલ પાની ખાસ જરૂર સિવાય ન એલવાનો—અભુચે પાઠ પણ શીખવતો હતો આમ, આનું શિક્ષણ પામેલા ઇકાર એટ-ખને જાણે ત્યારે કેટલુંક અને મુદ્દાસર જ જોડે એમાં શી નવાઈ જ થયી થે વાર

સ્પાર્ટાનમાં નિત્ય જતી નિશામાં,
આકાશ શી તારકંતુડી ધરી;
નદીનીરે માનજનલતી ચિતાનાં,
જેખી રહું હૈ પ્રતિબિંબને કરી.

‘હું થે મહાકાલ તપ્તી પળે ફા,
નિખડના કોઈ અમમ્ય આરે;
બળી-જળી આખ થઈ ચિતામાં
હસીશ તીરું પ્રતિબિંબ પાકરી.’

પિત્રાર એવો બહુ વાર આવતાં,
જરી જ મારો રસ ના કમી થયો;
કરુણ એ સુંદરતા નિદાનતાં,
મૃત્યુ તમ્હો બાર મને ગમી ગયો.

પરંતુ આજે યજરાવતો આહા!
પિત્રાર માસ મનમાં રમી ગયો:
‘બળી તું થે બાળ થરી જ આકાશ’
બધી—બધી હિંગતને હણી ગયો.

આકાશ શી નીલ-જહીર આંખિ,
હવા સમા એક સુવર્ણ તાંત,
સોનેરી એ કેશકલાપ અંખિ,
બળી જરી દેહની તેજશ્વાર!

જવંત હું આ જગમાં ચિતા શી!
બળીશ સૂનાં પ્રતિબિંબ પાકરી!

(હર્ષિ) — કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

અનેક ઓકસાઓ એમની માનીતી દેવી 'ક્રાયાના'ને ખુશ કરવા પીઠ પર નિર્દય ફટકા ખાતા, અરે ! આ ફટકા ખાવા માટે તો પડાપડી થતી. એક સ્પાર્ટન વીર બાળક વિષે તે એવી વાત છે કે યુદ્ધની ક્રિયા વખતે એની બાંહમાં એક ધમધમતો ઓગરો ઊઠીને બંધ પડ્યો. પણ પાસે ઊભેલા પુરોહિતોની ક્રિયામાં જરાયે કબજ ન પડ્યો તે સારૂ એ સદનશીલ બાળક ન તો ચીસ પાડી, ન તો તે રડ્યો ! ક્ષાત્રભાવનાંકિત આવા તેજસ્વી બાળકે અપૂર્વ યેજ્ઞ બને એમાં શી નવાઈ ? અને એ બાળકેની માતાઓ—તીર રમસીઓ—પણ કવરે એવી નહોતી. એ માતાઓ પણ રણેડેડે ચડતા પોતાના પનોતા પુત્રોના કાનમાં 'વિભયી યથ પાછી ફરેને આપા તો મરેને'નો અનેક મંત્ર શ્રુતી વીરસૂ કહેવડાવતાના કેડ રોજની આપણા આર્ય ક્ષત્રિયોની વીર માતાઓની પ્રાચીન સ્પર્ધાઓની આ માતા કાંઈ કવરે એવી નહોતી પણ આ સર્વમાં—તે વખતની કુનિયામાં સ્પર્ધાની એ વીરવાક વાગતી હતી તેમાં—સાચકમ નહું પ્રેરણાળ ન હોત તો સ્પર્ધામાં મોં આરજું કમળું ન હોત. રણેગેર મો. પટેલ પ્રમતનના પરિમલપરાગ

સજાતો યેન જાતેન યાતિ વંદા. સમુદ્રતિમ્ ।
પ્રમતનનાસૂત્રીની દૃષ્ટિએ તેમાં, કુલાધીપ (Damos) મોત્ર-મતકોને આપણે એ માન અને મહત્તા આપીએ છીએ, તેમને સેવાપૂર્વક કે ઉપદેશ દોષાના એ પિંડ ધરાવી તેમનું અક્ષરશબ્દ—આધ્યાત્મિક કે બૌદ્ધિક શબ્દ—સૂચીએ છીએ તે કુલપિતા (Patriarch)ની પદવી અને અંત પર્યંત ચિયર રહેતી અસરકારકતા, લોહીની અસર, લીધેમશાવનો પ્રતાપ વગેરે દૃષ્ટિએ ધણું સકારણ અને સ-રહસ્ય સામન્ય છે.

કુળમાં એક પ્રબળ વીર પાડે છે અને તેની સત્તાધારકતા (Preponderance and Prepotency)ને પ્રતાપે આપ્યાયે કુટુંબની જીવનસરિતામાં વહેણ તથા વેગ બદલાઈ જાય છે. સગરનાં આદર્શો બગીરથ પૂરાં કરે અને ભાગીરથીન ભૂજ પર એવી આણે તેમ, એક સફળ વીર ધારે તો યોગ્ય સં-યોગ, સંશોધન અને સત્વળે કરીને જીવનનાં જળ ઝીંકીને મોઢા જળધોષ વહેવડાવી શકે છે.

દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુર જેવા કુલપિતાનું સાવં યે કુટુંબ દેવેન્દ્રનાથના સત્ત્વ અને તત્ત્વના સંસ્કૃતિ-પરિપાક રૂપ નથી ? એવાં કુટુંબોનાં પાંદેરાં અને પશ્ચિત જનેલાં-કુટુંબરસોનાં ઠાળાંપાંખડાં અને પાંદરાથી જ્યારે આપણે છુટા થઈએ ત્યારે તે તે રસોના મૂળમાં ગિરાજેલા કુટુંબપતિનો ખ્યાલ ફરીએ તો ધણું શીખવાનું મળે આખરે તો બીજા—મૂળ ઉપર જ રૂપની જન અને ગુણોના આધાર છે.

આ દૃષ્ટિએ આખાં કુટુંબોને અલગસ કરીએ તો આપણે સારા પિતામહ કે માતામહની તેમજ ખરાબ અને મધ્યમ જોના સંયોગથી સારા યે કુટુંબ ઉપર કેટલી ને કેવી ચિરસ્થાયી

અસર થાય છે તે સમજી શકીએ. સમાજશાસ્ત્ર (Sociology) અને પ્રમતનશાસ્ત્ર (Eugenics)ની દૃષ્ટિએ આનો અભ્યાસ ધણો મહત્ત્વ પાડે છે.

પણ આપણે ત્યાં આનો અભ્યાસ થયો નથી તેને અમાવે દાહ આપણે પશ્ચિમનાં અભ્યાસ-પરિણામ અવલોકીએ. તેમાંથી પણ આપણને ધણું બેઠા, બહુવા અને પાળવાનું મળી શકશે. આ નીચે બે વિશાળ કુટુંબોના અભ્યાસના આંકડા રજૂ કરેલા છે. એ ઉદાહરણો ઉપરથી આપણે નિયમ બાંધવાની જરૂર નથી. ઉદાહરણ જ ઉદાહરણ પૂરતાં સારાં છે. વધુ અભ્યાસ સુધી આપણે તેને સંધરીએ

(૧) બેનાયન એડવર્ડનું કુટુંબ : એ કુળપિતાના કુળમાં ઇ. સ. ૧૯૦૦ની સાલ સુધીમાં ૧૩૪૪ વારસોની માહિતી મેળવવામાં આવી હતી તે કોણકાણ હતો તે નેચરોઃ ૨૯૫ ઝન્યુએટ, ૧૩ મોટામાં મોટી કૉલેજોના પ્રમુખો કબજાત ધરી કેવળમૂ સંસ્થાઓના આચાર્યો વગેરે; ૬૦ તબીબ (તેમાંના ધણા તો મગફૂર); ૧૦૦ પાદરીઓ (મિશનરીઓ); ૭૫ ખુદશી અને હરિયાલ સરકારના અમલદારો; ૬૩ પ્રખ્યાત લેખકો અને શ્રેષ્ઠતાઓ (જેણે ૧૩૫ પુસ્તકો લખા કબજાત ૬૮ કાવ્યોગી સામાયિકો ચલાવ્યાં છે, અને એ સમગ્રાઓની આગળપડતી પ્રમતિનો લાભ અમેરિકાનાં ૩૨ સંસ્થાનો તથા કેટલાક દેશોને પણ મળ્યો છે); ૧૦૦થી વધારે વકીલો (જેમાં એક તો કાપદારો અત્યુદય આવાપક હતો); ૩૦ ન્યાયાધીશો; ૬૦ બહેરે અમલદારો (જેમાંના એક તો અમેરિકાનો ઉપપ્રમુખ હતો); ૩ અમેરિકાના સેનેટર. એ ઉપરાંત બીજા કેટલાક અવર્નર હતા, કેટલાક અમેરિકાની મહાસભા-કોમેસ-ના સભ્યો હતા તથા રાજ્યબેધારણના ધડનારા અને શહેરની સુધસાધ—ચૂનિ-સિપાલિટી—ના મેયર-પ્રમુખ હતા, તો બીજા કેટલાક પરદેશ-ખાતાના એલચો હતા તેમાં એક તો ઇસિફિક મેઇલ સ્ટીગરિય કંપનીનો પ્રમુખ હતો અને પસરે જણુ રેલવેના પ્રમુખ હતા. ધણી બેંકો, વીમા કંપનીઓ અને મોટાં ઔદ્યોગિક સાહસો નાં વ્યવસ્થા અને સંચાલન એ કુટુંબની જ કેટલીક વ્યક્તિઓએ ચલાવ્યાં હતાં. સામાજિક પ્રમતિના એકેએક નહિ તે ધણાં ખર્ચાં છેલેને અને સામુદાયિક કલ્યાણને આ દીર્ઘજીવી, નીરોગી અને સુંદર કુટુંબોના લાભ મળ્યો છે. તે કુટુંબના એક પણ જણુ ઉપર ખરેખે મંદાયાનું કે કે કસો આરોગ આન્યાનું બહુવામાં આવ્યું નથી.

(૨) કૅલિક કુટુંબ : એ કુટુંબનો કૅલિક નામનો એક શુદ્ધર ઇંગ્લેન્ડના એક ચિરમખ્યાત કુટુંબની કેઇ નળગા મનની બાળા સાથે લગ્નગ્રંથીથી ચંપાયો હતો, અને તેમના સંયોગના પરિણામે એક નળગા મનનો નમણો છેલ્લે આવતરણી એ ઓકસાને વંશવેલે નીચે પ્રમાણે ફળ પાડ્યાં હોવાનું તપાસ કરતાં જણાયું હતું : ૧૮૩ જણુ નળગા મનનાં એલેકે નમણાં શાકંધાં જ્યારે બાકીનાં ધણાંખરાં મધ્યમ કરતાં યે ઉવરવાં,

એટલે સામાન્ય પણ નહિ તેનાં પંથમાં; અને કોઈપણ ભવની અસામાન્ય શક્તિ ધરાવતી તો એક પણ વ્યક્તિ અપવાદ રૂપે સમ ખત્રા પણ જાગે ન હતી!

સર્વેન: વિસ્તર્યામિદંપુત્રાદિત્યાવ્યવસ્થામ્ એ જ આ સાક્ષ્યનું બીજું છે. ત્રીજા પેટીના અસામાન્ય એક કંપનીને સંદેશ આપી આજન, કોમપ્લુટાક કોસ્ટ, મેસી કાપ, યોસાલુ દબર પાંચમેા ને બાપુ વારસદાર પેદા થાય છે. આ રીતે એક કુપ્રેમ્ય કંપની કેટલા કપર પિતાની અસર મૂકવું જાય છે! આપણુ મોત્યપવર્તક ક્રુપિયા અને આપણી નર્મ કેટલા દબરથી પેટીના સુખાં દરે? એ રીતે આપણામાં ક્રિયાના ખુંદની કદાચ અનેક પરાધોમિથી પણ એકી અસર દરે, તમ પિ આરે આપણે, આપણું ખમીર, આપણી ક્રમૃતિ, અંતુ કોળાને જ આમ રી ને.

અતઃપિ પિતાએ આ જ દૃષ્ટિએ આખા દ્રવિઃ દેશને નિજ તીર્થથી સરકાર્યો ને સુખ્યો છે. આવાંતને વપર એમનેા આ વપકાર શું અર્થ છે?

પ્રજનનના પ્રક્રિયાપ્રકાર આમ જનન નેક મદેશતા આર અને વિરુદ્ધી છે એ પરિમલપ્રકારનાં સાધના, એ માટેના પુકારાં તે જ થમ અને લક્ષ!

(‘પુરિવિશાન’ભાષી) — ડાહ્યાલાલ દ બની

સુવંચ ધાતુ

આ ધાતુ ધાતુ નરમ અને ચીંતના જેવી ગત્યારણ્યો દેાય છે. એને અમેરિકા મેગ્નેસિયમ (Magnesium) કહે છે. હીરાબદ્ધા બાળકો જે બીજાબદ્ધા તાર સજાવરે છે તે આ સુવચ ધાતુના બનેલા દેાય છે એ તાર સજાવરવાળી બીજાબદ્ધા એવા મકામ આગે છે તેથી લોકો તેને બીજાબદ્ધા તાર કહે છે.

આ ધાતુ એટલી બધી નરમ છે કે તેને તપતવાથી સજાથી ડાઠે છે. તારના બજવાથી જે સફેદ કાજ જેવું કાવત થાય છે તેને ‘સુવચ માલિજ’ (મેગ્નેસિયમ ઓક્સાઇડ) કહે છે. એ પ્રાલિજ, પાણીમાં ડ્રાવ નથી; પણ તેભજમા તે કોગળી જલ સુવચ ધાતુનાં લવણ ઉત્પન્ન કરે છે. એના ધણુ લવણો (salts) બને છે, પણ એ બધાં સુવચધ્વક્ષિત (Magnesium sulfate) રક્ષાત્ આપણને વધુ ઉપયોગી છે.

સુવંચ ધાતુને બાજવાથી જે બગમ બને છે તેને મંથકના તેભજમાં નાખવાથી ‘સુવંચ અવરિત’ બને છે. એ કારણ તેભજમાં ડ્રાવ દેવાથી કોગળી જાય છે, જામુ કોગળવાથી એનું સ્વરૂપ તરત બદલાઈ જાય છે. આપણે જે કો માલિજ (અમી)ગણા તેભજમા ધોતું પાણી નાખી તેને એક ઉધાડા પદેશા કોસર વાસણમાં બૂધ સખીજ તો તેને વળીએ ‘કેલાસ’ (Cry salts) બંધાએલાં જામુથી. આ કેલાસ સુવંચ અધક્ષિતના છે ને તે પદાર્થને આપણે ‘ગિલાવની ગાઈ’ કહીએ છીએ. આ લવણુસ રવાદ કહીને લાગે છે અને કદલ સાફ ન આવતો દેાય ત્યારે તેને પાણીમાં કોગળી લોકો દમ

તરીકે પીએ છે. સુવંચ ગોપલિત અવધા ગિલાવની મીઠું દમ માટે વધુ ઉપયોગી છે ઉપરનાં રીત મુજબ એ ધાતુ સદેશબધી થેર બની રહે છે. રીતાબદ્ધા તરેવરિમાં બાળકો મેગ્નેસિયમ (વિજાબદ્ધા તાર) ધણુ સજાવરે છે. એને અંતે જે ‘પ્રાલિજ’ બને છે તે આપણે નકામી ગળી ફેંકી દઈએ છીએ. તેને આમ ઉપયોગ થઈ શકે.

સુવંચ ધાતુ પૃથ્વીમાં એટલી દેાઈ નથી, પણ બીજા ગિલાવની સાથે તે સેજમેજ થઈને પડેલી દેાય છે એ ગિવિગિયાંથી તેને છૂટી પાડવાની રીત ધાતુ જ કઠિન તથા ખર્ચાજ છે.

કેટલાં કુદો રાતે જની પાડે છે તે પણ આ તારના અવધા તે ધાતુના બજવા માકાશની પડે છે — સિંધુસાં મિલલસ દલાલ વીર દપાલીએ.

સામાન્ય ગામ કે શહેરના દેાડ દપાલ વડેવયા આવતા દપાલીનું કાર્ય તો મરજ છે પણ જનનબુધી દિમાલસના પ્રદેશોમા દપાલ વડેવયાનું કાર્ય કેવું વિચર દરેતોનાં કેઠમે બાજે જ કદવા કરી દરે. એ પ્રદેશોમાં દપલની વડેવધી મમ કેા રીતે યાવ છે અને દપાલીઓ તથા દપાલખાત્રાના અપિ કારીઓને ફેવી મુકેલીઓમાં રહેતું પડે છે તેની વાત અતિ દેામાંથ છે તીવેરનાં મેંદામ, યાકેમ, ફેરીમેંજ તથા વાંકે આમાંકમાં ક્રિટિસ માકાશની પોસ્ટ આંકિસે છે. ફાકેની એ પોસ્ટ આંકિસેતોનાં કાર્ય કમા માણુસો કાઈ કદમાં વસના દેાય તેમ ગબુખલનીની નદા અવધ મઠ ગવા છે. આ માગરંભમાં પુખ્ત કેા પડે છે અને તેથી ત્યાં કાંઈપણ પ્રકારની વનરખન લગતી નથી. આ બધી પોસ્ટ આંકિસેમા ફેરીમેંજ પોસ્ટ આંકિસે સોંપી ઉચ્ચ પ્રદેશમાં આવી છે. એ આગરે ૧૭,૦૦૦ ફીટ કાચે છે અને જગતની સર્વ પોસ્ટ આંકિસે કદમાં ઉંચામાં ઉંચી છે. આટલા ઉંચા પ્રદેશ પર આ મથક આવેલું દેવાથી પોસ્ટ આંકિસના માણુસોને ફાકે દુરથી બારે ખર્ચ કરીને બોસક મેજવતો પડે છે. બજાવણ મટે લાકડાં પણ મળતાં ન દેવાથી તેમને ચગરીચવના છખાં છખાં વાપરનાં પડે છે ને આર્થનુ ધુમાડો ઉત્પન્ન કરે તેનાં અને માણુ કદી જવ એવી દુર્નંધ માકાનાં દેાય છે. આ બધી મુકેલીઓ બલસ તેમને ખાસ અલાકારસ આપવામાં આવે છે, અને એનું નકો કરવામાં આવતું છે કે કાંઈવધુ અધિકારીને તેની વાજર વિશદ બેવસ કરનાં વવારે સમવત્યાં રાખવેા પાડે.

આ તો પોસ્ટ આંકિસેના અનિકારીઓના વાત મથક પરંતુ દપાલ લગ્ન ગળાસ દપાલીઓને દપાલ વડેવયાકા દિમાલસના કોષાગીયા, પાડા દેશવાળા અને અબધ સંકેડ આર્થો પર માલકો મુકી દેાય ને લલું પડે છે. આ મર્થો પૃથ્વીની સપાટીથી ૧૩,૦૦૦ થી ૧૭,૦૦૦ ફીટની કોવાઈએ આવેલા છે. ઉચ્ચ પ્રદેશને લીધે ત્યાં આવેલાં ફેંકાસ પણ ખૂબ વેચાળી ચાલે છે, અને જેમજેમ કાચે ચલતું પડે છે તેમતેમ લોટીનું હબામુ (બલક પ્રેસર) પણ વધતું જાય છે. આ

સંતોષમાં એના પણ્ય કમનસીબ દાખલાઓ નોંધાયા છે કે જેમાં તંદુરસ્ત જુવાનો પણ થાક અથવા હૃદય ગંધ પડવાથી મરણ પામ્યા છે. હિમાલયના પ્રદેશોના ટપાલ ખાતામાં અતિશ્રાંત કાર્ય કરતા આ નજીકના માણસોની મુશ્કેલીઓનો આટલેથી જ અંજા આવતો નથી. ત્યાંની હવા એટલી અચોક્કસ છે, કે ગમે તે સમયે એકાએક બરફનો વરસાદ તૂટી પડે છે અને તેમાં ટપાલીઓ સપડાઈ જાય છે. આદ્યસ પર્વત એ બેચા માટે નેપોલિયન મોનાપાર્ટ અને હોળિયાલનાં નામો ઇતિહાસને પાને ચઢ્યાં છે; હિમાલયનાં શિખરો સર કરવા માટે સર રેન ઈ મંડેડોનહિડ, જનરલ ચંગલ્સન અને રમાઈથ વેરેર અનેક અંગ્રેજ મનાસીઓનાં નામો જનમશહૂર થયાં છે. આ બધા પ્રવાસીઓએ તો પોતાની સાથે છેલ્લામાં છેલ્લી દુન્યાં સાધનો સંપાદિત અને એકાદ વખત જ હિમાલયની યાત્રા કરી હતી, પરંતુ એવાં વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી સજ્જિત અને દરેક જાતના આટઆટલાં સંકટો સહન કરી એકબાંધે કાગ કર્યાં કરતા પીર ટપાલીઓ વિશે જાણવાની, તેમની કહર કરવાની જગત દરકાર પણ નથી કરતું. (દેશી મિત્ર)

શ્વેતીયોનનો મિનારો

જગવિખ્યાત પુરાતન શહેર જૈનકોશનાં 'જૈનલ'નો મિનારો હમણાં પુરાતત્વ શોધકોને હાથ ચડ્યો છે એમ મેસો-પોટોગિયાના સંશોધકખાતા તારફથી જાહેર થયું છે. લગભગ ૫૦ ફીટ ઊંચો અને આડીસો-ત્રણસો ફૂટના ઘેરાબનો એ એક ટાવરો છે અને ત્રીસ ફૂટની પાછી બાંધેલી શિવાલોના ચક્રવર્તી થર ગોળગોળ ચડતા બાંધેલા છે.

હમુના જનમ પહેલાં ૪૦૦૦ વર્ષો (એટલે આજથી છ હજાર વર્ષ પહેલાં) કુમેરિયન લોકો મેસોપોટોગિયાની પૂર્વે આવી વસ્યા પછી જૈનકોશ વસ્યું. એમ મનાય છે કે તેમણના લોકોનો આ મિનારો આકાશમાં પહોંચવા બાંધવા માંડ્યો; પણ બહુ ઊંચો બાંધ્યો ત્યારે કોઈ ઇશ્વરી અગત્યર જેટું અંતર કાગ કરનારાઓનાં દરેક જણ બીનીની ભાષા જ સમજે નહિ એવું થઈ ગયું. સૌ સામાની વાણીને બળાટ જ સમજવા લાગ્યા અને તકરારો થઈ મિનારો અધૂરા રહ્યા અને લોકો લડતાલડતા નહાહુરા પ્રાંતોમાં ગયા. એ રીતે સંસ્થાનો અને બાંધણો વધી પડ્યાં. એ પ્રશ્ન પરથી એ અધૂરા મિનારાનું નામ ટાપર ઓફ જૈનલ—એટલે જળકાટિયો મિનારો—પડ્યું. મળી આવેલા હાલના ખંડેર પરના લેખો ઉપરથી એ રથજનો પુરાનો પાકો થાય છે.

કોઈ સમજતું નથી એવી ભાષા

કૅસોડિડામાં વસતી રોમીનોલ ભવિના નંજલીઓનાં ગીતો, બાબાઓ સંપ્રદતી અમેરિકાની રિપબ્લિકિયન સંસ્થાવાળા-એકો ડ્રાગોફોનની રેફર્ટ કાપ લેવાની લીધાં છે. એ ભવિતિ અનાદિ કાળથી પોતાનાં એ ગીતો બહુ કાળજીથી સાચવતી આવી છે અને બીજ કોઈનું બાંધાને પાસા તેને ન લાગે

તે માટે ખાસ વહેલી રાખે છે. તેઓ શ્રીમગ અને પાનખરના કચ્ચોને નખતો એ ગીતો ગાય છે. છતાં નવાઈની વાત તો એ છે કે તેઓ ગોતો કે બીજું કોઈ તેનો અર્થ કરી નહોતું નથી! આ રોમીનોલ ભવિ-તેના શુદ્ધ વર્ણ માટે મગરૂર રહે છે અને મ્વેત લોકો એટલે બળતી નથી. તેમનો મહંત અથવા ભવિનો વડો મુખ્ય આડીઓના એકાંતમાં વસે છે અને બાંધે જ નજરે પડે છે; છતાં તે સર્વ સામા ધરાય છે. ભવિનો વિશુદ્ધ ટકાવી રાખના તેણે રૂમ્બાન કાઢ્યું છે કે કોઈએ અંગ્રેજ બાણું નાદિ અને બાણું પડે તો કચ્ચારનું નહિ! સેમીનોલ મગ વિશિષ્ટ ભવિ તરીકે ટકી રહે એ જ તેનો હેતુ છે.

એક આનાનો સિક્કો બહુ મોટો કેમ બન્યો ?

ઇ.સ. ૧૮૩૫થી ક્રિસ્ટીઆનમાં રૂપિયો, અરધો, પાવલી, ગંગાની, દબજ, પેરો, અરધો પેરો તથા પાંચ એકલા સિક્કા ચલણમાં છે, પણ એક આનાનો સિક્કો તો હજી હમણાં ૧૮૭૭થી જ ચાલુ થયો. તેનું કારણ એ છે કે રૂપિયાના લાભ કરતાં કરતાં રૂપાનાણા તરીકે મેઆની એટલી બધી નાની થઈ કે રૂપાનો એક આનો તેના કરતાં વ ઝીણા કરવા પડે. અને ત્રાંશનો કર તો ટણ કરતાં પણ મોટો કરવા પડે. આથી તે વિચાર પડતો મૂકેલો. પછી નીકલ ધાતુ મળી ત્યારે એ મુશ્કેલીનો નિકાલ થયો અને હાલનો એક આનો જન્યો.

એક માનાય

ઉપલેશ રેશને આફ્રિકાથી આવેલી એક વાણિયણ પોતાનાં એ ડોકરો સાથે ગ્વિણદ નવા નીકળી. સંધીનું માઠું થયું. માલ-ગિલ્ત સારી હતી સંધીની કાનત કરી. કુદેચ આમળ આડ રરતે લઈ ગયો. ફરી બધું આપી દેવા શરૂ હતી, ને છવતાં છેડે તો. સંધી ગાડાએડું, બાડાં કરતો. તેને બીક લાગી કે તમે છવતાં જંગો તો કોઈને કહી દો. ગાડામાંની નીરણ નીચેથી તલવાર કાઢી. આન બહાર કાઢી છેકરોને મારતા તેવા થયો. બાઈ કોલાવાલા કરવા લાગી. સંધી ન માન્યો. ધા કરતા ગયો. મૂકમાંથી તલવાર નીકળી ને પારોના કેરડાના જંગામાં પડી. મૂક હાથમાં રહી ગઈ. સંધી તલવાર લેવા કેરડામાં ગયો. હાથ જંગામાં લંગાળ્યો ને તલવાર લેવા જાય છે કે ત્યાં આગળ જેલેલો એક મોટો સાપ કરડ્યો. સંધીનો છવ ત્યાં ને ત્યાં જ ગયો. બાઈ એને બોલાવવા લાગી કે 'ભાઈ, હવે હાલ્ય તારે જે કરડું હોય તે કરી લે.' પણ સંધી ક્યાંથી સાંભળે ?

એવામાં મોંઘળ રેડના માછ પો. સુગરિ. રેડેન્ટ મચુ-લાલભાઈ નીકળ્યા. બાઈને પૂછ્યું. બંધી વાત બહાર આવી. સંધીના રાજને લઈ ગયા. બાઈને ગ્વિણદ પહેંચાડી. —૫.

પોતાના મરણના ખજાર છાપમાં વાંચી અજળ થયેલા દાગેર શેઠે પોતાના મિત્રને રેલિફાન કરી પૂછ્યું, 'અરે, જમના લાસણ, તમે આજના છાપમાં મારા મરણના ખજાર વાંચ્યા ?' જમનાદાસ: હા, હા; પણ ત્યારે તમે ક્યાંથી ગોણો છો ?

ટાસેડો (અમેરિકા)નો આત્મચરિત્ર
એવર રિખાવેલું સંસ્કૃતિય જોન્સ કોલેજ
કોલેજ વાર પોલિસ કોર્ટમાં ન્યાયાસને
જોસંતો. એક વાર કપરી તંગીના વખત-
માં એક માણસને એક દેહીની ચેરી
ગાંઠે લાવવામાં આવેલો. તેણે અચાચ
કર્યો કે મોઢરી કે પોસાક કશું ન મળ-
વાથી લાચારીએ તેને એ જીતો કરશે
પડેલો. 'પણ કાપડા ગામણે, ખાનગી
વ્યક્તિનો માલ મેરવા માટે તને સજા
તો થતી જ તેણે તારો દસ ડોલર
દઈ કહ્યું. અને—' એ-રો પોતાના
અજવામાંથી દસની નોટ કાઢતાં કહ્યું,
'ઓ દઈ હું બરી દઈ હું ઉપરાંત, અજ
માણસને પોસાક સાથે પણ ચોરી કરી
પડે છે એવા રાહદારમાં રહેવા માટે આ
કોર્ટમાંના દરેક માણસને હું અર્થે દોલર
દઈ કહ્યું બેઠો, બધે ફરી વળો. ને એ
દઈ ઉપરાંત આ માણસને આપી દો.'

અનેકાર્થો રાખે એર (૧) એક
અનન્ય આંક (૨) એવી બુજ-કાતર (૩)
પીડા, બાકા (૪) બસે, હાથે, ફિકર નહિ

નાટનજાનો ચોરીગર: એઈ, એમ
જોસ આજની વખતે એઈરો સામે
સીસકારીઓ કરીને મઠકરી કરે છે તો
બાનું પડકારને બહાર કાઢી મૂકીય.

પ્રશ્નક: (એ તોતરો હનો) પ....
પ.... પણ મ-મહોરનાત! હું તો
એને 'સ... સ... સાચાથી આપું છું

લીમડાની કુંબી ફૂંપણો સાથે હજાર
પોતીને ચોપડવાથી સજાવાતની થતી
દાદર કે ખરજીનું મીઠી જશે

જેમને આદરવાઈ હોસિયે મંજૂલસ
દુનિયામાં સૌથી કડાઈ ગણાય છે તેના
રોજના ખાખા પાછળ સાદસાત લાખ
રૂપિયા ખર્ચતા. કેવળ દારથી ભંડવા
અતિ વિશાળ હોળમાં તે તો નૈકાતવર
કરતો અને તેનાં માણસોં સખવાનું તળાવ
સુધાવળગતી જ બેઠેલું રહેલું

અમેરિકામાં આજે રોજના દસ લાખ
કાજો એર મેઠલથી પહેંચાય છે.

આ આકૃતિ માત્ર એક જ
સમજાવી દીધી છે કેનેલી.

એના પહેલા ને છેલ્લું
આંકડા વચ્ચે ૧ કરતાં
વધુ ફેર હોય એવી તબુ
આંકડાની એક સંખ્યા
હો તેને ગણતી કરીને
નવી રકમ ગનાતી બનેની

બાદગાફી રો તે બાદગાફીમાં, તેને અ-
વળી કરતાં ને રકમ આવે તે કમરે; તો
જવાબ ૧૦૮૬ જ આવશે આ ચમત્કાર
પડે નવાળા કહી દેશું બંદુ કરી સકાય

ધર્મીસર વરસાદનાં ખૂબ મોટાં ફોર્સ
પડતા હોય છે; ત્યારે બખુનું કે વાદળોં
પૂરતીથી ધણે દૂર છે અને વરસાદ કમચ
થોડો જ વખત પડશે. વાદળોં ન્યારે
નીચે આવેવા હોય છે ત્યારે વરસાદ
ધણી વખત પડે છે, કારણકે વાદળોં
જલકીથી ખસી સકતા નથી.

ચીનની બાકામાં કુલ ૭૪૫૦૦ મુ
જાસે છે, ને બધાં તો ઘણાં મુખાન
વાન-દિંગ નામનો ૮૫ વર્ગનો એક
સુરો ચીની સિસક જ બજે છે સાગા-મ
ચીનો માત્ર ૨૦૦ અડધો બજે છે.

અને રોકાના ફોર્સિનિવા પરચૂ-
ના સાન હુઇ એ સિરોપો ખાસની મિસિમ
કમચુ-એમ. મિસ નામની બાઈ પારો
માર પાંખોનાથી બતક છે.

PRÉCIPITATION DE LA VIOLETTE
એ છાંટલિયન રાખને અર્થ 'જલકી—
કડપથી' એવો ગાય છે! અને તને એ
કડપથી બોલી પણ નહિ સકે!

ગાફચીકર (મો-સેડી) નામની
માઠકી પોતાનાં છોડોં ચોમાં સખીને જ
સેવે છે; અને અચ્ચાં સેગધને બહાર
ન આવે ત્યાં સુધી કોઈ આવી નથી

હિટિશ આવે તમાં
એક ધરતીખખખ
વિશાળ ખખ મગરની
કાજમરી પીડ કપર
આડ આડ બેસું છે!

બહુ યોરમઃ

નીચિના ચોરસમાં ૧થી ૧૦૦ સુધી માં-
કડા મોઢવા છે અને દરેક આંકી તખ
એવી લીટીના સરખાણે ૫૦૫ ગાય છે.

૨૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૨૦	૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭	૨૮	૨૯	૩૦
૨૧	૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭	૨૮	૨૯	૩૦
૩૦	૩૧	૩૨	૩૩	૩૪	૩૫	૩૬	૩૭	૩૮	૩૯
૪૦	૪૧	૪૨	૪૩	૪૪	૪૫	૪૬	૪૭	૪૮	૪૯
૫૦	૫૧	૫૨	૫૩	૫૪	૫૫	૫૬	૫૭	૫૮	૫૯
૬૦	૬૧	૬૨	૬૩	૬૪	૬૫	૬૬	૬૭	૬૮	૬૯
૭૦	૭૧	૭૨	૭૩	૭૪	૭૫	૭૬	૭૭	૭૮	૭૯
૮૦	૮૧	૮૨	૮૩	૮૪	૮૫	૮૬	૮૭	૮૮	૮૯
૯૦	૯૧	૯૨	૯૩	૯૪	૯૫	૯૬	૯૭	૯૮	૯૯
૧૦૦	૧૦૧	૧૦૨	૧૦૩	૧૦૪	૧૦૫	૧૦૬	૧૦૭	૧૦૮	૧૦૯

અજાણી સાહિત્યમાં ફિરક ગણ્ય
એની એક વાર્તા રનાંકના ૧૨૦૦ પુસ્તકો અને
પ્રકટ થઈ છે; કોઈ પણ એ વાંચવી ન ચૂકે.
દાદમીનો પાન પાણી નાખ્યા પિન
લોટીનીને પીં મીના કેળ હજાર બાંધવાથી
વીછી બેપરો

મસિક્કે ન્ય નાચલે બજે એવેકાન્ડર
છૂમ્મએ ૪૦ વર્ષમાં ૧૨૦૦ પુસ્તકો લ-
ખ્યાં છે. ૧૨ દિવસનો એક ક્રેપ થયો!

પાડા કરના પણ વધારે કડપથી દોડી-
સાં એનું પક્ષી કહું?—શાકમુગ.

કહેવાય છે કે મહાન સિંહરનો
અનિશ્ચિત નામનો એપિથો એક દિવસ-
માં ૧૫૦ માર્કલ દોડ્યો હતો.

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વધારા અને બીજા મજબૂત કામ કરનારાઓને એના મેવનથી અત્યંત જોડું પોષણ મળે છે
તાનાં-મોઢાં, માંદાં-સાજાં, તખ્ખાં-સખ્ખાં ઓ-પુરુષ, સોકેદાં એનું મેવન કરી શકે છે

તમે વાપરી જોયું છે?

કેમરી જીવન અંકુર

મહારસાયન

સ્પ્રિંગ્સ, અલ્ક, કેસર, કસ્તુરી અને બીજાં દીપ્ત, પાચન,
તથા પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું
મુશોભિત મુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક ચાટણ

તેનું નિયમિત મેવન
લાંબું આયુષ્ય તથા મારી
ફેમરલ્સકિત આપી શરીરમાં
મલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે

કિંમત

પા રતલના પાંદના રૂ. ૧૫
અઃપા રતલના પાંદના રૂ. ૧૫
એક રતલના પાંદના રૂ. ૫)

કારખાનું :
મયાનગિર
મુંબઈ-૧૪

અંકુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.
અમદાવાદના એજન્ટ-લોગીલાલ પ્રવર્તે-ગાંધીરોડ

ફુકાલ :
જૂની મલાજનવાડી
મુંબઈ-૨

ઓર્ડર આપતી વખતે, નકેર ખખર 'કમાર'માં લાંચી હતી એટલું જણાવતે.

કુલછાબ

સામયિક સાહિત્યનું સાપ્તાહિક

શિષ્ટ કોટિનાં કાવ્યો, વાર્તાઓ, ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન, અતિ મહત્ત્વનાં આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રશ્નો, જગતભરનાં મહાન સ્ત્રીપુરુષોનાં રેખાચિત્રો, નિર્દોષ હાસ્ય, એવું શહેરોમાં અને ગામડાંઓમાં સંસ્કારી જનતાને જેની ભૂખ છે તેવું નીરોગી અને રસમય વાંચન દર અઠવાડિયે શુદ્ધ વાચનનાં ઓછામાં ઓછાં ૩૦ પાનાંનો સચિત્ર અંક

છ માસિકે લવાજમ

હિંદુસ્તાનમાં રૂ. ૨-૮-૦, પંજેશોમાં શિ. ૬ છુટક નકલ કિંમત દોઢ આનો

‘કુલછાબ’ કાર્યાલય : રાણપુર (કાડિવાનાડ)

ચાર આનાની ચોપડીઓ

ચિતાના અંગારા

ધરેધરના સામાજિક સંનાયો આવેજતી, ગામડિયાંઓ પશુ સમગ્ર શહેરની, નાની નાની કચાઓનો સંગ્રહ : ૧૦૦ પાનાં.

બહારવટીયો ભોગીદાર

સૌંદર્ય, શીસ અને સમુ તરફની ખાનદાનીના આદર્શ મનાતા એ સોરઠી પુરુષની જીવન-કથા

ઝોળીયો અને બીજી પ્રેમકથાઓ

સોરઠી પ્રેમીજનોનાં જીવન-દર્દ આવેજતી પાંચ પ્રેમકથાઓ.

નરવીર લાલાજી

એ મદાપુરુષ વિશે યુજ્જ્વલતી લાપામાં એકેનું એક પ્રિય-પ્રાચી પ્રેક્ષક : મૂળ દસ આનાની આજિતિમાંથી દેઠાવેલું.

બીજાં પશુ પુસ્તકો માટે સૂચિપત્ર મંગાવો.

ઐશાબ સાહિત્ય મંદિર રાણપુર : (બી.એમ.રેલ્વે)

આપણે
સં ૧૪
૧૯૮૮

કુમાર

આવૃત્તી કાલ-
નાં નાગરિકોનું
આર્થિક તંત્રી:
અવિરલ રાવણ

વર્ષ ૬ એક ૭

૧૦૩

નિતાલ પ્રદાન
૨૦૧૧ - ૨૦૧૨

શુભરાતની ચિત્રકલાનો પ્રતિનિધિ-સંગ્રહ

રવિરામ રાવળ

રવિરામ પંડિત

કનુ દેમાઈ

સેખાલાલ રાવળ

રામકલાલ વરણી

કૃષ્ણદાસ બેટ

અ.દેવદાસ

જે માન ચિત્રકારોનાં, ૧૦૪૧૧ ઈસવી માપના વિવિધરંગી માકિન્ડ

ઉપર ચોટલાં દસ ચુનંદાં પૂર્ણરંગી ચિત્રોનો અભિનવ સંગ્રહ

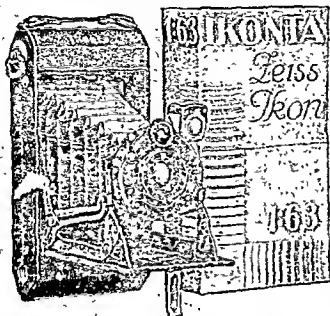
દરેના શાબુગાર માટે, મિથો-સંબંધીઓને ભેટ આપવા માટે, ઈનામ કે લલાણી માટે મધુરી કલાસોરલ

કિ. કાચું પૃષ્ઠ ૧-૪-૦ થાકુ ૧-૮-૦ રજ. સાથે પોસ્ટજ ૦-૬-૦

કુમાર કાર્યાલય ૧૪૫૪ રામપુર અમદાવાદ

મુંજાઈના એજન્ટ - આર. આર. સોની કંપની ભુવનેશ્વર અને રાવળ અધર્સ દોરોગાદિક ડીલર્સ - પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

ZEISS IKON

આપમેળે ખડો થતો
અ જ ખ કું મે રા

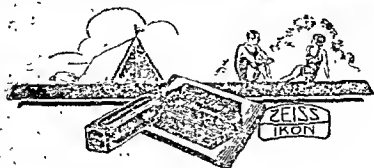
ખડન દાખો કે
કુંમેરા ઉઘડ્યો જ છે.
ચાંપ દાખો કે તરત
છબી પડી જ છે.

૪ફ૨૨ફ અને ૪ફ૪૨ફ એવી બે
સાઈઝમાં—નોવર દડ અથવા
ટેસાર ૪.૫ લેન્સ સાથે

જ્યાં લાણીતા ફેરોચાદિક
ઠીક ફેરો પાસેથી મળે છે.

Eisenberger

હિંદુસ્તાન આખામાં સર્વોત્તમ પ્લેટો
નર્મલા તથા કિમ્બેના માટે ત્રીચેને દેકાણે લખો:

એડેર દત્ત ઍન્ડ કંપની લિ.

હિંદુસ્તાન અને બરમાના એકલા આશરિયા: એક્સચેન્જ ખિલિંગ બેલાર્ડ એસ્ટેટ મુંબાઈ-૧
અથવા અથવા જ લાણીતા જો ટા ફેરોચાદિક ઠીક ફેરો

Voigtländer CAMERAS & LENSES

ફોકલેન્ડર લેન્સીઝ અને ફોટોગ્રાફિક સાધનો

ઈ.સ. ૧૭૫૬ થી ૧૮૩૧ સુધીનાં ૧૭૫ વર્ષના વિશાળ જર્મન અનુભવ અને વૈજ્ઞાનિક શોધનાં પરિણામ રૂપ છે.

ઈ.સ. ૧૮૪૦માં અદ્ભુત પેટન્ટવાલ લેન્સ F/૩.૭ની શોધ કરી ફોટોગ્રાફિક સાધનોમાં કિંમતી ઉમેરો કર્યો ઉપરાંત

ફોન્ટાર F/૬.૩ ફોકલીનીયર કમ્બલ F/૬.૩ સ્કોપાર F/૪.૫ હેલીયાર F/૪.૫ અને F/૩.૫ યુનીવર્સલ હેલીયાર F/૪.૫ અને હેલીગો સ્ટીગેટ F/૨.૫ લેન્સ બનાવ્યા છે.

શિખાઉ તેમજ અનુભવી ધંધાદારીઓને લગ્ય કલાત્મક કૃતિઓ સર્જવામાં ફોકલેન્ડર સાધનોએ અનોઝ મંદહ આપી છે. અણુધાર્યા ઉત્તમ કામ તૈયાર કરવામાં આ સાધનો યોગ્ય છે. ફોટોગ્રાફીના ક્ષેત્રમાં ફોકલેન્ડર બનાવટો કુવતાર જેવી છે. નાનાં મોટાં ચિત્રો આપે તેવા સંખ્યાબંધ જાતના શેલફિઝમ અને પ્લેટ-ફિઝમપેંક કેમેરાઓ, વ્યુ મેગ્નીફાયર્સ, સ્લો ફિલ્મ અને વિવિધ જાતના લેન્સીઝ શિખાઉ તેમજ ધંધાદારીઓને જોઈની ફોટોગ્રાફી આપે છે.

આ સાધનોની સંપૂર્ણ વિગતવાર માહિતીવાળા સચિત્ર કેટલોગ અને પ્રાઇસલિસ્ટ મારે લખો:

શેરીંગ કાલ્પનમ (ઈન્ડિયા) લિ.

સુચકે બિલ્ડિંગ હોર્નબી રોડ • પા. બોક્સ નં. ૧૮૩ સુમોઇ-૧

અથવા બોધા જાણીતા ફોટોગ્રાફિક સ્ટામ્પ નાના વહેપાનીઓ

પ્રકૃતિનો ઉન્માદ

ચિનમ્પાર - કાન્તિલાલ દવે

કાન્તિલાલ દવેને આનાં સ્વસ્થમય ચિત્રો દોરવા વરુદ્ધ ખાસ વલણુ છે. મનોરાજ્યના ઊડાણમાં છુલરી કરી રહેલી કઈક નવીનથી ભરિંચ્યા તેની કલ્પનામાંથી નીકળ્યા મેથન કરી રહી લાગે છે. આ ચિત્રમાં પ્રકૃતિનો વિશ્લેષ સ્પષ્ટ છે, છતાં માયા પરની હેલ સાચવી રહેલી આ નવીનમૂર્તિ ચિત્રની સમગ્રતા કમવા દેતી નથી. એ પરની પ્રકૃતિનાં તોફાનો અને હલ્કાપાતની પાર સચવાઈ રહેલી વિશ્વનિર્ધેતાની વ્યવસ્થાનું સ્થાન છે.

કુમાર

વર્ષ - ૯

અપાર. ઓગણીસસો અઠ્યાશી

અંક - ૭

શ્રદ્ધા

• સિખરિણી •

પશુ, પંખી, છવો, જનજન લહે, રાબટ ઝગડે,
ભલે આ સંસારે જડ અજડના વિશદ જડે;
પ્રભો, શ્રદ્ધા મારી તદપિ વિલસે દિવ્ય કંઠુણા
બાધાં બ્રહ્માંડમાં પસરી રહી જે એકમયતા.

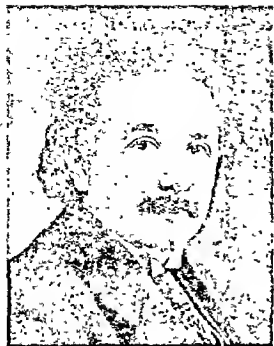
વિરોધી સ્વાર્થોના વિપત્તર બૂઝો દગ ભરે
ભલે, ઠો ઠો હેથે પશુ સ્ત્રી રહી ઐશ્વર્યકુચળા;
દ્રવતાં એકાકી ઉર દ્રવી જશે અન્ય સધળાં,
અને અંતે વિરોધી ધગદી બિહારે એક જ સૂરે.

પ્રભો, દષ્ટિસ્ત્રે સમદસપાટી બળભળે,
પરંતુ બિડાણે અતળ જળ એ શાંતિ ધરતાં;
લહે, જૂઝે સ્વાર્થે તિગિરવશ આ સુષ્ટિ, તદપિ
જરા બિડે ભોતાં સહુ ઉર દ્રવે એક જ રસે.

દયાની, પ્રીતિની જગન ભરી ગંગા વહી જતી,
રમે આછાવેશં શુચિઝરણુ એ સર્વ ઉરમાં.

સ્તિશાલ સુકત

આવતી કાલનાં નાગરિકોનું માનીતું માસિક

આઈન્સ્ટાઈન

‘જો આજથી ત્રીસ વર્ષ પહેલાં એક વૈજ્ઞાનિક કારકુન હતો, પચીસ વર્ષ પહેલાં મલિક વિચારખર્ચી આર વજનાથી વિદ્યાગણિતો સખનાર આસામથી સુવાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી હતો, ત્રીસ વર્ષ ઉપર નવા ઉત્કર્ષિન-કારકનાં વિચારનાર એક પ્રોફેસર માત્ર હતો, હજી એક દમઘા પહેલાં જણ માત્ર યજ્ઞાખર આજ પુરવેના અભિધાયણીજ ને ન્યૂટન થઈ ખરી સમર્થ પ્રતિભા ધરાવનાર તરીકે લેખાતો હતો,—તે આજે સર્વ કાળમાં યજ્ઞ અભેસ સમર્થમાં સમર્થ માપૂરેમાં જણ શિશુમણિ લેખાય છે. કાળ એના કૃતિ કે કૌતિ-ને કદિ ઝાંખી નહિ કહે; માત્ર સંસ્કૃતિનો કલિદાસ યજ્ઞતો જો તોતિમ તેમાં એ વધુ દીપી નીળશે.’

અને એનો સાપેક્ષાવાદનો સિદ્ધાન્ત

લેખક

ડૉ. કાનિનલાલ છ. પંડ્યા
એમ.એ., પીએચ.ડી., ડી.આઈ.સી.
[મવા બંકને અનુસંધાને ૫૬]

ત્રી

જીજી કસોડી તમારે અપરી દની. છતાં ૧૯૨૩માં અમેરિકન તથા અન્ય ખગોળશાસ્ત્રીઓએ બહુ શ્રે ને અજગાળી.

આ ત્રીજી કસોડી સમજાવા માટે પ્રકાશ, ભૌતિક, રસાયન આદિ શાસ્ત્રોનું કાંઈક જ્ઞાન જોઈએ. નોખાં એને સંપ્રેયમાં ને સરજનાળી રણ કરતા યત્ન કરીશું.

આપણે ત્યાં પહેલાં બુગરો વગેરે પ્રકારનો માટે વપરાતા દવા ત્યાં જોવા દીવાઓની શોખા વધારવાને માટે જણ પાસાવાળા કાચ (જોટા ‘હીરા’ના) જણ વાપરવામાં આવતા. જાણકે: એનાથી મુગ્ધ યજ્ઞ એ જોટા હીરાથી બહુ રમતાં. એવી એક ખૂબી એ હતી કે એમાંથી સૂર્યને નિદાળીએ તો તેમાંથી ઘાંચ પ્રકાશ-વાળા સૂર્યને જલ્દે પ્રેષધનુખવા સર્વ મનોહર રંગો દેખાય. આ એ હીરાનું જેવુંતેવું આકર્ષણ નહોતું; અને આજે યજ્ઞાળાં જાણકોને તથા જોટોશંઓને પણ એના પ્રથમ ફાંશનો અમરકારિક અનુભવ થાદ દશે.

પણ આ નજીની ને નાની અમથી લાગતી ગીજ વિજ્ઞાનના કૃતિદાસમાં તો બહુ મૂંઝવણી છે. પ્રકાશ-શાસ્ત્રની રચનામાં તે એક મોટું શસ્ત્ર થયું છે. ન્યૂટનની પ્રતિભાએ આ નાની ગીજમાંથી જે બહુ મોટી વાન..

શોખી કારી તે દશે નો સુવિદિત છે. એ વિવિધ મનો-દારી રંગોના પ્રકાશો એવેન પ્રકાશના જ જંગ છે. એવેન પ્રકાશનાં કિરણો ત્રણ પાસાવાળા કાચમાંથી પ્રવાસ કરતાં પોતાના સર્વ વિભાજોમાં ભાગી પડે છે. એવેન પ્રકાશ એ આ સર્વ રંગીન પ્રકાશોનો જનોએ છે ને આ ત્રણ પાસાવાળો કાચ એ સર્વ રંગીન પ્ર-કાશોની ત્રણે માંડ છોડીને તેમને છુટા પાડી દારદોર એમની દે છે. એપનુખવાના રંગો આકાશમાં જે જાણી રીતે જ દેખાય છે, જોકે ત્યાં ત્રણ પાસાવાળા કાચનું કામ અતિશય જળ-ગિફુઓ કરે છે. આ જાણી વાન નિરાળગની ચોપડીઓમાં જે દશે આપણે જઈએ.

આજે તો દશે ભૌતિકશાસ્ત્રની પામે એવાં સમ સાધના છે કે કોઈપણ જનના પ્રકારને —પછી ને કોઈ દીવાનો હોય કે કોઈ નારનો હોય તો મુ..

ને સૂક્ષ્મ થતાં ગયાં તેમ તેમ કેટલીક નવી શોધો થતી ગઈ. તેમાંની એક સૌથી મહત્ત્વની એ હતી કે સૂર્યપ્રકાશમાંથી આવેા ને વર્ણપટ મળે છે તે કેવળ ગેધધનુષ્યના રંગોનો જ બનેલો છે એમ નથી, પણ તે ઉપરાંત એ રંગોની અંદર જ ઘણી રેખાઓ—સીધી ઊભી

સૂર્યનો વર્ણપટ—‘સ્પેક્ટ્રમ’. સૂર્યની ઉપર જે જે પદાર્થો છે તે તે સર્વનાં મૂળતત્ત્વો આ વર્ણપટમાંથી રેખાઓ વડે પોતપોતાની ઊંજરી પૂરાવે છે. આ હબન રેખાઓનું અતિ બારીક સાધનો વડે ચોક્કસ માપ લેવામાં આવે તો તેઓ વર્ણપટના રાતા રંગના છેડા તરફ સહેજ ખસી ગયેલી—ચલિત થયેલી રેખાઓ. આઈન્સ્ટાઇન કહે છે કે ચુસ્તપ્રકારથી શક્તિ સૂર્યના પ્રકાશને વાળતી હોવાને લીધે આ ચલન-ફેરફાર-પાય છે અને તે એવા સાવેશવાદના ટેકામાં ત્રીજ કસોટી છે.

કાળા રેખાઓ—સીધી ઊભી કાળા રેખાઓ—પણ હોય છે. આ રેખાઓ પણ લાક્ષણિક જણાય, કારણકે સૂર્યપ્રકાશમાં જે જે હતી તેના કરતાં અન્ય પ્રકાશમાં જુદી હતી; જોકે એકના એક પ્રકાશના વર્ણપટમાં તે સાધારણ રીતે નિશ્ચય હતી. આમ નરી આંખે સૂરજ તથા જુદાજુદા ગ્રહો, તારાઓ વગેરેનું તેજ એક જાતનું સહેજ ફેખાય છે, તોપણ તે પ્રકાશના બાંગી પડવાથી જે વર્ણપટો ઉત્પન્ન થાય છે તે વર્ણપટોમાં જુદીજુદી રેખાઓ હોય છે.

આ વર્ણપટની રેખાઓના સ્વરૂપની શોધ એ માનવીની મોટામાં મોટી શોધોની અંદર ગણી શકાય. આ વર્ણપટને વિજ્ઞાનીઓ ‘સ્પેક્ટ્રમ’ (Spectrum) એ નામથી ઓળખે છે. તે તપાસવાનું યંત્ર, જેમાં દૂરગોળો, ફોકસ, વગેરે ઉપરાંત આપણે ગણી પાસાવાળો કાચ એ મુખ્ય છે, તેને ‘સ્પેક્ટ્રોસ્કોપ’ (Spectroscope) કહે છે, અને વિજ્ઞાનની આ નવી શાખા ‘સ્પેક્ટ્રોસ્કોપી’ (Spectroscopy) એ નાની ને સ્વકીય નામથી ઓળખાવા જેટલી અંગતની થઈ છે.

આ રેખાઓનો મેદ શો છે? હવે એ તદ્દન સ્પષ્ટ છે. સૂર્યપ્રકાશનો દાખલો લઇએ. સૂર્યની ઉપર જે જે પદાર્થો છે તે તે સર્વના મૂળતત્ત્વો પોતાની ડાઙરી એ રેખાઓથી પૂરાવે છે. પ્રકાશનાં કિરણોના માર્ગમાં અમુક મૂળતત્ત્વ આવતાં તે અમુક રંગની કે રંગોની રેખાઓને અમુક સંખ્યામાં અમુક ઉત્પન્ન કરે છે. ખાતુ પરિશ્રમથી ને ઘણાં અવલોકનોને આધારે હવે એ પ્રત્યેક મૂળતત્ત્વની લાક્ષણિક રેખા પરખાઈ છે. દાખલા તરીકે બ્રાહ્મચાર્ય ઓક્સિજનની અમુક, દાહપ્રેજનની બુદી, ફેંકશીઅમ, પોટશીઅમ ઇલાદિ વિવિધ ધાતુઓની જુદી, વગેરે. આમ જાણીનાં બધાં મૂળતત્ત્વોની રેખાઓનો એક નકશો પણ વર્ણપટની ઉપર નેપાર

થયો છે, અને કોઇપણ નવા પ્રકાશનું પૃથક્કરણ કરતાં એમાં જે રેખાઓ જણાય તેને આ નકશાની સાથે સરખાવીને, તે પ્રકાશ મોકલનાર તારા કે પ્રદની ઉપર ફલાણાં ફલાણાં મૂળતત્ત્વો છે એમ ખાતરીથી જાણી શકાય છે. દવે સૂર્ય કે તારાઓની પાસે જઈને તેઓની ઉપર કયા પદાર્થો છે તે જાણી નહીં નથી; અર્થાત્ શ્વેતજ્વલ જ એમના પ્રકાશને સ્પેક્ટ્રોસ્કોપથી ત્રીસી નવાસી આપણે તરત એ દક્ષીકન જાણી શકીએ.

આઈન્સ્ટાઇન આ રેખાઓના રચાવને ઉદ્દેશીને ત્રીજ કસોટી મૂકી. એણે કહ્યું કે ચુસ્તપ્રકારથી શક્તિ પ્રકાશને જેમ વાળે તેમ આ રેખાઓની ઉપર પણ અસર કરે છે: તેથી સૂર્ય કે એવા કોઇ મોટા તેજસ્વી તારાઓના પ્રકાશને આ યંત્રથી તપાસીએ છીએ ત્યારે તેમાં જે રેખાઓ રેખાય છે તે સ્વરચાને, ખરે રચાને નથી, પણ ચલિત થઇ હોવી જોઇએ. આ ચલનને પરિણામે તે રેખાઓ વર્ણપટના રાતા રંગના છેડા તરફ ખસી ગયેલી હોવી જોઇએ.

આ વાત નક્કી કરવાને ઘણાં સૂક્ષ્મ અવલોકનોની ને બારીક ગણિતજાણની જરૂર પડી. વળી રેખાઓને ચલિત કરનારાં બીજાં કેટલાંક કારણો પણ સંબંધિત ને જાણીનાં હતાં. પછી કેટલાક અવલોકનકારોએ જાહેર કર્યું કે એ કારણોનો વિચાર ગવ્યા પછી પણ કેટલુંક વિશેષ ચલન તો શેલું માલુમ પડે જ છે. તેઓ સ્વતંત્ર રીતે આના ખુલાસાની શોધમાં હતા, ત્યાં આઈન્સ્ટાઇન નવા કારણની આગાહી કરી, દવે જ્નેવાનું એ રહ્યું કે આઈન્સ્ટાઇનના સિદ્ધાંત અનુસાર જેટલું ચલન થવું જોઇએ તેટલું જ આ બાબી વધેલું ચલન છે કે નહિ. ઘણા ખગોળશાસ્ત્રીઓ આ અટપટા કોપડા ઉકેલવામાં ચૂંચાયા છે કે ૧૯૨૩માં એનો સંતોષકારક જાણ મળ્યો.

દક્ષિણ દિશમાં ક્રાકાઈકનામ નામે હંડકતણું શહેર છે. દવા પહેરના આસોકન માટે આ આપ્તોકનશાળા છે. સારા વિજ્ઞાનીઓને શીધે એને વૈજ્ઞાનિક થાણું કહી શકાય. એવરસોડ કરીને એક ઉચ્ચ પ્રતિભા વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રીએ આ અવસોકનો કરીને બનાવ્યું કે આ રેખા-અક્ષન, અન્ય સમજી શકાય તેવાં સર્વ કારણોને શીધે જેટલું થયું હોય તેનો વિચાર કર્યા પછી જે આજી રહે છે તે, બેરોબર આઈન્સ્ટાઇનના નાદથી જેટલું બધી શકાય તેટલું જ છે.

આથી વધારે સરસ કામ ઓરિડામાં થયું વિદ્વાન પર્વતની ઉપર નવી વેધશાળા સ્થપાઈ હતી, અને જગત-માં અન્ય કોઈ સ્થળે ન હોય એવાં મોટાં ને બગવાળાં દૂરદર્શક તથા અન્ય મંત્રોદયી તેના મિનારો ચુસતજ દત્તો. આ આપ્તોનો ઉપયોગ કરીને સંપૂર્ણ તારક-ભોતિકશાસ્ત્રી ડૉક્ટર સેન્ટ ન્હોને કેટલીક બહુ સદમ તરારે શીધી, અહીં પણ બધી મણતરીઓ કર્યા પછી એમ રહેલું અલગ બેરોબર આઈન્સ્ટાઇનના વાદ તથા વનારા મુજબ છે એમ સિદ્ધ થયું.

તે પછી એક નવા પ્રકારનું વિશેષ પ્રમાણ પણ પ્રાપ્ત થયું. આકાશમાં એક તેજસ્વી બેરોડો તારો છે જેને સીરીઅસ (Sirius)નું નામ આપવામાં આવ્યું છે. 'એડિંગ્ટન તથા અન્ય બગેળાવેતાઓના કામથી માલુમ પડ્યું છે કે આ તારો અતિશય નાનો છે પણ અત્યંત ઘન પદાર્થનો બનેલો છે. એની માહિતો પદાર્થ એટલો ઘન મનાય છે કે તે પદાર્થનો માત્ર એક ઘન તણ જ આપણી પૃથ્વી ઉપરના લગભગ એક ટન, અથવા હાપન મણ જેટલો ભારે થાય! હવે જેમ પદાર્થ વધારે ઘન તેમ એનું અન્ય સ્ત્રીઓની ઉપરનું ચુસ્તકાર્પણ પણ વધારે. મણતરીથી માલુમ પડ્યું કે સર્વપ્રકારમાં ચુસ્તકાર્પણને પરિણામે જે રેખાઅક્ષન હવે સ્પષ્ટ થયું છે તેના કરતાં આ તારાના પ્રકારમાં રેખાઅક્ષન લગભગ સત્તાનીસગણું વધારે થયું જોઈએ. જેમ ચક્ષન વધારે તેમ તેનું અવલોકન સહેલું થાય જ. એટલે માહિત વિદ્વાન ઉપરની વેધશાળાનાં મંત્રો

* આપણે ત્યાં તે હરણિયાના તારા (મુજનદરન)ના પાસેથી તરીકે અથવા 'કંડ' નામથી ઓળખાય છે. વિશેષ માહિતી માટે જુઓ ૧૦૧મા અંકમાં આપેલો શ્રી હીસલાલ અમૃત-લાલ શાહનો લેખ: 'દેવસ્વરૂપ તારાઓ.'

પાછાં એ કામ ઉપર લાગુ થયાં ને વેધશાળાના ડાહ્ય-રેક્ટર યોદ્ધર ઝંડસે એક સો ઇંચની બાસવાળું બીમસેની દૂરદર્શકધન આ દુનિયામાં પાપ્યું, અને એનાં અવસોકનોએ તથા મણતરીઓએ પણ આઈન્સ્ટાઇનના વર્તારને ફરીથી ખરે પાડ્યો.

આમ ફરીફરીથી સાપેક્ષવાદ જુદીજુદી કસોટીઓ પાર કરી વધુને વધુ મળતૂત પાયા પર સ્થપાવા લાગ્યો. આઈન્સ્ટાઇનનું સન્માન હવે દેશેદેશમાં વધવા માંડ્યું. ૧૯૨૫માં લંડનની 'રૉયલ સોસાયેટી'એ એને ક્રાઈસ્ટી ચન્દ્રક અર્પણ કર્યો: 'રૉયલ સોસાયેટી' જેની પ્રથમ પંક્તિની વૈજ્ઞાનિક મંડળીને દરતક આથી વધારે મોટું સન્માન-ચિહ્ન નથી. બીજે વર્ષે, ૧૯૨૬માં, લંડન-ની, 'રૉયલ એસ્ટ્રોનોમિકલ સોસાયેટી' (બગેળાશાસ્ત્રની સભા)એ આઈન્સ્ટાઇનને બગેળાશાસ્ત્રી ને મદદસેવા કરી તેની કદર તરીકે, પોતાનો સુવર્ણચન્દ્રક એને આપ્યો.

આ સુવર્ણચન્દ્રકના પ્રદાન પછી આઈન્સ્ટાઇન લંડન મળ્યો. તે વેળાએ આપણા જગતસચન્દ્ર બેરન પણ લંડનમાં દત્તા. તે સમયે તેઓ બેને ઓક્સફર્ડમાં ક્રિસ્ટિઅ એસોસીએશનની સભામાં સાથે દત્તા. બેરનનું ભાવણું આ આઈન્સ્ટાઇનને મહેલો વાર સાંભળ્યું, અને એમ કહેવાય છે કે, આઈન્સ્ટાઇનની ઉપર એની એટલી સરસ અસર થઈ કે આઈન્સ્ટાઇનને અંબીરનાથી કહ્યું: 'હીમ ઓફ નેશનના પાટનગરમાં તમારા માનમાં નમારે એક પૂતળું બાંધું કરાવવું જોઈએ.'

પણ રમે કોઈ એમ માની લે કે આ સર્વ માનમાંન પછી આઈન્સ્ટાઇન હવે જીવીને બેસી રહ્યા દરો.

દજ એક મોટામાં મોટો કાયદો ઉકેલવા બાજી દત્તો. વિશિષ્ટ સાપેક્ષવાદ પ્રકાર તથા બીજાનાં લાગતો દત્તો. સામાન્ય વાદ ચુસ્તકાર્પણને નવીન પ્રકારે લાગુ પડતો દત્તો. પણ તત્ત્વચિતકને એ પ્રશ્ન દગેશાં રહેતો કે આ બેને જુદાંજુદાં છે કે એમનો પણ સમન્વય થઈ શકે એમ છે? કોઈ અન્ય નામ તળે, 'કોઈ પ્રયોગ તથા મણિનાં પ્રમાણો વડે, સૃષ્ટિની આ બે પરમ શક્તિઓને એક હવ નીચે લાવી ન શકાય? એ સમન્વય માનવ શક્તિની બદાર છે?

વિશ્વનું આ એક મોટું રહસ્ય એ વિજ્ઞાનનો પણ એક મોટામાં મોટો પ્રશ્ન છે. તેના ઉકેલને માટે દજ

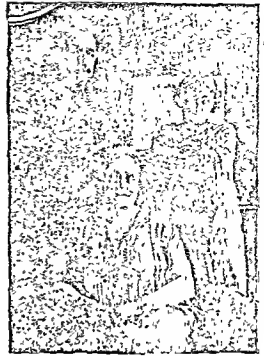
કોઈ સફળ પ્રયાસ થયો ન હતો. દરે, દસ વર્ષના પરિશ્રમ પછી, આઈન્સ્ટાઇને પોતાની પ્રતિભાનું તથા ચિનનનું કૃત્ર ગાંધ છ છાપેલાં પાનાંઓમાં જગતની પાસે રજુ કર્યું છે. એમાં પ્રકટ થયેલા વાદને 'એકત્રિત ક્ષેત્રવાદ'—(Unified field theory) એવું નામ આપાયું છે. કહે છે કે વિજ્ઞાનીઓમાં પણ આજે દસગાર જ માણસો એવા છે કે જે એને ગરોળર સમજી શકે છે. છતાં વિજ્ઞાનીઓની આખી સેના આ નવા વિચારને પચાવવામાં તથા એ ઉકેલને સમજવામાં આજે રોકાયેલી છે. દરે એ ઉપર કોઈ જાણિયા આખી શકે એમ નથી. કોઈને અસાર લગીમાં એ ખાતરીકારક લાગે છે, કોઈને નથી લાગતો.

આ છ પાનામાં ગણિતની વીસેક 'ફોર્મ્યુલાઓ' છે, ને મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે ગુરુત્વાકર્ષણ ને વીજળી એની પાછળ એક જ સર્વવ્યાપી શક્તિ છે. એને આઈન્સ્ટાઇન 'ક્ષેત્ર' (Field) કહે છે.

ગણિતની દૃષ્ટિએ આટલો દરિન, વિચારની દૃષ્ટિએ આટલો ગદન, હોવા છતાં આ નવો સાપેક્ષવાદ જે આવકાર પામ્યો છે તે કોઈ જાનિ દરેકી નવલકથા અથવા જાનિ મોદક નાટકને પશ્ચિમની પ્રભા જે દર્શન દેશે આવકાર આપી શકે છે તેનું જ સ્મરણ કરાવે છે.

આઈન્સ્ટાઇનની આ છ પાનાની ચોપડી, — અથવા 'છપડી', — જ્યારે મુદ્રણકલમમાં દત્તી ને વખતે તેને મેળવવાને કેટલી પડાપડી થઈ છે! યેલા જર્મિન-વાસીઓ તેમ જ છાપાંઓના ખજારપત્રીઓ કલાકો લગી મુદ્રણકલમની જહાર ખોટી થયા. લગલગ એક રૂપિયાથી જરા ઓછી કિંમતે આ નાનકડી પોથી વેચવામાં આવી. પણ શું ગળજ એનું વેચાણ! 'પ્રસિધ્ધ એકેડેમિ ઓફ સાયન્સિસ'નું છાપખાનું એ છાપીછાપીને થાક્યું: ફરીફરીથી નકલો કાઢવા લાગ્યું, તોપણ એને માટેની માગણીઓને તે પહોંચી વળ્યું નહિ.

અને અમેરિકોને તે આવી વીરપૂત્રમાં કોઈ પહેચ્યું છે? એ પોથી પ્રકટ થઈ એટલે તરત એનો અક્ષરેઅક્ષર રેડીઓથી અમેરિકામાં પહેચાડવામાં આવ્યો. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના એક મોટામાં મોટા મુદ્ર-ગ્રાહકે આઈન્સ્ટાઇનના હસ્તલિખિત લેખની માગણી કરી. મોં માગ્યું દ્રવ્ય સામે ધર્યું. કપિ જેવા આઈન્સ્ટાઇનને આ ધમાકા ખીલકુલ ગમે નહિ. પણ

આઈન્સ્ટાઇન • તેનાં પત્ની અને પુત્રી સાથે

અમેરિકન મધ્યીઅમવાળાઓએ જાણુ કુનેદશી કામ લીધું, ને આખરે એક સરસ રકમ આપીને એ વિરમમ પામતા, કચવાતા ભેખક પાસેથી એના દાથનો લખેલો આખો મૂળ લેખ સંપ્રદરશાનને માટે મેળવી લીધો!

દરે આ વાદનો અર્થ જ લાગે કોઈ સમજ્યું છે. જ્યારે તે સમજશે ત્યારે એની પરીક્ષા, કસોટી, ઉપયોગ વગેરે ધીરેધીરે થશે, પ્રયોગો થશે, પ્રમાણો તપાસાશે, અનુમાનો ખેંચાશે ને કસાશે. દરે કંઈકંઈ દરે. આપણે ય તે જોઈ શકીયું.

આવા ઉત્કાન્તિકારક વિચારથીજના ગર્ભમાં શું છે ને તેમાંથી શું પરિણમશે તે તો તેનો કર્તા પણ આજે સમજી શકતો નથી, કશી મે શકતો નથી. આજની સચળા વીજળીક વિરમમતાઓ જે શોધો તથા જે વિચારોના ગર્ભમાં દત્તી એ શોધો તથા વિચારોને આજથી જોગાર સો વર્ષ પહેલાં પ્રકટ કરનાર નમ્ર ગરીબ માર્કકલ ફેરે જે આજે પૃથ્વીને જીએ તો એ શું ધારે? રેડીઓની રાજની ગમ્મત તથા વિપુલ ઉપયોગ જેવાને માટે, તેના ખ્યાલનો પચાસ વર્ષ ઉપર જન્મ આપનાર પ્રેદિસર કાર્ક મેક્સવેલ અને ચાગ્રાસ વર્ષ પ્રહેલાં તેના પ્રથમ પ્રયોગો કરી ગનાવનાર જર્મેન ભૌતિકશાસ્ત્રી હર્ટ્ઝ આજ પૃથ્વી ઉપર પાછા આવે

તો પોતાની શોધોના વિસ્તાર તથા પરિણામોને જોઈને આભા જ થતી જાય ને ?

છતાં વિજ્ઞાન એ સત્યપૂજા છે ને એમાં અત્યુક્તિનો સ્થાન નથી, એટલું જ નહિ પણ એની પ્રત્યેક ઉક્તિ સપ્રમાણ ને સાધાર હોવી જોઈએ. પશ્ચિમમાં વર્તમાન-પંથોમાં કદી કદી આઈન્સ્ટાઇનના આ નવા વાદના ક્ષેત્રોની કલ્પનાઓ નવા વર્નાકો તરીકે ઠાંકી એસાડી 'જનહેર' કરવામાં આવી છે. ઉદાહરણ તરીકે, વીજળી ને ચુરુત્વાકર્ષણ એક જ છે એમ આઈન્સ્ટાઇને કહ્યું છે, એમ કરી વીજળીથી આપણે આપણી જાનને બચાવી શકીએ છીએ — વીજળીના ઉપયોગ કરતે કરતે ય વીજળીથી દૂર રહી શકીએ છીએ, તો હવે ચુરુત્વાકર્ષણથી યે આપણે પર ધણ શકીશું એવી આઈન્સ્ટાઇનની મનલગા છે એમ કહેવાયું છે; એટલે આપણે ત્રીજા માળની અગાશીમાંથી બહાર પગ ધરી શકીએ છતાં પડીએ નહિ, એવું આપણા હાથમાં આનશે ! ઠાંક કહે છે કે હવે એ બેદ જાણીશું એટલે પાંચો વિના જ ઊડી શકીશું ને પૃથ્વી ઉપરથી ચઢતી તથા બીજા મહોળી મુજાકાન લેવા નીકળી શકીશું !

પણ વસ્તુતઃ વીજળી ને ચુરુત્વાકર્ષણ એક છે એવું આઈન્સ્ટાઇને કહ્યું નથી. તે બંનેમાં જે સમાનત્વ છે, બંનેમાં કેાંઈ એક સામાન્ય ભૂમિકા હોય છે તેને પકડવાનો આઈન્સ્ટાઇનનો પ્રયાસ છે. એત્રેજ તથા દિંદી એક જ છે એમ કેાણ કહી શકે ? છતાં શેક્ષીએ 'વેનિસના વેપારી'ના નાટકમાં જેમ વાહ્દીની પાસે કહેવડાવ્યું છે કે 'શું વાહ્દીને આંખ નથી ? શું વાહ્દીને લાગણી નથી ? . . . ' તેમ, આજે ય આપણે જાણીએ છીએ કે આટલા તક્ષવતો છતાં એત્રેજ ને દિંદી બંનેને જે કાન, જે આંખ, એક જ પ્રકારની હન્દ્રિયો વગેરે છે, બંને જન્મે છે, બંને જીવે છે, બંને પરણે છે, ને બંને મરે છે. માનવશાસ્ત્રી જેમ સામાન્ય માનવત્વ જુદાજુદા પ્રકારનાં માનવીઓમાંથી બોળવા યત્ન કરે છે, સ્વાધનશસ્ત્રો અસંખ્યવિધ પંદાર્થોમાં શોઝાંક જ મૂળરૂપ તરવો જુએ છે, તેમ આઈન્સ્ટાઇન પણ નિશ્ચની બે મોટામાં મોટી, છતાં અલ્પ લગીની મર્ધાદાઓના અભ્યાસને પરિણામે તદ્દન જુદી મનાએલી એવી એ મદાશક્તિઓનું આંતરદર્શન કરી, તેઓનું એક સમાન તત્ત્વ, ખરી સર્વવ્યાપક શક્તિનું બીજ ને સ્વરૂપ શું

છે તે, જોઈ આપણને સમજાવે છે.

આઈન્સ્ટાઇન આમાં ક્તેદ પામ્યો હોય તો એનાં ક્ષેત્ર ને પરિણામે કદાચિત સરીએ લગી માનવી નિદાન્યા કરશે. એ દંષ્ટિએ તો આઈન્સ્ટાઇનના ખરા કાર્યોનો દમણાં જન્મ જ થયો છે !

૧૯૨૨માં આઈન્સ્ટાઇને પચાસ વર્ષ પૂરાં કર્યા. યુગરાતે કવિનાનાસાગરી તથા ખગરદારની એકાવનબી વર્ષગાંઠ બિજાવી છે. તેમ આઈન્સ્ટાઇનનો 'વન-પ્રવેશ' કેરી રીતે બિજવાયો. તે વિષે કાંઈક ક્ષત્રીકત પ્રકટ થઈ ગઈ છે. આઈન્સ્ટાઇનને શોભે એવી સાદી ને માનુષિક રીતે તે ઉત્સવ ધણે રચ્યો થયો હતો. બર્લિનની કોન્ફેરેન્સને ઉત્સાદમાં આવી એક સુંદર વાસશુદ્ધ આઈન્સ્ટાઇનને અર્પણ કરવાની માગણી કરી, અને જીવનનાં ધણાંખરાં પ્રસોહનોથી પર એવા આ મદાપુરુષે તેને ઉદાર કદર તથા સદ્ભાવના એક અનુકૂળ મિલ્લ તરીકે સ્વીકારી પરંતુ પાછળથી કોન્ફેરેન્સમાં તે વિષે નિખવાદ બિજો થયો, ને આખરે કશું થયું નહિ !

આવા માણસનું શુદ્ધ-જીવન પણ બોલક છે. એનું જીવન કાર્ય(સંશોધન) એનો મુખ્ય સમય ને લગતલ સમય શક્તિ શેકી લે છે છતાં તે શુદ્ધ, 'વેદાભ્યાસજડ' (અથવા ગણિતાભ્યાસજડ), કે યંત્ર દુષ્ટ પણ નથી. જેમ એની કૃતિ સર્વોદ રીતે વિજ્ઞાનપરાયણ પ્રતિબાનું જીવન પ્રકટ કરે છે, તેમ આ ભેખને છેક આગે આપેલાં વચન એના હૃદયની આધ્યાત્મિકતા તથા જીવનની સરળ આર્તવતા પ્રકટ કરે છે. એના જીવનમાં નથી ટોચાર જેવા કલાકાર કવિવંશો કલાયુક્ત પણ વૈભવશાળી વિલાસ, કે નથી માંધીજ જેવા સાગીની. સામાન્ય મેવાને મેવ કારી જ દેખાય એવી, ઉચ્ચ તપસ્વિતા. તોપણ એનું જીવન મરિજીવન જ છે; એવું જ શુદ્ધ; એવું જ નિર્મોહી અને એવું જ સ્વાધ્યાયનિમગ્ન. હૃદયથી એ સાચો સંત છે; સંસારી છતાં ખરા સંન્યાસી છે.

દેખાવમાં તમ્મયમ કદનો, જરા ભારે બાંધાનો ને ખરજીવડી, મુઠ્ઠાવાળો; એના માથાના જરા લાંબા તાળેનાં ઝુદ્ધાંઓની ઉપર કેાંઈ પણ કાંસકાંએ કદી જમ નેળ્યો. દશે કે નહિ એ દમેશે સંસારપર પડે. વિખ્યાન

માનવશાસ્ત્રી દેવકાંક એલિપની પેઠે કાઢીને ય લાગે કે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીનું જે રૂઢ ચિત્ર છે તેના કરતાં તો એનો દેખાવ કલાકારને વધારે મળતો આવે છે.

અને સંગીતનો તો એ મદાન ગ્રેમી છે. જાણપણનો આ યોગ્ય હવે ખૂબ વધ્યો છે. વાયોલિન એ સાફ ગગાડી શકે છે. જર્મન પ્રગ્નનો સંગીતપ્રેમ મરાહૂર છે. જર્મન પ્રગ્નજનને સુલભ એવા સંગીતોત્સવોમાં રસ તથા લાગ લેવા આધ્યન્તરદાષ્ટન તૈયાર હોય છે. મદાન વાયોલિનિસ્ટ કાષ્ટરસરના કહેવા પ્રમાણે—ને એ જોને મિત્રો પણ છે—આધ્યન્તરદાષ્ટનનો દાઢ કાંઈ જેવોતેવો નથી. જર્મન કોન્સર્ટોમાં, નાટ્યશાળાઓમાં તથા સી-નેમાયુડોમાં જે આધ્યન્તરદાષ્ટન વારંવાર દેખા દે છે.

સંગીતથી બીજે નજરે એને શિલ્પ તથા સ્થાપત્યનો શોખ છે. સાહિત્યમાં જે એના પ્રિય લેખકો છે: જરા આવેશથી લખનારાઓને તે પસંદ કરે છે. દોસ્તોઈવસ્કી (Dostoyevsky) એનો ખાસ માનીતો છે, ને 'કાષ્ટ પણ વિજ્ઞાનીની પાસેથી મને મળ્યું હોય તે કરતાં વધારે દોસ્તોઈવસ્કીએ મને આપ્યું છે' એમ આધ્યન્તરદાષ્ટન કહે છે. વિજ્ઞાનની પણ મોટી કૃતિઓ બંધી આંતર-દર્શન (intuition) થી જ-એ છે એમ આધ્યન્તરદાષ્ટન માને છે. એને મન વિજ્ઞાની મોટી શોધ એ કળાની પણ મદદકૃતિ છે.

એના બીજા શોખોમાં, ધરખદારના શોખોમાં, હોડી મલાવવાનો એક ખરેખરો છે. મટવાળી નાનકડી હોડી-માં પાણીની ઉપર ફરવા જેવી માન બીજા કરાર નથી એમ તે વારંવાર કહે છે. એકવાર તો એણે એટલે લગી કહ્યું હતું કે 'મારા કામ સિવાય બીજા કશાથી મને આનંદ મળતો હોય તો તે તબ્બ ચીજોમાંથી જ છે: મારું વાયોલિન, મારી સદ્વાણી હોડી અને મારા સદ્વારોઓની કદર.

હા; એક વાત રહી ગઈ. તમારું પીવાનો એને મજા શોખ છે: લગભગ વ્યસન જેવો જાળવાન. એની મુઠાકાને જનારાઓને તો એની આસપાસની તમાકુની વામ સહી જ લેવી પડે. કહે છે કે એની પ્રેમાળ પત્નીની દક્ષતા આ ટેવને જે કાંઈક એકુશમાં ગળે છે.

અને એ પણ કહેવું જોઈએ કે એની પત્ની એ એનું જેવુંતેવું સહભાગ્ય નથી. એની પ્રતિભાને સમજનારી નથી પોપનારી, કદીકદી એના તેજમાંથી તણુના જરતા

દોષ સ્વારે તેને શાંત રિગ્નમાં ઝીંકી દુખાવી દેનારી. બદારની ગરબા-ધાંધલ-ગદેરાનની મુજબજો તથા પળપણીઓ એ એવંની સ્વાભાવિકતા તથા અનિવાર્યતા સમજ્યા પછી જે તેની પતિના કાર્યમાં વિપેક્ષતા બળુનારી ને ચતુરાઈથી પતિના જીવનકાર્ય તથા મિત્રજનો આવી લપેમાંથી બને તેટલા ઉગારી લેનારી, છતાં આત્મનિમગ્નતા અથવા એકાન્તિકતાના અનિયોગને બને તેટલો અટકાવનારી, આ ચુદરાસીને આધ્યન્તરદાષ્ટનનું જીવન તથા યશ કેટલાં આભારી છે એનો કોણ આંકણી કરી શકે? આની પત્ની ને એક પુત્રી—એ બંનેની સાથે એનું જીવનઝરણું મધુર શાંતિમાં વહા કરે છે.

જાણી એને પૈસાની તમા નથી; પદ્મીનો લોભ નથી; માનપાન ચાંદણિતાયની સ્પૃહા નથી. કીર્તિની કે વખણુની જે ઇચ્છા કે પરવાદ નથી. આવા માણસને બહેરાત અનિવાર્ય જ હોય, પણ એને તેનો કંટાળો છે. એને સરળતાની કદર છે, રોદની ખૂબ કિંમત છે અને ગિદોષ રમૂજ પણ ગરે છે.

એક રીતે તો એનું સમગ્ર જીવન વિજ્ઞાનભક્તિમાં જ પરીવાળેલું છે: તદ્દન એકલક્ષી ને એકમાર્ગી છે. છતાં એના રસજેવ છેક સંકુચિત નથી, બહો વિશાળ ને ઉદાત્ત છે. સંગીત, શિલ્પ, સાહિત્ય સિવાય બીજાં પણ છે. કાંઈક રાનાભાવથી, કાંઈક સંસારના અવલોકનથી, માનવજીવનમાં અન્યાયો તથા વિષમતાઓ એણે દીઠા છે, ને છેક યુવાવસ્થામાંથી જ તેઓએ એના ચિત્તની ઉપર બીડી અસર કરેલી છે. આ સંધ્યા અન્યાયો તથા વિષમતાઓ જે સમાજવ્યવસ્થાનું પરિણામ છે તે અવસ્થા—અથવા અવ્યવસ્થાને દક્ષાવી, નવીન ને ન્યાયી સમાવવશીલ સમાજરચના કરવાની અભિલાષા વારંવાર પ્રગળ આવેશનાં રૂપમાં એના જીવનમાં બેસત વધે છે. ખાસ કરીને યુરોપના મદા-વિગ્રહ પછી, ૧૯૧૯ની સાલથી, એ દારણ્ય યુદ્ધનાં દુષ્ટ પરિણામો જર્મનીમાં તથા અન્યત્ર એણે એવાં દીઠા છે કે એ સંત પુરુષનું દયાળુ ને પરીપકારી હૃદય એના કંપી હાલ્યું છે. લોકોની પીકાને દેખી, રાજકીય ને સામાજિક જીવનમાં અસદાય ભોગ થનારાં માનવીઓનાં દુઃખ જોઈ, તીવ્ર આંતરકેશથી એનું દિલ કકળી રહ્યું છે. સંસારની સામાજિક વિષમતાઓને તથા જીવનની મૌલિક અવસ્થાઓને સુધારવાને માટે

પણુંપણું કરવા એ છૂટે છે.

યાહૂદીઓને તેઓના અસલી વતન જેરૂસલેમમાં ફરીથી વસાવવાની હીઠચાલનો આઈન્ટરનાઈન એક મોટો સદાચક છે. આ હીઠચાલ 'ઝાયોનિઝમ'ના નામથી આજ મશહૂર છે. યુરોપીય વિગ્રહમાં ઐતિહાસિક તુર્કેસ્તાનનો આ પ્રદેશ તુર્કની સરકાર સામ્યથી રાકી નહિ, અને પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સનને લીધે કોઇ છત્તનાર રાજ્ય એને પચાની શક્યું નહિ. તે વેળાએ ટુનિયા-લરના યાહૂદીઓએ પોતાનું સધળું બળ એકઠું કરીને, પોતાને સહીઓ થયાં જે અન્યાય થયો છે તે દેશવટો ભોગવવો પડ્યો છે, તે મટાડવાની તક લીધી. વિલ્સનના મૃત અનુસાર જેનો દેશ હોય તે એમાં રાજનિર્ણય કરે, એટલે યાહૂદીઓ પોતાના દેશમાં રહી રાકે એમ તો થયું જ નોંધએ. યાહૂદી લાગવમ તથા ચળવળના જોરથી, બંદૂકે—એટલે એત્રેનેએ પણ—આ વાત સ્વીકારી ને હવે ધણાં યાહૂદી કુટુંબો પૃથ્વીના ઇંધકંઠ ખૂણાઓથી પ્રયાસ કરી લાં રહેવા આગ્યાં છે. આઈન્ટરનાઈનની દિલસોઈ ને મદદ એમાં ધણી કિંમતી થઇ હોયતી નોંધએ. પણ પોતે જાને યાહૂદી છે તે કારણથી એની લાગણી ઉરેરાઇ નથી. જાતની—કોમની—લેલીની જે અંધીઓ છે તે જોનામા કપારની જે લીટી થઇ ગઇ છે. હવે તો એનું રથાન, હીણાએથી તથા અન્યાયી ભુક્ષમથી પીડાએથી કોઇ પણ જાતની પ્રતિની તીવ્ર અનુકંપાએ લીધેલું છે, અને એ જ લાગણીથી તે યાહૂદીઓની તરફ પણ ભુએ છે.

પણ એના હૃદયનું ખડું સ્વરૂપ દેખાડનાર તો એનો શાંતિવાદ છે. આ શાંતિવાદ કોઇપણ પ્રકારના બળાત્કાર, યુદ્ધ કે દિસાનો વિરોધી છે. મદાગાશ્ચએ જે અદિસાવાદ આપણી પ્રજાને શીખવવા માંડ્યો છે તેમાં ને આ શાંતિવાદમાં કંઈક ફેર જરૂર છે. આ શાંતિવાદ મુખ્યત્વે યુદ્ધની વિરુદ્ધ છે ને યુદ્ધના સંદારમાંથી, તથા સંદારની પછીથી, જે ધોર પરિણામો થાય છે તેનાથી તાસી મએલાઓના તથા તે નિવારણ ઇન્જનાયરોના પ્રયાસનું પરિણામ છે. તે અદિસાવાદ જેટલો વિશ્વાજ નથી પણ કેવળ સામુદાયિક છે. પરંતુ એ દિનપ્રતિદિન ઘણો બળવાન થતો જાય છે ને પશ્ચિમમાં શાસમાં શાસાં સ્વીપુરુષો તેના અનુયાયી થવા લાગ્યાં છે.

પણ આજે યુદ્ધ નથી તે વખતે તો શાંતિવાદ સહેલો

ને સોધો થઈ પડે. પરંતુ જ્યારે, મને તે કારણથી પોતાનો જ દેશ યુદ્ધમાં એપલાવે તે વખતે તો સ્વ-દેશાભિમાન પણ શાંતિવાદની વિરુદ્ધ ઊભું થાય છે, ને શાંતિવાદી એ નિર્મોહ્ય જીર તરીકે દાંસી પામે છે અથવા તે દરવિત્ત હોય તો, દેશભ્રમી તરીકે સજા પામે છે.

દેશદેશમાં આવું બન્યું છે. આજનો ઇઝરાયેલ વડો પ્રધાન રામ્સે મેકડોનાલ્ડ જે જગતભરના એક સમુદાય અઘણી સમાન પ્રતિબ્ધ આજ ભોગવે છે તે, યુરોપીય વિગ્રહ દરમ્યાન, શાંતિવાદ પ્રકટ કરતે કરતે, એક સામાન્ય રાજપુરુષનું પદ પણ ખોઇ ગયેલો હતો, સારીની સલામતી સિવાય તે વેળા એની પાસે કશું રહ્યું ન હતું. ને એને જાગવવાને માટે જે એને કેટલી વાર નાસબાજ કરી પડેલી! જર્મીક રસમ, અગ્રીર, ઈમ્પ્રિજનો અગ્રમણ્ય પ્રોફેસર, વિગ્લ મશ્ચિનશાસ્ત્રી અને આજે સિદ્ધ પ્રતિભાવાળો પ્રથમ પંક્તિનો વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી—એની પણ એ સમયે શી દશા થઇ! ઈમ્પ્રિજને એને પદબ્રહ્મ કર્યો અને સરકારે એને કારાગૃહમાં પૂર્યો.

જર્મનીમાં શું થયું હતું તેની આપણને યોરી જ માલિતી છે. પણ એ યોગ્યસ છે કે સુદોઆલાદી જર્મિનમાં, ને જર્મિનના તંત્રમાં, આ શાંતિવાદી જર્મન પ્રોફેસરની દાસન બહુ નાણુક થઇ ગઈ હતી. તેમાં જે જ્યારે, ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જર્મન વિજ્ઞાનિષ્ઠો તથા વિદ્વન્મંડળોમાં યુદ્ધનો આવેશ ફેલાયો, ત્યારે તેઓમાંના જ એક મુખ્ય વૈજ્ઞાનિક એવા આઈન્ટરનાઈનની બહુ કદાવી રિયનિ થઇ દશે. આઈન્ટરનાઈન જેવા શાંતિપ્રેમી બીજા જર્મન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ પણ એ સમયે દત્તા. તેમાં એક ગળાની બનાવટની શ્રોધ કરનાર રસાયની બાપર પ્રખ્યાત છે: પણ બાપર જુદા હતો, અને તે દૂર ગુણિકમાં વસતો હતો તેથી બગી ગયો. આઈન્ટરનાઈન પ્રતિષ્ઠિ શાંતિચિન્ન હતો તે ઉપરાંત સમ-જણથી ને શિક્ષાનથી શાંતિવાદી ને યુદ્ધવિરોધી થયો હતો. અધરામાં પૂરું, યુદ્ધની પ્રેરણાનું તથા આવેશનું જે ખડું કેન્દ્ર જર્મિન તેમાં જ એને રહેવાનું હતું.

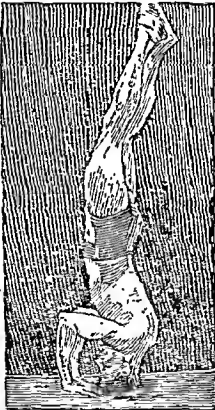
તોપણ વિજ્ઞાનના વિકાસનું એ એક સદ્માગ્ય જ ગણાયું નોંધએ કે આઈન્ટરનાઈનની બૂરી દાસન થઇ નહિ ને યુદ્ધ સમયમાં જે, આપણે ઉપર જોયું તેમ, એનું મદદરતનું કાર્ય પ્રકટ થયું ને રિપુપ્રજ્ઞના એટલે ઇઝરાયેલ અગ્રમણ્ય વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ પણ એના

કાર્યની ઉત્તમ કસોટી તથા કરે કરી. આનું સાફ પરિણામ આનું તેનું એક નિમિત્ત, એક, આકર્ષિક કારણ, એ હતું કે જન્મે જન્મન હોવા છતાં આઈન્સ્ટાઈન અસારે ખડું જોનાં રિવસ દત્તો-સ્વતંત્ર ને તટસ્થ રિવજરસોનો શહેરી દત્તો. બહુ મોંઘે મૂકે ખરીદેલું આ નાપરિકત્વ એ વેળા આઈન્સ્ટાઈનને ખૂબ ફળ્યું, અને એની સરસ દાઢ યાનીને એણે આ-

કાર્થ એક વ્યક્તિને તેની વિરુદ્ધની સરકાર કે સમાજ, કારે તો હોરાનહોરાન ન કરી શકે? આઈન્સ્ટાઈન આની પગવણીઓમાંથી તદ્દન મુક્ત રહ્યા જણાય છે. જર્મનીની વિજ્ઞાનભક્તિને તથા વિજ્ઞાનીઓ તરફની ઉદાર પૂજ્ય-શક્તિને આ બહુ શોભા આપે છે: ખાસ કરીને ઇંગ્લંડમાં જે જન્મ્યું તેને મુકાબલે. જોકે ઇંગ્લંડે પણ આઈન્સ્ટાઈન તરફ તો ઘણું ગોચ ને મુદર વલણ પ્રકટ કરેલું છે.

નિત્યૈવન જાળવવાનો ઉપાય : શીર્ષાસન

આડની ગતિજીત જેમ તેના યદ ઉપર છે તેમ માણસના આખા શરીરનો ખરો દકાવ તેની કોઈ કપર છે, આથી યુવાવસ્થાની મર્યાદા કોઈના સજળપણા કપર ટકેલી છે આઠલી વાન તમે બંદોબસ્ત સમગ્ર રાક્ષા હો તો તમને લાગશે કે એકાદાગંધ સાધારણ સીધી કોઈ ન હોય તો તમે યુવાન દેખાશો નહિ અથવા તદ્દસ્ત રહી શકો નહિ

માટે જ શરીરના એ અવસ્થામાં તાકત મેળવવાને ખાસ પ્રવૃત્તિ એવજે એમને એમાં ખાસ કરીને કોઈ વજન લેવકીને શરીરનો આગળ થા પાછળ સુધીછરી રીતે વાળતું લેઈએ ઘણા એમ માને છે કે વજન લેવકીને કસરત કરવામાં એજમ રહેવું છે; પરંતુ દરેક જણ પેતે ખતી રાકે એટલું જાન એવજે તો ઉલટું સારી કસરત થાય છે.

તમારે સદા તંદુરસ્ત રહેવું હોય, શરીરનું ચેતન અને સ્ફૂર્તિ બંધાવી રાખવાં હોય, તમારે યોગ્ય આનું નેઆનું તેજસ્વી હમેશને માટે રાખવું હોય તો એક સારો સહેલો માર્ગ છે. તમારી આખી કોઈડને દરરોજ અને નિયમિત ધ્યાન-પૂર્વક કસરત આપવી. એને માટે અનેક કસરતો છે તેમાંની એક તે શીર્ષાસન.

જમીન પર ગોઠણખર બેસીને, વાંકા પળી માથા તથા ગરદન કપર માત્ર શરીરનો જોળે લાવવાથી પણ ઘણો ફાયદો થાય છે. એ પછી તમે માથા કપર જ આપણ શરીર આદર લેવું કરી શકો તો તો એ ખરેખર મહત્વની કસરત થાય અને તમારી કોઈડની તાકાત વધારવામાં અસાધારણ સદાયકર્તા થઈ પડે. ગરીબજનને અનિમાન કરનાર દરેક તંતુ કોઈડના સાધાઓમાંથી જ નીકળે છે હૃદય અને કળબની ગરમી તથા ચેતન પણ ત્યાંથી જ ગમે છે.

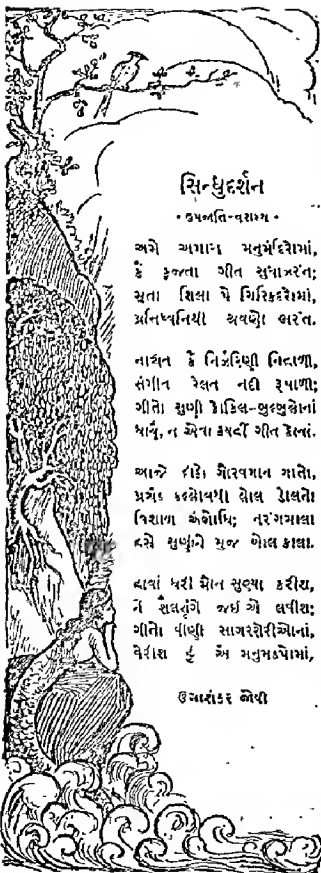
આ વાત હસી કાઢવા જેવી ન ગણી કાઢતા. એમાં ખરેખર અતુલ અગત્ય રહેલી છે પડપણમાં પણ યુવાનીનું ચેતન દકારી રાંજવા મર્યાદા હો તો ધર્મ-ક્રિયા જેવી લાગણીથી તમારી કોઈડને રોજ નિયમિત કસરત આપજો. શરીર-સ્વાસ્થ્ય માટે જોરાક તથા બીજી જાળવણી તો જરૂરનાં છે જ, પરંતુ કોઈડની દેખરેખ તો તેથી થે વધુ ને ખાસ ધ્યાન માગે છે.

ઇન્સ્ટાઈનની સ્વતંત્રતાનું, શાંતિપ્રેમનું તેમ જ વૈજ્ઞાનિક સંશોધનનું પૂરેપૂરું રક્ષણ કર્યું.

છતાં સહને ખાતર આપણે જન્મન, યુદ્ધપક્ષના રાજકીય તથા વૈજ્ઞાનિક નેતાઓને થે આ સુદર પરિણામને માટે ધન્યવાદાઆપવા જોઈએ. કારણકે આજે એ વાત કોણ નથી સમજતું કે ભક્ષે કાપદાની દૃષ્ટિએ કાર્થ વ્યક્તિ તદ્દન સલામત હોય તે જતાં, કાપદાનું શરણ લીધા પગર પણ, આણુગમતા અભિપ્રાયપાળી

શાંતિને આ સાચો પ્રેમી ને ઉપાસક ગાંધીજીને જોખર સમગ્ર શકે એ સ્વાભાવિક છે. તેથી ગયે વર્ષે ગાંધીજી ન્યારે યુરોપમાં હતા, અને પશ્ચિમના શાંતિવાદીઓ તથા શાંતિસ્થાપક મંડળો એમને શાંતિવાદના મોટામાં મોટા પ્રણેતા તથા આચાર્ય તરીકે આવકાર આપનાં હતાં ત્યારે આઈન્સ્ટાઈન તંદુરસ્તી પણ એમને જોખાવભર્યો સંદેશ-મળ્યો હતો તે આપણને વિદિત છે.

(અનુસંધાન આગળ પાન ૩૮૬મે)

સિન્ધુદર્શન

• ઇષ્ટભક્તિ-વશાત્ •

અમે અમાના મનુર્મદિશેમાં,
કે કુળતા ગીત સુવાસરના;
સૂતા શિલા મે ગિરિકદરેમાં,
પ્રાનધ્યનથી અવલો લારંત.

નાચત કે નિઝંદિષ્ટી નિલાળી,
સંગીત રેલત નદી રૂપાળી;
ગીતો સુખી કેકિલ-બુલ્બુલોનાં
ધાનું, ન એવા કચદો ગીત કેલનાં.

આજે ફાટે ગૈરવશાન ગાતો,
પ્રગ્લે કલ્લેયમી કોલ રેલતો
વિશાળ કંબોધિ; નરંગમાલા
હમે સુખ્યને મુજ બોલ કાલા.

હાયાં ધરી મૈન સુલ્યા કરીય,
ને સંલલુંગે ગર્ધ એ લવીય;
ગીતો વીણી સાગરશેરીઓનાં,
વેરીસા હું એ મનુમહોમાં,

ઉત્તરારંકર જોયો

ધોળી દમ જેવી ચાંદની, નિશિગંધની ફારમ,
મધુર ને અશ્વત્થ જેવા વાંદાના સૂર, રબીર
ને છાપ પાડાંમાં પ્રાચીનાના અવાજ, હાથમાં હાથ ના-
ળીને માફ અને મારા જંકનું ચર્ચનાં પગથિયાં ઉપરથી
ઊંઘરી જંકના કૈનિક મિત્રોની ચળકતી તલવારોથી
જાનેવી કમાન વચ્ચેથી પંસાર થવું—આ જ માફ મધુર-
માં મધુર રમરણ છે, સુંદર પોશાકમાં આવેલી એ સૌંદર્ય-
વાન કુમારિકાઓને ને કુમરો તથા એમનું મધુર દાસ્ય-
દશ્ય મે એ આખો પ્રસંગ મારી આંખ સામે તરવરે છે.

અને બીજું ચિત્ર ખડું થાય છે તે પેટી વિદાયનું.
મે જ અદર્શકિયાં—માત્ર એ જ અદર્શકિયાંના અવર્ણ-
નીય અને સુખકારક સદવાસ પછી મારા કૈનિકપતિને
અને તેની જોડે ક્રાન્તેની રણભૂમિ ઉપર જતા દગ્ગરો
કૈનિકોને જંદર ઉપર આપેલી વસતી વિદાય એ માફ
બીજું મોઢું સંરમરણ. એ ચિત્ર મારા હૃદયમાં એકાદ
ખગ્નનાતી જેમ મેં સાચવી રાખ્યું છે.

એક રીતે કહું તો એ વિદાય વળતે મેં જંકને
જોયો તે છેલ્લી વારો જ. કારણકે મેં વિદાય આપેલા

મદગાળીને માનવતા પ્રગટાવતી

સુદહ અને સુંદર શરીર તથા કેાછને પશ્ચ દયા ઉપજાવે
એવા, મદાશુદ્ધ મને પાછા આપેલા માનવ શરીર વચ્ચે
જમીન આરમાનનો ફેર હતો.

એના કાગળો તો મને અવારનવાર મળ્યા જ
કરતા અને તે ઉપરાંત બીજી રીતે પણ મને એનાં
પરક્રમોની દર્શાવતો વાંચવા અથવા સાંભળવા મળતો.
એનાં પરક્રમો વાંચીને મને એક તત્ત્વની સંવેદના થઈ
આવતી, પશ્ચ પછી વળી થયું જ હાંજા સમય સુધી
એના તરફથી કેાછપણ ખચર આબ્શ નહિ, અને ખૂબ
ચિંતા થવા માંડી. છેવટે મને સરકારી રીતે ખચર
આપવામાં આવી કે જેકને થયું જ અંબીર ઇન્જી
થઈ છે અને સુદ મારે અશક્ત ગણીને તેને ઘેર મો-
કલવામાં આપવાનો છે.

અમારું પુનર્મિલન વિશે હું કાંઈપણ કહેવા માગતી નથી. એ દશ્ય ન વર્ણવી શકાય એટલું ભરંકરે દત્ત. જાણે કોઈ નિર્દય રીતે મારી ફર મારકરી કરતું હોય એમ જ મને તે વખતે લાગેલું.

વાંકુ વળી ગએલું તથા ખખડી ગએલું એનું વર્ણન શરીર, મનની નયનાઈને લઈને કોઈ પણ જાતના અંધારથી એકદમ ચમકી બેસતું. મારા જીવનો એકાદ પગ કે કોઈ પૂરી ગયો હોત તો તે હું સૈનિકની પત્નીને ઓળટી જેમ બાદાદુરીથી સદન કરત. પણ આ ?— આ તો ક્યાંયે દયાચૂરક દત્ત. એની આંખોના ભાવ પણ કરુણાજનક દત્ત. મને તો એમ જ લાગતું કે આ માણસ જાણે એક નાદિ પાણી અનેક વાર સ્વત્વ પામેલો છે !

આ પછીના કેટલાક મહિના તો જાણે અનેક ઠેકાણે આવેલાં સરકારી હોસ્પિટલની એક પછી એક જાત કરી આવવામાં જ રીતેલા. હેરટે એક નિયારી અને સદાનુજ નિવડાળા સર્જનો એક દિવસ મને ઓફિસમાં મોટાપી કહ્યું 'જુઓ, મિસિસ ડેમર, વાત એમ

પ્રસાર ને કોઈથી મોટી બની, મારા પતિને સતાવતા પેલા પશુ અને આસપાસના હસતા ઢોળા પાસે હું ધસી ગઈ. મને કંઈ ભાન જ ન હતું. શિક્ષકના માલ પર મારા મુલ્તા લાઇને સખત આધાત મેં સંભળ્યો અને તે નીચે ખખડી પડ્યો ત્યારે તેની આંખમાં નવાઈ ચાંપળી જણાઈ આવતી હતી, એ જ જ વાતો મને યાદ છે.

છેલ્લી ભેટ

મર્દાનગીની કથા.

હે કે, તમારા પતિના કેસથી હું તો દવે દાર્જી છું.' આટલું કહીને એક નિશ્ચય મૂકી ગયેલું ખુલ્લી પારી-માંથી બહાર બેઠા માંડ્યું. એક જો મિનિટ પછી તેણે આગળ ચલાવ્યું: તમે જાણો છો ને, કે વિજ્ઞાન દલ ધણું જ મર્યાદિત છે. જાદુમાં જાદુ તો અમે અનુભવેલાં જાંબી શરૂએ છીએ. તમારા પતિ ને વખતે જોજાણી વીધાઈને પડી ગયા તે વખતની પછાટથી એમના દાડ-કાનો જ કેવળ ચૂરો નથી થયો. તમને ખાતું ન લાગે તો કહો કે એમના મનને વધારે સુશ્રુતાની જરૂર છે. એટલે જુઓ એને એકાદ એવે રથને લઈ જાઓ કે જ્યાં ખૂબ ખુલ્લી દવા એને મળે અને સાધારણ નાદિ જેવું કામ પણ એ કરી શકે. પછી તો કુદરત કરે એ ખરું. અને પરિણામ વિશે તો હું શું કહું ?— એ તો

કેવળ કાળ જ કહી શકશે.' મોતાના લાકડી આંગળોએ દૈવ પ્રગળા છે એમ કહેવા માગતો હોય એવો આકાર આપતા એણે આ ચમ્પેડો પૂરા કર્યા.

દવે મને કિંમતનો વિચાર આવ્યો. કિંમત મારે એક જૂનો મિત્ર હતો. કાંઈક શારીરિક વ્યાધિને લીધે એ મદાપુદ્ગમાં જવાની ફરજમાંથી ગયો ગયો. અને એક નાનકડી બેઠાની ફેક્ટરીમાં એને યુદ્ધ વખતના મોટામોટા ઓર્ડરોને લીધે અગણિત સંપત્તિ પ્રાપ્ત થયેલી. એની આગળ જવું મને જરા યે ગમતું ન હતું, પણ આ વખતે મારે બીજો ઉપાય ન હતો. હું એને મળવા ગઈ. જાદુ જ વ્યવહારિક રીતે ભાષાસહેજ મને મળ્યા ચુને જાદુ નહીં કર્યું તે પણ જાણે કાંઈ ખાસ જાતના જાનો જ ન હોય એમ. મને જ્ઞેનાં જ એણે કહ્યું:

‘સરસ, સરસ, મને મળ્યા એ ખૂબ જ સારું કંઈ, કેમ? જોકે કાલે એવું જ એક કામ મારી પાસે છે. હું જે સિંક્રેટમાં છું તેણે દમણી જ મોન્ટાનામાં એક સેનાની ખાણ વેચાતી લીધી છે. આપણે જોકે સ્વાં મોકલી આપીશું. ટાઇમકાપરનું અને ઑફિસમાં મદદ કરવાનું કામ એ કરી શકશે. બરાબર એને લાકડાંનું જ કામ છે. તદ્દન સાદું અને સીધું કામ ! અને એ પ્રદેશ પણ એની તમિલ ઊપર આદ્યુલ અસર કરી શકશે, અને તું જ્યારે એને ફરી મળાશ—’

‘ફરી મળાશ ?’ મેં એકદમ કહ્યું : ‘એ તો ગાન જ જવા દો. હું તો એની જોડે જ જવાની છું; એને એકલો મોકલવાની નથી.’

કિંમતે પોતાની ભમરો સંકુચિત કરી કહ્યું : ‘પણ કેમ, એ સ્થળ સ્ત્રીઓ માટે નથી. એ તો એક ખાણનો કંપ છે, અને સ્વાં સુપરિન્ટેન્ડન્ટનો પત્ની મિસિસ પ્રેક્ટર સિવાય બીજી કોઈ સ્ત્રી પણ નથી.’

‘ને મિસિસ પ્રેક્ટર એ બધું સદન કરી શકતાં હોય તો મને લાગે છે કે હું પણ જરૂર કરી શકું.’

કિંમતે વાદવિવાદ વડે મારા નિશ્ચિત સંકલ્પથી મને અજાણતા બહુ પ્રયત્ન કર્યા, પણ જેમજેમ એ વધારે સમજાવતો ગયો તેમતેમ હું વધારે ને વધારે દૃઢ બનતો ગયો. છેવટે એણે જ નમતું આપ્યું અને બધી યોગ્ય સગવડો કરવાની તેજારી કરી.

ખુદ મારે એટલું તો કળ્પ કરવું જોઈએ કે જ્યારે મેં પેલા રાના ‘એઆ’ને મોન્ટાના રેશનને નામે ઓળખાવવામાં આવતું નેચું અને ત્યાંના ઊંચા પવંતો તથા તદ્દન ખરાબ રસ્તાઓનું દર્શન કર્યું ત્યારે તો મને પણ લાગ્યું જ કાંઈક લાગેલું. એકાદ શહેરી જ્યારે સ્ટ્રીનાં વિશાળ પટમાં અવકાશ અને અંતરના દેશનથી મૂંઝાઈ પોતાની લણ્ણતા અને શુદ્ધતા અનુભવે છે ત્યારે તેના મનમાં જેવા ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તેવા જ ભાવ આ વખતે મારા મનમાં ઉત્પન્ન થાતા. પણ આ વખતે જોકેના મોટા ઉપર મેં પ્રથમ વાર જ એને કાંઈ પણ રસ પડતો હોય એવા ભાવ જોયા. એની ઉદાસીનતા આ પહેલી જ વાર ચાલી ગયેલી મેં જોઈ. આ દરકથી અનદિત ચર્ષ કંઈક આશાએ હું ધ્યાનમાં એટલેટોટા ઉગાડના આવતા ખટારા આગે જોઈ રહી એ ‘કાર’

પાસે આવીને બાવી રહી અને એમાંથી એક મજબૂત બાંધાનો માણસ નીચે ઊતર્યો. અમને જોઈને એણે પેલાની ચાલવાની તંબાકુનો ઘૂંટડો નીચે ઊતાર્યો અને આમતેમ જંગલીની જેમ જોરાં માંડ્યું. પણ ત્યાં બીજા કોઈ પંસેજરો તો દના જ નહિ.

‘કોઈની વાટ લુઓ છો ?’ મેં પૂછ્યું.

‘હા, જોના-આ ખાણના ટાઇમકાપરની.’ એણે કહ્યું.

‘એ જ અમે.’ એમ કહી જોકેને મેં કારમાં બેસાડ્યો અને હું પણ બેઠી.

એ ખટારાનો પ્રવાસ તો બહુ એક ઇતિહાસ જ છે. અને કંપમાં પહેલેના સ્વાં સુધીમાં અમારા એકેએક સાંધાને કસરત મળી ગયેલી. કંપમાં એક મોટું લાકડાનું ઘર હતું. અમારા ટાઇમકાપરે કહ્યું કે એ ‘એક લાકડા’ છે અને રસોડું પણ સ્વાં જ છે. એની પાસેનું એથી સહેજ નાનું ઘર તે મુખ્ય ઑફિસ અને કંપનીના રોટર રમ તરીકે વપરાતું. બીજી પણ જે નાની કુબિનો હતી. એમાં પણ કોઈ રહેતું હોય એમ જણાતું હતું ખાણ તો સ્વાંથી પાંચેક માઇલ ઉપર ફુગરની પેઠી બાજુએ હતી. અમારી કુબિન દરમ્યાન જ પૂરી કરવામાં આવી હોય એમ; જેણાતું હતું અને તે મારી કદવંતાની બદાર સારી અને સ્વચ્છ નીકળ્યા.

રાત્રે કંઈ ન અનુભવેલી એવી આશામંડલી અદ નિદ્રા મળ્યા. હું સવારે તાજગીભરી લીડી ત્યારે આ નવા પ્રદેશ ઉપર હું અનેક આસાઓથી જોવા લાગી. રાત્રે મગની ચુલાખી દંડી પડી હતી અને અમારી ખાણીની કોત ઉપર બરફનો પાતળો થર બાકી ગયો હતો. પણ સૂરજનાં કામળાં કિરણોએ ચોટા જ વળતરમાં દવામાંથી ટાઢ ઉગાડી દીધી અને બેકન તથા તળાનાં ઉંઘની સુવાસે જોકેને પણ જમાડ્યો. આટલા પ્રદિ-નાઓમાં પહેલી જ વાર એ બરાબર જુઓ. ડાંસ જેવો જાગ્યો. એના મોઢા ઉપર કાંઈક તેજ પણ જણાતું હતું. મારે હૃદય આકાંક્ષાઓથી ઉછાળા મારવા લાગ્યું.

નાસ્તો કરીને અમે ઑફિસ ઉપર ગયાં અને મિરરર પ્રેક્ટરને મળ્યાં. એમણે જોકેને ખાણ ઉપર લઈ જઈ એની ડૂબી સમજાવી. મિસિસ પ્રેક્ટર મને આનંદી અને હેતાળ લાગ્યાં. ઘણે દિવસે આનો સદ-પાસ મળવાથી તેમને આનંદ થયેલો જણાયો.

ઘોડા દિવસ ગાડું સરસ ચાલ્યું, જોકેને પોતાનું

કામ પણ થયું જ ગમ્યું. અને એની શારીરિક તેમજ માનસિક સ્થિતિમાં પણ ખૂબ સુધારો દેખાયો. પણ થોડા દિવસ પછી વળી અચાનક બધું ખરાડ્યું. જોકની માનસિક નયનાઇ વધારે જોરથી પાછી આવી હોય એમ લાગ્યું. જોક સરખા અવાજથી પણ તે ચમકી ઊઠતો, અને એવી બીકથી અને ધૂનતો ધૂનતો આમ-તેમ ભ્રેતો કે મારા હૃદયને સદૃશ વીંછી કરડ્યા હોય એવી ધ્રુષ્યા થતી. એને કાઠક થયું હોવું જોઈએ, એમાં તો શક ન હતો. પણ હું પૂછું તો મને એની ખબર પડી છે એવી જાણથી વળી એને કાંઈક થાય એ બીકે હું પૂછી પણ શકતી નહિ.

રવિવારે ખાણ બંધ રહેતી અને એ દિવસ આરામ તથા શાંતિનો રહેતો. અમારા આગ્યા પછી લગભગ ત્રીજા અઠવાડિયાને એક રવિવારે હું સ્ટોરમાંથી કાંઈક સામાન લાવવા જતી હતી. સામાન ઉપડાવવામાં મદદ કરવા જૅક પણ સાથે નીકળ્યો. અમે સામાન ખરીદ્યા અને. એ બંધાતો હતો ત્યાં સુધીમાં-હું સહેજ મિસિસ પ્રેકટરને ત્યાં ગઈ. મિસ્ટર પ્રેકટર એન્જનીયરની જાગળ મારે બહાર ગયેલા એટલે મિસિસ પ્રેકટરને હું અમારે ત્યાં જમવા ગોતરવા ગયેલી.

અને વાત કરી રહ્યાં હતાં ત્યાં મેં સદજ ગારી-માંથી બહાર ડોકિયું કર્યું. ખાણના કેટલાક મજૂરો સ્ટોરની સામે રસ્તા ઉપર એકઠા મળ્યા હતા. એ બધાની વચમાં તરી આવે એવા સૌથી ઊંચો, અને મેં કહી નહિ જોયેલા એવા મજબૂત આંધાવાળો એક માણસ મેં જોયો. એનો પોશાક બાકી બધાના જેવો જ હતો—ફલાનલનું ગળા આગળ ઉધાડું ધર્દ, અને ટીચણ સુધીનાં ખૂટમાં એસેલું પાટલૂન. પણ પોશાક એક હોવા છતાં એનામાં એવું કાંઈક હતું કે જે એને બધાથી જુદો પાડતું હતું. એનું મોઢું અને વાંકડિયા વાળ-વાળું માથું સહેજ એક તરફ નમેલું રહેતું અને એની નાની મૂંઝી અણીદાર હતી. એનો આખો ઉદાસ જ બેદરકારી અને ઉન્મત્તપણનો લાગતો.

‘પેલા મદદાશય કોણ છે?’ મેં પૂછ્યું.

મિસિસ પ્રેકટરે બહાર જોયું. ‘એ લાઇસાહેજ તે જન ગીરક્સ—કેમ્પનો મુડોએને જણમાં બેઠો બદમાશ. હું પોત્રને દગ્ગર વાર કહીને યાદી કે એને કાઢી મૂકા; પણ કેટલીક બાજોમાં આ પુરશે તો

બારે વિચિત્ર હોય છે. પોલ કહે છે કે બધા મજૂરોમાં સારામાં સારો એ જ છે અને ત્યાં સુધી એ કામ-કાજ કરે છે ત્યાં સુધી તો એ રહેશે જ. અમારે બાધ-મહેય શું કામ પધાર્યો છે, કોણ જાણે.’

આ પ્રશ્નોને જવાબ આપવા જ જાણે નીકળ્યો હોય તેમ જૅક એ જ ક્ષણે સ્ટોરનો દરવાજો ઉપરી રસ્તા ઉપર આવ્યો. એની બગલમાં સામાનનાં બંડલો હતાં. એણે ગીરક્સને જોયો તેવાજ એ એકદમ ઊભો રહ્યો. એની બચપૂર્ણ આંખો નાસવા માટેનો માર્ગ શોધવા આમતેમ ફરવા લાગી. મને એકાએક ઊગી આવ્યું કે જૅકને પાછો નજાળો બનાવવામાં આ રક્ષકી કદનો માણસ જ કારણભૂત થયો હોતો જોઈએ. કેરે હાય મુડોને ડાહસો ડાહસો ગીરક્સ જૅક તરફ વધ્યો.

‘ઓ. હો આ તો આપણો બચુડિયો કીકો! પણ જાએ એને સ્ટોર પર એકસો કેમ મોકલ્યો દરી? ખરાય માણસોની તને બીક લાગે છે. કોરત? ઊભો રહે હું પોતે તને આ કાનાનો પંજામાંથી સુરક્ષિત ઘેર પહોંચાડવા આવું.’

જૅકની આંખમાં પોતાની આંખ મિલાતીને એ આગળ વધ્યો. બિચારો જૅક પાછળ દડ્યો. એના હાથમાંથી એક બંડલ પડી ગયું. ગીરક્સે માથું ધ્રુણાવ્યું.

‘જાહ જ ખરાય, જાહ જ ખરાય! બંડલ પાડી નાખ્યું? દલે જાપા વદરી તો?’ એણે જૅકને પકડ્યો અને જૅકે બચતી એક સ્ત્રીચિત્ર પાડી. શરમ અને કોષળી માંડી બની હું બારણામાંથી પેલા દસતા ટોળા વચ્ચે ધસી આવી. મારા પાનને સત્તાવતા પેલા પથુ પાસે પહોંચી જ્યાં સિવાય બીજો વિચાર જ મારા મનમાં ન હતો. મને તો ભાન જ ન હતું એમ કહું તો ચાલે. મારા ખુદ્દા હાથનો એના ગાલ ઉપર થયેલા એક સખત આઘાત મેં સાંભળ્યો, અને ગીરક્સ જ્યારે નીચે ગળડી પડ્યો ત્યારે તેની આંખમાં નવાઇ એકબી જણાઈ આવતી હતી, એ બે વાતો જ મને અત્યારે યાદ છે.

એક ક્ષણ સુધી ત્યાં રાંતિ પથરાઈ રહી. મને લાગે છે કે એ આખો દેખાવ ખૂબ વિચિત્ર થયો દરી. એક બચકિત થયેલું નાનકડું ટોળું, તદ્દન બચ પામી ગયેલો ઘુગમાં રજદોળાનો પડેલો જૅક, અને ફિક્કા પણ નમાચાતા આંગળાં બેઠેલાં લાલ ગાલ વાળી, અશ્વર્થકત આંખો વડે મારી સામે જોઈ રહેલી

પેલી કેન્દ્ર વ્યક્તિ!

‘ખાવણાઓ!’ મેં જરાકો પાટી કહ્યું: ‘તમને સામે એ. એક એવાની સાથે તમે કેમ અડપણું કરવા જતા નથી? ના, ના; પણ તમારામાં એ છે જ નહિ. તમે તો નજાણાઓને જ શોધવાના અને એમાં જ યુવાનાના. ખરા મરદ છો હોં તમે બધા!’ મેં જોકોને હિંમત આપી. કોઈક ગીરક્ષ સામે દરયું. ગીરક્ષના મોઢા ઉપરના બાવ એકાએક બદલાયા. એણે આસપાસ દૃષ્ટિ ફેરવી:

‘ખૂબ દસવા જેવું છે નહિ? છતાં ગીરક્ષ સામે કોણુ દસે છે એ?’ એના અવાજ ધીમો પણ અધિ-કારયુક્ત હતો. દહાર થઈને એણે કહ્યું: ‘મિત્રો આ તમારાં રિમત બંધ થાય એ ઘણું જ ઇચ્છવા જેવું છે.’ અને પછી એક ઝટકા સાથે દાય લાગો કરીને એણે કહ્યું: ‘જસ, માદયા ન્તઓ!’ ગર્વિષ્ઠમણું કે નાટકિયાપણું એમાં લાગે હોય, પણ પરાજયમાં પણ આ માણસ જય મેળવી શકે એ તો મેં જોઈ જ લીધું. આખી બપોર મેં આ બનાવના વિચારમાં જ ગાળી.

મેં મિસિસ ગ્રેકટરને જોક માટે કદી વાત કરેલી નહિ. કદાચ કિંમતે મિસ્તર ગ્રેકટરને આખી વાત લખી દશે. પણ એ બધી વાત એ તત્ત્વે છે એમ એમણે કોણ દિવસ બતાવ્યું ન હતું. એટલે આ વિચિત્ર અને કહણ પ્રસંગ હતો. હું સદાનુભૂતિ માટે યાચના કરું એ મારા સ્વાભાવિક રિતિ એવી હતી કે ફર મરકરી-ઓમાંથી એને જાગાવો એ અત્યંત જરૂરનું હતું. છેવટે મેં નિશ્ચય કરી લીધો. મેં અમારી મોટી રટીમર-ટૂંક જિજ્ઞાસી અને અંદરથી મદામહેનતે કાર્ટોગ્રાફની એક ડબ્બી શોધી કાઢી. મારા હાથમાં એ સત્તજર રીતે પકડીને હું પેલા રસોડામાં જઈ પહોંચી. બધા સોફા જગી પરવામાં હતા, પ્રથમ બાગમાંથી મેં એણે કુ કે દહા બધા વાતો કરતા ને બાંકીએટ ફૂંકતા જોઈ છે.

હું ગપ એટલે બધે શાંત થઈ ગયું: વાતો બધ થઈ ગઈ અને એમની નજરમાં મારા આમમન પ્રત્યેના અણગમો મોખમો જણાઈ આવ્યો.

‘જુઓ લાઈઓ!’ મેં શરૂ કર્યું: ‘આ રીતે તમારી વસ્ત્રો આવી તમારી વાતચીતોમાં દખલ કરવા માટે હું ઘણી જ દિલગીર છું. પણ આ એક એવી વસ્ત્ર છે કે જે મારે કંઈ જ છૂટકો છે. તમારી પરવાનગીથી

હું એ જેમ અને તેમ જલદી પતાવીશ.’ મેં સહેજ અટકાવે આસપાસ શી અસર થઈ છે તે જોયું અને પછી ફરી શરૂ કર્યું: ‘તમે જરૂર માનતા દશે કે મારાં પતિ એક નામદ માણસ છે. કદાચ તમે મારી દયા પણ ખાના દશે. પણ એમ હોય તો એ દયાની મારે જરૂર નથી. આ જુઓ—’

મેં પેલી કાર્ટોગ્રાફની ડબ્બી ઉધાડી ને પાંચ અણકતા માંદ ટેબલ ઉપર ફેંક્યા. પછી એમાંથી એક પતંદ કરી મેં બધા જોઈ શકે એ રીતે જોયો દવામાં પકડ્યો:

‘The croix de Guerre!’ બાવણાઓને એ પહેરવાનો લાભ નથી મળતો. મારા પતિએ આ બધા માંદ સ્વ-પરાક્રમથી પ્રાપ્ત કર્યા છે અને તે પહેરવાના તેને સંપૂર્ણ દક્ષ છે.’ મેં ટેબલની આસપાસ બધે નજર ફેરવી: ‘તમે મદાયુદ્ધ વિષે તો સાંભળ્યું છે? કદાચ તમારામાંના કેટલાક તો તેમાં નોકરી પણ કરી આગ્યા દશે!’

આજના ફ્રેન્ચ ક્રોસિડીએ પોતાની ચૂંગી મોઢામાંથી કાઢી હાથમાં પકડી અને ‘કેમ હું આં ગમેદો જ, વળી!’ એમ ટૂંકમાં જણાવ્યું.

ગીરક્ષ એકદમ ફૂલો ‘અને હું પણ.’ બીજા કેટલાકએ પણ માથાં દલાવ્યાં.

‘હીક લાર.’ મેં કહ્યું, ‘તમારામાંના કેટલાકએ તો ક્રેપ્ટન જેન ડેમરનું નામ સાંભળ્યું જ દશે. એને સુદ-મા “રાક્ષસ-સંહારી જોક” પણ કહેતા.’ વળી હું સહેજ થોભી. એક ફાલ્ય બધે શાંતિ પ્રસરી ગઈ. ક્રોસિડીએ એક જે છૂટકા નીચે જતાં:

‘લારે—હારે—એ, એ તો નહિ?’ એણે પોતાની ચૂંગી મોઢામાં જ રાખી અમારી કેંગિનની દિશા તરફ ચૂંગી યાગતાં પૂછ્યું. મેં દકારમાં ડોકું દલાવ્યું.

‘મેં તો એને જોળી ખામને પકડતાં જોએલો.’ એણે કહ્યું. થોડી વાર સુધી બધે ધીરીધીરી વાતો ચાલવા લાગી. બધા જ કહેતા હતા: ‘ખરો બાદાદર લાવેયો! એકો દતો એકો!’ હું ગીરક્ષ સામે જોઈ રહી હતી. થોડીવાર પછી શરમકરેલે મોટે એ જોયો થયો. ખૂબ ગંભીરનાપૂર્વક બધાને એણે શાંત થવા નિરાણી કરી. એની આંખોમાં આંસુ હતાં. પણ એની સંવારની પર્ત્યુરને લીધે જતે મારા માથું ફરવાના સ્વભાવને લીધે હું એની આંખે કહણ સોઠા જોવી જ રહી.

‘માદામ!’ એણે ધીરે સાદે કહ્યું, ‘હું શરમથી મરી જાઉં છું. હું મારીની આશા તો નથી કરી શકતો, પણ એટલું કહું છું કે કેપ્ટન સાહેબ દ્વેષથી એમને છાજતાં જ્યાં માનપાન પામશે.’

એ નીચે બેસી ગયો. મેં સહેજ નીચા વળી બધાને અભિપ્રાય કહ્યું અને તરત જ સાંધી નીકળી મારી કૅબિનમાં ચાલી ગઇ, અને મારી કિંમતી ડાબળી પાંછી સુરક્ષિત રૂકમાં મૂકી દીધી. મારી ખાસી દત્તી કે આ જ્યાં સુદના આંદના પ્રદર્શનની વાનજેક પેસા મારા-સો પાસેથીકદી જાણવાનો નથી.

‘મને લાગ્યું કે મેં આગાદ કામ કર્યું છે. જાણી પરિણામ કેવું આવશે એ તો કાળ જાતાંથી આવશે.’

સોગવારીની સનાર થઇ. જૅકની ખાણ ઉપર જવાની તૈયારી મેં દઇ દમણું જ પૂરી કરી દત્તી. ત્યાં કોઇએ જાણ્યું કોઇકું અને મિસિસ પ્રોક્ટર અંદર આવ્યાં.

‘એદા ! કાલે તેં ખરેખર જ ખૂબ જાદાદુરી બતાવી, હેં. એ જાદાદુરીનાં ફળ જરૂર મળશે. ખરેખર આ પુરુષો વિચિત્ર જ છે. ઉગરઉપરની એમની કઠોરતા નોંચે એ ખૂબ મુદ્દુ હોય છે. આજે સવારે મિસ્ટર પ્રોક્ટર પહેલી ટ્રેનમાં આવ્યા અને એમણે જ્યારે બધું સાંભળ્યું ત્યારે એ તો ખૂબ ચિડાયા. એમણે તો કહ્યું કે ‘આજે જ રાત્રે ગીરકસને કાઢી મૂકું છું. કીક થયું નહિ ? એ એક પોલીસ વરશે.’

ન કરે તો ઉપકાર.’ મેં કહ્યું, ‘એથી તો બિઝટો દેવ વધશે. ગીરકસે કાલે જે કર્યું એ અવિચારી અને ફરતાભરેલું હતું, ખરું. પણ એની પુનરાવૃત્તિ નહિ થાય એની મને ખાતરી છે, એટલે એને કાઢી તો નહિ જ મૂકાવતાં.’

ખૂબ પાંતચીતને અને એમણે કબજા કર્યું કે જાણે મિસ્ટર પ્રોક્ટર જમવા આવશે ત્યારે સમજવવા.

ખીજે દિવસે. મેં જોયું કે ગીરકસ કામ ઉપર તો દત્તો જ, એટલે હું સમજી ગઇ કે મિસિસ પ્રોક્ટરનો પ્રવર્તન સફળ થયો છે. ત્યાર પછીનાં અઠવાડિયાં તો કંઇ અદ્ભુત નીકળ્યાં. જૅક તો જનરે નવો માણસ જ જાની ગયો હોય એમ લાગ્યું. એના ઊંડા ગમેલા ગાથ ભરાઈ આવ્યા અને ખાસ કિતેજક પ્રસંગો સિવાય અથવા ખૂબ યાદેશો હોય તે સિવાય એની માનસિક નળમાઇ મારી સુદગા નજરને પણ જણાઇ આવતી ન હતી, એ દેવે ધીરે-ધીરે જૂનો-પહેલાંનો જૅક ચવા લાગ્યો. બધાં જ માણસો ખૂબ માયાળુ છે અને એને ખૂબ માન આપે છે એમ એ કહેવા લાગ્યો. જૅકે કોઇ દિવસ એમની જાદાએથી મનોરૂતિ પરિ મને પૂછ્યું નહિ; અને મેં પણ ધૈર્યરતો પાડ માન્યો અને ભવિષ્યની તરફ આશા-ભરી નજર નાખવા માંડી.

આ જ્યાં દિવસો દરામ-યાન મને વિચિત્રવિચિત્ર લેટો મળતી જતી હતી. કોઈ વા-જંગલી ફોનોના ચુન્કો જાદારના

પ્રતિમા

• દુતનિવર્તન •

સુગત છયનની પ્રતિમા નિરે પરમ છયન બે મળા રહ્યું; જલ્દી અચેત પદાર્થ પડ્યો હતો વિમલ સિંધ દેવે પ્રકટી રહ્યું.

સુભગ કો ક્ષણ એક કલાધરે પરખી માનવતા નિજ કલ્પને; પ્રથમ દર્શન એનનનું કર્યું અજડ ધાતુ મનોદર મૂર્તિમાં.

સુખદ ભોગ, સમૃદ્ધિ, સુકર્મિને જન દરિદ્ર તણી ઉરવેદના, જગતનાં ચિર દુઃખ વિચોક્તી કરણના તવ મૂર્તિમતી અદો.

નોન સાંત, નિમોલિન દષ્ટિને વદન સૌમ્ય-ગભીર સમાધિમાં; હૃદય ચિતન સમગ્ર જાનના પુનિત દર્શન ગૌતમ શુદ્ધનાં પલ્લવે પ્રતિમા તવ ચિતનું પ્રણમું અંતર કારુણિક પ્રબો!

તનસુખ ભટ્ટ

પૌર્વમાં કોઇ મૂઢી ગએલું હોય; કોઇ ત્રાર અમારા રૂપ માટે ઘરની પાછલી જાણુ સારી રીતે જોઈવેલાં લાકડાં પડ્યાં હોય. આ બધી બેટોથી મને બહુ નવાઈ લાગતી. એક દિવસ સવારે હું દમોશ કરતાં જરા વહેલી ઊઠી. મેં આગલે જાગેલું કાંઈક અનાજ સાંભળ્યો એટલે હું તરત જ તપાસ કરવા ત્યાં ગઈ. તાબું મારેલું એક સસલું જાગણના હાથ ઉપર લટકતું હતું અને તે જ વખતે અમારી કબિનની આસપાસની આડીમાં છત ગીરકસની બાંધી આકૃતિ જાદરૂય થતી હતી. ઓ... હો! ત્યારે તો એ લાખથી આ ગંધી બેટ મૂઢી જતાં હતા? પણ હજી ગાસા મનમાં પેલો અપમાનનો પ્રસંગ બટકતો હતો. એટલે તે જ દિવસે એ મને રસ્તામાં મળ્યો ત્યારે એને મેં ઊભો રાખ્યો.

‘છત ગીરકસ’ મેં કહ્યું, ‘તારા આ કંઈની પલ્લવ રહેશે બાવ હું સમજી શકું છું. પણ તારી પાસેથી કાંઈ પણ બેટ લેવા હું ઇચ્છતી નથી. આને સવારે પેલું સસલું મૂઢી જતાં હું તને જોઈ ગઈ છું.’

‘એકાદ નાનો નિશાળિયો તોફાન કરતાં પકડાવો હોય તેમજે લાચ પુરુષ પોતાની ટોપી પોતાના હાથમાં ફેરવતો ફેરવતો જમીન તરફ નબર કરતો ઊભો રહ્યો.

‘પણ માદામ—’ એણે કહેવા માંડ્યું.

‘બસ, છત; હું દિલગીર છું, પણ હવે પછીની બેટ એમ ને એમ પડી રહેશે, સમજ્યો? એકેય બેટ હવે નહિ બેઠકે.’ પીદ ફેરવીને મેં એકદમ ચાલવા માંડ્યું. પણ એના મો ઉપરની એ દુઃખની લામણી, અને મૂંઝાણ ગએલી એની નિબકપટ્ટી આંખોવાળી મુદ્રા હજી મને માદ આપે છે. પણ મારી માફ ન કરવાની અને બૂલી ન જવાની મૂખાંબલેલી ત્રિતિ માટે પશ્ચાન્નાપ કરવાનો વખત તો હજી હવે આપવાનો હતો.

છ મહિના પસાર થઈ ગયા અને શિયાળો લગભગ આવી ગયો. એક રાત્રે હું એને જઈ પાળું કરી લઈને રકાળીઓ સાફ કરી રહ્યાં હતાં ત્યાં મિ. પ્રોક્ટર આવ્યા. સગલી ઉપર પોતાના હાથ રોકતા એ ઊભા રહ્યા.

‘હમણું જાડપાલ આવી છે.’ એમણે રાઈ કહ્યું: ‘જનરલ મેંનેજરનો એમાં એક કાગળ છે. એને કેટલાક આંકડા બેઠકે છે. તમને કહેતાં સંકેતો ત્યાં આંક છે, અને તેમાં મેં આવી રાત્રે—પણ મને લાગે છે કે તમારે

ખાણુ ઉપર જમીને ચોખવા લઈ આવવા પડશે.’
જોકે ઊભો થયો અને એણે એક રિમન કહ્યું: ‘જરૂર મિ. પ્રોક્ટર, એ હું જરૂર કરીશ. આ કેપ્ટને જરા મદદ કરી લઉં, અને પછી ઊપડ્યો જ છું.’

મિ. પ્રોક્ટરે એનો વાંસો ઘાપડ્યા: ‘ચાપાસ છે જોકે! ચોખવા ઓફિસમાં જ લાવજો. આપણે એકદમ પતાવી નાખીશું. અને હું એમને બહુ પાર નહિ રાકું. મિસિસ ડેમર! ફીક ત્યારે, થડ નાહડ.’

રકાળીઓ ધોધ રટીને જઈને મેં ચોખડોટ પહેરાવ્યો અને એની ઇરોડિક્સ બેટરી શોધી આપી. ‘આ રાતને વખતે દૂકે રત્ને ન જતાં હોં’ મેં કહ્યું. ‘તને એમ લાગે છે કે હજી પણ હું મારી પોતાની સંભાળ ન લઈ શકું એવો છોકો છું?’ એણે કહ્યું.

‘ના ના, એમ નહિ; પણ સંભાળીને જાણે.’ મેં વિનનિ કરી. ‘તું તો મૂરખ છે મૂરખ! ફીક ત્યારે, દમણાં આવું છું.’ મેં એને પોતાની બેટરીની મદદથી બહાર જતો બોલ્યો. ખડક અને ખાડાકેરામાંથી એને દૂરદૂર જતો બેઠક એને માટે આટલી ગંધી કાળજી કરતી એ મને પોતાને જ મૂખાંબલેલું લાગ્યું.

હવે વાત એમ હતી કે ખાણુ તરફ જતા મારે બે રસ્તા હતા. એક વળાંક લેતો લેતો લાંબો અને ડુંગરાને પ્રદક્ષિણા કરતો જનારો હતો; અને બીજો દેડેકો રસ્તો હતો તે સીધા ડુંગરાની તળેટીમાં જનારો હતો. લાંકડાનાં પગથિયાં જોઈની વચ્ચેવચ્ચે ચાલતો જનારો માટે કરવામાં આવેલાં એ રસ્તા હતાં તો કામચલાઉ પણ થલુંખંડે ખાણુ તરફ જવા માટે એ રસ્તો જ વપરતો, કારણકે એ બહુ દેડેકો હતો. પણ આ લાકડાનાં પગથિયાં સુધી પહોંચવા માટે વચ્ચે પાતળા કાદવથી ભરેલી એક ખાણ બોળંગવા પડતી અને એ ખાણ અનિશ્ચય ભરેકર હતી. બોળંગજે જે એ જોડી કળણમાં કોઈ પડે તો સંધિા એક જ ચાલ્યો જાય. ભગ-ભગની પણ મગદૂર નહિ કે એ કળણમાંથી નીકળી આવે. એ ખાણ ઉપર એક મોટું પીટીયું નાખીને તે બોળંગવાની વ્યવસ્થા કરેલી હતી. દિવસે તો જાણે આ કામચલાઉ પૂલ સુરક્ષિત હતો. પણ રાત્રે એક કમળ ચૂકે તો મૃત્યુ જ માની લેવાનું.

મારા હૃદયમાં કોઈ અકચ લાગણીએ મને એન-વચા માંડી. મને નહીં લાગ્યું કે જોકે આ દેડેકો રસ્તો

સંસારના વાવટોળમાં

શ્રી કમુ દેસાઈએ લક્ષણવત્તની બાનવાળો પ્રકટાવતાં આઠ વિચિત્રોનો જોડ સુંદર ચુસ્ત તૈયાર કર્યો છે (જે 'મંચબાષ્ટક' એવા કુચિત્રના નામથી તેઓ થોડા જ સમયમાં ગુજરાતને પ્રસરી) તેમાંનું જોડ અતિ ભારગમ્ય અને કાળપ્રમય ચિત્ર 'કુમાર'ના વાવટો સમક્ષ રજુ કરીએ છીએ આ વિચિત્રના નવું નર રેખાંકન અને ચિત્રચિત્રકૃષ્ણ જળુશો. સંસારસાગરમાં પ્રવાસ કરી રહેલાં જોડ ન નાવનાં પ્રવાસીઓ પર એકાએક તોફાન અને હઠાચાતનું આક્રમણ થયું છે. ધીર નાવિક નૌકાને કેઈ આવકાવા મિનારા પાસે સલામતી માટે ખેંચી રહ્યો છે; તેની છાનસખી-કુખડુખની સાથી અને સહચરી-તેમના પ્રણયપુણ્ય બાળકને સાચવી રહી છે. વખાનાં વાવો તેઓ નવી ભૂમિ પર સહીસલામત બેસશે ર આ વેસન દાણ પર તેમને આશ્રય મળશે કે હારશે તે કોણ જાણે ર આવા અતુલર પરવેશી ચિત્રમાં શ્રુતા અને અંબીરતા પ્રવેશે છે અને તોફાન પરથી નજર ખસતી નથી.

ચિત્રકાર • કમુ દેસાઈ

પડછયા

(ફિલ્મ - હર્ષદ પડયા)

આ માસની ફિલ્મોમાંથી હરીફાઈમાં પહેલું ઈનામ મેળવનાર ચિત્ર

જ જરી. કોણુ જાણે કેમ, પણ મને એકદમ ક્ષણ પડી. જટપટ કોટ પહેરી અને બેટરી લઇ હુંએ રસ્તે દોડતી બિપડી. કદાચ મેં આ મારી દોડધામથી જ એને ચમકાવ્યો હશે, કારણુ વળાંક આવતાં જ મેં એને ખૂસ પાડી બોલાવ્યો. એક અસ્પષ્ટ આકૃતિ પેલા લાકડા ઉપર ચઢને જતી હતી. તે એક ક્ષણભર બિભી રહી— મૂંઝાઈ—અને સમતોલપણે ગુમાવી પેલા મૃત્યુના મુખમાં પડી !

‘શું કર્યું મેં-આ !’ બચથી લાન જુલી જઘ મેં ચીસો પાડવા માંડી. એ જ ક્ષણે મેં મારી પાછળ ભારે પગલાંનો અવાજ સાંભળ્યો. એક બચ્ચ આકૃતિ આગળ ધસી આવી. એ છન ગીરક્સ હતો !

એક ક્ષણુ પણ એ મૂંઝાયો નહિ. પરિસ્થિતિ માખી લેતો હોય તેમ એણે ચોમરતીક્ષ્ણ નજર ફેંકી અને પછી એક જ ફફડે પેલી તડકેડિયાં મારતી વ્યક્તિ પાસે—જેક પાસે—તે પહોંચી ગયો. એણે જેકને પકડ્યો. ફેલેશ લાઇટના પ્રકાશમાં મેં જોયું કે એના માંસલ જાહુઓ જેકને ખેંચવાનો બીધણુ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. અંતે એણે એક લાંબો નેસભેર શ્વાસ લઈ પેલા ફૂર અને બા-ક્ષણુ કરી જતા કાદવના મુખમાંથી જેકને એક જટકા સાથે જહાર ખેંચી કાઢ્યો. પણ આમ કરવા જતાં તે પોતે વધારે ખૂંચી ગયો. જેકને તેણે આખો ઉપાડીને પોતાના જીંચા કરી રાખેલાં જાવડાંના આધારે તોળી રાખ્યો.

‘જુઓ માદામ,’ એણે ખૂસ પાડી, અને એની એ ખૂસ ને વખતે મને રણુશીંગા જેવી ભાસી: ‘તમે મારી બધી બેટાનો અસ્વીકાર કર્યો છે; દવે આ એક એવી ભેટ છે કે જે તમારે સ્વીકારવી જ પડશે—છન ગીરક્સની આ છેલ્લી ભેટ, છે !’

વળી એણે પોતાના સ્નાયુઓનું આકુંચન કર્યું અને મારા પાનિની બેશુદ્ધ અને કાદવળી ભરેલી ચરીરપટ્ટી

મારી પાસે જ લવામાંથી ફેંકાઈ આવીને પડી. જેક તો સુરક્ષિત હતો. પણ મારો પ્રથમ વિચાર હવે છનને ખચાવવાનો હતો.

‘છન,’ મેં ખૂસ પાડી: ‘જરા વાર ટકાવ કરી રાખજો. હું મદદ લઈને અખંધરી આવું છું.’ પણ એણે પોતાનું માથું ધુણાવ્યું અને એક આકર્ષ રિમત કર્યું. ‘દવે વખત નથી માદામ !’ એણે ધણી જ શાંતિથી કહ્યું.

મેં જોયું કે એની વાત સાચી હતી. જેકને ખચાવવાના એના અંધાગ પ્રયત્ને એને ખૂબ જલદી કુપાડવા માંડ્યો હતો. અને હવે મદદ લાવવી પણ અશક્ય હતી. ખભા સુધી તો તે અંદર પણ ગયો હતો અને કાદવ અપાટાબંધ તેને ગળવા લાગ્યો હતો. વળી પાછો છનનો ગંભીર અવાજ સંભળાયો:

‘તમારું મોંદુ પેલી બા-ભુ ફેરવી નાખો, માદામ ! દવે તમારી રગ લેવાનો સમય આવી લાગ્યો છે. તમારાથી આ જોયું નહિ ગય !’ છને કહ્યું.

એ જ એના છેલ્લા શબ્દો હતા.

‘છન !’ મેં એક જખરી ચીસ પાડી અને હું બેશુદ્ધ બની ગઇ. જ્યારે મને શુદ્ધિ આવી

ત્યારે ખાઇતી કાદવની સપાટી સરખી થઇ ગઇ હતી અને કાદવ પાછો મળી ગયો હતો. અને છનની છેલ્લી ભેટ મારી પાસે જમીન ઉપર પડી હતી.

આજે તો એ વાતને અનેક વર્ષો વહી ગયાં છે. બંને જાણુ કહેરાવાનો એવો એક મજબૂત પૂલ એ ખાઇ ઉપર નેખાએસો છે, ને એને એક છેડે ધોળા પરથરનો એક સ્તંભ છે જેના ઉપર લખ્યું છે:

છન ગીરક્સ

એક સર્જન કેન્દ્ર સૈનિક

‘એના જેવો પ્રેમાળ કોઇ ભાગ્યે જ હશે’

(એક અમેરિકન વાર્તા ઉપરથી)

‘માઝ’

ઝૂલૂઓની જીવનદીક્ષા

‘દળસીઓમાં ઝૂલૂ પધારેમાં પધારે કદાવર’ અને ‘રૂપાળા ગળી રાગય.’ આ દળસીઓ ધારસંમીદીના ગોળ કૂળાઓમાં રહે છે. . . શરીરની મજબૂતીમાં જગતમાં કોઈ પણ કોમથી ન હોતે. . . તેને બાલો ને તીરમ્મકોને કપાયે સારીરીતે આવડતો હતો, તે તો જીનની લેવામાં આવ્યો છે’ —ગોપીંદ.

ઝૂલૂઓમાં તમારા અદીના જેવી સુધરેલી નિરાશો નથી, પણ કેવળ દેશી રંજની અને કડક કેળવણી છે. પરંતુ એ કેળવણી અમારા જીવનને એટલી આતુરપ છે, કે એના વિના અમારું જીવન અશક્ય જેવું થઈ પડે. પહેલી વાત એમાં બળતી છે. સુદૃઢ શરીરની એટલી બધી અગત્ય છે કે છોકરું જન્મે કે તરન જ અમારાં વૈદ્યારજ તેની પરીક્ષા કરે છે અને જો જરા પણ નબળું માલૂમ પડે તો તેને કુમારી દે છે. અમારા લોકોમાં વન-વિવા (જન્મજ-જીવનને જરૂરી કેળવણી) વફાદારી, દેશદાંડ પગેરે ઝૂલૂ હોય છે ખરા; પણ એ બધું તાકાતની પછપાડે. અમારાં બાળકોને કેળવવાની રીત દંધક અંશે તમારાં રકાઉટિંગને બળતી આવે છે. એ સાંબળવામાં તમને જરૂર રસ પડશે.

હું પોતે ઝૂલૂ છું. મારા નાનપણના મોઢિયા ઉપીના, રિંગો અને રામ્મના સાથમાં જે કુમારજીવન મેં ગાળ્યું છે તેનો જ અહેવાલ હું આપીશ, એટલે તમને જીવન-અધિવના જેવો રસ એમાંથી મળશે. તમારા રકાઉટોમાં જેમ કડેટની જુદીજુદી પંક્તિઓ હોય છે તેવી અમારા કુમારજીવનમાં માનસરી ગણતી ‘એ લકડી વાજો’, ‘ભાલાનાળો’ વગેરે પંક્તિઓ મેળવવાની અમારી મદ-ત્વાકાંક્ષા હતી. પણ તે પહેલા અમારે કેટલીક કસોટી-ઓમાંથી થાર જીનરવાનું હતું. એ કસોટી (અને કેળવણી પણ ખરી જ) માટે અમારે, તમારે ત્યાં જેવો એસિ-રન્ટ રકાઉટ માસ્ટર હોય છે એવા એક મૉનિટરના હાથ તળે પસાર કરવાની હતી. અમારી ભાષામાં એને ‘ડૂમ્’ કહે છે. અમારા ડૂમ્ઓ અતિશય કડક હોય છે. આ ભાષાસાહેબ પણ એવા જ હતો.

એક નાના ગામમાં ખાસ છેકરાઓ માટે જુદા રાખવામાં આવેલા ઝૂપડામાં અમે રહેતા હતા. વસં-તોત્સવની રમતોમાં બધા ગામના બાળકોની સાથે બેસી

* ઝૂલૂ જીવનના વધુ પરિચય માટે વાંચી મહાત્મા ગોપીંદ્રજીત ‘દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ’ જેટલું મફત.

માત્ર નામ વાંચીને તોલ બાંધ-નારાઓ આ લેખ વાંચવો ચૂકશે તો સારું રસમય વાચન બોલો. કેમકે એમાં—

૧. સાચી ને કડક કુમાર-કેળવ-ણીનાં તત્ત્વો છે.

૨. જન્મજીવનની અદ્યુતતાનો ખાસ છે.

૩. રકાઉટિંગનું સચ્ચ શિક્ષણ છે.

ચતા અને દોટ, કૂદકો, તીરંદાજી, ભાલો, બગદ-દોડની શરન, પગેડે કાટવું, ગાડ પર ચડવું એવી દેશી રમતોની અખિલ ઝૂલૂ બ્યાબામતીરની દરીકાષમાં જીનરતા. એ દરીકાષ માટે યોગ્ય ગણ્યાવા પ્રાથમિક પરીક્ષામાં ખાસ થવું એ અમારો મોટામાં મોટો અનોખો હતો.

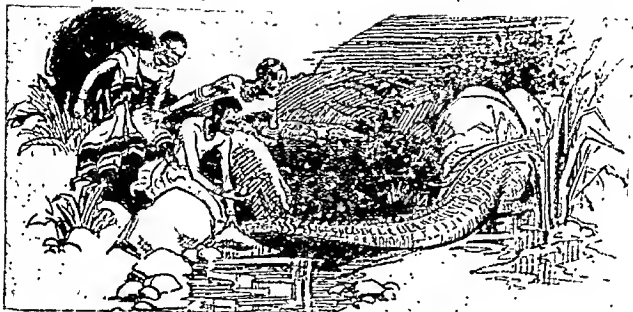
દંજ અમે આ દરીકાષ માટે જોઇએ તેટલી કુ-શળતા મેળવી નહોતી અને શરનના મોહાનની જહેમતને માર ખગી રાઈએ તેટલા બળવાન પણ નહોતા. અમે ચારથી સાત વરસના હતા. ઉપીના સૌથી મોટો; તેનાથી નાનો રામ્મ; એથી નાનો હું અને છેલ્લો રિંગો.

ડૂમ્ કદાવર, રથામ અને સાંત જીવન હતો અને હાંથમાં દમેરાં સોડી રાખતો. એક સવારે દંજ અમારું ઝૂપડું લાગીતી સુંદ જેવું કાળું ને એધરવાથી બધું દંકરેલું હતું અને અમે દંજ કામાગિદરમાં પડ્યા હતાં. લી એક લાંબો ખાંતો આકાર થોડી વાર બારણામાં જામે રહી અંદર પેડો અને પાતળી સોડી સરસ સરસ દવામાં વીંજવા લાગ્યો. અમે મારમાર કરતા અર્થોજીવ્યા અને એ મોઝારી સોડીના કંખથી દૂર નામના લાગ્યા.

‘આવા લિધજીરો રહીને તમારે જીવન સેનિક બનવું છે, કેમ?’ સડ સડ સોડી મારતો મૉનિટર ગાંધા: ‘નંડીનો રસ્તો. ભાળ્યો છે?’

‘દ... દ... દા.’ અમારી જીભ ગાલાવા લાગી. ‘નજો, લાંબાની નજો અને કિનારેથી મગરનું છીંકો બોળી કાઢી સાજું-નાજું લાગીને મને આપો. ચલો!’

મગરનો મળો એ કેવી બંધકર વીજ છે તેની તમને ખબર નહિ હોય. મગરનું છીંકુ ફક્ત હંસના ઇંડા જેવું જ હોય છે. સિપાઓ જીનરવાનો થાય સારે તે

ગોતાની પૂંછડી રાક્ષા તરફ સંખીને મગર ગોધી પડી હતી.

નદીની રેતમાં ઇંડું ફાટી દે છે અને વસેલ ગેસનાં સેવે છે. સાપને બીની રેતમાં સૂવું અને મગરનું ઇંડું ખાવું એ બંને જાદુ ગમે છે. તેથી મગર પૂંછડી ઇંડા તરફ સંખી ઇડાની રખેવાળી કરતી પાણીમાં પડી રહે છે. એની પૂંછડાની સ્પર્શોન્દ્રિય એટલી તીવ્ર હોય છે કે કોઇ ઇંડું કાઢવાનો પ્રયત્ન કરે કે તેના સંચાર માધ્યમ પૂંછડી પાટે તેને તરત જ ખખર પડી જાય છે. મગરની જનનનાં બધાં ગ્રાણીઓની જેમ તેનું કોહી ઇંડું હોવાથી ઇંડું તાપમાં સેવાવા દેવું પડે છે. ઇડામાંનું બચ્ચું મોટું થાય સારે સ્વર ગેલવા માંડે છે. અને એ અવાજ પારખીને મગર બદાર આવી ઇડાને ઉઠેરી કાઢે છે.

મૌનિટરનો હુકમ સાંભળતાં પિત જ અગારાં ગાવ દીવાં સહ ગયાં. પણ એણે તરત દાય જિએ કયોં. ગયા વગર દવે છૂટકે જ નહોતો. અગે ગારણમાં પડના આખડના કળિયામાં આવ્યા તો જળીન ગરફ જેવી ઇંડી હતી.

ઉપીના આગળ ચાલ્યો અને જિયાં ધામની વચ્ચેની કેરીએ ગાંધ. અગે પાળળ ચાલ્યા અને પગવારમાં સાચળ સુધી ઝાકળગી ભીંનહ ગયા. અર્ધા કલાકમાં અગે નદીએ પહોંચી ગયા અને મગરનો ગાલો મોંદ્રવા લાગ્યા. ઉપીના રાક્ષા જેવો દગલો દેખીને મગરે જુગ મારી. મગર દાયાના પગ જેવી એની પૂંછડી રાક્ષા તરફ સંખીને લિયા પડી હતી. ઉપીનાએ જાદુ જ સ-

કામચી દળવેદળરે જળીન ગોનરી ને એક સફેદ લંબ-ગોળ પથરો કાઢ્યો. 'મરું.' મગરે એક દાયે ને ઉપાડી લીધું અને બીજે દાયે અગરે દૂર રહેવા છવારત કરી. પણ જેવો તે જિએ થવા જાય છે તેવામાં તેના કપાળ-માં જળરી ચપાટ વાગી. તબીબે કોઇ તોર્તીંગ લાડકામાં એકાએક જીવ આવ્યો હોય તેમ રેતીમાં ખળખળાટ થયો. અગે ત્રણ જણા, ઉપીના, કિંગો અને હું, માર્યાં માર્યાં કરતા નાહા. રામ્મ બીકયા અધમૂળો સહ ગલો-ટિયું ખાહ ગયો. પણ તે તરત જ જિએ થયો અને ઇંડું દાયમાં પડતી રાખીને જ દોટ મૂકી.

સાદ ફાટી જાય તેટલી ખૂબો પાડના અગે મર બળી રોડ્યા અને દડી કાઢીને ગાવામાં પેદા. મૌનિટર ગાણસોનું ટોણું લઇ ઝાકમાં જ જિએ દતો. તેને જોઈ અગે ચંબ્યા અને દમ હેડો બેસાડ્યા લાગ્યા.

'ક્યાં છે ઇંડું?' મૌનિટર બગાડ્યો.

'રામ્મ પાત્રો.' અગે શ્વાસબેર બેલ્યા.

મૌનિટરે દયેળા મરી ને રામ્મે ઇંડું તેમાં મૂક્યું.

'અગે ગોનરી આવ્યા.' ઉપીનાની જીબ જલાતી હતી મૌનિટર ઇંડું દાયમાં આમતેમ ફેરવી નેવા લાગ્યો કે ક્યાં તડ તો પડી નથી ને.

'અને રામ્મે ઉપાડી લીધ.' કિંગોએ ઉગેર્નું.

'એમ? સારે માગમાં ફેરવા ઇંડાં દનાં?' તેણે પૂછ્યું.

'એ તો અગે ન નેયુ.' અગે કયું.

‘એ તમે કીક જ કહ્યું, મગરની પૂંછડી પાસે કંઈ ઉઘાં ગણવા ન બેસાય.’ વેઘરાજ કાંસ બોલ્યા. ગામ-ડાંની પછી રાખાઓના એ મારુટર-સ્કાઉટ જેના હતા.

અને છાતી કાઢીને આલવા લાગ્યા. ગામનો અને આખી ઝૂલ નતનો મોટો માણસ શાખાથી આપે એ કંઈ જેરીતેની વાત નથી. અમે દોડવાની પહેલી પ-રીક્ષામાં પાસ થયા. અને એની નિશાની તરીકે તાળવાં પર એક તસુ પહોળી અને ચાર તસુ લાંબી ચોટથી રાખી આપે આથે મુંડન કરાવ્યું. તે પછીનો મલિનો અમે ઝેડવાન્સ સ્કાઉટ તરીકે રહ્યા. તેમાં અમારે ઝાકળ ઊરાડવાનું કામ કરવું પડતું. રસ્તાની અને જાણુએ બળખે દ્વાય ઉંચું ઘાસ હોય તેનું ઝાકળ રોજ સવારમાં ઊડીને લાકડીઓ વળી અમારે જેરી તાખવાનું, જેથી મુખી અને એવા મોટા માણસોના કપડાં જીનવ નહિ. આ કામથી અમે જાડ જળવાન બન્યા અને ગમે તેવી આકરી દાદ સહન કરવાની તાકાત અમારામાં આવી.

એક દિવસ અમે તાપડીની આસપાસ બેઠા હતા તેવામાં દૂસ અને ‘લાલાવાળો’ સ્કાઉટ મારુટર આવી અગ્યા. અમે ઊભા થઈને સલામ ભરી.

‘બજા જેવા, કંઈક વિવેક તો રાખો!’ દૂસ

બોલ્યો.

‘વધારો, લાલા.’ અમે બોલ્યા.

‘આ મન્દ (માસ)ની આખરે મોટો શિકાર બો-લવાનો છે અને તમારે પગી થઈને શિકારની પાછળ પડવાનું છે.’ તેણે તલેર કહ્યું.

અમારી ચતુર્થિ અનંદથી કહવા લાગી. છુદ્દ ચકમકે—સ્કાઉટ મારુટરનું એ નામ હતું—વાપડીનો કંપો ખબેશા ઊડી નાખ્યો અને પછી તાપડી પાસે બેસી થોડી રાખ ગદાર કાઢીને પાથરી તે પર ચોના-ની આંગળી વડે એક નિશાની પાડી પૂછ્યું: ‘આ કેનું પગલું છે?’

અમે તેણે રાખમાં કરેલી નિશાની નિરખવા લાગ્યા ‘જકડાંની ખરી.’ ઉપીના બોલી બહો.

છુદ્દ ચકમકે અમારા તરફ પ્રજ્ઞાઈ દષ્ટિ ફેંકી.

અને કેડું ધુણાવીને ઉપીનાને ટેકો આપ્યો.

તેણે ખરીના પેલાણમાં થોડી ધૂળ નાખી.

‘હવે શું થયું?’ તેણે પૂછ્યું.

‘પવન વાયો.’ રામે કહ્યું. છુદ્દએ માથું ધુણાવ્યું.

‘જીન જકડાંની ખરી ઉપર પડી.’ ઉપીનાએ કહ્યું. —

‘એ પણ જોડું.’

‘નિશાની એક દિવસ જૂની છે.’ મેં કહ્યું.

‘ખરું!’

‘હવે પેલી જાણુ નેષ જાઓ.’ તેણે કહ્યું.

અમે તેમ કહ્યું. પળવાર રહીને તેણે અમને ફરી જવાનું કહ્યું. અમે ફરીને જોવા માંડ્યું. ખરીની નિ-શાનીઓ ચોકળી પણ પહોળા હતી, અને કેરા ચાલા જેવી તીવ્વી હતી. આમસે ભાગ ઊડે અને સ્પષ્ટ હતો; પાછલો ભાગ છીછરો અને ઝંખો હતો. અમે ઘણી વાર ધુધી યુગાંમતર થઈ એ નિશાનીઓ તરફ જોઈ રહ્યા. પછી રિંપજો ધીમેથી બોલ્યો: ‘શિકારના પત્ર બીના છે: ચોખ્ખી સીખા અણુદાર કેરો પરથી તે જબાહ આવે છે; અને વચ્ચેનું ચોખ્ખા પહોળું ઘટ આગલો ભાગ ઊડે ગયો છે તથા પાછલો ભાગ છીછરો છે તે બતાવે છે કે તે દોડતું ગયું છે.’

‘રાખારા!’ છુદ્દએ કહ્યું; અને પછી અમારા અંગમાં વધારો કરવા લાગ્યો:

‘પછીએને આલવાની શક્તિ બરાબર હોતી નથી.’

તેઓ બેઠવા સાટે જ સર્ગમાં છે. તેથી તેઓ આલની

જૂજીઓના કુળા અને તેમના ડેરના વાડા

વળતે આગળ પડી જવાની ગતિ પરાવે છે. એટલે પક્ષીઓનાં પગલાં દમેશાં આગળના ભાગમાં ઊંડાં અને પાછળના ભાગમાં છીછરાં હોય છે. શાદમૃગના પગલાં ભેજો તો ખજર પડશે. પંખનાળાં પ્રાણીઓ દમેશાં પંખને બોંધ પર મૂકીને પાંચેક તણ પાછો ખેંચે છે. તેઓના દરેક પગલામાં પાનીનો ભાગ ધળો જ ચોડ્યો હોય છે, કારણકે તેઓ પ્રેરણાથી ફફડે ભારવા દમેશાં તૈયાર હોય છે. દાથી અંગૂઠાગર ચાલે છે તેથી તેના પગનો આગલો અંગો ભાગ જ જળીન પર પડે છે. ફક્ત મનુષ્યો જ આખા પગની રાષ્ટ્ર નિશાળી મૂકે છે. દવે ચાલો બદાર જળ્યો. 'કહી એ અમને બદાર લઇ ગયો અને ક્ષિતિજ તરફ દૃષ્ટિ ફેરવવા લાગ્યો. થોડી જ વારમાં ટૂંકાં શીખવાળા દરણાનું એક નાનું ટોળું દેખાયું. ટોળા તરફ આંગળી ચીંધી તેણે અમને એક દરણું પકડી લાવવા હુકમ કર્યો.

'પવન કઈ દિશામાંથી વાય છે તેની કેમ ખજર પડે?'

'આંગળી બીની કરવાથી.' અમે કહ્યું.

'ના; સુદો દરયો: 'એમ નહિ. એ તો તમારા દાય નવરા હોય સારે. પણ દાય કામમાં રોકાયા હોય અથવા ઊંચા યઇ રહે તેમ ન હોય સારે શું કરે! જુઓ હું શીખવું. તમે આંગળી બીની કરો છો એટલે હંડી હેરખીથી તમને ખજર પડે છે કે પવન અમુક દિશામાંથી વાય છે. પણ દવે ભવિષ્યમાં જ્યારે તમને પવનની દિશા નક્કી કરવાની જરૂર પડે સારે તમારું મોં ધીમેધીમે ચોગેર ગોળ ફેરવો, એટલે તમારી આંખના ટોળા એ કહી દેશે. શ્રાસ લેવો નહિ. અમાં નમે શું કરે છો તેની પણ કાષ્ટને ખજર પડે નહિ. સારે દવે પેલા ટોળામાંથી એકાદને પકડી લાવો. પણ પહેલાં થોડાં લીલાં ગળખાં લઇ તેની ઝુકીઓ તમારે ચરીરે ખાંધો, જેથી તમે નજીક તમને સારે દરણું

ધારે કે નમે જાડમાં છે.'

અમે નાના નાના હોડવાની કાળીઓ બાંગી લીધી અને વેલાળી નસો વતી તેનાં જૂમખાં ખાંધ્યાં. શ્રાસ રોષી મોડું દળવે દળવે ગોળ ફેરવ્યું તો ખજર પડી કે અમિકાણમાંથી વસંતનો ધીમો વાયુ વાતો દતો. અમે દરણાંની પછપાડે ગયા. આળીસેક મિનિટ પછી પેલા મે પ્રેક્ષકાએ ટોળાં તરફ ચાલ્યા આવતાં હોય એવાં ચાર જાડ એવાં. કુદરતી જાડ કાંઇ આલે નહિ, એટલે છેવરવા ખાતર અમારે ચાલ્યેન ધીમે ચાલવું પડતું. મે કલાકે અમે દરણાંથી મે વાર છંદારલા. પછી તો ફક્તો ભરીને એક કાળિયાર પકડી લીધો અને એને મૂંઝારીને બોંધ પર પાડ્યો. બાકીનાં લાડકાંને લાગી ગયાં.

કુમા ને ચકમક દોડી આવ્યા. અમને દરેકને એકેક ખરી છામ આપી, અને શરૂમ નેના હોવાથી તેને પૂંછડી પણ આપી. તેઓએ અમારી સાથે મમતાથી વાતો કરી ને બીજાં ધણું નવું શીખવવાનાં વચન આપ્યાં. અમાં અમે ફીરજ ને ખંનને પાકે પણ શીખ્યા.

આ પછી ધણની રખેવાળી કરવાનું ને ચારવાનું જરા જુએદારીવાળું ને અર્ધ કામ અમને સોંપવામાં આવ્યું. અમારા ચામ ફુલાતીમાં ધાસચારે યુક્ત દતો અને તળાવડીઓનો પણ પાર નહોતો તેથી બીજાં આલુ-ગાલુનાં ગામના લોકો પણ પોતાનાં ડેર સાં ચરવા મૂકી જતાં. તેથી ટોળામાં સહેજે તણેક દળર જીવ દશે.

એ કામમાં દસ દિવસ અને દસ રાત બદાર રખડવાનું દતું અને પછી ગામમાં આવીએ સારે અમારી કાજીઓ તપાસવાની દતી, કારણકે જંગમમાં ખાંમજાઇના ઉપજીની જંતુઓનો જીવ લય દતો, અને ખાંમજાઇ છોકરાઓને વધારે થતી. અમને ડેર ચારતાં જરાજર આવડે છે કે નહિ તે જોવા ટોળાંની ગણતરી પણ થવાની દતી.

દસ દિવસ જંગલમાં રખડપાટ કરીને અમે ધબ્બે ગામ ભણી વાળ્યું. અમે બહુ બાંનદમાં દત્તા કારણેકે ધણમાં સોળ વાજરડાનો વધારો થયો હતો, તેથી અમને દરેકને એકેક ગાય મળવાની હતી અને જાણીનાં બાર ખુલ્લુ રાત્રીને ભેટ જવાનાં હતાં. અમારામાં એવો રિવાજ છે કે નવાં વાજરડાં જન્મે તેમાંથી એકેક ચારનારને મળે અને જાણીનાં રાત્રીને ત્યાં જાય. આથી બહુકે ગોવાળિયા મોટા થતાં પહેલાં સારી સંખ્યાના માલધારી બની જાય છે ! ધણ ચારવાનું કામ આશરે ચાર વરસ સુધી કરવું પડે છે. તેટલા વખતમાં દરેક છોકરાને પંદર વીસ દોર ધનામમાં મળી જાય છે. એ બધા પર તે પોતાના કુળની નિશાનીઓ ડામે છે.

ખાડાકરો ઊતરતું ને ચડતું, રણકતું અને ગાંઠરતું અને દોડતાંદોડતાં ધૂળના ચોરેચોટા ઉડાકતું ધણ મામ ભણી બિપડું. ખરીઓના જવાજ સાંભળીને ગામના લોકો, અમે બધા સાજાનરવા પાછા આવ્યા છીએ કે કોઈ ખૂટકું છે તે જોવા બદાર દોડી આવ્યા.

‘કેમ, શા સમાચાર?’ શુદ્ધા ચક્રમક બોલ્યો.
‘સોળ વાજરડા વધાર્યાં.’ રામ્મે મગજળીથી કહ્યું.
‘એ તો કીક, પણ બહુ તગડતા કેમ લાગ્યા?’ ચક્રમકની આખમાંથી અંગારા ગયાં.

‘હાહાહા, દોર એકમા પેસતા બહુ આતૂર હતાં.’ ચક્રમકે અમે આવ્યા તે માર્ગે પર નજર ફેરવી. ધરડી ગયો ડાવી ચઢીને ધીમેધીમે આવતી હતી. વાજરડા થોડાં પાછળ રહી ગયા હતાં. તેણે મારું ધુણાવ્યું:
‘એવું ફરી કદી ન કરતા.’ તેણે રજાબથી કહ્યું.

આ જવાબદારી પતારીને અમે અમારા સદિવારા ઝંપકામાં પેદા અને થોડું ખાડીને ઊંઘી ગયા. મજરડું નહોતું ચયું ત્યાં તો આવજ આવ્યો: ‘કુનરાઓ, કયાં સુધી ધોરશો; જાઓ!’ અમે ડાળગળા ફેંકી બિલા થયા અને બદાર નીકળ્યા તો મૅનિટર એની રોજની સોડી લઇને બિલો હતો. થોડી વારમાં લાલાવાલો પણ આવી ખેંઠો-ર્યો. ‘અલો અમારી સાથે’ કહીને તેઓ અમને પાદે દોરવી ગયા અને ત્યાં ચાર ઝાડ ખતવી બોલ્યા, ‘આ ઝાડ પર ચડી જાઓ.’

ઝાડોની ઊંચાઈ એક ફૂટ હતી. એંગૂડા ભરાવવા અને ચડને ગોઠણ વચ્ચે પકડતા અમે ચડવા માડ્યા. ‘એમ નહિ, એમ નહિ નીચે બેસો.’ શુદ્ધાએ દાકલ

કરી. ‘ઝાડ પર ચડવામાં પહેલાં ચડને બાથ ભરવી, પછી પગનાં તળીયાં ચડ પર સામસામાં ભરાવવાં, પછી એંગૂડા ભરાવવા અને પછી ચડને ગોઠણ વચ્ચે પકડવું. આશ્રે હવે.’ ફરી અમે ઝાડ પર ચડ્યા, અને તેની સુવનાઓને અનુસરવાનો સખત પ્રયત્ન કર્યો.

શુદ્ધા ચક્રમકે ગુસ્સામાં પગ પછાડ્યા.

‘જાણે તમારી પાછળ કોઈ પડ્યું હોય તેમ પૂર વેગે ચડી જાઓ!’ તેણે બૂમ મારી અને ડુમ્બાને સોડી લઇને અમારો પીછો પકડવા હુકમ કર્યો. મૅનિટરે અમને દરેકને એકેક બાળ્યો અડારી દીધી અને એને પ્રતાપે અમે જાણે કોઈ અદર્ય દોરડાંથી ખેંચાયા હોઈએ તેમ લડસડાટ ઝાડ પર ચડી ગયા !

‘વાદ વાદ!’ શુદ્ધાએ શાળાસી દીધી અને પછી અમને નીચે ઉતારીને પન્સમોર આપી. આમ અમે એ ઝાડ પર દસ વાર ચડ્યા ને દસ વાર બેસ્યા, અને એ કડક શુદ્ધાને કંઈક સંતોષ આપ્યો. એકે આ દરમ્યાન અમારા સાથળ છોલાઈ ગયા, પેટ પર બળતરા થઈ ગઈ અને દાંતમાં ખીલા ખૂલા હોય એવાં જાવાં પડ્યાં. પણ અમે તે ગણકાવું નહિ. વડીલના હુકમ આગળ શું આશે ? આ રીતે અમે મૂંઝૂ નાનિની અતંત નામ-ચીન ત્વરાથી ઝાડ પર ચડવાની દિશત ફેરવી.

હવે બીજી પરીક્ષા મટે અમે દાંતબંધ બિલા દત્તા ત્યાં દવામાં કોઈ જનાવરનાં નરકોરાં બોલનાં સંગાળાં અને સામેની ઝાડીમાંથી એક ચિતાએ ડોકું કાઢ્યું. અમારી ટોળા દેખીને તે લપાઈને ધુરક્યો, એક છીંકારો નાખ્યો અને પછી ત્રાડ દઈ તરડાપ મારવા તત્પર થયો.

અમે તો દાંતગાંઠાંજાળા બની એકબીજા ઉપર પડતાઆપડતા ને બિલા ચતા નાસવા લાગ્યા ને જંગલી હોદા મચી રહી. પલવારમાં તો દરેકે એકેક ઝાડ રૂંધો દાજ પસંદ કરી લીધી અને અમે થોડી વાર પહેલાં કવાચન કરતા દત્તા ને કરતાં પણ જમણી ત્વરાથી સો ઝાડ પર ચડી ગયા ! ભણથી આંગળા આંસુ તો આવી ગયાં હતાં, પણ ટોચે જમીને અમે નીચે નજર કરી તો એક અત્યથ જ દબથી અમે ચકિત ચર્મ્મ ગયા. દાડીવાલો શુદ્ધા ચક્રમકે એક બાવળિયા પર ચડવા બળ મથામણ કરી રહ્યો હતો. તે બે વાર તો અરેયથી પટકાયો. એને ઝાડ પર ચડનાં ચડતા તેનો જાએ જાણમાં ભરાઈ ભરાઈને ઉતરડાઈ ગયો અને પોતાની

જે દાદી માટે તે જાણી જાણીમાન રાખતો તેમાં પ્રણય અસંખ્ય કાંટા થોંચાઈ ગયા: પછી તો થોંભલા પર વાંદરો ચડે તેમ, ટોચ પર મહોંચીને જ તે ઝંખે.

અમે એકથીજ સામે જોયું અને માંડ દસવું ખાળી શક્યા. પણ દુમા એકે જિયા ઝાડની ટોચ ઉપરથી ખડખડાટ દેર્યો. અને બુરકો મારીને જીતરી ગયો, કારણકે તે જાણતો હતો કે સિંદ્રે ચિત્તો બૂખ્યો ન હોય તો તે આપણને હેરાન કર્યા વગર ચાલ્યો જાય. અમે બધા વાશકરતી નીચે આપ્યા અને છુટ્ટા ચક્ર મકની ઝાડ પરથી જીતરવાની કળા નિદાળવા લાગ્યા. અરરર અરરર કરંતો તે નીચે જીત્યો. દવે તે સ્કાઉટ મારટરને બદલે શેરાઈ જેવા વખારે દોસતો હતો. તેના ઝબખાના ચીંથરાં થઇ ગયાં હતાં અને આખે શરીર કાંટાં ભોંકાયા હતા.

છુટ્ટો ખોડગતો ખોડગતો આગળ ચાલ્યો. અમે તેને જોયકર લેવા તૈયાર હતાં પણ તેણે માન્યું નહિ: કારણકે જૂઝો દુઃખની ગમેતેરી લાગણીઓ પણ રાઈ શકે છે અને ઝટ દબને ગળી પડતા નથી. સ્વાભિમાનની એ નિશાની છે. અમ, ઝીણા ટાળારિયાં આગળ ખરે મોળા જણાવાથી ભોંકા પડેલા છુટ્ટોને ઘેર પહોંચનાં સુધીમાં કેટલી વેદના પામરી પડી તે તો તેના જેવા સ્વાભિમાનીને જ ખગર!

થોડા દિવસ પછી મૌનિટર અમને એકમાં લઇ ગયો અને મરજીમાં આવે તે જગાં પસંદ કરી લેવા જમાવ્યું. રામ્મે મુંઝડો લીધો, રિપગોએ ધીમિયો અને મેં અને ઉપીનાએ શુરિયા પર દાય મેલ્યા. ચારે ય જગદને ટોળાંમાંથી જુદાં તારવવામાં આપ્યા ને પછી અમને સવાર થવાનો દુકમ મળ્યો. અમે તે પ્રમાણે કર્યું તો ખાફે, પણ ઉપર બેઠા નબેઠા લાં તો જગદોએ અમને આકાશની સહેલ કરાવી અને બીજી જ હાજો અમે ભોંપ પર પટકાયા છતાં અમે દિમન ન હાર્યા, અને ધ્રુવ ખંખેરતા જિભા ચલા. બીજી વખતે અમે એકદમ જગદની ડોક પર સરી ગયા. ડોક પરથી જગદ આપણને ઉચક્તાની રાફે નહિ. પણ જગદોએ ગાંડાતૂર થઇને વાડ તરફ દોટ મૂકી એટલે અમારે નછૂટકે હેઠા જીતરી જવું પડ્યું.

દુમા જરાડા પાડીપાંડીને અમને નિરર્થક સૂચનાઓ આપ્યા કરતો હતો, પણ અમને એનું સાંભળવાની ધૂરંદ નહોતી. એકવાર અમને મારવા દોડ્યા હતા.

મદા મુસીંગતે અમે એકની વંડી પર ચડી શક્યા.

‘દુમાએ કહ્યું: ‘જુઓ, દવે હું કરું તે પર અચાનક ધ્યાન આપો.’ પછી એ ફરફરકે શ્વાસ લેતા અને જીંકાટા નાખતાં પેલાં જનનવરો પાસે ગયો અને તેમનો મોરા આગળ પોતાના હાથ ધર્યા. બળદોએ પહેલાં તો એ સૂંધી જોયા અને પછી હાથ ચાટવા લાગ્યા. દુમાએ અમને નીચે જીતરવાનું કહ્યું. અમે બીતાબીતા નીચે જીત્યાં અને દૂર જિભા રહીને જેવા લાગ્યા: મૌનિટર જયકારા કરતો ચારે ય જગદને દોરવા લાગ્યો.

‘જુઓ, એ કેવા મોરા હેવાયા થઇ ગયા. તમારા પણ એમ જ એ હેવાયા થઇ જાય.’

‘કેવી રીતે!’

‘કેવી રીતે? ફક્ત તમારે જમરૂખીનાં પાંદડાંને રસ હાથ પર ચોપડવાનો. સામે પાર વગરનાં જીવ્યાં છે, જાઓ.’ અમે જમરૂખીનાં જૂથ બધી દોડવાને થોડાં પાન ચૂરી તેના ઝીણા કાંટા વીણી કાઢી હાથ પર ઝોનો ઘુંદર જેવા ચીકળો રસ ચોપડ્યો. અમે પાછા એકમાં ગયા તો જગદો તાબા રસની તાસથી આકર્ષાઈ અમારી તરફ દોડ્યા. મનમાં થીક તો હતી, પણ જરા વીરતા દાખવીને અમે અમારા હાથ લાંબા કરીને જગદ બધી ધર્યા. તરત એ તો એમની અર-જચડી જીભ વડે અમારી હથેળીઓ ચાટવા લાગ્યા અને અમને જલગસિયાં થયા લાગ્યા.

‘દવે ચડી જાઓ કાંપ પર.’ દુમાએ કહ્યું. અમારી બે દવે. જાગી ગઈ હતી એટલે અમે ચટ દબને ચડી બેઠા. જગદોએ જરા થે આનાકાની કરી નહિ અને પોતાનાં નડકોરાં ચાટતા જિભા રહ્યા.

‘દવે એને દોરવા માટે તમારે જે જાણુ વળનું હોય તે જાણુ એડી મારો.’ મૌનિટરે સૂચના આપી.

‘હોશિયાર. પેટ પર પાનીઓ; ચક્ષો!’ તેણે દુકમ કર્યો. અમારી પાનીઓ નગારાની દોડી જેમ જગદોની છાતી પર પીટાવા લાગી. જગદો ચાલતા થયા. પછી તો દુમાના દુકમ પ્રમાણે અમે જગદોને વાળી શકતા અને ચિક્કાજ કે જોળજોળ પણ ફેરવી શકતા. આ જગદ-સવારીની કવાયત અમે ધણે વખત કરી, અને દુમાને જ્યારે લાગ્યું કે અમે એનો એકડો શીખી ગયા છીએ ત્યારે તેણે થોડાક સંતોષ વદેર કર્યો.

બીજે દવેડે મૌનિટર અમને એક ડુગામાં લઇ ગયો

અને હોલવાધ ગએલી તાપણી આંગળ બેરી લાકડી ફેરવી રાખને પાડી જેવી સપાટ જતાલી. પછી તેણે તેના પર આડાઅવળા લીટા કર્યા અને કોઈકોઈ જગ્યાએ મીઠાં કર્યાં, મીઠું એટલે ગામડું અને લીટા એટલે રસ્તો. એક મીઠા પર આંગળી મૂક્ય તેણે 'કહું કે આ એક ગામ છે અને એક લીટી ઉપર આંગળી ફેરવી કહું કે આ તે ગામ બણી જતી રસ્તો છે. પછી બીજા મીઠા પર આંગળી મૂકી કહું કે આ જ્યાં આપણે છીએ તે ગામ છે. 'બગદો પર સવાર થઇ પહેલાં બનાવ્યું તે ગામ ભાગ્યે અને ત્યાંથી પંદર છોકરાઓનો સંઘ અહીં લઇ આવેલો.' તેણે હુકમ કર્યો.

અને તો લાગણ જ બિલા થઇને દોડ્યા અને ઝોકમાં જઈ એક કસાગે જાગદની કાંધ પર જઇ બેઠા. પાંડે બપોરે સામે ગામ પહોંચ્યા. ત્યાં ગામને એક અજરાક દેખાતો છોકરો સામે આવ્યો. તેણે તરત જ અમને સંજ્ઞા ભરી ને કહું કે સંધ તૈયાર છે. એ પંદર છોકરાઓની પલટન હતી તો ચોંટાળ્યા જેવી, પણ મધ્ય દહને ગોધણ પર સપાટ થઇ ને આંગળ ને આંગળ દોડ્યા લાગી; એવી કે અમને અમરા બળદોને તેઓની સામે રાખવામાં બહુ મુશ્કેલી નહીં. એ બધા બગદ-સવારીમાં હોશિયાર હતા અને ટકરી-ઓના ટોળાવ તથા ઘાવ પર એવી ઝાપટી ગોધણ દોડાવતા હતા કે હાકાં બોલારાં થઇ જાય. તેથી રાગમ અને અમે બહુ શરમશર.

અને એક ખીણમાં પહોંચ્યા ત્યાં બળદો ધબકી ગયા! આંગળ કમળું દેવાની જ ના જાણે. અમે બહુ એડીએ મારી એટલે રસ્તો મૂકીને આંખીક નાસવા અને યાદ થવા લાગ્યા. કેટલાક છોકરાઓ તે બાજુની ઉંછળોને બળદોનાં શીંગડાં પર થઇ બિંધે કાપ તાડવા. પણ બળદોને ફરી હાથ કરતાં ને રસ્તે ચડાવતાં અમને ગમત પડી. થોડે માંડમાં બળદો મારે ચડીને અમારે ગામ પહોંચ્યા. ત્યાં હુમ્મ અમારી રાહ જોવા બેઠો હતો. સંખ્યાના ગુલાબી પ્રકાશમાં તેણે અમને ગારી-કાપટી નિહાળ્યા અને પછી બોલ્યો: 'તમે શું જોશું?'

અમે મુદની જેમ બિલા રહ્યા. અમને બળદો હાંકવામાં આડુંજવળું જોવાની પુરસદ જ નહોતી મળી. હજી અમે આગાદ સવાર નહોતા થયા. અમારાં વકર-એમાં ગોં જોઈને આંતરે આંખો ખેંચી ને તરન ને તરત

ફરી તે ને તે ગામ જતાને અને જતાંઆવતાં રસ્તામાં જે જે કાંઈ દેખાય તેનો ખમાલ કરી લેવાનો હુકમ કર્યો.

અમે ગભરાયા. રાત પડતી હતી એટલે જંગલી જગ્યાઓનો વાળુનો વખત થતો હતો. થોડી વારમાં સીમ બંધી બૂખ્યાં પડીઓતા છોકરા ને ચીચિવારીથી અંજી બિહવાની. મેં થોડી વાર અં . . કરીને અચ્ચકાતાં અચ્ચકાતાં પૂછ્યું. 'અમે બેગી મશાલો લઈ જઈએ?'

હુમાએ ખુશી થઇને લા પાડી અને અમને ચાર ડાંગો આપી. અમે તે સળગાવી ને પેલા નવું આવેલા રકાઉટોના, મરકરીના ખીખિયારા મળી જઈ એવારી રાતમાં એ મશાલોનાં અંખા ને અચિયર પ્રકાશમાં જાગેદો મારી મૂક્યા, એવારે વધતાં યાદ તથા તેના પડછાયા રાફસો જેવા દીસવંદ લાગ્યા. પગ નીચે સીંકીકું ભાંચે તો બળદો બડકી બિહતા ને ફરફર નસીકારાં ફેડાવતા. રાહકાંધ વાર સિદ્ધી ગળનાંઓ સંભળી. નદીલાણી પાણી પીવા જતા દાંધીઓ ચીચિવારી કરતા અને મારોમાં આવતાં ઝાંઝાંની ડાંગોઓ તોડીને કડકા કરતા રાત્રિને ધણધણાવી મૂકતા હતા.

બળદો પર બિંચાનીયાં પડેલાં અમે ચારે જણ બંધાંમંદની પેટ હુમાના ફરમાનગી જાંતવણી કરવા પ્રમત્ત કેરતા હતા, અને આંખમાં બીક હતી હતાં બધું ગતમાં નોંધી લેતા હતા. હું સૌથી પાછળ હતો.

એકાએક એ પાછું વળી જોશું ને મારી રાહ ફાડી ગઈ! એ સાંભળી મારા ત્રણે સાથીઓએ પણ પાછળ જોશું. પાર વગરના રંગેરંગી ચિત્રાં, દીપકાં, ચિયાંગનાં અને વાંધો અમારી મશાલોને અજવાળે અજવાળે ચાલ્યા આવતા દત્તક. પણ એટલામાં તો જરનની દિશા ફરી, અને એ રાત્રી પશુઓની વાત બળદોનાં નરકોરમાં પેસતાંવેન જ એ ચારે પગે જવા તો દોડ્યા કે અજાણ બગદ કરના સામેના ગામના અંખામાં બટકાવા ભારે જ બિલા રહ્યા. બળદોની ગતિ એકાએક અટકવાથી અમે બહુ મશોદિવા ખાઇને આંખની બંદર બિંધે માથે જઈ પડ્યા. એ ધડપટ્ટી સાંભળીને ગામના ચોદાઓ દસિયારી હાંધે દોડી આવ્યા, પણ સિકારને પાંડે ધૂળધૂળ ભરેલા ચાર છોકરાઓ જ જોઈને તેઓ અ-જામથી બેઠા પડ્યા. અમે તેઓને અમારી દોડાદોડીનું કારણ સમજાવ્યું, એટલે તો તેમણે રાત્રીના રાત ગામમાં જ રોકાઇ રહેવાનું કહ્યું. અમે પણ ડાઘા થઇને તે

પ્રમાણે કર્યું. 'હો ફાટતાં અમે ફરી જળદો પર સવાર થઈ અમારે ગામ ગયા. હુમા તો રાદ બેતો જ હોય. 'નમે રું જોયું?' તેણે ફરી વાર પૂછ્યું.

'અમે પૂજનું મદાન ઝાડ જોયું અને ખીણમાં ગંધનું કાનણ જોયું. લાં ધણા સિદ્ધ, ગાયો અને જંગલી જનાવરોનાં મુઠાં રજળનાં હત્યાં. પણ નવાંધે જેવું એ હતું કે ક્યાંય દાથીનું દાડકું સરખું પે નહોતું. 'રામને કહ્યું.

'એ જમરાજની ખીણમાં આ જધાને કોણ મારી નાખતું દશે?' મોનિટરે રામને તરફ જોઈને પૂછ્યું.

'કેમ, વળી? એ જગ્યાએ રસ્તાની બંને બાજુએ ગધ જેવું ચીકણું કલણ છે.'

'શાળારા; દવે ઉપીના, આ મધ જેવું કલણ કેટલે

લગી છે અને દાથીનાં દાડકાં લાં કેમ દેખાતાં નથી?'

'કલણ. પહે ચાકનાં એક ટંક થાય તેટલું લાંબું છે. અને દાથીનાં દાડકાંની જાળતમાં તો અમે જાણીએ છીએ કે દાથી કોઈ અર્ધ મરતા જ નથી. એ કોઈ મરવાનો થાય ત્યારે પ્રેરણાથી એને ખજર પડી નય છે અને તરત જ અંજિરસીનિયા ભણી ચાલી નીકળે છે અને એક જાડી ખાદમાં જઈને પડતું ગેરે છે.'

'શાળારા, તમે ખરોખર અવલોકન કર્યું છે.' મોનિટર ખુશ થયો, અને પછી રામને અદાર છોકરા-એની ટુકડીનો સરદાર જનાવ્યો અને અગે બધા જીન વર્ગના રેકાઉટો જન્યા.

(અંમેજ ઉપરથી) રામજી લવજી આલગિયા

વર્ષોવતાર

વીસ દિવસ થયાં આ વરસાદ ગયો છે ક્યાં? એણે જરાક આવીને આશા જતાવી, એમાંથી ઉત્કંઠા પેદા થઈ છતાં ય ન આપ્યો એટલે અકળામણ થઈ. અકળામણે નિરાશાનું રૂપ લીધું, અને અંતે હૃદયે એ નિરાશાને પણ વિરમૃતિમાં ધકેલી દઈ પોનાની રવાભાવિકતા ગેળવી. ગયે વર્ષે મહેસા વરસાદ જેટલો જૂનો હતો તેટલો જ વીસ દિવસ પહેલાંનો વરસાદ જૂનો થયો. વંદેગિયો, પવન, ધૂળનાં ઝાપડાં, મરમીનો બધારો—એ બધું બાણે એણું હોય તેમ આળામજોએ આવીને બધાને અસ્વસ્થ કરી મૂક્યા. પેટમાં ન માય એવી કોઈની છાની વાત સાંકળ્યા પછી જે અસ્વસ્થતા અનુભવાય છે તેવી જ અસ્વસ્થતા આ આળામને કારણે થાય છે. રાત્રે પવનનું વાવાઝોડું આનંદ્ય એમાં ધૂળની ફેલી. આ કોરો વરસાદ તાપ કરતાં પણ વધારે અકળાવનારો હોય છે. પણ એની સામે ફિરિયાદ કોની આગળ કરાય? રાત ગઈ, સવાર આવી અને એની સાથે અસલ છનાં મદન કરવો પડતો તાપ આપ્યો. આટલા તાપમાં મિનજ ઠેકાણે રાજયાનું કામ કેટલું અપડું છે? એ કાં તો દિદુસ્તાનોએ ફુદ્દેની એકૃત આણે અથવા દર ઉનાળે કાંઈક ને કાંઈક ગાંડપણ કરી બે-સનાર દિદુસ્તાનની સરકાર બાણે. પણ બે દરેક વસ્તુને અંત હોય છે તો આ તાપને અંત કેમ ન હોય? તાપના ત્રાસથી વિશ્વવ્યાપી વિપ્લવનું દૈયું પીગળ્યું. એ ધનસ્થાને વાદળાં મોડલ્યાં. જગત્ત્રિવ પવને પૂરતી

મદદ કરી અને આભમાંથી વરસાદ ટૂંટી પડ્યો. શો એ લણનો આનંદ? ઝાડ ડોલવા લાગ્યાં, પક્ષીઓ મલાલવા લાગ્યાં, ધૂનિધૂનર આકારા નાંબીને સાફ થયું અને અભિનમ ધરા, જેટલો વરસાદ આવે તેટલો ધરાવા વિના પીવા લાગી. જ્યાંસાં સંતોષ, સંતોષ અને સંતોષ.

ઉનાળાના તાપથી અકળાએલી સૃષ્ટિને બાણે દસતી હોય તેમ કોંયલો આપો ઉનાળો મધુર કંઠે ગાતો હતો. તેમને વરસાદ કેવો રચ્યો તે બાણું મુશ્કેલ છે, પણ દરે વરસાદનું પાણી એમને રચિતર તીવડયું ન હતું. એટલે એમ માનવાને વાધો નથી કે કોંયલને પણ શુદ્ધ પંચમ સ્વર જેટલો શુદ્ધ આનંદ થયો હતો.

સાચો વર્ષોવતાર તો આને જ ગણાય. તે દિવસે વરસાદ પડ્યો હતો, પણ તે વર્ષોવતારની આગાહી કરવા નહિ. ખરું દર વરસાદની શરૂઆત થઈ નથી. દર ઘણીવાર છે એમ કહેવા માટે જ એ આપ્યો હતો એમ દવે જણાય છે. કોઈ દેણદાર લાંગા વખત સુધી પૈસા પાછા ચૂકવે નહિ અને અપણી પીરજ ખૂટે એટલે એક દિવસ અચાનક દર્શન દઈ દાવડું મોડું રાખીને 'તમારો પૈસા મારે આપવા છે, હું બૂલી નથી ગયે, હો, જરાક વાચ છૂટો થશે તો ચાર છ મહિનામાં જરૂર સમજ કરીશ અને તમારો ચરધા પૈસા તો આજ સાલ આપવાની આશા રાખું છું પછી તો હજાર બાણે.' એમ કહી દે એટલે આપણી જે દશા થાય તેવી જ દશા. એ વરસાદે કરી હતી. દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ દાલેલકર

આઈન્સ્ટાઇન

(અનુસંધાન
પૃ. ૩૬૯થી)

જેને માનવીનું અજ્ઞાન કે દારિદ્ર્ય કે દુઃખ ટાળવું છે, તેને સસની શોધનું તથા કલ્યાણસેવાનું કાર્ય એટલું જથ્થું મળી આવે છે કે તેના જીવનમાં પાશ્વર્ય મુદ્દાને માટે તો સ્થાન હોય જ નરિ. માંખાજી ને આઈન્સ્ટાઇન જગતના જુદાજુદા દેશોમાં વસનારા; માનવજીવનમાં જુદા જુદા ક્ષેત્રોમાં ધૂમનારાજીનેની મુખ્ય સેવા પાંચ તરફ નિરાળી જાનની; તે છતાં એ બંનેમાં એક જ સાંતિપ્રેમ, સસની ઉપાસનાં તથા લાગી જીવન જેનું સકાય છે. આ મુજબથી આઈન્સ્ટાઇનનું જીવન વધારે ઉજન જો

છે તેમ એનું અ-
રિત પણ ધણું જ
વધારે આકર્ષક
યાવ છે. એ વિ-
જ્ઞાન ધરે છે ને વિ-
જ્ઞાન જીવે પણ છે.

તોપણ જગત
તો એને વિજ્ઞાની
તરીકે જ મુખ્યત્વે
ઓળખશે. આ-
જથી ત્રોસ વર્ષ
પહેલાં તે એક વૈ-
જ્ઞાનિક કારકુન
માત્ર હતો; આ-
જથી પચીસ વર્ષ
પહેલાં તે શૈક્ષિક
વિચાર કરનાર
તથા (પાછળથી
પ્રત્યેક નૅબ્યેલ પા-
રિતોપિકને લાયક
મણ્યાયા એવા)
મહત્ત્વના ચાર-
લેખો એકસામટા
મકટ કરનાર આ-
શાસ્ત્રી યુવાન
વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી ન-

તો, —જે લેખો ને સંશોધનો તપાસવામાં જગતના
અગ્રગણ્ય વિજ્ઞાનીઓ શેકાઓસા દત્ત; —આજથી વીસ
વર્ષ પહેલાં તે નવા ઉત્ક્રાન્તિકારક વાદ વિચારનાર
એક પ્રેરિતર માત્ર હતો, ને સાધેશાનું નામ પણ
વિજ્ઞાનની આક્રમને અપરિચિત હતું; એક દશકા પહેલાં
‘ધણ આમ યુરોપેનો અભિપ્રાય’ લેખો દત્તો કે ન્યૂટનની
પછી ખરેખરી મોટાગાંમેટી પ્રતિભાવાળું માનસ
એ આઈન્સ્ટાઇન છે; અને આજે એમાંના જ ધણાઓ
એમ કહે છે સર્વ કાળમાં જે મોટામાં મોટા માનસ
ઉત્પત્ત થયાં હોય તેમાં એ આઈન્સ્ટાઇન શિરોત્થલિ
છે! કેવળ આ સૈકા, કે જે ચાર સેકામાં નરિ, પણ

દીવાદાંડી

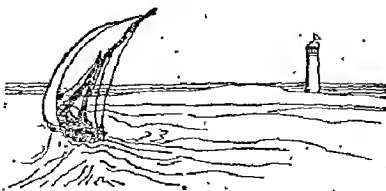
મંગલના

જનતાં જનતાં મકર મરી આ સિધુનાં માર્ગે માંહી.
છૂપા ઊભા ખડક તરી જે કાળ સા નાવ કેરા!
તૂટ્યાં જુદાંને મજૂરી મરિયા જે ખલસી બપો લાં,
દીવાદાંડી સ્વરૂપ જગતે પ્રાણ શું સર્વને આ?

દૂરથી કેા જલધિજલના માર્ગેમાં નાવ આવે,
સંદેશાઓ ચમકી ચમકી વ્હાણુને એ કદાવે;
ના ના, ના ના, અરી નરિ, અરી કાળ બેઠો લપાઈ,
તાઈ આંહી જીવન સપણું —પ્રાણ જશે દરાઈ.

સંદેશાઓ જગડી જગડી આવતા પ્રાણ કેરા,
સૂણીને સા દિશ બદલતા નાવ કેરી ખજારી;
જનતાં માઈ જીવન-જલધિ-માર્ગે જે નાવ તૂટે,
દીવાદાંડી ખની રહી તરી ચેતવું સૌ પ્રવરતી.

અલ્લાદ પારેખ

આજ લેખી ધંધ
મયેલ ને દલે ચ-
નારાંઓમાં પણ
આઈન્સ્ટાઇનનું
અગ્રસ્થાન ચો-
ક્કસ છે. કાળ
એની કૃતિ કે ક્રો-
નિને ખાખી નાંદ
કરે, બધે વધુ ને
વધુ ઉત્તરવત્ત કે-
રશે. માનવ સં-
સ્કૃતિનો દનિદામ
જેમ વધુ પડશે
તેમ આઈન્સ્ટા-
ઇન તેમાં વધુ ને
વધુ ફીણી નિકળશે.
ખનાઈ શો કહે
છે ‘Einstein
has made a
Universe’ તેમ
ખરે, આઈન્સ્ટા-
ઇને એક તવું વિ-
શ્વ રચ્યું છે.
આની અમર-
તાથી વિશેષ કોઈ
શું ઇચ્છે?

ફેટો હરીફાઈનું પરિણામ

ગયા માસમાં હરીફાઈ માટે આવેલાં ચિત્રો એકંદરે બધાં જ નળજાં દર્તાં, એટલે અમારે નિરૂપાયે ગયા આકર્ષક તો વિશે મીન રાખવું પડ્યું હતું. આ માસમાં ફરીવાર સારા નમૂનાઓ નજરે પડવાથી આનંદ થાય છે.

આ વખતનું પ્રથમ આવેલું ચિત્ર 'પડછાયા' (શુભો આ એકની ચિત્રાલેટ) નવી રીતે સુચન અને વસ્તુનિર્દેશ કરે છે. ભાઈ દર્પદ પંડ્યાએ પોતે આજ સુધીની હરીફાઈઓમાં મૂકેલા દરેક ચિત્રમાં નવો પ્રકાર ઉતારતા પ્રયત્ન કર્યો છે અને આ ચિત્રમાં તેમને વિશેષ સફળતા મળી છે, એમ જોનારને તરત સમજાશે. માત્ર પડછાયાથી જ ચિત્ર બદલું હોવા છતાં તેમાં નવી વાત અને નવી દ્રષ્ટિ આગળ પડી આવે છે. જોનારને કુપ્રસન્ન અને રસ બંને મળે છે. તે સાથે ચિત્રસંયોજન માટેના જરૂરી પ્રયોગો પણ બરાબર સચવાયા સામે છે.

બીજું ચિત્ર 'કુસ્તી' ભાઈ મજલાલ મહેતાનું છે, તેમાં વાનિ-નો રસ સમાયે છે. જે જણે દંદ ક્યું; એક જણ મહાત્મ યથે તે રામમથી મોં પર હાથ ઢાંકી રહ્યો છે; તે વખતે શુદ્ધની સાક્ષી જેવી નાની પરી કુમારી આગળ આગળે વિજેતાને કહે છે: 'દલે બસ.' વિજેતા આનેશ રામાવવા પ્રયત્ન કરતો જણાય છે કોઈ અથવા આવેશને હારવાની મુદ્દ બાલિની રાક્ષિની એમાં પ્રતિષ્ઠા છે. ઘીર અને શુદ્ધીની એ નાની રસકથા છે. ચિત્રરચના એકંદરે ઠીક છે.

'આકાશનાં ફૂલ'નું તે પછીનું ચિત્ર વધારે મીઠુંવટ મારે છે. ફેટિમાદાર વધારે ન લેતાં ઉપરનો જ ભાગ સંભાળપૂર્વક ચિત્રમયોદામાં રાખ્યો. દોલ તો વધુ સારી નોંધ આવત. ચિત્ર અને અવ્યાસદ્રષ્ટિ બંને આમાં અદ્વિત નીવડ્યાં છે.

ત્રીજું ચિત્ર 'All for one' ભાઈ એમ.એન. મેતાડાનું છે. ચિત્રો માટે આપણી ભાષામાં નામ સોંપવાનું પણ અસાધ્ય છે. ચિત્ર જોનાર યોગ્ય નામ મૂકી શકે તેમાં અમે તેની કસોટી મનાએ છીએ. અડસટ્ટે પાટેલાં ચિત્રોથી કાની જવાનું નથી. વિચાર, યોજના, સંકલ્પ અને રચના બધાં ભેગાં મળે ત્યારે ચિત્ર બને છે. આ ચિત્રમાં કોઈ માણસનો પડછાયા ચિત્રનો વિચાર અંતિત કરે છે. જે ખૂણા પરના પડછાયા પણ એટલા જ દોષપૂર્ણ છે. ચિત્રનો કેટલો ભાગ રજૂ કરવો તે કમેદવારે નળજું જોઈએ જોથી ચિત્રનો મુખ્ય મસંજ કે ભાગ આગળ તરી આવે અને નકામી આકૃતિઓ તેનો વિરોધ ન કરે. હા, ફેટિ મોકલનારાઓ પણ ખરા હરીફાઈના નિવેશ પાળતા જણાતા નથી. સોને તેથી વાકેફ રહેવાની વિનંતિ છે. જેઓ ન જણતા હોય તેઓ નિયમોની પત્તિ આપેલાં આનો પોરતો જ ખીકીને મેરાની છે. મુખ્ય આટલા છે: ફેટિમાદાર પોરતોદારથી મોટા ન હોય; જોથી વધારે ન મોકલવા; માફ્ટ પર પાડેલા ન હોય; રેડકની પાછળ જ નામ, સરનામું, વિષય લખેલાં હોય; અને પાછો મેરાવનો હોય તો સરનામાવાળું ક્ષર સાથે જોઈએ.

બાલ ગોપાલ

આ જે ગોપલાનો દરખ મોતો નથી. રૂંતે સૂતો; પાણી ઊંધ ફોડી આવે તે કપારે સંપાર. ચાપ, લાકડી, લકડ. વાંસળી લકડ, માથો છોડું ને ચારવા તલકડ! જસ આ જ વિચાર. બીજાએ એને ગાયો ચારવા જવાની આજ્ઞા સાંજે છૂટ આપી હતી.

સવારે ચાર 'વાગે' તેં એ ઊડી પંથો. કેદ માંક કરી, વાછરડાંને પાણી પાંચું, બધાંને ચારો નીથો ને પરનું પાણી ને ભરી કાઢ્યું. પછી દાનજી કરી નાહી. લીધું. સૂરજ ઊગે તે પહેલાં તેં એણે બધું કામ પનાવી લીધું ને તંપાર થઈ ગયો.

બીજાએ ગાયો દોહી. તાબું દૂધ ગોપલાને પીવા આપ્યું. પછુ ગોપલાનું મન આજે ફરતું હતું. દૂધ પીધું ન પીધું ને ગાયો છોડી. ગાંધ પર લાકડી મૂકી. દાયમાં વાંસળી લીધી. ચાલ્યો ગાયોની પાછળ. વાછરડાં જોઇ જ રહ્યાં. એક વાછરડીથી ન રહેવાયું. તે ભાંભરી ઊડી. 'અંભે!' ગોપલાએ આ સાંભળ્યું ને તે જતો અટક્યો. પાછો ફર્યો ને કેદમાં આપ્યો. પોતાનાં વહાલાં વાછરડાંને વારાફરતી પાછો. 'દમણાં હું તો પાછો આવીશ હો' કહેતાં બધાંને ચારો નીથો ને ગાયો પાછળ દોડ્યો.

બીજો તે આ બધું જોઈ જ રહ્યો. 'દહ તો એને આડમું વરસ જાય છે. પછુ કેવો કામગીરી દીકરો!' બીજો મનમાં ગણગણ્યો. એવામાં એની નજર વાછરડાં તરફ ગઇ. બધાં વાછરડાં ગોપલો જો તરફ ગયો તે તરફ જોઇ તલ્લાં હતો. 'ગોપલો જતો રહ્યો એ તમને ન ગરમું કેમ?' કહેતો વાછરડાં પાસે ગયો. 'તમરો ગોપલો અયો? કે એ તો દમણાં પાછો આવશે. સેર જાણી પીએ.' બીજાએ સેન્ટી આગળ પાણી મૂક્યું. વળી લીલુંગીલું બાસ ગીયું. પછુ 'વાછરડાં ને આપ કે ન. બીજે. બીજાની આંખમાં પાણી આપ્યાં.

જલદીજલદી છાંડું નાખાવી નાખ્યું. બાતું ગાંધું બીજો વાછરડાંને છોડ્યાં લાગ્યો. ગોપલો પાંચુ વરસ નો દતો તપારથી એ આજે દહાડો વાછરડાં સાથે જ રમ્યા કરે. તેને નવકાવે ને ચારો ખવડાવે. વળી હાજુ ખવડાવે ને પાણી પાવ. વાછરડાંની જગ્યા એવી માફ રાજો કે જરા ઝંડકી નહિ. વાછરડાંને અને ગોપલાને એવું જાની ગયું હતું કે એકબીજા વગર એન જ ન પડે. આજે છૂટ પડ્યાનો વખત આજે. ગોપલો તે ગયો ચારવા જવાના દરખમાં હતો. પણ વાછરડાંને કેમ અયે?

બીજાએ તે બધાં વાછરડાંને છોડ્યાં. નાનાં મોટાં બધાં વાછરડાં ફૂદકા મારતાં ચાડ્યાં. આજનાં ચાજનાં પાદર આજ્યું. લીલીલીલી જમીન આવી. ફુંદુફુંદુ બાસ આજ્યું. પણ વાછરડાંને ચરવું ગમતું નહી. લીખેલીએ ચાડ્યાં જાય. એવામાં વાંસળીના સૂર સંભળાયા. આગળ ચાલતાં ગાયો દેખાઇ. વાંસળીનો વગાડનારો પણ દેખાયો. ગોપલાને એતાં જ બીજાને છોડી વાછરડાં અંબેઅંભે કરતાં પૂંછડી ઊંચી કરી દોડ્યાં.

ગોપલો વાંસળી વગાડતો અટકી ગયો. ગાયો ચારો ચરતી અટકી મઇ. ગોપલાના દાય ઊંચા થઈ મવા. ગાયોનાં પૂંછડાં ને કાન ઊંચાં થઈ ગયાં. અંભેઅંભે ને અંખાંઅંખાં અવાજ થઇ રહ્યો. ગોપલાની ફરત વાછરડાં વોંટજાઇ વળ્યાં. ગાયો પણ વોંટજાઇ વળી. બીજો તે આ દેખાવ જોઈ જ રહ્યો. એના દરખનો પાર ન રહ્યો. આંખમાં દરખનાં આંસુ આવી ગયાં.

પછી તે ગોપલો રોજ ગાયો ચારવા જાય. વા-છરડાંને પણ સાથે જ લઈ જાય. સૂરજ ઊગતાં નીકળે તે સૂરજ આજમતાં ઘેર આવે, બાતું પણ સાથે લઇ જાય.

સવારે જાય ત્યારે ને સાંજે આવે ત્યારે એને ખૂબ મજા પડતી. સવારે સૂરજ ઊગતો હોય. સાંજે સૂરજ આજમતો હોય. તાદળમાં રંગબેરંગી ભાત પડી હોય. ગાડપાન સુંદર ખીલેલાં હોય. પવન પણ ધીંગો ને ઠંડો આંધ્યા કરતો હોય. પછી કેમ મજા ન પડે? જાણે કેદીક તાપ ખમવો પડતો. જાકી થયે જાને જાણેનો લણો નખન ગોપલો આડ ઉપર જ માળતો. આડ પર જેડોજેડો વાંસળી વગાડતો ને ગાયો જોતો રહેતો.

ગોપલો વાંસળી બધું સારી વગાડતો. જ્યાં ને આવતાં, કે વગડામાં આડ પર જેસી એ વાંસળી વગાડ્યા કરતો. એની વાંસળી સાંભળવી ગાયોને પણ ગમતી.

કેટલીક વખત તો ગાયો ચરતીચરતી-અટકી જતી, સ્થિર ઊભી રહેતી ને ગોપલાની વાંસળી સાંભળી રહેતી.

એક દિવસ ગાયો અને વાછરડાં ચર્ચા કરતાં હતાં. ચરતીચરતી દરેક જતાં હતાં. ગોપલો આડ પર જરા આડ પડયા હતા. થોડી વાર આમ પડી રહેતાં એને ઊંધ આવી ગઇ. ઊંધો ને ઊંધો ને તે અંધારો બન્યો. આડ નીચે ચારેક જણ વાંતો કરતા હતા.

‘છાકરો ભલે ઊંધતા. ચાલોને આપણે ગાયો દાંકી જઇએ.’ એક જણ ગોઠ્યો.

‘અરે પણ એ જાગી જાય તો ?’ બીજાએ કહ્યું.

‘જાગી જાય તો શું કરવાનો હતો ?’ ત્રીજાએ હાથમનિ ભાત્રો યતાવતાં કહ્યું.

‘અરે, મૂરખ છે ? દોડી જઇ ગામઝોડોને કહે તો ?’ ચોથાએ કહ્યું.

‘દા ભાઇ. ગામઝોડોની વંદાર થાય તો આપણે ગાયો વગર નાસી જવું પડે.’ બીજાએ ચોથાને ટેકો આપ્યો.

‘સારે છોડ તીર. વીંધી નાખ એને. ખિચારા કાપમની ઊંધ ભેશે.’ પહેલાએ કહ્યું.

ગોપલાએ આ બધી વાત સાંભળી. ચરચર ધ્રુજવા લાગ્યો. કાળજી. કંપી ઊઠ્યું. ‘શું કરવું ? ક્યાં જવું ? આ ખાટકાઓ મારી નાખવાના. મર્યાદા પૂર્ણ મારી નાખશે. એા ભંગવાન !’

નીચે વાત કરનારા ચારે ખાટકાઓ હતાં. એ લોકોનો આવો જ ધંધો. વેગડામાં જાય; ગરછીલાલા લઇને. જ્યાં ગાયો ચરતી હોય ત્યાં જાય. ગોવાળીઆને મારી નાખે ને ગાયો-હાંકી જાય. ગાયો વંદારે હોય તો બીજા ખાટકાને વેચી દે. થોડી હોય તો પોંતે જ કાપી નાખે અને માંસ વેચી દે. એ ચાર જણા પાસેના શહેરમાં ને ગોડી ત્રાંસની દુકાન ચલાવતા. વગડામાં આગ લૂંટફાટ કરે ને શહેરમાં શાહુકાર થઇને-ફરે.

આવી રીતે આ ગામમાંથી ધણી વખત ગાયો લઇ ગયેલાં. થોડા દિવસ ઉપર એક ગોવાળે ખુમાળ્યસ કરી. ગામઝોડો દોડી આવ્યા ને આ

ખાટકાઓ સહેજ માટે ખસી ગયા. નહિ તો એમનાં રોમ રોમ જાત. સારથી એ લોકો ગોવાળને મારી નાખવાનું શીખ્યા હતા. આરેક દિવસ ઉપર જ આમ એક ગોવાળને મારી નાખ્યો હતો.

નીચે થતી વાતો સાંભળી ગોપલો ખૂબ ગભરાયો. શું કરવું એ સૂઝે નહિ. નાસી જવાનો લાગે નહોતો. એવામાં એની વંદારી વાંસળી સાંભરી. પેલા ગોવાળ મરી ગયા પછી એણે એક ગીત બેડ્યું હતું. એ ગીત મર્યાદા રેજ સંભળાવતો. ગીત ગાય ને પૂંછી ગાયોને કહે ‘તુજો ચરવા માંડો. આ ગીત વગાડુ. સારે દોડી આવજો.’ ગાયો જાણે સમજતી હોય તેમ ગોપલો આમ દરેજ કરતો. ગાયો પણ આટલું કહે લાંબુધી ઊભી રહેતી. જાણે જાણે સમજતી ન હોય !

તીર ન વાગે એવી રીતે ગોપલો ગાંડમાં લપાયો અને વાંસળીમાં પેલું ગીત વગાડવા માંડ્યું.

‘ગોચર આગલી રે, શુભાળ પાછલી;

પેલા આવ્યા જુલમગાર,

દોડો દોડો વડની ડાળ,

તમારો સ્વામી મરાયો જાય રે હો છ.’

નીચે ખાટકાઓ તીર તરફ પછે કાંઈલાગ ન જડે. એવામાં તો ગોપલાએ વાંસળી વગાડી. ‘ખાટકાઓ આશ્ચર્ય પામ્યા. એક ખાટકાએ પાથરે લીધો. ગોપલાએ તે બેડ્યું. પણ જાણે કંઈ જાણતો જ ન હોય તેમ એ તો વાંસળી જ વગાડ્યે મર્યાદા

‘ગોચર આગલી રે, શુભાળ પાછલી;

પેલા આવ્યા જુલમગાર,

દોડો દોડો વડની ડાળ,

તમારો સ્વામી મરાયો જાય રે હો છ.’

ખાટકાઓ આ જોઇ ખૂબ ચુસ્ત થયા. એક જણે ઉપર ચડવા માંડ્યું. ગોપલાએ એ જોયું ને ગભરાયો. દૂર ગાયો તરફ બેડ્યું. બધી ગાયો ચરતી અટકી ગઇ

હતી. એક ખ્યાને બધી કંઇ સાંભળી રહી હોય એમ એને જણાયું. હિંમતમાં આવી ફરી એણે એ જ ગીત ચાલું રાખ્યું.

‘મોગર આગલી રે, ગુલાબ પાછલી;

પેલા આઘ્યા જુલમગર,

દોડે દોડે વડની ડાળ,

નમારો સ્વામી મરણો નય રે હો છ’.

અને જરાડતી જરાડતી ગાયો દોડી. ઊંચા કાન ને પૂંછડાં. બધી ગાયોના દોડવાના અને જૂમજરાડાના અવાજો નળે ધરતી ને આકાશ ધૂળના લાગ્યાં, પેલો ખાટકો ઉપર ચડતો અટકી ગયો. બીજાને પચ્ચર લાયમાં જ રહી ગયો. તીર મારનારની પચ્ચઝ દીલી પડી ગઇ. બધા, જૂમજરાડ કરતી, દોડી આવતી ગાયો નરક ભેદ રહ્યા. ગાયો ખંખારા નાખતી, સાંખીલાંબી ફેલેજો ભરતી, પવનવેગે દોડી આવતી હતી. ગોપાલ પાંસળા વગાડ્યે જતો હતો. ખાટકોઓ તો આજા બની પૂતળાં જેવા ઊભા રહ્યા હતા.

ગાયો દોડતી આવી ને ખાટકોઓ ઉપર તૂટી પડી. ખાટકોઓ સમજે ન સમજે ત્યાં તો બધી ગાયોએ એમને છૂંદી નાખ્યા. કોઇએ શીંગડાં બોક્યાં, કોઇએ માથાં માર્યાં ને કોઇએ લાતો મારી. ઘડીકમાં તો ચારે ખાટકોઓ હતા ન હતા ચર્ધ ગયા. મોગર અને ગુલાબ બન્ને બે ખાટકો ઉપર પગ મૂકીને, ઊંચી ડોકે ઊભી રહી.

ગોપલો નીચે ઊતર્યો. ગાયોએ વદાલથી પૂંછડી દલાવી. ગોપલો બધી ગાયોને ચાજડી વળ્યો. મોગર અને ગુલાબને વદાલથી ખાંચ્યો.

ગામમાં વાત ફેલાઈ ગઇ. બધા દોડ્યા આઘ્યા. બીજો ભરવાડ તો અચ્છો જ પામ્યો. પોતાના દીકરાને ખાત્રી પડ્યા: ‘દીકરા! તારી મા તને દોઢ વરસનો મૂકીને મરી ગયેલી. પછી તારા સુખમાં સુખ માની હું દિવસો કાઢતો. ભગવાને ભણું કર્યું કે તું બચ્યો. એ મારા દેવ જેવા દીકરા!’ કહી વળી ખાત્રી પડ્યા. કેને કરી છૂટે નહિ. એને તો નળે પોતાના દીકરાંએ બીજો જન્મ લીધો એમ લાગ્યું.

આખું ગામ ગોપલાને શાળાશ શાળાશ કહેવા લાગ્યું. ખાટકોઓ મરતાં આખા ગામનું દુઃખ ટળ્યું હતું. એ દિવસથી ગોપલો ગામશેકોના માનીતો ચર્ધ પડ્યો. ગોપલો નામ તો સો મૂકી જ ગયા, અને ગોપાલ. ગોપાલ કહેવા લાગ્યા.

વસન્ત નાયક

મેધરાજ

• વસન્તવિજય •

જેસે કુડો મધુર માસ આઠક પેતો,
ને મેધરાજ દૂરવા મન થાય ઘેતો;
જેડી દળાર નિજ વાદળદારી કાળા;
આકાશમાર્ગે નીકળે રથમાં રસાળા.

નાચે તહીં કમળનર્તન આમરાઓ,
ગાંધર્વ ગાય રસભેર સમુદ્રગાનો;
ને મેધરાજ કરમાં લધુ વજ્ર ઝાલી,
અર્જુન છ નાદ હિરણ્ય આપાર મ્હાલી.

એવે જુઓ નજર હેટળ દુઃખિવારી,
તાપે બળી તરસમાં વસુધા બિવારી;
શેળી જરા સજ્જનેન ભરેલ શેકે,
આસા કરે પણ મર્યો દિગમર્વતોને.

ત્યાં તો ધણા જાળકેળે ધન વ્યોમ જાયો,
દર્પેબર્યો અધિકે શીતળ વાયુ પાયો;
પાણી ચિરે નિમિષમાં પૃથિવી તણ્ણાઈ,
નળે મહા પ્રજ્વલસાગરતી પનાઈ!

વર્ષો કરી સુખભરી જગમ્નાણીઓને,
રાગ ચટે તરવ દિવ્ય અદરવ એલે;
દારી બંધા દિશદિશે ભમવા ન ચૂકે,
ને મેધના રથતણે તનવાક છૂટે.

દેસળજી પરમાર

નવું વાચન

હિન્દુસ્તાનનો દાવે-ઈલાકા અને હિંદમાં મહા-ભાઈએ આપેલાં ભાણેલાં અને લેખોનો કમળદ સંપ્રદ; સંપાદક: વામન પાંડુરંગ, કમળદ, પ્રકાશક: રોમરાવ પાંડુરંગ દળાડી, વલ્લભ મેન્ડાન, ફોર્મલેટ સ્ટીટ, મુંબઈ; કિં. ૧-૮-૦. જાકીન-સામાજિક નવલિકાઓનો સચિત્ર સંપ્રદ; લેખક: રમણલાલ વસ્તલાલ દેસાઈ; પ્રકાશક: સ્વત્રિક ગ્રંથમાળા કાર્યાલય, પિ.સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ-૨; કિં. ૨-૮-૦. ચિત્રાના અંગારા-અંક બીજો: 'સોસાઈટી' અને 'કુલકાળ'માં આવતી શ્રી અવેરચંદ મેયણીની લોકપિય વાર્તાઓનો સંપ્રદ; પ્રકાશક: શ્રી રામ પરમાનંદ કક્કર, રાણપુર; કિં. ૦-૪-૦. હિમાલયના પુણ્યપ્રદેશમાં-નગધિસાજ દિમાસયની પૂર્વગમિનિ રસ-મય મવાસપાલું; લેખક: ધરમશી કેગરશી સંપદ, પ્રકાશક: અજરજ લીલાધરની હં. નેડીયા જાનર, કરંચી; ૦-૧૨-૦. કુમાર વીરકેન-અંક બીજો બાલગિતમાં કકડે કકડે મકડે થયેલી કુમાર વીરકેનનાં સૌંદર્ય અને સાદસની બાલપ્રિય વીરકથા; લેખક: ચંદ્રસાકર ગમ્ભીરકર બક; પ્રકાશક: પુસ્તકાલય સ.સ. મેંડળ સિ. રાવપુરા, વડોદરા. કિં. ૦-૧-૦. નવ-દીવડા-સારી અને રસિક રસિણી લખાણથી નવ બાળશાસ્ત્ર; લેખક-પ્રકાશક: બોળાસાકર પ્રેમજી બ્યાસ, ધનિતાવિશ્રામ ગદિ-લાલિલાલય ખાડીયા, અમદાવાદ; કિં. ૦-૮-૦. ઠંડા પહેરા-ની વાતો-પંચતત્ર અને હિતો પદેસા જેવી બાલકાવ્ય અને પ્રચલિત વાર્તાઓનો સંપ્રદ; લેખક-પ્રકાશક: હજનલાલ ત્રિધારાગ રાવજ, હુણવાડા; કિં. ૧-૦-૦. ઊડવાનું છવન-Plant life નામની નાનકડી અંગ્રેજી પુસ્તકોનો સરજ અનુવાદ; અનુ-વાદક: ચિમનલાલ બોધાલાલ ગાંધી; પ્રકાશક: શ્રી સયાજી બાળજ્ઞાનમાળા વડોદરા; ૦-૪-૦. મસ્તકદીરનું સુકત હાસ્ય-શ્રી મસ્તકદીરની હાસ્યવસ્તુક વાર્તાઓની નીલે સંપ્રદ; પ્રકાશક: પુંજલાલ બગવાન પારેખ, વડવાણુ સિટી; કિં. ૩-૦-૦. આરોગ્યવિજ્ઞાન પ્રવેશપેશીથી-આરોગ્યસાક્ષના પ્રાયગિક સુતેનાં સ્પષ્ટ નિરૂપણ કરતી શાળોપયોગી પુસ્તિકા; લેખક: પ્રીતમરાય મંતરાય દેસાઈ; પ્રકાશક: એસ બી રામદની હં. પાનકેર-નાકા, અમદાવાદ; ૦-૬-૦. ચાર છવનો-સ્વામી વિવેકાનંદ, દાનવીર કાર્નેગી, સુખર ડીં વૈશિષ્ઠન, સ્વામી રામતીર્થ] એ ચાર આદર્શ નરરત્નોનાં પ્રેરણાવાયો છવનવતોનું દૃઢ ગયાન; લેખક: વિદ્યાર્થી; પ્રકાશક: ગણિલલ મધવલાલ દવે, પાટણ; ૦-૪-૦. વીતક વાતો-સાહિત્યના તેની શ્રી મહાબાઈ કાંડાવાળો 'નારદ' અને 'બાહુક' છવનાયો લખેલી સામાજિક દૃઢી વાર્તાઓ અને રાજ્યવિચિત્ર સંપ્રદ; પ્રકાશક:

પુંજલાલ બગવાન પારેખ, વડવાણુ સિટી; કિં. ૨-૮-૦. ભૂતકાળના પડછાયા-સૌરાષ્ટ્રના ભૂતકાળની તવારીખના મુદ્દાઓનાં માળખાં ઉપર ખરી કરેલી રોમાંચક કથાઓ; લેખક, શ્રી ગુણવતરાય આચાર્ય; પ્રકાશક શ્રી રામ કક્કર, રાણપુર; ૦-૪-૦. વર્તમાન યુગના બહારવટિયા-કેપલી કથાઓની જેઠે જ 'કુલકાળ'માં પ્રકટ થયેલા, શ્રી અવેરચંદ મેધાણીએ અંગ્રેજી પરથી ઉતારેલા, આજના કેટલાક પુરોપના બહારવટિયાઓના છવનરૂપોનો પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણ; કિં. ૦-૬-૦ ગદ્યપ્રવેશ-ભાગ ૧-૨: શ્રી હિંમતલાલ મ અંગ્લરિયાએ ગુજરાતી સાત ચોપડી પૂરી કર્યા પછીના નિરૂપણો માટે તૈયાર કરેલા, ગુજરાતી ગવના ફકરાઓના સંપ્રદો; કિંગન અનુક્રમે શ.૧ અને ૧-૪-૦. હજરત મહમ્મદ પયગમ્બર સાહેબ (સ. અ.): ઇમામસાદેજ અબ્દુલકાદર બાપકીર જેવાને હાથે લખા-એનું સંક્ષિપ્ત છવનચરિત્ર; પ્રકાશક નવયુગ પુસ્તક બંદાર, અવેરીવાડ, અમદાવાદ; પો. સાથે કિ. ૦-૧-૦ હૃદયગ્રંથન-દૃઢી વાર્તાઓના જગનામી રસિયન લેખક બેર્નાની સોજ નવલિકાઓનો સંપ્રદ; અનુવાદક, શિવસાકર બાણુસાકર શુક્લ; પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણ; કિં. ૦-૧૦-૦ અરસાણીયા અને નવવિધાન બગાળી સાહિત્યના પ્રાણીચાર્ય શ્રી રાજચન્દ્ર ચંદ્રોપાધ્યાય વિરચિત, બગાળના મેસાઇઓના રંગદર્શી અને નૈસર્ગિક કુટુંબજીવનની કલ્પમુદ્ર નવલકથાઓ; ગુજરાતીમાં ઉતારનાર કિસનસિંહ આપડા; પ્રકાશક તથા કિંમત ઉપર પ્રમાણે આટીમીકો વાતો-મનુમાઈ ત્રેપાણી દ્વારા બાળ-વાર્તાઓનો સંપ્રદ; પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણ, કિંમત ૦-૭-૦. મધ્ય એશિયામાં બોલકેવિક-કમ્પેંગી રસિયાની અ-સરે મધ્ય એશિયા જેસ પજત પટેલા દેરામાં લાનેલર પુનર-નજીવનની હજીકતા; બગાળી ઉપરથી અનુવાદ, મદાસાકર ઉદ્વજ દવે; પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણ, કિ. ૦-૧-૦ કંડપનાનાં પ્રતિબિંબ-દૃઢી વાર્તાઓનો સંપ્રદ, લેખક રીતુ શુક્લ; પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણ; કિં. ૦-૮-૦. ઠાકિયાવાડની કાળ-રાત્રિ: સૌરાષ્ટ્રના અંદકવિધ પ્રયોગની સજીવ સમાસીચના કરતી મુંબાઈ સમાચારમાં આવેલી લોકપિય લેખમાળા. સુરેર ઉઠાવદાર પુસ્તકરૂપે લેખક-પ્રકાશક: સામગદાસ ગાંધી, ખ.ર; કિં. ૦-૬-૦. ઇન્દરાન મિટા દુન્યા: 'માણસ મટાડીને હેતાન બાળવાનની આજ્ઞાની જેઠોની તાદર્ય ચિત્ર આલેખની અને તેના ધ્યવહાર પર માનવજીવનની હથિયો આંક મૂકતી નાની નવલ; -જેના હીતરમાં આખણુ સમાજ તેવના હાડ-માં જેસી ઝગોલે કર અને સમનની સામે મૂંચી પણ સફળ નેહાઈ છે.' લેખક: શ્રી કૃષ્ણલાલ શીધરાણી; પ્રકાશક: શ્રી 'દક્ષિણમૂર્તિ' પ્રકાશન મંદિર; છ આના.

માધુકરી

શ્રી અનાગરિક દેવમિત્ર ધર્મપાલ

'Where there is no vision, people perish'

માનવ સંસ્કૃતિ દશાઓના સ્વપ્નનું બાહ્ય દર્શન છે. માનવતાનો ઇતિહાસ આદર્શ-સૌષ્ઠ્યોના આંતરંગતનો ઇતિહાસ કહી શકાય. તપશ્ચર્યા માનવતાનું આદર્શજીવન છે. શ્રીમાત્ર દેવમિત્ર ધર્મપાલ એવા આદર્શસૌષ્ઠ્ય સ્વાનુદા છે. તેમનો જન્મ ૧૮૬૪ના સપ્ટેમ્બરની ૧૭મીએ સીંગાપોરની રાજધાની કેલમંગ્લોમાં એક બૌદ્ધ ધર્માચાર્ય જમીનદાર અને વ્યાપારીને ત્યાં થયે હતો. દેવમિત્ર ધર્મપાલનું કુલ વિદ્યાપ્રેમ મટે પ્રસિદ્ધ છે. આ કુટુંબે ૧૮૭૩માં 'પાલી-વિદ્યોદય કોલેજ'ની સ્થાપના કરી હતી ૧૮૮૦માં દેવમિત્ર મૅટ્રિક્યુલેશન પરીક્ષા આપતા હતા ત્યાં જ એક એવો બનાવ બન્યો કે જેણે તેમના જીવનને નવી જ દિશામાં પ્રવૃત્તિમાન કર્યું એ વખતે થીઓસોફિકલ સોસાયટીમાં જન્મદાત્રી શ્રીમતી મેયપા બહેનેમરકો સીંગાપોર ગયાં. તેમના હૃદય પર દેવમિત્ર ધર્મપાલના અભિપ્રાયનો પ્રભાવ પડ્યો અને તેમને યોગાની સાથે અદિવારમાં લેતા આઠાં આ વખતે દેવમિત્રને પ્રેતવિદ્યા— (Occultism) નાજુવા તરફ રીધા હતા, પણ શ્રીમતી બહેનેમરકોએ તેમને તે તરફથી વાપાં અને કર્યું, 'ધર્મપાલ, તમે પ્રેતવિદ્યા ન શીખો. પાલી ભાષાનો અભ્યાસ કરવાથી તમારી મનોમગ્નતા પૂર્ણ થશે' શ્રીમતીએ 'પાલી-અધ્યયન' અને 'પરીપાકર-મન' ઉપર ખાસ ભાર મૂક્યો.

• માદ •

તારા તેજને અમૃત ચેતવને
કુળ અંતરે લીધકાળે.
તેજકુંડાળે રમવા કાળે
દેહને એકની ધાર;
તાણકૂકડે શૂંપળે મારા
નેનની કિશ્કિયાળ;
આપના ધીરાવનાં વરદાન—તારાં
પાપ ગળે પુણ્ય પાંચે એને
સૌંચને સુરજતાપ;
સ્વાર્ધન્ય નેમજાગવા આમમાં
દેરને મેધની આપ;
આપના ધીરાવનાં વરદાન—તારાં
સાદસપંથમાં ઝેડના દેને
માણને પાંખ અપાક;
જિહ્વેજીવાંદાદાં કડે વચડે
રોકને ના ગળી રોક;
આપના ધીરુધનાં વરદાન—તારાં
અંધારી દિશાથી દોરતો ચંદ્રમા
જેમ પ્રકારને પથ;
કર્ણધાર! કલ્યાણને મારો
દોરને ઝાંઘી હાથ;
આપના આધુર્યનાં વરદાન—તારાં

પાલીના આ અવધારમાં વખતે ધર્મપાલે બૌદ્ધ ધર્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો, અને તેમના હૃદયમાં બૌદ્ધ ધર્મના પ્રચારની આત્મના નાજુ નાજુ ધીમેધીમે એ ભાવના એટલી દૃઢીભૂત થઈ કે એક દિવસ તેમણે યોગાની માતાને મળને કહ્યું કે 'હું ધર્માચાર્યનો ત્યાગ કરી બૌદ્ધ ધર્મ પ્રચાર માટે મારું જીવન અર્પણ કરવા છડું છું.' પ્રેમાળ માતાએ પુત્રની ઇચ્છાને અનુમોદન આપ્યું પણ તેમના પિતાને જરા ચિંતા થઈ, કારણકે ધર્મપાલ સૌથી મોટા પુત્ર હતા. પણ તેની ધર્મશાવના અને તૈત્તીનિપ્રદા આમથ અંતે તેમના પિતાને પણ નમરું પડ્યું.
આ પ્રમાણે ૨૦ વર્ષની વયે માતાપિતાની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરી તે વૈરથી નીકળી પડ્યા ધર્મપાલને કુટુંબની ચિંતા હતી જ નહિ. તેમના ગર્થ માટે પણ તેમના પિતાશ્રી નેહની મદદ આપના હતાજ. તેમના પિતાશ્રીએ ધર્મપાલને ત્રણ લાખ નેટરી મીટ્રી રકમ ગર્થ માટે તેમના જીવનકાળ દરમ્યાન આપી હતી
અદિવારમાં છ વર્ષ રહી ધર્મપાલે બૌદ્ધ ધર્મ અને અંગેજીનો અભ્યાસ કર્યો. બાજુ અને લેખનશક્તિ પણ ત્યાં કેવળી અદિવારનાં છ વર્ષ તેમના અવિચલનમાં થઈજા જ ઉપયોગી નીવડ્યાં.
૧૮૮૦માં તેણે ગયા તરફ જતાના થયાને શહેરવહેલા રસ્તે બંધુબાવી ૧૮૮૧ને ફિરંગે તેમણે મહાભાષિ અદિરતણ મેહિરજીમાં રસન કર્યો. અદિરને રીપ મહાંતે આધીન એકેવલ મહેતની અયોગ્ય વાતો નાજી અન્યેત કુચિત મદ તેમણે હૃદયમાં નિશ્ચય કર્યો કે આ મહાભાષિ અદિરને ફરીથી બીજીની હકુમતમાં લાવવા ચત્ર કરીશ.

શ્રી મહાત્મા ગાંધી

૧૮૯૧ના માર્ચ મહિનામાં ધર્મપાલ કલકત્તા ગયા અને નીલકમળ મુકુંજી જેઠે રહી પ્રતિદિન એસિયાટિક સોસાયટીના પુસ્તકાલયમાં જઈ બૌદ્ધ ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવા લાગ્યા. પોતાના ફાજલ સમયમાં નિશ્ચાર્યોએ સમક્ષ તે આપણે આપતા. આ દરમિયાન તેમને વિચાર આવ્યો કે કલકત્તામાં કોંગ્રેસ સ્કેવર પાસે બૌદ્ધ ધર્મના મહાન હોળ બાપણે આપવા માટે એક ખાસ હોલ બનાવવો જોઈએ. તરત તેમણે કલકત્તાના મિત્રોની મદદથી મહાગોધિ સોસાયટીની સ્થાપના કરી. આ વખતે ગયામાં બૌદ્ધ ધર્મશાળા સ્થાપવાનો પણ તેમને વિચાર આવ્યો અને ભ્રમરેશ તથા સીસેલનમાંથી ફૂટ એકડું કરી ગયા ડિસ્ટ્રિક્ટબોર્ડને આપ્યું: આ બોર્ડે એક સુંદર ધર્મશાળા બનાવી આપી.

ધર્મપાલે ૧૮૯૩ના નવમ્બરનીથી 'મહાગોધિ' નામના એક માસિક પત્ર દ્વારા સેવાકાર્ય આરંભ્યું તે આજે હજી પણ ચાલુ છે. આ માસિક પત્રનો પહેલો અંક અમેરિકામાં ભસનાર સર્વધર્મ સંમેલનના કાર્યકર્તાઓએ જોયો અને તેના વિચારોથી પ્રભાવિત થઈ ધર્મપાલને એ સંમેલનમાં ભાગ લેવા નિમંત્રણ આપ્યું. તેમણે અમેરિકાનાં મુખ્યમુખ્ય શહેરોમાં ફરી બૌદ્ધ ધર્મનું વાર્તાવિક સ્વરૂપ સમજાવ્યું. રીકાની વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રધાન ડોક્ટર હોવર્ડ અને કેલિફોર્નિયા વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રધાન મેરે બટલરને ગળી ભારતીય નિશ્ચાર્યોને છાત્રરત્ન આપી ત્યાં બોલાવવાનો પણ તેમણે પ્રયત્ન કર્યો. એ બંનેએ આ વસ્તુ સ્વીકારી લીધી. ૧૮૯૬-૯૭માં દિંદમાં બારે દુકાળ પડ્યો ત્યારે ધર્મપાલે અમેરિકામાંથી ફૂટ ઉપરાની એક વડાલુમાં અનાજ બરાની દિંદ બોલાવ્યું. અમેરિકાથી પાછા ફરતાં હોવાલુમાં

તે શ્રીમતી મેરી ફાસ્ટરને મળ્યા અને ધણીખરે તેમની જ સારી મદદથી તેઓ આજે સારનાથના 'મૂલ અંધકુટિ વિહાર'ની સ્થાપના કરી શક્યા છે.

ધર્મપાલ ૧૮૯૫થી ૧૯૧૩ સુધીમાં ચાર વાર જપાન ગયા છે. ત્યાંના મહાન રાજનીતિજ્ઞ કાકિન્ટે ઓકુમા સાથે તેમને સારો પરિચય છે. જપાનના લોકોની તેઓ ખૂબ પ્રશંસા કરે છે અને ઓકુમા વિશે કહે છે કે ઓકુમાનાં માતપિતા એટલાં બધાં નિર્ધન હતાં કે પૂરતો ખોરાક ન મળવાથી ભાત સાથે એક નંબરી અનાજ ભેગવી તેમને ખાવા આપતાં. ધર્મપાલ પ્રિન્સ, કોમ્પોઝિન સંસ્કૃત બાપાના જર્મન પંડિત મેક્સમૂલર વર્થે જગતના મોટામોટા પુરોહિતે મળ્યા છે. તે બધા પ્રસંગો છાત્રપ્રદ અને આનંદકારી છે.

ધર્મપાલ મેક્સમૂલરને મળતા મળતા ત્યારે પૂછ્યું કે આપ દિંદમાં કેમ નથી આવતા? મહાત્મનરમાં મેક્સમૂલરે કહ્યું 'બ્યારે ભારતવાસીઓ ખુદ મને અહીં મળવા આવે છે તો પછી હું ભારતમાં શું આવું?' આ પ્રશ્ન 'વધે બોલતાં ધર્મપાલે કલકત્તામાં મેક્સમૂલરના અવસાન નિમિત્તે બોલાવેલી સભામાં કહ્યું હતું કે મેક્સમૂલર દિંદમાં ન આવ્યા તે હીક જ થયું, કારણકે તેમના અતરમાં તો ઉપનિષદકાળનું ભારત રળી રહ્યું હતું. તે વર્તમાન ભારત જોઈ હુ ખી થાન. Light of Asiaના રચયિતા સર એડવિન આર્નોલ્ડને પણ ધર્મપાલ મળ્યા હતા.

આ મહાપુરુષ આજે બરાબર ૪૦ વર્ષથી શ્રીતાની વાસરી (ડાયરી) લખે છે. હાલમાં જ 'વિશાલ ભારત'ના સંપાદક પં. બનારસીદાસજી ચતુર્વેદી તેમને મળેલા તે પ્રસંગે તેમની ડાયરીમાં કેટલાંક પૃષ્ઠ જોવામાં અને લગભગ દોઢ મેકાક સુધી મધુર વાર્તાલાપ કરેલા તેઓ શ્રી ડાયરીમાં લખે છે: At the end I spoke expressing my delight at completion of my labours, begun forty years ago, and told that I present the Vihar to the people of India. It was a happy ending of my forty years' labour in the land of Buddha.

હવેના આશ્રિતન વિહારની પૂર્ણહૂતિ વિશે છે. તેમની ડાયરી થીની મહત્વપૂર્ણ છે. અને જો તેમાંના કેટલાક ભાગ પ્રકાશિત થાય તો છાત્ર છાત્રની ધમશાવાને ધણે મોટા લાભ થઈ શકે.

પં. બનારસીદાસજી ચતુર્વેદી આવી આદર્શોથી મસ્ત બ્યક્તિઓને મળવામાં ગણુ કુશળ છે. ડોક્ટરની ના હોવા છતાં ૬૬ વર્ષના સેગ્રાત અને પગારીવશ શ્રીમાન દેવમિત્ર ધર્મપાલની મુલાકાત લેવામાં તે સફળ નીવડ્યા. ધર્મપાલ મહોદયનું સરીર પ્રવાસનાં દુ ખોથી તથા સરખરે છત્રાત વધે માટે તેમને એક જ સથળે ગોંધી રાજેન્દ્રા હોવાથી નર્મરિત થઈ માર્ણાસન અવરથાએ પહોંચ્યું છે પણ તેમનો હિસાહ અને છાત્ર કાર્યની સફલતા માટેની પૂન અજળ છે. વાતચીતમાં તેમણે કહેલું: "Let me die soon; let me be reborn;

I can no longer prolong my agony. I would like to be born again twenty five times for the spread of Lord Buddha's Dharma." આ શબ્દો બોલતા હતા ત્યારે તેમની આંખોમાં અપૂર્વ ન્યેતિ અને ઉત્સાહ પ્રત્યક્ષ જણાતાં હતાં.

ધર્મપાલકો બોદ્ધ ધર્મના વિશેષજ્ઞોના એક યાદિ તેયાર કરી છે. તેમના ૭૨ વિદ્વાનોમાં પાંચ બારબીય, બે બપાની, એક સિંહલદ્વીપનિવાસી અને બાકીના બધા યુરોપીઅન છે. સોવિયેટ સરકારે પણ બોદ્ધ ધર્મના અધ્યયનને જાન્યુઆરી ૧૯૫૬માં શરૂ કરી છે. પણ આ યંત્ર રોશની ખાત છે કે બુદ્ધના જન્મસ્થાન ભારતવર્ષમાં આવેલા કંઈ પણ મુખ્ય નથી. હાલમાં હાલો દરદયાળે બોદ્ધ ધર્મ ઉપર એક નિબંધ લખી પીએચ. ડી.ની ડિગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે. આવા વિદ્વાન માટે દેવભિચરે સારી આસા છે.

આજકાલ તેમને માત્ર બે જ વિંદા છે. એક તો બોદ્ધ ધર્મનો દિંદિમાં કેવી રીતે ફેલાયો થયો અને બીજા તે ધર્મ-પ્રચાર માટે દિંદિ-હુડુંમાં સાહિત્યનિર્માણ દ્વારા કેમ થયું રહે. તેઓ કહે છે: '૧૭૦૦ વર્ષે મુખી ભારતમાં બોદ્ધ ધર્મનું શાસન થયું ત્યારે આઠસો વર્ષથી બોદ્ધધર્મના નાશની સાથે જ દિંદિની પરાધીનતાનો મારબંધ થયો. હવે ફરી દિંદિમાં બોદ્ધધર્મના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કરાવે ચોખ સમય આવી પહોંચ્યો છે. બોદ્ધધર્મનો સંદેશ આશાનો અને આત્મનિર્ભરતાનો છે. બુદ્ધ ભગવાન એ જ ઉપદેશ આપતા કે પોતાનો હજાર પોતે જ રહો. કોઈપણ દેવીદેવતાને બદલે બેસી રહેવામાં તેઓ સંપૂર્ણ નિરુદ્ધ હતા. તેઓ પૂર્ણ વૈજ્ઞાનિક હતા. અને અંધ ભક્તિ કે અંધ શ્રદ્ધામાં માનતા ન હતા. મનુષ્યની અદ્વિત્ય ને અવનરાશિને તેમણે જીવણી હતી. તેઓ જનતાને આ જ ઉપદેશ આપતા કે 'તમે બધું કરી શકો છો. પોતે જુદું પણ યઈ શકો છો.'

ધર્મપાલ ગઢોદવની લગની અજળ છે. ધર્મપદનો જે શ્લોક ધર્મપાલ દમોશમાં બોલે છે તેનું સુદૃઢ સ્વરૂપ લખવા એ પુરતકની બંગાળી આગ્રહિ અત્યુલેટીય તેમના આરંગીની ચિત્રણ-ગોગા સોષતા હતા એવામાં ધર્મપાલે જોતે જ આટલી રોગ-અરત અપરયા છતાં લયકાલકયકતા બેઠા કંઈને એકાદી સોષી આપી. તેમની રમૂનિશકિત પણ અજળ છે.

છેલ્લાં ૪૦ વર્ષમાં દુનિયા લગભગ બદલાઈ ગઈ છે. પ્રતિદિન પરિવિચિત બદલાવી રહે છે જ્યાં આ મહાધુનિ પુરુષ એક જ સ્વપ્ન જોઈ રહ્યા છે, અને આઠસો વર્ષથી નાખત ચર્ચોલા, ધર્મને ફરીથી બજાવ કરવા અચાક પરિશ્રમ ઉઠાવી રહ્યા છે. એમના પ્રયાતને લઈ જ આજે સારંગધર્મ ૧૮૦૦ વર્ષ પછી બોદ્ધ ધર્મનુયાયીઓનું સંમેલન સફળ થઈ રહ્યું. અને ન્યાં સુધર પાળનાર ભતિ તથા પ્રાચીન સ્મૃતિની યાદ આપતાં પુરુષ બેંડિયેરો સિવાય કંઈ ન હઈ ત્યાં આવે એક વિશાળ વિહાર અને ગઢાભેધિ વૃક્ષની અવ્ય સ્થાપના જેમ રાજવા.

જેઠાલાલ બેળી

આજનો દુનિયામાં

રાજપરિચય

દુનિયામાં આવે જે કેટલીયે મુસીબતો લાગી થઈ છે તેમાં કેટલીક તો યુરોપના મહાન બુદ્ધને લઈને જ થઈ છે. તેમાં સૌથી વધારે ઓડી કઈ છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે, છતાં કદી રાજ્ય કે કો બધામાં રાજબાધી—યુદ્ધસામગ્રીનો પરિ-ત્યાગ—સૌથી મહત્વનું પ્રકરણ છે. જે જેવું ને જેવું બીજું બુદ્ધ હવે પ્રક્ટી થઈ ફરીથી નવે તે આજની સંસ્કૃતિનો સમજનો ઉગ્રેષ્ઠ જ થઈ નવે એવો ભય છે.

યુદ્ધસામગ્રીના પરિચય માટે બધા ગાર્થ માસમાં છ-નીના થાતે જે પરિવર્ત થઈ હતી તે એકમત થઈ રાજી નથી. તેની પાસે આ પ્રમાણે ત્રણ સુધા હતા: (૧) આત્મરક્ષણ ઉપરાંત સામો દુશ્મનો કરવાનાં સાધનોનો નાશ કરવો. આમાં ઈંગ્લેંડ તથા યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સે ટેકો આપ્યો હતો; (૨) દુનિયા આખીનાં સૈન્યોને પ્રભુસંધની સલા તળે 'ચોલીસ ફોર્સ' વરીકે નોંધાવી દેવાં, એવી શાંસની દરખાસ્ત હતી; (૩) યુદ્ધ-સામગ્રીમાંથી જનતામાંથી સૌ પ્રભુએ ગળાને નાશ કરવો એવી દરખાસ્ત રાજિયાની હતી આ વાત તો છેક ઇ. ૧૯૨૭થી ફરીવા તારફથી રહ્યું થયા કરે છે, પણ તેને કોઈ ટેકો આપતું નથી પશું દુનિયા આખી હુદયપૂર્વક હવે એ સજ્જ પરિચયના પ્રશ્ન માટે ઉત્તરની બાવા છે, એટલું તો ચોક્કસ. સાંતિ અને સ્વતંત્રતા માટે સજ્જ બેઠા, એમના આંતરજાતીય સુદ તરફની એક વાર આ પરિવર્ત આજ ૮,૦૦૦,૦૦૦ સહી સાથે દેશદેશની ગઢિલાઓ તરફથી મોટી અરજ રહ્યું થઈ હતી

તેમના થોડા ભાગ, ને તે દેશોના ક્ષત્ર સાથે હિપ્પના ચિત્રમાં બતાવ્યો છે. તે પ્રસંગની એક અર્પણ હતી એમ પરિપક્વતા બધા સહયો સ્વીકારે છે. શક્તિનો સદંતર નાશ કરવાની બાબતમાં આ બધી અરજીઓનો એક સામંતો પોષક હતો તે દિવસથી ઇટલીએ નહેર કહ્યું કે જો બીજા દેશો સંમત થાય તો પોતે સંપૂર્ણ રાજસ્થાન કરશે. એ પરાધી લાખું કે બીજા દેશો પણ કંઈક કરી બતાવશે. પણ એ બધા તો ઇંગ્લેંડ ને અમેરિકા સામે તાકી રહ્યા છે. જો એ દેશો રાજસ્થાનમાં સંમત થાય તો મોટો ભય દૂર થાય અને યુદ્ધસામગ્રી પાછળ ખર્ચાતા કોરોડો પાકડના આર્થિક ભાવનાંથી દુનિયા રાહત મેળવે.

મહાયુદ્ધ પછી ફક્ત નેતું જ દિવસમાં જર્મનીને રાજસ્થાન કરી રાકાયું તો દુનિયા એક પર્થમાં તેમ કરી ન શકે ! આજનાં યુદ્ધોમાં, જે બધાનાં, શ્રુત્યકારક સામગ્રી વપરાય છે તેના ભયમાંથી દુનિયાની સંસ્કૃતિ સુકત પરી જ નેહકો.

લડાઈમાં કરને

યુરોપના સુત્રસીમાનાં ગમજ પર બાર કરી રહેલા બીજો સવાલ મહાન યુદ્ધનાં કરને વિષેનો છે. એક વર્ષ પહેલાં યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના પ્રેસિડેન્ટ હુવરે દેવાદાર પ્રબલોને એક વર્ષ માટે કરજના હાથ ભરવામાંથી સુકા રાખી રાહત આપી. આ રાહતનો લાભ જર્મનીને પણ મળ્યો, કારણકે તેને લડાઈની સુકસાનીનો ખર્ચ આપના ન પડ્યો. વર્ષ તો પૂરું થય જવા આવ્યું, છતાં ૧૯૩૨માં હતી તે કરતાં વધુ સારી આર્થિક સ્થિતિ, કોઈ પ્રબળી નથી. યદ્ય જર્મનીના કારભારમાં જે નડું અંદાજપત્ર ઘડાયું છે તેમાં કરજની રકમ ભરવાનો આંકડો લેવાયો નથી. બ્રિટિશ અંદાજપત્ર રજૂ કરતાં મિ. નેવીલ ચેમ્બરલેને લડાઈનાં કરજની વરપાદ યતી રકમે લડાયક આવક અર્થનાં હિસાબ તળે ઢાંકી દીધી છે. ઇટલીએ, પણ એવું જ કહ્યું છે, અને ક્રિસ્ટ. પણ એવો ચેટો કરના પાર છે. પણ એથી અમેરિકાનું બહું ચડી નવ્ય એવો ભય છે. અમેરિકામાં થોડીક લોકલાગણી એવી છે કે આ બધાં કરને ઉડાડી મૂકનાં જોઈએ અને નવા પ્રમુખવદ મટિના ઉમેદવાર આલ્ફ્રેડ રિમ્બે, એવી નીતિ નહેર પણ કરી દીધી છે. નૂન માસમાં હોડાં ખાતે સુકસાની અને કરજની રકમે પર જે આંતરરાષ્ટ્રીય પરિવદ મેળવવામાં આવી હતી તેમાં યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ તરફથી પ્રતિનિધિ મોકલવાની આનાકાની થઈ હતી, પણ પાછળથી ન્યારે એમ નહેર કરવામાં આવ્યું કે આખી દુનિયાની આર્થિક સ્થિતિ પર બારીક અવધાસ કરવામાં આવશે, ત્યારે અમેરિકાએ સંમતિ આપી હતી.

મેઈટરિન

બધી પ્રબલોને અંદાજપત્ર સરખાં કરવાની મગામણ છે ત્યારે મેઈટરિન ૧૩,૯૩,૦૦૦ પાઉન્ડનો વધારો બતાવે છે ! નવા સપ્ટેમ્બરમાં ત્યાં રાષ્ટ્રીય (બધા પ્રદેશોની સંયુક્ત) સરકાર સ્વપાઈ ત્યારે પાઉન્ડની ખરાબ દલા થઈ હતી. તે વખતે

ઇંગ્લેંડે સોનાનું ચલણ પડતું મૂક્યું. ત્યાર પછીથી કોઈ કિસ્મતના બળે, ઇંગ્લેંડની સરકારનાં નતનનનન પગલાંને લીધે બીજા ઘણા દેશો કરતાં ઇંગ્લેંડની નાણાં સંબંધી સ્થિતિ ઘણી મજબૂત થઈ ગઈ છે. ઘણા આકરા કરો નંખાયા, ખાસ કરીને સખત આપકવેરો વધાર્યો, અને પરદેશનો વેપાર અણધાર્યો વધ્યો. આનું કારણ દેશમાં માલની કિંમત ઊંચી ગઈ એટલે ઘણું પરદેશી નાણાં તેની ખરીદીને બદલે આવ્યું. ચીનાઓએ બધાની માલનો વેંચાઈટ કર્યો તેનો લાભ ઇંગ્લેંડની ખીલોને મળ્યો. હિંદુસ્તાનમાંથી સોનાનો મોટો જથ્થો ઘસાડાઈ આવ્યો. લંડનના ઝવેરીઓએ ઝવેરાત સરતું કરી નાખ્યું એટલે ઇંગ્લેંડની પ્રબલ પેટીઓની પેટીઓથી સાચવેલા સોનાના અલંકારો આપીને હીસા મણીકે ને મોની લેવા લાગ્યા. આવી સરળ પરિસ્થિતિ ચકાથી ન્યૂ યૉર્ક પારેથી ઇંગ્લેંડે નવા દિનાઓમાં લીધેલી ૪૦,૦૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડની લેાનમાંથી પાણા ભાગની તો ભરી દીધી. આજ સુધી બ્રિટિશ વેપાર મુકા રાહ (સી ટ્રેડ)ની રીત પર બગ્યો હતો, છતાં હાલની સરકારે ખાસ રક્ષણની નીતિ ખુલેખુલ્લી સ્વીકારી છે. હાલ તેઓ પરદેશી બનાવટના દરેક નતના માલ પર વીસ ટકા જખાત લે છે અને મોજરોખના પદાર્થો પર તો ૩૩% ટકા નેટલી ઉધરાવે છે.

આયર્લેંડ

ઈ. ૧૯૨૧માં આયર્લેંડનો સ્વતંત્ર કારભાર મળ્યો તે વખતથી દેશના અગલવરો નર્થન રાજ તરફ વફાદારીના સોગંદ લેતા આવે છે. પણ થોડા માસ અગાઉ ત્યાં એમન ડી. વૅલેશ પ્રમુખપદે આવ્યો ત્યારે તેણે એ સોગંદ તો લીધા, પણ સાથે જ નહેર કહ્યું કે એ માત્ર બાહ્ય વિધિ છે, અને બ્રિટિશ સરકારને નજાવા રીધું કે પોતે હવે તે પ્રથા બંધ કરવા ચાહે છે. મિ. ડી. વૅલેશનો એવો મત છે કે આણું આવર્લેંડ એકમતે તે કાઢી નાખવા ઇચ્છનું હોય તો તેને એ દષ્ટિ છે, મેઈટરિન નુદો મત ધરાવે છે. બ્રિટિશના સંસ્થાન ખાતાનો પ્રધાન જે.એચ. રૉમસ કહે છે કે આઈરિશ સ્વતંત્ર સંસ્થાનો હયાતીમાં આવ્યાં તે દિવસના સંધિપત્રમાં એ સોગંદ આવરવક અંચ ગણવામાં આવ્યું છે અને તેમાં સહી કરનાર બંને પ્રદેશની સંમતિથી જ તેમાં ફેરફાર કરી શકાય. ડી. વૅલેશ આ સોગંદવિધિને પ્રબળ અપમાન ગણે છે.

બીજું મહત્વનું પ્રકરણ ડી. વૅલેશએ લેવકયું છે તે એ છે કે મેઈટરિનને ભરવામાં આવતી જમીનની વાર્ષિક વગણી તાકીદે બંધ રાખી. ઈ. ૧૮૮૫ની સાલથી આ રકમ ભરાતી આવે છે. એ વર્ષે ખેડુતોની કફોડી સ્થિતિ હતી એટલે બ્રિટિશ સરકારે તેમનાં ખેતરા ખરીદી લેવાને નાણાં ધીરવાં અને એ કરજ વાર્ષિકે હપતથી અચુક મુદતમાં ભરી દેવાનું ડરાવેલું. ડી. વૅલેશ તે પર જણાવે છે કે સંયલ કમિશનની તપાસને અંતે જણાયું હતું કે આવર્લેંડે આજ સુધીમાં આ રકમ ઉપરન વધારે રકમ કરે તરીકે ભરી દીધી છે, અને ૧૯૨૦માં પાર્લ-

ચેન્ટ કાયદો પશ્ચ કયો; તે વાર્ષિક હપતાની રકમ આંધ્રિસ ખજાનચીને બરી દેવી બાંધ્યો. પણ હોસબેંડના પ્રમુખ તરીકેના કારનારમાં ૧૯૨૬ની સાલથી એ રકમ બ્રિટિશ સરકારમાં બરાબી આવે છે. તે વખતે નાણાં સંબંધી બ્યવસ્થાનું એક ખત થયેલું. આ વાર્ષિક રકમ ૩૦,૦૦,૦૦૦ પાઉન્ડ થવા નવ્ય છે. બ્રિટિશ આ નાણાં સંબંધી બાગતને વફાદારીના સોગંદના એટલે ગઢરગનો પ્રશ્ન માનતા નથી. નાણાંની બાગ-તાની ફરિયા પરાધરની નાકાબાઈથી લાવી રાખાય. પણ સોમર-ના પરિત્યાગમાં તો આંતરરાષ્ટ્રીય એસિસ્ટા પર પ્રકાર થાય છે. આના ઉપાય તરીકે બ્રિટિશ પાસે વેપારરૂપી જળકે દર્શિયાર છે. ચાર મંચગાર એટલે આયર્લેન્ડના વેપાર ઇન્કેડને હાથ છે અને એ બંધ કરે તો આયર્લેન્ડને બાંહે પડે આયર્લેન્ડ સ્વતંત્ર સંસ્થાન રહેવાની માગણીનું દબાણ રાખે તો ઇંગ્લેન્ડ ત્યાંથી આવતાં દરેક જલતાની માલ પર જકાત નાખે. હાલ તો તેને તાણાનું સંસ્થાન ગણી બીનજકાતે ચલાવવા દે છે. આવી પરિસ્થિતિને લઇને આયર્લેન્ડના વેપારીઓને ડી વેલસ સાથે સંબંધ થતાં ખૂબ મૂંઝવણ થયો.

જર્મની

૧૯૨૫માં જર્મનીનું સામ્ય પ્રવલસતાક બન્યું અને ગેતાંધિ-પતિ હિન્ડનબર્ગ પ્રમુખ ચૂંટાયો ત્યારે હુદય આપાને બીક હતી કે તે પદચ્છેડ કરાને પાછો લાવવાનો ચલ કરશે. કાંઈને

ફ્રાંક હિન્ડનબર્ગ

પણ તે વખતે આશા નહોતી, કારણકે તે પંચાશી વર્ષની પાછા હજારે જીવનમાં છેલ્લાં વર્ષો આરામ અને શાંતિમાં ગુન્ઠરવા ચાહેતા હતા, પણ ઝોડોલ્ફ હિટલરના મેનુવર નીચે નવા રથપાએલા સ્વતંત્રરાષ્ટ્રીયપદને લીધે તેને તેની સામે ફરી હમેદવાર થતું પડ્યું. હિટલર નાઝી નામથી ઓળખાતા સમાજવાદીઓનો અગ્રણી છે. તેનો એવો મત છે કે વર્લ્ડેક્સની સંધિ ૧૬ મહાબળ અને મુકસાનીની રમીએ ભરવાની જર્મનીએ ધરતીને ના પાડી. થોડાં વર્ષો પહેલાં ગ્વર્ગાંગકયા માણસો તેના મનમાં બન્યા. પણ રૂક્તેરફતે તેમાં જળરી વરતી થઇ છે, અને આજે એ

નાઝી દળ એટલું સત્તાવાન બળાય છે કે અતુલ પ્રતિષ્ઠા અને મજબૂતવાળા હિન્ડનબર્ગે સિવાય કોઈ તેનો સાથનો કરી શકે તેમ નહોતું એ ચૂંટણીઓ થઇ એક માર્ચમાં અને બીજી એપ્રિલમાં. પહેલી હરીફાઈમાં હિન્ડનબર્ગને ફરી આવવા નેરલા વધુ પ્રમાણમાં મતો મળ્યા નહિ, એકે હિટલર કરતાં તેને સિતેર સાબ મત વધુ હતા. બીજી ચૂંટણીમાં વધારાના મતનું પ્રમાણ બાંધેલું નહિ હોવાથી એકદર વધારાના એર પર હિન્ડનબર્ગ પાછા પ્રમુખપદે આવ્યા.

જર્મનીના પ્રધાન સંસ્થાન પ્રસિદ્ધિમાં હિટલરની જળરી આણ વર્તે છે, અને લોકપ્રવાહ વધુ ને વધુ એ તરફ વળતો નવ્ય છે. પરિણામે જર્મનીમાં નાઝી પંથ વધતો જ નવ્ય છે. હિન્ડનબર્ગના કારનારીઓ હવે પણ તેના મતની છાપાઓ પડેલી છે, કારણકે તે તંત્ર વડેથી પણ નહોર થયું છે કે હવે જર્મની વધુ મુકસાની બરી શકશે નહિ અને ભરશે પણ નહિ.

વર્લ્ડેક્સની સંધિને લીધે જે ગરીબો ને દુગુણ જર્મનીને વેલવાં પડ્યાં છે તેનાથી તારેડી જર્મનીની મોટી સંસ્થા દુનિયાનાં કરને સુખવાતાની સામે ગડી છે. હિટલરે આ પરિસ્થિતિ અતિ દૂરપણે પ્રકટ કરી બતાવી છે એટલે તેની આણ મધવાની જ બપાન

નવાને લાંબા વખતથી મંચુરિયા ઉપર ડાળો તાંડીયો હતો. મંચુરિયા એ ચીનનો ફોર્મી સમૃદ્ધ પ્રાંત છે. ત્યાંની મુખ્ય નિકાસ Humble soya bean છે અને પૂર્વ દેશોમાં તે મુખ્ય જારાક છે. ગયા સપ્ટેમ્બરમાં લડાઈ બંદેર કરી વિના જ નવાને મંચુરિયા ઉપર ચડાઈ કરી. ચાર માસમાં તેણે એ પ્રાંતનો બધો દક્ષિણ ગાદેરા સર કરી લીધો અને ચાલીત્ર ઇતરને ફેલને સુધી ઉતરામાં હાંક વધારી. આ જ વર્ષના ફેબ્રુઆરી માસમાં મંચુરિયામાં 'મંચુક' નામે એક સ્વતંત્ર સંસ્થાન બંદેર કર્યું અને ચીનના પદચ્છેડ બાગ પાકાણ હોવી નવ્ય ને તેનો વડો બનાવ્યો તથા તેમાં ધણા ચીની અમલદારો નીચ્યા. પણ બધાને ખગર છે કે નવાની રાજ્ય અને સના નીચે તેણે માત્ર પૂનામાં જ હતાં. તે પહેલાં નવ્યુનારીની રતબીએ બીલું મથતું નવાને એ લીધેલું કે એ હવે જાપાની ખસારોઓ અને હરિયાઈ સિવાયનો ચીનના મુખ્ય બંદર સાંધાઈમાં ઉઠાવી અને સહેરના ચાલેક માગવા મગ હવે દુગમ્લો લઇ મયા. કારણમાં એમ બનાવ્યું કે સાંધાઈમાં વસતા જાપાની વેપારીઓને ચીનમાંના દેશો સાથે રસણ આપવા માટે એમ કરતું પડ્યું. પણ ખડે કારણ તો ચીને જાપાનના માલને બહિષ્કાર બંદેર કરી તેને વેપાર પૂજ મેળવે તેનું નેર લેવાનું હતું. આ દુગમ્લો આખી દુનિયાની શાંતિને બલ રૂપ હતો, કારણકે સાંધાઈ એટલું ચીનાઈ વરતીશણું છે તેટલું જ દેશવરદેશના વેપારીઓથી વસેતું છે. બધાને લાગ્યું કે ચીનના મોટાં વેપારી મથકો એક પછી એક હાથ કરવાની નેમ આ ચડાઈમાં છે, કારણકે ગાળેસ કોંગડી

વસ્તીવાળો ચીન દેશ દુનિયાની મોટામાં મોટી જગ્ગર થઈ શકે. સાંધાધમ્માં બિતરેલા એ નાનકડા ન્હાણી લક્ષ્મીમાં પા-
છળથી નવી પૂરતી થઈ એટલે રોળ, માછળના વિસ્તારમાં ચીન સમી ન્હાણે મોટામાં મોટામાં. ૨૫૦૦૦ ન્હાણી સેનિ-
કોએ કેટલાયે દહાડા સુધી મોટી તોપો, ટંકો બહુ અને હાલનાં નારાકાર યુદ્ધસેનાથી ચીનમાંની મોટી સંખ્યાના ધાણ કાઢી નાખ્યાં. એમાં થએલી તુકસાની એક કરોડ પા-
ઉટની ગણાય છે; ત્રણ યુનિવર્સિટીઓનાં તેમાં ખુરદો થઈ ગયાં અને બધાં મળી દશ હજાર માણસો મૃત્યુવશ તથા અપંગ બન્યાં. બધાને સાચું કે એક માઠા બચકર વિચારને પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો. યુરોપમાં આ પ્રસંગથી ખળખળાટ મચી ગયો. કેટલીક યુરોપી પ્રજાઓ અને અમેરિકાએ પોતાની યુદ્ધ-
નોકાઓ અને સેનિકોને સાંધાઈ તરફ રાના પજુ કરી દીધાં. અમેરિકાએ ચીન અને ન્હાણને ખરીતો મોકલ્યાં કે તેઓ ન્હાણને મંચુરીયા પર ફરેલી છતને ગેરકાયદેસર ગણ્યો. એ જ વખતે છનીવા ખાતે રાષ્ટ્રપરિત્યાગ માટે ગણેલી પરિષદને યંગે પ્રભસંધની એકક ચાલતી હતી તેણે પણ ન્હાણને ચેત-
વણી આપી કે તેની રીતભાત હરામી ગણાયો.

થોડો વખત એવું દેખાયું કે ન્હાણ પ્રભસંધની અવ-
ગણના કરશે અને સંધર્માંથી તણનાયું આપશે; પણ મે માસના પ્રારંભમાં ચીન અને ન્હાણ વચ્ચે સંધિ જાહેર થઈ તેને યંગે સાંધાઈની આસપાસ ચીવાઈ સૈન્ય ગોઠવાયેલું રહેશે, પણ ન્હાણીઓ એક માસમાં ખાલી કરી નવ એવું ઠંડું. એ ખાલી કરી જતું લશ્કર મંચુરિયાં રવાના કરવામાં આવ્યું છે. ન્હાણને ઠેકણે લાવવામાં આરે તરફનું દખાણ ધણું કારણભૂત છે. બીજું કારણ ન્હાણમાં ઉદાર ભવવાદી મુસ્લીઓ તમા લશ્કરવાદીઓ વચ્ચે ચૂંટણીમાં હારીફાઈ ચાલતી હતી તે પણ હોય. મુસ્લીઓ પશ્ચિમના વિચારો, પશ્ચિમના પ્રત્ય-
વાદ અને મેત્રી તેમજ સુલેહ સાચવવાના મતના છે; લશ્કર સ્વભાવના નેતાઓ ન્હાણને પહેલાંની પદ્ધતિ પર રાષ્ટ્રવ્યકારનાર કરના આગ્રહ કરે છે. સંધિબંધિ ઘોળા પી જવી અને મુક્કા ખાતાવી નેહએ તે હાથ કરવું એ તેમની નીતિ છે.

(અંગ્રેજ ઉપરથી)

સ્વદેશી

આજની 'સ્વદેશી' પ્રવૃત્તિ એ 'સ્વદેશી'નો તોલે અવતાર છે. પહેલો અવતાર આજથી પચાસસાઠ વર્ષ પર થયો હતો. મહર્ષિ રાંનંડે, જેમની આર્થદૃષ્ટિમાંથી વર્તમાન હિંદુસ્તાનની સઘળી સુધારણા ઉદ્ભવે છે, તે એના સગમજ-અવલદા હતા. પણ તે જમાનામાં સ્વદેશી વસ્તુપ્રચારને પ્રવળ સફળ ન થયો; કેમકે નવા ઉદ્યોગો સ્થાપનાર પાસે ભેદની મૂડી નહિ; જેમની પાસે મૂડી તેમને કાળજે દેશહિત. હજુ હાથેલું નહિ, સિદ્ધિતા-માં એટલું ઔદ્યોગિક કોશલ નહિ, અને લોક હજુ સધિમ-માં કાંપીરીના મોઢથી અન્ય: 'કપડી' નામ હાથ વચ્ચે પ્રેમથી આંપનાનું નહિ, પણ હજાર કાંપીરી માટે વિરકારવાચક શબ્દ!

આ પ્રમાણે પ્રથમ યુગ ઋષિઓનો, પણ સાધકોનો નહિ. 'સ્વદેશી'નો બીજો અવતાર ૧૬૦૫માં બંગલગને પરિણમિ થયો. એ વખતે હિસાહ પુષ્કળ; 'સ્વદેશી'નાં વાદિન સુમધુર અને હવ્ય સ્વરે વાગ્યાં; પ્રથમ યુગ જેવી મંદતા નહિ, એટલું જ નહિ, પણ કોશલ પણ પહેલા યુગ કરતાં વધારે હતું; મૂડી પણ પડદામાંથી નીકળી. પરંતુ નવા હિસાહથી દોડતાં, સ્વાભાવિક રીતે એણે ઠાંકણે ખાધી. તેમણે એ પ્રવૃત્તિએ પ્રબળ દિલ્લિહિ હંમેશા માટે ફેરવ્યું એમ કહીએ તો ચાલે. પણ વસ્તુતઃ કાંઈ થયું તેના પ્રમાણમાં અવાજ વધારે થયો; કારણકે આઠે ભવાં એનો પ્રયોજક હેતુ ઔદ્યોગિક નહિ પણ રાજકીય હતો; અન્તરંગ નહિ પણ બહિરંગ હતો. એના પોતાનો નહિ, પણ પારકો હતો. દરેક પ્રવૃત્તિ જ્યારે એના પોતા ખાતર કેળવાય ત્યારે જ તે ભેદએ તેવી સફળ નીવડે છે. આજની આપણી 'સ્વદેશી' પ્રવૃત્તિ એ સ્વદેશીનો ત્રીજો અવતાર છે, અને આપણે આશા રાખીશું કે એ સર્વથા દેશના આર્થિક ઉદ્ધારના હેતુથી પ્રેરિત હોઈ ચિદ્રેણી નીવડશે. કાંઈની એવી સમજણ હોય કે 'ભણેગણ્યો તે નામું લણે, અને ન ભણ્યો તે દીવો ધરે' એ ન્યાયે ઉત્તમ રાષ્ટ્રસેવકો તે કેદમાં જ બંધ, અને કેદમાં ન જઈ શકે તે જ આજે સ્વદેશી પ્ર-
દ્યોનો બરી દેશને શૈણ મકારની સેવા કરે, તો એવાઓને નમ્ર નિરંદન છે કે આ માનવું બૂલભરેલું છે. સહુ હાથએ આટલું સાંતિથી વિચારના વિનિતિ છે કે દેશ ન્યાયે સ્વાસ્થ્યનું યુદ્ધ હાં યાકરોપાકર્યો અને ભૂખથી મરતો તમારે આંખણે આવશે તે વખતે તમે એને શું આપશો? અતઃ માગ્યો તે વખતે કાઉન્સિલના પથરથી કામ નહિ સરે. સેના જૂની અતઃ પકડવી સાખું હશે તો જ દેશને તે વખતે છવતો. રાખી શકો. આગાં દેશમાર. પણ એમ કહેવાનું. તાત્પર્ય, નથી કે દેશના ઉદ્યોગને અને રાજકીય પ્રવૃત્તિને કાંઈ જ સંબંધ નથી. સાચું દેશના ઉદ્યોગને ખીસવવા માટે કેટલું મહાન કાર્ય કરી શકે એના ઘણાં દૃષ્ટાંત ગતમાન સમયમાં આપણાં નેત્ર આગળ લેવાં છે. જર્મની જે સો વર્ષ ઉપર માત્ર જગતની પાર રહેલા (Metaphysical) તત્ત્વની શોધમાં યંચાયેલું રહેતું તેને એના રાષ્ટ્રવેત્રીઓએ વિવિધ મકારની કેળવણી અને જગતના પ્રથમ પંક્તિના ઉદ્યોગકાર દેશ તરીકે આગળ દાવી મૂક્યું. ન્હાણ જે પોણેરો વર્ષ ઉપર પુરાણા જમાનાનો હિતથી દેશ હતો એને એના રાષ્ટ્રવેત્રીઓએ યુદ્ધકળમાં અને ઔદ્યોગિક કુ-
શળતામાં તથા વેપારની હુક્તિમાં યુરોપને સ્વદેશી કરાવે એને, પ્રસંગ આવતાં ટક્કર મારે એવી સ્થિતિમાં મૂડી દીધો. રશિયા જે વીસ વરસ ઉપર કેવળ ઉદ્યોગશીલ દેશ હતો-એવો ૧૮૮૬ કે ૧૮૯૦ એક હાંરિયું (Mousetrap) બનાવવા નેટલી પણ છુલ્કે ન હતી—એ રશિયામાં સોવિયેટ રાષ્ટ્ર (પ્રત્યસમર્થિત સન્મતંત્ર) એની પાંચ વર્ષની-ઔદ્યોગિક યોજના વડે બીજા ઔદ્યોગિક દેશોને ખળમળાવી; મૂક્યા છે. ઇટલી જે દસકા

ઉપર એક ન્હાં ખંડિયેશના દેસદતો એને બેતા મદાન રાજ્ય-
તંત્રી મુશોહિતોએ એસા દીપ્તિગંધ કરી મુક્યો છે કે બીન્
રાજ્યો એના પ્રતિ આધાર્યથી વિકસેલી આંખે જુએ છે. કાંઠામાં
આપારે એમ સિદ્ધાંત રૂપે મનાઇ ચુક્યું છે કે જેમ વર્તમાન
યુગમાં કાંઈપણ ધંધો નાના પાના ઉપર ફેલેએદ ન થઇ શકે
તેમ કાંઈપણ દેશના ઉદ્યોગ એકાદ અકિતના પેરાકમથી સફળ
ન થાય; એને રાજ્યનો આશ્રય અને રાજ્યનું ઉત્તેજન અવશ્ય
જોઈએ દિંદને મદાનના ગંધીલએ જે એક મદાન
સત્ય સમજાવ્યું છે અને ઉપદેશનું છે તે પ્રમાણે દવે પ્રભુએ
પરાશ્રય યોગી, આભાવલંબી થઇ, પોતાનું બાંધવ્ય એટલાં
સાધન હોય તેટલાં સાધનથી ધટતા મેસી જવું એ જ ઉગમ
માર્ગ છે. આ જ ખરૂં રાજ્યસંવર્ધન સમફલ પ્રત્યેત છે. દિંદે
દવે પરમપરેશ્વરી ન થતાં, પોતાના હાથ, પગ અને ખસા ઉપર
દહિ નાખી, એના બળ ઉપર જ હાકમવાનો નિર્ધન કરેલો
જોઈએ. એકસંગ બખતે જન્મેલા આ સિદ્ધાંતને આપારે અંશી-
છએ સર્વમાન્ય કરી આપ્યો છે. આપણા દેશના આ નવીન
માનસને આ વિષયક આ 'સ્વદેશી' ઉદ્યોગની પ્રશસ્તિમાં યાજ
છે, અને પ્રભુ તે આ સ્વદેશીનું જન અરખલિત રીતે પાળે તો
જગતની દિવાલો નેકાયે નહિ સાધીશકે તે એ સત સાધીઆપો.
... આ સ્થળે એક બીજી ચેતવણી આપવાની પણ જરૂર
છે. આરે ધણા સ્વદેશી કામગીરી આપણી એસા જોવા છે કે
જેઓ એક તરફ ખાસી પહેરે તો બીજી તરફ સંકેતોના પદેશી
માલ ખરીદે! આ ખરૂં સ્વદેશી પ્રત નથી સ્વદેશી પ્રત એ
એક શુભ આચાર નથી, પણ માનસિક રિયતિ છે કે જેમાંથી
આચાર, કાળમાંથી પુખ્તી માફક સ્વાભાવિકતાથી જોમે છે.
અને એ માનસિક રિયતિ એકવાર અંધાધ યઇ એટલે એ
સમસ્ત જીવનમાં અપચ યઇ સમજાવી આવે એ અર્થ એ નથી
કે સ્વદેશીસમાનથી અલિપ્ત રીતે સૌંદર્ય પગેરે કુણે, 'યુગ્મઃ
પૂજાસ્થાન' એ ન્યાયે આપણે પારખી કે સંકારી ન રાખીએ;
પણ એ જ સૌંદર્યપૂર્ણથી અલિપ્ત રૂપે આપણું સ્વદેશી પ્રત
પણ પાજી રાખીએ. પારકી વાદીનાં ધુખ ઉપર કેવળ મુગ્ધ
ન થતાં એવું જ રક્ષા આપણે આપણી વાદીમાં પણ પારી-
લેછેરી રાખીએ, અને તે પારકાની ઇર્ષ્યાથી નહિ પણ જનતામાં
સૌંદર્યને અનેકગણું વિસ્તારવાના શુભ આશયથી. જેમ એક
રાષ્ટ્રના જનસમાજમાં ધન, છુદ્ધિ કે સંસ્કૃતિ એક વર્ગમાં જ
પૂરાઇ શકે એ અનિષ્ટ છે, તેમ પૃથ્વીનાં અનેક રાષ્ટ્રોના સમુદાય-
રૂપે મનુષ્યજાતિમાં પણ અમુક જ રાષ્ટ્ર ધન, છુદ્ધિ અને સં-
સ્કૃતિનાં ઇન્કારો લેાગરે એ અનિષ્ટ છે. જેમ વિવિધ પ્રભુઓ
પોતાની વિનિધિ સંકિત અને રમિ અનુસાર ધન, છુદ્ધિ અને
સંસ્કૃતિનાં વિનિધિ રૂપ કેળવે, તેમ જ મનુષ્યજાતિનાં જીવનની
સિદ્ધિ નહિ કે અમુક જ પ્રજાને એ સૌભાગ્ય હોય, અને બીજી
નિર્ધન, જડ ને પશુ સમાન જીવન ગાળે. આટલાં મટિ જ
અમે સ્વદેશી પ્રત પ્રારણ કરીએ છીએ અને સ્વદેશી પ્રતને આ

દેવ જ આસ્તદેશના બૂતકાળને સોમતે છે. એ દેશે અન્ય દેશ
સાથે વેર આંતવાનો, અને જીતવાનો, એને નિર્ધન કે શુભામ
જનાવવાનો કદી આશય રાખ્યો નથી, એણે એનાં સામ્રાજ્ય તો
દરેયાં મનુષ્યની મનુષ્યતા વિસ્તારવા મટિ જ એસિયા મા-
છનેર, ચીન, જપાન, મેક્સિકો, કાન્ગાડિયા, બોર્નિઓ, સુ-
આયા, બા. બા, સિંદલદીપ આદિ સ્થળે વિસ્તાર્યાં છે. — 'વસંત'

કલકત્તા યુનિવર્સિટીનું પ્રસારાપાત્ર પગલું

કલકત્તા યુનિવર્સિટીની સેનેટની કમિટિએ હમણાં મા-
સિક કેળવણી વિષે નવી નીતિ અખ્યાર કરવાની બહામણ
કરી છે અને તેમાં બંગાળમાં પ્રચલિત ચાર મુખ્ય દેશી
બાષાઓ દ્વારા શિક્ષણ આપવાની ગોઠવણ કરાવું જણાવી
તે સાથે રાજ/ભાષા અંગ્રેજીનું શિક્ષણ પણ નળણે ન પડે તેવાં
પગલાં લેવાનું ઠરાવ્યું છે. આથી બંગાળની સરકારની સાથે
સેનેટને કેટલીક અવકાશ પણ થશે એ વાત ખરી છે; પણ આશા
છે કે તે વિનયી નીવડશે અને તેને કાંઈકે બીજી યુનિ-
વર્સિટીઓને પડેલો લાભ જનશે. કમિટિએ સીધી અચાનકની
જે બહામણ કરી છે તે તો એ છે કે કમિટિની પરિણામાં
એક અંગ્રેજ સિનાય બીન વિષયમાં વિદ્યાર્થીઓને માન-
બાધમાં જવાબો આપવાની છૂટ આપવી એ ઉપરાંત વિદ્યાર્થી-
ઓને કમિટિ પંડી અવધારમાં કામ લગી એવા, રાધપાદિંબ,
દેશી અને અંગ્રેજ નાથુ, આપારંબજન, સૌંદર્ય, અને આન-
નિશા, ખેતીશાહી, સુગારી વગેરે કામનું શિક્ષણ પણ આપવાની
બહામણ કરી છે. તેથી જ રીતે કમિટીઓને આપન, વાંદન,
બંસત, અંધાધકા, રંગાકામ, રૂપપ્રસાદ વગેરેનું જ્ઞાન આપવાની
બહામણ કરી છે, અને તેમાં રિયોમા આપવાનું જણાવ્યું
છે. આ સર્વ બહામણોમાં દેશી ભાષાનું પ્રભુત્વ તેણે સ્વીકાર્યું
છે એ ખાસ વખાણવા લાગે છે. આ આખી યોજના વિચારે
જેવી છે, અને તેને સ્વીકાર યાવ તો દેશને આવેન સામકી
યઇ પડે તેવી છે. કેહેવાય છે કે આ બહામણ નવી નથી.
ધણાં વધો પૂર્વે યુનિવર્સિટીની સેનેટ તે સ્વીકારી હતી; પણ
સરકારે તે હકારી લીધી હતી. અંગ્રેજ કેળવણીનું ધોરણ નળણ
નહિ ધટતા દેવું- એવું કમિટિએ કહેવેલું છે, તેથી આશાનું
તેને ટકારી દેવાનું જણાવું વાપરવાની સરકારને હવે તક નહિ
મળે છતાં આ બહામણોનું ઉપદ્રુ શું આવે તે બીજા માનના
લોકોને બાળવા જેવું થઈ પડશે. ('સુન્દરી')

હિંદુસ્તાનની યુનિવર્સિટીએનો વિધાતા

ગણિતનાં જેને સાવ કંઠાઓ હોતો- એવા મોકલે નામના
એક ઊકરાએ હિંદુસ્તાનની હાલની કેળવણીના પાયા નાખ્યા
એ વઘઇ જેવી વાત છે ને ? તેનો બાપ બહુ જ તવગર હોતો
અને ખૂબ જ સખાવતો કરતો. તેને લઇને કાળાંતરે તે પરી-
બીમાં આવી ગયો. તેનો દીકરો, આપણો દામસ બેનિંગ્સન
મોકલે, ખૂબ બળીખળી બેનિંગ્સન અને પાર્લમેન્ટનો રોગગ્રસ્ત બન્યો
હોતો તેને ગાયે કુકુંગો મોઝો સાચવવાની ફરજ આવી પરી

ધરત ઇન્ડિયા કંપનીને એ અરસામાં એક કચદાળાજ સલાહકાર રાખવાની જરૂર પડી અને તે માટે મેંકોલેને પૂછ્યું. પગાર બહુ બારે મળવાનો હતો; બહિને સાડા બાર હજાર રૂપિયા! એટલે સાહેબે પાર્લામેન્ટમાંથી રૂપસદ માગી અને આંખ્યા હિંદુસ્તાન. ઇસ. ૧૮૩૪ની એ સાહ હતી.

ધરત ઇન્ડિયા કંપનીને એ અરસામાં ગુમાસ્તા કારકુનો સંખ્યાબંધ જોઈતા હતા, પણ ભાષાની મૂંઝવણ બહુ પડતી. એથી અંગ્રેજોને દેશી ભાષા શીખવી પડતી અને અંગ્રેજ સમજનારા દેશી કારકુનો પણ બારે પગાર માગતા. આ સ્થિતિ જોઈ મેંકોલેએ સૂચના કરી કે કેટલાક દેશીઓને કારકુની કામની તાલીમ આપી તૈયાર કરવા જોઈએ. એ પછી એક નાની નિશાળ કાઢી. ત્યાં અંગ્રેજ, હિસાબી ક્લર્ક અને થોડુંકથળું પદચરણ જ્ઞાન આપાતું. એ શાળાનો ધણુઓને મોઢ લાગ્યો. અંગ્રેજ ભણનાર હોશિયાર ગણવા લાગ્યો વળી તેનો લાભ પણ બારે મળતો, કેમકે ધરત ઇન્ડિયા કંપની અંગ્રેજ બાણેલાને સારો પગાર આપતી.

ધીમેધીમે કેટલાક હિંદી શ્રીમાનોએ એ નમૂના પર નિશાળો કાઢી. તે માટે ખાસ યુરોપથી શિક્ષકો લાવવામાં આવતા. કામ આગળ વધતાં આખા હિંદમાં યુરોપના નમૂના પર નિશાળો અને કૌલિને ધધ. મેંકોલે સાહેબે તો ચાર વર્ષમાં ધરત ઇન્ડિયા કંપનીની નોકરી પૂરી કરી, અને તે દરમિયાન લખણદે દોહત મેળવી પછી પાછા વતનમાં જઈને તેમણે તો રાજદ્વારી અને સાહિત્યપરસયલુ કારકિર્દીમાં મુકાવું. એ જ તેનું મનગમતું ક્ષેત્ર હતું. રાજકીય અને સાહિત્યનાં અનેક પુસ્તકો તેણે લખ્યાં અને પૂજા પ્રસિદ્ધ મેળવી યુદ્ધસૈન્યનું પદ મેળવ્યું, અગ્રીર બન્યો અને અંતે હાર્ડ મેંકોલે ગયો.

કુદીનો

આપણે જોને કુદીનો કહીએ છીએ તેને સંસ્કૃતમાં પુદીન, મરાઠીમાં પુરીના, હિંદીમાં કુદીના અને અંગ્રેજીમાં મીન્ટ કહે છે. તેની વિશેષ ગુણવત્તા ખાસ કરીને ગ્રીનમાં ધાય છે એનાં નાનાંનાનાં ઝાડ થાય છે. એને તુલસીની જ એક ભત કહી શકાય. એનાં પાંદડાં તુલસીના પાનને કંઈક અંશે મેળતાં પણ તેનાથી કદમાં રહેજ નાનાં અને મેળ જોય છે.

કુદીનો અછછુંનાશક, પાચક છે. અછછું ઉપર કુદીનાનો ચર્ક સાકર સાથે લેવાય છે. નળી એ સ્નાદિત અને ગોમાં આમી ઉત્પત કરે છે જોરલે માંદા માણસેને કુદીનાની ચાહ આપવામાં આને છે. આ ઉપરાંત તેનો રસ ચાડાં ઉપર, જોનું પડવાથી તે મરે છે. તેમ જ ઉધરસ, અતિસાર અને મૂર્છા ઉપર એનો રસ ધણે ફાયદાકારક છે. અર્ચે તોહો કુદીનાના રસમાં તેરજો જ આદુનો રસ મેળવીને તેમાં એક માસે સિંધવ નાખી શુનના દર્દીને પાવાથી આરામ થાય છે કુદીનાનાં પાન અપના તેના રસ ગાયરજેલ મા પાન સાથે ખાવાથી વીંછીનું ઝેર બનરે છે.

કુદીનાની ચટણીનો સ્વાદ તો ધણુખરાએ કર્યો હશે. કુદીનો, ખારેક, કાળી દ્રાક્ષ ને મરીને લહોડી તેમાં સિંધવ, હિંમ ને છઠ્ઠાનાખેલી ચટણીમાં લીંછુ નીચોવી સેવન કરવાથી અરુચિ મટી જઇ મેંમાં અમી છૂટે છે.

રોબો

માણસનું કામ કરી આપનારાં યંત્રોને રોબો કહે છે. તે અંગ્રેજીમાં Robot લખાય છે તેનો ઉચ્ચાર રોબો થાય છે. આપણાં મોટાં રોડનાં પર એક આનો નાખતાં પાસ મળે છે તેમ યુરોપમાં ધણે ઠેકાણે યંત્રો ફોટોગ્રાફ પાડે છે, સીગાર કે જરૂરી ચીજ વેચે છે. અમેરિકામાં તો એવા સંચાને ઉપરથી માણસનું સ્વરૂપ આપે છે અને ધણે ઠેકાણે તો પધારો, આવરો, સાહેબજી, વગેરે વાક્યો પણ એ સંચા બોલે છે.

(ગી શુણ)

એક ધંધાદારીએ તેના પુત્રને શિખાગણ આપી કે ધંધામાં વધતું હોય ત્યારે બે શુણ અવશ્ય રાખવા.

‘તે કયા?’ ઠાકરાએ પૂછ્યું.

‘પ્રામાણિકપણું અને અગમચેતી.’

‘પ્રામાણિકપણું કોને કહેતું?’

‘અમે તેનું દુગ્ધ પડે તોપણ આપેકું વચન પાળતું તે.’

‘અને અગમચેતી કોરલે?’

‘વચન આપતું જ નહિ તે.’

એક ડોશીમાએ દોરડાની ઝંઝાંખાની હરીફાઈ પડેલી વાર જોઈ એમણે બોલી બીડ્યાં: ‘આંરે! બેગ તે એ વરે? છરી લઈને વંચવાંથી કાપી નાખાને?’

રમુ: બા, કાકાએ કહ્યું કે હું તને જન્મદિવસે ચાંડીનો ચમચો બેર આપીશ. પાનુ આ તો કાંઈ બીજી સફેદ ધાતુનો લાગે છે.

બા: પાનુ તું ચાંડી ને બીજી ધાતુ જોળખી ભણે છે? રમુ: જોળખી નથી ભણતો; પણ કાકાનો સ્વભાવ તો બહુ મું ને?

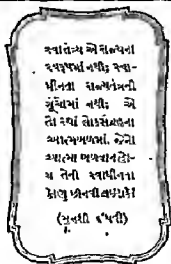
એક જોડગુની આય બહુ મસ્તીખોર હતી અને તેથી તેને દોહડાનું તદ્દા અસકપ હતું આથી બેકુતે તેને એક માણસ સાથે પારોના મેથામાં વેચવા માટે બે કઠી ને માણસ ગાનને લઈ ગયો હતો તે ધારના કરતાં ધણુ પૈસા લઈને આવ્યો. આથી બેકુતે તેને પૂછ્યું ‘તં માદકને આય તિયે સામી બીના કઠી હતી?’ પેલા માણસે જવાબ આપ્યો ‘માદકે, મને પૂછ્યું કે “જાય અહું કુપ આગે છે?” ત્યારે મેં કહ્યું, “અરે તમે દોહડાનાં યાત્રી જ્યો.”

એક જુવાન રીપોર્ટરે પોતાના ડાબા માટે બર્નર્ડ શેપર્ડી મુલાકાત મળી તેના જવાબમાં શેપર્ડી હબરેક સપ્ટેમ્બરે ઉતરે પરી આપ્યો ને પૂછ્યું, 'આમાં મને કેટલાં નાણાં મળશે?' રીપોર્ટરે તો આભો જ બની ગયો, એક હબરેક સપ્ટેમ્બરે મફતમાં માથવાળી ધૂણવા કરવા માટે તેના પર બખાળા કાઢતાં શેપર્ડી પૂછ્યું, 'તને પોતાને શો પગાર મળે છે?' 'અઠવાડિયે પંચ પાઉન્ડ' 'બસ કેટલા, તું; તારા તંત્રીને કહે કે તને સાત પાઉન્ડ કરી આપે તો આ લખાણું હું આપું' રીપોર્ટરે હરખમેરે ઉપડ્યો; પણ બીજો દહાડો આવીને કહ્યું કે 'તેની તો માત્ર એક જ પાઉન્ડ વધારવાનું કહે છે. 'એકરૂં તો એકરૂં' હશે તો શેપર્ડી તેને લખાણું સોંપવા કહ્યું, 'નુમામા કરતાં કેળિ મમી રોપોર્ટરે ?'

અનેકાર્થો શબ્દ: પાઉન્ડ-મેટ્રી પાઉન્ડો, બાજક; થાન, વાકેશીકૃત વાકપત્ર; પૂજ્ય બધાં જોને માટે પૂજ્ય હપ્તે આલવા સાકે વાદમાં પાવરવામાં આવતાં કપડાં; જ-મીનના લાંબા વિસ્તાર; ઘણા બેસી રાંધે તેની બેક; બેથી વધુ નમોના સામટો વણાક; ઘેણને પહેરવાનો કાળ; દોરને પાખી પાવતી નાની તળાવડી; આકે ચોલવા તે: સળગાવી, મનમરી જગ્યા.

બેલજમન કેએ ના પુસ્તકોનો આ સળ 'મુશીડ' ૯૨૦ આજકોનો વિગા હનો!

એનો નરેરે મેં બેલો આકરો સરખા ન હોય એવી ત્રણ આંકડાની રકમ થો, તેને અપવી કરી નરી રકમ બતાવી તે બંનેની બાદબાકી કરો, તો બાદબાકીમાં દરોમાં એક નવરો આવશે, બાકીના એ આંકડાઓનો સરવાળો નવ થશે, અને આખી રકમને નવ પડે બાકી રાંધશે

બોડી ફરેતો: 'કમજો દોય તે પીછું જ દેખે' એ વાત વેળીય દરિયે બેસી છે. કમજાવાળા આંખ જ માત્ર પીળી દોય છે; તે પીછું એતો નથી હેતો.

હજરની ધુમ્મસીથી વિંદીરિયા સમે. લતકુહ ચોરસ

નાચેના ચોરસમાં ૧થી ૩૬ સુધીના આંકડા થો. કોયા છે અને દેશ આડી તથા બેઠી લીટીનો સરવાળો ૧૧૧ થાય છે

૮૩૦	૨૭૧	૨૦૨	૧૧
૩૫	૬	૩૩	૩૪
૧૪	૧૩	૨૨	૨૨
૨૦	૧૬	૧૧	૧૦
૫	૩૧	૪	૩૬
૨૬	૧૨	૬	૨૨

William sex quickly caught five dozen republicans જો વાદ્યમાં બધાં બેઠો જુવાદો આવી નવ છે!

પોપટ છોયો કદિ ચોલતો નથી. કંકમાંથી અવાજ કાઢે છે.

વીંછી કરેલા બેઠી સામેના નરકા-શમાં (જો. લે. ડામે બંગે કરાએ દોય તો નગણ્ય નરકાશમાં) હજરની ધુમ્મસી નેરથી લેવડવણી વીંછી બેતરશે.

૧૩૬૨ કુરેટ વજનનો કુલિ-રાહન નાગનો અમુક અણતો લીરે કો ખેડ-તે પાંગડિયાથી પણ એકે વચામ રેહો.

માં પર દરેક પ્રિન્ટ લીરે રમલ બાંધી વાળને પલાળી રાખવાથી ધણી જ સહેલાણી હબગત થઈ રાશે.

નસાર ને કંકડી સરખે આગે લોળુ-ના રસમાં થસી શોપડાથી હાદ મરશે.

આજે છંદકમાં માળીથી થયેલી કુદ-બોલની રમત રમતી જો છંદકમાં દગા દેવી શનવા વખતમાં થુનોહ બહુતો.

દરિયા બરેકિયામાં થતા 'દરિયા' નામના એક ઘોડાનાં તરેણે સાકર કરતાં ૩૦૦ ગણું શીકં દોય છે. (વ.મ.)

સંકલના એક પર્સીનમાં હમખાં હ-લકામાં હસી એકમુનિયતવાની સીટી આવી હતી: આર બોસ વજનની (૬૬૮)

જર્મનીમાં એક નવીને કાંઠે આવેલા આ બુખવા (ખખર) ખંડે વિશે એવું અપશુનક મનાય છે કે એકબાં પાછી નખારે તેના પર અમુક નીચાણે આવે ત્યારે જર્મની પર આપતિ આવી પડે, અને હવેનાં ૫૦૦ વર્ષ થયા આ અચૂક બનતું આવ્યું છે. તેના પર જોડામાં બોહી માળીની સપારી જ.સ ૧૯૧૮માં આવેલી હતી (જોકે જર્મની મહા-યુદ્ધમાં હારેલું બહેર થયું અને તેના પર આકરો યુદ્ધકંદ હોયો) ચિત્રમાં તેના પર લખેલા અક્ષરોનો અર્થ એવો થાય છે કે 'નખારે મને જુઓ ત્યારે તરો.'

ગેરંટી.

વ્યાસ અને પટેલ કૃત

ધી કૅન્ડેન્ડ-સ્ટ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી

ડીક્ષનેરી.

(સૂધારા વધારા સાથેની નવિન આવૃત્તિ)

બાંધામણી સંબંધ
માં આનંદુર્ભામાં પ્રકટ
થયેલી બીજી કોઈની
પણ ડીક્ષનેરી કર
તાં કિમતના પ્રમાણ
માં ઉતરતી છે, તે
તેને પૈસા પાછા આ
પવામાં આવશે એટ-
લું નહિ પણ લીધેલી
ડીક્ષનેરી પણ બક્ષિસ
કરવામાં આવશે.

ઉપજી આદક ડીક્ષ-
ની મળ્યા પછી એવું
ખેત કરી શકશે કે
હર ડીક્ષનેરી શબ્દો,
ધરવર્ડસ, વિવેચન
છપાઈ તથા

વ્યાસ અને પટેલની ડીક્ષનેરીઓ બાબેલ કોર્ટ અલગથી હશે. ધી કૅન્ડેન્ડ ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી ડીક્ષનેરી માસ કરીને સાધારણ રીતે સર્વ કોર્ટના ઉપયોગમાં આવે અને સાધારણ કિમતમાં મળી શકે તે હેતુ ધ્યાનમાં રાખી ચોળવામાં આવી હતી. આગળ વધતા જવાનની સાથે તેમાં પણ સૂધારા વધારાની જરૂર જણાવાથી નવિન બોન્ડો હમેશાં તેમજ આજી રખોમાં નવિન વસ્તુના વધારો અને રહી ગયેલી બુકોને સૂધારો કરીને આ માલુમિ તેજાર કરવામાં આવી છે. તેમાં પ્રથમની શૈલી પ્રમાણેજ સુખ્ય શબ્દ, ગુજરાતીમાં તેને ઉચ્ચાર, પાર્ટ ઓફ સ્પીચ, ફ્રેઝ, ક્રિયાપદના ભૂતકાળ તથા ભૂતકૃત્વના રૂપ, અધરવર્ડ, ગૂજરાતી પર્યાયશબ્દો, પ્રસંગોપાત તે અર્થ વપરાશના દાખલા, ક્રિયાપદ સાથે જુદા જુદા પ્રેપોઝીશન આવતા થતા જુદા જુદા અર્થો, તેવા શબ્દો સાથેનાં ખાસ ફ્રેઝીસના થતા અર્થો વિગેરે જેથી પુષ્કળ સામગ્રી અને માહિતીથી મરખુર, બીજી કોઈપણ ડીક્ષનેરીની જરૂરીયાત ન રખાવે તેવી સદર ડીક્ષનેરીની રચના રાખેલી છે. તે ઉપરાંત ડીક્ષનેરીની ઉપર એપેન્ડીસોમાં મુકો તથા જવાહોરની પરિભાષા, એકાકશરી લીખના પુરેપુરા શબ્દો પરભાષા (લિટીન-ફ્રેઝ વિગેરે)નાં ફ્રેઝીસના ગુજરાતી પર્યાય, ઇથેજ કહેવતોનો ગુજરાતી કહેવતો અને ગુજરાતી કહેવતોની ઇથેજ કહેવતો વિગેરે ઉપયોગી અને આકર્ષક માહિતી આપીને સદર ડીક્ષનેરીની મહત્તા તથા ઉપયોગિતામાં પુષ્કળ વધારો કરવામાં આવેલો છે. વિદ્યાર્થી વર્ગ, ધંધાદારી વર્ગ તેમજ વાંચનના સોખિન વર્ગ એ તમામ માટે સરખી રીતે અનુકૂળ અને ઉપયોગી યદ પડે તથા એક અજલના ભોમિયાની ગરજ સારે તેવી રીતે તેની ચોળના સખવામાં આવી છે.

કદ—સદર ડીક્ષનેરીનું કદ પ્રથમ માદક રોયલ આઠ પેજ સખવામાં આવ્યું છે. ઉલ્લી આવૃત્તિમાં ૯૮ ફરમા એટલે ૭૮૪ પૃષ્ઠો હતાં ત્યાં આ આવૃત્તિમાં લગભગ ૧૨૦ ફરમા એટલે એટલે ૯૬૦ પૃષ્ઠો થયેલાં છે; પુઠું પાક સખજ હોઈતું ઘણું મનોહર સુશોભિત અને આકર્ષક બંધણીનું સખવામાં આવ્યું છે. તેમ છતાં મગના ભાવ મરી માદક તેની હિમ્મત—પ્રથમથી નામ તોંધાવી રૂપૈયા મોકલી આપનાર પાસેથી માત્ર રૂ. ૪-૪-૦ સવાચાર લેવામાં આવશે. તે ઉપરાંત બાર પ્રતો લેનારને એક પ્રત વધારાની મળશે.

ચોક્કસ તથા પેકીંગ—પુસ્તક કદમાં મોટું અને પુઠું પાક યવાથી ચેસ્ટેજ અને પેકીંગના બાર આના તે ઉપરાંત આપવા પડશે. પરન્તુ ન્યાં ફેલે રેલરોની સવડ હશે અને આદક બનાર જુડસ અગર પાસંથી પોતાના ખરચે મં આવશે તેમને ફેરક પ્રત દીઠ માત્ર બે આના પેકીંગ મજૂરીના વધારે આપવા પડશે અને બાંડલ પાસં અગર જુડસમાં આદકના ખર્ચે મોકલવામાં આવશે.

નમુનાનાં પેજ—ડીક્ષનેરીનું ખરે સ્વરૂપ લક્ષમાં આવે તેથી છપાઈ ગયેલા શબ્દોમાંથી એક પેજ છુટાછવાયા શબ્દોનું અને એક પેજ આજી આ સાથે આપવામાં આવ્યું છે. સફાઈ અને સફેદીમાં નામીથી પુનાની ધી ડકેન પેપરમીલના રેલેશી કાગળમાં સદર ડીક્ષનેરી છપાવેલી છે અને તેજ કાગળ ઉપર આ હેંડબીટ કાઢવામાં આવેલું છે.

તા. ૩૧ મી ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૨ સુધીજ આ બાવમી ડીક્ષનેરી મળશે. પાછળથી તેની કિમત રૂ. ૬-૪-૦ રહેશે. ડીક્ષનેરી જેને તેને ઓગસ્ટ આખા કે સપ્ટેમ્બરની સરખાતમાં મળી જવા સંભવ છે.

તા. ૧૬-૭-૩૨.
તાલાવસાની પોળ-સાંકીશરી
અમદાવાદ.

Vithalrai G. Vyas.
Shankerbhai G. Patel.

Back, (अङ्क) n. The upper part in animals- and the hinder part in men: पीठ; पुच्छ; वासि; अ-
र्रो. 2. A broad high ridge; शिखर. 3. The out-
ward or upper part of a thing: पाछवा भाग;
पीठ; पुच्छ; अङ्क. 4. The hinder part: नीचेको
पृष्ठ भाग. 5. The part out of sight; अदृश्य भाग;
भीष्म भाग-छोटा. 6. The thick and strong part
of a cutting tool: कापवाना दृढियारना छपरना
अङ्क भाग; अङ्कभाग; पीठ; पृष्ठ. B. & edg. to cut;
सं'पु' रीते. Behind the b.: पुच्छ; पाछवा; परछि. On
one's b.: चतु, छतु. To break the b. of: सजिदीन
को. To cast behind the b.: भुङ्गी नहु; दूरकार न
गुणवी. To lie on b.: छतुपाद-चतु राउ. To see
the b. of: पाप काटहु; सट्टे पाछिमे अस काटनी. To
turn the b.: पीठ टोपनी; पाछा ફરु; पुच्छ करनी.
To turn the b. on one: छपरनी छ अम रतीकारहु.
To turn the b. on one: धिकारहु; छुठकारहु; द-
छाउहु; अपचछुना करनी. adv. To the place from
which one came: पाछा ફरीने. 2. To a former
state or condition: असवरी रिथति अ; छदा तेभना
तेम. 3. Away from contact: पाछु; प्रति. 4. Behi-
nd: पुच्छ; पछाउ; वासि. 5. Away from the pre-
sent: पाछा; वासि. 6. Again; in return: पाछा
ફरीने. 7. In arrears: गद्दी अयेहु. 8. To mount:
रुआरी करवी; अटहु; उपर भेसहु. 2. To support:
मद आपवी; छेनन आपहु; टो आपवा; मद कर-
वी; पुछि आपवी. 3. To cause to recede: पाछा
छावहु; पाछा असेहु. 4. To make a back for:
पुच्छ करहु-अछावहु. 5. To write upon the back of;
to endorse: शीरा करवे; नवी दये वणहु. 6. To bet
on the success of: नीदने इ यो-अतसे अम सरद
अछवी; छोड को. 7. To adjoin behind: पाछा छो-
दम आवी रहेहु. To b. out: पाछा छहु; असहु;
त्यनहु; न पछहु; नीकणी-छट्टी नहु. To b. up:
छपराण' देहु; सहाय करवी; मद को. To b.
out of: मन अछहु; मन छछावहु; दनहु. 8. To move
back: पाछा छहु; पाछा पडु. a. Remoter: पछेवाहु.
2. Backward in direction: वणहु; पाछु ફरु
Cast, (कर) vt. (imp: : pp. cast.) To fling:
ફेंकहु. 2. To direct or turn, as the eyes: नवर-
आप फेरवी. 3. To drop: नांअहु; वेरहु; चावहु. 4.
(a) To throw down as in wrestling: दसवहु;
पाटहु. (b) To condemn: छवु पाटहु; अपराधी-
दोषित दसवहु. 5. To throw up: उठु' को; गद्दी देहु.
9. To bring forth prematurely: अचुरे नहुहु.
7. To compute: गणुहु; नकी को; अलतरी को. 8. To
contrive; to plan: योचना छरवी; योनुहु; दसवहु.
9. To defeat, in a law-suit: दावे विरुद्ध छतरवे-
को. 10. To overbalance: दयावावी नांअहु; नभावहु.
11. To found: भीषापी घाट पाटवा-अनाववा. 12.
To distribute or allot, as the parts of a
play among actors: वट्टे-वी आपहु; भाग आपहु;
बेसाधारिने बेसा वट्टे-वी आपव. To c. anchor:

(वहाल) अङ्क. To c. a shot: नाज पाडी नाजवे.
To c. a side: देदि भुङ्गु; दद अरुहु; भली नांअहु. To
be c. in damages: अर्थ' भाये पडुहु. To c. down:
वाइथवी अ'भाइ थोर वट्टे-उछाई नहु. To c. down,
to defect: नदीनांअ को. To c. on one's lot with:
छोदना नसीजमां लाग देवे. To c. one's side: नां-
अवी. To c. one's self on or upon, to yield: सामना
जोलाभां माथु भुङ्गु. To c. young: कसुवाचद धरवी;
अचुरे नहुहु-नहु. To c. a nativity: नर-भाइ
को. To c. eyes on: नवर-देभरे-नपास राखनी. To
c. the water, to examine urine: भूत-वेराध
दपासवे. To c. up: अलुहु; गलुना को. To c. in
one's teeth: गेहु देहु; सामो नदभिताइ नया
आपवे. 2. To shape in a mould: घाट छारवे-
ना घाट यवे-पट्टेवा-पट्टेवा-अ'धावे. 2. To vomit:
अडहु; नांअहु. 3. To turn or revolve in the
mund; to plan: मनमां योलायां को; पारहु; योनुहु.
4. To warp: to become twisted out of shape
नांअु यहु; वणी नहु; अमगाहु नहु. To c. about
for शोधवा ફાંફાં मारु; अमतेम जेलाभां अचहु.
n. A throw: नांअु-इ'अहु ते-अ'छुप; छेप. 2. The thing
thrown: ફેલી थोर वरु-प'छ' 3. The act of
casting in a mould: भीषाभां पारहु ते; (पाटु) अ-
रा. 4. Form; mien; appearance: दिआव; शिख; 3 प;
घाट; सुद्ध; आकार; शिख; अट्टे; राको; दन; छटा. 5. A
chance; opportunity: लाभ; त; स'पि; योख अ'म.
The last c. the last effort; the last chance
छोरी दाव. 6. The distance through which any-
thing is thrown: गेहु ફેલી वरु छेरी दूर नव
ते-अ'पि; छेहु; अंतर. 7. A tinge; a shadow: नवी
पास. 8. Assignment of parts in a play to
actors: नाकमां बेसनी वट्टे-अलुछेने शुंयु बेसा अ-
वना ते नकी करु' ते. 9. A flight of hawks:
अकी वजते छटां अम. 10. A motion or turn,
as of the eye; glance; squint: आंअ; नव;
अस. 11. Contrivance; plan: युक्ति.
Face, (फिस) n. ([facs, face.]) The front part
or surface: उपडे-मोअरना भाग; सपाडी. 2. The
front: मोहु; आलु; मुख. 3. The principal flat
surface of a part: मोहु पायु सागरी मुख पट्टी
सपाडी. 4. Outside appearance; look: शिख; अट्टे;
आइति; शिख. 5. Visage, as countenance: मोहु,
वदन; आनन. 6. Cast of features; look; air: दसव;
शो-आइति. To make faces at: गुला पासवा.
To fly in the f. of, to defy, to frown: सामा व-
हु; छर जीवरी. 7. Boldness; दिभत; घुघटा. 8. Pre-
sence: अलुति: समझ; वजत; अम. Face to face:
अट्टे-अट्टे; सामे भेदि; अम; समझ. To set the f.
against: सामा पडु. 9. To re-n: सामा वहु; अम-
वहु; भाणहु. 2. To stand with the front towards:
सामा पडुहु-आवहु; स-मुख दोहु. 4. To line the al-
gebra: शिख पासवी. 5. To carry a false appearan-
ce: दोख को. 2. To turn the f. at मोदिं वहु; तदु ફેરु:

Tactical, (ટેક્ટિકલ) *a.* Relating to the art of military and naval tactics: સેનાચર્યાના કલાચત-બ્યુટસ'બ'ધી.

Tactician, (ટેક્ટિશિયન) *n.* One versed in tactics: કલાચરી માણસ; બ્યુટરચનાકુશલ; શુક્તિ કરનાર; સેનાની; ખેલાડી; પેસી; લઈના દાવપેચ જાણનાર.

Tactics, (ટેક્ટિક્સ) *n.* [Gr. *tasso*, I arrange.] The art of disposing military and naval forces in order, in time of war: કલાચત; બ્યુટ-ચેનચર્યાના વિદ્યા; દાવપેચ.

Tactile, (ટેક્ટાઇલ) *n.* [L. *tango*, I touch.] Relating to organs or the sense of touch: સ્પર્શ કરવા જેવું; સ્પર્શનીય.

Taction, (ટેકશન) *n.* [L. *tango*, I touch.] Touch; contact: સ્પર્શ; સંબંધ.

Tactful, (ટેકટ્યુઅલ) *a.* Derived from touch: સ્પર્શરૂપ; સ્પર્શમુક્ત; સ્પર્શી યજેલું-અણુએલું.

Tadpole, (ટેડપોલ) *n.* The first state of a toad after spawn: દેડકાનું કુમળું બચ્ચું.

Taffrail, (ટેફરેઇલ) *n.* The upper part of a Tafferel, ship's stern: રણસોના ઉપરના ભાગ.

Tag, (ટેગ) *n.* A direction card or label: સરનામું લખવાની કાતી-ચોટી. 2. The end or catchword of an actor's speech: એક પાત્રના બોલવાના છેલ્લા શબ્દ. 3. The rabble: તોફાની રોળી; હામણ લામણ. 4. A sheep of the first year: પહેલા વર્ષનું ઘેડું. 5. A game: સતેશીઉ; હાલીયા થોડાડા. To fit with a tag; to fasten: નેડવું; થાડી લગાડવી.

Tail, (ટેઇલ) *n.* Limitation; abridgment: કોઇ અ-મુકવારસને અમિકત મળે એવો પ્રતિબંધ; પ્રતિબંધના. *Estate in t.*: સપ્રતિબંધ હાય-મિકત.

Tail, (ટેઇલ) *n.* The appendage at the back-bone of an animal: પૂંઠ; પૂંછડું. 2. The hinder part of anything: પછે ભાગ; પીઠ; છેડા. 3. A rati-
tine: પરિવન; રસાલો. 4. The strips at the end of a bandage: પાટાની કરી. 5. The bottom; the lower part: બેઠ; બેસણી. 6. The reverse of a coin: સિકાના પાછો ભાગ. **T. of a lock**, the lower end or entrance into the pond: તળાવમાં નવાનો માર્ગ. **T. spindle**: સંધાયની તાડ. **To turn t.**, to run away: નાશી જવું; ઉછી પૂંછડીએ ભાગવું. **tt.** To follow or hang to, like a tail: પૂંછડાની માંડક દેડકાનું. **tri.** (Arch.) To hold by the end: ઉછેરી મજબૂત કરી લેવું.

Tailor, (ટેઇર) *n.* One who makes man's garment: દરજ; સઘ; પેશદ્દી.

Tailor-bird, (ટેઇર-બર્ડ) *n.* A kind of singing bird: સુચીવ; સુગરી; ચીચડ.

Taint, (ટેન્ડ) *v.* [L. *tingo*, I dye.] To imbue or impregnate, with something extraneous: (કશાને) ખાદો પાસ-રંગ ખેસાડવો; ચેપ લગાડવો. 2.

To corrupt: બગાડવું; માં વિકાર પેસાડવો; દોહી-અ-ચળ થઈ જવું. 3. To stain; to sully; to tarnish: ને કલંક-અણ-રૂપણ-કાળી દોહી-અ-ચ લગાડવો. *vi.* To be corrupted: માં દેરવવું; બગાડવા માંડવું. 2. To be affected with incipient putrefactions: માં પાસ ખેસવો. *n.* Tincture; hue: પાસ; રંગ; ચેપ; વિકાર. 2. Stain; spot: કાળો રાગ; કલંક; અણ.

Taintless, (ટેન્ડલેસ) *a.* Free from taint: pure: દોષ રહિત; નિઃકલંક; શુદ્ધ; ચીખ્ખું; સાદું; પાક.

Take, (ટેક) *vt.* To lay hold of; to grasp: લેવું; ઝડપી કરવું; પકડવું. 2. To capture: પકડવું; ઝલવું; તાણે કરવું; સર કરવું. 3. To copy; to delineate; to picture: લેવું; ઉતારવું; ચિત્ર-અર્પી ઉતારવી. 4. To lead: દોરી લઈ જવું. 5. To remove; to withdraw (with from): કાઢી લેવું; બાદ કરવું. 6. To partake of; to swallow: લેવું; ખાવાનું કાઢવું; પાન કરવું. 7. To admit; to accept: માનવું; કબજા રાખવું. 8. To come upon or befall: સપડાવવું; અપહાસમાં લેવું; હાવ-અપાટ દોડમાં લેવું. 9. To captivate: નું ચિત્ત ચોરવું; છુટ્ટી નાંખવી; લોભાવવું; મન હરી લેવું; ખુશખુશ કરી લેવું. 10. To choose; to betake one's self to (a course, &c.): પસંદ કરવું; નો આધાર-આશ્રય પકડવો. 11. To demand: ને માં લાગવું; માં જવું; ને નેડવું; માં જરૂર પડવી. 12. To admit: દખલ કરવું; સામેલ ગણવું. 13. To allow: અપૂર્ણ રાખવું; માન્ય-મંજૂર કરવું. 14. To suppose: જાણવું; સમજવું. 15. To bear without resentment: મનમાં ન લાવવું; માંડ ન લગાડવું; અમલું; સંખલું. 16. To view or regard: લેવું; વિચારી લેવું. 17. To receive or submit to: લેવું; ધારણ કરવું; નું આવવું; ઉપર પડવું-ઉતારવું. **To t. advantage of**: નો લાભ લેવો; જવા-ચૂકવા ન હેવું; પોતાનો સ્વાર્થ સાધવો; લાજ નવા ન હેવો. **To t. aim**, to aim: તાકડું; નિશાન માંડવું; લક્ષ સાધવું. **To t. along**, to lead: દોરી લઈ જવું; તેડી-લેઇ-કચકીને લેઈ જવું. **To t. air**, to become known: ખબાર પડી જવું; ઉઘાડું-અચાક-અચક થવું; નહર થઈ જવું. **To t. arms**, to commence war: લડાઈ શરૂ કરવું; દેહાઈ કરવા બહાર પડવું. **To t. away**, to carry off; to remove: ધીનવી-છુંડી લેવું; લેઈ લેવું; ઉઘાડવું; ઉઠારી દેવું; કાઢી નાંખવું. **To t. breath**, to refresh one's self: આરામ લેવો; થો-ભડું; આસ-દમ ખાવો. **To t. care of** or for: સંભાળ લેવી; સાંભળવું; જોવું; સમાવવું; સાચવવું; ની બરદાસ રાખવી; ની ફિકર-કાળજી-નિયેજાની રાખવી. **To t. down**: લખી લેવું; નોંધવું; કશા ઉપરથી ઉઠારી લેવું. 2. To reduce: નીચે ઉતારવું. 3. To swallow: ગળી જવું. **To t. effect**, to be efficacious: નો શુભ-અસર લાગવી-યરી; અમલમાં આવવું-લાગવો; લાગુ થવું. **To t. heart**: હિંમત ધરવી; હિંમત પકડવી; પોતાની સહિત વિષે બેસી પડવો. **To t. heed**, to be cautious: સાવચ-સાવચેત-દોરીયાર રહેવું. **To t. heed**, to attend to with care: સંભાળથી ધ્યાન અપવું;

Back, (बै) n. The upper part in animals and the hinder part in men: पीठ; पृष्ठादि; पृष्ठ. 2. A broad high ridge; शिखर. 3. The outward or upper part of a thing: पृष्ठो भाग; पीठ; पृष्ठ; पृष्ठ भाग. 4. The hinder part: पीठ; पृष्ठ भाग. 5. The part out of sight: अपरिचक्षित; पीठ भाग. 6. The thick and strong part of a cutting tool: अग्रजाला दक्षिणार्धे इष्यते नक्षी भाग; नक्षी भाग; पीठ; पृष्ठ. b. & c. edge; नक्षी; अग्रजाला. Behind the b. पुष्ठ; पृष्ठ; पृष्ठ. On one's b. चतुर्ध, चतुर्ध. To break the b. of: सक्षिणी १०. To cast behind the b. अक्षी १०; चतुर्ध १०. To lie on b.: चतुर्ध-चतुर्ध. To see the b. of: पृष्ठ भाग; अक्षी पृष्ठ भाग. To turn the b. to one: अक्षी १० अक्षी १०. To turn the b. on one: सक्षिणी १०; चतुर्ध १०; अक्षी १०. To the place from which one comes: पीठ. 2. To a former state or condition: अक्षी १०. To the present: पृष्ठ; पृष्ठ भाग. 3. Away from the present: पृष्ठ; पृष्ठ भाग. 4. Behind: पुष्ठ; पृष्ठ भाग. 5. Again; in return: पृष्ठ १०. 6. In arrears: अक्षी १०. 7. To mount: चतुर्ध १०. 8. To support: अक्षी १०. 9. To turn to: चतुर्ध १०. 10. To make a back for: पुष्ठ १०. 11. To write upon the back of; to endorse: पीठ १०. 12. To bet on the success of: पीठ १०. 13. To adjoint behind: पीठ १०. 14. To b. out: पीठ १०. 15. To b. out of: पीठ १०. 16. To b. out of: पीठ १०. 17. To b. out of: पीठ १०. 18. To b. out of: पीठ १०. 19. To b. out of: पीठ १०. 20. To b. out of: पीठ १०. 21. To b. out of: पीठ १०. 22. To b. out of: पीठ १०. 23. To b. out of: पीठ १०. 24. To b. out of: पीठ १०. 25. To b. out of: पीठ १०. 26. To b. out of: पीठ १०. 27. To b. out of: पीठ १०. 28. To b. out of: पीठ १०. 29. To b. out of: पीठ १०. 30. To b. out of: पीठ १०. 31. To b. out of: पीठ १०. 32. To b. out of: पीठ १०. 33. To b. out of: पीठ १०. 34. To b. out of: पीठ १०. 35. To b. out of: पीठ १०. 36. To b. out of: पीठ १०. 37. To b. out of: पीठ १०. 38. To b. out of: पीठ १०. 39. To b. out of: पीठ १०. 40. To b. out of: पीठ १०. 41. To b. out of: पीठ १०. 42. To b. out of: पीठ १०. 43. To b. out of: पीठ १०. 44. To b. out of: पीठ १०. 45. To b. out of: पीठ १०. 46. To b. out of: पीठ १०. 47. To b. out of: पीठ १०. 48. To b. out of: पीठ १०. 49. To b. out of: पीठ १०. 50. To b. out of: पीठ १०. 51. To b. out of: पीठ १०. 52. To b. out of: पीठ १०. 53. To b. out of: पीठ १०. 54. To b. out of: पीठ १०. 55. To b. out of: पीठ १०. 56. To b. out of: पीठ १०. 57. To b. out of: पीठ १०. 58. To b. out of: पीठ १०. 59. To b. out of: पीठ १०. 60. To b. out of: पीठ १०. 61. To b. out of: पीठ १०. 62. To b. out of: पीठ १०. 63. To b. out of: पीठ १०. 64. To b. out of: पीठ १०. 65. To b. out of: पीठ १०. 66. To b. out of: पीठ १०. 67. To b. out of: पीठ १०. 68. To b. out of: पीठ १०. 69. To b. out of: पीठ १०. 70. To b. out of: पीठ १०. 71. To b. out of: पीठ १०. 72. To b. out of: पीठ १०. 73. To b. out of: पीठ १०. 74. To b. out of: पीठ १०. 75. To b. out of: पीठ १०. 76. To b. out of: पीठ १०. 77. To b. out of: पीठ १०. 78. To b. out of: पीठ १०. 79. To b. out of: पीठ १०. 80. To b. out of: पीठ १०. 81. To b. out of: पीठ १०. 82. To b. out of: पीठ १०. 83. To b. out of: पीठ १०. 84. To b. out of: पीठ १०. 85. To b. out of: पीठ १०. 86. To b. out of: पीठ १०. 87. To b. out of: पीठ १०. 88. To b. out of: पीठ १०. 89. To b. out of: पीठ १०. 90. To b. out of: पीठ १०. 91. To b. out of: पीठ १०. 92. To b. out of: पीठ १०. 93. To b. out of: पीठ १०. 94. To b. out of: पीठ १०. 95. To b. out of: पीठ १०. 96. To b. out of: पीठ १०. 97. To b. out of: पीठ १०. 98. To b. out of: पीठ १०. 99. To b. out of: पीठ १०. 100. To b. out of: पीठ १०. 101. To b. out of: पीठ १०. 102. To b. out of: पीठ १०. 103. To b. out of: पीठ १०. 104. To b. out of: पीठ १०. 105. To b. out of: पीठ १०. 106. To b. out of: पीठ १०. 107. To b. out of: पीठ १०. 108. To b. out of: पीठ १०. 109. To b. out of: पीठ १०. 110. To b. out of: पीठ १०. 111. To b. out of: पीठ १०. 112. To b. out of: पीठ १०. 113. To b. out of: पीठ १०. 114. To b. out of: पीठ १०. 115. To b. out of: पीठ १०. 116. To b. out of: पीठ १०. 117. To b. out of: पीठ १०. 118. To b. out of: पीठ १०. 119. To b. out of: पीठ १०. 120. To b. out of: पीठ १०. 121. To b. out of: पीठ १०. 122. To b. out of: पीठ १०. 123. To b. out of: पीठ १०. 124. To b. out of: पीठ १०. 125. To b. out of: पीठ १०. 126. To b. out of: पीठ १०. 127. To b. out of: पीठ १०. 128. To b. out of: पीठ १०. 129. To b. out of: पीठ १०. 130. To b. out of: पीठ १०. 131. To b. out of: पीठ १०. 132. To b. out of: पीठ १०. 133. To b. out of: पीठ १०. 134. To b. out of: पीठ १०. 135. To b. out of: पीठ १०. 136. To b. out of: पीठ १०. 137. To b. out of: पीठ १०. 138. To b. out of: पीठ १०. 139. To b. out of: पीठ १०. 140. To b. out of: पीठ १०. 141. To b. out of: पीठ १०. 142. To b. out of: पीठ १०. 143. To b. out of: पीठ १०. 144. To b. out of: पीठ १०. 145. To b. out of: पीठ १०. 146. To b. out of: पीठ १०. 147. To b. out of: पीठ १०. 148. To b. out of: पीठ १०. 149. To b. out of: पीठ १०. 150. To b. out of: पीठ १०. 151. To b. out of: पीठ १०. 152. To b. out of: पीठ १०. 153. To b. out of: पीठ १०. 154. To b. out of: पीठ १०. 155. To b. out of: पीठ १०. 156. To b. out of: पीठ १०. 157. To b. out of: पीठ १०. 158. To b. out of: पीठ १०. 159. To b. out of: पीठ १०. 160. To b. out of: पीठ १०. 161. To b. out of: पीठ १०. 162. To b. out of: पीठ १०. 163. To b. out of: पीठ १०. 164. To b. out of: पीठ १०. 165. To b. out of: पीठ १०. 166. To b. out of: पीठ १०. 167. To b. out of: पीठ १०. 168. To b. out of: पीठ १०. 169. To b. out of: पीठ १०. 170. To b. out of: पीठ १०. 171. To b. out of: पीठ १०. 172. To b. out of: पीठ १०. 173. To b. out of: पीठ १०. 174. To b. out of: पीठ १०. 175. To b. out of: पीठ १०. 176. To b. out of: पीठ १०. 177. To b. out of: पीठ १०. 178. To b. out of: पीठ १०. 179. To b. out of: पीठ १०. 180. To b. out of: पीठ १०. 181. To b. out of: पीठ १०. 182. To b. out of: पीठ १०. 183. To b. out of: पीठ १०. 184. To b. out of: पीठ १०. 185. To b. out of: पीठ १०. 186. To b. out of: पीठ १०. 187. To b. out of: पीठ १०. 188. To b. out of: पीठ १०. 189. To b. out of: पीठ १०. 190. To b. out of: पीठ १०. 191. To b. out of: पीठ १०. 192. To b. out of: पीठ १०. 193. To b. out of: पीठ १०. 194. To b. out of: पीठ १०. 195. To b. out of: पीठ १०. 196. To b. out of: पीठ १०. 197. To b. out of: पीठ १०. 198. To b. out of: पीठ १०. 199. To b. out of: पीठ १०. 200. To b. out of: पीठ १०. 201. To b. out of: पीठ १०. 202. To b. out of:

[illegible]

કુલછાળ

સામયિક સાહિત્યનું સાપ્તાહિક

- ૧. જોના કોઈપણ એક જુઓ અને સહિત્યના કોઈપણ અકવાડિક સાથે સરખાવો.
 - ૨. જોના ચાર અંકો લેવા કરીને કોઈપણ માસિક સાથે સરખાવો.
 - ૩. જોના તેર અંકોની કદાચ ૧૧ રૂપિયાની કિંમતના કોઈપણ પુસ્તક સાથે સરખાવો.
- પછી તમારે આજો વિચાર કરવાપણું રહેશે જ નહિ.

પરવરતે અર્થે જે શિષ્ટ સાહિત્ય જ વાંચવું હોય તે 'કુલછાળ'ના ગ્રાહક થાઓ.

વાર્ષિક લવાજમ હિંદમાં રૂ. ૫) પરદેશોમાં રૂ. ૮) અથવા શિ. ૧૨

કુલછાળ કાર્યાલય : રાણપુર (B.S.Ry.)

'કુલછાળ'નું પહેલા
વર્ષનું હોટું પુસ્તક

સત્યની શોધમાં

લેખક : શ્રી યુ ત
અચર્યદ મેથાણી

એક વાર વાંચવું શરુ
કર્યા પછી પૂરું કર્યા
વિના હાથમાંથી છોડવું
ગમે નહિ એવું આકર્ષક
આ પુસ્તકનું વસ્તુ છે,
અને એવી જ મનોહર
શૈલીમાં તે રજૂ થયું છે.

જુજરાતી નવલકથાના
સાહિત્યમાં આ પ્રકારનું
પુસ્તક આ પહેલું જ છે.
૨૧૦ પાનાં; કાંડમોડેનું
નિરંગી ચિત્રવળું પૂરું.
કિંમત માત્ર ૧ રૂપિયા
ટપાલ ખર્ચે ૦-૩-૦ જુડે

કુમાર

આવતી કાલનાં નાગરિકોનું માસિક

આવણું ૧૦૪૧૬૮૮
તંત્રી રવિશંકર શાવળ

વીરપક્ષી અંક

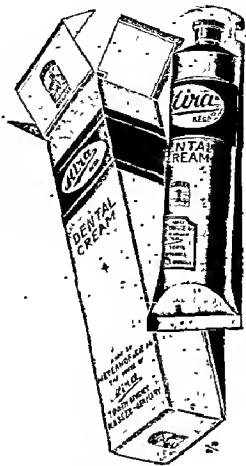
પૂઠું	ફેરિયા - કુંદન
સર્પાવિને આરે ચિત્રમાર - રવિસંકર ચંડિયા ત્રિવેદી મુખ્યમિત્ર	
મીન	દેસાજી પરમાર ૪૦૧
વીરા કિનાર	૪૦૨
મેલી પૂન (મળ્ય)	પ્રદીપાદ શરિયા ૪૦૫
કિરી (વાર્તા)	'માઝ' ૪૦૬
જીવનસહરી	ચિત્રમાર - કનુ દેસાઈ ૪૦૮
સારનાયનો બુલ્લ ગદ્ય (ફેરિયા)	પંચાભુભાઈ વારા ૪૦૯
સ્મરણ (મળ્ય)	તપસુભ બટ્ટ ૪૦૯
ચિત્રસલ	કુબાજી હરિ મનોહર ૪૧૨
તેજના સિંહાસનો (મળ્ય)	ઈન્દુલાલ ગાંધી ૪૧૩
સુશૈલ્ય (મળ્ય)	રતિલાલ શુક્લ ૪૧૫
સુશૈલ્ય	" "
ઝાયાછળી	નેમાર કરનાર - જનમોહન ચિત્રી ૪૧૬
રીસામણી (વાર્તા)	રતિલાલ પ્રેમસંકર બટ્ટ ૪૨૧
પંખી	'રત્નપિંધિ' ૪૨૪
ફેરિયાફરી દરીશાઈનું પરિણામ	૪૨૬
ગરબન જમાવો	૪૨૭
ગોરાક બધેડાં	(બાળચિત્રમાર) ચિત્રુભાઈ ૪૨૮
મણુ બણે કિલ્લો ટકાવી રાખ્યો	" ૪૨૮
મેધસળી (બાલકાવ્ય)	દેસાજી પરમાર ૪૨૯
માહુકરી	૪૩૦
ઉલ્લુ પાનું	૪૩૦

તંત્રી રવિસંકર રાવળ; સુદક-પ્રેકાશક બહુભાઈ પી. રાવત,
કુમાર પ્રિન્ટરી-કુમાર કાવોલય, ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ.

“કુમાર”માં પ્રગટ થતા કોષ્ટકો લખાણ, ચિત્ર
કે ફેરિયાફરીનો ઉપયોગ કૌપીરાઈટની રૂએ તંત્રીની
પરવાનગી વિના કોષ્ટકથી થઈ શકે નહિ. તેમ
કરનાર તેને માટે જવાબદાર તથા જોખમદાર ગણાયો.

“કુમાર”નું વાર્ષિક લગભગ, આ વર્ષ પૂરતું વાર્ષિક રૂ. ૮
(પરદેશના ૧૫ રિ.) માફકો વર્ષની સરવાળાથી (નન-સુચારીથી)
જ નોંધાયે છે અને માફક થનારને પાછલા વર્ષા યાદે મળશે.

મુખાઈના એજન્ટ: સી. જમનાદાસની કં. પ્રિન્સેસ રીટીડ;
તથા આર. સોની કંપની પ્રિન્સેસ રીટીડ, મુંબઈ-૨
પ્રાદેર બમ્બર માટેના મુખાઈ ખાતેના સેલ એજન્ટ-
મેસર્સ-રાવળ બપ્પાઈ, મુળજ નેહા બિલ્ડિંગ, પ્રિન્સેસ રીટીડ.

દાંતનો સાચો દોસ્ત

મીરા

ડેન્ટલ ક્રીમ

આજ વાપર્યું કે રોજ વાપરવાના

મીરા દુપક્ષ સાથે મીરા ડેન્ટલ ક્રીમ વપારો
એટલે તમારે દાંતની કાળજી જ કરવી નહિ પડે

ટી. એમ. ઠાકોરની કંપની

ચર્ચિંગ રીટીડ - કોટ - મુંબઈ-૨

Vinglender CAMERAS & LENSES

ફાંગલેન્ડર

લેન્સ ઝ

અને ફોટોગ્રાફિક સાધનો

ઈ.સ. ૧૯૫૬ થી ૧૯૩૧ સુધીનાં ૧૯૫ વર્ષના વિશાળ
જર્મન અનુભવ અને વૈજ્ઞાનિક શોધનાં પરિણામ રૂપ છે.

ઈ.સ. ૧૮૪૦માં અદ્ભુત પેટન્ટવાલ લેન્સ F/૩.૭ની શોધ
કરી-ફોટોગ્રાફિક સાધનોમાં કિંમતી ઉમેરો કર્યો ઉપરાંત

ફાંગ્લેન્ડર F/૬.૩ ફોકલીનીયર ડગલ F/૬.૩ સ્કોપાર F/૪.૫ હેલીયાર F/૪.૫ અને F/૩.૫
સુનીવર્સલ હેલીયાર F/૪.૫ અને હેલીઓ સ્ટીમેટ F/૨.૫ લેન્સ ણનાવ્યા છે.

શિખાઉ તેમજ અનુભવી ધંધાદારીઓને લગ્ય કલાત્મક કૃતિઓ સર્જવામાં ફાંગલેન્ડર સાધનોએ
અજોડ મદદ આપી છે. અણધાર્યો ઉત્તમ કામ તૈયાર કરવામાં આ સાધનો ખેતમૂત
છે. ફોટોગ્રાફીના ક્ષેત્રમાં ફાંગલેન્ડર યાત્રાવાટો પ્રવૃત્તાશ જેવી છે. નાનાં મોટાં ચિત્રો આપે
તેવા સંપૂર્ણાંધ જાતના રોલફિલ્મ અને પ્લેટ-ફિલ્મપેક કંમેરાઓ, વ્યુ મેગ્નીફાયર્સ, ચલો
ફિલ્મ અને વિવિધ જાતના લેન્સીઝ શિખાઉ તેમજ ધંધાદારીઓને જોઈતી ફત્તેહ અપાવે છે.

આ સાધનોની સંપૂર્ણ વિગતવાર માહિતીવાળા
સચિત્ર કેટલોગ અને પ્રાઇસલિસ્ટ મારે લખો :

શેરીંગ-કાલ્પન (ઈન્ડિયા) લિ.

સુસુકે ગિલ્ડિંગ - હોર્નગી રોડ - પો. બોક્સ નં. ૬૮૩ મુંબઈ-૨

અથવા જાધા જાણીતા ફોટોગ્રાફિક સામાનની વહેપાનીઓ

મૌન

મૌનનો મહિમા જેવોતેવો નથી. મૌનનો સંયમ જળશ છે. મૌન કાર્યશક્તિ સંઘરી રાખે છે અને તેને વંધારે પણ છે. મૌનના સેવનાર તે મુનિ. મહાત્મા ગાંધીજીનો અઠવાડિયે એક મૌનવાર જાણીતો છે.

મૌનમાં વ્યવસ્થિત સુંદર વિકાસ રહ્યો છે. વનસ્પતિ જીવે છે, વૃક્ષ ફૂટે છે, સૂર્ય ચંદ્ર અને તારા જીગીને આથમે છે, મૌનમાં કોઈ કશો ઘોંઘાટ કરતું નથી.

કુદરતનો મંત્ર મૌન હોય એમ લાગે છે. આકાશનો તો સ્વભાવ જ જાણે મૌન છે.

મૌન સર્વોત્તમ વાણી છે. જે સિદ્ધિ ઘણીવાર વાણીથી ન મળે તે મૌનથી અવશ્ય મળે છે.

મૌન ચિત્તને સ્થિર તથા શાન્ત કરે છે. મનુષ્યને અંતઃક્રિયા વાળે છે. ક્રેટલીકવાર મૌન મીઠો ટપકો પણ છે.

મૌન જોડે અખંડ મૌન નહિ. મૌન પાળનારની વાણી વિચારશીલ, ગંભીર અને સમર્થ બને છે.

દેવથી મૌન પાળતું સહેતું પડે છે. પછીથી મૌન સ્વાભાવિક બને છે. પરંતુ દુરેનિયાત મૌનપાલન વિકાસને અનુકૂળ નથી.

મનુષ્ય વાણીથી શોભે તે કરતાં મૌનથી વિશેષ શોભે છે.

દેશજી પરમાર

વી સે વર્ષના કા-
રનાસ પછી
અતેસ્તબર્ષે કિલાનાં વણ
પ્રખ્યાત વિખણવાદી-
ઓને આજે કોઈ બીજી
જગ્યાએ ખસેડવાના છે,
એવા સમાચાર સને
૧૬૦૪ના આકેડેમર મા-
સમાં આખા રશિયામાં
ચોનારકે વીજળી પેટે ફે-
લાઈ ગયા. આ ખબર
સાંભળી લોકો ચમકી
હિંચા. તેમની નવાઇનું
કારણ એ હતું કે એ કિ-
લામા જે જતા તે લાગે
જીવતાનીકળતા અને
એકરે જીવતા તે જીવનાં
છતાં શરેઆ જેવા જ ર-
હેતા. વાધની સમીપથી
પસાર થવું એ જેટલું
અસંભવ અને આશ્ચર્ય-
કારક છે તેટલું જ એ
જેલમાંથી જીવતાં પાછા
આવવાનું. હતું. આ કિ-
લાની જેલમાં વસતા કે-
દીઓની સ્થિતિ ઘણી જ
શોચનીય હતી. ત્યાં ગયા
પછી તેમનાં મગાંવદા-
લને મળવા તો શું પછ
પત્ર લેખવાની પણ છૂટ
નહોતી. તેઓ પર આ-
સલ બુદ્ધિ અને તાસ
શુભરવામાં આવતાં, જે-
ને પરિણામે અનેક કેદી-
ઓ તો ગાંડા બની જતા
અને સૈંકડા દુન્યવી મા-

ની આપવાત ફરી જીવનનો અંત આણતા; અને જે
કોઇ જીવતા રહેતા તેઓના શરીરમાંથી ચોપન, શક્તિ
અને તેજ એ નકોગાર સમા રથાનમાં દણાઇ જતાં.

તી, તરિયાર તરફ આંખે આખા જગતનું લક્ષ
ખેંચાયું છે. એક વખત સખામાં સખા દમનની
ચક્ષીમાં પોરતીએ એ દેશ સ્વતંત્રતાને સ્વાદ
ચાખી નવા જ પ્રકારની સમાજવ્યવસ્થાને અ-
ખરોશ દુનિયાને ફરી દેખાડવામાં આજે રોમાંચો
છે. સોવિયેટ સમ્રાટની છબીમા હેડેજ આજે એ
ભૂમિ પર સર્વત્ર સ્વાતંત્ર્યસૂરેનાં કિંમ્બો ફેલાઈ
રહ્યાં છે; ત્યાં, ખુબી ત્યાં સ્વતંત્રતા, ન્યાય,
સ્વામતા અને ભ્રાતૃભાવનાં વિજયદુંડુલિ વાગી
રહેલાં માતૃમ પટે છે: યુગનુંનાં બંધનો કિત
ભિત્ર થઈ ગયાં છે અને કેમ્પીસના બેદરે ભૂત-
કાળની સમૃદ્ધિ માર બની રહેલ છે આખા તરિયા-
નાં બળે કયા જ પત્રદાઈ મઈ છે કવિવર દાગોર
અને બર્નાડ શ્વે નેપા જગવિખ્યાત શિક્ષણસાક્ષી
અને સાહિત્યકારિને પણ એ અખરોશનો મોદદિ-
લીનાં અંજન અન્યાં છે. પર્વત આ સુદિ આજો-
આપ સદ્ગજમા નથી સરખાઈ, એ સ્વાત્ર પદ્મ
રશિયાનાં નરનારીઓએ જે અનુષમ ખલિગાન
ધરો છે એના જેક જગમાં શોધી નહિ નર
સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ મટે રશિયાએ હાથ ધરેલા
હયાયે સાથેઆપે સમંત ન હોઈએ, પર્વત એની
પદ્મજ એ આદરવેલ, જે દેશરિય તરફ છે તે
વડે તો કોઇ સુખ વધા વિના ન જ રહે. એવાં
મદાન નરનારીઓમાંની એક વીરાંમના તે

વીરા કિર્ગીઝ

એરી વર્ષ જેટલું લાંબું આયુષ્ય એણે દેશસેવાના
કાલેમાં સવત પેળેનું હાલે એ એરી વર્ષના આયુ-
ની સાદસકથાઓ—એ આદરવેલ, એ આગ-
ભાગ, એ જેલ, ફાંસીના માંચકાને બોડે કરવાનો
સામે લેતોએ એ પ્રસંગ, આનું ખૂબ કરવાનું મ થે
લોથેનું સાદસ, વર્ષોનો કારાવાસ,—એ જગ્યાં જો-
ટલાં તો રોમાંચક છે કે એ વાંચનાં થવાં જામાં
યાય. કારાવાસમાંથી મુક્ત થઇ એરી વર્ષની એ
શુદ્ધાએ પોતે “ક્રાંતિપ્રવીનાં જીવન સંભારણાં”
લખ્યાં છે. આજે રશિયન સાહિત્યમાં એ એક
અજબ બાત રાકેતો ક્યેય ગણાય છે. એ સંભા-
રણમાંથી સારનેલો સાર આ નીચે આપેલ છે.

ને ત્યાં વીરાનો જન્મ ૧૮૫૨ના જુનની ૨૪મી તારીખે
થયો હતો. ક્રાંતિવાદને પોતાના જીવનમાં ધોળાને પોળાર
આ મદાન સવારીએ જમનનેમું સારે રશિયામાં અગ્રી

એકેએ આવા લખેકર દા-
સવાસમાં પીસે વર્ષે રહી
જીવનાં પાછા આવવું એ
પ્રયત્ને તો મોટા આ-
શ્ચર્યની વાત હતી. સમા-
ચાર સંબંધનાં જ લો-
કોનાં રોએરોમાં કિલા
તરફ જતા લાગ્યાં, અને
જેરતેરોએ જે દેશમકતો-
ને લઇ જતાના દવાતેની
બંને બાબુએ જમા થઇ
ગયાં, એ કેદીઓમાં,
આપભોગની સતત ધારા
વદાવીવદાવીને દેશસેવા-
માં જેણે પોતાનું જીવન
નીનારી નાખ્યું હતું એ-
ની એક વીરાંમના વીરા
કિર્ગીઝ પણ હતી.

વીરા કિર્ગીઝ પરિ-
વાર કૃતી અને સંપત્તિ
મોલ હતો. એના પૂર્વ-
જનેએ ઉચ્ચ લોકકી હો-
દાઓ પર રહી રશિયાના
ખારની સાદી મેલ ફરી
હતી. એના દાસ ૧૮૧૨
ના સમયના પ્રખ્યાત જ-
નરોમાંના એક હતો.
એના પિતા નિકોલાઇ
એલેક્ઝાન્ડરોવિચ જગજ-
ખાતાનાં અમલદાર હતા,
પર્વત પાછળથી ને એ
નોકરી છોડી સ્વતંત્ર ક-
ર્મથી રહેતા: કમનમાં
એમની મોટી જોખન-
દારી હતી. એની માતા
પણ જ કાર્યદક્ષ અને સુ-
સૌલ મણાતી. એ ફક્તી-

કોરડો વાગતો હતો. ચારે-પાળુ યુવામી, અને બધ-
ત્રાસનું પ્રતાપરણુ દેલાઓનું હતું. સ્વતંત્રતાને દમ
ખેંચવા જેટલી રશિયાને છૂટ નહોતી. બહેન-ભાઇ-
ઓના પરિવારમાં એ સૌથી મોટી હતી. એની-બહેન
લીલીઆ ક્રાંતિકારી દળની સભ્ય હોઇ એ દળમાં કામ
કરવા માટે એને જીવનભર પૂર્વ સાધ્યશીરંચમાં દેશ-
નિકાલ કરવામાં આવી હતી. એને એક લાઇ પીટર
ખાણોમા ઇજનેર હતો. ખીન્ને લાઇ નિકોલાઈ સંગીત-
માં પ્રવીણ હતો, એટલું જ નહિ પણ નાટ્યકળાનો એ
આત્મસંદેશ ગણાતો. એને એક પીટર બહેન ઇજનેરનિયા
કરીને હતી. ઈ. ૧૮૮૦માં જારના મહેલમાં એક જીવ-
લેણ ધડાકો થયો, એના સંબંધમાં ઇજનેરનિયાને કેદ
કરી સાધ્યશીરંચના જંગલમાં ધણેલી દેવામાં આવી
હતી. આ બધામાં સર્વથી નાની બહેન આદ્યા કરીને
હતી. એ પણ હતું તો એ જ પરિવારનું પક્ષી..

જે 'જારનો' જીવ લેવાનું પીડું વીરાએ પુખ્ત વયે
ઝડપું હતું તે જ જારને પરણવાનાં સ્વપ્નાં એણે જ્ય-
પણમાં સેવેલાં. એની વાત સ્મૃત છે. એની મા પાસેથી
જારની કથક કથાઓ એણે સાંભળેલી. જારને જ્યારે
લક્ષ કરવું હોય ત્યારે આખા દેશમાંથી માથાપો-પો-
તાની શાલિકાઓને લઇને જોરડો જતા અને એમાં-
થી 'સાદ્યવાન' કંઈ જારની રાણી તરીકે પસંદ કરાતી.
આમાં ખટપટ પણ એટલી જ ચાલતી. એક વેળા
જારને મોહિત કરનાર એક યુવતીને જાદુસરત કરવા
કેટલાક કાદરાંજાને એ એના કેસકલાપ એવા સંગજડ
ખાંધો. કે એ જેહોશ યજ્ઞ ગદ્ય અને જારીના યવાનું એનું
મદ્દમાગ્ય એના હાથમાંથી સડી પડ્યું. આવીઆવી
વાતો સાંભળીને વીરાએ પણ દવાઈ મહેલો રણેલા
કે 'હવે જ્યારે જારને, પરણવું હશે ત્યારે મને પણ
મારાં માતાપિતા મોરડો લઈ જશે અને હું પણ જાર-
ની પસંદગી પામી એની પટરાણી થઇશ, અને હોરા-
માણેકનાં જવાહીરાથી મદાઈ જઇશ', પણ એને નસીબે
જારીના યવાનું નહોતું, એ તો સમસ્ત રશિયાની પ્રજા-
ની હૃદયરાજી થવા સર્જઈ હતી.

એનાં માતાપિતાએ એને કેળનાં વિદ્યાલયમાં
અભ્યાસ માટે મોકલી. એ 'પાશ્ચાત્ય'નાં વાતાવરણ
સાદાઈ અને સાધુતાનું હતું. જારના મહેલનાં સ્વપ્નાં
સેવતી આ યુવતીને જીવને અહીં ભારે પડ્યો ખાધો.

દરજારી દિમાગશાહી અને રાજમુકુટની સમૂક વિષેના
એના સૂચનાપૂર્ણ વિચારો અહીં આગળી ગયાં. અહીં
એના જીવનને બુદ્ધિ જ આપ મદદો. જીવનને એણે
સંયમી બનાવ્યું ઇતિહાસ, ભાષા, વિદેશી સાહિત્ય,
પ્રાણીશાસ્ત્ર, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, શરીરવિદ્યા વગેરેનો અ-
ભ્યાસ કર્યો. પણ એને જોઈએ એટલો સંતોષ ન થયો.
માનસિક વિકાસમાં ક્યાંક સુટી લાગ્યા કરતી.

જીવનને હૃદયે દત્તી સ્વારથી જ વીરાની રચિતમ
સાહિત્ય તરફ વળી હતી. પરંતુ એનું આકર્ષણ કેવળ
નવલકથાઓ તરફ હતું. કોઈ વેળા એક નાનીસી
વાતી કે નાનું કાવ્ય જીવનને કેવું દલમલાવે છે
એનું દષ્ટાંત વીરાના જીવનમાંથી મળી આવે છે. એણે
આ અરસામાં નેકરાસીવ નામના એક રશિયન કવિનું
'સાસા' નામનું કાવ્ય વાંચ્યું. એ કાવ્યે એના આખા
ચરિત્ર પર કોઇ અનોખી જ ભાત પાડી, એના એક
કાકા પ્રજ્વલતાવાદી હતા. એ ધાર્મિક, સામાજિક કે
ગતિગત વિદેશી ભાવનાઓથી કેવળ મુક્ત હતા. વિશ્વ-
વ્યાપી સાર્વજનિક શિક્ષણ, સ્વાવલંબી શ્રમ તે સ્ત્રી-
ઓના સમાન અધિકારના એ દિમાખતી હતા. એ
વિદ્વાન હતા અને 'સાદુ જીવન ને ઉત્તમ વિચારણા'
એ સૂત્રના ઉપાસક હતા. વીરાનાં આનુપૂર્ણ, કાનની
વાણીઓ, હીરાની અંચુડીઓ, વગેરે જોઈ એ કહેતાં,
'જાતીય તો ખરી બહેન વીરા, કે તારા કાનની વા-
ણીઓમાં કેટલા સ્તંભ અનાજ લટકી રહ્યા છે?' પા-
સેથી કોઇના ઉત્તર મળતો. 'આદ્યાર સે સ્તંભ (સાંડો
ખાલીસ મણ)' આ અર્ચગંભીર પ્રશ્નો આગળી વીરાને
માટે તે વેળા સમજવા મુશ્કેલ હતા, પરંતુ એના
વિચારના પરિવર્તન થવા સાથે આગળ જતાં એ
કાકાના પ્રશ્નોનું રહસ્ય ખરાખરા સમજી શક્યું. કેટલો
વ્યંગ સમૂચો હતો તે એ જરાજીર પામી ગઈ.

સૌથી પહેલો ગુરુમંત્ર તેણે એ કાકા પાસેથી લીધો.
એણે કહ્યું કે 'વધુમાં વધુ આદમીઓનું વધારેમાં વધારે
લાલુ કરવું એ પ્રત્યેક વ્યક્તિના જીવનનો ઉદ્દેશ હોવો
જોઈએ.' સામાયિક સાહિત્ય પાંચેલું હોઇ વીરાના હૃદય-
માં આ વિચારોના અંકુર તો પહેલેથી ફૂટેલા હતા.
કાકાની આ વ્યાખ્યાએ એના પર મ્હોર મારી દીધી.
ગામડાંઓમાં વસતાં દીનદુઃખીઓની સેવા માટે
અકટર અન્યાયી એની અભિપ્રાય હતી. આ ઇચ્છા

પરિપૂર્ણ કરવાની દેશ બહાર જઈ કામ વિદ્યાપીઠમાં અભ્યાસ કરવાના એને મનોરથ હતો; પરંતુ એ યુગમાં ફક્ત સર્માજીની કલ્પના બહારની એ વસ્તુ હતી, એટલે એના 'પિતાએ' એને 'પરદેશ જવાની રજા ન આપી.

કેળમાં રહેતા દિલ્લિયાન નામનો એક વૃદ્ધ વીરાના પિતાનો ખાસ મિત્ર હતો. એક દિવસ વીરા પોતાના પિતાની સાથે એને લઈ ગયો. લઈ દિલ્લિયાવના જ્યેષ્ઠ પુત્રે એણેની કવિકૃતારાવિચ સાથે વીરાને મૈત્રી થઈ. એ કાવ્યદાસી હતો અને એ વેળા મેટરોડેટના પદ પર કામ કરતો હતો. થોડા દિવસ કેળમાં રહીને વીરા પોતાને વન પાછો ફરી. સમય જતાં એએકસીની કેળથી કેટલેક જાણી થઈ. અહીં વીરાને એને મળવા કરવાનો પ્રસંગ પડ્યો અને આ મેત્રીને વર્ષ પૂરું ન થયું ત્યાં, ઇ.સ. ૧૮૭૦ના જાન્યુઆરી માસની ૧૮મી તારીખે એ મૃત્યુ પામી. લગભગ એ વયે.

એજ્યુએટ થયા પછી વીરા જર્મન ભાષા શીખી. પોતાના પતિ પાસે એ રેખાગણિત અને ઘનગણિત શીખી અને ઇ.સ. ૧૮૭૨ની વસંતઋતુમાં વીરા વૈદકીય અભ્યાસને માટે જરીયાના વિશ્વવિદ્યાલયમાં દાખલ થઈ ગયો. અહીં એને મદન નરુ ક્ષેત્ર મળ્યું. વિદ્યાર્થીઓને મરે એક સુવ્યવસ્થિત પુસ્તકાલય ત્યાં હતું. વાદવિવાદ કરવાની એક કેલ્બ હતી. આ બધાં વડે વીરાના માનસિક વિકાસ માટે ખૂબ સામગ્રી મળી. અહીં કેટલાક ઉદ્દામ વિચારવાળા યુવાનોના સમાગમમાં તે આવી. આ યુવકો નાની નાની ટુકડીઓ પાડી કામ કરતા. તેમાં કેટલાક તે બહુનીની વિષ્ણુવાદી રીત મુજબ કાર્ય કરતા. હજુ સુધી વીરા આવી કેમ કેટલાકમાં દાખલ થઈ નહોતી, છતાં તે ઘણા ઉત્સાહથી એ ટાળીએના વાતીલાપ સાંભળી અને તેમનાં કાર્યોમાં રસ લેતી.

એક વખત વિદ્યાલયને સરકારી હુકમ મળ્યો કે વીરા ફિઝર અને એના કેટલાક સાથીઓ વિદ્યાલય છોડી જાય. બહાનું તે એ કાલેજ હતું કે એલેક્ટ્રીક નાદિય અપ્રામાણિક હતું. વિદ્યાર્થીઓની એક સભામાં સરકારના આ હુકમનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો. જે લોકો બીજા અને કાયર હતા એમણે તે વીરાને આ વિરોધમાં અવરોધ સાથે ન જ આપ્યો.

વીરા તે એના પતિ વચ્ચે જે આકર્ષણ હતું એ હવે લાંબો વખત ન આવ્યું. એમનાં વિચારોમાં મતભેદ.

ઉદ્દામ્યો અને આગળ ચાલતાં એ મતભેદ ઉપર અરૂપ ધારણ કર્યું. એલેક્ટ્રીક સ્વભાવે શાંત અને નરમ પ્રકૃતિનો હતો, જ્યારે વીરા દિનપ્રતિદિન ઉદ્દામ વિચારો તરફ વલકતી જતી હતી. એને ડાકટરી ધંધામાં અવિશ્વાસ પ્રકટયો. એને લાગ્યું કે પ્રજાનાં હિતનું સાચું આપણ હતું સામાજિક અને રાજનૈતિક મુદ્દાઓ.

એનો રામજાણ ઉપાય વીરાને એક જ સૂચ્યો, અને તે આ પ્રત્યક્ષ અને અધિકાર હાથ કરી એકલા વર્ગને સત્તા પરથી પદબદ્ધ કરવાનો; કેમ પણ ઉપાયે, જરૂર પડે તો લડીઅડીને પણ, એમની સત્તા છીનવી લેવાનો. આ બાવનાઓથી ઉત્તેજિત યુવકોએ પોતાની જાહેન લોકીઆ સાથે રિપબ્લિકનમાં સામ્યવાદી વિદ્યાર્થીઓના એક કાન્નિકારી કાળમાં અંબલાવું.

એક વર્ષ સુધી 'વીરાએ' જર્મના વિશ્વવિદ્યાલયમાં વૈદકનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો. જે વિષયવાદી મંડળ સાથે એણે સંબંધ જોડ્યો હતો તે રશિયામાં ખૂબ જોરદારથી કામ કરી રહ્યું હતું. 'દામજીવી' નામનું એ મંડળનું એક માસિક મુખપત્ર હતું. રશિયામાં એનું પ્રકાશન અશક્ય હોય એ પરદેશમાં પ્રગટ થતું. પ્રથમ તો આ મંડળે જનતામાં સામ્યવાદ ફેલાવી મોટા વિપ્લવની તૈયારીઓ કરવાનો ઉદ્દેશ રાખ્યો, પણ પાછળથી જરૂરિયાત પ્રમાણે એને કંપાંક કંપાંક નાના નાના સ્થાનિક જાગૃત્યો કરવા દેવાનું સીકારવું પડેલું.

એમની કાર્યવાહીની શરૂઆત થઈ મજૂરોમાં. બાપજી તે પત્રિકાઓ દ્વારા પ્રચારકાર્ય ચાલતું હતું. સભ્યો કારખાનાંઓના વિસ્તારમાં વહેંચાઈ ગયા. કેટલાક મેસરોના કારખાનામાં ઘૂસ્યા અને કેટલાક કીરના ખાંડના કારખાવામાં દાખલ થયા. ઇ.સ. ૧૮૭૫માં રાજ્યને એમની પ્રવૃત્તિઓની ગંધ આવતાં એ વડે સરકારનું મંડળના કેટલાક સભ્યો અને અસંખ્ય મજૂરોને કેદ પકડવામાં આવ્યા. જે જામ્યા એમણે પોતાનું કામ જારી રાખવા નવો કાયદેસમ પડી શક્યો.

વીરાને આ વખતે મંડળની આજ્ઞા થઈ કે એણે મેસરો આવીને કામ ચડી જવું. એની પરીક્ષાને કેવળ પાંચ જ માસ બાકી હતા. છતાં વીરાએ મંડળનું ફરમાન શિરસા વંચ મર્યું. એણે ડિઝિની લોખ છોડી દીધો તે મેસરો જઈ કામ કરવા તૈયાર થઈ. લોકસેવાનો સાગ

#

‘તી... નં કાળાપાણી, હો... દંડામેડી.
આવી... સ કેદી બરાબર સા... બ.’
ખરેકમાં પહેલો ભરતી મુકાદમે રાતપાળીના વૉર્ડરને
‘ગિન્તી’ (ગણતરી) આપી.

સતત જેલના વાતાવરણમાં રહેનારને, દર કલાકને
અંતરે ઊંધમાંથી અણકાવીને જગાડી દે એવી રીતે ખૂબ
ચાડીને આપવામાં આવતી આ પરુઓની ગણતરી જેવી
ગણતરીમાં કરતું પે નવું હોતું નથી. ખરેકમાં મુતેલા કેદી-
ઓમાંના કેટલાક જ આ ખૂમમાં તંગી લે છે, અને
એ જગથી ઊડેલામાંનો મોટો ભાગ ઊંધમાં અલેલ પ-
હોઆવામાં મુકાદમ, વૉર્ડર, જેલર કે સુપરિન્ટેન્ડેન્ટનાં
નજીકનાં સર્ગાવદાઓમાંના કેાઇનો દોષ હોય તેમ તેમને
અરજી ને સ્વગત જેવી, એકાદ રપેરપસ ગાજા દઈ
પાછા નિદાને આપીને થાય છે. મુકાદમની મહેર નજર
નીચે રહેનારા કેટલાક કેદીઓ વૉર્ડરના ગયા પછી એકાદ
ખીડીનો દમ મારી લઈ, પેલા માલિખદાન કરનારા
કેદીઓનું અનુકરણ કરી, કામળા ઉપર આડા થાય છે.

જાઆ પછી જો કેાઇને ઊંધ ન આવતી હોય તો તે
ફકત નવા આવેલા કેદીને, પ્રિયજનોના પ્રેમથી હં કાળા
બનેલા વદાલા ધરને બદલે પોતે આ નકોગાર સમા
બંદીખાનામાં પરણે છે એ વિચાર જ એને અસહ્ય
થાય છે. ‘હું બદોઆ!’ એ દુઃખાદ વિચાર એને નિદા-

કિટી

જે નાનકડી બિલા-

મુખમાંથી વંચિત રાખવા પૂરતો હોય છે. એનું હૈયું
ભરાઈ આવે છે, મળું ફેંપાઈ ગય છે અને આખું હૃદય
તબલો જોર કરીને બહાર પડવા પ્રયત્ન કરતું હોય એમ
લાગવા માંડે છે. કેદી ચું આય છે ને આ જ વખતે તેનો
જીવનપ્રવાદ એક દિલ્લંગ થતા માર્ગે ઉપર આવે છે. એ
કેદીમાંથી કાં તો એક અમાનુષી પાકેલો બદમાશ પ્રેમ
થાય છે, અથવા તો એક સરળ ને પંથાતાવણુક
જીવન ગુમરાવાનો નિશ્ચય કરી ચૂકેલો સહુદય માણસ

પ્રકટે છે. આ પહેલી રાત્રિ જ એની હોય છે કે જે વિશે
કેદી કાં તો શ્રદ્ધાળુ ને ઇશ્વરભક્ત અને છે અથવા તો
પરમેશ્વરને પણ ઘોળાને પી જનારા રોમાન અને છે.
શૂરાની આજે જેલમાં પહેલી રાત હતી. પોતાની
વરનાળી જમના, પોતાની દીકરી મોંઘી, કાપમ મોટે
આંખો મએવો પોતાનો એકનો એક દીકરો મધુ, પો-
તાની વદાકી કપિલા માવડી, પોતાના જગદો, બધાં
એની નજર આગળ ગરેકના ઝાંખા પ્રકાશમાં આગે

‘વા બિચ્છી કો કહા સો.’ સાહેબ એક મુશ્કારાને હુદય કર્યો.

હીએ પ્રેમની ભવ્ય કુરબાની મીઠી

રંગટ અને પ્રસન્ન હોવાં હોય એમ એને લાગતું હતું.

જેમમાં ‘ગિત્તી’ આપતી વખતે કાળાપાણી વાળા-ઓ (૨૦ વરસની સર્વનવાળાઓ)ની, અને દંડાળેડી કંઠ જેલની સગ પામ્યા હોય એવાઓની ગંધૂચી, બીજા ફેદીઓની ગંધૂચી સાથે છુટી આપવી પડે છે. સાંજની પહેલી ગંધૂચી વખતે જ પતી... ન કાળાપાણીમાં પોતે પણ એક છે એ વિચારે બૂરાના હૃદયમાં અણે જીરી બોકાઈ હોય એની વેદના થઓલી, અને હારથી

જ બૂરાનું વિચારચક્ર રાટ થઓલું. છેલ્લા બે મંદિનામાં અનેલા જનાવો તેની નજર આગળ ખડા થયા.

એના મામમાં બૂરા ભણે ને પ્રામાણિક એકત્ર અણાનો. ઘરમાં પોતે, પોતાની વહુ જમના, દીકરી મોચી અને દીકરો રઘુ એટલાં જ જણાં હતાં, છતાં બૂરાને મન તો આખું ઘર દસવાદ માણસોથી ભર્યું હોય એમ જ લાગતું; કારણ ઘરનાં જ્યાં દોરતાંખરને એ ઘરનાં માણસો કરતાં પણ વધારે હેતથી પાળતો. બૂરાનો અનદદ પ્રાણીપ્રેમ. એ ગામના વહોની પ્રશંસાનો અને જુવાનોની મરકરીનો કાયમનો વિષય હતો. સંતોષી બૂરાના દિવસો, મંદિનાઓ અને વર્ષો એ પ્રેમમાં સુખે પસાર થયા કરતાં હતાં. પણ એક દિવસે—

અત્યારે જેતમાં પડ્યોપડ્યો બૂરા એ ‘એક દિવસ’ના પ્રશંસનો જ વિચાર કરતો હતો. લંરકરમાં ભરતી કરત્ય મારે આનેલા રંગટ (ભરતી)ના કોઠેએ જ્યાં ગાગડઓમાં કેર વતવેલા એ દિવસો બૂરાને સાજવા, સત્તર અદાર વર્ષના જુવાન ‘રઘુને રંગટવાળાઓ પા-દરેથી પકડીને લઇ ગયા’ એમ હોડતા આવી દાંડતા દાડતા ખગર આપનાર વગ્ગ ભરતાડનું પણ તેને રમરણ થયું. રઘુને મળવા મારે હૈવાફાટ રેતી જમનાએ કરેલી દોડધામ અને તેમાં યંત્રેને મળેલી નિષ્કળતા, એ દેખાતું પણ તેની આંખ આગળ ખડો થયો. અને ત્યારપછી તણ દિવસે અનેલો પેલો ભયંકર પ્રસંગ પણ તેને સાંભળે. પણ એ ઉરકેરાટમાં થઇ ગયેલો જનાવ બૂરાની નજર આગળ અરપટ જ ખડો થતો હતો.—રંગટ ઑંદિસર પાડો આંગ્રો છે એવી બૂરાને મળેલી ખગર; જમનાના તણ દિવસના સતત રહેવથી ઉરકેરાઓલા

બૂરાનું પોતાનું લાકડી લઇને પાદરે દોડવું; ભરતીના ઑંદિસર સાથે થએલી બોલાચાલી અને ગપાઝપી; ભરતી ઑંદિસરના લમણા ઉપર પોતે કરેલા લાકડીને સખત ફટકો. અને એકાએક ઑંદિસરનું મૃત્યુ થવું—એ જાણું સંતેમાની દિલ્મની જેમ બૂરાની આંખ આ-ગંધથી પસાર થઇ ગયું.

એને આજે? આજે બૂરા એક ખૂની તરીકે જેલમાં પડ્યો હતો. બૂરાનું મગજ વિચારોથી ફાટી જતું લાગ્યું.

‘કિડી, બેટા તને શું થયું છે? આમ આવ, આવ, આવ... લે... લે... લે લે.’ બૂરો એક સરસ મચ્છની ધોળા ગિલાડીને બોલાવતો હતો.

‘કામ કરે ડાસા, તારું કામ કરે. ગિલાડીને શું કરવી છે? આ જોલ છે કે મહેલ?’ એક નવા જ બનેલા મુકાદમે દમ માર્યો.

‘ડાસો પશુ ખરો છે હો! ચક્રાં, ખીસખીસીઓ અને ગિલાડીઓને જ ગધું ખવડાવે છે.’ એક કેદીએ ટાપશી પૂડી.

‘અરે એ તો ગાંડા યધ ગયો છે ગાંડા.’ ત્રીજી વાર જેલમાં આવેલા અખડુશાએ પોતાનો છેલ્લો મત આપ્યો.

અને ખરેખર જ એ જ વરસમાં પચાસ વરસની આશરેનો બૂરો સાદ પાસદ વર્ષના શુદ્ધ જેવો દેખાતો યધ ગયો હતો. પ્રાણીઓ પ્રત્યેના તેનો અનદદ પ્રેમ જેલમાં પણ પ્રખ્યાત થઈ ગયો હતો. અને કેટલીક વાર જ્યારે તે એકલો બેઠોબેઠો પ્રાણીઓ સાથે વાતો કરતો ત્યારે તે એટલો તત્લીન યધ જતો કે બીજા કેદીઓ ‘બૂરો ડાસા ગાંડા યધ ગયા છે’ એમ કહેતા તે પણ તેને સંભળાતું નહિ. જેલમાં જેમ માણસ બંધાયો નિર્દય થાય છે તેમ જ તે બંધાયો પ્રેમાળ પણ થાય છે. વિખૂટાં પડેલાં પોતાનાં જાદારની દુનિયામાં રહેતા પ્રેમીજનો માટેનો તેનો પ્રેમ ફિયલિંગ થાય છે અને સહૃદય કેદી એ પ્રેમ જેલનાં પ્રાણીઓ ઉપર ફાલવે છે. બૂરાનું પણ એમ જ થયેલું જેલનાં ચક્રાં, કાગડાં, વાંદરા અને ગિલાડીઓ ગધાં એનાં ટવજનો બનેલાં. આ રવજનોમાં ખોટ હતી કદત અજ્ઞતાની. અને એ ખોટ બૂરાને સાક્ષી પણ ખૂબ. જ્યારેજ્યારે તે દરસોમવારે સુપરિન્ટેન્ડેન્ટના ડોમીને જોતો ત્યારેત્યારે તેને પોતાની લાલિયો જરૂર સાબરી આવતી.

અત્યારે બૂરો ગિલાડીના અચ્ચાને બોલાવી રહ્યો હતો. અચ્ચાને પગે કાંધક થયું હતું. ગિલાડીનું નામ હતું કિડી. સુપરિન્ટેન્ડેન્ટને બંગલે કામ કરતી કેદીઓમાં ગાન પામેલા એક કેદીએ તે અચ્ચાનું નામ કિડી પાડેલું, કારણ સહેજની ગિલાડીનું નામ પણ તે જ હતું. પેલા કેદીની કિડી નામ પાડવાની એ વિદતા કેદીઓમાં થળા દિવસ ચર્ચાગ્રસ્તી. કિડી અત્યારે ગિલાડીનું જન્મ મરી ગિલાડી થવાની ઉમરની હતી અને એનાં જ કેસને પણ એમ જોવી એ હતી. ઉપરઉપરથી

ઉદારીનતા દેખાડતા કેદીઓ પણ કિડી એમના પગે પોતાની ફૂંકવાળી અને રેશમ જેવી મુંબાળી તથા ધોળી ફેંચીનાળું શરીર ધસે ત્યારે પોતાને પસંદ કર્યો તે માટે અભિમાન લેતા હોય એમ બીજા કેદીઓ તરફ જોતા, અને કેટલીક વાર બૂરાની મમતાની અદેખાઈ પણ કરતા.

‘આવ, કિડી આવ.’ વળી બૂરાએ બૂમ મારી. આ વખતે મુકાદમ કાંઈ જોઈતો નહિ. સાધારણ રીતે બૂરાને કોઈ સત્તાવતું નહિ, અને એના સદ્વર્તનની છાપે એ જ વરસમાં એને ‘કચ્ચો’ (મુકાદમની નીચેનો અધિકારી) બનાવેલો. એને ધણુંખડું દરવાજા સંભાળવાનું અને રાત્રે પહેરો જરવાનું કામ સોંપવામાં આવતું; અને જેલમાં અંદર ને અંદર ધણીખરા ભાગોમાં જવાની એને છૂટ હતી. પૂ, સૂ અને ચૂ એ ત્રણ અક્ષરોના અર્થ ઉચ્ચાર સાથે થતા જોડાકેદવી જે એક સુંગ-ધવની જેવે અવાજ થાય છે તેવો અવાજ કરી બૂરો કિડીને બોલાવતો હતો.

કિડી એક મિનિટ સુધી સાચું જોઈ રહી. તદ્દન પરિચિત વ્યક્તિ પાસે જતાં પહેલાં પણ ધમ્પીનાર ગિલાડી એટલાંદશે તેની સામે તાકી રહે છે. કિડી પણ આ વખતે એમ તાકી રહી હતી, અને બૂરો તેની માંજરી આંખો વચ્ચે દેખાતી લખી કીકો સામે જોઈને તેની સાથે આંખથી વાત કરી રહ્યો હતો.

‘આવ, બેટા આવ; લે લે, આવ...’ બૂરાએ વળી કિડીને બોલાવી.

કિડીએ પોતાના પગ તરફ જોઈ આંખો અર્ધી મીલીને દવામણ અવાજે ‘ચ્ચાંક’ એવો અવાજ કર્યો. હવે બૂરાથી ન રહેવાનું. તે જોયો થયો અને ગિલાડીને ઉપાડીને તેણે બાગમાં લીધી. કિડીના પગ ઉપર ‘સંજત, ધા થયો હતો.’

‘આરર, તનેકાણે આંચ કહ્યું બેટા? જિચ્ચા... રો’ જાણી રહે હોં, દગણું તને મટાડી દઈ. ‘એમ કહી બૂરાએ કિડીને ઉપાડી અને સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ કે જેલર આગે તેો નિશાની કરવાની સૂચના આપી તે દોરિયા-દલગા છટક્યો.

‘સાહેબ’ નેણે કમ્પાઉન્ડરને આજીજના રવરમાં કહ્યું. ‘નાહુજ, થોડો પેવો તીજો મક્કમ આપેનો.’

‘અત્યારે શું છે ડાસા?’ કમ્પાઉન્ડર સાહેબે રાડ પાડી. ‘નારા સસરાનું છે આ દોરિયાદલ? મોરો ગિ-

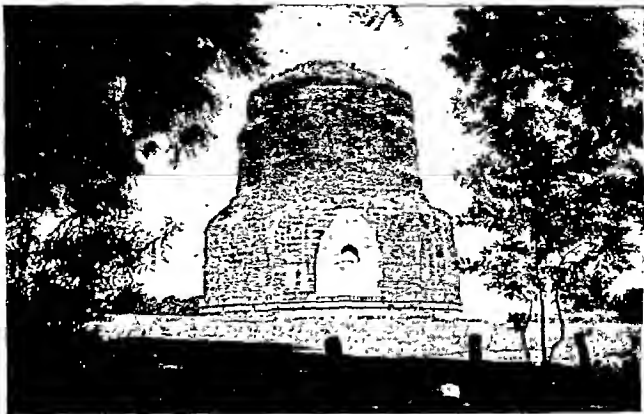

१५

उपनलहरी

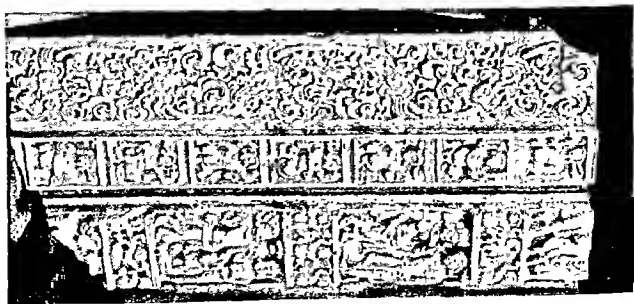
चित्रकार - कृष्ण देसाई

(‘मंगलाष्टक’ नामना जेगना नवा चित्रसंग्रहमांनुं चित्र)

સારનાથનો પુણ્ય સ્વૂપ અને તેમાંના ચિત્રપત્રો નમૂનો (નીચે) ફોટો- શ્રી પંચાલુભાઈ વારા (ભાનનગર)

આતિ પ્રાચીન ને પવિત્ર ચિત્રપત્રદાશે ભર્યું આ સ્થાન સારનાથ (કે સાર્વનાથ) કાશીથી ચાર માઈલ દૂર આવેલું છે. પૂર્વે પરદમા શાક્યમુનિકે અહીં પુનઃપદ મેળવીને પ્રથમ ધર્મચક્રવિતર્તન કર્યું તેના સ્મરણમાં પાછળથી બીજા અણ્ણવાસીઓએ ત્યાં 'મૂલગંધકુટિ' નામનો વિહાર બાંધ્યો હતો અને બજવાન તથાજનના અપરોચિત પર મહાન સ્વૂપ રચ્યો હતો. ઉપરથી ચિત્ર કો સ્વૂપના અંદરનું છે. નિર્વાણ પામતાં પહેલાં બગવાન બુદ્ધે શિષ્યોને ચાલ્યા કરી હતો કે તેમના જીવનને હાલમાં મહત્વનાં સ્થળોની અવશ્ય યાત્રા કરવી. કો યાત્રારથાનોમાં ચાર મુખ્ય હતાં: તેમનું જન્મસ્થાન, જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું સ્થાન, પ્રથમ ધર્મપ્રચારનું સ્થાન અને નિર્વાણનું સ્થાન. આમાંનું ત્રીજું સારનાથ આથી બુદ્ધધર્મનું મહાન તીર્થધામ બન્યું હતું. સમયના ચક્રમાં જિની કો નહોત્તલાલી હાલ થઈ અને તે હમણાં મુખી અડિયેર દોલતમાં હતું. પરંતુ આજે કોની મહત્તા ફરી સમભવ છે અને તાજેતરમાં જ ત્યાં નવા 'મૂલગંધકુટિ'વિહારની સ્થાપના થઈ છે, જેની હડીકત 'કુમાર'ના હલમાં એકમાં ચાલી ગઈ છે.

લાડીને લઇ આવ્યો છે. ચાલ જાય છે કે નહિ ?
 'સાહેબ, ગિચારી લોકોહીલકાણ ચઇ ગઇ છે. કેાષ્ઠએ
 માર્યું લાગે છે, સાહેબ.' બૂરાએ પિનતિના રેવેરે કહ્યું.
 'પાછો લાવ્યો છે કે એ સા... કિટીને ?'
 'દમભાઈ કલાક પહેલાં જ વીધી (જેલના રસોડા)માં દૂધ

પી જતી હતી. એવી સાચુરી
 ફેંકીને મારી કે બાબી પૂંછ-
 ડીએ નાહી.' રણછોડે હારિપ-
 દલના કમ્પાઉન્ડમાં પ્રવેશ
 કરતાંકરતાં જલ્લે પોતાનું
 મોઢું 'પંરાકમ કહેતો હોય
 તેમ કહ્યું.

'શરમ નથી આવતી,
 ગયેડા ?' કમ્પાઉન્ડર સાહે-
 બનો કમ્પોર્ટમા એકદમ બેલી
 બેઠો. 'લાવ, લાવ, ડોસા.
 તારે શું જોઇએ છે, બોલ ?'
 બૂરાએ કિટીનો પગ ચો-
 ખ્યો ધોધનખ્યો અને ઉપર
 મક્કમ લગાવી પટ્ટી બાંધી
 દીધી. તે રાતે તેણે ગિચાડીને
 પોતાના ઓશીકા આગળ જ
 સૂવાડી અને ખીખ જ દિ-
 વસાથી કિટીએ બૂરા સાથે
 'ખાવા પૂરતી' મૈત્રી છોડી
 કાયમની મૈત્રી બાંધી.

દરવાજા આગળ બૂરા
 રૂઢા ઉપર બેઠો હોય ત્યારે
 કિટી તેના પગ પાસે બેઠી
 હોય. બૂરા જાય ત્યાં કિટી
 પણ જાય અને બૂરા ખાય તે
 ખાય. દા, રવિવારને દવાડે
 બૂરા સાથે ગોળા ખાવા કરતાં
 ખાનન કોષ્ટ કેદી આગળ બધ
 માંસનેા રવાદ આખવાનું કિટી વધારે પસંદ કરતી.
 પણ ખાકી તો કિટી ને બૂરા અને બૂરા ને કિટી એ
 તે જલ્લે એક અનિલકત જોડી જ જતી ગઇ.

કિટીને બેળામાં બેસાડી બૂરા ઘણીવાર પોતાની
 ઘરની 'ખાનગી' વાતો કર્યો કરતો. પોતાના હૃદયના

ઉમળકા પણ તે કિટી આગળ ખાલી કરતો.
 'મારી મોંઘીને તં જોઇ છે, કિટી ? જરાજર તારા
 જેની જ છે.' બૂરા ઘણીવાર કિટીને કહેતો. મોંઘી
 જરાજર કિટી જેની કેમ હતી એ એના સિવાય ખીજું
 કોઇ જાણતું નહિ.

રમરણ

• ઉપભવિત-વંશસ્થ •

પ્રકાશ આજો પચરાય પ્રાપ્તી,
 અને છવાતું નબ અબ-ફૂલડે;
 પ્રકૃષ્ટતું એ તરુ પુષ્પ રાત્રી,
 ખેલાં નિલાળું તુજને સ્મૃતિ વડે.

અનિષ્ટના વાયુ અંધક વાય,
 વીરા શિરે આફન ધોર ધૂમતી;
 નિલાળીને ખેન કરે ઉપાય,
 ને રોદ્ધદોરે પ્રતિવર્ષ ધૂંધતી.

આવે દસી કેવી સમીપ દોડી ?
 ને રાખડીઓ નવરંગ લાવતી;
 'આપીશ ના ખેન હું એક કેડી,'
 મીઠું દસી શું કર સાચ જાધતી !

થાકું ધરી ધીર, કરી પ્રતીક્ષા,
 ઝંખ્યો બધો યે દિન એક રાખડી;
 પાખ્યો ન હું પાપન એક દીક્ષા,
 બીની થતી ખેનલ ! લાઇ આંખડી.

બગચું ફરી આજ પ્રભાત જૂનું,
 સંધ્યા વડી તોય જલભય રાખડી;
 શૂરે ધીરું એ તરુ પુષ્પ સૂનું,
 રમરીરમરીને કરમાય પાંખડી.

તનસુખ ભટ્ટ

'કિટી, હું છૂટીશ ત્યારે
 કપિલાનું દૂધ તને પાઇશ.
 ખૂંચ પીજે, હો !' કિટીનું આ-
 ખું માર્યું પોતાની અંજલીમાં
 પકડી કિટીની આંખોમાં આં-
 ખ મિલાવતાં બૂરા કહેતો:
 'રોટલા ને માખણ તને ભાવે
 કે નહિ, કિટી ? પણ પછી
 તને ત્યા રવિવારનું ખાવાનું
 નહિ મળે.'

આવી ગાંડીમાંડી વાતોમાં
 બૂરાના દિવસો કપાવા લા-
 ગ્યા. કિટી સાથે મૈત્રી થયે
 છ મહિના થવા આવ્યા તે
 એને છ દિવસ જેવાં જ લા-
 ર્યા. માંદો પડીને હારિપદ-
 માં થોડાદિવસ માટે જાય
 તોપણ ખૂબ મહેનત કરી
 બૂરા દૂધનો ખોરાક મેળવતો.
 પાંચ રોટલા જોડે જખ્ખે તણ-
 તણ શેરે દૂધ એક ટ'કે યડાવી
 જનાર બૂરાને આખા દિવસ-
 ના તણ ધોંક દૂધનો ખોરાક
 (મિલક ડાયેટ) તો કંઈ વિ-
 સાનમાં જ ન હતો, પણ એ
 આજીજ કરીને પણ એ ખો-
 રાક મેળવતો ને એમાંનું અર્ધું
 દૂધ કિટીને જ મળતું. આમ
 કિટી અને બૂરાના દિવસો સુજો

પસાર થવા કરના હતા. પણ એક દિવસે—

એક દિવસે નવા સુપરિન્ટેન્ડેન્ટની દીકરી પોતાના
 આપા સાથે જેલ જોવા આવી. જેલના શુક્ર વાતા-
 વરણમાં ફલ જેવાં જાળકોને જેલની કેદીઓ ધણા જ

દર્શિત થાય છે. જૂરો પણ આ નાનકડી સિલિયનને જોઈને પ્રત્યક્ષ થયો. સુપરિન્ટેન્ડેન્ટને સલામ લઈ પછી નીચા વળીએણે આ સિલિયનને પણ એક આસ સલામ ભરી, 'અને તેની સાથે જ સિલિયનનું જૂરો તરફ અને જૂરાનું કિટી તરફ ધ્યાન ગયું.

'પપ્પા, કેટલી સરસ ગિઝારી છે આ ?' સિલિયને પોતાની આંગળી કિટી તરફ ચીંધતાં અને પોતાનું ગૌર મોઢું ઉઠાવે બાપા તરફ ફેરવતાં કહ્યું : 'કેટલી સુંદર છે નહિ ? મારે જોઈએ છે પપ્પા. આપણે એને ઘેર લઈ જઈશું ? અને કાલે દગીદને બગરમાંથી થોડી માછલી લાવવાનું કહેજે. આપણે એને ખવડાવીશું ?'

જૂરાનું મોઢું એકદમ પડી ગયું. આ આંગળ આસાની બાપામાં તે કાંઈ સમજ્યો નહિ, પણ કંઈ જાતની જબરી વિપત્તિ આવી પડવાની છે તેની તેને એક ક્ષણમા જાણ થઈ ગઈ.

'તો બિલ્ડીકા ઉઠા લો.' સુપરિન્ટેન્ડેન્ટે એક મુકાદમને કુકમ કર્યો.

'સાહેબ' જૂરાએ કાય જોડ્યા : 'સાહેબ મારી કિટીને' એની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. ગિઝારીને ઉપાડવા જતા કિટીએ પણ જાણે આશ્વિત ઓળખાણને એક પંજે મુકાદમના કાય ઉપર મારી દીધો. મુકાદમે ચીસ પાડી.

'એક ગતિજંગ (શબ્દચતુ) લે આવો.' સાહેબે કુકમ કર્યો. 'રોના કે કાપકુ ? રોવેશ તો દમ તુમકે કચ્ચેમેં સે ફિર કેદી બના દેશા.' સાહેબે જૂરા તરફ ફરીને કહ્યું.

'સાહેબ, ભલે મને ચાહી આપજો, પણ કિટીને નહિ લઈ જતા.' જૂરાએ કહ્યું. પણ એટલામાં તો ચુલ્લિયુ આવી પહોંચ્યું અને કિટીને તેમાં નાખવામાં આવી. કિટી એંદરથી અત્યંત કરુણ રીતે મ્યાં... ઉં મ્યાં... ઉં એમ દીર્ઘ સ્વરે જૂરાને મદદે બોલાવવા લાગી. બધાનાં હૃદય લારાઈ આવ્યાં. જૂરો પણ અસહાય નજરે જોઈ રહ્યો.

'કાંઈ નહિ પપ્પા, આપણે નથી જોઈતી એ ગિઝારી.' કિટીના આર્ત સ્વરથી મૂંઝવેથી જાણસદબ્દ હૃદયવાળા સિલિયને કહ્યું.

'ના ના, એમ તે હોય ? આપણે એને લઈ જઈશું.' એમ કહી સાહેબ સોટી ફેરવતા ફેરવતા સિલિયનને લઈને ચાલ્યા ગયા.

તે જ દિવસે સાંજે સખત તાવથી પીડાતા જૂરાને સ્ટેચરમાં નાખી બેઠકમાંથી હૉસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવ્યો. જૂરાને સંજિપાત થયો હતો. 'કિટી—મારી કિટી—કિટી, તું જરાજર મોંઘી જેવી જ દેખાય છે, હોં !' એવું જ કાંઈક એ બગડ્યા કરતો હતો.

આ વાતને ત્રણ દિવસ પીતી ગયા અને ચોથે દિવસે સવારે સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ એક મુકાદમ સાથે જોડની એંદર આવ્યા. મુકાદમના લાથમાં કાયળો હતો.

'આ તો કાંઈ અજબ ગિઝારી લાગે છે !' સાહેબ બોલ્યા : 'ત્રણ દિવસથી ખાતી નથી ને પીતી નથી. સિલિયન તો કહે કે હવે તમે એને પેલા કેટીને પાછી નહિ આપીં આવો તો હું પણ નહિ ખાઉં. ક્યાં છે ડૉક્ટર, પેલાં ગાંઠો કેદી ?'

'સાહેબ, સાહેબ, જૂરો તો કાલે રાતના મરી ગયો ! આજે પરાધિયામાં જ એને મડદા બોલીમા મૂકી આવ્યા !' ડૉક્ટરે સમાચાર આપ્યા.

મુકાદમે કાયળાનું મોઢું બોલ્યું. 'તદન નિર્જળ ચએલી કિટીએ એંદરથી નરાપ મારી. આસપાસ પોતાની ચપળ આવે! ફેરવીને તેણે જમ્યા જેઠ લીધી અને પછી તે એકદમ જૂરાની બેઠક તરફ દોડી. પણ એનામાં અશક્તિ ખૂબ આવી ગઈ હતી. કિટી એકદમ પડી ગઈ; વળી ઊંધી યઈ અને દોડી. પૂંછડી લાખી કરી દોડતી જતી એ કૂશ કિટીને જોઈને ડૉક્ટર અને સાહેબ બંને પોતે યમદૂત જેવા ઓફિસર છે એ ક્ષણ-ભર જુલો જઈ મનુષ્યની જેમ ગદગદિત થઈ ગયા.

કિટી દોડતી દોડતી બેઠકમાં પહોંચી. પણ તેને જૂરો ક્યાંથી મળે ? તેણે આમતેમ મૂંઝવું; અથે તપાસ કરી; પણ જૂરો મળ્યો નહિ.

તે દિવસની રાત પછી કિટી પાછી કોખને દેખાઈ નહિ. એક વૉર્ડર કહેતો હતો કે મુદાખોલી પાને તેણે રાતના બાર વાગે કિટીને તેરીને ઊભેલા જૂરાને જોએજો. પણ જાણે તેની મરકરી કરી.

એ દિવસ પછી જોડમાં નળનું પાણી આવતું બંધ કેમ થાય છે તેની તપાસ કરતાં જોડની પાણીની ટાંકા માંના પાઇપમાં ભરાઈ ગયેલું કિટીનું મડદું કેદીઓની નજરે પડ્યું ! 'ખિચ્યા રી !' કોઈ કેદીએ છિંગાર કાઢ્યો.

‘પપ્પા, પપ્પા,’ સિલિયન પોતાના પાપાને પૂછી રહી હતી: ‘પપ્પા પેલી કિટીને તમે પેલા કેટીને કોપી કે નહિ? અને પાકા બેગાં મળ્યાં કે નહિ?’

‘હા બેરા, બંનેનું દબે મિલન થઈ ગયું છે. એટલું બોલી સાંભળે રમાલથી પોતાની આંખો લૂછી નાખી. (આમળવા બેઠા) ‘મારું’

Felix Count Luckner

‘સી આઈસર’ વડાણના ચિત્ર પર કાર્ટૂન દ્યુકનેરનો દરિયાના દાનવ કાઉન્ટ દ્યુકનેરનો ‘કુમાર’ના વાચકોને સંદેશ

૧૦૦મી અંકમાં આવેલી ‘હાઈ વારી આઈની સામરકયા વિ. ૩૫૩. પંચ દાસ તથા સમાવેશવામાં આવેલ પ્રથમના ઉદ્યોગો ચાલુ મળ્યા જ કરે છે તે બધા પર એના લેખક અમારા મિત્ર શ્રી ‘સુકાની’ને દર્શાવેર સુપ્રન કરી એમના તરફથી ‘કુમાર’ માટે મળેલી એક નવજ બેટ વાચકો આગળ રજુ કરીએ છીએ. તેમની કલમની ચમક અને પ્રસાદના પરિચિત ‘કુમાર’ના વાચકો તો ૮૦-૮૧-૮૨ અંકોમાં આવેલી તેમની ‘દરિયાના દાનવ’ની લાંબી સમુદ્રકથા તથા તેના નાપક કાઉન્ટ દ્યુકનેરને કદિ નહિ ભૂલે. ફ્રાંસ દ્યુકનેરને ‘કુમાર’ના એ વાર્તાવાળા અંકો પહોંચાડી તેમણે ‘કુમાર’ના સુખ વાચકોને માટે કાઉન્ટનો ખાસ સંદેશ. એમના પોતાના તથા એમના જંગમમાં પદાણ ‘સી-આઈસર’ના ફોટોગ્રાફો ઉપર એમના દરનારોમાં ગેળતી ચનાંક માટે મોકલ્યો હતો. તે એ વખતે અને રથજ સંકોચને લીધે ન મૂકી શક્યા પણ એ સદા મે એટલા જ રસગર અને પ્રેરક મહે તેવા છે. પોતાના ફોટોગ્રાફ ઉપર એમણે લખ્યું છે: ‘By Joe (એમનો પેલા નામચીન ઉદ્યોગ) Never say die. To the youthful readers of India with a happy and successful 1932, from their friend Felix Count Luckner 1932.’ અને ‘સી આઈસર’ વડાણના ચિત્ર પર લખ્યું છે:

‘By Joe, Carry on. Yours Felix Count Luckner, Jan. 1932. New Year.’

માનાથી મોટા સુધી હોને હાથે!

શનદિવસ સદાકાળ વપસતી આમૂલી છતાં મહત્વની વસ્તુ

પેન્સિલ

આ જવયથી કે અંતકાળ પર્યંત જીવનની એક જરૂરિયાત જેની થઈ પડેલી પેન્સિલના ઉપયોગથી ભાગ્યે જ કોઈ અજાણ દરેક પશુ જિજ્ઞાસાના અભાવથી કે ઉપસદીઆ માનદૃષ્ટિને લીધે, આપણા હાથ નીચે ધસાધપસાધને પસાર થતી એ પેન્સિલની જનાવટ વિશે જાણ જ થોડા વાકેફાર હશે. વળી એ પશુ વાંચીને અચંચો થશે કે જે વસ્તુ આપણે ત્યાં પૂરતા પ્રમાણમાં અને છે તે પેન્સિલોની પરસે દબાડે જોછામાં જોછી દસ લાખ જેટલી પરદેશથી આયાન થાય છે! કાનથી કે 'રવરેશી' એ આપણે જીવનમય નથી જાનો.

પેન્સિલને આપણે શુજ્ઞતાનીમા સીસાપેન કહીએ છીએ અને અંદરના કાળા પદાર્થને સીસું માનીએ છીએ, પણ એ માન્યતા ખોટી છે. પેન્સિલમાં સીસું તો મુદ્દલે હોતું નથી. એમાં વપસતો પદાર્થ માત્ર એક જીવનો કાસો છે.

દિંદમાં પેન્સિલ જનાવટારાં નાનાંનાનાં ને છૂટાં-છવાણાં કેટલાંક કારખાનાં છે, પણ તે મોટે ભાગે, પરદેશથી આવતી વસ્તુઓ વાપરીને જનાવટ કરવામાં છે. પરંતુ આરંભથી કે છેવટ સુધીની પેન્સિલ જનાવટની બધી જ ક્રિયા કરતું એક સ્વતંત્ર કારખાનું મદાસના એક ખૂણામાં આવેલું છે. પેન્સિલો જનાવટારાં હુનિયા-ભરનાં મોટાં કારખાનાંઓમાં એવું સ્થાન સત્તરમું છે.

કાચે માલ

ઐશાઇટ નામનો (amorphous) સ્ફટિક વગરનો પદાર્થ, જેત્રણ પ્રકારની મટોડી અને લાકડું આટલા જ પેન્સિલનાં ઉપકરણો કહેવાય. ઐશાઇટ સંતોલનમાંથી, મટોડી રાજમહેદી પાસેના ગોદાવરીના પટમાંથી અને રંગીન પેન્સિલો માટે જોઇતી મટોડી રાણીપેઠથી આ કારખાનામાં લાવવામાં આવે છે, લાકડું મલગાર, મહેસૂર અને મોગલાદના ભાગોમાંથી પેન્સિલો માટે જોઇએ એવા પ્રકારનું લેવાય છે. આ પ્રમાણે તેમાં વપસતો કાચો માલ પણ સંપૂર્ણ રવરેશી જ છે.

જનાવટ

પેન્સિલની જનાવટ જાણે જ રસભર અને જાણવા જેની છે, પહેલાં તો ઐશાઇટના ગાગડાંનાં ચંત્ર વડે બૂકો

કરવામાં આવે છે. પછી આ બૂકામાં પાણી અને અમુક પ્રકારની માટી ભેળવો ચંત્ર વડે ફરતી ઘંટીઓમાં ભેળો માવો જનાવાય છે. આ માવો લસોટાઇને જેટલો જારીક અને સરખો થાય ને ઉપર પેન્સિલનું સાચા નરસાપણું અવલંબી રહે છે. આ પ્રકારની ઘંટીઓ આજે એ કારખાનામાં ૧૪ છે અને દરેક ઘંટીમાં આ મિશ્રણ ચાર દિવસ સુધી રહે છે. એ મોઢે ઘંટીઓ માંથી એક જ મિશ્રણ અનુક્રમે પસાર થાય છે, એટલે પહેલી ઘંટીમાં મિશ્રણ તાપ્પા પછી તેને તૈયાર થઈને બહાર નીકળતાં છેવટ દિવસ લાગે છે. દરેક પશુ એ માવાને બધારે જારીક લસોટાવા માટે ઘંટીઓની સંખ્યામાં વધારો કરી ચાલોસ ચઢીઓમાંથી ૧૬૦ દિવસમાં માવો નીકળે જેની યોગ્યતા આજીવંતી છે. જરાજર એકસરખો બુકાવમ થએલો એ માવો પછી એક જીન ચંત્રમા દાખવામાં આવે છે. એ ચંત્રમાંથી જ પેન્સિલની ત્રીશૂત્રીશૂ સળીઓ બહાર પડે છે. આ સળીઓ પ્રથમ નરમ હોય છે. ત્યાં કામ કરનારો માથુસ લાકડાના જીંગા ઉપર બધી સળીઓ સરખી લંબાઈનીલે છે અને પછી એને બહુમાં શેકવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે યાકી સળીઓ તૈયાર થાય છે.

કારખાનાના જીન વિભાગમાં લાકડાં સંગંધી કામ આવે છે. લાકડાંના જીમમાંથી એક જ સરખી લંબાઈ ને જાડાઈનાં પાટિયાં ચંત્રમાં તૈયાર થયા પછી તેમાં પેન્સિલની સળીઓ રડી શકે તેવા જિભા છેવટે—ખાડા—પણ ચંત્ર વડે જ પાડવામાં આવે છે. ત્યારબાદ એવાં જે પાટિયાં લઈ તેને સરેરાશ લગાડી એ ખાડાની અંદર પેન્સિલની સળીઓ ગોઠવી ચારજ દિવસ જાણુમા રાખ્યા પછી એ જે પાટિયાની કોરો સાફ કરવામાં આવે છે, અને તેને જીન એક ચંત્રમાંથી પસાર કરવામાં આવે છે, જેમાંથી ગોળાકારની ૭ જ પેન્સિલો એકસાથે બહાર પડે છે. આ પેન્સિલોને લીસી જનાવટા જેત્રણ વખત કરી ચંત્રમા ફેરવવી પડે છે. આની રંગ વગરની પેન્સિલો જાનરમાં કેમકે વાર નજરે પડે છે. આમ તૈયાર થએલી પેન્સિલોમાંથી ચારીનરસી પેન્સિલો જુદી પાડવામાં આવે છે. ગા-

વાળું કે પીંગળ મગેલું લાકડું હોય અથવા જમડેલી પેન્સિલ સળા હોય એમ ખરાબ પ્રકારની પેન્સિલો આજુએ કાઢી નાખે છે. આ પ્રમાણે સારી પેન્સિલો જુદી પાડ્યા પછી એને રંગ અને પોલિશ માટે ત્રીજા વિભાગમાં લઇ જાય છે.

અંદરનું સંગીન કામ જોવા કરતાં ઉપરના ભષકા ઉપર જુલનારા વધારે હોનાથી આવડે પણ વધારે મોઢક કરવા માટે દરેક પેન્સિલ ઉપર ચાર વખત રંગ અને પોલિશ થાય છે. પછી પેન્સિલો પર સિક્કા, નામ વગેરે મારવાનું કામ પછું મંચથી જ થાય છે.

આટલી ક્રિયા પછી આગળના વિભાગમાં આ પેન્સિલો આવે છે, જ્યાં કમના જથ્થા જતાથી, તેની જાંજ અથવા ખાર ખારની પેરીઓ ભરી વેપારીને ત્યાં રવાના થાય છે.

ખાતરમાં જે પડકારો વાળી પેન્સિલો દેખાય છે તેમાં ફક્ત લાકડું કાપવાનું મંચ જ જુદા પ્રકારનું હોય છે. તેમજ જુદાજુદા રંગની અને કોર્પોરેશન પેન્સિલોની અંદરની સળાઓ જુદી એટલે રંગીન અથવા કોર્પોરેશન હોય છે. બાકી બીજી બધી ક્રિયાઓ સરખી જ હોય છે.

આ કારખાનું પહેલ-વહેલું મદ્રાસ સરકારના ઉચિગખાના તરફથી રચપાત્રું. જ્યારે ફીક ચાલશે એમ લાગ્યું ત્યારે સન ૧૯૧૬માં વી. ચેરમલ ચેટ્ટી કંપનીએ એ ખરીદી લીધું. સંસ્થાના વ્યવસ્થાપક થી એસ. આર. ચેટ્ટી જર્મની જઈ આ ધંધા સંગંધી સપૂર્ણ તાન મેળવી આવ્યા છે. જર્મની કરતાં આ ધંધાના કિતરતો દેશ જાપાન છે. ચેટ્ટીના એક સદકારી ત્યાં પળુ જઈ આ ધંધાની માદિની લઇ આવ્યા છે.

કારખાનામાં વપરાતાં ફક્ત બેનો પરદેશી છે. એ સિવાય થાપણ, મગૂરી વગેરે સંપૂર્ણ સ્વદેશી છે, એટલું જ નહિ પણ માત્ર ઉપર વીંટળવાનાં કાગળો પણ રાજમહેદીના આંધ્ર પેપર મીલના વપરાય છે.

શરમાવે એવા આંકડા

આ કારખાનામાં રાજની ૨૦૦ એટલે માસિક ૬૦૦૦ ઓંસ પેન્સિલો તૈયાર થાય એટલી શક્તિ છે. જનાં સરાસરી માસિક ઉપાડ ફક્ત ૧૦૦૦ ઓંસથી

વધારે નથી. એ ઉપરથી એમ નહિ માનવું કે પ્રમાણમાં એની જાપત જ ઓછી છે; પરંતુ સ્વદેશી માલનો ઉપાડ જ ઓછો છે, આ પૂં એટલે ૮૦ ટકા શક્તિ ફાકટ નાપ છે એના માટે યુનેગાર કોણ હોઈ શકે એ તો દેખીતી જ વાત છે.

જ્યારે સ્વદેશીની ચળવળ ખૂબ જોશમાં ચાલતી હતી ત્યારે પણ આ કારખાનામાંથી મે માર્સનો ઉપાડ ફક્ત ૫૪૦૦ રૂપિયાનો થયો અને એમાં જે સરકારી બીક્ષો આશરે ૧૦૦૦ રૂપિયાનાં હતાં. એટલે આ પછે આ જોશભેર ચાલેલી ચળવળમાંનો આંકડો લઇ દિસાળ ગણીએ તોપણ વરસના સરાસરી ૬૫૦૦૦ રૂપિયા થાય. પરંતુ દિંદુ-

તેજનાં સિંદાસનો

• રાસ •

જિથડે છે આમ લાખ કિરણોની ડુંગીઓ. રંગી દિશાઓની ડાળીઓ છ રંગના પ્રલાન ચડી મોઝની મેડીએ, શીશુની કિછાળે ફલવાડીઓ છ ર.

ઉપાની ઓઢણીની કાર ભરી કેસુડે, સુરજમુખીની લાલ પાનીઓ છ ર; અંજોરે વેણીમા ફલભગીં મોગરે, બરે પરાગની કુવારીઓ છ ર.

સરજે છે કોણ પછે તેજનાં સિંદાસનો, કિરણો ગૂંથે છે કોણ કાકીએ છ રે? રુપેરી વાદળીનાં સોનેરી લોચને ચીતરે છે કોણ દેવપીછીએ છ રે?

ઈન્દુલાલ ગાંધી

રતાનીની દર વર્ષની પેન્સિલોની આવાન ઓછામાં ઓછી ફસ લાખની છે; એટલે લગભગ ૧૬ ગણી વધારે છે. જ્યારે ચળવળ પૂર જોશમાં હોય ત્યારે પણ આપણો દેશી માલ તરફનો ફાળો રૂપિયે બાની ભાર અને તેમાં જે રૂકે પાછની સરકારની મદદ. એટલે યાકાન અથ તો એવા સમયમાં પણ રૂપિયે હકે પાછનો જ. સારે જીવન સમયનું ચું ?

(‘કચરી’ના આધારે)

કૃષ્ણાજી હર્ષિ મનોહર

વીરા ફિગ્નર

[અનુસંધાન
પૃષ્ઠ ૪૦૪થી]

નિષ્કંટક અને એટલા માટે વીરાએ પોતાના પતિ સાથેનો સંબંધ પણ છોડી દીધો. પોતે પતિને લખી દીધું કે હવે પછી એમની સાથે એના કોઈ પ્રકારનો સંબંધ રહેશે નહિ. કાર્યપથને જે શોકસેવકોએ નિષ્કંટક બનાવવા હોય તો દુન્યવી બંધનોને તિલાંજલિ આપવી પડે. વીરાએ આ ભીષણ નિર્ણય કરી કાનિના કંટક-મય પથ પર પ્રયાણ કરવાનો માર્ગ શ્રદ્ધા કર્યો.

રશિયન ન્યાયખાતાની એક વિશિષ્ટતા તો એ વખતે એ હતી કે તે પોતાના કાર્યમાં કદિ ઉતાવળ કરતું નહિ. સરખંદારી ફેદોએ ધણું વર્ષો સુધી કેદખાનામાં જે સડી રહેતા અને જેલમાં અસહ્ય દુઃખોને ભરતો કેટલાક તો મુકદ્દમા મળવા અગાઉ જ આ લોકે લજ્જા જતા. સેકરો પાચેલ થતા, માદા થતા અને અંતે આપઘાત કરી જીવન લજ્જા જતા. આવા તાસમાંથી ફેદોએને મુક્ત કરવા એ વખતે કેટલાંક મેંડો રચપાયાં હતાં. પણ એ કાર્ય મદા મુશ્કેલ હતું. ફેદોએને મુક્ત કરાવવા માટે હજારો રૂપિયા છુપી રીતે બેગા કરવા અને સદ્વીસસામનથી તેનો ઉપયોગ કરવો એ કંઈ નાની-મૂની વાત ન હતી. આ વાતની જરા પણ ગંધ બહાર જાય તો તરત જ એ લોકોનાં માથા ધડથી છુટાં થઈ જવાનો સોદો હતો. આમ છતાં પણ હજારો રૂપિયા બેગાબેગામાં બેગા થઈ ગયા. પરંતુ જેલમાં ફેદોએને સદાપતા પહોંચાડી એ તો એથી પણ વિકટ કાર્ય હતું. પણ મંસારમા જે કાર્ય ગોટાગોટા વીરા નથી કરી શકતા તે આંદોના સિદ્ધા કરી શકે છે. માત્ર હવે જરૂર હતી એવા સાહસિકની કે જે એ હાથમાં લઈ મેદાનમાં જાતરે. આ મુશ્કેલ કાર્ય પાર પાડવા માટે ચારે તરફ નજર દોડાવવામાં આવી, પરંતુ કોઈએ આગળ આવી બીકું ઝડપ્યું નહિ. એ સમયે જ્યારે વીરાએ જેલમાં જેલમાં પીડાતા પોતાના દેશબંધુઓની રક્ષા માટે કોઈ વીર મેદાને પડતો નથી ત્યારે તરત જ તેણે એ કાર્ય ઉપાડી લેવા હામ બીટી અને પોતાના દૃઢ આત્મવિશ્વાસથી સુપૂર્ણ રીતે પાર પણ પાડ્યું. એનું આકર્ષક સૌંદર્ય, સાદસ અને ઉચ્ચ ચારિત્ર્યથી તેમજ તેની બહાદુરી અને જેલર સાથેની લાગવગથી તે ધણા ફેદોએની સાથે મુલાકાતો તેમજ વાનગીતો કરવા સમર્થ થઈ. એનો ધણો વખત સાંકેતિક ભાષામાં મિત્રો સાથેના પુત્રવ્યવહારમાં જતો. સાંજે એ ગંદા શરાબખાનામાં

જઈ ઘરડીઆઓમાં બગીચી. કલાસોનાં અપમાન સદન કરતી હતી એ બાદ બુલેલા દેશબંધુઓને સારથે સ્થાપવાના કાર્યમાં મશગૂલ રહેતી.

આખરે ફેદોએના દિન કર્મો, ચાર વર્ષ પછી સને ૧૮૭૭માં એમના ફેસ ચાલવા લાગ્યા. નીચની બેદન લીટિયાને ન્યાયાલયે માછળીરિયામાં દેલનિકાલની સજા કરી. બેદનના દેશનિકાલની આ મજબ સાંભળી વીરાએ હવે પોતાનું આત્મ જીવન બગાડાખોર તરીકે ગણવાનો દૃઢ નિર્ણય કર્યો.

થોડા દિવસ પછી વીરા પહેરલાવ મછ. અને ત્યાંની દોરિપટલમાં કામ શરૂ કર્યું. થોડા જ વખતમાં મેડિકલ ગોડ તરફથી યએસી એસિસ્ટન્ટ સર્જનની જગ્યા માટેની પરીક્ષામાં તે ઉંચે નંબરે પાસ થઈ. અને એણે ડિપ્ટોમા મેળવી લીધો. ત્યાંથી પછી એ ફેર્ડેન ગ્રામ અને ૨૪ વર્ષની ઉંમરે તો એ રશિયાના વિધવાવી દળ સાથે જોતજોત થઈ ગઈ. ઇ.સ. ૧૮૭૭ના અંતે એણે એના સાથીઓ સાથે 'જીપીન અને રવનગતો' નામનું જુદું મંડળ બીજું કર્યું. એ પક્ષનો કાર્યક્રમ સામાન્ય પ્રજા વચ્ચે જતો કામ કરવાનો હતો.

વીરાના જીવનનો મદાન અભિલાષ ગામાંતી વચ્ચે રહી અભણ લોકોની એવા કરવાનો હતો. એ ઉદ્દેશ પાર પાડવા માટે જ એણે વૈદ્યકીય ડિપ્ટોમા મેળવ્યો. હવે એક ડૉક્ટર સાથે મળીને એ કામ કરવા લાગી. એના સર્કલમાં ૧૨ ગામ હતાં. જેની એ દરે માટે મુલાકાત લેતી. આજ સુધી એણે કેવળ પંત્રો અને પુસ્તકો દ્વારા શ્રામજનોનાં દુઃખોનો બધાનાં ચિતાર વાંચેલો. એક વખત બહાર દિવસ લાગણાગટ ગામમાં એમાં ગાળો એ દુઃખદ ચિયનિનો એણે અનુભવ કર્યો. ગામડાંની આ મુલાકાતો દરમિયાન એ કેટલાં રંકની ઝૂંબડીમાં જ રહેતી. એ ગંદા એટલા દર્દીઓને તે સમાનતા તે આદરથી સત્કારતી. એમાં ધણા તો ભયંકર રોગોથી પીડાતા હતા અને એમને પહેરવાને કપડાં કે પેટ ભરવાને પરતું અજ નહોતું. રાત્રિયને નબારી રાખનારા આ બોળા પ્રાચ્યજનોની આ દશા વીરાનું દિલ દબમલાવતી અને એમની દયા તેવારે કરતાં એની આખામાંથી એકસરખી અશ્રુધારા વહેતી રહેતી.

સવારથી 'સાંજ સુધી આ ઠગા પહેવવાનો ક્રમ ચાલુ રહેતો.' એ પછી એ જમીન પર ખાસમાં પડી પડી વિચારમાં ગરકાવ થતી કે ચારે બાજુ ફેલીએલી એ ગરીબાં અને ગંદકી વચ્ચે ફવાનો શો કાપડો

ચનાનો દનો ? એ ગરીબોનો કોઈ દિવસ ક્યાં થે સ્વન
આવવાનો ખરો ? અણ મલિના સુધી આ દરમ દમેયાં

મુચ્ચેદય

‘બાર બાર વર્ષે નવાળુ ગઝાળાં’નો દાળ
મુરજ તે દેવની ફરતાં પ્રદક્ષણા,
ધરતીને વેદના જાગી છે રે;
ધૂમનાં ધૂમનાં કાળા સંધારમાં,
તારાની કેસ એક યાગી છે રે.

‘મારમકે તારકાં અમને નડે તો થે,
આપે તો પોદણા કાળાં છે રે;
હપકા એ મોકલી મુરજ દેવને,
ધરતીએ ફાલણુ લીધાં છે રે.

સોનાની દાઝ સહ સમદરથી નીસવાં,
કિરણોના જાળુને ધગાવિયા છે રે;
પૂરવનાં પાદરથી ફેલાને મુરજે,
તારાનાં રોળસા ફગાવિયાં છે રે.

‘ખમ્મા મુરજદેવ ! એકજ આભેરડો,
ચાંદાને નાચ્યો ! ન મારશે છે રે;
પાવડીઓ પૂરતું દુર્ગેમજગી આપની,
ધમધમતાં કિરણોને વારશે છે રે.’

ધોળોથા એમ ના ધરતીમા ભોસિયાં,
તેજસુ તીર એક છદિયું છે રે;
‘લાં, લાં’ કરૂંનાં મલયાં ખલોડ લા,
ચાંદાના તેજને રૂટિયું છે રે.

સ્તિત્વાત શુકત

જેની એ પૂરે અજાણ પ્રચાર માટે મોં પળું ન ખાસી
સાડી, આ દરમ્યાન સમાજની એક મલિલા ત્રિદેશવર
ચમ, જેના પકડાયેલા પતંગમાં વીરોને મારે પળું પચી
દના, વીરોને તારકાગ લાંથી ખમેડનામાં આવી, આ
પછી પાંચો વખત સુધી વીરો એક પાડી એક એમ
અનેક રમણે રખાવી રહી, એ અપર્યાટ દરમ્યાન એને
એની જાદેનું કાંઈનીઆ આનો મજી દની, જો અદેનો

મામડાંઓમાં રખાવી મામડાંની પ્રજાની સેવા ઉદાવતી,
ખેડુતોને આ ખેડુ ત્રીઆ ડાંકટર દોષ શકે એ વાનથી
નવાઈ લિપજાળી, એ જાહેનોએ સેકડો ત્રીઆને ડાંકટરો
ઉપચાર માટે પોતાની પાસે આવવા પેરી, એમનાં
રૂપડાં પાસે આઠીઓનું લંબર લાગ્યું હોય ન, થોડા
વખતમાં મામડાંઓમા આ વીરાંગનાનું નામ ભારે કોંક-
પ્રિય થઈ પડ્યું, એક રક્તસાવથી પીડાની ખેડુન ત્રી

મુચ્ચરિત

‘બાર બાર વર્ષે નવાળુ ગઝાળાં’નો દાળ
મુરજ તે દેવને ધરતીએ રોળમાં,
કાળાં છે વેળુસા કાંડાં છે રે;
‘ફુનિયાને રોળરોળ દમવાં શેનાચ્ય,
તમથી તો પાપિયાં રમ છે રે.’

એથા રીમાછો આગ્યા મુરજદેવ,
સમદરના નીરમા ફગવા છે રે;
‘લા લા’ કરૂંનાં સતારી મૂલિયાં,
પંખીડાં લાગ્યા છે ઘોડવા છે રે.

નદિયુંના તીર તો ચાડી કાઢ્યાં ને,
વનવનના નાવરા કાંકિયા છે રે;
ફૂરના રખડા લાગ્યાં છે ડોલવા,
ફૂલગાએ મૂરકા મૂલિયાં છે રે.

‘જૂથી મુરજદેવ ! વનિનાના વાંકને,
અનરમાં નાચ્યો ન લીછએ છે રે;
અંધારે ગળતી આ લૂટિ રડે છે,
દેખાને ખેડે તો શીછએ છે રે.’

આસડા ફાંડના ધરતીમા ભોસિયાં,
મુરજનાં રમણાં છદિયા છે રે;
ધરમાને કાળીને ઉતમણે આપના,
કદનામા કિરણો છે ખુટિયાં છે રે.

સ્તિત્વાત શુકત

માઝીમખાસ મામડા જેરમે અનરથી વીરા પાસે આવી,
એને આસડા થનાં એણે વાન ફેલાવી રે વીરાના અપદ

માનથી એનો રોગ ગયો. પછી તો પૂછ્યું જ શું ?
અસંખ્ય સ્ત્રીઓ તેજ-પાંછી લઈ વીરા પાસે મેંવાવવા
આવતી અને રોગમુક્ત થઈ જતી ! આ ચમત્કારે એ
લોકો પર વીરાનો ગજબ કાણ જમાવ્યો.

આ એક મદિનામાં આસેડો અને પછીના દસ
મદિનામાં પૂંઝ ૫૦૦૦ દર્દીઓને એણે સાચું કર્યું.
પછી એણે એક શાળા ખોલી. શાળામાં વાંચવા લખ-
વાનાં તમામ સાધનો (ગ્રામીણો વગેરે) આંગેકેને મફત
આપવામાં આવતાં. એની આસપાસ ત્યાં રૂપ છોકરા
છોકરીઓનું જમણું જાગ્યું. ઈજીપ્તિયાની પાસે બીજાં
ગામોમાંથી : પશુ, જાળો, આવતા. અને એમાં પૂંઝ
માધ્યમ બેઠેલે. હેરથી પેપુ એફ્રીનારો દત્તો.

શાળા અને ઇરિપનાસ અને એક જ પશુકૃતિ
માં દત્તો. દવા આપવાનું કામ ખલાસ થાય કે તરત
ગ્રામીણો કે બીજાં કામ દાયમાં લઈ બંને બહેનો
ગરીબોના નિવાસસ્થાન તરફ પ્રવાણ માંડતી. ખેડૂતોને
હવેલી લેવો અને વાતોચો સંજોગવાવામાં આવતી.
ક્યારેક ક્યારેક ચૂરી કાટેલી મનોરંજક એનિવાસિક
પાનો પણ વીરા કહેતી. આમ રાત્રે ૧૦-૧૧ વાગ્યા
સુધી જમવાથી લોકો એ ગહેનોની પ્રાપ્તિ સંભળતા.
એ દરમિયાન ખેડૂતો, એમની જમીન, જમીનદાર તથા
અધિકારીઓ અને એના પરંપરા સંસ્કૃતી ચર્ચાઓ પણ
થતી. વીરા અને એની બહેન ખેડૂતોની જરૂરિયાતો
જાણવા મથતી, એમની કષ્ટક્યાઓ સાંભળતી અને
એમનાં દુઃખોમાં ભાગ લેતી. ચારે બાજુ ત્રાસ અને
ભયના વાતાવરણમાં એ સદાનુસૂતિનું અમી સીંચતી.
ખેડૂતો અને 'દેવો' તરીકે ઓળખના.

આમ વીરાનું કામ બેઠેલથી ચાલતું હતું. આ
અધિકારીઓની આંખમાં ખૂંચ્યું. કાષ્ટકે અકુલા કિડારો
કે, વીરા ગુનેહગારોને આશ્રય આપતી હતી. અનિ-
આસના તાવાવરણમાં દશેશ અને છે એમ અધિકારી-
ઓને આ કામમાં દોહની ઝંધ આવી અને એની પાસે
આવનાર બનાર પર ચોરી શરૂ થઈ.

આ જ સમયમાં કાનિકારી દળોએ એક કાર્યકર્તા
સોસાયેટ વીરાને મળવા આવ્યો. બેનો કાર્યક્રમ રોન્ટ-
પીટર્સન જે જઈ જાર એકેકાન્ડર બીજાનું ખૂન કર-
વાનો હતો. અરશાલીના લુસ્મો હેડેશ રશિયાનું સા-
ર્વજનિક ઇવન નિર્મોલક જમી મળું હતું. દ્રાવિડ અને

દમનનીતિ હેડેશ અગ્રનો આત્મા કેવળ પીસાઈ રહ્યો
હતો. વીરા જાતના જીવની આ યોજનાના સંસ્પર્શમાં
પોતાની આત્મકથામાં લખે છે કે : 'મેં લોકોનું કરણ
આકર્ષ, શ્રમજીવીઓની માગણી અને દેસસેવોનો અ-
વાજ સાંભળવા રાજસાનાનાં કાન બહારમારી બપ, બે
વિદ્વાનોની દલીલો અને અર્થશાસ્ત્રોઓના આંકડાઓની
એ ઉપેક્ષા કરે. બે આખો ફરતો. રોડી દેવામાં જ
આવે, બે સમાજનો અતિ મહત્વનો ભાગ-યુવક-
પોતાની શક્તિઓને માટે કાષ્ટ પણ બતાવું હોય જ
ન મેળવો શકે, તો એ સ્થિતિ કેવળ અસંભવ બને
છે અને સમાજનો અધો યે રોષ એ અંદરથી પર બિતરે
છે, બે એ શાકી-અધિકારનું પ્રતિનિધિત્વ બેગરતો
હોય. લોકોને કોષ એ રાગ પર ઉપજ છે કે ન
કરોડો. લોકોની શુદ્ધિમતા અને બળની સરખામણીમાં
પોતાની શુદ્ધિમતા અને બળની કિંમત અધિક અધિક છે.
અને બે એ રાગને સંતોષવાને અખતાર કરેલા
તમામ ઉપાયો અર્થ જાય, તો કાનિકારીઓને માટે
એક જ માર્ગ-દિસાનો મોકળો રહે છે. એ જ કારણે
લખે સોસાયેટ રીવાજ પર ઊભી.

સેંટ પીટર્સન જેમાં મીઠમ છવાવની નજીકમાં સો-
સાયેટે જાર પર રીવોલ્યુશરી જાણી મસાવો. પણ એની
કાંઈમાં એક ખેડૂતોના ધકેર વાગવાથી નિરાશ ચૂમ્મ
અને સોસાયેટને એ અપરાધ માટે કાંસી દેવામાં આવી.

આ અરસામાં સને ૧૮૭૬માં બોરોનીડ ખાતે
રશિયાની જાતીય ગદાસભાની બેઠક હતી. મદાસભામાં
એ વખતે તો નાના મોટા અનેક પક્ષો હતા. પરંતુ
આ બેઠકમાં એક વિચાર પર આ સભા બે પક્ષોમાં
વહેચાઈ ગઈ એક પક્ષ તરફથીને અગ્રમાથી કારી
કાન્નિ કરવાની તરફેણમાં હતો. એનું નામ 'બીજા
કાન્નિકારી દળ.' બીજો પક્ષ તરફારોની મૂક પર દાય
રાખી, પ્રચારકાર્ય કરવાની તરફેણ કરતો હતો. આ
પક્ષનું નામ 'પ્રચારક દળ' હતું. બેઉ પક્ષો પોત
પોતાની વાત પર દૃઢ હતા. વીરા ફિન્ડર એ સમયે
એ બંને પક્ષો વચ્ચે સમાધાની કરાવવામાં અમ કામ
લીધો. પરંતુ દેશના દુર્ભાગે સમાધાની થઈ લઈ
નહી. જ્યારે એ બેનું બેગ્રણ એને અશક્ય લાગ્યું
ત્યારે એણે 'The People's Will' નામક મેગઝ-
માં પોતાનું નામ સખાવ્યું. અને છવી ત્યાં સુધી એ

છાયાછબી

(તૈયાર કરનાર - જગમોદન મિત્રી)

આ છાયાછબીઓની પ્રગટન વિશે 'કુમાર'ના વાચકોને ઘણે વિશેષ સમજાવવાની જરૂર નથી. આ સાતમી છાયાછબી આ વખતે એક પૂર્વ સમાધીની આપીએ છીએ કે તેમ જ એ ઓળખી રાખાય તેવી છે; નહિતર પણ એમાંના કાળા રાણા કોરી કાઢીને અંધારા ચોરડામાં નાના રીરાના પ્રકાશ સામે ધરવાથી મોટી આકૃતિ પડશે તે તો તરત ઓળખાઈ આવશે.

મંડળમાં પોતાનું તન, મન અને ધન અર્પણ કર્યું.

વીરા ક્ષિત્ર એ દળની કાર્યવાહક સમિતિની એક અગ્ર સભ્ય ગણાતી. એની કુશાલ શુદ્ધિથી અનેક કાર્યો તે સફળતાથી પાર પાડતી. શહેરીઓ તેમજ અમલદારો એની પ્રત્યે માયાથી વર્તતા. આ બધા પ્રભાવ તેના સૌન્દર્ય નથા ચારિત્ર્યનો હતો. એની મુખાકૃતિ ઉપર દશેમાં સદાચારના તેજનો પ્રકાશ જળદળતો. એણે ઝારશાહીના દમનનો ઉત્તર અધિકાધિક શક્તિ, સાહસ, અને કાર્યશીલતા વડે વાળ્યો. મંડળની આગાથી દવે ઝારની દલ્લાના કામમાં સદાયતા દેવા વીરા ક્ષિત્ર આડેસા મઠ. બીજા પણ કેટલાક સાથીઓ ત્યાં પહોંચી ગયા અને એક મકાન બાંધે બધે એમણે પોતાનું યાત્રું જમાવ્યું. અહીં સોશીઆ પેશાવરશીઆની સાથે ઝારના ખૂનનું પડખું વીરાએ રચ્યું. સોશીઆને તેમાં સફળતા મળી. ઝારની ગાડીને ઓગળી ઉઠાવી દેવામાં આવી અને તેના પ્રાણ છોડી ગયા.

આખા શહેરમાં સનસનાટી ફેલાઈ ગઈ. સોશીઆ પેશાવરશીઆ અને એના સાથીઓ ઝારના ખૂનના ગુનાદ બદલ દસતે વઢને ફાંસીને માંચડે ચડી ગયા. સોશીઆ વીરાની જીવન-સદચરી હતી. એના મૃત્યુથી વીરાને અનદદ વેદના યજ્ઞ. ઈશ્વરમાં સોશીઆ પહેલી જ મદિના હતી કે જેણે આઝાદીની દીવડી પર પતંગી-આની માફક પોતાના જીવનનો જલિ ચણ્યો.

પરંતુ વીરા હજુ મુક્ત હતી. બીપણ ક્રાન્તિકારી દળના બધા નેતાઓ કેદમાં હોવા છતાં પણ રશિયન સરકાર બપમુક્ત બની નહતી. ત્રીજા એલેક્ઝાન્ડરને ગાદીએ બેસાડવાની દિમત એનાથી ચની નહતી. સરકારે ક્રાન્તિકારીઓને વચન આપ્યું કે જે તેઓ દરબાર બારનાં મુખીમાં જરાપણ અધ્યાચાર ન કરે તો ત્રીજે એલેક્ઝાન્ડર સિંહાસન પર બેસી શાસન-વ્યવસ્થામાં કંઈ સુધારો કરશે. રશિયન સરકારને ક્રાન્તિકારીઓની વાસ્તવિક સ્થિતિની બજાર નહતી. આથી એને ભયને બૂન મનાવી દેવા દતો.

મીખોયેવરશીએ વીરા સાથે સમાધાનીના વિગમમાં મસલત કરવાનો વિચાર કર્યો. આથી એ ખારકોલમાં જ્યાં વીરા રહેતી હતી ત્યાં કંઈ બંધનું કાઢી ગયો. વીરા અને મીખોયેવરશીએ બધા સમય મુખી સમાધાની વિશે વારાવાર કરી. વીરાએ કેદી ચરનિરજાને મુક્ત

કરવાની અને કારાની જેલોના કેદીઓની સજા ઓછી કરવાની દરખાસ્ત મુકી. રશિયન સરકારે આ બધી વાતોનો સ્વીકાર કર્યો. આથી સરકારને ક્રાન્તિકારીઓ તરફથી અભયવચન આપવામાં આવ્યું. એ પછી દર-બાર ભરાયો અને ત્રીજે એલેક્ઝાન્ડર ગાદીએ બેઠો. પણ ગાદીએ બેઠા પછી ઝાર પ્રજાની મુખ્ય માગણી-ઓને ઉઠાડી દઈ શાસન-વ્યવસ્થામાં નજીવો સુધારો કરવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કર્યો.

રશિયન સરકારના આ દગાબોર વર્તનથી કંટાળી વીરાએ પોતાનું પ્રચારકાર્ય પૂર્ણ વેગથી આગળ વધાર્યું. દમનથી જે પોતાના માર્ગથી જરા જે ચલિત ન થઈ. એ પોતાના દળની વિદેશમંત્રી બની. એના મંડળનું ક્ષેત્ર દવે સેંટ પીટર્સબર્ગને બદલે મોસ્કો જ-યું. વીણી-વીણીને એના મંડળના સભ્યોને ગિરફતાર કરવામાં આવ્યા, અને આખરે એક સાથીના દોડને પરિણામે એ પણ પકડાઈ અને એને સેન્ટ પીટર અને પૉલના દુર્ગમાં પૂરવામાં આવી. નવો ઝાર એલેક્ઝાન્ડર ત્રીજે તો આ સાંબળના એટલે આનંદમાં આવી ગયો કે તે ગોલી છાંયો કે 'છ'શરનો પાક કે આખરે આ નાપાક બાધ પકડાઈ ગઈ!'

આ બંને દુર્ગે અત્યંત ભયાનક દના. એમાં પ્રવેશ પામનારા કનણે જીવના જ દટાના અને એમનો ખુદો જ ચતો. વીરાનો કેસ ચાલતા પહેલાં વીસ મદિના મુઠી એ આ દુર્ગોમાં બંદીવાન રહી. એના ઉપર આરોપ ઘડાયા અને સરકારી નિયમ પ્રમાણે એને એક વર્ષેલ આપવામાં આવ્યો. પરંતુ વીરાએ એની સેવાઓનો અસ્વીકાર કરી મુકદ્દમામાં ભાગ ન લેવાનું પસંદ કર્યું. વીરા જ્યારે ન્યાયાલયમાં પ્રવેશી ત્યારે તેની તેજસ્વી મૂર્તિ જોઈ ત્યાં દાબર રહેલાઓમાં મસ્તક તપી પડ્યો. એના અપરાધો માટે પૂછવામાં આવતાં એણે જુરસદાર નિવેદન કરી પોતાને નિર્દોષ જાહેર કરી.

વીરા અને એની સાથેના ધીમ કેટલાક આરો-પીઓને ન્યાયાધીશોએ ફાંસીનો દુકમ સંભળાવ્યો. એમાં ત્રણ તો લરકરી અમલદારો દના. ગદા ગોરવથી ઘોંચું શિર રાખી વીરા ઊભી હતી. એની નસેનસમાં રવ-દેશાનુરાગની વિધુન દોડી રહી હતી. ફાંસીવા દુકમથી જેવું ફૂંટું પણ ન ફરક્યું.

એ દુકમ પછી આઠમે દિવસે દુર્ગના કમાન્ડર

કબલા માળમે તેમને ચરનાં મૂકી ગીડા પગનાની લલેરમાં ધામ ઉપર ચૂના દના. આ અર્ધુ જોનેજોતો કલ્યાણ પગના પડછદા પાડતો ચરાર થતો દનો.

ચોડીવારમાં ગામનો સીમારો આવી લાગ્યો. વન્ને એક વૈંકળો હતો. આ વૈંકળો જ જે ગામનો સીમારો જુદો પાડતો. એકર પાખી બર્ધુ રહેતું. જોને ગામના સેલો દોરને પાખી પાના સીમમાંથી અર્ધો લાવના. ત્યાં પહોંચના જ દૂર કાંઈક ગરજાડ થતી દોષ એક કલ્યાણને લાગ્યું. તેને કાંઈ શક થયો અને ગળાટાળંધ એ આજુ તે વળ્યો.

દોરોને પદર ચારવા નીકળેલો કાંઈ માણસ તેને પાખી પાવા આગ્યો હતો. કાંઈ દરગમોરો દોરને કાંઈ જવાનો લાગ શીકના આસપાસ બરાધ બેઠા દના. તેમણે આ લાગ બેઠ પેલા માણસ પાસેથી જળ-જોરીયા દોર લાકી જવા માગ્યા. અને તેને પરિણામે આ ગરજાડ ગચી હતી.

કલ્યાણ હોડતો આગ્યો. જોડું તો જે માણસો એક જળુને ફાગિયાથી જાંધી રલા છે અને એક માણસ જે ગળદને દોરી ચાલતો થયો છે.

કલ્યાણે કડિયાળી ડાંગ દવામાં તોળી અને હોડના આવી આધનારના હાથ ઉપર ફટકો લગાવ્યો. ગીસ પાડતો એ માણસ લયટી પડ્યો. મમપર્નુ ચાપ પારખી તેના બીજને સાથી આસાપીયા બોલો ચર્ધ ડાંગ ઉગમી કલ્યાણ સામે થયો. દોરને દોરી જના માણસે આ જોડું, દોરને પડનાં મૂકી તે પોતાના સાથીને મદદ કરવા પાછો વળ્યો. તે આવી પહેાંચે તે અગાઉ તો કલ્યાણના સખત ફટકાથી તેના સાથી જમીન પર પટકાયો. પેલો આવતો માણસ આ જોડું જરા ખમચ્યો. પણ બીજી જ પળે ઝવનથી કલ્યાણ ઉપર ટૂરી પડ્યો.

સગય કટોકટીનો હતો. દોરનો માલિક દલુ બં-ધાએલો પડ્યો હતો. તેને છૂટા કરવાનો સગય કલ્યાણને નહિ મળ્યો હોવાથી તેને એકલે હાથે જ ઝૂઝવાનાં હતું. જેમાંથી એકનું જોત ચાપ લારે જ આ લયંકર મારામારી બંધ થાય. બનેનાં રક્ત જોરથી ફરતા હતાં, અને તેવા જ જોરથી એકબીજાને નમાવવા તેઓ તન-તોડ પ્રયાત કરી રહ્યા. કડિયાળી ડાંગો અઢર દવામાં બીજાળની અને જળપૂર્વક અથડાતાં તેમાંથી અગિના તળુખા ઝરના. વિજયથી ચડીએક તો તાજવામાં તોજાઈ

રહી, પણ કલ્યાણે દરીફને લંકાગ્યો. આસાપીયા તી-જળીને વેગે તેણે એક અદરલો ખાધો. દરીફનો ધા તેથી પોતાના ઉપર ન પડનાં તીચે પછડાયો અને ફરીથી ડાંગ બાવારી તે અચાનકે ને અગાઉ તે કલ્યાણની ડાંગ તેના મજબૂત ખજા માથે બેટી ગઈ. અઢર ખાતો તે પડ્યો.

લડનાં લડનાં પોતે ક્યાં ખસીને બોલો છે તેનું કલ્યાણને જાન નહોતું. ત્રણે ૫ જળુ પડનાં, ચાક ખાવા માટે તે પડેલા માણસેથી જે ડગલાં પાછો દર્યો. પણ તેમ કરનાં પાછળના આગોચિયામાં તેનો પગ પડીને મરડાયો અને સાથે જ તે લપડીને હેડો પડ્યો.

કલ્યાણે જોના પર પહેલો દાવ અગમચેતો તે માણસ કળ અદરથી પડી રહેલો. તેણે કલ્યાણને લ-પસતો લેધને અમુક તક માની. રલાસલા જોરથી ડાંગનો એક જળુપર ફટકો પડેલા કલ્યાણની જોપડીમાં તેણે લગાવ્યો અને તેમાંથી લોડીની શેડો ટૂરી. આમ-સંનોપથી તે ડાંગ મારનાર કલ્યાણનું લોડીયાળ મરનક જોતો બોલો; પણ જોર દરાર જવાથી પાછો પડ્યો અને જોજાન થયો.

ધીમાણું શાંભળી આસપાસનાં માણસો આ વખતે આગ્યા પણ તેઓ જરા જોડા થયા. કલ્યાણનો પ્રાણ-પંખી છડી ગયો હતો!

આવેલા જુવાનોએ પટેલને ઓડયા. બધા કલ્યાણની આસપાસ બેગા થયા, પટેલે કલ્યાણનું લેસીયાળ મરનક સાફ કર્યું અને તરત જ તેને ઝોગાખ્યો.

‘આ તો કલ્યાણ—’ બીજી જ પળે તેણે પેલે મૂકી. પટેલ તેના ગામનો જ હતો. તેના મગજમાં કલ્યાણને જોઈ જીજ્ઞાસા ઝગકારા પેડે વિચારો આવી ગયા. તેને લાઇવીજ વાદ આવી. કલ્યાણનાં આ તરે જવાનો અર્થ સમજાયો, અને છેવટે આ પરિણામ જોનાં બોળા પટેલને ગાયે આભ ટૂરી પડ્યું. તે આવેલો જની કલ્યાણનું મૃત શરીર ફોડાળવા લાગ્યો: ‘જાપ કલ્યાણ! એકવાર બીડ, મારા બા.’

જુવાનિયાઓએ નિસાસો મૂક્યો: ‘પટેલ, એ તો નહિ બેડે. એ તો હવે રીસાઈ ગયો.’

‘હૈ! રીસાઈ ગયો? હું શું કરીશ લારે? કલ્યાણ, એ કલ્યાણ!’ પટેલે કલ્યાણની નામાવસિ આડું રાખી. પણ જવાબ કાણ આપે? જોનવંતો આત્મા તો

હીરી ગયો. કાઠ કાઠો કે કાન કાન, તે બંનેની કિંમત એકસરખી કરતું કલ્યાણનું મૃત-ચેતનહીન-શરીર પટેલના બોજામાં જડ જેવું પડી રહ્યું.

લુગરનિયગ્રોના સમગ્રના પટેલ ન જ સમજ્યા. પોતાના માટે પ્રાણ કાઢી નાખનાર કલ્યાણને તે આંધુ-ભરી આંખે બોલાવતા બેસી રહ્યા. રોજામાંથી બે લુગરનો બીબા થયા અને કણેદ તથા ચીનડી આ સમાચાર પહોંચાડના ચાકના થયા. ગાંધીના લુગરનો આ કંરુણ પ્રસંગ ઉપર વિચાર કરતા કલ્યાણના મૃતદેહને બોલાવતા પટેલની આસપાસ દીન વદને બેસી રહ્યા.

જેની કાગને કેળે ભાઈની વાટ જોઈ રહી છે. સવારમાં વહેલા હિડી બધું કામકાજ પડવારી બહેન મનમાં ચિંતન કરે છે કે ક્યારે ભાઈ આવે અને ક્યારે નિરાંતે બેસી વાતો કરીએ. આજે લાંબા સમયે ભાઈને જોવાનો; ભાઈ રીસાએ દત્તો તેનાં મનમાંથી થવાનાં.

નકશામાં તજીવારી બહેનને ભાઈને દોડા વિના ચેન નથી પડતું. વિશ્વંજ વેકતો નથી અને વિશ્વંજ થવાના કારણે કાકાથી મૂંઝાતી બહેન બારણામાં બિલી છે.

એવામાં રીસામાંથી એક માણસ દોડતો આવી કેમીમાં કાબલ થઈ જેતીના સસરા પાસે દાંકતો દાંકતો બોલ્યો: 'માના પટેલ, ગળ્ય 'થઈ' ગયો.'

માના પટેલ અર્ધગજનું મૂગન ચતાં અધીરાઈમાં બિલા થઈ ગયા: 'શું છે ખીમા?'

'કલ્યાણ પટેલ જેની બેન પાસે આવવા નીકળ્યા'ના, તે વોકળા પાસે ખીંગણમાં કામ આવી ગયા. 'ખીમાએ આસપાસ અવાજે જવાજ આપ્યો.

'રા . . . મ' બોલતા રામા પટેલ નીચે બેસી ગયા. પણ તરત જ બિલા થઈ વોકળા તરફ જવા દોડ્યા.

બારણામાં બિભેશ જલેનનાં કાને આ શબ્દો પહોંચ્યા. બહેન બારણામાં જ જડાઈ ગઈ. બહેનના હૃદયમાં ધમસાણુ મચ્યું. ક્યાં ભાઈને જોવાનો તથા વાતો કરવાનો આનંદી વિચાર. અને ક્યાં તેના મરણના સમાચાર! આ બેયટો આવાત સદન કરવાનું તેનું મરતું ન હતું. બારણામાંથી દૂદી તે કેમીમાં આવી. આવતાં જ દેસ થાગતાં પડી. પણ માટી બિની થઈ. તે ચેત્તજામરી એકથાસે વોકળા તરફ દોડી.

માના પટેલ વોકળા પાસે આવ્યા હતાં કલ્યાણનાં

પટેલ ગૂમગૂમ તેની અંદર ભાળ્યા. કેમકી એક માલક બોલાવાની કિંમત રહી નહોતી.

ચોટી વારમાં દોડતી જેતી આવી. કેશ છટા 'ગરદન. પર પથરાઈ રહ્યા છે. ચોટની ચેત્તજામા 'ભાન તે બૂકી છે. કુકન સ્મૃતિમાં છે એક ભાઈ. માણ આવાં ખરયાં. સીધી તે ચાકી ગઈ, જ્યાં પાત. ભાઈ સાંત નિદામાં પડ્યા છે હાં. ભાઈને જોઈ જેતી ભયંકર દાસ્ય કર્યું અને તરત જ દોડીને તેને જ પડી. કાંઈક મંદ સ્વરે પાસે બેઠેલાના સાબળવા આવ્યા: 'ભાઈ આવાં રીસામણું?'

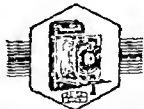
અર્ધ માણસો ભાઈ બહેનની આ બેટ જોઈ દુઃખ બેટ ઘણાં લાંબા સમય મુખી ચાલી. જેતીને કલ્યા પાસેથી છોડી લેવા બે માણસો આગળ આવ્યા. દુઃખ રહીને તે માણસો બહેનને બિની કરવા માગ્યા. પ જો . . . ! અધાએ એકાત્રાથે ચિત્કાર કર્યો.

જેતીનું મૃત શરીર નેમો કીચકના દત્ત!

રતિલાલ પ્રેમશંકર બ (સરવતીચંદ્રિ કમળીના કરતલચિત્ર 'પવનદા'માંથી)

ફોટોગ્રાફીના અભ્યાસીઓને

લગણીતા હિંચા એકદેના બધી લાતના

કેમેરાઓ
લેન્સીક
એસેનરીક
પ્લેટ
રેપર્સ

દવાઓ, ફિલ્મ, પુસ્તકો અને જીન્સ બધાં સાહિત્યો તેમજ સલાહ-મેળવવાનું મરતું—એક—રથળા

રાવળ બ્રધર્સ

મુળજ નેકા બિહિંચ મિન્સેસ સ્ટીક મુંબઈ-૨

પંખો

‘બ્રહ્મા વીડે બ્રહ્મનોંડણે રેલોલ’
—શ્રી નાનાલાલ

પંખાની કલ્પના સર્વજ્ઞાત્રી છે. પુરુષ અને પ્રકૃતિને વિદારકાળે પવન રિયર થયો દરો; વ્યાકુલ બની પ્રકૃતિ વટવૃક્ષ તથે તરફડતી દરો; પુરુષ વૃક્ષ ઉપર ચડી લાળ જૂલાવતો દરો; પાંદડાંના દલનથી પ્રકૃતિને શાંતિ મળી દરો. પંખાની એ પ્રથમ કલ્પના.

પછીની પ્રગ્નએ વૃક્ષનું પહેલું પાંદડું રમતમા ચલાવી જોયું. એ પંખાનું આજું સ્વરૂપ. પછી તો પાંદડામાં ફેરફાર થતો ગયો.

સંસ્કૃતવાવિરલ્લથી વ્યાકુળ બને છે. તેને તેની સખી-ઓ તાલવૃંતકથી વાસુ દોણે છે તે વિશે ઉલ્લેખ છે. તાલપત્ર ઉપર કલારસિકા ચિત્રે કલાવતા; ધર્મપ્રિયો ધર્મની આશાઓ લખાવતા. મોરપિન્જના તથા સુગંધી વાળાના પંખાઓ પલ્લુ આ પછીના યુગમા જનતા.

સંસ્કૃતિ વર્ધના જેમ માણસો વલ્લક ઉપરથી વલ્લ ઉપર આવ્યાં તેમ પંખાને પલ્લુ કપડું ચડવા લાગ્યું. રેશમી કપડાં ઉપર કારીગરો તેમની કલાનું પ્રદર્શન કરવા લાગ્યા. ભરતચૂચલ અને ચિત્રચુથી પંખો શ-લ્યમારયો. આટલા વિકાસ પછી પંખાની જનાવટમાં પલ્લુ ફેર પડવા લાગ્યો. પંખાનો વીંઝણો થયો. લાર પછી ધડીવાળા પંખાનો યુગ-ચર થયો. આ ધડીવાળા પંખા-નું ઉત્પત્તિસ્થાન ખાસ કરીને ચીન ને જાપાન છે.

કલાધરે કલાવૃત્તિ યોગ્યતા મેલીની ચૂંચણીવાળા પંખા જનાવવા લાગ્યા. તેમ નાના આલેક્સાં જડતા તથા રૂપાળી ધૂધરીઓ પલ્લુ મૂકતા. રેશમ ઉપર હીરથી ભરત ભરતા, ખાખો જડતા અને એને પલ્લુ ફરતી ધૂધરી મૂકી પંખાને એક આભરણરૂપ જનાવતા. પછી તો પંખાઓ કાચગમમાં આપવાનો રિવાજ પલ્લુ ચર થયો. અન્ય દેશો પેટે રોમમાં પલ્લુ ઉમરાવો તેમની દીકરીઓને કાચગમમાં પંખો ખાસ આપતા. સત્તાધારી-ઓ તેમની સત્તાના ચિહ્ન તરીકે જત અને ચામરની સાથે પંખો રાખતા. આમ અધ્યયુગમાં પંખાનું ઘણું મહત્ત્વ હતું. ચીન અને જાપાન તો પંખાના દેશો છે. અહારે પલ્લુ રામનમદારાજઓ અને રોમના સુપ્રીમ પોન્ટીફ (Supreme Pontif)ની સત્તાધીઓમાં પંખા રાખવામાં આવે છે.

શ્રિલંકા ચ્યુરિયમમાં એક ઉપસાવેલી આફ્રીન-ઓનું પુરાણું ચિત્ર છે. તેમાં પંખાથી પવન નાખતી પ્રમદાઓની આફ્રીનઓ છે. ઇજિપ્તની સિલ્સકલાના અવશેષોમાં પરશીપોલિસનાં બંદિયેરોમાં, થેમેસ અને અન્ય પુરાતન જગ્યાએ પલ્લુ પંખાના નમૂનાઓ નજરે પડે છે. ઇજિપ્તમાં કેરો નજીક બાલાક (Baulak)ના ચ્યુરિયમમાં પીંછાં ભરાવવા માટે કાણાં પારોલો પંખા-નો એક પુરાણો લોકાંતો દાઢો સાચવી રાખેલો છે. આ દાઢો ઇ.સ. પૂર્વે સત્તરમી સદીમાં થયેલા અઢારમી વંશના આમેન-હોટેપ (Amen-Hotep)ની કબર-માથી નીકળ્યો હતો. શ્રિલંકા રલ્લયની જીજ્ઞાસુ મમ્મો પવિત્ર તત્ત્વે ઉપરથી માખીઓ ઉડાડવા માટે પંખો વાપરવામાં આવતો એ વિશેનો ઉલ્લેખ લંકનના સેટ પેલના તથા સેલિસજરી કેથેલનાં અને બીજા દેવજોના જૂના લખાણોમાં થયેલો છે. મેક્સીકો કેથેલનાં સાતમી સદીમા થયેલી રાણી થાઓ કોલિન્ડાનો પંખો સાચવી રાખવામાં આવ્યો છે.

જાપાન અને ચીનમાં ધડીવાળા પંખાનો ઉપયોગ મોટા પ્રમાણમાં હતો અને હજી છે. વાંસની પાનળો પડીઓ વર્તુલાકારે ગોઠવાઈ રહે એ રીતે તેને કાચથી ચોટી પંખા જનાવતા અને તેને વિવિધ રીતે શલ્યમારતા. કેટલાક ઉપર ચિત્રો પલ્લુ ચીતરતા. સફેદ કાચગમના સાદા જનતા પંખાઓ ઉપર તો હજી પલ્લુ કવિતા કે સુ-વાક્યો લખવામાં આવે છે. ચીના મોકોમાં એક રિવાજ આવે છે કે કોઈ પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિને કે મિત્રને કોઈ ખાસ પ્રસંગનું સ્મરણ જાળવવા કે લાવના લખવા માટે તેઓ નોતરે છે અને તેમાં ખાન સંચળે છે. આ વખતે પંખાનો ઉપયોગ થાય છે. ઇ.સ. ૧૬૩૫માં પોર્ટુગીઝ વેપારીઓને જાપાનના નીપોમાં વસાહત માટે જે પ્રદેશ કાઢી આપવામાં આવ્યો હતો તે પંખાના આકારનો હતો; કેમકે જાપાન અને પોર્ટુગીઝ બંને પ્રગ્નને પંખો અતિ પ્રિય છે, એટલે એનું સ્મરણ જાળવવા એનો આકારનો એ પ્રદેશ આવ્યો.

ચીન અને જાપાનમાં મરીજથી માંડીને તવંગર સુધી સહુ પંખા રાખે છે. કારીગરો અને મજૂરો પલ્લુ એક હાથે કામ કરે અને બીજે હાથે પંખાથી વાસુ-સેવન કરે. પંખો તેમના જીવનમાં વણાઈ ગયો છે. ધડીવાળા પંખાની પડીઓ દાખીદાનની પલ્લુ અને છે અને તેના ઉપર મનોહર આનંદભૂમી કરવામાં આવે છે. આવી

પરીઓ પદ કાગળ ન યોડનાં તેમની વચમાં નાચુક કાપ્યા પાડી તેમાં મુંદર દોરી પરાવવામાં આવે છે.

ચાંચી સદીમાં પોર્ટુગીઝ રમણીઓમાં પંખાનો સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રચાર થયો હતો. ઇંગ્લંડમાં રિચર્ડ શીન્હના આમંત્રણી આખર લગભગ પંખાનો પ્રવેશ થયો; વૈભવશીળી છટાલીમાંથી કેથેરાઇન દી મેડીસીઓ તેનો પ્રવેશ કરાવ્યો હતો. ઇંગ્લંડમાં આદમ હેવોના દર-ખાંદમાં આખીર રમણીઓ પંખા લાવેને આવતી. તે સમયના દોલેંગીઅનના મૃત્યુનૃત્ય (Dance of death) નામના ચિત્રમાં એક યુવતી પંખો લાવેને લાવેલી છે. રાણી હેન્રીજાએથે સ્વયંમાં પંખો રાખી જીવી ઉતરતી છે. તેની વસ્તુઓની યાદીમાં સત્તાવીસ પંખા ગોખા-એલા છે. છટાલી, ક્રાન્સ અને રપેનમાં પંખો રાખેલો એ રાજવત્તાની નિશાની ગણાતી. પછી તો પરન નાખવાની ક્રિયામાં સાંકેતિક ચલનાથી પ્રેમીઓ એકબીજા કરતાં. ઇંગ્લંડના તે સમયના પિંખ્યાત સામયિક 'રપે-કેટર'માં આવી સાંકેતિક નિશાનીઓનું નિયમિત શિક્ષણ આપવાની દરખાસ્ત કરાઈ રપે રજુ થઈ હતી.

પંખાના ઉદ્દોગનું મુખ્ય મથક તે સમયે પારીસમાં હતું. ત્યાં લાકડાની અને લાઠીલાંતની પરીઓ અને ફેમો જાતની, કાગળ ધડી કરવાથી ફાડી જાય એટલે પાતળા આમંત્રક ઉપર ચિત્રકામ થતું. પારીસથી રપેનમાં પુરકળ પંખાનો નિકાસ થતો. સાદા પંખા પણ ત્યાં મોકલવામાં આવતા અને તે ઉપર રપેનના ચિત્રકારો ચિત્રો કરતા. રપેનીશ ચિત્રકાર કૅનો દે આરેવેલો (Cano De Arevalo) ફક્ત પંખાઓ જ ચીતરતો.

રુઝબેટ ગ્રાન્ડઓના સમયમાં ઇંગ્લંડમાં પંખાનો

ઉદ્દોગ જનમતો હતો. એ વખતે દિલ્હીસ્તાનની કમનીય કારીગરીવાળા પંખાઓ ઇંગ્લંડમાં આયાત થતા અને એટલે કારીગરોની રોજી ઉપર કાપ મૂકાતો. તેમણે સમજન કરી એ જાળવતમાં પ્રગતમન જાળવ કર્યો, રામને અરજીઓ કરી અને પરિણામે ઇંગ્લંડના ઉદ્દોગનું રજુખું કરવા માટે દિલ્હીસ્તાનમાંથી આયાત થતા પંખાઓ ઉપર ભારે જકાત નાખવામાં આવી. ક્રાન્સ અને રપેન-માં છટાલીથી આયાત થતા પંખાનું સ્થાન પણ દિલ્હી-સ્તાનના પંખાએ લીધું હતું.

અદારમી સદીમાં પંખાની કલા વિકાસની પૂર્ણ કક્ષાએ પહોંચી હતી. તેના ઉપર જેટલો રાજ્યગાર સન્નવાય તેટલો સન્નવાતો. એક એક પંખાની કિંમત અઢીમો ગીની સુધી એ સમયમાં થયેલી છે.

ફ્રેન્ચ પિંચપ પછી ક્રાન્સમાંથી પંખાની લક્ષિત કલા નાશ પામી. કલાનાં ચિત્રોને ગદલે રાજદારી પુરુષોનાં અને મદરતના જનાવોનાં ચિત્રો પંખા ઉપર ચીતરાવા લાગ્યાં. અદારમી સદીમાં મદારાણીથી દારી સુધી સર્વના શોખની અને મુંદરતાની મૂર્તિરૂપ પંખો, ઇંગ્લંડ, ક્રાન્સ અને જર્મનીમાં ઘણો જ લોકપ્રિય બન્યો હતો. પંખા વિષે અનેક રસિક પુસ્તકો પણ લખાયાં છે.

પછી તો યુગ પસરતો ગયો અને આધુનિક સમયમાં આફ્રિકામાં અને અફ્રિકામાં વપરાય છે તેવો જતમાંથી જૂસતો પંખો દાખલ થયો. વંજનો યુગ એસનાં તેને પણ તેની અસર થઈ અને પેટ્રોલના તથા વીજળીના પંખાનો જન્મ થયો. વંજ આવતાં પંખાની જૂની કલાના લગભગ નાશ થયો છે.

(સંક્ષિપ્ત)

'રસનિધિ'

એક પ્રતિકાવ્ય

આ નીચે દાખી બાલુ આપેલું 'રસ' નામનું શ્રી સતિલાલ શુક્લનું મુખક 'કમાર'ના ૧૦૦માં અંકમાં પ્રકટ થયેલું તે કપરથી 'છત્રી' નામનું પ્રતિકાવ્ય રચાઈને અમને મળ્યું છે તે વાચકોના વિશેષ અર્થે આ નીચે તેની સાંક્ષેપક જમણી બાલુએ મૂકીએ છીએ. રચનારે એમાં પ્રતિકાવ્યના બધા શુભો આદ્યન જળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

પૃષ્ઠ

છત્રી

સંવાસીજન, ચેતીઓ, વળી જલુ વેણાગીઓ પૈ તથા, રસોનો પરમાર્થ કિંતુ નવ કે પાટી રાક્ષું સુધિમાં. પર્ણો છાંય ધરે, ફળો રસ દ્રવે, પુષ્પો સુગંધી બદે, બલે ના પરમાર્થ મૃત્યુ પછીયે, ફાડી રપે યે બલે.

છત્રાદીમ ફરીગતી સમ જલુ વેણાગીઓ પૈ તથા, છત્રીનો પરમાર્થ કિંતુ નવ કે પાટી રાક્ષું સુધિમાં. કે દિ છાંય ધરે, વળી જલ શીયે, ને શાનગી સાચવે, બલે ના પરમાર્થ મૃત્યુ પછીયે લાડી રપે યે રહે.

રતિલાલ શુક્લ

પ્રતિલાલ રચામ

કુમારની ફોટો હરિફાઈ

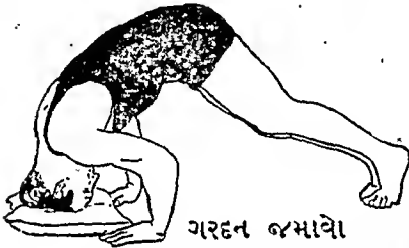

સુરતના બાઈ અર્ધન વખારિવાએ તકલીનું ચિત્ર ખરેખર આકર્ષક ધનાઞ્ચું છે. માત્ર પૂર્ણીવાળા કાચને સહેજે હથેર કરવા દીધે હોય તો એ અપૂર્ણ ચિત્ર અણુપ્રાપ્ત થાય. છતાં પણ તે પહેલાં ઇનામને પાત્ર તો લાગ્યું જ છે. બીજું ઇનામ બાઈ ભગવાનલાલ મહેતા (મુંબાઈ)ને પાવાગઢના પ્રાચીન શિલ્પનો સુંદર નમૂનો સ્વચ્છ અને ઉકાવનાર વિગતો સાથે લેવા માટે મળે છે. આવી ચીજો પર નજર ભય અને તેની સુંદરતા પરખાય એ સુરચિ દર્શાવનાર છે. ત્રીજું ઇનામ બેંગલોનું ખાદું પાડવા માટે બાઈ હરિપ્રદન બાસ (મુંબાઈ)ને આપીએ છીએ એ પ્રાણીની ધીરી ભારભરી ગતિમાં એક ભત્તનો ફેળાઓનો એ હળવો એક આવે છે તેનું આમાં સ્વચ્છ બાન થાય છે. 'ચય' અથવા સ્તેતા, એ ચિત્ર બાઈ નરેન્દ્રદેવ વિલાસકારે (ગૃહનિક-નર્મીની)થી એકલું છે. તેની ફેરિઆદી સ્તુતિપાત્ર છે, પણ પ્રકાશ અને છાયા અરધાઅરધ ભારથી આપીને આંખને ખડકે એમ 'વિભાગ' રહે છે એ કીક નથી લાગતું. આ-

કારણે ભરી દેનારાં વાદળાં હોત તો ચિત્ર જુદું જ બાસત એ જ બાઈ તરફથી નામ વિનાનું એક બીજું ચિત્ર પણ આવ્યું છે. તેમાં ચીનાઈ માદીનાં પાંચે જ પાંચે છે તેના પર પડતી પ્રકાશની જાદી જુની ચસરો. બેસકે કુત્તરેલ હથેળે છે પરંતુ આવી ચીનાઈ પાંચેની ફેરિઆદી એકલી બધી વખત વપરાઈને બહુની સઘ સઘ છે કે આ ચિત્ર જોતાં જ બીજું ચાદ આવી જતાં આની મજા સમી થઈ ભય છે. પાલજીપુરની બાઈ એમ.સી. મહેતાએ Honorary travelling ticket examiner નામ આપી ફેલવેના ડબ્બાની બારી પર ચડી બેઠેલો બાંદરો પાડ્યો છે. તેમાં કંઈક વિનોદ અને કુત્તરેલ છે, પણ ચિત્રચોળના સારી થઈ નથી. બાઈ જસભાઈ કડિયાએ (મડિયાદ) કુદ્રમાળનું ચિત્ર પાડ્યું છે, તેમાં ફેરિઆદી ચિત્રાય રમજનું પાસ ફીજિંગ્સ હોવાના ચલન કરી નથી પાછળનો મરુપ અને આગળની કમાન એક જ છે એનો જામ થઈ ન્દય છે અને એ રમજનની વિલાસ લાગ્યાનો ખ્યાલ મળતો નથી. પાલજીપુરના બાઈ અસદમિયાં

સેયદે સાહેબની ટોપી પહેરી ખુશાલી દર્શાવતો બાળક ખાસી શિક્ષક છે. એ ચિત્ર ટોપી વાળા હાથ પાસેથી કેળવી આ-
ગળથી જ ફેમમાં લીધું હોત તો બરોબર કાપ પાડી શકત. બાઇ પ્રતાપસિંહે (મુંબાઈ) 'તરસ' નામના ચિત્રમાં જરા
યે વિચાર કે નહીનતા ઉતારવા યોજના કરી નથી બાઇ નટવર-
લાલ રાવતે (અમદાવાદ) બેઠા સમા કરતો રસ્તે બેઠેયો
મોચો પાડ્યો છે તે કિંવાન છે કે માત્ર કંઈ માયું કરી

બેઠો છે તે સમજવું નથી. જરા બાળકથી આ ચિત્ર લેવાયું
હોત તો સૌંદર્ય ચિત્ર બનત. રાંકરલાલ પટેલે (વડોદરા) પાળી
પાતા પરબવાળાને પાડવામાં વસ્તુ અને 'ફોટોગ્રાફી' નળન્યાં,
પણ ચિત્રચોજના જરા પણ વિચારી નથી. સાઇ ભૂપેન્દ્રકુમારે
(વડોદરા) મોઝિકેલાં ઝીણાં ચિત્રો અમુક ભાગમાંથી જ મોઝાં
કરવાં લેઇએ. (દરીફાઈ માટે મોઝિકાતાં ચિત્રો માટે યોગ્ય
નામ ગુજરાતીમાં જ લખી મોકલવું.)

ગરહન જમાવો

રા. મધંદલના વંશના પુરોહિ કાફીરો દેવાવા માકલ્યો એ-
ટલે લેખની કાંધ જળવાન તે ભંધેલી હોત એવા પુરોહિ
કાંધ અથવા કંધા સરીરનો બાર ખમનારૂં અને માગ
તથા બાદને બજ પૂજનારૂં મોટું ગાયક છે.

કુળની વાતથી રોક સરીરનો અધુરો રહેલો વિદ્યાસ અને
શક્તિની મુનતા સૂચવે છે, બરાબર ગરહન અને કાંધ એ-
પુરોહિ પૂર્ણ વેદવેદનીનાં ચિહ્નો છે આસનથીને પૂર્ણ સમય
આપનાર અને મગજની રક્તવાહિનીઓને પ્રવાહમરી રાજ-
નાર સળજ ગરહન માણસને જીવનધાર આપત છે

કસરતખાને અને મલ્લો પુદ્ગમાં જોવવાને કે હાથપોચની
ટકર લેવાને ગરહન તથા કાંધ આસ કસરતોથી જગાવે છે.
અને ધણી વાર તો કદરૂપા લાગે એવા ચપેડા ત્યાં વધારી
દે છે. સાધારણ માણસને એવા થવાની
જરૂર નથી, એટલું જ નહિ પણ સુંદર-
વાને અવરોધીને રાફરરી રૂપ વિકસા-
વવાની પણ આગે જ જરૂર છે. પણ
ચપળતા અને શક્તિ-વૃદ્ધિનતા પૂરતી
રોકની ખીલવણી તો દરેક જણે કર-
વી જ જોઈએ.

ગરહન જમાવવાની દરખાવાના મ-
ત્રાએ ગરહનમાં રોકું ઉતારીને કરીને
તથા ને બાળના ખમાઓ વચ્ચે અકડ-

પણ ફેરવીને તેને કસરત આપ્યાં ફેરવીને છે.

મગાની કેટલીક કસરતો મિ. બનાર
મંદફડને થોડેલી છે. તેને એ 'શક્તિધારા'
નામની સંબોધે છે, કાચકે તે ડાસ જાન-
તંતુઓ સળજ બને છે અને ફેરડના બધા
અંકડાની જડના છટ્ટીને સરખાઈમાં આવે છે.

રણાત કરવાને તમારે પ્રથમ ખમા
વાળા પિત્ત દીઠની લેખ રોક આગળ
લાવવા પ્રયત્ન કરવો અને પછી આધાર-
માં જોડવું જણવું એવા હો તેમ રોક જોડી
દેવાળી.

જાપી દીલગામમાં બળે એક ધરી ઉપર
રોકની અંત આપ્યા કરતા હો તેમ ધા-

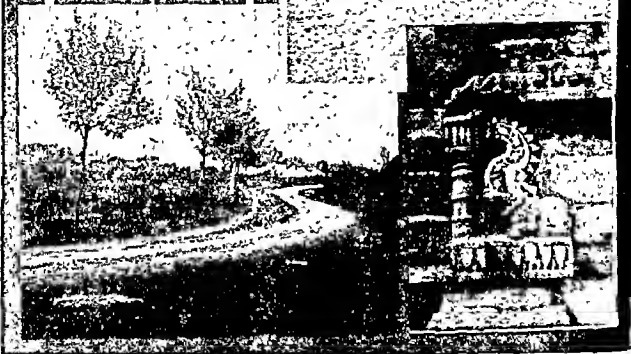
રણા કરવી. જીવું લેઈને તુરત નીચું લેવું.

પ્રથમ તમારું જડલું રાજો. પછી નાખી ધારી અંદર, તીચે
અને પાછળ નાખવા હો તેમ બળ આપે. છાતીના દાડકાને
ગપી કરવા એટલી ધારીને નીચે ઉતારો અને છાતીના પહેલા
પાર્શ્વના આગળ બજાનાં બને દાડકાને તે અંકે એક બંને બાજુ
ફેરવો. જરા મથનથી કરીશ તો આ ક્રિયા એટલી સરજ છે
કે દિવસમાં સત્તર વખત તમે તે કરી શકશો તેમ કર્યા કરવા-
ની ટેવ જ પારી હો તો પછી બાદ નથી.

અહીં જે ચિત્રો આપ્યાં છે તે ગરહન નયા કાંધ માટે
જરા આગળમટની કસરતો છે અને એ પ્રમાણે માયું ગો-
ઠવ્યા પછી ઉપરના શેડા બાજ સાથે ચરેકાર ગરહન પૂગડ-
વાપી ગળાના બધા સ્નાયુઓને લોહી અને તાજાન મળે છે.

કુમારની ફોટો હરિફાઈ

સુરતના બાઈ નવંત વખાનિયાએ તકલીનું ચિત્ર ખરેખર આકર્ષક બનાવ્યું છે. માત્ર પૂર્ણવાળા હાથને સહેજે ઉપર જમા દીધો હોત તો એ મપૂર્ણ ચિત્ર ગણાઈ શકત. છતાં પણ તે પહેલાં છનામને પાત્ર તો લાગ્યું જ છે. બીજી છનામ બાઈ ભગવાનલાલ મહેલા (સુજાઈ)ને પાવાગઢના પ્રાચીન સિંહવનો કુંદર નમૂનો સ્વચ્છ અને ઉકાવવાર વિગતો સાથે લેવા માટે મળે છે. આવી ચીજો પર નજર બધ અને તેની કુંદરતા પરબાવ એ સુરચિ દર્શાવનાર છે. ત્રીજી છનામ બીચાનું ખાડું ખાડવા માટે બાઈ હરિવદન બાસ (સુજાઈ)ને આપીને બીચો એ પ્રાણીની ધીરી બારબરી ગતિમાં એક ભતતો દેખાડીને એ હળવે એક આવે છે તેનું આમાં સ્પષ્ટ બાલ વાવ છે. 'પથ' અથવા રસ્તો, એ ચિત્ર બાઈ નરેન્દ્રદેવ ત્રિલાલમહે (ગુનિક-જમીની)થી મોકલ્યું છે. તેની ફેરિઆદી ચતુરતા છે, પણ પ્રકાશ અને છાયા આપીઆરધ બારથી આવીને આંખને ખટકે એમ વિભાવ રહે છે એ કીડ નથી લાગતું. આ-

કારને બરી દેનારાં વાદળાં હોત તો ચિત્ર વધુ જ બસત. એ જ બાઈ તારકથી નામ વિનાનું એક બીજું ચિત્ર પણ આપ્યું છે. તેમાં ચીમાઈ મારીનાં પાનો જ પાડેલાં છે તેના પર પડતી પ્રકાશની છુદી છુદી અસરો ગેરાક કુલકલ કપાતે છે. પંડુ આદી ચીનાઇ ચતોની ફેરિઆદી કોટલી બધી વખત વપરાઈને બની ચક બધ છે કે આ ચિત્ર ભેતાં જ બીજું ચાદ આવી જતાં આની મલ કમી ચક બધ છે. પાલખપુરથી બાઈ એમ.સી. મહેતાએ Honorary travelling ticket examiner નામ આપી રેલવેના કબાની બારી પર ચાલે બેઠેલાં વાંદરો પાડેલા છે. તેમાં ફક્ત વિનોદ અને કુલકલ છે, પણ ચિત્રપૌજના સારી થઈ નથી. બાઈ જસબાઈ કડિયાએ (નડિયાદ) એકમાત્રનું ચિત્ર પાડ્યું છે, તેમાં ફેરિઆદી સિનાય રમગરનું ખાસ દહિજિંદ શોભા ચાલ કપો નથી પાછળનો મડપ અને આગળની કમાલ એક જ છે એવો જમ થક બધ છે અને એ સ્થળની વિરાલ લેવાઈને ખયાલ મળતો નથી. પાલખપુરના બાઈ અસદમિયાં

મેધરાણી*

• બુનગી •

અને તેમાં ગમે તેવા અદાદુર સિપાહીઓ દરે નોખણ બુનગરાને લીધે તેમને શોધા જ દાડામાં શરણ થવું પડ્યું. આમ વિચારી તેઓ ઘેરો ધાત્રીને પડ્યા.

દિવસ ઉપર દિવસ પીનવા સાગ્યા પણ કિલ્લામાંના લોકો શરણે થયા નહિ. દુરમનો અત્યવગી પામ્યા સાગ્યા કે આટલા અધા દિવસ એ શોધો કેવી રીતે ટકાવી શકે છે! છેવટે દોઢ મહિનાના લાંબા ગાળા પછી કિલ્લા પર સુમેદનો યોજો વાપરો દેખાશે અને કિલ્લો શરણ થશે! આટલો અધો વખત ઘેરો ધાત્રીને કંટાળો ગએલા દુરમનોએ પણ સુમેદનો વાપરો ચકારી તેમને અદાદુર અત્યવગી સુચવ્યું અને આગા લાંબા સમય સુધી કિલ્લાને ટકાવી રાખનાર અદાદુર લશ્કરને જોવા તે કિલ્લા આગળ ગયા. કિલ્લાનો દરવાજો દીધે નદીને ઊપડ્યો અને તેમાંથી પહેલાં એક બકરી, પછી એક ધરડો ડોસો અને તેની પાછળ તેની સ્ત્રી, એમ ત્રણ જાણ નીકળ્યાં! કિલ્લાને દોઢ મહિના સુધી ટકાવી રાખનારે ત્રણ આટલું જ લશ્કર હતું!

દુરમનોના પૂછવાથી ડોસાએ ખુલાસો કર્યો કે 'કિલ્લામાં થોડુંક ધાત્રી ઊભેલું હતું તે આ બકરી ખાતી અને બકરીના દૂધ પર અગે અને જાણ્યું રહેનાં કિલ્લામાંનું બધું ધાત્રી બકરી ખાતું મળી તેથી જ અમારે શરણ થવું પડ્યું; નહિતર તો વધારે ધાત્રી હોત તો અમે દરે કિલ્લો ટકાવી રાખત!

ચતુર બર્થોલ્ડ

રાત્રીએ બર્થોલ્ડને કહ્યું: 'આપની કાલે પાછો આવે સારે તારૂં મોં આરધું જોવામાં આવે ને અરધું જોવામાં ન આવે એમ કરજો. અને સાથે એક જાગ, તમેજો ને ધંદી એટલું પણ લેતો આવજો.

વાર, કહી બર્થોલ્ડ સાંધી વિદાય થયો.

ખીતે દિવસે બર્થોલ્ડ પોતાની મા પાસે જઈને અજાણી તથા રતાણુ છૂંદી નંખાવીને શોટમાં તેનો રોટલો કરાવી તેના ઉપર દહીં, માખણ વગેરે ચોપડ્યું. પછી એક દાયમાં ચાળણી ને ખીતન દાયમાં પેલો રોટલો લઈને ભાઈસાહેબ મહેલ તરફ ઊપડ્યા.

રાત્રી પાસે જતાં જ તેણે ચાળણીએ મોં દોટી દીધું. તેનો આવો ડોળ જોઈને રાત્રી ખડખડ દરડી પડ્યો:

'અરે બર્થોલ્ડ, આ શું?'

'કેમ મદારાજ? આપે કાલે મને નોકોનું કહ્યું?

રૂડા માસ - અંબીર આગાદ આગો, રૂડી મેધરાણી તાણું હેમ લાગ્યો; કહે—'એ રહે જોડીને શોકસારી, રડી જીજીવે આંસુએ ચોમવાડી.

'અને રેટિયો કાંતી એક ધ્યાતે, અને આપની ડાંગને અત્ર દાને; વળી કામ કાળે વળે પત્રજેડ, રહે એમ મોં મદારાજ સંગ.

'અરે, કિતુ ત્યાં ભમરો કે ભમન; દરે રાખીના કામમાં રોજ ભંગ; ખગે કેમ એ? એ નહિ કે વિચારી, ધડી એકમાં ચિત્ત સુક્તિ વિચારી.

'છૂપી પાસ વિદ્યુતજી છેક ધીંગી, ઉઘાડી મુક્યા ફુટ સો દૂર ખીજ; અને તે વડી કેક કલ્યાણવાણી, દરી રેટિયો કાંતની મેધરાણી.'

રેરાળા પરમાર

* એક કન્યા વિધાયનીએ કરેલી કંપના કોપરથી

આપના તે. હુંકેમનું મેં જરાજર પાત્રન કર્યું છે.' 'મરો બંધા હુકમ પાળાયાં છે, એ કેવી રીતે?' 'જુઓ, એક તો ચાળણીને લીધે માફે. મોં, અરધું દેખાય છે ને. અરધું નથી દેખાતું એ તો ખરું ને?' 'હા, પણ જાગ, તમેજો ને ધંદી ક્યાં છે?' બર્થોલ્ડ: '(રોટલી ખતાવીને) જુઓ મદારાજ, એ બધું મેં મારી પાસેના આ રોટલામાં છે. સાંભળો, અજાણી ને રતાણુ વાડીમાં થાય છે તે કચરીને એમાં નંખાવ્યાં છે તેથી વાડી આવી ગઈ; તમેજામાં ગાયલેસ બંધાય છે તેમના દૂધથી અનેકાં દહીં, માખણ વગેરે રોટલા ઉપર છે એટલે તમેજો ય આવી ગયો; ને ધંદીએ દગાએલાં શોટની રોટલી છે એટલે ધંદી પણ આવી ગઈ.'

રાત્રી આ જવાબ સાંભળી ખૂબ રોજ થઈ ગયો.

['ચતુર બર્થોલ્ડ' નામના શ્રી ચ. મ. ભટ્ટના પુસ્તકમાંથી]

મધુકરી

આકાશની કોમળ કાન્તિને રળિ
એધ સસ્યો ના નિર તેજધુંભમાં,
અંધારની આંખ થપી વિભાવરી
ચેપી રાપી તે સુખ વિમરુંભમાં.

--ઉમાસંકર એથી

આરીસ્તાઇઝ આયાં

મયા માર્ચની સાતમી તારીખે યુરોપના આ મહાન સાંનિ-
તાયકનું અવસાન થતા આખા યુરોપને ભાગે મે રે! આખાન
થયો. અગિયાર વર્ષના શાન્સના મનસાધાનનો પ્રમુખ મૂળભેયો
એ કેન્સર રાજ્યનીતિના યુરોપના સાંનિતાના પ્રચારક તરીકે બહુ
માન પામ્યો છે. રાજકારી યુગિયો અને મુસલ્લીમીયા તે
એકેર ગણતાં છતા તે સાંનિપ્રિય નાગરિક હશે. સાંનિરશયના
મટે એણે આજીવન મથન કર્યું, અને તે રૂઝમાં રૂઝવિરે ધિ-
ની સામે તેના ન દેશધુંભ એ તેને કુદલ, દેશક્રોધી કંબેરે
હપગામીથી કુતકાર્યો ત્યારે પણ તેણે મુલેદની ન વાતો કરી.
ઈ ૧૯૨૬માં પદેથી સંસ્ત્રાવન પરિણમ મટે એ અમેરિકા ગયો
ત્યારે દેશ પાસેએ તેને સાન મુદલાલ કહો હતો છતા આ
બધાની સામે તે અવિચળ અને અણનમ રહ્યો યુરોપના સર્વ
રાજ્યો વચ્ચે ચિત્રશાયી મુલેદ રથાપીને તેમનું સગડન કરી
અમેરિકાના યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ નેડું 'યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ
યુરપ'નું સંધુજા મહાસાગર દેશવાનું એનું ભગ સ્વખ દત્ત.

યુવાનીમાં આરીસ્તાઇઝ આયાં દોડોદોડ સમાજવાદી જ-
ણાતા. એ, એની સાથે મળી 'લ લુમનાઇન'ની એણે રથાપના
કરી. સર્વદેશીય દલતાળનો જ-મદાળ પણ એ ન. ઈ ૧૯૦૨માં
તે રેખુરી તરીકે વૃંદાવો અને ૧૯૦૧માં શાન્સના સિસ્ટમ
તમા મંમખાતાના પ્રધાન તરીકે નીમાયો. આ પછી 'સિંકાલ'
પર એણે સદકાર કરવાના મુદા ઉપર સમાજવાદીઓ સાથે
તેને મતભેદ પડ્યો તમા તેમનાથી તે કહેા થયો, અને ૧૯૧૦માં
આરે શાન્સના દેશને કાગદોએ બંધી લેતાળ પછી ત્યારે
તેની ન વિરુદ્ધમાં તેણે આરે બેશપૂર્વક મમ કર્યું. ૧૯૧૪-
૧૬માં તે નવાજખાતાનો પ્રધાન મૂંઝાયો અને ૧૯૧૫થી ૧૭
મુસીપારેશખાતાના પ્રધાન તરીકે પણ તેણે કામ કર્યું. ૧૯૨૫માં
પણ તે એ ન પદ હપર દત્તે એ વર્તના ઑંગોળામા લોક

કારોની વિચલાત મુલેદસમિતિમાં એણે એ મદદનો ભાગ
ભજવ્યો તેને લીધે એની સાચી શક્તિઓ મદદમાં આવી
અને એ જગતની મધો કેરોગના અંધિયરની રૂંધળામાં
અને મનસાંનિરશયની અંધાધામાં એણે ચોળના છાનનો
મદદવતો કાણે પૂર્યો, લીધા આરે નેશન-યુરોપનો પ્રત્યેક
—એની જ મહેનતનું ફળ એ તે એ સધનો પિત્ર જાણવે.

બંધ અને કદાચબર્ત અનેડ નાનુવનો એ દશથી દત્તે
નેપક દલિ અને દુશરોળ મરાતરે કાપિલ એ મુસરી મનો
દવાણ અને સદિખલુ દત્તો. સાતલ એના છપનનું પ્રમાન સુપ
દત્ત. કાકમક ને કાપાને એ નિરકારનો અને તેથી ન પોતાના
મુલુ પછી પાછળ ને મળળ નનના દેખાવો કર્યા વિના ને મંડોના
પોતાના રાજ પર આગળ દાકયાની એણે યુવના કરી દરી

પણ કાન્સની સરકારે એ ગણકારી નહિ. એના માનમાં બધું રાષ્ટ્રીય સ્મરણનયાત્રા કાઢનામાં આવી, મોટા રાજ્યોએ એમાં હાજરી આપી અને કાન્સના પ્રબલસત્તાકના પ્રમુખે એના ભૂમિ-દાહ વખતે શોક-પ્રવચન કર્યું.

એના જીવનમાં આખરનાં વર્ષોમાં એને નિષ્ફળતાઓ અને નિરાશા ભોગવવી પડી. જે સાંતિની સ્થાપનાને માટે એણે જીવનનાં દસ મહામુલાં વર્ષો લગી અચાગ મહેનત કરી હતી તે જ સાંતિના ચૂસ કરતાં યુરોપનાં રાજ્યોને પરસ્પર પ્રતિ દાંતિયાં કરતાં એણે જીવનનાં આખર વર્ષોમાં બેઠેલ; જે સં-કુચિત રાષ્ટ્રવાદ સામે ડુંગરા જગાવી એણે યુરોપમાં સલાહસંપ સ્થાપવા આજીવન મથન કર્યું હતું તે જ રાષ્ટ્રવાદને યુરોપનાં રાજ્યો વધારે સંકુચિત સ્વરૂપમાં સજીવન કરવા લાગ્યાં; કેસોજ-ના જે સંધિપત્રને તનતોડ મહેનતે એણે પાર ઉતાર્યો તેને યુરોપનાં રાજ્યોએ થીથકે ગળીને ફગાવી દીધા. આમ, એનું મૃત્યુ જાણે કે એના જીવનના ક્યોમરોચ્યા પર ધૂળ મેળવતી નિરાશાઓ માથે મહોર મારતું હોય એવું થયું. છતાં એ મહાન ક્રેચકને પોતાની પ્રતિભા અને સક્રિયને જાણે મહાસુદ્ધ પછીના યુરોપનું જે નવું કલેવર ધર્યું અને યુદ્ધના પાતી વેદનામાથી જગતને જે સદાત આપી એ અવિસ્મરણીય રહેશે. યુરોપમાં સાંતિના અવિશાંત અને આદ્ય પ્રેરણા તરીકે તેની ક્રીતિ અવિચળ રહેશે. લીગ ઓફ નેશન્સનું અવિધ્યમાં પાકું સ્થાન થશે ત્યારે એના સજાશુદ્ધના પ્રવેશદ્વાર ઉપર તે *Aristide Briand*-આરીસ્ટાઈદ બ્રાયોન્નું જ નામ હશે.

શ્રી પંચાલુભાઈ વારા

ભગનગરના ફેટો-કલાનિષ્ણાત શ્રી પંચાલુભાઈ વારાને પરિચય 'કુમાર'ના વાચકોને આ અગાઉ તેમનાં વિગ્રેથી ધણી વાર થઈ ગયો છે. ૧૦૦મા વર્ષમાં કલાકાર તરીકે તેમની આજી પિછાન પણ કરાવી હતી. આ નીચે તેમના જીવનની વધુ વિસ્તારી હકીકત આપીએ છીએ.

એમના દાદા વહર હતાં સમૃદ્ધિની ઊંળો. એમને આં-ગણે હાડતી. પણ તેમને નસીએ બુદ્ધ વિધાન હતું. દાદાની અવક્રમાં તેમના પિતાને લક્ષ્મીના વારસામાંથી ખાતલ કર્યો; છતાં પ્રભુએ તેમને કલાપ્રસાદ આપેલો તે કેઈ લઈ શક્યું નહિ.

પૂર્ણ શ્રદ્ધા ને ધીરમ્થી તેમણે દુનિયાના દરિયામાં જીવન-નાવ વહેતું મૂક્યું ને છાપખાનામાં કારકુનના દરજ્જાની નોકરીથી શરૂઆત કરી. તેમને સ્વાભાવિક કલાપ્રેમ એ વખતની જાણીતો થયો હતો અને નોકરી સાથે જ પોતાનો હાથ-હુમર ચાલુ રાખ્યો હતો. એવામાં સંયોગે અને સમય સાનુકૂળ બન્યા.

સદ્ગત વૈદ્યરાય શ્રી મણિસંકર ગોવિંદજીના નીર્ભ પુત્ર શ્રી ગુલાબરાય એમના બાળપણના મિત્ર ને સહાધ્યાયી હતા અને તેમને ફેટોગ્રાફીનો શોખ હતો. અલ્પવાસ અધવસ મૂંઝી શ્રી પંચાલુભાઈ પોતાની કળાપૂર્ણ પૂરી કરવા તેમની સાથે ફેટો કંપનીમાં જોડાયા. એ વાતને આદર વીસ વર્ષ થયાં. એ ભગ-

નગર ફેટો કંપનીનું નામ આજે તો મુલકમરાહર બન્યું છે અને પંચાલુભાઈ સૌરાષ્ટ્રમાં મધ્યમ પંક્તિના ફેટો 'આર્ટિસ્ટ' તરીકે નામ અને માન પામી ચૂક્યા છે, એટલું જ નહિ પણ દેશકામાં પણ તેમનો દરજ્જો પહેલી હાલમાં છે.

પંચાલુભાઈની કલાથી મસલં થઈ ભત્રનગરના કળાપ્રેમી નરેશ તેમને છાજતો આદર ને હતોજન આપે છે. જે કામ પંચાલુભાઈ કરી શકે તે તમામ કામ બીજને નહિ સોંપવું એવું સજ્જમાન છે. અને પંચાલુભાઈ કરી શકે કામમાં પાછા પડ્યા નથી. ફેટોગ્રાફી ને ચિત્રકળામાં એમની કુશળતા સર્વત્ર જ્ઞાન બેચે છે. પીછી પરનો એમનો કાજ સંકુળ છે. કલમની રેખા આજી કે વેરી તેઓ કરી શકે છે, છાયા નરમ કે બંબક-બરી બનાવી જાણે છે તેમની વિવિધ કલાપ્રદર્શિથી તેમણે સામાન્ય ફેટો કંપનીને કલાત્મક મંદિર બનાવી રીધી છે. પોતે શીખેલું બીજને શીખવવા તેઓ સદા તત્પર રહે છે. એમનાં સહવાસમાં કંઈક ઊગતા કારીગરી અને કુમારે કળા સાધી રહ્યા છે. કળાપ્રચાર પાછળ રાક્ષિનો સદ્બોધ કરવામાં તેઓ જીવનનું સદ્બોધ્ય સમજે છે.

એમનાં વિગ્રે અને ફેટોગ્રાફી આજ સારાસારાં સંમદ-સ્થાન શોભાવી રહ્યાં છે. કળાને સમૃદ્ધ અને સંગીન રૂપ આપવા સાથે પોતાની મૂળ સ્થિતિ તેઓ સંપાદન કરતા આવે છે. એક અનુભવી શુભ નિષ્ઠા અને ભત્રમહેનત ભાગ્યને કેવી અજળ દીતે ફેરવી શકે છે તેનું અનંદે દર્શન પંચાલુભાઈ છે. તેમનું જીવન અનુકરણીય છે. સરળતા અને મધુરતા તેમના આજીવન સંસ્કારો છે ને તે પર સોજનનો ગોપ ચડેલો છે.

તેમનાં સાક્ષી અને નક્ષત્ર તેમના સહવાસમાં આવનારને આનંદદાયક બને છે, વ્યસનાગ્રસ્તથી મુક્ત હોવાથી તેમનું આસ્તિત્વ મહત્તા મામે છે. અનેક કરંડાદીઓમાંથી પસાર થયેલી તેમની ધીન્ન તેમની શોભાત્મક લાગે છે. વધુ કસોટી બાકી હતો તેમ થોડાં વર્ષો પહેલાં એકાએક તેમની આંખનું તેજ યથુઃ પરંતુ આખરે અબુલ્લાએ એ વડોળા ખેંચાઈ ગયાં અને નવી દોશની મળી. એ દોશની આજ તેમના છવનને ઉત્તમી રહી છે.

તેઓ પોતાની યજ્ઞત રહેલી જ્ઞાનિતા ઉદ્ધારમાં હમેશાં તત્પર રહે છે તે સાથે જલ્દેર દિલમાં કદિ પાછા પડતા નથી. પોતાના દાદાએ કરેલા દુસ્તરી સંભાળ રાખી આજની યુગ-બાવના પ્રમાણે તેઓ તેની વ્યવસ્થા કરે છે. તેમણે બેશ્વરેલા કાશીવિશ્વનાથના સંન્યસ્ત આશ્રમની ગોઠવણ નમૂનેદાર કરવાનાર તેમના થયતો પ્રસંગીય છે.

મમતાશુ માતાની છાત્રાગા પતિપત્નયશુ સાધી સત્તારીના સુગૃહ સહવાસમાં અને બહાવરોના બાળકોના કપરનામાં એઓ આજ છવનને મધ્યાહ્ન સાત અને નિર્દોષ આનંદમાં ગુન્નરી રહ્યા છે.

—મગનલાલ રૂપચીમાલ નમીય

‘એ ધનના ધણી ધર્મ તમારો!’

જ્ઞાનપ્રવાર અને જ્ઞાનમહાન ગૃહસ્થના પરગ ધર્મ તરીકે જ્યાં શોભી રહ્યાં હોય એવાં સ્થાનો બહુ બહુ છે. એવા સ્થાનોમાં વીક્ષિપારથેના લિંગદર્શ લોજના ગૃહપતિ શ્રી દશરથ-લાલ ભેળીનું નાનકડું ગૃહ પુસ્તકાલય આદરી તરીકે રચુ કરવા એનું લાગે છે. ખુબાઈ જેવી ખર્ચાળ નગરીમાં જ્યાં જગ્યાની મોટી કિંમત ઉપજવી હોય ત્યાં મકાનનો એકદમ ખર્ચ પણ જલ્દેર ઉપયોગ માટે જુદો કાતી તે પર કેલ બતનો બાજુ ખર્ચ નિભાવવામાં ગમે તેવા શ્રીમંતની પણ આજના જમાનામાં કસોટી ગાય તેમ છે એમ છતાં લિંગદર્શ લોજના માલિક પોતાના બચીયાને એક છેડે નાનકડું પુસ્તકાલય સોને માટે ખુલ્લું રાખી તેને આજ ખાતાનું સમૂલ્ય પ્રતિનિધિ બનાવ્યું છે. નાનીશી જગ્યામાં વાંચવાનું રેળલ અને ચોપાનિયા તથા ગૃદલા સાહિત્યનાં પુસ્તકોનાં ૪૫ જેટલાં કળદિ સમાવવામાં તેમણે શક્તિ બતાવી છે. ખીત પર એક મોટું પાટીયું જડી દઈ તે પર દરેક ચોપાનિયુ રહે એવી લકતીએ પાટી એક પટીથી તે તેમાં ટપી રહે જેથી ગોઠવણ કરી છે. દરેક વાંચનાર સહેલાઈથી તેમાંથી જરૂરનું ચોપાનિયું લઈ રાકે અને વાંચી રાકે તથા તેની જ જગ્યાએ મૂકી રાકે, સરળતા રેળલ કપર પણ નથી લાગતી દેનિક અને લાભ પૂરો વાંચવાને તેમણે બળદિયાની મંદી રેળલ જેનો સપાટ કપાતી રાખી છે. ત્યાં રેળ સતારસાજ વાંચનારા માટે ચોપાનિયાં તૈયાર હોય છે. જમાનાનું આગેવાન દરેક શુજ્ઞશક્તિ ચોપાનિયું તેમને ત્યાં મળે કપરાંત શુદ્ધિ-અમેરિકાના પ્રેક્ષ અને પ્રબંધવાના પ્રતીયક વિરલ સામયિકો પણ ત્યાં જ લેવાનાં મળે. જગતનું સર્વોત્તમ કુરતક યજ્ઞેશ્વરે વસેદાથી પહેલું

(કપર) શ્રી દશરથલાલ ભેળીના બચીયાનાં મંદી કપર દેનિક છાપાં (નીચે) વાંચનાલયમાં માલિકોની રચના.

જ તેમણે મંગાવ્યું હોય. આ ઉપરાંત કોઈ વિદ્વાન કે અરીજ વિદ્યાર્થિને કામ લાગે એવાં કલા સાહિત્ય કે વિજ્ઞાનનાં વિરલ પુસ્તકો તેમના વરદથી પરિચિત સમાજમાં વંચાતાં ફરતે જ હોય છે. અમુક માણસને અમુક સાહિત્ય ઉપકારક થશે એનું તેમને લાગે કે તરત ગમે તેની મારફત તેને તે પહોંચ્યું કર્ણ વિના રહે નહિ પછી બચે તે તેનો ચોગ્ય ગ્રાહક નીવડે થ ન નીવડે. ઘણા જે વિદ્વાને તેમની પાસેથી જ કેટલાંક દુર્લભ પુસ્તકોનાં નામ અને પરિચય મેળવી બપ છે; કેટલાંક તેમને પહોંચકી પણ બપ છે. આ રીતે શ્રી દશરથલાલ જ્ઞાનપદાનનું સદામત નજીવી રચા છે. મધ્યમ વર્ગના ઘણા જે શ્રીમંતોમાં તેઓ દશાત રૂપ ગણાય.

અમેરિકન કુમારજીવન

આપણે ત્યાં ઘણુંજ કોમ, વર્ણ, તથા ધર્મનાં જાળનોને લાંબે કાંઈપણ જાળકની મહત્તાકાંક્ષા અચુક હૃદયી વધારે નથી પહોંચી શકતી. આદ્યજનો દીકરો કોઈ પડિત, આગાઈ કે બહુ તો પ્રોફેસર થવાની આકાંક્ષા રાખે; વાણિજ્યનો દીકરો બહુ-બહુ તો મોટો વેપારી થવાની આશા બાંધે; ગરીબનો દીકરો ગરીબાઈને કારણે બહુ મોટો જનવાની જિજ્ઞાસા નથી રાખતો, અને શ્રીમંતનો દીકરો અઘલ વગરનો હોય તો વણ પેતે લખપતિ જનવાની અથવા તો બાપની ગાદીએ અવિચળ રહેવાની આશા રાખે છે. પરંતુ અમેરિકામાં રાત્ર, જમીન-દાર કે નગરીસર, વાણિયા-આદ્ય જનિય કે દેહ એવા ભેદ નથી. અમેરિકન બાળક ગરીબ હોય કે શ્રીમંત, પરંતુ તે નાનો હોય ત્યારથી મનમાં અનેક મહત્તાકાંક્ષા રેવે છે. માણસ પોતે ફ્રેન્ચ, જર્મન, ઈટાલિયન, ડચ, ગ્રીક કે સ્વીડિશ ગમે તે હોય, પણ અમેરિકામાં વસ્યા પછી પોતે માત્ર 'અમેરિકન' છે એમ માનતો થાય છે.

તદન ગરીબીમાંથી મોટી પડવીએ પહોંચેલાના માબલાઓ અમેરિકામાં આસપાસ છે. ગરીબ છુદ્ધારના અનાથ બાળકમાંથી રાત્રિયસત્તાના પ્રમુખપદે આવેલા આજના ત્યાના પ્રેસિડેન્ટ હવરનો જ ફાંખડો આત્મે જીવતો જતો છે. આમાં જીવંત પ્રેરણાનાં ઉદાહરણો એ દેશને જિલ્લે જિલ્લે ને કરમે કરમે હોવાથી નાની વયમાંથી જ ત્યાંના બાળકો મહત્તાકાંક્ષાની પાખી પર ઝેડવા માંડે છે. પોતે મોટો યહને દુનિયા દગ થઈ નય એવી કોઈ શોધ કરશે, અથવા જગત વિજયકલ્પી પહેરાવે એવું કોઈ અપ્રતિમ સાહસ ખેડશે, કે કોઈ નિવસણ સુધ્ધિશાળી હોડનેતા અથવા પ્રભુમિય રાષ્ટ્રપતિ થશે એવી એવી આશાઓનાં ઓંકુરને નાનપણમાં જ અમેરિકન કુમાર જાપવા માડે છે; અને પછી આવા જનવામાં પડતી મુશ્કેલી-ઓથી તે કદી મૂઝાતો નથી, પણ પડતો આજડતો હલકો. આનંદ માને છે કારણકે નાની ઉમરથી જ તેની આસપાસ તેના કામમાં નિરાશાને જલ્દે ઉત્સાહપ્રેરક વાતાવરણ હોય છે. ત્યાંની નિસાણોમાં પણ ગરીબ અગારનો ભેદ નથી હોતો, પરંતુ રાષ્ટ્રમાં દરેક વ્યક્તિ સરખી છે એમ ગળીને રાષ્ટ્રીયયોગી શિક્ષણ જ તેને શરૂઆતથી મળે છે. આપણી અને અમેરિકાની પરિસ્થિતિઓ પચ્ચેના આ ફેરનું મુખ્ય કારણ એ છે કે ત્યાં રાજકીય રહિએ દરેક માણસ સરખો જ ગણાય છે.

બાળકનું મન માટીના પીંડા જેવું છે. પીંડામાંથી ઘડો થાય, માટીથી થાય. રોકાં થાય, ઘોડો થાય અને ગણપતિ પણ થાય. બાળકનાં મન ઉપર શરૂઆતના ફેરકારોની જેની છાપ પડે તે ઉપર જ તેનું બાલિ ધસાય છે. નાની ઉમરમાંથી જ જપતપત્તી વેવકી આવે. અને ધાર્મિક વહેમથી બાળકને નિર્બળ બનાવવામાં આવે, અનિયંત્ર કરવાથી સાત ભવનમાં પાપ નાશ પામે અને નિવાળીની રાત્રે રાજાનું રાક જાવાથી

આવતે બવ રાત્ર થવાય એવુંએવું જ તેના પર બાળકણથી કર્યું, હોય તો પછી તે પરીક્ષામાં પાસ થવા માટે અભ્યાસ કરવાને જલ્દે દૈવી સમત્કારની રાહ ભેતો. જીવંતો ને જંગતો રામ કે હનુમાનના નામનો જપ જપવા માંડશે કે ખૂબ ભક્તિ-પૂર્વક મહાદેવને રોજ એક સો ગિલિપત ચડાવશે; અને પછી નાપાસ થતાં ઇશ્વરને દોષ દેશે. આથી તદન જુદી જ જતની વિચારસરણી અમેરિકન બાળકના મનમાં હોય છે. અમેરિકામાં વિદ્યાર્થીની મહત્તાકાંક્ષા વધારવા માટે હમેશાં પ્રયત્ન થાય છે. એ પણ 'અગાર થશે' એમ કહે છે ખરો; પરંતુ હું 'છોકરો એવું કહીશ કે જેથી જપતમાં સમત્કાર થશે' એ જ તેનું રાત્રિવસનું રહણ હોય છે.

એમ તો શિવાજીએ પણ નાની ઉમરમાં સમાયણ અને મહાભારતની કથાઓ સાંભળી હતી; પરંતુ તેમાં કયા બાગ ઉપર વધારે ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો તેનો તો વિચાર કરવો જોઈએ? મહાભારતમાં સંન્યાસ માર્ગ પણ છે અને કર્મયોગ પણ છે. મહાભારતમાં ઉદ્ધરેટ બાલ્મન; બાલ્મન પણ કહેવામાં આવ્યું છે અને સમત્કારનું પણ તેમાં જ લખ્યું છે. પરંતુ કુમારો માટે શું જરૂરનું છે? ને જીવ્યાઈને શિવાજી સિંહબદ નલે ત્યાં સુધી ચેન ન પડતું તે જીવ્યાઈનો નાનું ઉમરમાં શિવાજીને શું શું રાખવું હશે?

અમેરિકન બાળક જન્મથી જ નિરાશી અને સુદ્ધ પાં-ધાનો હોય છે; જન્મ વખતે તેનું વજન ૬-૧૦ રાલ જેટલું હોય છે, તેનાં માળાપ તેને રોજ ફરવા લઈ જાય છે. ધીમે-ધીમે તેની દોસ્તી ધરનાં મરથા, બાલકો, કુતરા, ગિલાડાં જેઠે બંધાઈ નય છે. નાના વિલી (વિલિયમ)ને મોટરમાં ફરવાનું તો બહુ જ ગમે; દેડિયો અને ફોનોગ્રાફ પણ ગમે.

જેક વર્થની કુમરે ચિત્રોની ચોપડીથી તે રમવા માંડે અને એમ કરતા ચિત્રો અને અક્ષરો ઓળખતાં શીખી નય. હજી વિલીને સ્પત્તર ઓરડી ન મળી હોય એટલે ઘર આ-ખામાં તે દરેકરે ને ગમે તે ખૂણે પોતાનો કરી ત્યાં રમવા કે ચિત્રો બેરા લાગે. ધીમેધીમે જન્મવાની ઓરડીમાં એકાદ ખૂણા તેને સોંપવામાં આવે એટલે ત્યાં સાંતિથી પોતાનો અભ્યાસ કરે અને એમ માનવા લાગે કે હવે આપણને રહેવા માટે ડીક ખૂણો મળી ગયો. જન્મવાના ટંબલ આગળ વિલી માટે પણ નાની કંઠથી ખુશી હોય તેને જગ્યા માટે નુદી ચમત્તી, છરી કાંચ વગેરે પણ હોય.

ત્રણેક વર્ષનો થાય એટલે વિલીને બાગર પડે કે ફોન જમવા પહેલાં તેના માળાપ માંધવા કરે છે, એટલે તે વખતે વિલી સાંતિથી મૂંઝો બેસી રહે. હવે તો તેને સ્ત્રીયા બેરા જાનાની પણ ઇચ્છા થાય; પરંતુ કોઈ સહ ન નય એટલે જોડું લાગે. પગ પછી તેને સમજવવામાં આવે કે નાતાલ આવે ત્યાં સુધી એ કંઈયા નહિ કરે ને કહું માનશે અને કંઈ ભૂલ નહિ કરે-નહિ નહિ કરે તો નાતાલને સ્પેસે ના-

તેમનાં સાદાં અને નમ્રાં તેમના સદ્વર્તમા આનન્દને આનન્દાયક બને છે. વ્યસનભાગ્યથી મુક્ત હોવાથી તેમનું આસ્થિય મદના પામે છે. અનેક કર્મોથી ભોગોંધા પસાર થએલી તેમની પાંખ તેમની શોભાસ્થ લાગે છે. વધુ કર્મોથી બાકી રહે તેમ થોડાં વર્ષો પહેલાં શૈક્ષણિક તેમની આખનું તેજ મૃત્યુ પરંતુ આખરે પ્રભુદયાએ એ પડઘો એ પાઈ અર્થાં અને નવી શોભાથી શણી, એ શોભાની આજ તેમના છબરને ઉત્તરી રહી છે.

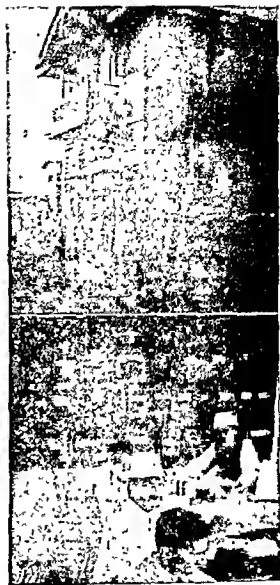
તેઓ પોતાની યજ્ઞ ત રહેવી શાનિના ઉદ્ધારમાં વહેતાં તરફ રહે છે તે સદાય બહેર દિવસમાં કરિ પાછા પડતા નથી. પોતાના શાંતિ કરેલા દૂરકની સંભાળ રાખી આજની યુગ-બાવના પ્રમાણે તેઓ તેની વ્યવસ્થા કરે છે. તેમણે બંધાવેલા કાર્યવિધિના પના સંવ્યસ્ત આશ્રમની યોગ્યતા નમૂનેશ્વર કરવાના તેમના પ્રયત્નો અસંખ્ય છે.

મગવાળુ શાનની કાયામાં પર્ણપર્યાયન સ્થાં મગારીના યુગ્મદ સદ્વર્તમા અને બહાસરો ના બાળકોના કપવનમાં એઓ આજ છબરને રહેવાની સાંતિ અને નિર્દોષ આનંદમાં સુન્દરી રહ્યા છે.

—મગલાલ રૂપરૂપિય નીચી

‘એ ધનના ધણી ધર્મ તમારો!’

જ્ઞાનપ્રચાર અને જ્ઞાનમહાન શુદ્ધરથના પરમ ધર્મ તરીકે જ્યાં શોભી રહ્યાં હોય એવાં સ્થાનો બહુ જુદાં છે. એવાં સ્થાનોમાં ધીરેપારથેના સિબર્થ શોજના શુદ્ધપતિ શ્રી દસરથ-લાલ જોષીનું તાનકડું શુદ્ધ પુસ્તકાલય આદર્શ તરીકે રજુ કરવા જેવું લાગે છે. મુંબાઈ જેવી ખર્ચાળ નગરીમાં જ્યાં જગ્યાની મોટી કિંમત ઉપજતી હોય ત્યાં મકાનનો એકાદ બંદ પળ બહેર હપથોમ માટે જુદો કાઠી તે ૫૨ કેશ બન્યો ચાલુ ખર્ચ નિભાવનામાં અને તેના શ્રીમતની પચ્ચ આજના જમાનામાં કરોડી થાય તેમ એ એકાદના સિબર્થ શોજના માસિક પોતાના બગીચાને એક છેડે તાનકડું પુસ્તકાલય રેલાને માટે ખુલ્લું રાખી તેને આજ આતાનું સર્વસ્વ પ્રતિનિધિ બનાવ્યું છે. નાનીરી જગ્યામાં વાંચવાનું ટેબલ અને ચોપાનિયા તથા ચૂંટલા સાદિલ્યનાં પુસ્તકોનાં ૪૫ જેટલાં કળારો સમાવનામાં તેમણે સુખિ બતાવી છે. બીંત ૫૨ એક મોટું પાટીયું જરી હથ તે ૫૨ દરેક ચોપાનિયું રહે એવી તકનીકો પાટી એક પછીથી તે તેમાં ટપી રહે એવી યોગ્યતા કરી છે. દરેક વાંચનાર રહેલાઈથી તેમાંની જરૂરનું ચોપાનિયું હથ રાકે અને વાંચી રહ તથા તેની જ જગ્યાએ મૂકી રાકે, એવી સરળતા ટેબલ ઉપર પછુ નથી લાગતી ફીનિક અને તાલં પત્રો વાંચવાને તેમણે જાળિયાની મેડી ટેબલ જેવી સપાટ કપાલી રાખી છે. ત્યાં રોજ સરાસરતાં વાંચનારા માટે ચોપાનિયાં તૈયાર હોય છે. જમાનાનું આયોજન દરેક ગુજરાતી ચોપાનિયું તેમને ત્યાં મળે કપરાંત શુરો-અમેરિકાના પ્રેક્ષ અને પ્રભુભાવના પ્રતીક વિરલ સામયિકો પણ ત્યાં જ જોવાનાં મળે. જગતનું સર્વોત્તમ પુસ્તક ધણેમારે પરદેશથી પહેલું

(ઉપર) શ્રી દસરથલાલ જોષીના બગીચામાં મેડી ઉપર ફીનિક છાંયાં (નીચે) વાંચનારમાં માસિકોની રચના.

જ તેમણે મેગાલ્યું હોય આ ઉપરાંત કોઈ વિદ્વાન કે મરીન વિદ્યાર્થીને કામ લાગે એવાં કલા સાદિલ્ય કે વિજ્ઞાનનાં વિરલ પુસ્તકો તેમના તરફથી પત્રિચિત સમાજમાં વચ્ચતાં ફેલાં જ હોય છે. અમુક માણસને અમુક સાદિલ્ય ઉપકારક થશે એવું તેમને લાગે કે તરત જ તેની મારફત તેને તે પહોંચતું કરે વિના રહે નહિ પછી બચે તે તેનો યોગ્ય સાદક નીવડે ના નીવડે. ધણે જે વિદ્વાનો તેમની પાછેથી જ કટલાંક ફૂંદમ પુસ્તકોનાં નામ અને પરિચય મેળવી ગય છે; કેટલાંક તેમને પહેંચાઈ પળુ જાય છે. આ રીતે શ્રી દસરથલાલ જાનપ્રધાનું સદામત નળવો રહ્યા છે. મધ્યમ વર્ગના ધણે જે શ્રીમતોમાં તેઓ દયાત રૂપ ગણાય.

અમેરિકન કુમારજીવન

આપણે ત્યાં ઘણુંખરું કામ, વાણી તથા ધર્મનાં બંધનોને લીધે કોઈપણ બાળકની મહત્ત્વાકાંક્ષા અમુક હદથી વધારે નથી પહોંચી શકતી. બ્રાહ્મણોને દીકરો કોઈ પરિત, આચાર્ય કે ગુરુ તો પ્રોફેસર થવાની આકાંક્ષા રાખે; વાણિયાનો દીકરો ગૃહ-બહુ તો મોટો વેપારી થવાની આશા બાંધે; ગરીબોને દીકરો ગરીબાણને કારણે બહુ મોટો બનવાની જિજ્ઞાસા નથી રાખતો, અને શ્રીમંતોને દીકરો અક્ષય વચરનો હોય તોપણ પોતે લગપતિ બનવાની અંધવા તો બાગની બાદીએ અવિચળ રહેવાની આશા રાખે છે. પરંતુ અમેરિકામાં રાજ્ય, જમીન-દાર કે નગરદાર, વાણિયા-બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય કે બેઠા એવા બેઠા નથી. અમેરિકન બાળક ગરીબ હોય કે શ્રીમંત, પરંતુ તે નાનો હોય ત્યારથી મનમાં અનેક મહત્ત્વાકાંક્ષા રહે છે. માણસ પોતે ક્રૅન્ચ, જર્મન, ઈટાલિયન, હંચ, ગ્રીક કે સ્પાનિશ એ તે હોય, પણ અમેરિકામાં વસ્યા પછી પોતે માત્ર 'અમેરિકન' છે એમ માનતો થાય છે.

તદાન ગરીબીમાંથી મોટી પદનીએ પહોંચેલાના માનવાઓ અમેરિકામાં અસંખ્ય છે. ગરીબ લુહારના અનંત બાળકમાંથી રાજ્યસત્તાના પ્રમુખપદે આવેલા આજના ત્યાંના પ્રેસિડેન્ટ હવરને જ દાખરો આજે જીવતો ભગતો છે. આવાં જીવંત પ્રેરણાનાં ઉદાહરણો એ દેશને જિલ્લે જિલ્લે ને કરચે કરચે હોવાથી નાની વયમાંથી જ ત્યાંના બાળકો મહત્ત્વાકાંક્ષાની પાળે પર ઊંડવા માંડે છે. પોતે મોટો થઈને હુનિયા દંગ થઈ જાય એવી કોઈ રોષ કંઈક, અથવા જગત વિનયકલગી પહેરાવે એવું કોઈ અપ્રતિમ સાહસ પેદાર, કે કોઈ વિચક્ષણ બુદ્ધિશાળી હોદ્દાનેતા અથવા પ્રભુપિય રાષ્ટ્રપતિ થશે એવી એવી આશાઓનાં ચંકુરને નાનપણથી જ અમેરિકન કુમાર પોષવા માંડે છે; અને પછી આવા બાળકમાં પડતી મુરકલી-ઓથી તે કદી ખૂંડાતો નથી, પણ પડતો આખડતો ઉઠે છે. આનંદ માને છે કારણકે નાની ઉમરથી જ તેની આસપાસ તેના કામમાં નિરાશાને બદલે ઉત્સાહપ્રેરક વાતાવરણ જ હોય છે. ત્યાંની નિરાશામાં પણ ગરીબ અમારોને બેઠા નથી હોતો, પરંતુ રાષ્ટ્રમાં દરેક વ્યક્તિ કદરણી છે એમ ગંભીર રાષ્ટ્રોપચારી શિક્ષણ જ તેને સારવાતથી મળે છે. આપણી અને અમેરિકાની પારિતોષિતોએ વચ્ચેના આ ફેરનું સુખ્ય કારણ એ છે કે ત્યાં રાજકીય હિંમતે દરેક માણસ સરખો જ ગણાય છે.

બાળકનું મન આકીના પીડા જેવું છે. પીડામાંથી પડે માથ, માટલી થાય સહેલું થાય, પીડે થાય અને અગ્નિપતિ પણ થાય. બાળકનાં મન ઉપર શરણાતના સંસ્કૃતિની જેની હાથ પડે તે ઉપર જ તેનું બાળિય થાય છે. નાની ઉમરમાંથી જ અપતપની વેચલી વાંતા અને ધાર્મિક વહેમથી બાળકને નિર્બળ બનાવવામાં આવે, અનિયારશ કરવાથી સાત ભવનાં પાપ નારા પામી અને દીવાળીની રાતે કેળાંનું રાક્ષ ખાવાથી

આવતે બધા રાજ્ય થવાય જેવુંજેવું જ તેના પર બાળપણથી કર્યું. હોય તો પછી તે પરીક્ષામાં પાસ થવા માટે અભ્યાસ કરવાને બદલે કૈવી ચમત્કારની રાહ જોતો ઉદ્યતા ને ભંગતાં રામ કે હનુમાનના નામોને બધા જગવા માંડશે કે ખૂબ ભક્તિ-પૂર્વક મહાદેવને રોજ એક મો ગિલિપત્ર ચડાવશે; ત્યને પછી નાપાસ થતાં ઇશ્વરને દોષ દેશે. આથી તદન તુટી જ ભતતની વિચારસરણી અમેરિકન બાળકના મનમાં હોય છે. અમેરિકામાં વિદ્યાર્થીની મહત્ત્વાકાંક્ષા વધારવા માટે હમિશાં પ્રયત્ન થાય છે. એ પણ 'ચમત્કાર થશે' એમ કહે છે ખરો; પરંતુ હું 'કઈક જેવું કહીશ કે જેથી અપતમાં ચમત્કાર થશે' એ જ તેનું સાવધનનું રટણ હોય છે.

એમ તો શિવાજીએ પણ નાની ઉમરમાં સમાયણ અને મહાભારતની કથાઓ સાંભળી હતી; પરંતુ તેમાં કયા ભાગ ઉપર વધારે ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો તેના તો વિચાર કરવા જોઈએ કે મહાભારતમાં સખ્યાસ માર્ગે પણ છે અને કર્મયોગ પણ છે મહાભારતમાં ઉદ્ધરેતુ ભાતમન; આત્માન પણ કહેવામાં આવ્યું છે અને ચમત્કારનું પણ તેમાં જ લખ્યું છે પરંતુ કુમારો માટે શું જરૂરનું છે કે જો જીવનાથને શિવાજી સિદ્ધાંત ન લે ત્યાં સુધી એન ન પડતું તે જીવનાથને નાની ઉમરમાં શિવાજીને શું શું શીખવ્યું હશે?

અમેરિકન બાળક જન્મથી જ નિશિળી અને સુદઢ બાંધાનો હોય છે; જન્મ વખતે તેનું વજન ૬-૮ રાઉન્ડ જેટલું હોય છે, તેનાં માળાપ તેને રોજ કરવા લઈ જાય છે ધીમે-ધીમે તેની દોસ્તી ધરનાં મરધાં, બતકો, કુતરાં, વિલાડાં જોડે બંધાય જાય છે. નાના વિલી (વિલિયમ)ને મોટરમાં ફરવાનું તો બહુ જ અમે; દેડિયો અને ફોનોગ્રાફ પણ અમે

એક વર્ષની ઉમરે ચિત્રોની ચોપડીથી તે રમવા માંડે અને એમ કરતા ચિત્રો અને આકૃષ્ટો ઓળખતાં રીખી જાય. હજી વિલીને સ્વતંત્ર ઓરડી ન મળી હોય એટલે ઘર આખામાં તે હરેરેરે ને ગમે તે ખૂણે પોતાનો કરી ત્યાં રમવા કે ચિત્રો જોવા લાગે. ધીમેધીમે જગવાની ઓરડીમાં એકાદ ખૂણે તેને સોંપવામાં આવે એટલે ત્યાં સાંતિથી પોતાનો અભ્યાસ કરે અને એમ માનવા લાગે કે હવે આપણને રહેવા માટે ઠીક ખૂણે મળી ગયો જમવાના ટેબલ આમજ વિલી માટે પણ નાની ડોચી ખુદશી હોય તેને જગવા માટે તુટી ચમચી, છરી, કોટી વગેરે પણ હોય

ત્રણેક વર્ષનો થાય એટલે વિલીને બાળ પડે કે રોજ જમવા પહેલાં તેનાં માળાપ માથેના કરે છે, એટલે તે વખતે વિલી સાંતિથી બેઠો બેસી કહે હવે તો તેને સોનિયા જોવા જવાની પણ ઇચ્છા થાય; પરંતુ કોઈ લઈ ન જાય એટલે બેઠો લાગે. પછી પછી તેને સમજવવામાં આવે કે નાતાલ આવે ત્યાં સુધી જો દરિયા નહિ કરે ને કંઈ માનગે અને કંઈ ભૂલ નહિ કરે-હાઠ નહિ કરે તો નાનાબને દિવસે ના-

તાલિયા દેવ (કાપર ફિરમખ) ખૂબ રમકડાં અને આનાં આપી જશે. આથી ઈતેમરીથી તે નાનાસગી સદ્ દેવના માટે ને રમી ડિસ્કોનરની સવે વિશી પોતાની માનું એક મોઝું મેળું મળી લઈ, નાતાલના દેવ દરખૂડી આપીમાં બેસી પાલનમાંથી જીવતી થેરેથેર ડાકમાંએ રમકડાં અને ખાખનું આપના નીકળી પડે છે તે દેવના અને પોતાને માટે એ કાંઈ કેકે તે પેલા મોજામાં ઝીઝી લેવા થોડી રાત સુધી બેસે પરંતુ દેવના આઠ વાગ્યે ચૂપાની ટેવ પડી ગઈ હોય એટલે દેવેક વાગે ત્યાં તેા તેને ક્રીમ આપી નહ. સવારે જીવેને પેશું મોઝું જુએ તો તેમાં કેટલાં બધાં રમકડાં નાતાલના દેવ આપના રાતે નાખી મળા હોય તે જોઈને સહસ્રાહ થઈ નહ.

નાતાલ એ ડિસ્કોનરની આખર એટલે હાંકી તે અનિશય થકી દોય, બહાર બારે વરસતો દોય. આ વિશી મિત્રોને પોતાની એ એઠ બનાવવા દોડી નહ. દેવે તેની પ્રાપના સાંભળી અને પ્રસન્ન થયા તેથી વિશી સાલ થાય ને દેવ પર તેને ક્રીમ બેસે. આ રીતે એકાદબે વર્ષ મગા પછી મગ તેને હાંકે કે 'નાતાલના તે વળી દેવ કેવા કેવો તેા બધુ ડાકમાંએ સમજાવવાનું. બાકી દેવ સાના ને વાત સાનદે આપી તેને માનું લાગે અને મને ખૂબ નહ. એમ કરતાં વળી ક્રીમ બેસે. કાંઈ વાર મા કહી પળુ કે કે દેવ આપીને કહ રમગ નથી આપના. એ તો મેં જ રમકડા બધાં દવાં એટલે પછી મનની રીકા ફર ગઈ નહ, અને પોતાને ઉતરવા માટે યાન બેચાર ધળા માટે અને મા એ બધુ દસવામાં મરી નાખે.

પાંચમે વર્ષે વિશી નિરાણે નહ. નિરાણમાં નવીનથી દોસ્તી બંધાય, સિલકા તેા ત્યાં બાપી સોચા જ. તેમને પ્રેમ પળુ માના જેવો. વિશી સવારે નાસ્તો કરી ત્રણ વાગ્યે નિરાણે નહ તે બાર વાગ્યે પ્રાંછા આવે; વળી જમીને નહ તે સાંજે ચારે થેર આવે. થોડી વાર રમી છ વાગ્યે વાળુ કરી લે. પછી મિત્રોની ચોપડી લુએ કે રમે ત્યાં સાડાઆઠ-નવ વાય એટલે બધાંને ગુડનાઈટ કરી પ્રાર્થના કરી ચૂઈ નહ.

રવિવારે નિરાણમાં રમ દોય. તે દિવસે નવથી દસ સુધી 'સાન્ડે રકુલ'માં નહ. ત્યાં સિલકા ઘડુ જિમ્મલા છપનની વાતો હાંકે અને એ ગરબિસાઈસ ને જગતલસા કુનિલસાજન આનવા છપનનું રહસ્ય સમજવે તેને એતે આર્ગન સાથે સુંદર રંગે સમૂહપ્રાર્થના થાય. કાંઈકાંઈ વાર વિશી મા સાથે કચ્છતાનમાં નહ ત્યાં પોતાનાં સગાં સંબંધીની દળી કપર ફૂલ થકાડે. રવિવારે રમતો સુદ્ધા રમવાની નહિ. અળખા રિવસ સાંન આરામ લેનારો.

થોડું વાંચનાં આવડે એટલે વિશી વર્તમાનપત્રોના મથાળાં લખાણો વાંચે, તેમાં વિશેષ નીચેનાં નામ વાંચી તે પળુ હાંકવા માંડે ધીમેધીમે તે રમતખમતના ખબરો વાંચવા તરફ પ્રેમય. રમવા માટે તેને નાની દોડી, ચિયાન, મોરર, વીજળીની ગાડી મળે. 'ગિફ્ટો' વડે કેજન આગગાડી વડે તે

પોતાને દેવના આયોગ કરાક પિયાનો વગાડનાં પળુ મળે. રહેવાનું મકાન બહાર વચ્ચે ન હોય એટલે આંખખામાં અને બહાર છટથી હાંકે રમવાનું પળુ મળે તેની દૈવ વર્ષગંઠે મિત્રો અને સંબંધીઓ તેને નેટલાડું વર્ષ જોડું દોય તેટલા ધળા અમતને ખાતર તેજ વાંસામાં માર અને નવીનથી બેસા આરે

આમ કરતાં નવેક વર્ષનો વિશી યાથ એટલે તેની મા કાંઈકાંઈ વાર રીમેગા જેવા લઈ નહ. કાંઈ વાર સર્કસ પળુ બતાવે. જુલાઈની ચોપી તારીએ અમેરિકાને સ્વાતંત્ર્યદિન આવે તે દિવસે વિશીમાં માળાપ તેને લકરી થેડ અને લાખાનું મૂર તે દેવના લઈ નહ. અને પછી વિશી પળુ પોતાના મિત્રોને બેગા કરી 'રિક્ટ રાઈટ' 'રિક્ટ રાઈટ' કરવા લાગે આ દર-નવાન વિશીને એકાદ નાનીકરી સાઈકલ પળુ મળી મગ હોવ નથી કાંઈ વાર સગાંસંબંધીઓને આમ નહ તેા ત્યાં થોડે બેસતાં પળુ રીમે ધરની મોરર મગી ગઈ હોય અને બાપા તેને મુધારવા દોય તેા વિશી તેમાં મદદ કરવા હમેશાં તેવાર જ દોય ધીમેધીમે વિશી પોતા માટે જરૂરી વસ્તુઓ ખરીદવા એકઠો બનવામાં નતાં રીપી નહ. વિશી માનતો દોય કે છપ્પરી (આઠાડિયાં જેવા ફરની નતાં) લોકો આવે તે ઉભાં-ઓને ઉભા રી નહ. આથી જ પોતાને છપ્પરી કપાડી નહ તેા પોતાને કેવા અપનવા અનુભવો થાય અને કેવી બદાહરીથી પોતે તેમની પાસેથી છપ્પરીને નાસ્તી નહ બિની કરવા દોડાવે

દેવેક વર્ષનો વિશી યાથ એટલે તેને પોતાની અમુક ખાનગી પૂંછ બેગી કરવાનું મન થાય. આથી તે સવારસાંજ વર્તમાનપત્રો વહેંચવા નીકળે, અપવા બીજું એવું જ કરી કામ ચોધી કાઢે. તેનાં માળાપ ગરીબ ન હોય તેા સ્વાતંત્ર્યજનને ખાતર પળુ હાંકે ને હાંક એટલ કમાણી કરતાં નાન-પણથી જ શીખી નહ. આ રીતે ફેરલી કમાની તે બેકમાં રાખે અને જરૂરને પ્રસંગે તેમાંથી ખર્ચ પળુ કરે. દસ બાર વર્ષની ઉમરે વિશીને થોડીથોડી મોરર પળુ હાંકનાં આપી ગઈ હોય તેના પેરાકામાં પળુ હાંકે ફેરફાર થયો હોય. પહેલાં તેા અરધી થકી પહેરતો દોય તે હાંકે હાંકુ પડલ્લ પહેરતો થઈ નહ. કપર પહેરતુ કાંટ ને રાખી પહેરે ફાત હાંક નેકરાઈ દેસેરેકરી હોય ખરી.

કાંઈ વાર કાંઈને થેર મગવા જવું હોય ત્યારે વિશીમાં માળાપ તેને સાથે લઈ નહ તેજ જ થેર કાંઈ મગવા આવ્યું હોય ત્યાં પળુ વિશી આપીને સહવાતથી બેસે. આવે વખતે, બે માણસો વાતો કરના હોય ત્યાં વચ્ચે માણું ન મારડું, કાંઈની મરકરી ન કરવી, સ્વપ્ન બાપા વાપરવી, કાંઈ કંઈ આવે તેા 'ચેક ચુ' કહેવું, ખાતી વખતે બીજું મગવું નહિ, બીજને મૂકાને એકલા ખૂબ ખાવું નહિ, વગેરે રીતમાત નાનપણથી જ વિશી શીખી ગયો હોય છે. કાંઈ વખત મગવી હોય તેા 'પેલીક' સમુદ્ધી જ રાસગાત થાય એ વિશીને બાપબર આવડે.

જુનજુહા દેરાના પેરાકાની નખાની કપડાંની એકેક એકી

તેણે લઈ રાખેલા હોય તે 'ફ્રેન્સી ટ્રેસ'ને દિગ્ગેશ પહેરે. કેઈ વાર 'વાંદનાનાં, વાધનાં એવાં જુદાંજુદાં મોરાર મોટા ઉપર ચઢાવી નાનપણમાં બીજા લોકો વિલીને બીજાવતા તેમ વિલી દલે બીજાને બીજાવાને મોટી રાત સુધી ધાંધલ મચાવે.

હવે તો વિલી મોટા મધ્યે ગણ્યા એટલે ધરમાં તેને એક સ્વતંત્ર ગોરડી મળે. તેમાં તેનાં કપડાં રહે, તે અભ્યાસ કરે અને સૂએ અત્યાર સુધી તો વિલીનાં માથાપ પાસે વિલીનું ખૂણ ઉપજતું; પણ હવે ધીમેધીમે એ બધું એકસરખા લાગે અને તેમાં યે એકાદ નાનો બાઈ કે બહેન તેને હોય તો પછી વિલીનાં માન ધરવાનાં જ.

વિલી પોતાની પાસે એક મુંદર નોટણુક રાખે. એમાં મોટામોટા માણસોની સહીઓ અને સંદેશા લે. આ નોટ-ણુકને વિલી બહુ જ કિંમતી ગણે. હવે તો કુરસદે વિલી એકલો બહાર ફરવા નહ, માછલાં પકડવા નહ, લેવાળાની રત્નમાં તેનાં માથાપ દવા ખાવા નહ ત્યારે વિલી પણ સાથે જ ધીપડે અને ત્યાં તેને ખૂણ ગમત પડે.

એમએમ પોતાને વધુ સ્વતંત્ર્ય મળતું નહ તેમતેમ પોતાના શરીર-વિકાસ તરફ પણ તે ખૂણ પાલ આપવા લાગે. રોજ નિયમિત કસરત કરે; શું ખાવું અને શું ન ખાવું તે નક્કી કરે; અધુક મીઠા ખાવાથી શરીરમાં અધુક તરવનો વધારો થાય એ બધું તે જાણી લે. શરીરના પોષાદમાં અ-ગત્યનાં વિદ્યાર્થીન મેળવવા માટે તે દરોહાં, સંતરાં, કેનાં, બાહુ વગેરે ખૂણ ખાવ. 'વાયુસર મિર્ચનકસ', 'ચોખ્ખુસર સાયન્સ' 'વાયકલેસ' 'ક્રાકટ' 'એરક લાઇફ' વગેરે કુમારોને રસ પડે તેવાં માસિક પત્રો વાંચવા લાગે.

હાઇસ્કૂલમાં દાખલ થાય ત્યાં અનેક કન્યાઓ સાથે વિલીને જાળબાણ થાય. તેમાંથી એકાદની સાથે તે મૈત્રી બાંધે. પછી તેઓ એકબીજાને અભ્યાસમાં મદદ કરે, બંને સાથે ફરવા નહ, મોટરમાં લગ; ક્લોક વિગાનામાં પણ સાથે બેઠે. જો પોતે મરીદ્ધામાં નાખાસ થશે તો એકબીજા વચ્ચે અબેલા થશે એમ બંને જાણતાં હોય એટલે ખાનગીખાનગી ખૂણ મહેનત લઈ બંને અભ્યાસ કરે.

આ રીતે મોટા ચલેલે અમેરિકન કુમાર દેવી ચમત્કારો-માં ન માને પણ પોતે જ ચમત્કાર કરી જતાવે, સ્કુપલ્કેશી બને, સાહસિક બને અને મોટી ઉમરે એકાદ એડિસન, હૅવર કે ફોર્ડ બને એમાં શી નવાઈ?

(મરાઠી ઉપરથી)

વેળીલાલ જુસ

સળેખમ

સરનીની ઝનુમાં કેટલાક લોકો સળેખમના ડાંથી પોતાના ધરનાં બારીબારણાં પાસે બાબુથી બંધ કરી રાખે છે અને ધરમાં તાજ દલાવી આવતલ થવા દેતા નથી તાજ અથવા કંડી દલાવાના આરોગ્યસુધી સળેખમ થાય છે એવા બૂલબૂલવા ખ્યાલને દેશ-પડો આપવો જોઈએ. સળેખમના દરેને બંધીઆર

દવા તો બંધકર શત્રુ સમાન છે. શરીરની આમશીને પણ થોડીથોડી કંઠી-ગૂંચળી સંપન્ન કરવા લાગે બનાવવી બંધાએ, કાને અગમદો બાધવાની ટેવ બહુ જરૂરી નથી. શરીરનાં બીજાં કપડાં પણ એમાં ફરી શકાય. પ્રાતઃકાળે બેસીને કંડા પાણીથી એઓ સ્નાન કરે છે તેમના શરીરની આમશી બહુ મજબૂત ને સ્વસ્થ થાય છે અને શરીર-ગમ્મીના દેશકારથી તેમને સળેખમ થઈ શકતું નથી. એઓ પ્રાતઃકાળે ફરવા નહ છે તેમના નાકની ચીંટી (નાકના અંતર્ભાગની કામળા આમશી) અને ફેફસાં સ્વચ્છ તથા તાજ દલાવી મજબૂત થઈ નહ છે અને કંડી દલા લેવા-થી તેમને શરીર થવાના જરા પણ દર રહેતો નથી. તેથી પ્રાતઃકાળે ફરવા જતું ને સ્નાન કરતું બહુ લાભકારક છે.

સળેખમ થયા પછી દર્દ એમ જ હજીકે હં કે નાક મળતું, માથાનો દુઃખાવો, કમરદર, પકાચટ અને ગંધતા, એ બધું જલદી મરી નહ તો સાફ; અને તેથી તે ગળ ડાકરની પાસે દોડે છે. આથી ધણે માને એવું થાય છે કે મૂળ કારણના આત્મનાથી અને નકામી દવા લેવાથી સળેખમ વિદ્યે ન પડેના સળેખમન રોકતું એ બહુ હાનિકારક છે, તેથી સળેખમ વહેતું હોય તે વખતે તે બંધ કરવાની કોઈપણ દવા ન લેવી જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ તેને બંધ કરી દે તેવો ખોટાક પણ ન લેવો જોઈએ. કંઠીમાં નાકમાંથી જે પાણી નીકળે છે તે ખરું જોતા અત્યાર સુધી આપણે બરી રાખેલા આપણા શરીરના કબજે જ છે. કુદરત કંડી દ્વારા તે મગને બહાર કાઢે છે. તેને જો નીકળી જવા દઈએ તો તો સારી વાત છે; પરંતુ કોઈપણ દવા કે બીજા પદાર્થો ખાઈને તેને રોકી દઈએ તો નાક મળતું જરૂર બાધ થઈ જવાનું, પણ શરીરમાંથી બહાર નીકળતું તે જેર એંદર જ રોકાઈ જઈને બીજા કોઈ અવયવ ઉપર હુમલો કરવાનું, સળેખમને એક જ સ્વિચમા આપવા થોડા જ કલાકમાં બંધ કરી દેનારી જે દવાઓ બનશેમાં નેચાતી હોય છે તે સળેખમને બંધ તો કરે છે, પણ સાથેસાથે શરીરના બીજા અવયવો ઉપર પણ શત્રુ ખરાબ આસર પાડે છે, એથી સળેખમ તો રોકાઈ જવાનું પરંતુ પછી કફ કે ખાંસી ઉપરથી અથવા માથામાં દુઃખાવો થવા માંડેરો કાં તો કાઠ બીજા રોજ જેવા થશે. આ સ્થિતિનું નામ જ સળેખમનું વિદ્યેનું છે.

સળેખમ મટાડવાના નિયેના ઉપાયો એક ડોક્ટરના પુ-સ્તક ઉપરથી આપીએ છીએ:

(૧) શરીર થવાની રાકા થાય કે તરત જ ગરમ પાણીના ટબમાં બેસીને નાહી લેવું જોઈએ. ટબમાં જોખમાં જોખી પીસ મિનિટ ગેમતું જોઈએ (૨) એક લાંબુતો રસ એક ગ્લાસ ગરમ પાણીમાં નાખીને પી લેવો. તેમાં ખાંડ નાખવી નહિ લાંબુતો રસ પસંદ ન આવે તો હુંગળીને ઉકાળીને પાણી સહિત ખાવી. (૩) ખમ કંડા હોય તો ચતા સૂઈ રહેવું અને ગરમ પાણીની શીશી પડે પડે ચોક કરવો. (૪) જે ગોરડામાં દર્દી સૂઈ નહ સંતી બારીઓ તદ્દન ખુલ્લી રાખવી (૫)

આવાથીયમાં ખૂબ પરદેશ પાળવી; શરીર થય ત્યારે ખૂબ ખાતું નહિ, પણ બીજે દિવસે ઉપવાસ થા તેા અર્ધી ઉપવાસ કરવેા. કેવળ પાણી ઉપર જ આખેા દિવસ માળવાની શક્તિ હોય તેા તેા શ્રદ્ધા સખજે કે તેથી તેા સજોખમ બહુ જલની મટી જશે. તદ્દન ખાધા વિના ન જ રહી શકે તેા માત્ર ક્યતોતે રસ ખીને રહેશે. ફરન સાફ સાવે એવેા ખોશક લેવાથી પેટ સાફ થાય છે અને શરીરનું ઝેર સાફ થઈ જાય છે (૧) સજોખમની રિખતિમાં પ્રાણપ્રાપ્ત અને તાણ દવાનું સેવન, બહુ જ સત્કર્મક છે (૨) પેટને સાફ કરવું બહુ જરૂરનું છે, તેથી એ કબજાઆતની કુરિયાદ દોષ તેા તે ક્યતવા રસથી ફર થઈ જશે; પણ આ પ્રમાણે ન કાવે તેા 'એનીમા' (બાતી) લેવી જોઈએ તેનાથી આંતરકર્ણ સાફ થઈ જાય છે અને શરીરનેા ધણેાખંડે મગ અને ઝેર નીકળી જાય છે (૮) માત્રામજે ઘેાડીઘેાડી કસરન કરવાથી તથા શરીર પર માલિશ કરવા- કરાવવાથી પણ વિશેષ ફાયદો થશે

બીનું સજોખમ અથવા વિષેનું શ્રોજોખમ

આરે શરીરમાં ઝેરની આત્ર સામાન્ય પ્રમાણ કરતાં વધી જાય છે અથવા નબળી દવા કરવાથી સજોખમ એવાર દબાઈ જઈને કૂચી બીજે છે, ત્યારે સજોખમ આથી રૂપ સર્જે છે અને રોગી તેનાથી દુઃખી થતો જ રહે છે નાખી કિચી કમજોર થઈ કૂચી જાય છે, નાકથી શ્વાસ લેવામા દરરત પડે છે ને કંઈ વધેરે મારી પેટે નીકળ્યા જ કરે છે આવા રિખિતિમા સામાન્ય પર કે પરદેશી શંકદો થવાની બહુ આશા ન થાઈ શકાય, કેઈ ચોગ્ય લેવની તરત જ સલાહ લેવી જોઈએ છતા નીચે પ્રમાણે પરદેશ તેા પાળવી જ

(૧) બોજનનું પ્રમાણ તદ્દન ધરાડવું. કે જેથી શરીરની સખજી શક્તિ ખાધેલું થવા થવામા જ ન પાળી જાય-અર્થેનું ઘેાડીકે રોગને ફર કરવામા પણ કામ લાગે. બોજન દલકુ, પણ પુલિતારક હોતું જોઈએ જરાબર રાધેલું અને તારલું બોજન જમવું જોઈએ. તાત્ત પાકાં ફળ, લીણેલી રાક અને બીજી શાક બાજ આ રોગમાં ધણેા જ ફાયદો કરે છે ખાંડ અને મીઠાઈ ખાવાં જોઈએ નહિ (૨) સકય હોય તેા ઉપવાસ શરૂ કરવા, જેથી શરીરમા બચાએલો કંઈ લીધેા થયને નીકળી જાય ઉપવાસના ફાયદા અનેક છે. ઉપવાસ કરવાથી આશ્વે- જનક લાભ થાય છે. (૩) 'એનીમા'થી પેટને રોજ સાફ કરવું જોઈએ, જેકે બોજનના પદાર્થો અને તેનું પ્રમાણ સંભાળી લેવાથી પેટ આગેઆપ જ રચત હાય છે. કબજાઆત નાસી જાય છે અને દિવસમાં બે વખત ફરત સાફ થાય છે (૪) છુટકી હવામાં કસરન કરવી, દોડવું, ફરવું અથવા બીજી રમતો રમી બે થઈ જ ન ફાગરાકરકે છે એ સકય ન હોય તેા ધરની આદર જ કસરન કરી લેવી જોઈએ (૫) કંઈક તેલમાં એકમ ટીપા નાકમાં નાખવાથી પણ ધણે બાંને નીક સાફ થઈ જાય છે, ન કરતાં શેષી બાજમા દેવી નહિ કરવા તેલ કે ઘીનું

પ્રકરું નાકમાં ફેરવવાથી પણ આ મુદેરકી ફર થશે.

ખાણકોમાં જાના કાકડા ફલવાને કે વધવાને કે સામાન્ય રોગ (એનીમાઇઝ) આજકાલ જણાય છે તે પં સજોખમ વિષરવાથી થાય છે. આ રોગમાં નાકની અલરન અને કાકડી ઉપરની કેટલીક ઝાડો ફલી જાય છે અને તેમ નાક વડે શ્વાસ લેતાં અડચણ પડે છે તથા હાલે મોઢેથી થાર લેવા માટે છે કેટલાક ગિવસ પાત્રી મોઢે શ્વાસ લેવાની તે રેવ જ પડી જાય છે અને હર્ફનું મોં છુટકું રહે છે. જ્યારે આ ઝાડો ફલીને કાન છુટી જતી નથીનું મુખ બંધ કરી દે તે ત્યારથી બહેરાગણું, કાન પહેલાં અને કમ્પ્યુશન વધેરે રોગે પેદ થાય છે આ રોગ ધણેમાને કથી ૨૦ વર્ષ સુધીનાં જાણકારે થાય છે, જેકે મોઢાં માથેસેને થવું થાય છે ખંડો. આ રોગથી બાજકની માનસિક શક્તિ પર પણ ખરાબ અસર થાય છે અને તેમા અદેશ પર ફિહારા દેખાય છે, મો છુટકું રહે છે, શરી પાછી દેડેથી રહે છે ને રાંત જહાર નીકળેલા રહે છે થોડા જ શ્રમથી તે ઢાકવા માટે છે, રાંતે જરાબર ઊંચ આપવી નથી અને તેમા નરકોલા ક્રીપમાં ખૂબ મોલે છે, જાણે અત્યુન રત્ના ઉચાર- માં તેમને મુરકેલી પડે છે આ રોગ પરાકાશકો પદોઅર્થમાં કાચી ખાંસી પેદ કરે છે જાણકની ઝાંતી થાતથી થઈ જાય છે, સુખવાને રોગ સાચુ પડે છે, માનસિક શક્તિમા તેા આ રોગને લીધે વધુન મર પડી જાય છે અને કોઈ કામમાં બાન લગાડીને તે ઘોડી વાર પછુ ખેંસી શકું નથી, આથી રિખિતમાં દોડાદળી સલાહ તરફ લેવી જોઈએ. (ચિત્રમય નવમ)

વારજીનેા નેસ

આ નેસ બીડી ને ખેતરેા વચ્ચેની ડુમરીમાં પર પડેલી છે. પાછળ જ તેાકોએ વહે છે. બધે ખડ ઊંચી નીકળ્યાં છે. વા- સાદના આપર્ણ પડનાં હતાં કાળીનેશ જેસેા ડુંવરમાં થતી હતી

સજીના કોયળા અને બીનની દબીએથી હું પડાને છાવેરના હતાં બારને માટે પરથર બાંધેલી દોરી—જેથી પવનમા ઊંચી ન જાય. ધરવખરી બધી એમાં વરસાદમાં ઊંચાંતે બીનની દબીની બનાવેલી કુંચલીઓ બોડીને ફેરે

આજી પેપરો એશ જેસેા જ બડો, જેસાર, બાંધી દેસીને ને મેથવજીએ. આમ તેા ગરીમ થાય જેવો. આલક ને બાઈબાપા કરે, પણ આમ વખડાને રાજ, અને અજૂરો એસેા કે એસેાને લખાડી કાપે લઈ ચાલેલો જાય. તેાકના કંઈઆમાં શરોપૂરે. શરીઆલેા ને કળી એવા હાંતવાલેા.

યોડો, બજઈ, માડીઓ, બડરી, કુનશં વગેરે રાજે. ઊભની લોડાની ગેાળીએ—આરખાંચ મણુ કુધની છારા થાય એવરી ઘોડી. ગુપ્તીબંધ કપાસીઆ રાજે. થી વેચે. લેવા પર પેલ ગુનરી ઝાડુ અનુસાર ધારો અને પાણી મળે ત્યાં નેસ ફેરે.

પેપરો આલેા ડાંચે લખારો એક મેણી પાવડી કંડે ઊડો નીકળીને વહેરે. ખસ અર્ધમાં પાનાવેાં પિલિ (વનજીવનો) 'સજલમાં મંગલ' જેનું એનું છવન પડામા ગાર પાંચ જાય

મુંપડાં બાંધી સદકુંદ્રેણ પડગા રહે. પગ એની કાઠ ચોરી કરી ન શકે, ન એની લેસા ઢાંધી શકે. એવું પડખેનાં જોત અને યોદ્ધા અમુરસારના ચોરી આવે. એક રીતે એ જીવનનો જેમ આપણુ સરખાને મોઢા થાય, તેમ બીજી રીતે એ જીવનની ઢાડમારી પણ ધણી જ આગા નેસધારીઆને અગવડરેા રંગરે.— રેવન્ટુ અને પોલિસ ખાતું બને.

પરંતુ એ બંતિ પણ જમાના સાથે બદલ થઈ છે. પચમ ચારણનો સાપ લાગતો, એટલે એ સાચો હતો જ. એવા પાડાને રસ્તે રખડતા હોડી દે, ખોટાં બોલે આ બંતિનું બદલ જીવન હવે ઘસાઈ જવામાં છે. ભાયાનદર ગાંઠ જ એક આ-જમાનિકા ગાંઠ છે. ભાથે નામે એક ચારણ હતો. નદી કાંઠે નેસ નાખી સદકુંદ્રેણ પડયા હતો ચોમાસામાં મોટું પૂર ચડ્યું, અને નેસ તથા બાજબચાં બધું તણાઈ ગયું. કહવાય છે કે તેણે નદીને સાપ દીધો. હવે એ નદીમાં પાણી રહેતું નથી. ગામડેાક આ ગામધારીઓથી દંડાયે છે, કેમકે તેઓ ચોમાસાનું ગાયર ચોરી નાખે છે અને ગાયોને પીધાને ખાટે જે નેંત્રાનું પાણી હોય છે તેમાં લેંચેા માંરેણે પડી બધું પાણી જગાડી નાખે છે.

કુસ્તતાનાં દુરયો આદી ચોમાસામાં ખૂબ ખીંચે છે બીજી રીતે એ કચ્છ અને ખાલી ખેતરો પડયાં હોય તે આ રીતે ચેતનમર બને છે. —૫.

સાગ

સાગ જંગલનું ઝાડ હોવાથી આપણામાંના પણ આમએ તે જોયું હોય છે. પણ તે અત્યંત ઉપયોગી હોવાથી આપણા-માંના ધણુએ તેનું નામ તે સાંબળેણું હોય જ છે.

સાગનું ઝાડ બાઉ મોટું થાય છે. મલગાર, ગુરુસાવ તથા ઘણેરેશમાં તેની ઉત્પત્તિ ઘણી જ છે એની કીચાઈ પચાસથી સાઠ ફૂટની ગણાય છે.

સાગનું લાકડું ઘણું જ ટકાઉ અને મજબૂત હોય છે: એનું કે સૈકાઓના સૈકાઓ સુધી તે ટકે છે. એના ઝાડની કીચાઈ પ્રમાણે એની નડાઈનો પરીધ પણ મોટો હોય છે, જેથી ઘર બાંધવાના ઉપયોગમાં તે ઠીક લઈ શકાય છે.

એ લાકડાનો બીજો મોરો ગુણ એ છે કે તે મનપસંદ ધારમાં ઘડી શકાય છે ને ઘડ્યા પછી પણ તેના આકારમાં હવામાનની અસરથી ફેર પડતો નથી સાગનું લાકડું વડડી બેઠું નથી. વઢાણ બાંધવાના કામમાં પણ તે વપરાય છે. તેને માટે એક વાત ખ્યાલમાં રાખવાની કે તે બૂટું થવા પગર ઉપયોગમાં લઈ શકાતું નથી. સાગ જેમ નૂતો તેમ સારો.

એ ઝાડનાં પાંદડાં લગભગ ૨થી ૩ ફૂટ જેટલાં મોટાં થાય છે. ઘણેરેશમાં તે એ પાંદડાંનો ઉપયોગ નાનાં પોઠકાં વગેરે બાંધવામાં થાય છે. સાગના પાંદડાંને મસજીવાથી તેમાંથી લાલ લોહી જેવા રંગ નીકળે છે ઉનાળામાં તેનાં પાંદડાં ખડી પડે છે ને આમકું મેસતાં તરત જ પહેલો વરસાદ પડય

બાદ તેને પાંદડાં ફૂટવા માંડે છે.

સાગનાં ઝાડનું યડ સીધું અને ઢાંચું હોય છે. લગભગ પંદર વર્ષમાં તે તે સંપૂર્ણ કીચાઈ માસ કરી લે છે. ચોમાસામાં એ ઝાડ દુરથી જોવાથી શકાય છે. એનાં પાંદડાં આગળ ધોળાં-ધોળાં ફૂલ બેઠેલાં હોય છે અને ચોરી તે ઘણું વપાળું દેખાય છે.

પણ સાગના લાકડાનો મોટામાં મોટો ગુણ તે એ કે તે પાખીમાં બીજફૂલ સડતું નથી, અને તેની અંદર કડવારા હોવાથી કીડા વગેરે જંતુઓ તેને લાગતાં નથી. આથી ઈમારતી કામમાં એના જેટલો બીજ કોઈ લાકડાનો ઉપયોગ થતો નથી.

એ સિવાય બીજ ઉપયોગમાં પણ તે વપરાય છે. સાપ કરકયો હોય તે સાગનાં મૂળ ધસીને પાવાથી ઊતરી નય છે. સાગનાં રુકાં પાંદડાં તથા કાંબળાના કડકા બાળી તેની રાખ તેલમાં ખરસ કરી રતવા પર ચોપડવાથી આરામ થાય છે. આ ઉપરાંત વેદકમાં એના ઘણુ ઉપયોગ છે.

— રનિવાસ નિઠ્ઠલસ દલાલ

રાણનું સરોવર

મુંબાઈ આમદાવાદ જેવા મોટા શહેરોનાં રાજમાર્ગો કામર જેના આરક્ષક નામના પદાર્થથી ગણિલા હોય છે તે તે ધણુએ જોયા હશે એ આરક્ષક રાજને મળતો પદાર્થ છે. બ્રિટિશ વેર ઇન્ડીઅના ટ્રિનિડાડ માંતમાં ૧૦૦ એકરના વિ-રતારમાં આવી રાણનું એક વિરાળ સરોવર આવેલું છે, જેમાં ફિનિયાના લગભગ બધા દેશોના રસ્તા અને ગોળા માટે પૂરતો જથ્થો મળી રહે એવડો સમૃદ્ધ છે ત્યાંથી એક જ અખાત વડાવડા સાથે વેનેઝુએલામાં પણ એનું જ બીજું સરોવર છે, પરંતુ ત્યાં ટ્રિનિડાડના જેટલો જથ્થો નથી.

દર્બાર દનના દન રાજનો એ સરોવરમાથી કાપાડ થાય છે, છતાં સરોવરની સપાટી જરા વે ઊતરતી નથી. એના ઊંડાણ અને જથ્થાનો તારા પાચી જ શકતો નથી. ઉપરથી તે કઠણ લાગે છે, પણ તેના તળિયા નીચે કાયમ ખડખડાટ હોય એમ લાગે છે, કારણકે એકાદ ખોડો ખોદવામા આવે છે કે તરત જાગમાખીના લાવા જેવો પુચીના પેદાજના એ પ્રવાહી રસ નીચેથી ઉપર આવતો સરોવરને ભરી દે છે. છેલ્લાં ચાણસ વર્ષમાં ૨૫૦,૦૦૦ ટન (છપન મળેનો એક ટન) આરક્ષક ત્યાંથી ઊપડ્યો છે, છતાં તેની સપાટી જરા વે ઊતરી નથી; અજબ રીતે તે પાછી તર ઘઈ નય છે.

આ સરોવરમાં એક જગ્યા ઘણી ગોચી છે તે સ્થાનને 'સરોવરની માતા' કહે છે અને મુસાદેશને તેનાથી દૂર રહેવાની ચેતવણી આપવામાં આવે છે.

અફર ગાંધિલા તારના દોરડા પર આરક્ષકની નંગી રાંધીઆ અવડી વાટે સફર કરી સરોવરથી વઢાણ સુધી ચા-લતી જ રહે છે. કેટલીક વાર એય ને ઓગ ઢગલા પણ વિદાય થાય છે, તે ઘણી વાર તેને સમૃદ્ધ કરી પીયોમાં પેક કરી મોકલવામા આવે છે.

ભૌતિકશાસ્ત્ર(ફિઝિક્સ)માં નોબેલ પુરસ્કારના વિજેતાઓ

‘કુમાર’માં એક વખત (૩૭મા અંકમાં) સાહિત્યને માટે જન્મવિખ્યાત નોબેલ પ્રાથમ મેળવનારાઓની યાદી આપી હતી. તે ૪ ધનામ ફિઝિક્સને માટે મેળવનારાઓની નીચેની યાદી બાદ તદ્દન દેવે મોકલી છે. હિંદમાંથી ૧૫૦ દ્રવ્ય ઠાકુરે સાહિત્યમાં એ પુરસ્કાર મેળવે છે એ એટલું સુચિત છે તેટલું જ ભૌતિકશાસ્ત્રમાં એ પુરસ્કાર હમણાં જ મેળવનાર શ્રી ચન્દ્રશેખર વેન્કટરામનનું નામ પણ હવે તો જણાવું છે.

- ૧૯૦૧—રોન્ટગેન (Rontgen) ગ્રૂનિક (જર્મની)
 ૧૯૦૨—લોરેન્ઝ (Lorentz) લાઇડન (હોલંડ)
 સ્ત્રેમાન (Zeeman) આમસ્ટર્ડમ (હોલંડ)
 ૧૯૦૩—બેકવેલ (Becquerel)
 ક્યૂરી (Curie) પારિસ (ફ્રાન્સ)
 ૧૯૦૪—રૅલે (Raleigh) લંડન (ઇંગ્લંડ)
 ૧૯૦૫—લેનાર્ડ (Lenard) ક્રીલ (જર્મની)
 ૧૯૦૬—એ. એ. થૉમસન (Thomson) કિંગ્સ્ટન (ઇંગ્લંડ)
 ૧૯૦૭—એ.એ. માઇકલસન (A.A. Michelson) (અમેરિકા)
 ૧૯૦૮—લિપ્પમાન (Lippman)
 ૧૯૦૯—બ્રાઉન (Braun) સ્ટ્રાસબુર્ગ (ફ્રાન્સ)
 માર્કોની (Marconi) બોલોના (ઇટલી)
 ૧૯૧૦—વૉન ડર વૅલ્સ (Van der Waals)
 અમ્સ્ટર્ડમ (હોલંડ)
 ૧૯૧૧—વીન (Wien) વ્યુસબુર્ગ (જર્મની)
 ૧૯૧૨—ડાલેન (Dalén) રૅડક્રોમ (સ્વીડન)
 ૧૯૧૩—કામરલિન્ગ ઓનસ (Kammerlingh onnes)
 હાઇડન (હોલંડ)
 ૧૯૧૪—લાને (Lane) કમ્બ્રિજ (જર્મની)
 ૧૯૧૫—બ્રેગ્ગ વેચ. બ્રાગ (W. H. Bragg)
 સેન્ટેપેટર (ઇંગ્લંડ)
 ૧૯૧૬— * * * * *
 ૧૯૧૭—ચાર્લ્સ ઇ. બાર્ક્લી (Charles G. Barkla)
 એડિનબર્ગ (સ્કોટલેન્ડ)
 ૧૯૧૮—પ્લાન્ક (Planck) બર્લિન (જર્મની)
 ૧૯૧૯—સ્ટાર્ક (Stark) માર્બુસપાડ (જર્મની)
 ૧૯૨૦—ગ્યુલોમ (Guillaume) સેવર (ફ્રાન્સ)
 ૧૯૨૧—આઇન્સ્ટાઇન (Einstein) બર્લિન (જર્મની)
 ૧૯૨૨—બોર (Bohr) કોપનહાગન (ડેનમાર્ક)
 ૧૯૨૩—આર.એ. મિલિકન (R. A. Millikan) (અમેરિકા)
 ૧૯૨૪—સીગબાન (Siegbahn) ઉપસાલા (સ્વીડન)
 ૧૯૨૫—ફ્રાન્ક (Franck) ગ્વાટિંગન (જર્મની)
 હેર્ઝ (Hertz) હાલે (જર્મની)
 ૧૯૨૬—પેરિન (Perrin)

૧૯૨૭—એ કોમ્પટન (A Compton) (અમેરિકા)
 સી. ટી. વીલ્સન (C. T. R. Wilson)
 કિંગ્સ્ટન (ઇંગ્લંડ)

૧૯૨૮— * * * * *
 ૧૯૨૯—બ્રાગિયે (Bragg) પેરિસ (ફ્રાન્સ)
 રિચર્ડસન (Richardson) લંડન (ઇંગ્લંડ)
 ૧૯૩૦—રોમન (Roman) મદ્રાસ (ભારતવર્ષ)
 —તદ્દેવ નિવાસી (મૃતિક)

અજ્ઞાતા વિધાતાનું અજ્ઞાત નસીબ

જન્મવિખ્યાત સેફ્ટી રેડીયોના સમૃંક્ત કિંમ કૃપા જિયેઃ તાબેનરમાં ગુજરી ગયેા તેણે એક મનાવેલી વેપરી વરીઃ જીવન શરૂ કર્યું અને અંતે અમેરિકાના એક મહાન શીમન બન્યો. તેની જીવિએ દુનિયાના કોડેા ધરેમાં પહોંચી છે.

ઘોડાં વર્ષો પહેલાં તે લંડન મહેલોત્યારે તેણે જળાશુ ઘટું કે તેને યાદ પણ રહે નહિ એટલી બધી શોધો તેણે કરી હતી, તે માટે તેણે એકઠો પેટન્ટ ફાળમાં ઘટાં ને ફરક શોધ માટે પેતાની ખૂબ જ પુજારી કરી હતી. જ્યારે તે અમેરિકામાં ગયો ત્યારે તેને ખાતરી થઈ ચૂકી કે શોધક બનવામાં કંઈ ધંધો મળતો નથી તેના આ અર્થાન નાશથી બચિત એવા તેના એક કિબે તેને એક વાર કહ્યું ‘કિંગ’ તારે ધંધો એકઠો હોય તો કેઈ એવી વસ્તુ શોધી કાઢ કે થરાક એક વાર થાપરીને ફેંકી દે ને ફરી વાર તે પાછી તારી પાસે બીજી લેવા આવે

એ વાત માટે એણે તો કોતરી ગઈ અને શતોશત મે તે પર નિષ્કાર કથી; પણ એણે કહ્યું કે સુચરુ નહિ કે નેમાં ફરકો સિવાંત આવી શકે. પરંતુ એકાએક એક વિચરે તેનો છુપાસો મને મળી આવ્યો. જુની દબોતો અસ્તો લઈ બાપરમગા કું મારી ફાટી ડોલી રહ્યા હતા. એ જસા ખુદો હતો અને તે પર નિચાર કરનાં મને સુચરુ કે તેમાં એકએ તે કરનાં વધારે પડતી ધાતુ નામથી વપરાઈ હતી તો પછી એણે અસ્તો કાં ન બનાવ્યો કે નેમાં ખાર પૂરતી જ ધાતુ આવે, અને ખાર ભય કે તેટલો ભાગ ફેંકી દેવાય અને બીજી ખાર મૂકાય ?

આ પછી ઘોડાં જ વર્ષોમા અમારી કંપની પાસે શોધ પ્રગટી પ્રાકટો પત્રીઓ (બ્રેકેટ) લાખોની સંખ્યામાં બનાવવા લાગી ફનેકા, ફાન્સ અને મેઈટ સિરખમાં તેનાં મોટામોટાં કારખાનાં જેમાં થયાં તેના પહેલા અખીરાદો પબ્લિકબનિ બની ગયા આ ફનેકા એટલો ધીકતો બન્યો કે જિલેટ કપનીના સ્ટોકમાં એક પાકડના રોશની કિંગન ૫૦ પાકડ પઈ ગઈ. પછી અસલ પેટન્ટની મુદત ચાલુ હતી તે દરમિયાન જિલેટનો અસ્તો અમેરિકામાં એક નંગના એક પાકડ ને ચારો. પણ પછી બીજી સગનાવગા અસ્તો બનવા તેની કિંગન વાર સિલિંગ જીતરી ગઈ.

હડફેટે ચડેલી શોધો

દુનિયાની કેટલીયે શોધ માટે જિંતન, અજ્ઞાત અને

બનાવેલી મથામણ કરવી પડે છે, પણ કેટલીક રોધિ એવી પણ છે કે આપમેળે અકસ્માતે તે પગમાં આવી પડી છે દીવાની યોગનીની રોધ આપા અકસ્માતેને જ આભારી છે. ગંગામાં લાકડાં ધરીને બાજુ થઈ, તેમાંથી સળગતી મથામણ થઈ, તેમાંથી મીઠાના અને તેમના દીવા થયા. એ કોડિયામાંની ઘાટો ધુમાડિયાં કરતી, પણ કાંઈને વર્ષો સુધી સૂઝતું નહિ કે એક કાચની યોગની મૂકાથી દીવા સ્વચ્છ અને સ્થિર પ્રકાશ આપશે.

આર્જન નામના એક દિવસ કારીએ પહેલાં એક ડબો બનાવ્યો અને તેની વાટ એક બૂંગળામાં બળે એમ સખી. પછી બૂંગળામાં ચોખ્ખી હવાનો પ્રવાહ માલક થયો, એટલે બેઠકા બેરસાર બન્યા. એક દિવસે તે કામ કરતો હતો, એટલામાં તેનો નાનો બાહ તળિયા વિનાની બસની પર ભત-ભતના પડાઈ મૂકીને રમતો હતો. રમતારમતમાં તેણે એ બસની દીવા પર થઈ એટલે બેઠકાને કાઢી વધીને ખૂબ પ્રકાશમાન થયો. આર્જનને એટલેય અને તેણે સ્થાનની રોધ કરી.

ખાખી રંગ

હિંદુસ્તાનમાં વર્ષો પહેલાં ખિત્રિસ લશ્કરને બૂખરા લીલા રંગને પેશાક આપવામાં આવતો. પરંતુ ધોવાના ધોવાતાં અને દાઢાદૂધ લાગતાં પણ કાપડ પરથી જરાયે ઝાંખા પડે નહિ એવા કોઈ રંગ શોધાયા તો કોટા નદી મળે એવું એક ખુવાન અમલદારને સૂઝતું. એટલે એણે એક રંગારને બો-લાવી અખનરા કરવા માંડ્યા વર્ષો સુધી એની મહેનત સફળ ન થઈ, પણ એક દિવસે એ અચાનક પરિણામ પામી. તેણે અખનરા માટે રંગેલા ધણાં ચીથરાં પૈકી એકને રંગ એવા ને એવા રંગો દેખાયા. તેના તપાસ કરતાં જણાયું કે જે ધાતુના વાસણમાં તે રંગ પડ્યો હતો તેના અને રંગના સંબંધથી એ પરિણામ આપ્યું હતું. તે પરથી તેણે એ ધાતુના સુખ તપાસી તેને મિશ્રણમાં લઈને રંગ કર્યો એટલે તેજીવં પરિણામ આપ્યું અને તે રીતે ખાખી રંગ બન્યો.

સફેદીન

૧૮૮૭માં ડૉ. ફાવર્ગર ડામરમાંથી બીજું શું શું મળી શકે તેની શોધ પાછળ લાગ્યા હતા. એ દર્શનિયાન એક વાર બપોરે તેમને આ પીતાં નાસ્તાની પૂરી ઉપર ગળપણ જણાયું. તપાસ કરતાં તે તેમના જ આંગળાં પર ચોંટી જણાયું. પોતે કોઈનાં નાનાં ત્રિશ્ણો પૈકી કોઈ એક એ હોઈ નેહએ એમ નથી કરી ત્રિશ્ણો પર ધ્યાન દેતાં દેતાં તેમને 'સફેદીન' નામનો પદાર્થ હાથ લાગ્યો. આ પદાર્થ શેરડીની સાકર કરતાં ૩૦૦ ગણો ગળપણમાં વધારે છે.

શાલીચૂસ કાગળ Stirling

એગ્લેન્ડમાં સદીના અંતરમાં ઇંગ્લેન્ડ એક કાગળ બનાવનાર વેપારીનાં માણસો કેટલાક કાગળોમાં ચિત્રાનું મિશ્રણ નાખવું બસી ગયા એટલે શેડ બહુ ગુરુસમાં આવી

ગયા કે મૂર્ખાઓએ તેનો માલ બચાડ્યો. ગુરુસો વરમ પડ્યો એટલે તેમાંથી એક કાગળ લઈ તે પર તેમણે શાલીથી લખવા માંડ્યું. પણ શાલી તો અંદર ફેલાઈને ચૂસાઈ નજા લાગી. એ વધી તેણે વિચાર્યું કે શાલી રૂકાવવાને એ કાગળો ઠીક કામ લાગશે. એ વખતે રેતી નાખીને શાલી રૂકાવવાનો રિવાજ ત્યાં પણ હતો. આ શોધ પછી તે બંધ પડીને બધા જ શાલી-ચૂસ કાગળ વાપરતા થઈ ગયા, અને હજુ તે જ વપરાય છે.

સમુદ્રફીણ

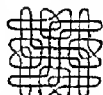
રાત્રે વરસાદ પડ્યા બાદ દરિયામાંડે નહિ માછલી, નહિ છીપલી, એવા ઘેાળા ટુકડા તણાઈ આવે છે. એને આપણે સમુદ્રફીણ કહીએ છીએ. બંનેયમાં તેને Cuttle-bone (કટલ માછલીનું હાડકું) કહે છે. ખરી રીતે આ સમુદ્રનાં ફીણ પણ નથી અને હાડકું પણ નથી, પણ દરિયાનાં પ્રાણીઓના માંસક અવશેષોમાંના માત્ર આધાર આપે છે. આનું પ્રાણી માત્ર કટલ માછલી છે. તેના શરીરમાં હાડકાનું નામ હોતું નથી. તેના બરડામાં એક કાંચળી જેવું હોય છે તેમાં આ કટલ-બોન થાય છે, અને તે વખતે વખત નવું બને છે. સાપ જેમ કાંચળી ઉતારી નાખે છે તેમ માછલી એ નવું બનતાં નવું ઉતારી નાખે છે, તે વરીને કિનારે થસડાઈ આવે છે અને એ જ સમુદ્રફીણ તરીકે આપણે વાપરીએ છીએ. સમુદ્રફીણથી સ્લેટો સરસ સાફ થઈ શકે છે; છરી આડુ પરના કોઈ પણ ડાથ તે વડે ધરી શકાય છે. સ્લેટ સાફ કરવાને તેને વ્યવમાંથી બટ-કાવીને તેના ગરના ચપટા ભાગથી જ થયું નેહએ.

માલ માટે માલ

સામાન્ય રીતે લોકોની સમજણ એવી છે કે ચિત્રો તો પેસલરી જ ખરીદી શકે. પણ પારીકમાં હેથી રામી નામના ચિતારાએ હમણાં એક બબર જોડ્યું છે, ત્યાં લખ્યું છે કે 'વેચનારાઓ, કારીગરો અને માલ બનાવનારાઓ! તમારે ચિત્રો લેવાં હોય તો તમારી વસ્તુઓ સાટે તે ખરીદી લેઓ.' એક સો બીબ કલાકારો આ સાદસમાં બન્યા છે અને મર્દાન-યોગ્ય ચિત્રો, પૂતળો, નકશીવાળા ઘાટો વગેરે સરસ રીતે ત્યાં ગોઠવી રાખ્યા છે, જેથી કોઈ પણ ધણક મનગમતું ચિત્ર કે સિદ્ધિ પરંદ કરી તેના માલિકની મરજી હોય તેવો સામે માલ આપી ખરીદી શકે છે. ક્યાંયરવાળો ચિતારાને કોડા દેખણ આપી ભય અને તેનું એક સુંદર દર્શવિચિત્ર રાખી લે; આંધી તેને ગાયુક નજ્યામાં માલ આપવાની રાત્ર કહે; હોંદલ વાળો હસતા ચિતારાની કૃતિઓ લઈ ભય અને તેમને ગાયુક દિવસે નજ્યા રહેવાની સગવડ આપે; વધીસ વગર ફીએ તેમના વતી કેસ ચલાવે અને ચિતારાઓ તેનું દીવાનખાનું શરૂઆરી આપે. આ બબરમાં પેસાની લેવડદેવડ બાંધે જ થાય છે. બબર હુકમાને હજી પાંચ જ દિવસ થયા નહિ હોય એટલામાં તો ૧૦૦ જેટલાં ચિત્રો વેચાઈ ગયાં અને તેના કર્મીઓને પણ નેહતો માલ મળ્યો.

જીવકલ્પના આશ્રયન મનિ એકલી
વિહાર કરતી રૂપવતી બોધ નિરૂપી શુ-
ભાને જોઈ રસ્તે દોડી કાઢી પુરુષ સલ-
વાયો ને તેના અનેક કપડેશ છતાં તેના
પર જળાતાર કરવાની તેણી કર્તા જો-
લ્યે 'તારાં કુંડર જેથે મેઈલું વિકારથી
પીડાડું છું.' 'ઓહો! એટલું જ ને? 'એમ
બોલતાં શુભાએ જેતાની આગળી વડે
આંખનો ડોળો ખેંચી કાઢી તેના હાથમાં
મૂકીને કહ્યું, 'મારૂં લોચન ઉપર જ તું મુ-
ગ્ધ છે તે લે આ માફ લોચન!' આ અ-
દ્ભુત સરપરાસિતાથી શરમીટો બની
વેણી પુત્ર પુત્રીને ચાલે કળી પડે.

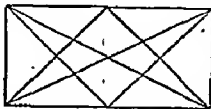
નીતિ, મીતિ, બીતિ, રીતિ, ક્રીતિ, -
એ બધા સપ્તોમા પહેલાં દીર્ઘ ને પછી
દ્વય ઈ આવે છે. સામાન્ય લેખનમાં
સરસાર વપરાતા એ સપ્તોની ભેડણી
એકસરળી છે એ યાદ રાખવાથી તમારી
ભેડણીમાં ઘણા સુધારો થઈ જશે.

વેળા-ન જોણીના કોંક અશક્તિ
કુળાના નંજવમાં મધમાખી જેડે
મુંબતું પકી માય છે તે દુનિયામાં સંખી
નાનું ને દલકું ગુલાય છે એવાં ૪૦૦
પકીનું વજન એક રતલ થાય! (દ.ક.)

પૃથ્વીપર પર જોખી તંદુરસ્ત ખેડો જી-
નર મુનતા છે, કેમકે ત્યાંની કંડીને લીધે
કોઈ પણ રોગના જંતુ ત્યાં ટકતાં નથી.

પક્ષીઓ કેટલું લાંબુ જીવે છે એનો
શમૂને ખ્યાલ પામું નહિ હોય. કેટલાંક
તો માણસ કરતાં પણ દીર્ઘજીવી હોય છે.
જુઓ: ચક્રી ૪૦ વરસ, કાચડો ૧૦૦
વરસ. કુકડો ૧૦ વરસ, હસ ૫૦ વરસ,
કબૂતર ૨૦ વરસ, ચોપટ ૫૦ વરસ,
બગેરો ૨૪ વરસ, રાજદસ ૧૦૦ વરસ,
ચીર ૩૦ વરસ, મરુડ ૧૦૦ વરસ.

આ આકૃતિમાં દસ લીટીઓ એવી રીતે
જોડાઈ છે કે જેથી ૩૪ ત્રિકોણ બને છે.

અચિત્ત અમત

૩૩ x ૩૩૧૭	= ૧૧૧૧૧
૧૧ x "	= ૨૨૨૨૨
૯૯ x "	= ૩૩૩૩૩
૧૩૨ x "	= ૪૪૪૪૪
૧૧૫ x "	= ૫૫૫૫૫
૧૯૯ x "	= ૬૬૬૬૬
૨૩૧ x "	= ૭૭૭૭૭
૨૬૪ x "	= ૮૮૮૮૮
૨૯૭ x "	= ૯૯૯૯૯

ગ્રેષ્મપ્રવૃત્તિ વર્ણવતના રજો કયા ક્રમ-
માં હોય છે એ યાદ રાખવાની સહેલી
રીત નિરાશામાં યોખી ગયા છતાં બહુ
મોઝા લખે છે અમેરિકાનાં Vignette
(વિજનિયોર)નાં સમી એન્ડે છે દરેક
રંગનો પ્રથમક્ષર યોડપ્રવૃત્તિના રંગોના
ક્રમમાં તમને મળી ગયેલ: V=વાયોલેટ-
નંબરથી: B=બ્લુ-અર્બી રંગ: R=રેડ-
વાળો: G=ગ્રીન-લીલો: Y=યેલો-પીળો:
O=ઓરેન્જ-નારંગી R=રેડ-લાલ

કેવળમાં કાઢવામાં આવેલાં વાંધવાથી ગ-
રબીથી આવેલી આંખે અસમ થયો.

શુરુ: રોજરોજ ઘરતું નવ તો શું ને
વધતું નવ તો શું?

સિમ્પ: રોજ ઘરતું નવ છે આપુખ્ય,
ને વધતી નવ છે આસ. (જ.ને.જ.)

બીજાજીવનને મારેના અંગેલ શબ્દ
અસ્તિત્વા મરજી ઉપરથી આવેલો છે:
'અલ જખર' એટલે બંને પાસાં સંરખાં
કરવાં તે. બીજાજીવનમાં પણ મુખ્યત્વે
એ જ હોય છે ને?

એક ચીરસ માછલામાં ચીરમ ઈય
કરતા દરો? શું ધરો છે? એક સોઠ
(સો વર્ગ)ની મેકેડો કર્યાં પણ વધારે!

૧ રતલ જુલ સાંધારણ કરવા માણસ-
ને હળતો બચાવવા માટે પૂરતો થઈ પડે.

પોતારા પરમેજનેટની ભંજલી રંગની
કળીઓ બહારમાં બહુ સસ્તી મળે છે,
હું જોખી ફાડ પર તેની ત્રણે કળીઓ
મૂકી તે વીંછીના ડબ પર ધસવાથી હું જ-
ખીના રસ સાથે તે થળીને વીંછી બેગશે

અજુ ચોખા બાર પોતારા પરમેજનેટ
અને બે ચોખા બાર ટાર્કિસ અંતિઃ
એમાં કરી પાડીને વીંછીના ડબ પર
તેની કળી દબાવી, ઉપર પાછીના બેગણ
દીપાં પાડવાથી તરત વીંછી એટલી જશે

માંમાં ચાંદાં વગેરે હોય તેવા પર પો-
તારા પરમેજનેટના કાચના કાવડો કરો.

પોતાવજનું મૂળ અને મૂકે સરખે
બાગે ધરતી ચોપડાથી દુખના કાનના
સજ્જા અને સોભા પર આસમ થાય છે.

'મોંગોટ' નવલિની આફ્રિકા સીમા શું
દર દેખાવા માટે પોતાના માથાં નામ-
મૂકી સીકી રાખી આપાં લોંગાં બનાવે.

સોનાનો સિકો સજમજ એ અબજ
માણસોના હાથમાં ફેલાં પછી તેના ઉપ-
રની અપ ધસાઈ થાય છે; જ્યારે દીપાંનો
સિકો સરા ત્રણ અબજ માણસોના
હાથનો ધસારો રહી રાકે છે.

વાંસની માંક, મીંદળ, ચૂક ને કાળી-
છરી પાળીમાં થોડાં થોડાં ધસીને એ
મિશ્રણ ખીલ પર ચોપડી ફાડેક રા-
ખતું એથી પીલ પડશે.

એક માણસ દરરોજ સરેરાશ ૩૫ રાત્ર
દવા આરોગ્યબાગમાં મે છે.

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકાલો અને બીજા મજબૂત કામ કરનારાઓને એના સેવનથી અન્યથા જેવું શોષણ મળે
તાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નખખાં-સખખાં સ્ત્રી-પુરુષ, સૌકેઈએનું સેવન કરી શકે છે

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન

ઝંડુ

મહારસાયન

રસસિંદુર, અબ્રક, કેસર, કસ્તુરી અને બીજાં દીપત, પાચન,
તથા ધૌણિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું
સુશોભિત સુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને ધૌણિક ચાટણુ

તેનું નિયમિત સેવન
લાંબું આયુષ્ય તથા ગારી
સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં
બલ, તેજ અને એતન પૂરે છે

કિંમત
૫૧ રાત્રીના પોટનો રૂા. ૧૫૫
અરધા રાત્રીના પોટનો રૂા. ૨૫૫
એક રાત્રીના પોટનો રૂા. ૫)

કારખાનું:
સયાલીરોડ
મુંબઈ-૧૪

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.
અમદાવાદના એજન્ટ-ભોગીલાલ બ્રથર્સ. ગાંધીરોડ

દુકાન:
જૂની મદાજનવાડી
મુંબઈ-૨

ઑફિસ આપની વખતે, નહેર બજાર 'કુમાર'માં વાંચી લીધેલું જણવશે.

शुद्धरातनी चित्रकलानो प्रतिनिधि-संग्रह

रविशंकर रायण रविशंकर पंडित
 उगु देसाई योगेश्वर राय
 रसिकदास परीज कृष्णदास राय
 चन्द्रचंदन राय

जे सात चित्रकाराणां, १०५११ छविना आपना चित्रपत्रां भांडी-
 छपर मेरेसां इस सुनंदां पुरीसां चित्रां अंगितय संग्रह
 घरना शालुगार भाटे. चित्रा-संग्रह धीमेने बेर व्यापका भाटे. छविना के लडाणी भाटे मधुरी कलासोदण
 हि. भांडी १-४-० भांडी १-८-० रवि. सावे गोष्टेन ०-५-०
 कुमार कालीदास १४५४ रायपुर मधुदास

मुद्राणां कोज-८ • आर.आर. सोनी कंपनी छविरोवर्स अने रायण अपर्ता फोटोप्रिंटर प्रिंटर • प्रिंटेस रीट

કુમાર

આવતી કાલનાં

૧૦૫

ગ્રા. અંક

વંચી

કવિ શંકર દાવળ

પર્ષ નવમું - અંક નવમો

ભાદરવ - ૧૯૮૮

નાગરિકોનું માસિક

શિશિર અને વસંત ચિત્રકાર - ગોઆસાલ શાહ, ત્રિવેળી મુખ્યચિત્ર	
છાત્રની દિશા	ગોઆસાલ બાલકુમ્ભ પુરાણી ૪૪૧
સર નેત્રુઆ રેનોલ્ટ	રવિશંકર રાવળ ૪૪૨
બેરી રાધુ (વાળા)	૪૪૩
ટેનિઝ વર્તિક	ચિત્રકાર = સર નેત્રુઆ રેનોલ્ટ ૪૪૮
પ્રવાસ (દેશી)	આબીનમિયા નેવર ૪૪૪
મુગ તંત્રીશો શોભા	૪૫૫
યુગમુખર (કાન્થ)	કુમ્ભસાલ શ્રીપરામી ૪૫૬
દારાગિધ (કાન્થ)	દેવજી રા. ગોહ ૪૫૮
જેવંદા શોભાશી (વાળા)	નિરંજન મુખમસર ૪૫૯
ફેરિયાદી દરીકાઈનું પરિભ્રામ	૪૬૧
વાર્તા પુસ્તકો	૪૬૨
ન. લગિદાર	'રસનિધિ' ૪૬૩
આફ્રો (કાન્થ)	દગાસાકર ગેવી ૪૬૪
શોભાવતી નવરીની ભૂમિમાં (કાન્થ)	રતિલાલ ગુલ ૪૬૫
દગામાન માપવાનાં સાધનો	૪૬૬
મિથસ્તુપ (જાતકવિષય - વાળા) રોગચાઈ એ. થોલ	૪૬૭
રતના વચ્ચે પડેલો પરમર	૪૬૭
૧૧સો રજારી (કાન્થ)	મુ. દરમ ૪૭૧
માધુમ્બી	૪૭૨
છાત્ર પાનું	૪૮૦

તંત્રી રવિશંકર રાવળ; સુદક-પ્રકાશક બલુભાઈ પી રાવળ, કુમાર પ્રિન્ટરી-કુમાર કાર્યાલય, ૨૨૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ.

'કુમાર'માં પ્રગટ થતા પ્રકાશન લખાણ, ચિત્ર કે ફોટોગ્રાફનો ઉપયોગ કૌપીરાઈટની રૂબ તંત્રીની પરવાનગી વિના કોઈપણ સ્થળે સહે નહિ. તેમ કરનાર તેને માટે જલ્દાજલ્દ તથા જોખમદાર ગણાશે.

(II) 'કુમાર'નું વાર્ષિક સત્કારમ, આ વર્ષે પૂરું વાર્ષિક કા. ૮ (પરોશના ૧૫ સિ.) આદરે વર્ષની શરૂઆતની (જા. પુ. આરીની) જ નોંધીએ છીએ; આદક વેનારને પછલા બધા અકો મળશે.

મુંબાઈના મેજસ્ટ્રેટ સી. જમનાદાસની કે. પ્રિન્સેસ રફીલ; તથા આર. આર. રોડની કંપની પ્રિન્સેસ રફીલ, મુંબાઈ-૨ જલ્દેર ખબર માટેના મુંબાઈ ખાતેના જોલ મેજસ્ટ્રેટ મેસર રાવળ પ્રવેશ, મુંબાઈ જેકા ગિલ્ડિંગ, પ્રિન્સેસ રફીલ.

શ્રી યશવંત પંડ્યા કૃત ધરદીવડી

કુમારના માનસશુદ્ધી અર્થે
સગી ધહેનના ઉરભાવ આલેખતી
આર નાટિકાઓ.

સાકરનો શોખનારો
ડોહના કુંજર
ધરદીવડી
માડીમવાં

શ્રી રવિશંકર રાવળ, કુવું દેસાઈ અને રોમમાસાલ
શાહનાં ચિત્રો, આકર્ષક 'પૃષ્ઠ' નવીન બાળ પાઠ્ય
મેરંગી મુખચિત્ર, સુપડ ઉપાઈ
આડ આના પોસ્ટર જુદું
બાઈગીજ ઉગર ભાપના માટે સુપરિન મુંદર બેટ
જોલ મેજસ્ટ્રેટ - કુમાર કાર્યાલય અમદાવાદ

મંગલાષ્ટક

જેનાં જો ચિત્તોને રસાસ્વાદ તમે 'કુમાર'માં
લંકા છે તે, લખણવનનાં આડ મુંદર ચિત્તોને

કનુ દેસાઈ ચિત્રિત
પોર્ટફોલિયો

તા. ૨૨૧ ઉચના ગામનાં વચ્ચે રોડનાં કાંઠે
૩૫૪ મેરંગી છપાઈથી મનોહર રીતે છાત્રોનાં,
અને પ્રત્યેકને હિંમત મુજબ ગણતરી રાખી
તે માટે મુંદર પોર્ટફોલિયોમાં છાત્રાં સમજાશે
મધુચ, લક્ષ અને છાવનનાં
આડ હૃદયગમ ચિત્રો

રવિશંકર રાવળના પ્રસ્તાવ તથા પ્રત્યેક ચિત્ર
પર અન્દ્રાજન મહેતાના રચેલા એકેડેમીક
અને એ જ ચેગનાનાં અંગ્રેજી કૃષાસ્ત્ર સાથે
કિંમત સવા રૂપિયે પોસ્ટર જુદું
કુમાર કાર્યાલય - અમદાવાદ

ZEISS IKON

આપમેળે ખડો થતો
અ જ ખ કે મે રા

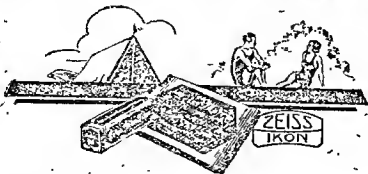
ખટન દાખો કે
કેમરા ઉપરો જ છે,
ચાંપ દાખો કે તરત
છળી પડી જ છે.

ઝરૂરફ અને ઝરૂરફ એવી બે
સાહજિયાં—નોવર ફૂટ અથવા
ટેસાર ઝપ લેન્સ સાથે

મધા તણીતા ફોટોગ્રાફિક
ડિલર પાસેથી મળે છે.

Eisenberger

હિંદુસ્તાન આખામાં સર્વોત્તમ પ્લેટો
નમૂના તથા કિંમતો મારે નીચેને ઠેકાણે લખો :

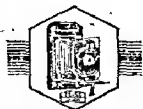
એડેર દત્ત એન્ડ કંપની લિ.

હિંદુસ્તાન અને બરમાના એકલા આપતિયા: એક્સ્ચેન્જ બિલ્ડિંગ બેલાર્ડ એસ્ટેટ મુંબાઈ-૧
અથવા મધા જ તણીતા મોદા ફોટોગ્રાફિક ડિલર

ફાટોગ્રાફીના અભ્યાસીઓને

સાચી પથોડી

ભણીતાં ઉંચા મેકેટનાં ભાષી ભાતના

દેવસંચો

લેન્સીઝ

એસેસરીઝ

પ્રીટ

વેપર્સ

દેવસંચો, ફિલ્મ, પ્રિન્ટિંગ અને બીજાં

બધાં સાહિત્યો તેમજ સલાહ મેળવવાનું

સસ્તું — શ્રેષ્ઠ — સ્થળ

રાવળ બ્રધર્સ

મુળ્ય એકા બિલ્ડિંગ

મિન્સેસ સ્ટ્રીટ તથા પિલે પારલે

મુંબઈ-૨ મુંબઈ

રાવળ

મંડળ ત્રીજું

ધૂમકેતુ

ની દૃષ્ટી વાતો

ઓનો નવો

સંપ્રદ

૪૬

આગલા સંપ્રદો જોટલાં જ પાનાં, જોયાં જ રૂપરંગ
અને ઉદાય એવી જ વાનાંઓ, પાકું પૂરું દોઢ રૂપિયો.
સોલ એન્ડ મુંબઈ સાહિત્ય મંદિર અમદાવાદ

દાંતનો સાચો દોસ્ત

મીરા

ડેન્ટલ ક્રીમ

આજ વાપરું કે રોજ વાપરવાના

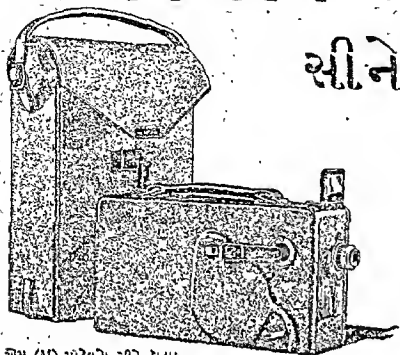
મોસ દેવસા મામે મોસ ડેન્ટલ ક્રીમ વાપરો
એટલે તમારે દાંતની જાળ જ કરવી નહિ પડે.

ટી. એમ. ઠાકોરની કંપની

ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ • કોટ • મુંબઈ-૧

અમકદાર ઘરગથુ

સીનેમા - ચિત્રો

એમ. (M) મોડેલનો

સીને કોડાક

વાપરે તો તમને

સસ્તી કિંમતે મળે!

એમ (M) મોડેલનો સીને કોડાક
કેસ સાથે સંગ્રહી : રૂ. ૩૭૫-૦-૦

ઘરગથુ સીનેમા-ચિત્રો પાડવાનો શોખ તો
એવો છે કે જેમાંથી તમને આખી હંદગી
સુખી વિનોદ મળ્યા જ કરે. જે કંઈ તમને રસમય
લાગે, જે કંઈ તમને આનંદ આપે એ બધી વસ્તુ-
ઓ, તમે આહોં તેટલી વાર તમારા જ ઘરમા
નીરાંતે બેઠાબેઠા તમે સ્ક્રીન પર જોઈ શકો.

- કોડાકોપ વડે તમારી ફિલ્મ
ચમકદાર અને સુજ કે
ઓખ વિના બતાવી શકો.

એમ. (M.) મોડેલના સીને કોડાક ઉપર તમે પહેલી
જ વાર ચોખ્ખા ને ચમકદાર ચિત્રો લઈ શકો.
અને તે વાપરવામાં પણ સહેલો. તમારે કરવાનું તે
એટલું જ કે 'ફાઈન્ડર'માં જોઈને દેખાવ પકડવો
અને સિવર લાગવું; એટલે ચમકતાં ચિત્રો પડશે.
ફોકસ મેળવવાની કડાકૂટ નહિ. સીને કોડાક એમ.
(M) મોડેલ ઉપર ૧૬ મિલિમિટરની ૫૦ કે ૧૦૦
ફૂટની ગમે તે ફિલ્મ ચડી શકે છે.

આજે જ તમારા નજીકના કોડાકનો સામાન વેચ-
નારાને ત્યાં જઈને તપાસ કરજો.

કોડાક લિમિટેડ

(ઇન્ડિયામાં ઇન્કોર્પોરેટ થયેલી)

હોર્નબી રોડ, મુંબઈ

રા ખા એ : ઠ લ ક તા • લા હો ર • મ દ્રા સ

Voigtländer CAMERAS & LENSES

ફોકલેન્ડર લેન્સીઝ અને ફોટોગ્રાફિક સાધનો

ઈ.સ. ૧૯૫૬ થી ૧૯૩૧ સુધીનાં ૧૭૫ વર્ષનાં વિશાળ જર્મન અનુભવ અને વૈજ્ઞાનિક સાધનો પરિણામ રૂપ છે.

ઈ.સ. ૧૮૪૦માં અદ્ભુત પેટન્ટવાલ-લેન્સ F/3.5ની શોધ કરી ફોટોગ્રાફિક સાધનોમાં કિંમતી ઉમેરો કર્યાં ઉપરાંત

ફોટોગ્રા. F/1.5 ફોલીનીયર ડગલ F/1.5 ફોટોગ્રા. F/4.5 હેલીયાર F/4.5 અને F/3.5 સુનીવર્સલ હેલીયાર F/4.5 અને હેલીયો સ્ટીમેટ F/2.5 લેન્સ જનાવ્યા છે.

શિખાઉ તેમજ અનુભવી ધંધાદારીઓને લગ્ય કલાત્મક કૃતિઓ સર્જવામાં ફોકલેન્ડર સાધનોએ અનોઠું મહદ આપી છે. અણધાર્યાં ઉત્તમ કામ તૈયાર કરવામાં આ સાધનો ખેતરૂં છે. ફોટોગ્રાફીનાં ક્ષેત્રમાં ફોકલેન્ડર જનાવટો મુખ્યત્વાં જેવી છે. નાનાં મોટાં વિશે આપે તેવા સંખ્યાબંધ જાતના ફોટોગ્રાફિક અને પ્લેટ-ફિટિંગ પેક કમેરાઓ, બ્લુ મેગ્નીફાયર્સ, ચક્રો ફિલ્ટર્સ અને વિવિધ જાતના લેન્સીઝ શિખાઉ તેમજ ધંધાદારીઓને નોંધપાત્ર ફોટો આપાય છે.

આ સાધનોની સંપૂર્ણ વિગતવાર માહિતીવાળા સચિત્ર કેટલોગ અને આધારલિપિ મારે લખો.

શેરીંગ-કાલ્બર્ગમ (ઈંગ્લિયા) લિ.

કુસુમ બિલ્ડિંગ હોલની રોડ - ચો. બ્રાસ નં. ૧૮૩ મુંબઈ-૧

અ. થ. વા. યં. ધા. જા. ધી. તો. ફો. ટો. આ. ફિ. ક. સા. મા. ન. ના. વ. હે. પા. રી. જો.

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો અને બીજા મજબૂત કામ કરનારાઓને એના સેવનથી અત્યંત બેઠું પાણી મળે
નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સખળાં સ્ત્રી-પુરુષ, સીકોઈ એવું સેવન કરી શકે છે

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન ઝંડુ

મહારસાયન

રસસિંદુર, અક્ષક, કેસર, કસ્તુરી અને બીજાં દીપન, પાચન,
તથા પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું
સુશોભિત સુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક આટણુ

તેનું નિયમિત સેવન
લાંબું આયુષ્ય તથા સારી
સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં
બલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે

કિંમત

૫૦ રતલના પાંદના રૂા. ૧૧
અરધા રતલના પાંદના રૂા. ૬.૦૦
એક રતલના પાંદના રૂા. ૫)

કારખાનું :
સયાનીરોડ
મુંબઈ-૧૪

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
અમદાવાદના એજન્ટ - લોગીલાલ અધર્સે. ગાંધીરાોડ

દુકાને :
જૂની મહાજનવાડી
મુંબઈ-૨

ગોદેરે આપની વખતે, મહેર ખજાર 'કુઆર'માં વાંચી હતી એટલું જણાવતો.

કુલછાબ

સામયિક સાહિત્યનું સાપ્તાહિક

- I. ઝાંના કોઈપણ એક જુઓ અને સાહિત્યના કોઈપણ અઠવાટિક સાથે સરખાવો.
 - II. ઝાંના ચાર ઝાંકા ભેગા કરીને કોઈપણ માસિક સાથે સરખાવો.
 - III. ઝાંના તેર ઝાંકાની ફાઈલ ૧૫ રૂપીયાની કિંમતના કોઈપણ પુસ્તક સાથે સરખાવો.
- પછી તમારે ઝાંઓ વિચાર કરવાપણું રહેશે જ નહિ.

ગરવડતે ખર્ચે જો શિષ્ટ સાહિત્ય જ વાંચવું હોય તો 'કુલછાબ'ના બ્રાહ્મક થાઓ:-
 વાર્ષિક લયાજમ લિંઢમાં રૂ. ૫) પરદેશોમાં રૂ. ૮) અથવા શિ. ૧૨
 કુલછાબ કાર્યાલય • રાણપુર (B.S.Ry.)

કુલછાબનું પહેલા
 વર્ષનું ભેરનું પુસ્તક

સત્યની શોધમાં

લેખક : શ્રી યુ ત
 અવેરચક મેયાબી

એક વાર વાંચવું શરૂ
 કયો પછી પૂરું કયો
 બિના હાથમાંથી છોડવું
 ગમે નહિ એવું આકર્ષક
 આ પુસ્તકનું વસ્તુ છે,
 અને એવી જ મનોહર
 શૈલીમાં તે રજૂ થયું છે.

ગુજરાતી નવલકથાના
 સાહિત્યમાં આ પ્રકારનું
 પુસ્તક આ પહેલું જ છે.
 ૨૧૦ પાનાં; કાર્ટોપોર્ડનું
 ત્રિંગળી બિંદવ છું પૂઠું.
 કિંમત માત્ર ૧ રૂપિયા
 ટપાલ ખર્ચ ૦-૩-૦ ભૂલું

સર જોશુઆ રૅનોલ્ડ્ઝ ઇંગ્લંડના ૧૮મા સેકાના મદાન પુરષોમાં જાડુ માનભર્યું સ્થાન ધરાવે છે. ઇંગ્લંડમાં ચિત્રકળાના આઠ પ્રચારક અને શાહી ચિત્રમેહિર (રૅપલ ઍક્ટેમો)ના પિતા તરીકે તેની કીર્તિ અગર છે. એણે ઇંગ્લંડની ચિત્રકળાના સમૃદ્ધાર માટે જોટલું કરી જતાનું તેટલું કાઢ્યું કંઈ નથી. જ્યોતે અવિશ્રાંત જીવન આપી ચિત્રકળાના જગવિખ્યાન નમૂના પેદા કર્યા અને પોતાના યુગનાં નસારીઓને અગર કર્યાં જોટલું જ નહિ, પણ સમકાલીન ચિત્રકારોને કળાના ઉચ્ચ આદર્શથી પ્રેર્યા અને સમાજમાં કળાની સંસ્કારિતા તથા સન્માનના ઉપદેશ આપી તેને મદદરખું સ્થાન અપાવ્યું. એ યુગના સંસ્કાર-સ્વામીઓ, રાજપુરુષો, કવિઓ વગેરે અગ્રગણ્ય પુરુષોની તેની સાથે ગાઢ મિત્રી હતી, અને એ બધાએ આ મદાન ચિત્રકારનાં શક્તિ, સંસ્કાર અને મૌજન્ય માટે ઓકસરખું માન તથા કદરવાની જતાવ્યા છે.

ઇંગ્લંડના એ યુગનો મદાપ્રિત ડૉ. જર્મોસન અને કવિ ગોલ્ડસ્મિથ તેના હૃદયમિત્રા હતા અને તેમને ગાટે તેનું ખાસું દર્શના પુટલું મેંડુ. ગોસવેલ જર્મોસનનું જેવું આગેહજ અરિતાએખન કર્યું તેવી જ આશ્રમિય નસીબોમા રૅનોલ્ડ્ઝે તેના ચિત્રો દોર્યા છે.

સર જોશુઆ રૅનોલ્ડ્ઝ

બુદ્ધિ સંગ્રહ માટે તેણે જ્યોતે દોરેલી પેશાની તસ્વીર •

ઇંગ્લંડમાં સંસ્કારી ચિત્રકળાને

રૅનોલ્ડ્ઝની પીછીમાંથી કામ શરૂ થયું તે વખતે ઇંગ્લંડની કળા જડ યોગી હતી. રાજમહેલો અને અમીરો તથા શ્રીમતોનાં ઘરો પરદેશી ચિત્રોથી ભર્યાં હતાં. ઇટાલિયન, ફ્રેન્ચ, ફ્લેમિશ, જર્મન કે ફ્રેન્ચ કળાની કૃતિઓ જોયે ખૂબ દેખાતી, પણ તળપટી અંગ્રેજી કળા તરફ કોઈ જોતું પણ નહિ, અને જોટલી સાવકાન પણ તેઓ નહોતી. પરંતુ ચિત્રકળાની પ્રાચીન જોટલી જ સખજ કલામીમાંસાથી સર જોશુઆ રૅનોલ્ડ્ઝે તેના જમાના પર પોતાના વિચારો ને કળાકૃતિઓની અજળ અસર ઉપગમની ને અંગ્રેજી કળાનો સદ્દર પાપો નાખ્યો.

ગ્રેન્થ-સપેરો, ભેરી, રૅમ્બી, ઓપે, વગેરે ચિત્રકારો પર તેણે પરેખરો દાઢ રાખીને તેમનું ભયું કરી જતાવ્યું. એ જાણ ચિત્રકારો અંદરઅંદર પર-સ્પર્શના ધંધાદરીફો હોવા છતાં રૅનોલ્ડ્ઝના આશયોની પ્રેરણા ઝીંજના. રૅનોલ્ડ્ઝના આદર્શોની ઝડી જાતી તે પહેલાં તેઓ માત્ર મતાનુગતિક થઈ પરદેશી ચિત્રોની નકલો કરવાનું પૈતૃ જ કરતા મમાજમાં તેમને આદરમાન નહોતાં અને ઘણી મરીખીમાં જેમતેમ કરીને તેઓ જીવન ચુલવતા. કવચિત ખૂબમરો પણ બોખતા.

પણ રૅનોલ્ડ્ઝની જ્વલન સમાજપ્રિયતા અને કળાશક્તિએ આ બધું ફેરવી નાખ્યું. સંસ્કાર અને વિશાળ કેળવણીના બળે તે પોતાના યુગના સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકારો અને રાજદારીઓનો સમોવદીઓ થઈ મિશ્રજાતો. પરદેશની મદાન કળાકૃતિઓના ગાઢ પરિચય અને પ્રવલ્લથી તેના આદર્શો જ્વલન જાન્યા હતા. અપૂર્વ ચિત્રકાર હોવા સાથે તે પ્રચંડ શ્રમ-સાધક હોવાથી તેણે ઓક પ્રકારની મોહિની અને વ્યાપક સંગ્રહન મેળવ્યાં હતાં. તેના જાણ વ્યક્તિત્વ, ચિત્રશક્તિ અને કળામીમાંસાથી ઇંગ્લંડમાં ચિત્રકાર વર્ગને જાડુ માનભર્યું સ્થાન પ્રાપ્ત થયું.

ઇંગ્લંડના રેવનસાથર પરગણાના પ્લિમ્થનઅર્ન્સ નામના ગામડામાં ઇ.સ. ૧૭૪૭ના જુલાઈની ૧૬મી તારીખે ને જન્મ્યો હતો. તેના જાપદાતા ધર્મોત્તેજક હતા. તેના કાકા પણ એ જ કામ કરતા અને તેની ગા પણ એવા જ કુટુંબની હતી. કવિ ગોલ્ડસ્મિથે 'ડેન્ટોડ ગિલ્ડ'માં જે પાદરીનું વર્ણન કર્યું છે તે રૅનોલ્ડ્ઝના જાણ

આદ્ય પ્રણેતા અને પ્રવર્તક સર

જેશુઆ

રેનોલ્ડ્ઝ

ઉપરથી જ લખાએલું છે એમ રેનોલ્ડ્ઝ પોને લખે છે. તેને નાનપણમાં ફીકફીક કેળવણી મળી. નાનપણથી જ તે શાળાની બીતો પર લીંગોટા કરતાં પોતાનો અંતરનો શોખ પૂરો કરતો; આ બાબત વહીવેતોને હપકો પહો મળતો !

એ વયમાં તેને રીથર્ડસન નામના ચિત્રકારે લખેલી 'ચિત્રકળાનું રહસ્ય' નામની ચોપડી વાંચવા મળી. તેનાથી તેનું મગજ સળગી ઊઠ્યું. તેમાં લખ્યું હતું કે 'છોટ્ઠંડના ચિત્રકારો ન્યારે દેશ ને કળાનું ગૌરવ સમજી ઉભ્યાશયો પ્રાપ્ત કરવા મથશે ત્યારે જ શિષ્ટ, ભવ્ય ને ઉત્તમ રૂઝિ છોટ્ઠંડની કળામાં પ્રકટ થશે.' રેનોલ્ડ્ઝને એ વાંચીને છોટ્ઠંડની કળાને ધીજી સંસ્કારી પ્રગત્યોની કળાની ગરોળર રચના આપવાની મદદવાંકાંક્ષા જાળી.

તેના સત્તરમે 'ર્ગ' કુટુંબમાં ચર્ચા થઈ કે તેણે ડાકટર બનવું કે કળાનો અભ્યાસ કરવો ? છેવટે એક રોહીએ તેને છ. ૧૭૪૦ના ઑક્ટોગરમાં લંડનના દરસન નામના ચિત્રકાર પાસે મૂકવાની ગોઠવણ કરી આપી. એ પણ તેના જ પ્રાંત કેવનનો હતો. તેની પાસે તેણે ધંધાને લગતી ફીક તાક્ષીમ મેળવી. થોડા જ વખતમાં દરસનને લાગ્યું કે આ વિદ્યાર્થીને પોતાની પાસેથી આપવા જેવું કંઈ રહ્યું નથી, એટલે કંઈક ખદાને તેને એણે જુદો પાડ્યો.

રેનોલ્ડ્ઝના પગમાં આ વખતે નેહએ તેનું જોર આવી ગયું હતું, એટલે તેણે જુદો રદ્દીયો કાઢ્યો. છતાં પોતાના સૈજન્યથી દરસન સાથેનો નાતો તો જાળવર જતાવતી રાખ્યો. તેણે એ વખતમાં ધણી તરતીસે દોરી ને ખુજ નામના મેળવી. લંડનના પ્રતીબ્ધ ચિત્રકારોમાં તે પણ બન્યો. પરંતુ તેનો છવ તો દજી પણ કેમ પણ પ્રભાવશાળી હવન મારે નહોતો. ૧૭૪૯માં તેનું એ રવખ સાચું કરી આપવાની તક મળી મળ.

ક્રૅટન પ્રાપ્ત નામના એક જુવાન વદાખવહી સાથે તેને મેરો થય. જેશુઆના વિચારો જલ્પી તેને તેણે પોતાના જવાબમાં સર્ક જમને જુગખ સમુદ મારફેને મટાક્ષીમાં હિતારવાનું વચન આપ્યું. વચ્ચે માર્ફોલેકા ખાને તેધાંડુ મેકાંયો. તે વખતે થોડા ઉપરથી પ. તાથી તેના દોર પર સખત જખમ થયો અને તે કાચમ નંવે.

જ રહો. છેવટે તે રોમ પહોંચ્યો અને મદાન કલાકારોની જગ્યાખ્યાત અને કલામુદિમાં અમર એવી ભાગ્ય કૃતિઓ વચ્ચે પોતે પોતાની જાને દાગર નેહ મન્ય માનવા લાગ્યો.

રોમની એ મદાન કલાકૃતિઓમાંથી તેણે રહસ્ય અંચવા માંડ્યું. તેણે જાતજાતની તોંધો કરી; ઉપયોગી બાબોની જારીક નકતો તથા અભ્યાસ કર્યા. પરિણામે તેવામાં અતિ સૂક્ષ્મ કલાપરીદા ને મુદ્દિ પ્રકટ થયાં. તે લખે છે કે 'કલાની ઉત્તમતાઓનો રસારવાદ મેવાની શક્તિ શ્રમસાધ્ય વિષય છે એમ મારો પાકો મન થયો છે. એ શક્તિ લાંબા વખતની ખીજવણી, મદાન પ્રયત્ન અને એકાગ્રતા વિના કોઈને મળવાની નથી.'

માર્ફિસ એન્જેસો અને રહેલની કૃતિઓ તો તેને મન તીર્થરયાન જેવાં થઈ પડ્યાં. તે રોમમાં રહ્યા લાં મુખી રોજ તેની ઉપાસનામાં રહેતો. તેણે તેમની કરી નક્ક કરી નથી, છતાં પોતાનાં પ્રયત્નો ને પંચામાં તેમના પ્રતિ માનની લાગણી જિભરાઈ જતી લાગે છે.

માર્ફિસ એન્જેસો એટલે એને મન કળાનું મર્વોંચ્ય ભવ્ય શિખર. તેને એ ચિત્રકળાનો દોગર કહે છે. ધૂરીત્રી મારે એણે પોતાની છગી અને ચીનકી છે (જે આશ્રેખ સાથે આપતાગા આપી છે.) તેમાં રોજ ઉપરમાર્ફિસ એન્જેસોનું ડેકું એણે ચીનકી છે; પોતાના છેલ્લા કલાપ્રવચનમાં વિશ્વાર્થિઓને છેલ્લો શબ્દ કલો ને માર્ફિસ એન્જેસોનું નામ છે; પોતાની મરદામાં રે એ માર્ફિસ એન્જેસોનું ડેકું પાડ્યો. ફર્કેસમે એનું જાવલું કહ્યું. તેમાં રે કેકાના શોંખતા પર એણે એન્જેસોનું ડેકું પડાવ્યું. છતાં એની ચિત્રકળામાં માર્ફિસ એન્જેસોની અમર કાળ પહો દેખાતી નથી, જિલકું મિલક, મનોરમ હદા અને માની રચનામાં રહેલ ની અમર તેના

• કાચગા વધારે જખાવ છે.

જેણે ઇંગ્લંડની ચિત્રકળામાં સંસ્કારિતાનો પ્રાણ અને તેના ચિત્રકારોમાં

રોમના વેટીકના ચિત્રસંપ્રદમાં સખત પરિશ્રમથી અભ્યાસ માટે નક્કી ઉતારતાં તેને પવનની ઝડી લાગતાં કાનફૂટ થઇ ને તે બહેરા થયો. આથી તે જીવો ત્યાં સુધી સાંભળવાને તેને કાને બૂઝી પડ્યાં થરવું પડતું.

વેતીસમાં પણ તેણે ખૂબ ગેંધા કરી. તે બધી આજ પર્થન કુશળ અવલોકનકાર તરીકે તેની પ્રતિતિ આવે છે. ધરતરફ આવતાં વચમાં તેણે કેટલોક વખત પારીસનાં ચિત્રાલયોમાં ચુલ્લયો. રોમની મહાન કૃતિઓ તાજે-તરમાં તેણે જોએલી એટલે પારીસની એ વખતની કળા તેને ઉજાંજળા અને નાશાયક લાગી. અંતે ઈ.સ. ૧૭૫૨ના ઓક્ટોબરની ૧૬મી તારીખે તે લંડન પહોંચ્યો અને થોડા જ મહિના શાંતિના ચુલ્લય લંડનમાં આવી પોતાની અતુલ ઉદ્યોગી કારકિર્દીની શરૂઆત કરી.

ઈ. ૧૭૫૩માં ત્રીસ વર્ષની હાર જુવાનીએ રેનાંદુઝ આશાભરી ઉત્સાહી લાગણી અને ઉચ્ચાદરભરી કૃતિઓ માટે ઇતેન્નર બની કામે ચડ્યો ત્યારથી તે છેવટ સુધી તે ચિત્રકારોનો શિરોમણિ રહ્યો. ઇંગ્લંડના કલામીમાંસક રશિકને તેને જગતના સાન રંગપ્રતીષ્ઠા ચિત્રકારોમાં ગણ્યો છે. તેની ચિત્રશૈલી બહુ કરવાની તેની ઇતેન્નર

પાર વગરની હતી. બહુ શૈલીને તેનો અર્થ આપે છે: 'એક સંબીર વસ્તુ લઇને કવિત્વમય કલ્પનાથી ઉત્તમ આદર્શ તેને આલેખતાં સારી અથવા કંઈક રીતે આલેખે છે ત્યારે તે બહુ બને છે.' પરંતુ રેનાંદુઝ આવી ઝંખના છતાં હમેશાં માનવ નસવંસિના કામમાં જ જીવનભર રોકાઈ રહ્યો અને તે જ કામ માટે તેનું જીવન નિર્માયું હતું એમ જ લાગે છે. એની ખરેખરી શક્તિ એમાં જ પ્રકટી છે.

ચરિત્રાલેખન અને પ્રભાવ બતાવવામાં તે એકો હતો. બાલપણનું લાલિષ કે કોમારની સ્મૃતતામાં રેખાની જીવનની કૂટલી ટશરો; બાળકો સંદિન અર્ધન સુકામળ મોહિનીબધું માતૃત્વ, પાનખરની સુંદરતા જેવું પ્રદર્શન.—આ બધું જેની સચોટતાથી તેણે ચિત્રવું છે એવું કહી કળામાં કોઈએ બતાવ્યું નથી.

રશિકને તેને તસ્વીરબાળેનો નાપક કહ્યો છે. તેણે તસ્વીર કળાને જે અવગણી હોત તો આજે કદાચ તેનું નામ ભાગ્યે જ અમર રહ્યું હોત! કેટલાક ઐતિહાસિક ને ધાર્મિક ચિત્રપ્રસંગો પર પણ તેણે હાથ અજમાયો છે; પરંતુ તેમાં તેની કળાની પરિસીમા જતી થઈ બંધ છે. આવા ચિત્રા હાથ પર લેશમાં તેની માન્યતા હતી કે ગૌરવભર્યા ચિત્રવિષયો અને ચીતરવાની છદા વિના ઇંગ્લંડમાં કળાનો ઉત્કર્ષ અશક્ય છે. એમ છતાં તે ગત્રના પૂર્વક કહેતા કે 'ભવિષ્યની કળાકૃતિઓ આગળ આપણી આજની કૃતિઓ બાલ્યેટા જેવી જ લાગશે.'

તેનો પરમ મિત્ર ડૉ. જહોન્સન ચિત્રકળામાં કંઈ સમજતો નહિ તેમજ તે વિષયમાં ભાગ્યે જ માથું મારતો; છતાં તેની સૂક્ષ્મ વિચારશક્તિથી તે કહેતો કે 'રેનાંદુઝની શક્તિઓ પિત્તળ સાચવનારી, સૂકા-ધારના નાજી રાખનારી અને મૃતનાં સંસ્મરણ બળવનારી તેમ જ દયાની આહુ રાખનારી નીવડી છે: તેને જલ્દે કાંત્વનિક વીરો, દયાઈ દેવહતો ને વાર્તાની જોડી બાલક ચીતરવામાં એ પડે એવું હું ઇચ્છતો નથી.'

ઈ. ૧૭૫૨થી ૧૭૮૯ સુધીમાં રેનાંદુઝની 'વીછીએ બે પેદીના ચહેરા અને ચાદિત્વ આલેખ્યાં. સૌંદર્યવતી સંજારીઓ, આગેવાન રાજપુરવો, પંડિતો, નટનરીઓ અને એ યુગના આગળપડતા નામચીન શાળાનો રેનાંદુઝની અપા કલમે જેવાં જીવંત રાખ્યાં છે એવાં

બહુ કલાકૃતિઓનો સર્જક, પ્રાચીન ઇટાલીનો મહાન શિક્ષી અને ચિત્રકાર માઈકલ એન્જેલો, જેની કૃતિઓ રેનાંદુઝને મન સદા ઉપાર્થ અને પ્રેરણારૂપાન સમા હતા

પ્રતિષ્ઠાની અસ્થિતા પ્રકટાવી ત્યાંના લોકજીવનમાં કળાની ઉત્કૃષ્ટતા સ્થાપી

કોઇનાં વર્ણનોથી રહેત નહિ.

પોતાના મદાત ઉદ્યોગમય જીવનનાં ૩૬ વર્ષોમાં તેણે લગભગ ૩૦૦૦ જેટલી તસ્વીરો ઉતારી! તેના ચિત્રપટ સામે બેસવાને એક પછી એક પાત્રો નિમમિત સમય પ્રમાણે દાબર જ રહેતાં. ખુરશી ખાત્રી કરી એક વ્યક્તિ જમ કે પીણ આપી જ હોય. અતિથય મદાપરાથી તેનામાં ચપળતા અને લાઘવ સદૃશભાવ બની ગયાં હતાં. રસિકને તેને એ યુગના તસ્વીરજાગ્રનો તાજ અર્પણો છતાં તે પોતે સ્પેતના વેલાજૂકનીની કદર કરતાં કહેતા કે 'જે ક્રિયા આપણે અતિ શ્રમે કરીએ છીએ તે વેલાજૂકની નિમિષમાત્રમા કરી દેતો.'

આટલું બધું કામ કરનાર પોતાની જાણીઓ ગી-તરત્રામાં તે શા માટે કમીના રાખે? તેણે પોતાના હાથે દોરેલી પોતાની જ તસ્વીરો લગભગ સો જેટલી કરી હતી; અને તે પરથી તે જુવાનીથી માડી ઉમરે પહોંચ્યા હતાં યુવાનો સાથે માનવી નિરખવાની આપણને તક મળે છે. તે કદી પ્રદ્વંત પાચેલા લાગતો જ નથી; બેઠે તેણે લાગ્યે જ આશમ કે અણોગને પાળ્યા લાગે છે!

તેના સ્ટુડિયોમાં એ યુગના મહાપુરુષો વારંવાર મળતા અને રૈનોડ્ઝની સરકારી સેળન તથા વાત-ગીતનો આનંદ બોગવતા. ડૉ. બર્લોન્સન તસ્વીર માટે ખર્ચે કરી શકે એવી સ્થિતિનો નહોતો, છતાં રૈનોડ્ઝે તેના તરફના માન અને પ્રેમથી તેની લગભગ સાતેક તસ્વીરો ઉતારી. એક તો તેણે બોજવેત્રનં બેટ કરી હતી. એ અવિરલેખક અને રૈનોડ્ઝે મળાને એ મદા પંડિતની યાદગીરી અમર કરી ભવિષ્યની પ્રજા ઉપર મદાત ઉપકાર કર્યો છે.

બોજવેત્ર તેનો જાડું અંગન મિત્ર બન્યો નહોતો, છતાં ડૉ. બર્લોન્સનનું અવિર લખી તેણે રૈનોડ્ઝને જ અર્પણ કર્યું. બોજવેત્રને રૈનોડ્ઝ પાસે પોતાની તસ્વીર કરાવવાનું જાડું મન હતું. એટલે એક પન લખી તેને જાણાવ્યું કે પોતે ગરીબ હોવાથી પૈસા તરત આપી શકશે નહિ, પણ થોડા જ વખત પછી પોતે ઈરિ-સ્ટરની પરીક્ષામાં પામ થશે, એટલે પહેલી કમાણી-માંથી તે બારી દેશે; માટે રૈનોડ્ઝ કે પોતે કે કોઇ પણ ગરીબ જમ તે પહેલાં મિત્ર કરી આપવા દયા કરે! રૈનોડ્ઝનો બોજવેત્રની પહેલી કમાણીમાંથી કર્ક મળ્યું

રૈનોડ્ઝ: કુમાર વર્મા—સ્મૃતિ

કે નહિ તે તો જાણ્યું નથી, પણ તેના હાથનું કેટલું બોજવેત્રનું ચિત્ર છત્વંડની નૅશનલ ગેલેરીમાં છે.

રૈનોડ્ઝની ઉદારતાને આતિથ્ય જાડું યથોચિત વર્ણ-વાયાં છે. કળા ને સાહિત્યના ખાં તેને ઘેર મિજબાની-ઓ પામતા. આટલાં વૈભવસમૃદ્ધિ, દ્વાર્તિ ને સંસ્કારોના ચુકટ ધરાવતો જતો તે આજન્મ અપરિચિત રહ્યા હતા.

ઈ. ૧૭૬૮માં ડૉ. બર્લોન્સનનું બંધારણ કાયમ માટે નક્કી થયું તે વખતે બધા કલાકારોએ એક મતે પહેલા પ્રમુખ તરફે તેને ચૂંટી કાઢ્યો. આ પદથી ઇંગ્લંડની કલાચરિત્રમાં રૈનોડ્ઝ કેટલો આગળપડતો પુરુષ હતો તે સમજશે. તેની ચિત્રશક્તિ, સામાજિક પ્રતિષ્ઠા અને પદવી રાષ્ટ્રીય કળાની પ્રગતિ સાધનારી કોઇ પણ સંસ્થાના ગોવડી તરીકે તેને લાયક દરાવે એવાં જ હતાં.

ઈંગ્લેન્ડની સ્થપાવત તે પહેલાં ઇંગ્લંડમાં કળાનું શિક્ષણ ખાનગી સ્ટુડિયોમાં શી બરીને નિવાર્યોતો મેળવી શકતા. કોઇકેઇ નાની શાળાઓ જેમતેમ ગોલ્ડેલી રીતોથી ટ્રેઈંગ શીખવતી. આ શાળાઓનો ખર્ચ પણ બાગે જ નીકળતો. એમ છતાં તેની શી વિદ્યાર્થીઓને જાડું ભારે પડતી.

ઈ. ૧૭૫૩માં રૈનોડ્ઝને છટાલીના પ્રવાસમાંથી આવ્યાને માત્ર દસ જ માસ થયા હતા તેવામાં બેનથ

મિત્રોની સાથે મળી ચિત્રકળા, શિલ્પ અને સ્થાપત્યના સમુદાય માટે જાહેર વિદ્યાલય સ્થાપવાનો પહેલો પ્રયાસ તેણે કર્યો. એક પાનગી સર્ક્યુલર (પરિવર્ત)થી કલાકાર મિત્રોને ભેગા કર્યા અને સભ્યો વગેરેનું બંધારણ કરી ચેસનો ફાળો કરી વિદ્યાર્થીઓ માટે મકાન તથા શિ-લ્પજોના પ્રદર્શ કરવાની વાતો થઈ. પણ એ વખતે એ વાતો જ રહી. તેનું કંઈ ફળ નીપજ્યું નહિ.

ફરીવાર છ. ૧૯૭૫માં તેણે એ વખતની જાણીતી એક સાહિત્ય પરિષદને એ કામ ઉપાડી લેવા પર લાંબો. પણ તેના સભ્યોએ અનેક જાનની વિગત શરતોથી પોતાનો કાલુ રાખવાનું જણાવ્યું એટલે તે યોજના પણ પડતી મૂકાઈ.

છ.સ. ૧૯૭૬માં પહેલપહેલું એક જાહેર ચિત્ર-પ્રદર્શન થયું, તેની સફળતાથી ઉત્સાહિત થઈને તે પછી છ. ૧૯૭૬ની સાલમાં પ્રદર્શનનું કેટલોક છપાયું તેમા રેન્ડોલ્ફના કહેવાથી ડૉ. જોન્સને પ્રસ્તાવના લખી. લોકોએ પ્રદર્શન જોવાની એક શિલ્પિ શ્રી ખર્ચ અને કેટલોક માટે ૭ ચેન્સ ખર્ચ્યાં. છ. ૧૯૭૬માં એ સંયુક્ત ચિત્રકાર મંડળ શાહી પરવાનાથી 'સોસાયટી ઓફ ધી આર્ટિસ્ટ્સ ઓફ ઇન્ડિયાન' એવું નામ પામ્યું અને પ્રમુખ, ઉપપ્રમુખ ખજાનચી વગેરેની નિમણૂક થઈ. પણ તેઓની અંદર અંદરની ધ્રુવિયો અને તકરારો જોઈ રેન્ડોલ્ફે રાજીનામું આપ્યું. તે પરથી બીજા કેટલાક પ્રસિદ્ધ ચિત્રકારો પણ ખસી ગયા.

પણ પછીથી કેટલાક મિત્રોએ સાહિત્ય પરિષદ આગળ જે સ્વરૂપમાં એકેડેમીના ખરડો મૂક્યો હતો તેનો તે જ, નામદાર આગળ રજૂ કર્યો એ વખતે રેન્ડોલ્ફ જાણી જોઈને પડા પાછળ રહ્યા હતા. જનાં રાજ્યજે બધી યોજના ચીકારી લીધી અને નીસ મિત્રકારોની સભાએ એક માટે રેન્ડોલ્ફને પહેલા પ્રમુખ તરીકે જાહેર કર્યો. એમા પણ રાજસંમતિ મળી અને તેને નામકેળવવાનો. છ.સ. ૧૯૭૮ની ૧૪મી ડિસેમ્બરે તેના પ્રમુખપદ નીચે રાંધલ એકેડેમીની પહેલી મેટીંગ થઈ, સર જોશુઆનું વય તે વખતે ૪૫ વર્ષનું હતું.

શાહી આશ્રય નીચે સદરપણે સ્થપાએલી અને કલાત્મક માટે સક્રિય કાન કરનારી આવી સંસ્થા થવાથી રેન્ડોલ્ફને પરમ સંતોષ થયો. તેની પ્રગતિ માટે તે તનમનપૂર્વક કામ કરવા લાગ્યો તે તે પછીના વર્ષે

વર્ષના આગામાં એકેડેમીના સભ્યો ને વિદ્યાર્થીઓ સમગ્ર તેણે પંદર સુપ્રસિદ્ધ પ્રવચનો આપ્યાં, એનું અસાધારણ પ્રગતિમય જીવન જોનાં તે તૈયાર કરનાં તેના સમય ને ગમજ પર વધુ પડતો થગ પડ્યો જ દશે.

લગભગ વીસ વર્ષ સુધી, એણે સમાજની મુલાકાતો પર કાપ મૂકીને, પાનગી કામનો પણ લોચ આપીને એકેડેમી પ્રતિની પોતાની ફરજો ઉઠાવી. તે પોતે, કલા-કાર મિત્રો અને સંસદના સભ્યો એમાં શિક્ષક તરીકે સંકલ્પ કરતા. પ્રદર્શનો ભરવાને પણ 'યુગ' જોગત ઉઠાવતા અને તેના નામને સાર્થક બનાવવા કામ રીતે જંગત નહિ. પ્રદર્શનોમાં તે પોતાનાં ચિત્રો ખાસ નજાળી જાણે મૂકાવતો, જેથી સારી જગ્યા પર બીજાઓનાં ચિત્રો રજૂ થાય અને કોઈને અસંતોષ ન રહે. આનું દર્શન તેની પછીના પ્રમુખો નથી રાખી શક્યા.

તેની જ જવાબજુથી ડૉ. જોન્સને એકેડેમીના પ્રાચીન સાહિત્યના વ્યાખ્યાતા નીમ્યા અને ડૉ. ગોદલ-ફિમથને પ્રાચીન ઇતિહાસના વ્યાખ્યાતા બનાવ્યા. ઉપરાંત સર્વ સભ્યોનું વાર્ષિક સદ્બોજન (એકેડેમી ડિનર) જોડવી શોખા અને સુજાનતોના કળા મુશી.

મિત્ર-ચિત્રકારો સાથે તે બહુ નજીકથી અને ઉ-દારતાથી વર્તતો. ગેઇન્સજીરોની સાથે તેને વચમાં ગેર-સમજ થઈ હતી; છતાં તે કહેતો કે ગેઇન્સજીરો ઇંગ્લંડના પહેલો ખરો દરજ ચિત્રકાર છે. પાછળના સમયમાં એ બંને વચ્ચે સલાહ થઈ ગઈ હતી. ગેઇન્સજીરોએ મૃત્યુ પહેલાં તેને એક વાર મળવા તે કહ્યો. તે વખતે એ બે મદાન પુરોષ વચ્ચેથી છબ્બા, કડવાશ, ગેસમજ બધાં જ પીગળી ગયાં. ગેઇન્સજીરોની મૃત્યુશિક્ષા ઉપાડી રેન્ડોલ્ફે તેને કપર સુધી સાથ આપ્યો અને પાછળથી એકેડેમીના ભાગ્યમાં તેને માટે ખરા સોના-દરર અને સન્માનવચનો કહ્યાં.

લગભગ એક પેઢી સુધી તેણે ખરા જીવનથી એકેડેમીની સેવાઓ ઉઠાવી. તેના સદ્બોજન સમયના પ્રવચનોથી તેણે સુપ્રસિદ્ધ પુરોષોને એકેડેમી તરફ આ-કર્ષ્યાં. પણ દિલ્હીની થવા જેવી વાન છે કે તેની આંખનું નેજા ગુલ થવાથી અને અસાધ્ય અવસ્થાની વખતે જ બીજા મળ્યાં જોડે તેને મનગદ થવાથી એ સંસ્થામાંથી તેણે રાજીનામું આપ્યું.

જગતને કલ્પનાની પાંખ પર બેસાડી વિજ્ઞાનની
આંખવડે આજથી અરધી સદી ઉપર આજની સુધિ
હૂબહૂ બતાવનાર મશાહૂર ફ્રેન્ચ લેખક-લુલે વર્તની
સાહસ કુતૂહલ ને બુદ્ધિકૌશલભરી
આલુ વાર્તા

ભેદી ટાપુ

ચિત્રો આ લેખના રૂઝ : ર નિર્દેશક ર પંડિત

ઈ.સ. ૧૮૬૫ની સાલમાં અમેરિકામાં ત્યાંના વન-
નીઓમાં બે પક્ષ પડ્યા ને અંદરઅંદર એક લાયકર
લગામ થયું. આ લગામ પૌર આંધ્ર સેસેશન ના નામથી
જાણખાખ છે, એ સાત્રના દેખુઆરી મહિનામાં એક
પક્ષના સેનાગતિ જનનક્ષ આન્ટે રિચમંડ ફરનો ધેરા
પાડ્યો. રિચમંડ શત્રુની રાજધાનીનું શહેર હતું.
જનનક્ષ આન્ટે શહેરને ઘેર્યું ને પાકે, પરંતુ તેમા ને
ફાવ્યો નહિ. ઊંચકું તેના સુનંદા સેનિકો શત્રુને લાથે
પકડાયા. તેઓમાં સૌથી વધારે પ્રસિદ્ધ કૅપ્ટન સામરસ
હાર્ડિંગ હતો. સામરસ હાર્ડિંગ ગોરો એન્જનીઅર
દતો. તેનું વનન મેસેચુસેટ પરખણમાં હતું. યુદ્ધ
સમયે તેને નાની રેલવે બ્રાઈન બાત્રના ઉપર નીમેલો.
સામરસ હાર્ડિંગની ઉમર લગભગ ૪૫ વર્ષની હતી.
તેનું શરીર હૃદયુષ્ઠ અને ચહેરા સુડોળ હતો. આંખો
તેજસ્વી અને માથું ગોઠું હતું. તેને જોતા જ મનમાં
થતું કે એ કોઇ જુદાશાળી પુરુષ છે. લગાવધાર ને થાકી
એની મૂંઝા હતી. ચહેરા વેનાં જ કોઇ તીવ્ર જુદિનો
સેનિક હોય એમ લાગતું. હાર્ડિંગનું મનોગણ પણ
અદ્ભુત હતું. તે જોલો જુદિમાન હતો, તેવો જ સાદસી
અને કાર્યક્રમકામ હતો.

આ ધેરા દરમ્યાન સામરસ હાર્ડિંગ ધાયલ યહને
શત્રુને લાથે પકડાયા અને તેને રિચમંડમાં દેવ કરવામાં
આવ્યો. અગાઉ એ જ વખતે 'ન્યૂ યૉર્ક હેરલ્ડ' પત્ર-
નો અગરપત્રી મીડિયન રીપ્લેટ પણ રિચમંડ શહેરમાં
દેવ હતો. આ પુરુષ તેને અગરપત્રી તરીકે મોકલવામાં
આવ્યો હતો. સાત્રના પુદ્ધ કશાની પરવા કર્યા નિના,
માથું કાંઈ મૂંઝી દબાયેલિ ઉગર લોભો રહી કાગળ

● મોલના આધારથી એકાએક બહુને એક
ખાધો અને કૅપ્ટન હાર્ડિંગ પોતાના કુતરા
સાથે હરિયામાં ઊડી પડ્યા બાર દલકો પ-
વાળી તરત બચ્ચન દોટકે દબાવે મૂક કાઢે બહુ.

પેન્સિલ લઇ યુદ્ધના ખજાને ને લખતો બીજ તરફ
થું થતું તેનું તેને ખાન જ નહોતું.

સામરસ હાર્ડિંગ અને મીડિયન રીપ્લેટ એક-
બીજાને નામથી જાણતા, પરંતુ કોઇવાર મળ્યા નહતા.
હાર્ડિંગના ધા ધોડા વખતમા રૂઝાઇ ગયા અને તે
દરમ્યાન મીડિયન રીપ્લેટ સાથે તેને પરિચય થયો.
ધોડા વખતમાં જ જાને ધોડા મિત્રો થતી ગયા. અને તે
પાછી જાનેના મનમાં એક જ વિચાર ધોળાતો કે
અહીંથી શી રીતે છૂટવું? તેઓ સાધારણ કેદીની જેમ
કેદ ન લતા. રિચમંડ શહેરમાં ગયો ત્યાં ફરવાની નેમને
છૂટ હતી. પરંતુ શહેરની આમપાસ યોડીપહેરા હતો,
એટલે અંદરથી જવાર જવું અશક્ય હતું.

એક દિવસ કૅપ્ટન સામરસનો જૂનો નોકર એકા-
એક આંખોને તેની સામે ઊભો રહ્યો. આ નોકર દગરડી
હતો. તેના માનવિત્તા કૅપ્ટનની જગીનદારીમાં જ રહેતાં.
સામરસ હાર્ડિંગ પહેલેથી જ તેને પેલાની નોકરીમાંથી
મુક્ત કર્યો હતો, પણ નોકરનો તેના ઉપર અંદરથી બધો
આન હતો કે તેને મુક્ત કર્યા જ્યાં થે તે તેને ઝાડી

શક્યો નહિ. તેનું નામ નેશુકયાડ નેત્ર દત્ત, પાંચ સામ્ર-
સ તેને 'નેજ' કહીને જ બોલાવતો. નેજની ઉમર
ત્રીસેક વર્ષની હતી. તે ઘણો અધિકાર, કાર્યકુશળ અને
ચતુર હતો. સામ્રસ હાર્ડિંગને માટે જરૂર પડે પ્રાણ
આપનાં પણ તે અચકામ તેવો નહોતો.

હાર્ડિંગ કેદ પકડાયા છે એમ સાંભળનાં જ નેજ
રિયમંડમાં દાજર થયો. કેટલોયે યુક્તિપ્રયુક્તિ કરી,
થવ સાટેનું સાલસ બેઠી તે શહેરમાં ફાપલ થયો હતો.
એટલે સ્વામી અને સેવકનો મેળાપ થતાં તેમને કેટલો
આનંદ થયો હશે તેનું વર્ણન થઇ શકે નહિ.

ભારતી સામ્રસ હાર્ડિંગ, ગીડિયન સ્પીલેટ ને નેજ
ત્રણેએ મળીને યક્ષત્વન કરવાના વિચારો કરવા માંડ્યા.

રિયમંડ ઘેરાયું. બહાર લડવા ગયેલા રિયમંડના
સેનાપતિને તેના ખજાર હથોડી સુધી પહોંચ્યા નહોતા.
દુરમનનો ઘેરો વડાવી સેનાપતિ જનરલ લોને આ
ખજાર આપવા સૌ આતુર હતા. શહેરમાં એક જનનાયક
ફ્રેડરિક કરીને સાહસિક પુરુષ હતો. તેણે એક દિવસ
રિયમંડના ગવર્નર પાસે વાત મૂકી કે પરવાનગી આપો
તો હું જલનમાં બેઠીને બહાર જઇ જનરલ લોને ખજાર
આપું. અભાર સુધી આપણે તેમને એક પણ સંદેશો
મોકલી શક્યા નથી, અને રિયમંડ એવી છે કે દરે
બહારની સલાહ વિના શહેરને ટકાવી રાખી શકાયું નહિ.
જનનાયકની દરખાશ તરત જ ગવર્નરે સ્વીકારી લીધી.

જલૂન તૈયાર થયું. જનનાયક પાંચ સાથીઓને લઇ
બેઠી જવા તૈયાર થયો. જલૂનમાં આવનારી સામગ્રી
અને અસ્ત્રશસ્ત્ર બધું ચૂકામાં આવ્યું. બેઠવાનો દિવસ
૧૮મી માર્ચનો હતો. રાત્રે વાપ્ચ દિશાનો પવન શરૂ
થાય ત્યારે જલૂન બેઠવાનું હતું.

અભારથી નારીબની સવાર થઇ. પણ વાપ્ચનો
પવન તો જાણીતો જ ન હતો. ધીમેધીમે પવનનું બેરો
વધવા લાગ્યું અને આખરે તેણે તોફાનનું સ્વરૂપ ધારણ
કર્યું. આપા તોફાનમાં જલૂનમાં નીકળવા એટલે સાક્ષાત
મૃત્યુના મોંમાં પડવા જેવું જ હતું.

શહેરના એક વિશાળ મેદાનમાં એ જગી દેવવાળું
જલૂન તૈયાર થઇને ચડનારની બાજુે રાદ બેસી બેઠું
હતું. તોફાનનું બેરો કાંઇક નરમ પડે તો જનનાયક
તેમાં બેઠી જવાનો હતો. પરંતુ ૧૮મી મઘ ને ૧૯મી
પણ વીતી, છતાં ક્યાંયે તોફાન નરમ પડવાના ચિહ્ન

દેખાયાં નહિ જમીનમાં મોટામોટા ખીસા બેઠી તેનો
સાથે જલૂનને દોરક વડે મજબૂત જકડી રાખ્યું હતું.
કે જેથી તોફાનમાં જલૂન જ ક્યાંક બેઠી ન જાય!

૧૯મીની રાત પણ પસાર થઇ મઘ. ખીસે દિવસે
તો પવનનું તોફાન બેઠું જાગ્યું થયું. આ રિયમંડમાં
જલૂનની મુસાફરી અટકાવવી પડી.

તે જ દિવસે એન્જનીઅર સાલ્વસ હાર્ડિંગ શહેર-
માં ફરવા નીકળ્યા હતા. એવામાં રસ્તામાં નેમને કાંઈએ
બોલાવ્યા. બોલાવનાર માણસ નવન અપરિચિત હતો.
તેનો દેખાવ નાવિક જેવો હતો. તેનું નામ હતું પેન્કોફ્ટ.
તેનું તમ લગભગ પાંત્રીસેક વર્ષનું હતું; આંધો કઠાવર
ને ચડીરો રંગ તળાવેલા તાંબા જેવો હતો. પેન્કોફ્ટ
અમેરિકન હતો ને સમુદ્રમાર્ગે આપો પૃથ્વી ફરી વળે
હતો. એટલી જમી પ્રાણુયાનક વિષતિઓમાંથી તે પસાર
થરો હતો કે જેની મધુત્રી જ થઇ શકે નહિ. એ
આસીમ સાવસી હતો. વિપદો તો સપ્તર્ષીમાં બેઠી
હતો. પૃથ્વીમા પટ પર એવો એક પણ આદ્યુત જનાર
ન હતો કે જે પેન્કોફ્ટને વિરિમન જનારો.

પોતાના ખાનાગી કામે તે રિયમંડમાં આવેલો હતો;
દરમિયાન શહેરને ઘેરા પડના તે અંદર સરપાઇ થયો હતો
મુશ્કેલી આવવાથી મહારાષ્ટ્ર તત્ત્વ એવો તો તે હતો જ
નહિ. તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો કે મને તેમ કરીને પણ
શહેર બહાર તો જવું જ. એન્જનીઅર હાર્ડિંગનું નામ
તેણે સાંભળ્યું હતું, અને સાથેસાથે એમ પણ જાણ્યો
હતો કે એના જેવો બુદ્ધિશાળી માણસ કેદી તરીકે
લાખો વખત રહેશે નહિ. આ બધો વિચાર કરીને પે-
ન્કોફ્ટ માર્ગમાં જતાં, હાર્ડિંગને પડખે ચડી પૂછ્યું,
'કેપ્ટન! રિયમંડ શહેરમાં દલે કેટલાક વખત રહેવું છે?'

હાર્ડિંગ એકાંટથી આ અજાણ્ય પૂછનારની માગે
એકસેલા પેન્કોફ્ટ ફરી વાર ધીમા અવાજથી બોલ્યો:
'કેપ્ટન! દલે નાસી છૂટવાનો ઉપાય કરવો છે કે નહિ?'

હાર્ડિંગે મ્હાન એટલું જ પૂછ્યું, 'તમે કાંઈ છો?'

પેન્કોફ્ટે પોતાનું ઓળખાણ આપ્યું.
હાર્ડિંગે કહ્યું, 'જનું તો છે જ: પણ અર્ધોથી
નીકળાય શી રીતે? કેહ ઉપાય છે?'

પેન્કોફ્ટે બોલ્યો, 'આ મેદાનમાં જલૂન પડ્યું છે
તેમાં બેઠી જઇએ તો? મને તો લાગે છે કે એ ગવન

કરજી અને વિનોદિકાની વચ્ચે ખેંચાતો

ડેવિડ ગેરિક

(વિનય - સર જોશુઆ રેનોલ્ડ્ઝ)

સર જોશુઆ રેનોલ્ડ્ઝનો સમકાલિન અને મિત્ર ડેવિડ ગેરિક અદારમી સદીમાં દુગ્ધડનો નામચીન નટ હતો, અને તેની પ્રતિષ્ઠા મોટા વિદ્વાનો તથા કલાકારોના જેવી ગણાતી. સર જોશુઆનો તે પરમ મિત્ર હતો અને તેણે બધી મળીને એની સાત તસ્વીરો આલેખી છે. ગેરિક વિશેનું એ સમયનું કોઈપણ લખાણ, વર્ણન કે મરાસિત નથી આપી શકતું એટલે આજેકાલે ખ્યાલ એ તસ્વીરો આપણને આપે છે, અને એ જોવાથી આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે એ પેદીમાં એટલો લોકપ્રિય એ નટ કેમ થયો હતો. નટ તરીકેની ગેરિકની અતિ લાક્ષણિક અને જટિલ પ્રતિમાનું સાચું દર્શન કદાચ તેની સાતે તસ્વીરોમાં સૌથી વધુ ઉપલા ચિત્રમાં થાય છે હાસ્ય અને કઠણા બંનેના અભિનય તે એટલી સફળતાથી કરતો કે એ બંનેમાંથી શામાં એ ચડે તે કહી શકાતું નહિ. તેની આ શક્તિ દર્શાવવાને રેનોલ્ડ્ઝે તેને એ બંને વચ્ચે ખેંચાતો આલેખ્યો છે. એ ચિત્રની એક ખુબી એવી કહેવાય છે કે તમે દાખી બાજુનો (વિનોદિકા તસ્કનો) પ્રેરિકનો અસ્થો ચહેરો દાખી દો તો તેનો કઠણા તસ્કનો ચહેરો વિષાદમય જણાયો; અને કઠણા તસ્કનો અસ્થો ચહેરો દાખી દેવા દાખી બાજુનો ભાગ વિનોદમય લાગશે. રેનોલ્ડ્ઝે આ ચિત્ર એક જ અકાવિષયામાં પૂરું કર્યું હતું.

प्रवास

देशी • आशीर्वादां सेवक

આપણી જ રાદ જીએ છે !

ચેન્કૌફ્ટને ત્રાંચી પાન કરવાની જરૂર ન હતી. દાર્ડિંગ નવન જ પેલું સમજી રહ્યા. જોશીયાં ચેન્કૌફ્ટનો હાથ દબાવી એ તેને પોતાને ઘેર લઈ ગયા. ત્યાં જઈને બંનેએ પારસ્પર ખુબ વાતો કરી. પાલ તો સહેલી હતી, પણ કામ એવું સટોચટનું હતું. આવા વાચાઓમાં જાણના નીકળતું એટલે મોલ માગી લેવા જેવું જ હતું. એ જાણું હોવા છતાં સામ્રમ દાર્ડિંગ જેવો ચતુર અને જીનીઅર આવા તોફાનોમાં પળેપળે ચલાવી રહેશે એવી ચેન્કૌફ્ટને ખાતરી હતી.

દાર્ડિંગે ચેન્કૌફ્ટની જમીન વાત સાંભળી લીધી. આનંદથી તેની આંખો અમટી લીકી. દાર્ડિંગ આવી વારે તક જતી કરે એવો ન હતો. રાતના ઘેર અંધારામાં પહેરેગીરો લેવા છતાં પણ જાણ પાસે જગામાં વાતો આરંભ જ નહિ. અને તે પછી 'જલૂનમાં' એરબો દોરી કાપતી એ તો એક ક્ષણનું કામ હતું. એવું જોખમ નો હતું જ, પણ એ આ તોફાન ન હોત તો જલૂન પણ ક્યાંથી મળત ? એ તો ક્યારનું રવાના થઈ ગયું હોત ! આ જાણ વિચારો કરી દાર્ડિંગે કહ્યું, 'પણ હું

એકલો નથી.'

'તમે સાથે કેટલા માણસ લેવા ધારો છો ?'

'એ બધું. એક માંસ મિન ગીડિયન સિમેન્ટ અને બીજો મારો મોકર.'

'ત્યારે તમે ત્રણ અને હું ને દર્જન્ટ : જ્યાં મળાને આપણે પાંચ થયા; અને જલૂનમાં તો છ માણસની જગ્યા છે.'

દાર્ડિંગે દહ રપરે કહ્યું, 'તો જલૂન નહીં. આજે રાત્રે જ આપણે રવાના થઈશું.'

તેણે તરત સ્પીન્ટને બોલાવી આ વાત કરી. તે તો વાત સાંભળતાં જ ખુશખુશ બની ગયો, અને આવેલ સહેલો ઉપાય પોતાને પહેલો કેમ ન મૂક્યો એનું જ એને આશ્ચર્ય થયું. બેળ વિશે તો પૂછ્યું જ શું ? તે તો તેના રવામી સાથે જ્યાં જઈ હોય ત્યાં જવા તૈયાર જ હતો !

ચેન્કૌફ્ટે બીકતાં બીકતાં 'હીક ત્યારે, આજે રાત્રે આપણે જલૂન પાસે મળાએ છીએ.'

'હા, રાતના દસ વાગે, પ્રભુ કરે ને ત્યાર પહેલાં તોફાન જરાયે મોળું ન પડે.'

ચેન્કૌફ્ટે વિદાય લીધી. ઘેર દર્જન્ટ તેની રાદ જોઈને જ જોકો હતો. બાગક દર્જન્ટ ચેન્કૌફ્ટના જૂના શેઠ જે વદાણના કપાન દત્તા તેનો પુત્ર હતો. બીચારો મોના-પિતા વિનાનો હતો ને ચેન્કૌફ્ટ તેનું પુત્રવત્ સાવન-ખાવન કરતો. ચેન્કૌફ્ટના નાસી છૂટવાના વિચાર તે મળ્યોતો હતો. અને પોતાની સુકિત સાધરમને જાગાવવા ચેન્કૌફ્ટ મર્યો છે તેની પણ તેને ખબર. હતી એટલે તે હિતચુકતાથી તેની જ રાદ જોઈને જોકો હતો. આમ પાંચ દહચિત્ત માણસો ચતુરના મુખમાં ફરી પડવા તૈયાર થયા હતા.

વાચાઓ જાણુ જ રહ્યું. આવા વખતે જતાથને તો જલૂનમાં જવાનું માંડી જ પાડ્યું. સાધરમને તો એ જ ભય હતો કે ન કરે નારાયણ ને રવાના થતાં પહેલાં ક્યાંક તોફાનમાં જલૂન ભાંગીને બેઠો થઈ જાય ! આવા વિચારથી તે તો સમીક્ષાત્મક ત્યાં જઈ આંટાફેરા મારતો હતો. અંધા તોફાનોમાં જવાર પણ કોણ નીકળે ? એટલે આસપાસ જાણું નિર્મળ હતું. થોડીવારે ચેન્કૌફ્ટ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને સમય ગાળવા માટે તેણે પણ સામ્રમ સાથે આંટાફેરા મારવામાં સાથ પૂરવ્યો. તેને

ગોડિયન રિપ્લેટ

પણ એ જ શીકે હતી કે જલન ક્યાંક જાયો જલ્ય તો આખી બાજુ ઉપર પાણી ફરી વગે.

રાત્રિ યદ્ય. ચોમેર લાયકર અંધકાર પ્રસરી રહ્યો. આવા સમયે તે જલન પાસે પહેરાં જરવાનું કાને જરરનું લાગે? વરસાદ તો વરસતો જ હતો, અને તેમાં વળી દલે જરફ પણ પડવા લાગ્યો. ઠંડી હવા કાળાન સોસરી નીકળી જતી હતી. આખા રિચમંડ શહેર ઉપર ઘાટું હુમ્મસ છવાઈ રહ્યું હતું લગવવાને અણે કૂપા કરીને જ આસાદસિક લોકોને જવાનો સુચોગ કરી આપ્યો હતો!

રાતના સાકાગવ વાગતા તો બધા દાનર યદ્ય ગયા. અંધારામાં જલન પૂડે દેખાતું પણ ન હતું. દાર્ડિંગ, રિપ્લેટ, નેજ ને હર્બર્ટ મૂંગામૂંગા જલનમાં ચડી બેઠા. પછી દાર્ડિંગના કહેવાથી જલનની દોરીઓ પેન્કાફટે કાપી નાખી અને પેતે પણ જલનમાં બેસી ગયો. માત્ર એક જ દોરડે દલે જલન જાપેલું હતું.

આ જ વખતે અંધારામાં એક કુનરા કુદીને જલનમાં ચડી બેઠો. આ કુનરા દાર્ડિંગનો પ્રિય રોગ હતો. સાકળ તોડાવીને પેનાના રવાળીની સેવામાં તે દાનર થયો હતો. જલનમાં જલું વળી ન યદ્ય જન્ય એટલા માટે દાર્ડિંગ તેને નીચે ઉતારી દેતા હતા, પણ પેન્કાફટે તેને અટકાવીને કહ્યું, 'ઓનો તે કેટલો ધાર!' રાખો બીચારાને. મારી સાથે રહેશે.' આમ કહેતાં તોણે જલનમાંથી રેતીનો ખરેતી બે કોથળોઓ નીચે નાખી દીધી. અને છેલ્લું દોરડું પણ કાપી નાખ્યું એ કાપનાં

પેર જ કમાનમાંથી તીર છૂટે તેમ જલન સડસડાટ કરતું ઉપર ચડ્યું. તેનો મકો લાગવાથી વચ્ચે બેઠાણ વચી મુખાકાની ચીમનીઓના ચુરેચુરા થઇ ગયા.

પણ પ્રવાસીઓને દલે જ ખરેખરી ખજાર પડી કે તોફાનનું જોર કેટલું છે. આખી રાત્રિ સુધી તો નીચે બીનરવાની વાવ સાધરસ મનમાં પણ ન લાવી શક્યા. સવારે નીચે નજર કરી, પણ કશું દેખાયું નહિ. ચારે બાજુ હુમ્મસ, હુમ્મસ ને હુમ્મસ!

આ રીતે પાંચ દિવસ પીતી ગયા. આકાશ જરા ચોખ્ખું દેખાયું. જ્યાં સુધી પહેલે લાં સુધી ચોતોરે સાથે નજર કરી તો કેવળ સમુદ્ર! પવનના પ્રવાસી મોટામોટાં પવન જેવાં મોનંઓ કાળમૂર્તિ પારણ કરી ઉન્મત્સ થઇ ગઈના કરી રહ્યાં હતાં.

‘આપણે ઉપર ચડીએ છીએ?’

‘ના, તેથી બીસટા.’

‘નીચે બીનરવાની છીએ?’

‘તેથીયે લાયકર. કુટન! આપણે પડીએ છીએ.’

‘મત્વાનાસ! તોતો બધો રેતીની કાથળોઓ ફેંટાલો.’

‘આ હ્યો, છેલ્લી એક છે તે પણ ફેંટા દીધી.’

‘દલે તો જલન ઉપર ચડે છે ને!’

‘ના.’

‘મોનંઓનો આવજ સંભળાય છે?’

‘જલનની નીચે જ સમુદ્ર છે! પાંચસો ફૂટથી વધારે નથી!’

‘ભારેભારે વસ્તુઓ બધી જ નાખી દો; ગમી જ.’

૧૮૬૫ની ૨૭મી માર્ચે સંધ્યા મગય પહેલાં, પ્રતાંન મદાભાગરના વિશાળ જહાજાશિ પર આકાશમાં ઉપરનો વાવચીન ચાલની હતી.

જલન ધીમેધીમે નીચે પડતું હતું. અંદર બેસનાર સમુદ્ર ગયા હતા કે સમુદ્રના જળમાં પડતાં જ મોનંના આધાનથી જલનનું અસ્તિત્વ નાશ પામશે, અને સાથે સાથે તેમનો નાશ પણ અનિવાર્ય બનશે. મમેતેમ ઉતરે દાર્ડિંગો, અસ્ત્રસ્ત્ર અને ખાદ્યદ્રવ્યો જલું નાખી દેતા જલન દલકું થયું ને સાડાચાર દાનર ફૂટ ઉપર ચડ્યું. રાત્રિ આખી લાયમાં જ પસાર થઇ. ૨૮મી માર્ચે મોરોદાય થયો. પવનનું જોશ મોયું પડ્યું. પણ સાથે એ પણ જણાયું કે જલન પાડું નીચે બીનરવા લાગ્યું

છે અને અરિયર જાની દાસકડોલક થઇ રહ્યું છે. અંદરથી ક્યાંકથી ગેસ નીકળી નવ્ય છે તેથી તેની ગતિ ઊલટી થઇ છે! દબે શેા ઉપાય? ત્યાં જુઓ ત્યાં સમુદ્ર! જમીનનું નિશાન પણ નહિ. જલ્દીને ઉતારવું પણ ક્યાં? એટલે ગમેતેમ કરીને પણ જલ્દીની નીચે થતી ગતિ અટકાવવી જ જોઈએ. પરંતુ દબરે ઉપાય કરતાં મે જલ્દી તો નીચે જ ઊતરતું હતું. વધારામાં પવનથી તેની દિશા ફરી જઈને દબે ધરાનાં ગરબે તે નૈઋત્ય દિશામાં ચાલવા લાગ્યું હતું. હલભાગ્ય મુસાફરોની દશા શોચનીય થઇ પડી. દબે તો જલ્દી તેમના એકે ઉપાયને ન ગણ્યકારતાં સ્વાધીન ભાવે ગમે તેમ ઊંડા—આંધા—લાગ્યું.

રેખ

જલ્દીમાં એક જગ્યાએ નાનું સરખું છિદ્ર પડ્યું હતું ને તેમાંથી ગેસ ધીમેધીમે અવિરતપણે બહાર નીકળે જ જતો હતો. તેને અટકાવવા અસંભવિત હતો. સધળી વસ્તુઓ કેટલી દબ આરોદકો થોડી વાર અંદર રહેવા સમર્થ થો થયા. પરંતુ રાત પહેલાં જીજ્ઞે ક્યાં મે આશ્ચર્યચક્રાન ન મળે તો મરુ જ નિશ્ચિન થએલું છે એમ તેઓ માનવા લાગ્યા.

પણ એ પાંચે પ્રવાસીઓ અસીમ સાદસિક હતા. મરુત્યુની પણ પરવા ન કરતાં કેાઇપણ રીતે જલ્દીને અંદર ગમવાના જ તેઓ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. જલ્દીની ગાડી ટોપકીના આકારે નેતરની મૂંથેથી હતી. એટલે પાછીમાં પડ્યા પછી એ તરે એવો સંભવ જ નહોતો. જીનને મે કલાક પસાર થયા. દરમ્યાન જલ્દીને ને સમુદ્રને આરસો ફૂટું જ અંતર રહ્યું. નિમિષ સ્વરે ફરીવાર વાતચીત શરૂ થઇ.

‘જાડી જ વસ્તુઓ નાખી દીધી છે ને?’

‘ના, એક આ ૨૦૦૦ ટોનર ભરેલી થેલો છે.’ અને એમ કહેતાં તે પણ પહેલી મૂકવામાં આવી.

‘દબે જલ્દી ઉપર ચડે છે?’

‘જરૂર, પણ દમભૂં પાણું નીચે ઊતરશે.’

‘નાખી દેવા જેનું દબે કાંઈ જ નથી?’

‘ના; કશું જ નહિ.’

‘છે વળી, નહિ શું. જલ્દીની ગાડીને જ કાપીને નાખી દો. આપણે સૌ જલ્દીની જાગને સટકી જઈશું. થોડી કાપતા જ જલ્દી એકદમ એક દબર ફટ ઊંચે ચડ્યું.

પાંચે પ્રવાસીઓએ જાગની થોડી સાથે મજબૂત આંકડા બીડી રાખ્યા છે. થોડીવાર ઉપર ચડી જલ્દી ફરી પાણું નીચે ઊતરતું શરૂ કર્યું!

મનુષ્યથી જાની શકે એટલા બધા ઉપાયો તેમણે અજમાયા હતા. દબે પ્રભુની કૃપા વિના તેમની રક્ષા અશક્ય હતી. બપોરના આર વાગતાં તેમણે નીચું તો જલ્દી સમુદ્રથી પાંચસો ફૂટ ઉપર આવી પહોંચ્યું હતું.

સાધરસ દાર્ડિંગ પોતાના પ્રિય કુતરોને પકડીને જલ્દીની જાગ સાથે ટીંગાઇ રહેલા હતા. એવામાં કુતરો એકાએક ભાસવા લાગ્યો.

એક જણ કહે, ‘જરૂર ટોપ કાંઈક જુઓ છે.’ અને આમ કહેતાં દૂર નજર કરતાં જ તે બધા પાડી ઊંઠેલા: ‘કિનારો દેખાય છે, કિનારો દેખાય છે.’

જલ્દી સવારથી નૈઋત્ય દિશામાં વહેતા પવનથી ફેટલા મે માઇક્રો બેથામ આગ્યું હતું. તે તરફ ખરેખર જ કિનારો દેખાતો હતો. પરંતુ તે કિનારો દબુ મીસ માઇક્રો દૂર હતો. એક કલાક પહેલાં ત્યાં પહોંચ્યા એમ ન હતું; અને તે પણ પવન અનુકૂળ હોય તો જ!

એક કલાક! એટલા વખતમાં તો જલ્દીને જરો ગેસ બહાર નીકળી જ નવ્ય.

દિશ સ્થલાંએ એની ભયંકર પરિસ્થિતિ હતી. પ્રવાસીઓએ એકબીજાને છે કે દૂર જમીન દેખાય છે. ગમેતેમ ફરીને પણ ત્યાં ગમે જ ફટકો છે, એટ દેરા કે બંદ દેરા, શું છે તેની કાંઈ જ ખબર નથી. પવનના તોફાને તેઓને

કપાળા કપાં સાધી મુક્યા છે. જે દેવ તે. પણ ત્યાં જવું તો પડ્યાનું જ. જનમન્ય દેવ કે પછી વસવાતો પણ લાયક ન દેવ તે માથે તેમને લેવાદેવા ન દના.

પણ દરે આકાશમાં પડી શકતું નહોતું. જણનાં જાગતા હિંમને મોખેના હંટા બીજાથી રહ્યા દના. આરંભ કલાક પછી તેનું તો કિનારો દહીં થોડાક માધ્યમ હર સામે. આ તરફ એક ખસાર થવાથી બહુન તરફ ભેટી જવા પ્રાપ્ત. દરે તો તે પ્રવાસીઓનો બાર પણ કીટી શકતું ન હતું. વચ્ચે વચ્ચે જાગતો કેટલોક આગ વાળીયા જવાથી પ્રવાસીઓ પણ અજાણ ખાતો જતા દના.

આ વખતે એકાએક પવનના દોશથી જણ-વેથથી ચાલતા લાગ્યું. આમાં જો તેઓ કિનારે પહોંચી જાય તો જણ કિનારાથી આદેક માધ્યમ હર થઈ દરે ત્યાં એકાએક મોખના આવાનથી તે એકદમ હર જમ પાડ્યું. અને પડ્યું તે જ રાખે તેનો બાર કેમ જાણે બોલો યથ મયો દેવ તેમ તે દોહ દત્તર ફર કિરે મટી મધુ, ને જે જ મિનિટ પછી તરત જ તે ચકરી ખાતુખાતું કિનારા ઉપર આવી પડ્યું.

પ્રવાસીઓ પરત્વડની સલાયથી જાગતી દેરીથી મુક્યા થયા. આ તરફ બેસાર દિવા દત્તક થએલું જણ કોણ જાણે કયા ઊપડી મધુ કે ફરીવાર દેખાતું જ નહિ. જણના આગળ ત્યારે પાંચ પ્રવાસી અને એક કુતરું હતું; પાંચ કિનારે બેસ્યાં ત્યારે ચાર જ દના! એક જણ મોખના આવાનમાં તણાઈ મળું છે એમ બધાને જણાયું. કિનારે આવના પહેલાં જણ જે એકાએક કોઈ ચર્યું હતું તેનું એ જ કારણ હતું. દાર્દિજ પોતાના પ્રિય કુતરા સાથે ચૂમ થયા દના! તેની મિનાથી સો મોસી હાથે: 'તેમને જાણવવા આપણે જલની જવું જોઈએ. કદાચ તે તરતાવડતા કિનારે આવશે.'

બહુનો હેસો આરંભ વાગ્યો ને વેળા સાધરસ દાર્દિજના વાય જણનાં જાગતાં છૂટી ગયા અને તે મોખની સાથે તણાયા. તેમને તણાના જોઈ રવામી-ભક્ષ દોષ પણ પાછળ ફરી પડ્યો હતો. ગીરિધન રિગ-સેટ. પેન્કોસ્ટ, દર્બેટ અને નેગ-ચાકોનો સોય યથ ગયા દના, પણ આ વખતે કશું ન મળ્યુંકારના તેઓ, મિત્રની કોમમાં ચાલી ગીકળ્યા. નેજના કુખની તો

વાન જ ન પડ્યો. પોતાના પ્રાણપ્રિય મોખે પોતે બાધ તો નહિ બેસે એ વિચારથી જ તેની આંખ-મોંમાં આંસુ પડ્યા સાચાં. પણ કાષ્ટરિતના તણાયા પછી એ મિનિટે જ બધા કિનારે પહોંચ્યા દના, એટલે સોને તેને જાણવવાની આશા હતી.

નેજે કુતાવળ કરી: 'જરાં જલની આવે ને!' 'હા, આવે. તેમને કોમળે જ છૂટકો છે.' 'જાગના મગસો?' 'જરૂર.'

'તેમને તરતાં આવડે છે?' પેન્કોસ્ટે પૂછ્યું. નેજ બોલ્યો, 'હા, ને વળી દોષ પણ સાથે છે. મોખનેજોનું ભયંકર સ્વરૂપ થાદ આવના તેને આ વાન ઉપર વિશ્વાસ ન આવ્યો. જે જાગ્યોથી સાધરસ તણાયા હાંથી કિનારો અરેક માધ્યમ હર હતો.

સપ્તમ જોને કુમાર હતો. સંખ્યા થવા આવી હતી. પાંચ કુખમંથથી મિત્રો અંધકાર ભેરવે વળી મયો હતો. નિરાશાર પ્રવાસીઓ ઉત્તર દિશા તરફ આવ્યા જ જતા દના. કિનારા પર મોરિભાગે રેલી જ હતી. વરસેવચ્ચે કપાંક પથરા આવતા દના, પણ પાંચનું તો નામનિશાન ન હતું. જાગીન કીચીનીચી ને અંદર કેતરે તથા ખીણે પણ હતી. ખીણીમાંથી હર કણે મોટાં-મોટા પક્ષીઓ હોડનાં દના. વચ્ચેવચ્ચે વળી સંખ્યાન અંધ પક્ષીઓ એકસામેટાં કંઈક આવાજ કરતાં હોડનાં દના. પેન્કોસ્ટને તેમના અવાજ ઉપરથી સમજાઈ મળ્યું કે એ પક્ષીઓ મી મસ તથા કોમોસ્ટ વચેરે દત્ત.

ચાલતાંચાલતાં તેઓ બૂમ પાડીપાડી દાર્દિજને મોજાવવા લાગ્યા, અને કદાચ જવાજ મળે એ આશાએ પાછા થવા દહ સંજાગવા લાગ્યા. સાધરસ કિનારે આવ્યા દરે તો કપાંક તો દોષનો અવાજ જરે સંજાગ્યો જોવી પણ એમને આશા હતી પરંતુ જવાજ-મા મોખનેજોની મરેના સિવાય કશું સંજાગતું ન હતું.

આ પ્રમાણે વીએક મિનિટ ચાલતાં તેઓ કિનારાની છેક સીમા ઉપર જઈ પહોંચ્યા. અર્દો કિનારો જરા બહિર પેટે મોકડો થયે સમુદ્રમાં પેસી મયો હતો. પેન્કોસ્ટ: 'અર્દો તે દરે છેડો આવ્યો. આવો કાચી જાણુએ જઈશું.'

સમુદ્ર તરફ આંમળી ચીધી નેજે કશું, 'પણ એ ત્યાં જ દશે તો?'

‘તો ચાલો ફરી વાર ગોસાવી લેઈએ.’

અધા એક અવાજે ઘૂસ પાડવા લાગ્યા, ‘ફૂટન ક્યાં છે? સાઈડિંગ દાર્ડિંગ ક્યાં છે?’ પણ જવાબ ન મળ્યો.

સો બીજી જાણુ વળ્યા. સગભગ જેએક માછલ ચાલ્યા પછી ઊંચી અને પથ્થરવાળી જગ્યાએ તેઓ આવી પહોંચ્યા. ત્રેયું તો પછી પણ સમુદ્ર જ દતો. એ લેઈ પેન્કોફ્ટ ગોલ્ડો, ‘આ તો નાનોમરખો જેટ લાગે છે, આપણે એક છેડેથી બીજે છેડે આપ્યા.’

અને ખરેખર દતું પણ તેમ જ. જેએક માછલ લાંગા અને તેરસા જ પહોંચ્યા એક જેટ ઉપર એ પ્રવાસીઓ આવી પડ્યા દતો.

‘જનમાનવ શંક્ય આ જેટનો કોઈ મોટા જેટ સાથે સંબંધ દશે કે નહિ? એનો ઉતાર કેણુ આપે?’

પત્રનમાંથી તો માત્ર કિનારો જ દેખાયો દતો. ને તે પણ ધુમ્મસને લઈને જાઓઓ. એ વખતે કિનારાનો વિચાર કરવા જેવી સ્થિતિ પણ ક્યાં દતી? પ્રવાસીઓને દલે એટલું સમગત્યું કે સ્થાન સમુદ્રથી ઘેરાયેલું છે ને તે છોડીને જવાનો કોઈ ઉપાય નથી, એટલે વધારે તપાસ બીજે દિવસે કરવાનું રાખ્યું.

જતાંજતાં રિપોર્ટ બોલ્યો, ‘ગોસાવતાં જવાજ ન મળ્યો. પણ તેથી કાંઈ ચોક્કસ કહી ન શકાય કે દાર્ડિંગ છેલ્લે છે કે નહિ? કદાચ તેને કાંઈક વધારે ઇન ચવાથી જેવાન યહને પડ્યા હોય ને તેથી આપણને જવાજ ન મળ્યો હોય. દછ દનારા યવા જેવું નથી. આપણે એમ કરીએ. એક મોટું તાપણું સજાગારી રાખીએ. દાર્ડિંગ એનો ધુમાડો ફરથી દેખશે તો તરત સમજી શકશે કે આપણે ક્યાં બીએ.’

‘ચારે કોર તેમણે ઘણી નપાસ કરી પણ ધુણી કરવા માટે તેમને ક્યાંય કાકાં કે ચૂકું ધાસપાન કાઢજ મળ્યું નહિ. ચારે તરફ માત્ર એકલી રેતી ને પથ્થર દતો.

દાર્ડિંગ ઉપર સર્વોને જલુ જ લાવ દતો, તેથી તેના જવાથી બંધાને ‘જલુ દુઃખ થયું દતું. લાચારી એ દતી કે તેની આવી દુઃખદ સ્થિતિમાં સદાય કરવતો અલારે એકેય જ ઉપાય તેમની પાસે ન દતો.

કદાચ દાર્ડિંગ નિર્ધિગ કોઈ સુરક્ષિત સ્થાને પહોંચી ગયા દશે, અથવા તો ચિરકાલને માટે વિદાય લીધી દશે, આવાજવા અનેક વિચારોમાં આખી રાત્રિ તેઓએ ફર્યા જ કર્યું.

ફરી સખ્ત દતી, પણ તે તરફ કોનું ધ્યાન જ નહોતું. ધીમેધીમે પવન બંધ પડ્યો, સમુદ્રગર્જના પણ યંબી ગઈ. નેજાનીએક ખૂસનો પ્રતિધ્વનિ પણ સંભળાયો.

દર્બેટ બોલ્યો, ‘પ્રતિધ્વનિ સંભળાય છે તેથી સામે છે કે પશ્ચિમ તરફ કાંઈક ઊંચી જગ્યા હોવી નેઈએ. પછી કિનારો હોય કે પર્વત હોય.’

ધીમેધીમે આકાશ સ્વચ્છ યવા લાગ્યું ને તારાઓ ચમકવાં લાગ્યા. રાત પીતી પચ્ચીસમી માર્ચનું સવાર પડ્યું. આકાશ વધારે ચોક્કસ યવા લાગ્યું. દછ ધુમ્મસ તો થોડું દતું જ પણ તે પે પાનળું યતું જતું દતું.

પેન્કોફ્ટ અને દર્બેટ પશ્ચિમ તરફ ઉત્સુકનાથી નેઈ રહ્યા. કદાચ સામે પાર ક્યાંય કિનારો દેખાય તો. પણ પાણી સિવાય બીજું કાંઈ દેખાયું નહિ. તોપણ પેન્કોફ્ટે કહ્યું, ‘આખરો બલે ન દેખાય, પણ હું ચોક્કસ કહું છું કે આ પાણીની પેલી પાર કિનારો છે.’

ધુમ્મસ બીડી થયું. સામે ત્રેયું તો પૂર્વ દિશા તરફ વિશાળ સમુદ્ર જેટને ઘેરી વળ્યો છે, પરંતુ પશ્ચિમે સામે પાર ખૂબ ઊંચો ને કીધો પર્વત દેખાય છે. જેટ અને પર્વત વચ્ચે અરધો માઈલ પહોળા એક નહેર છે ને એમાંથી નેશબંધ પાણી વહ્યું ગય છે.

આ દરપ નજરે પડનાં વેન જ કાંઈને ન કાંઈ કહેતાં કે પૂછતાં નેજે નહેરના પાણીમા ફરકો માર્યો ને તરત સામે પાર જવા લાગ્યા. પેન્કોફ્ટે તેને પછો પે પાછો ગોસાવ્યો પણ તે શાનો સાંભળે! રિપોર્ટ પણ નેજાની પાછળ જવા તૈયાર થયો. પેન્કોફ્ટે તેને અટકાવી કહ્યું, ‘તમારે સામે પાર જ જવું છે ને?’

‘દા.’

‘તો થોડી વાર થોઓ. દમણાં પાણીમાં પડવાથી પાણીના નેશથી સમુદ્રમાં તણાઈ જવાનો સંભવ છે. મને લાગે છે કે અલારે એટ છે ને થોડી જ વારમાં પાણી ઝોણું યઈ જશે, એટલે પછી સામે પાર જવામાં વાંધો નહિ આવે.’ રિપોર્ટને પણ લાગ્યું કે પેન્કોફ્ટ અત્યાર કહે છે.

આ તરફ પાણીના પ્રવાહ સાથે નેજે રીતસર લગઈ ચ.સુ કરી દીધી દતી. નેજ જંગરજન તરીઓ દતો. પ્રવાહ તેને ખેંચી જતો દતો, છતાં લગભગ અરધો કલાક નેની સાથે યુદ્ધ કરી અખરે વિજયી યઈ. ને ને સામે પાર પહોંચ્યો. સામે પાર આરસની દીવાલ

જેવા પર્વત ઉપર થોડી વિશ્રાંતિ લઈ તે પહાડ પાછળ અદશ્ય થયો. તેના મનમાં એમ હતું કે કદાચ નહેરની સામે પાર તેને પોતાના કોઈનો પત્તો લાગે.

તેને ખાડીમાં ઝપલાવ્યું તેથી તેના સાથીઓ ચિંતા કરવા લાગ્યા દત્તા, પરંતુ તેના સામે પાર પહોંચીને અદશ્ય થવા પછી સોને એમ ચલાવ્યા કે આપણે પણ જલ્દી સો પહોંચી જઈએ તો સાફ જીવણી પેટમાં તો ગોટા વળતા દત્તા. પણ સો ખામ શું ? રેતીમાંથી થોડાક ઝીંતો (ઝીણી માછલીઓ) વીણીખાધને સોએ થોડીવધી જીવને સમાવી.

સામે નજર કરતાં જલણે એટલે ઉપસાગર પડ્યો છે. દક્ષિણ તરફથી તેની શરૂઆત થતી હતી અને વચ્ચે ધનુષ્ય પેટ તે વળેલો હતો. એ ધનુષ્યકારે વળેલા લાગની અશ્વી પર જ આરસનો પર્વત હતો. ઉત્તર તરફ તેથી બિડકું જ હતું. તે તરફ ઉપસાગર આગળ જતાં પહોંચી ચર્ચ થયો હતો આ જો છેડાની વચ્ચે લગભગ આઠેક માઇલનું અંતર હતું. ઉપસાગરને કિનારેથી અરધો માઇલ દૂર રહેલો આ નાનકડો ખેટ જલણે જોઈ માછલીનો ચૂત દેહ પડ્યો હોય એવા લાગતો હતો.

ધીમેધીમે ખાડીનું પાણી એકત્રિત થયું. જોયું તો સામે કિનારે પણ રેતીની વચ્ચેવચ્ચે કાળા પથ્થર દત્તા. કિનારા ઉપર લગભગ ૩૦૦ ફૂટ જાયો આરસનો પર્વત ત્રણેક માઇલ લાંબો પડ્યો હતો, જે ડાળી ખાલુએ સધી દોવાલ જેવા ચર્ચ થયો હતો. તેની પેલી પાર ઝાડપાન દેખાતાં દત્તા. વાયવ્ય દિશાએ આરસના પહાડની પેલી પાર સાતેક માઇલ ઉપર જીન્ને એક પહાડ દેખાતો હતો. તેનું શિખર અરધી ટંકાઈ ગયું હતું અને તેના ઉપર સૂર્ય કિરણો પડવાથી તે જળવળી રહ્યું હતું. આ સ્થળ કોઈ ખેટ દશે કે દેશ દશે તે જલણાનો જીન્ને કાંઈ ઉપાય ન હતો. જમણી ખાલુ આવેલા જિંઆનીયા પર્વતોથી એમ જલણું હતું કે એ બધા ધરતીકંપથી ઉપાન થયા દશે.

ગીડીયન સ્પિલેટ, લર્જેટ અને પેન્કોડટ સૌ ઝીણી નજરે આ સ્થળનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા. કોણ જાણે કદાચ તેમને આ સ્થળમાં કાંઈ વખત પણ રહેવું પડે. મૃત્યુ પણ અહીં ન થાય તેની શી ખાતરી ? કારણકે આ સ્થળ જોતાં જ એમ ઝાગતું હતું કે આ તરફ કોઈક વહાણો જતાઓ પતાં નહોતાં.

લગભગ ત્રણ કલાક પછી પાણી તલન બીટી ગયું. નહેરમાં પણ તલન ઓછું થઈ ગયું. અને દશે સહેલાઈથી સામે પાર જઈ શકાય તેમ હતું. દશેક વાગ્યાના કુમારે પોતપોતાનાં કપડાં ઉતારી મથે પેટાટી મૂકી તરતાતરતા સૌ સામે પાર જઈ પહોંચ્યા અને તડકામાં થોડી વાર ચીરી મૂકવી કપડાં પહેરી, દશે શું કરવું તે વિશે સૌ વિચાર કરવા લાગ્યા. [આઠ]

સર જોશુઆ રેનોલ્ડ્ઝ (અનુસંધાન પાછળ પૃ. ૪૪૧થી) અલખત, તેની પસંદગી સામે વિરોધ દર્શાવવાનો સભ્યોને દક્ષ હતો. છતાં રેનોલ્ડ્ઝ નારોજ થયો. એ પ્રમુખપદ તેમજ મધ્ય નરી કે પોતાનું પદ તણ દૂર થયે. પાછળથી સભ્યોનું કેપ્ટુરેશન તેને મનાવવા ગયું. એરસમજ દૂર કરી. તેણે ફરીવાર પ્રમુખપદ સ્વીકાર્યું.

સૌથી અંકેકેમીના વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્યોગન આપતાં તેના પ્રવચનો જાણ જ વખણાયાં છે. તે અવજન કરવાને અને પ્રસિદ્ધ પુરુષો દાખરી આપતા. પહેલાં સાત પ્રવચનો પુસ્તક રૂપે પ્રકટ થયાં એટલે યુરોપનું ખ્યાલ તે પર ખેંચાયું. ફ્રેંચ અને છટાલિયન લાખામાં તેના તરજૂમા થયા. આ પ્રવચનો ચિત્રકળાનું સક્રિય શિક્ષણ આપવા લખાયાં નહોતાં. એ કામ તે શાળાના વર્ગમાં થતું. તેની પાછળ રહેલો રેનોલ્ડ્ઝનો ઉદ્દેશ તે કળાની ઉત્કૃષ્ટતા સ્થાપવાનો તથા જનતાને જગાડવાનો હતો, તેમ જ શિષ્ટ આર્થિક પ્રકારની વિદ્યાર્થીઓને એ સમયની જૂલમરી શૈક્ષણિકતામાં બીનરી જતાં અટકાવવાનો હતો.

આ પ્રવચનો વીસ વરસના જુદાજુદા આંતરે થયાં છે; છતાં તે બધાની વચ્ચે પરસ્પર સંજગ સંગતિ જોઈ સ્પષ્ટ થઈ ચાલ છે, તેમજ કળા માટેનો ઉત્સાહભર્યો આદર પહેલાં જેટલો જ છેલ્લા પ્રવચન સુધી નજરે પડે છે.

આ પ્રવચનોથી તેણે ઈંગ્લેન્ડમાં કળાની માંસનો સાચો પાષો નાખ્યો; ચિત્રકારો મારે સંકાર અને સુંદર અભિવ્યક્તિ કેટલાં આવશ્યક છે તે જોણે સમજાવ્યું. જડ, અનલિતતાવાળો ચિત્રકાર મદાન કળાકાર જનવો મુરકેલ છે એમ તે કહે છે. અડસકંમે વર્ષે તેની આંખોનું તેજ તલન કમી થઈ ગયું અને તેને નિરૂપણ પીછી ખાંલુએ, મૂકવી પડી, અને ફક્તે વર્ષે ઇ.સ. ૧૭૬૨ના ફેબ્રુઆરીની ૨૩મી તારીખે તે શાંતિથી ચિરનિદ્રા પામ્યો.

ગુમ થએલો શોધક

લેફ્ટનન્ટ કર્નલ પી. એચ. ફોરેસ્ટ તથા તેનો પુત્ર જનન—જે
જીવન એક જીવન સાથીની જેને આજ સાત વર્ષથી મેટ્રો
પ્રોસેસના અભેદ જંગલની સફરમાં ગુમ થયા છે ને જીવતા
હોવાનું મનાય છે, છતાં જમનો પત્તા કાઢી મેળવી શકું નથી.

મા

નવીનાં સાદસ, દિ-
મન અને જાદાહુરીને પડકાર દેતા જે અનેક અજુ-
ગોડયા, અભેદ અને ગૂઢ પ્રદેશો પૃથ્વીના પટ પર
પડ્યા છે તે સૌમાં કદાચ સૌથી વધુ ગૂઢ, સૌથી ભયંકર,
સૌથી કપરાં ને સૌથી અભેદ એ મેટ્રો પ્રોસેસનાં ગીચ
જંગલો છે. દક્ષિણ અમેરિકામાં આઝિતના મધ્યભાગે, એ
નામનો ૫,૭૨,૧૩૮ ચોરસ માઇલના વિસ્તારનો ૩૦૦૦
ફૂટ ઊંચો એક ઉચ્ચ પ્રદેશ છે, અને તેના ઉત્તર ભાગે
એ દેશના હૃદય સરખું એ ભયાનક જંગલ મેટ્રો પ્રોસેસ છેક
રુદ્ધિના આદિકાળથી પોતાનાં દ્વાર જોડીને પડેલું છે.
એનો અર્થ થાય છે: મહાન જંગલ. અને તે ખરેખર
મહાન છે. કડપનામાં પણ ન આવે એટલી ઊંચાઇ-
વાળાં વૃક્ષોની મહાસેનાના વિસ્તારવાળી ઝટાજૂથ અને
અભેદ જાડીઓ, તથા એકજાતીયતાં લગે ગૂંચીને પડી
હોય તેવી બેશબેર વહેલી ઊંડી ધૂંપવતી નદીઓનો
જળ એ પ્રદેશ પર એવી તો અટવાઇને પડી છે કે
વિજ્ઞાનની મહાવાળાં છેલ્લામાં છેલ્લી શોધનાં આધુનિક
સંસ્કૃતિનાં જ્યાં સાધનો પણ ભાવી બોહાં જતી પાછા
પડ્યાં છે, માનવીના મુખ શામે આજ અનંત યુગેથી
જોડાઇને પડેલાં એ જંગલનાં દ્વાર ખોલવાને અનેક
જિન્દાદિલ સફરજેડો અને સદમચરાઓની પરંપરા
ત્યાં બિનથી કરી છે, પણ આવીઆવીને અજુગ મહ

છે. કેકે એ બેદં ખોલનાં જન જોયા છે, કેકે પાછા
પડ્યા છે. એ સાદસ-સફરના ઇતિહાસનાં પાનાં, પૃથ્વી-
ના માનવીનાં શૌર્ય, સદનસક્તિ, સંકટપ્રપળ, ખીટતા
અને અડગતાના ઊંચામાં ઊંચા ખગીરથી આસેખાનાં
આગ્યા છે; પણ અફસોસ! એ પ્રકરણોના અંત દર
લગી તો, અજુગ પ્રયત્નો અને વધેરાએના જતીસાઓની
કરુણ કદાહીથી જ આવ્યા છે. એવી જ એક કદાહી
ઈ. સ. ૧૯૨૫માં એ જંગલને બેદવા તથા તેમાં વસતી
પ્રાચીન જનિઓની શોધખોળ માટે નીકળેલા એક
બ્રિટિશ આકસર અને વૈજ્ઞાનિક શોધક લેફ્ટનન્ટ કર્નલ
પી. એચ. ફોરેસ્ટની છે.

કર્નલ ફોરેસ્ટ, તેનો પુત્ર જનન અને ફેસે ડિગેલ
નામનો એક જીવન અંગ્રેજ યુવક, એ તપ્ત જળુ
આજથી સાત વર્ષ પહેલાં આઝિતના પાટનગર રાંગો
દ મનેરોથી નીકળ્યા. પણ તે પછી થોડા જ મહિના
બાદ એ જંગલોમાં એમનું શું થયું તે દરજી સુધી કોઈ

કોરોપ્રોસેસો ઉચ્ચ પ્રદેશ જતાવતો દક્ષિણ અમેરિકાનો નકશો.
વધારે વિશે જાણ મેટ્રો પ્રોસેસ-મહાન જંગલ દર્શાવે છે ત્યાં
જપાંચી દર્શાવેલી જે લીલી રંગે દ મનેરોથી રાટ મળે એ
જંગલમાં અટકે છે તે કર્નલ ફોરેસ્ટની સફરનો માર્ગ દર્શાવે છે.

પરેખડે કનણી શક્યું નથી. વિન્સેન્સ પેયુર્યો નામનો એક 'ઇટાલિયન વેગાનિક' શોધક દમણા અમેરિકાના પેન્સિલવેનિયા યુનિવર્સિટી મ્યુઝિયમ નરકથા એ જંગલો પર એરોપ્લેનથી ઊડીને તથા પગપ્રવાસદ્વારા શોધખોળે નીકળેલો, તેને પોતાની શોધ દરમ્યાન એ જંગલની કિનાર પર રહેતા એ ગરીબોએ એવું કહેલું કે થોડા ગરમ પહેલાં ત્રણ મોરો-ઓ (જેમાં એક છુટ્ટો અને એ યુવાન દત્તા) અમારા ચામડામાં આવેલા. તેમનો સામાન ચાનાકુકા નામની જંગલીઓએ ઊઘડેલો હતો. અમે તેમના એક-રાકપાણીને બદલાવવા કયો. જોઈને હતા કે સવારે તો તેમનો મુખી આગળ વધવા માટે તૈયાર થયો, અને અમે યજ્ઞો નાચો છતાં અત્યંત નાદ, એટલે અમે તેમને હાંડીમાં બેસાડી કપુલુએગ નદી પાર કરાવી. તેમના એ જુવાનો માઠા દત્તા અને આગળ વધવાને બહુ પ્રતિભાવ નહોતા. પાંચ દિવસ સુધી અમે તેમની જાવણીઓના કુમાડોએ જોવા કર્યાં. 'છટ્ટા દિવસથી કુમાડો દેખાતો જાયો, અને ત્યાર પછી એમનો કાંઈ પત્તા મળ્યો નથી.

કર્નલ ફોસેટના ગયા જાદ થોડે વખતે ફોર્નર્ડ હોર્ટ-નીસ નામનો એક ફ્રેંચ ઇન્જીનેર મીનાસ ગ્રેરીસ પ્રદેશમાં કનક્રને મળેલો એમ તે જણાવે છે. પણ તે વખતે કર્નલે કંઈ ખુલાસા કે વાતો કરી નહિ, અને તે એકતો

જ રહેવા માગતો હતો એમ જણાયું. આ પછી એમ માનીએ કે લોકની સુપરેલી ગણાઈ અને સુખ-બોધ કરતાં તેને એ પ્રાણીન જીવનમાં મન પડી રાખ્યું. કર્નલની એ દુકાળીની શોધમાં એક પછી એક અનેક ટોળીઓ ઝડપ આવી છે, પણ દરેક સર્તી કંઈ પત્તા મળ્યો નથી. કયાંયે જંગલો, ટોળાંની ટોળાંને કેટલાક જંગલીઓએ જાણવું કે મનુષ્ય-ગરીબોએ તેને માફ કર્યો છે ખીજ બાબતે ફેડ ઇન્ડિયામાં રહેતાં ગિ-સિસ ફોર્સેટને કર્નલ ફોર્સેટ નરકથા દરમ્યાન નસિક સંદેશ મળ્યા કે છે કે તે કોઈ એકે કેકાણે જીવતા રહેલા છે કે જ્યાંથી ખીજ કોઈ રીતે સંદેશ મોકલી શકાય તેમ નથી.

કેડીન નામનો એક ખોળે જુવાન સાંધક એક વાર પ્રીશુ અને મદીરા નદીની વચ્ચેના એ એડો કોસોના અત્યંત એકાને પડેલા એક માન-ગણમાં અકસ્માત ગિ-ફોર્સેટને બેઠી થયો હતો, તેનું પર્ણુ તેણે રાત્રીમાં સિટિસ એજન્સીવાતોને આ મુજબ આપ્યું છે: 'સાંના એક જંગલના મુખી સાથે હું એક વાર

વાન કરતો હતો એવામાં સાંધી દાડીવાળો ને જાનવરનું ચામડું પહેરેલો એક ગોરો અમારી નજર આવી વચ્ચે. તેને મેં પૂછ્યું કે ક્યાં બાઝીકમાં રહેવું? તેણે જવાબ આપ્યો કે એજેન્સીમાં વાન કરો! પણ ત્યાં તો મેં જ પછે ગેલા મુખીએ પોતાની વાન આગળ મની અદ-

સુગવણુકર (માદ)

ગભાંકયા જંગલો સાદ,
સાબળા લુગચાદર નાનુનાર!

દિમ શિયાળે મરણી ધ્રુજે,
એ વળી છૂટે મારે:
દેવ તપ્પી મરણદ છૂપાવા,
ચીથરામે ન આધાર - ગાંધાગ

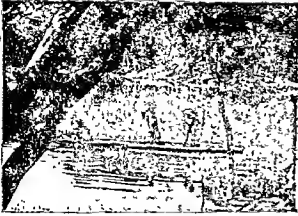
વર્તમાને તે પાટલી માંડી,
ખાલી અવનતને આર:
જૂતને તાણે બરેતો જાતે,
આ વિ તરંગના તાર - સાબાગ

છેડે મૂકી અદિમાની આડી,
સા મની હીરકિનાર:
આતમિયોગન, આતમગોચન
કા જ ય કો સે આ - ગાંધાગ

પથરની અબુલદ દિવાળે,
ફેંપનાં વણકર કાટે
પ્રેર જુલવીંતી ગાંધાયાના,
ગિ અમા એ કા કાર - સાબાગ

કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

[સ્વાનિનિકેતનમાં ગ્રામીણી દરમિયાન અર્ધવૈજ્ઞાનિક રીતે ચોળાંને]

કર્નલ ફોર્સેટ ગુમ થયા પહેલાં પર ફરેલી તે ક્યુક્યુએન નદી ઉપર તીરકામકાં વડે માછલાં મારતા ત્યાંના જંગલીઓ

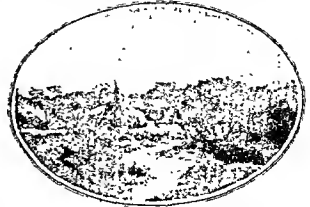
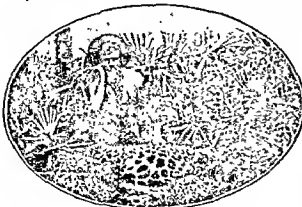
કર્નલ ફોર્સેટની ટુકડીને ક્યુક્યુએન નદી પાર હટારી આવનાર કાલાપાહુ જાતિના બે વતનીઓ અને મિ. ચેનુઓલો.

કાલી અને જેટલો વખત હતું તે ગામડામાં રેલા તેટલો અધો વખત મારા તથા તે ગોરા ઉપર દિવસરાત ચોખી રાખી. કવચિન દૂરથી જ અમે માત્ર થોડાક શબ્દો જોલી શકતા. માત્ર એક વાર રાત્રે છુપી રીતે સંદેશો લખેલો એક લાકડાનો કટકો મને મળ્યો અને હું નીકળ્યો ત્યારે મને જણાવ્યું કે મારા ખાખર એલચીખાનાને પહોચ્યાંજો.

પણ આ વાત કોઈ માનતું નથી, કારણકે રેડીન જે ગામડાની વાન કરે છે ત્યાં પહોચતાં પહેલાં તે ફોર્સેટની ટોળા જૂબ, થાક અને નરસથી મરી જ ના્ય એવો ઉજ્જવળ એ પ્રદેશ છે; તેમજ ત્યાં વસતા જંગલીઓના ભયંકર રચભાવનો જરા પણ વિશ્વાસ કરી શકાય નહિ એમ અનુભવી શોધકો કહે છે.

જૂની લોકવાયકા એવી છે કે એ જંગલના અતિ ગીચ મધ્યભાગમાં એક પ્રાચીન નગરી છે અને તેનાં ઘરોનાં છાપરાં ફીરાનાં તથા ભીતો સોનાની છે. ઘણાં

ધારવું એવું છે કે એ જંગલના કોઇ મધ્ય ભાગમાં ગોરા જંગલીઓની જાતિઓ પસે છે અને તેમની પાસે અતિ કિંમતી ફીરા વગેરે જવેરાતનો મોટો સંગ્રહ છે. આ વાત પરથી એટલો સાર કાઢી શકાય છે કે ત્યાંની પ્રાચીન જાતિઓના સરકારોએ જંગલના કોઇ એકાંત અગમ્ય ભાગમાં તેમનું જવેરાત ભેંજી કબ્જું દરી અને વસવાટ જમાવ્યો દરી. પણ કર્નલ ફોર્સેટનું તે એવું માનવું હતું કે મનુષ્યજાતિનું કોઇ મૂળ આફ્રિકાના આ જંગલોમાં છે; અને તે શોધો કાઢવાની મદાન આશાએ જ તે આ ભયંકર સફર નીકળ્યો હતો. તેણે જંગલની અધી જાણીતી પ્રાચીન જાતિઓના અભ્યાસ અને પરિચય મેળવ્યો હતો. કંઈ કેટલીયે શોધખોળોની ટોળાઓના તે મેતા ગળ્યો હતો, અને સાત વર્ષ સુધી તે ગદાદુરીયા ખ્રિદિશ લરકરી નોકરી જતનવી હતી. તેનું જીવનખેચ વિજ્ઞાનના પ્રકાશ માટે શોધખોળ

કુલ્યુએન પ્રદેશમાં વસતી જ ગરીબ જાતિના માતા અને બાળક

કરવાનું હતું. પણ આ બંધા ઉપરાત તે અદૃશ્ય પ્રકારે-
માથે માનતો. અદાર વર્ષે મુખી આદિકાના જંગલોમાં
રહી ત્યાંના જંગલીઓની નજરબંધી, મૃતપ્રેતાદિની મા-
ન્યતાઓ, શામનિવારણના દુયકા ગજોરોનો તેણે અભ્યા-
સ કરેલો અને પરિણામે તેને એવી માન્યતાનો મેષ
લાગેલો કે કેટલીક બાબતો તે કુનિયામાં એવી છે કે
તેના ખુલાસો વિદ્વાન કદી આપી શકવાનું જ નહિ.

રામોળી તે નીકળી ત્યારે તેના જ ચાખ્ખો હતો
કે 'આ સફરથી પાછા વળીએ એમ લાગતું નથી,
કારણકે કેાઇ બાળકમાં આશા પડતી નથી.' મરણની
આદશી ખાતી છતાં તેને કે તેના જીવનસાથીઓને આ
નરંગી પ્રવાસ એકદા જોડા જે અચકા આચરે નહિ.

કેટલાક કહે છે કે અદારમાં સૈકામાં બાળી આ-
વેલા જેઠાપુત્રોને જે અપૂર દ્રવ્ય મળેલું તેની જગ્યા
આ જંગલોમાં છે અને તે શોધવતો મિ. ફોર્સેટનો
હરાદો હતો. એક વાર તો તેમને મોનાની એક ખાણ
લાઇ પણ લાગેલી, પરંતુ ફરી ગાંધી તે જડી જ નહિ !
જંગલીઓનો રવભાષ વોતે સારી રીતે જાણના
હોવાથી કર્નલ ફોર્સેટ કેટલાંક તાગીને અને પથ્થરની
દસ ઇંચની એક તકતી તો પોતાની સાથે જ રાખના.

શાસ્ત્રોધિ

હાથી જુદા પિતા તણુ રીસ કરી ભાંડું મરી ના બજ્યે,
આની લાગી સદામુખિ સખીની લેલી પિયુને ગહે;
દેહેદેહ મળી, ન કિન્તુ નિધિનાં દોરો ખૂલ્યાં હરનાં,
એણું બાળી સરિત રોઈ જલને ખસે કદે અધિધનાં.

એ ઉપરાંત સાથે એક કચેશ લાઇટ રાખના, જે વડે
જંગલીઓને અકિત કરી તે તેમની પાસેથી છરી જના.

હાલ જ્યાં તેની શોધખોળ આવી રહી છે તે દેશોએ
દુખી નામની જંગલી જાનિ રહે છે. આમાંની કેટલીક
જાનિઓને તો સાદસિક પાદરીઓએ સુપરેલા જગતની
રીતભાન શીખવી છે, છતાં ઘણી રીતે તેઓ જગતના
આદિકાળનો રહેણીને વગળી રહ્યાં છે. દરેક દમજી
મુખી તેમનાં દુષિયારો, વાસણો, સાધનો વગેરે સાકાર કે
પથ્થરનાં જ હતાં. તેઓ ધરગાર બાધ્યા વિના જ એ
ભૂમિ પર જનનરની માફક નવજીવ રખડતાં ને પથ્થરો
કે ધૂણીની રાખ પર સૂમ રહેતાં. લાઇ લાગે તે જાનવર
મારી તેનું કાચું ને કાચું માંસ ખાઇ જૂબ જાંત કરી
લેતાં; અથવા કોઇવાર વાંસના પોદાણમાં તેને નાખી
ચોરી લેતાં, માણુતને ખાઈ જવામાં જે તેમને વાધો નહિ.
એમાંની કોઈ જે જાનિઓને લગાઇ લાય ત્યારે જાન-
નારાઓ દુરમનનાં મુશ્કેલી બોજના કરી જતા.

આની જાનિની વચ્ચે, કેટલાક માને છે કે કર્નલ
ફોર્સેટને યાવા આદમનું મૂળ સ્વર્ગ દેખાયું છે; અને
એ વાત ખરી હોય અને તે સાહેબનો પતો લાગે તો
ઘણી જ આશ્ચર્યજનક હકીકતો સાંભળવાની મળશે.

હાલ કેટલીક શોધખોળ કરનારી ટીમોઓ એમ ની
ખોળના કામે લાગી ચઇ છે, જેમાંની એક ટુકડી તે
એરાપ્તેનરથી જ એ આખા પ્રદેશ પર નજર નાખી રહી
છે. તેમને પણ હજુ લગી તો કર્નલ ફોર્સેટ જીવતા હોવાની
આશા સાંપડી નથી. નોંવેની ટુકડીઓએ અનેક અજાણી
બાબા બોલની જાનિઓ જોઇ, તેમનાં ગામડાં જેવાં,
માત્ર ઇસારનો સિવાય બીજી કેાઇ રીતે લાઇ તેમની
સાથે અવદાર થઇ શકેતો નથી. એટલે તેમાંના કેાઇ
ફોર્સેટ વિષે જાણના હોય તો પણ વાન કલાવરી મુશ્કેલ
છે. સરદદ પરના એકજે જંગલીઓ આમાંની થોડી
જાનિઓની સાથે વાન કરી જતી છે. તેમને સાધમાં
રાખી લાયા અને જાનિના અભ્યાસીઓની ટીમોઓ
હવે મોકલવાની થોજના સાથે છે. તે યોજના સ્વરૂપ
લે તો ૧૯૩૩માં તેમના કામનો આરંભ થશે.

સાદૃશ્યચિત્રિત

—દેવજી સ. મોડા

જેવરો મોરપીછ

જેને પરિણામે આમોદ અને આશ્ચર્ય આંસુમાં પલટાય છે એવી ભૂતકથા

મોહનલાલ, મુંદર અને જનસંદ ફોર્સથી તે મંદિર લગી એક જ ગામમાં સાથે ભણેલા; પણ પછી છૂટા પડી ગયેલા. દમણમાં એ ત્રણે જગ્યા બુદ્ધિભર્યા ધંધો કરતા પણ મુખાધમા જ રહેતા હતા. મોહનલાલ કાપડનો વેપાર કરતા હતા; મુંદર એક નામચીન એકંદર હતો અને જનસંદ (એવો ઈન્ડિયન) સાર્વજનિક હતા.

પોતાની જૂની મિત્રાચારીના દિવસો યાદ કરીને તેને ગાદ કરવા તથા આનંદ કરવા માટે આવે તેઓ નાનાલની રમ્મ સાંધે ગાળવા નીકળ્યા હતા અને હિર્યા-કિનારા પરના એક ગામડાના કોઇ નાના ને જૂના પણ મુંદર દેખાતા ધરના દીવાનખાનામાં તેઓ તાપતા જોઈ હતા. ગાત્ર હારી નાથે તેની કડકડતી ફંદી પડતી હતી. આખી મંડળી બધા મળીને આડેક જણાની હતી.

મોહનલાલ પોતાની સાથે જે કારકુનો લાવેલા હતા, મુંદરની જોડે તેના દોસ્ત ઇવન કરીને એકંદર હતો. ટાઇમાં વખત પસાર કરવા માટે ગામના એક વૃદ્ધ માણસને ગામની જૂની વાતો કહેવા તેમને નોકર જોડાવી લાવ્યો હતો.

વાત કરતા કરતાં તે લોકો જૂની વાતો પર ચડી ગયા. પેલા કારકુનોએ જૂનપ્રેનની એકબે વાતોમાં કહી પણ તેની કાંઈ અસર કોઇના પર થઇ નહિ. પછી તેઓના નોકરે એક વાત ઉપાડી, તેની સહેજ અસર થઈ હોય તેમ લાગ્યું કારણકે અચાનક એક બિંદરના નીકળવાથી બધા જ ચમકી ઊઠ્યા!

‘આનું નામ તે જૂની વાતો.’ મુંદર જોડ્યો. ‘પણ મેં એક એના કરતાં પણ વધારે ભંડકર વાત સાંભળી છે.’ કહી તેણે પણ એક વાત કહેવા માંડી.

‘જસ, દવે.’ કોઇ જોડી ઊઠ્યું.

એવામાં પેલા વૃદ્ધ માણસ જોડ્યો: ‘જૂન કાંઈ મરકરી કરવા લાયક વસ્તુ નથી. એમ તો આ ધરમાં પણ જૂન થાય છે; કેમ ખરું ને, રામસીંગ?’

‘એવું કહેવાય છે ખરું.’ નોકર રામસીંગે જરા ગભરાઈને જવાબ આપ્યો.

‘કહેવાય છે શું? મારા આપ પણ જેવરા મોર-પીછને જોઈને બીનેલા ને?’ ડાસાએ કહ્યું.

‘એ જેવરા મોરપીછ કોણ?’ એક કારકુનો પૂછ્યું.

‘એ હતો તો એક ભારે બદાદુર હુંદારો. તે દમણમાં પોતાના માથામાં મોરનું પીછું ખોસતો તેથી લોકો તેને ‘જેવરા મોરપીછ’ કહેતા. આ ધરમાં એ હુપાઈને રહેતો. એટલામા પોલીસને ખબર પડી અને તેમણે આ ધરને ઘેરા લાવ્યો. અંતે પોલીસને હાથે રીયાઈને મરવા કરતા નેણે આપવાન કરવો ઉચિત ધાર્યો અને આ ધરના એકાદ ચોરડામાં તેણે ગળે ફાંસો ખાધો.’ ડાસાએ ગંભીર સ્વરે વાત કહી સંભળાવી.

‘ક્યા ચોરડામાં?’ જોતણે જણાવ્યો સામકું પૂછ્યું.

ડાસાએ માથું ધુણાવ્યું; ‘તે હું કહી શકતો નથી, કારણકે મને ચોક્કસ તો ખબર જ નથી; પણ લોક-વાયસ છે કે જેવરા દણુ આ ધરમાં થાય છે.’

‘જસ, કાકા જસ, દવે.’ એક કૂચનો અવાજ નીકળ્યો: ‘તેણે ક્યા ચોરડામાં ફાંસો ખાધો તે તમે જણાવો હોત તો સાહે ચાલ!’

‘કેમ!’

‘તો હું તે ચોરડામાં મુગાની તરડી ના લેત.’

‘પણ એમાં થીયા જેવું કશું નથી.’ વૃદ્ધ જરા તપીને જોડ્યો, ‘જૂન કંઈ નમને ખાઈ જવાનું નથી.’ પછી બીજા તરફ જોઈને તેણે કહ્યું, ‘આવો ભાઈઓ! ત્યારે દવે હું રમ્મ લઈશ.’ એમ કહીને તે ઊઠ્યો. તેના ગયા પછી જોતણે મિનિટ લગી તો કોઇ કંઈ જોઈશું નહિ. પછી જનસંદ જે અસાર લગી એક શબ્દ પણ જોડ્યો નહોતો તે જરાડી ઊઠ્યો, ‘રાકક’ આમ લોકોને બીવડાવવા માટે તને તો આશુકનો માર ગયો જોઈએ.’

‘કાંઈ નહિ;’ મોહનલાલ જોડ્યા, ‘ધરમાં માખસોને એવી વાતોનો જરા શોખ હોય છે. રામસીંગ!’ તેઓ રામસીંગ પ્રત્યે જોઈ જોડ્યા, ‘જરા યાદ કરી લાવને?’

‘હા!’ કહી રામસીંગે આલુગાલુનેતોનાયાઓગયો.

‘એ બદાદુર પાસે જ રાત્રે જૂન જાય તો મન આવે.’ રામસીંગના ગયા પછી ઇવન પેલા ડાસાને

ઉદેશીને બોલ્યો.

‘જૂત!’ સુંદર ને જીવનના કહેવાથી વિચારમાં પડી ગયો. તે આંખોથી બોલી જઈયો. બાંધી બધા એકદમ ચમક્યા. ‘જૂત? અરથા, મને એક સરસ વિચાર આવ્યો છે. હું એકદર છું એટલે મને જૂનનો વેશ લગવતાં અછે આવડશે. તેને જીવડાવું તો?’

‘ના, ના; જવા દે.’ મોદનસાસ બોલી જાયા, ‘જીવારો મરી જશે.’

‘તો પંચાત ઝાઝી.’ સુંદર બોલ્યો. ‘સા—વખતે કવખતે જીવડાવવા આવે છે તે?’ એવો તો જૂત જાનીને જાહેર કે તરો પોતે પણ મને ન ઝાઝાખી શકે.’ ‘અશક્ય.’ એક કારકુન દરેયો. ‘તમે અમને કહી દીધું છે એટલે અમે તો તરત ઝાઝાખીએ.’

‘એમ? તારી તો દવે તમને જીવડાવું તો જ હું ખરો. પ્રદેશ તમને જીવડાવી પછી જ પેલા કેસા પાસે જઈશ. હું કેવો સરસ બેસાડી છું તેની તમને દશ ખરોખર ખબર નથી લાગતી. આજ પારછું બનાવું: કેમ, જીવન?’

‘હા.’ જીવને દાપથી પૂરી: ‘એ વાન ખરી; પણ આપણે એ પ્રયોગ અભ્યાસવેો નથી.’

‘એમ! વેપારી મોદનસાસનો જુદોસો જીજળા આવ્યો. હું હસ રૂપિયાની ચરત માઈ છું કે તું મને દરગીઝ ના જીવડાવી શકે, સુંદર.’ સુંદર આ સાંભળીને બોલે ક્ષણ મયો. ‘વાર. કપડા છે. દવે જોઈએ રંગ; હું દમણાં આવું છું.’ કહીને ચાલ્યો ગયો. પછી કારકુનોએ કાંઈ ગૂંપચૂંપ વાતો દાર કરી. ઝાંઝા મનમાં ગાત્રા લાગ્યો. અને મોદનસાસ નથા જીવન બેસી રથા. આમ કરતાં સાંતિમાં લગભગ પાંચેક કલાક પીતી મયો. એટલામાં જીવન બોલ્યો, ‘આ સુંદરને પોતાની ઝંકિર-ગતું જાડુ અભિમાન છે. એને....’

પણ એ વાક્ય પૂરું કરે તે પ્રદેશ તો દાદર પર ધન-ધન પગલાંને અવાજ સંભળાયો અને ફિક્કા મહેરા વાતો રામસિંઝ અંદર દોડી આવ્યો. ‘સાહેબ સાહેબ મેં એને જોયો.’ કહી દાંકતો દાંકતો તે જામીન પર બેસી ગયો.

‘કોને જોયો?’ ‘મોદનસાસે જરા કડકાઈથી પૂછ્યું.’

‘એને! જેવરાને!’

‘હજી!’ મોદનસાસ બોલ્યા, છતાં તેમના અવાજમાં રપટ ધ્રુવતરી દવી.

‘ખરેખર સાહેબ.’ રામસિંઝ બોલ્યો. ‘મેં એને મારી સગી આંખે ખાસજામાં બોલેસો જોયો. પછી તે એટલેય ઘમંડાયો.’

એટલામાં જવારથી એક ત્રીસ સંભળાત અને વીખરાવણ વાગ તેવો જ પોસાક, તથા અરથા પેટ-ટ વાળું મેં લઈને સુંદર અંદર મરી આવ્યો અને મોદનસાસ પસિ જઈ પડ્યો.

‘શું છે?’ જાપાએ. એકી સાથે પૂછ્યું.

‘મેં—મેં—ગાત્ર બધા પર તેણે દાથ મૂક્યો.’ ‘સુંદર લગભગ ત્રીસ પાડી.’

કેણે દાથ મૂક્યો તે પૂછવાની કોઈને જરૂર જણાત નહિ. પછી મોદનસાસ ધીરે રહીને જીવનને અને સુંદરને સમજાવીને સૂતા મોકલી દીધા.

એટલામાં રામસિંઝ બોલ્યો, ‘સાહેબ, પેલા આ જાળી જતી દશે. જે મહેરાજાની કરીને મારી સાથે તમે બધા આવો તો હું તૈયાર કરી લાવું. દવે એકલા ત્યાં જવાની તો મારામાં દિમ્બ નથી.’

‘આશો.’ કહી મોદનસાસ જાગ્યા અને તેની પાછળ ચાલ્યા. પણ જોસર બોલ્યો: ‘હું તો કાંઈ આવતો નથી. હું જૂતમાં ભાગતે જ નથી; અને એ જૂત મારી સામે આવે તો તેને આ રીવાજવરથી ચીંચી જ નાખું.’ કહી તેણે પોતાની રીવાજવર જવાર કાઢી.

જીજળ બધા ચાલ્યા ગયા અને થોડી વાર પછી આ લખો પાછા આવ્યા. સામે આ પીપા પછી બધા સવાની નૈષારી કરતા લાગ્યા.

‘સાહેબ,’ રામસિંઝ મોદનસાસ તરફ નિહાળ્યો, ‘તમે એક મીજુજતી મળગાવો તો હું સંમત હોયતી નાખું.’ મોદનસાસે મીજુજતી મળગાતી અને રીપા દોડવચો કે તરત જ જવાર ધીમાં પગમાં સંભળાયાં.

પારછું ધીરેધીરે બિછડી ગયું અને એક જૂતા જાગતા રજપૂત જેવો પોસાક પડેરેયો ફિક્કા મહેરા વાળો આકાર અંદર આવ્યો બોલે રહેો. તેના માથામાં ગોરનું પીપું બેસેલું હતું. પડક! પાક! કરતાં જાગતા હ્રદય ધડકા જાણ્યાં. પછી પેલા આકારે મીજુજતી સામે જોયું ને જોરથી ફૂંક મારી. મીજુજતી દોડવચાઈ ગઈ. ઝોરમાં બધે થોર અંધકાર ફરી ગયો.

‘જેત!’ કરતોકને ઝાંઝાની રીવાજવરો પડ્યો થયો અને અંધારામાં ફેલ પડ્યું દેવ તેમ સંભળાયું. તરત

કોઇએ મીથ્યજ્ઞતી સગયાવી અને પ્રકાશમાં મેલા ફિક્કા ચહેરા વાળો રચ્ચપત ઊંધમું પડેલો દેખાયો. પછી મોહનલાલે સ્વસ્થતા મેળવી પેલા જૂનને બાનમાં આપ્યો તોના મોં પર પાણી રેડ્યું. ત્યાં તો મોં ઉપરથી પેઇ-ટના રેલા કાનથી અને બધા અગત્યનીમાં ચીમ પાડી સુંદરના મન ચહેરા ભાખી જોઈ રહ્યા.

એવામાં ફડાક ફેલું પારાણું ઊપડ્યું ને છપ્પન અંદર

ફાટોઆફી હરીફાઈનું પરિણામ ... ૪૬૧

ધસી આવ્યો. તેનો ચહેરો મફેડ પૂણી જેવો થઇ ગયો હતો.

‘જો બાપે રે!’ નેણે ચીસ પાડી. ‘તમે-તમે-તમે?’

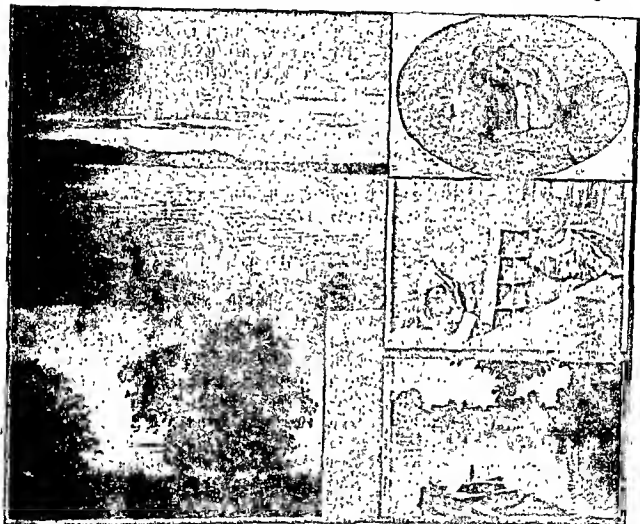
ક્રોધ બોલ્યું નહિ.

‘મેં એને ના પાડી હતી;—મેં ના પાડી હતી;—

ના—’ કહેતાં તો એનો અવાજ ફાટી ગયો અને તે મોહનલાલના હાથમાં મૂઠિન થઇ ઢળી પડ્યો.

(અંધેજને આપરિ)

નિરંજન સુસુમદાર

ફાટોઆફી હરીફાઈનું પરિણામ

ચાલુ મામતી હરીફાઈમાં બાઈ નરેન્દ્રેવ વિજાઈકાર (ગુનિક-જર્મેની)નું ચિત્ર પ્રથમ આવે છે. મનોહર સુવોરતના ચિત્રમાં મુખ્ય પ્રકાશથી દૂરના કિનારામાં છટા પડ્યા પેલા આકારોમાં છેવટની કાળાશ સુધી જાયાએનો કમ જલુ સરસ રીતે ઉતારવામાં આવ્યો છે. તે સાથે પત્તિક તટ (આકાર, પાણી તથા જમીન)ના ધોરો સુપ્ત ભારે છે. પાણીમાં પડતું મૂચું પ્રતિબિંબ કેંદ્રસ્થ આકર્ષણ છે; તેનાથી આંખ

ધોમધોમે જળ નિસ્તાર કપર આદોલન લેતી હોર અનુમને છે. કપર વાદળોં પણ હવામાં એવી જ સુંદર નિશાળતામાં લાંબી જુલીઓની મોફક પથરાઈ આખા ચિત્રપટનું ઓળીયે સાચને છે. બીજું છબીય બાઈ નરવરકલ સવત (અમદાવાદ)ને ‘ખાનખા તાત’ નામના માળીચિત્રમાં આખાન કુલ્લલ ઉતારવા માટે મળે છે. આ વાનર-યુગલની મેલા ફેરતી આભાષિક અને માતની જેવી અંબીરતા વાળી હોવા છતાં વિગોરબરી

લાગે છે એ સમજાવતું પડે એમ નથી. ખરી તકે કંમેરાની આંખ પરકારનારને આવા ચિત્રની કિંમત તરત સમજતી. ત્રીજું ચિત્ર Deeply Engrossed નામથી વર્ણવેલ દેસાઈએ મુંબાઈથી મોકલ્યું છે. અનેક વાર સૂચના આપ્યા છતાં અંગ્રેજ અભિનામ આપવાનું શુશ્રી જુવાનોને શા માટે ગમે છે તે સમજતું નથી. 'નિમજ્જ' 'મરાઠુલ' વગેરે શબ્દો એક જ ઉઠાવવાર છે. આટલી ટીકા પછી ચિત્ર માટે અમે તે બાંધેને અભિનંદન આપીએ છીએ. બાલજીવનની મધુરતા તેના રુઆબવિકાસથી સદૃશ પ્રકટે છે. માત્ર એટલાની આગલી જગ્યાનું બાળીપણું ખટકે છે, ત્યાં જરા ખૂણીથી રમતનું પડતું મૂકાએલું કાંઈક સાધન ગોઠીને તે બાંધ દેસાઈએ ખટકતું અટકાવ્યું હોત, અથવા એટલાની ધારે જુલારી રાકવા હોત.

ત્રીયાચાર ચિત્રોમાં બાંધ હર્ષદ પંડ્યાનું 'અસ્ત' ચિત્ર આવે છે. તેણે સુધાર્સ્તના વાદળની આડે રૂસો લેવામાં પડેલ્લી તો સરસ બતાવી છે; માત્ર જમીનને આડે કાંધે પડ વચમાં

કાંઈ પ્રકાશમય આકૃતિથી ભૂરી રાકાય એવો ધરો દેત તે ચિત્ર સર્વે હેપ્તુલ્લું બની રાકત; અથવા કાંઈ અતુલ્ય કે પ્રાણીને ઉઠાવવાર કાયામય આકાર વચમાંથી એ ફિનિજરેખાને જેગર રીતે બેંચ કરતો 'પગ્ન' લાગી રાકાત. 'પ્રયત્ન' નામના ચિત્રમાં બાંધ ચંચિકાલાલ દેસાઈ (અમદાવાદ) એ આગળની કાયાએ પેરી રાખી ફરતું ફરતું 'હુડું' પાટવા પ્રયત્ન કર્યો હોત તેજ સાંઠે ચિત્ર થાત એવી જ સૂચના કેવીનવાળા બાંધ એકાદજ એકામને 'મવજારના મા શ્રીમારની બાજ'ની છાત્રી માટે કરી રાકાય. સિદ્ધપુરવાળા દેવે વાંસુદેવ, મુંબાઈના બાંધ બાલુભાઈ, અમદાવાદના ત્રીકાલાલ પાંડેજી તેમજ રામપ્રસાદ શાસ્ત્રી અને પાલેસાવાળા બાંધ વેળીલાલ રાવજ એમણે સારા ચિત્ર પ્રસંગે એજ છે, પણ ચિત્રચોજના સારી કરી રાકવા નથી 'પરંતુ એમની ફેરિયાદી સારી છે એટલે એ જ નેગેટિવમાંથી જરા પૂરતા બગોને ચિત્ર તરીકે રાખી તેનાં એનસાઈ કરીને સર્ગ ચિત્રો ઉપલબ્ધી રાકાય.

નવાં પુસ્તકો

'કેશ એ વિમાયો'એ નૂંચવા માટે નથી, પાખૂ ધીમા રીવાના પેઠે એ પ્રકાર આપવા માટે છે' એ હંદરા લલ્લુ તરીકે રાખીને તૈયાર કરેલા મૈટ્રિક સુધીની જ્ઞાના સંસ્કૃતનાં અભ્યાસી-આને ઉપયોગી થાય તેવા સંસ્કૃત-ગુજરાતી લઘુકોશ-સં-આલેખ, અંગ્રેજ સહાસિય નવલકર, પ્રકાશક: શ્રી. મ. મ. મંદિર બાવનગર. ડિ. ૧-૮-૦. આપણા ઉંબરમાં 'આપણી પડખે' પત્રમાં જ, ભાતમહેનત કરીને છપવસંગમ મેહતી ઉલ્લેખીએની એ આખી કુનિયા બેઠેલી છે, ને એના તરફ આપણે આજ સરખી પલ્લુ ફેરવી નથી તેમનાં છપવનાં સાલુકા દર્શી આલેખોનાં સંલગ્ન કથાચિત્રો: સંપાદક: શ્રી એચેચદ મેધાણી; પ્રકાશક: કુલબળ કાચાલવ રાણપુક; ડિ. ૦-૪-૦, પ્રાથમિક સંગીત-સંગીત શીળનારને શાસ્ત્રીય વિષય નીરસ ન લાગે ને હસ્તાઈથી હચ્ચ સંગીતને રરતે થડે એ હંદરાથી બનતા કુકાજીમાં સંગીતની શાસ્ત્રીય માહિતી અને કંઠમાંથી સહેલાઈથી નીકળી રહે તેવા સહેલા રાગોના કમવાર ગીતો, તેમજ રાગની માહિતી તથા એકાક સહેલા તાલો ને પ્રાથમિક સ્વરાલંકાર લેખક પ્રકાશક પ્રો. રાંધરાવ બાસ, બદ્દ અમદાવાદ; ડિ. ૦-૮-૦ સાયની રોહમાં-લે. એચેચદ મેધાણી, મુદ્રક ને પ્રકાશક: રામ પરાનંદ હાસ, રવાધીન મુદ્રણાલય રાણપુક; મૂલ્ય એક રૂપિય; કળા વિશે પ્રવચનો-સાર ભેરેશ દેવોદડગા 'Discourses on Art'ને આધારે તૈયાર કરનાર રજુલલ બુદ્ધવા ત્રિવેની બી. એ; એચ. ડી. સી. શ્રી સર્વિચંકર મ. રાવળના 'પરિચય' લેખ સહિત. પ્રકાશક: હુદાજીગિરિ સ્ટીમ પ્રિ. પ્રેસ, રાવપુરા વડોદરા; મૂલ્ય. કાગળનું પૂરું. ૧-૫-૦. છોટું પૂરું ૧-૭-૦. હાસનો આદર-લે. શ્રી સુરેશ દીક્ષિત, એમ. એ; એમ એસસી. પ્રકાશક: શ્રી ગુજરાતી લિટ્ડી સીમંત, બીરજામ બેક રોડ, મુંબાઈ-૪. ડિ. ૦-૮-૦ પૂનિલ.

એમ-લે. રાવરા, પ્રકાશક: 'બે ધડી મોજ' કાર્યાલય, મુંબાઈ; ડિ. ૩-૮-૦. પ્રાસંગિક મનન-લે. વિ મુખાઈ, મમરાક: શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ' મ. મંદિર, બાવનગર; ડિ. આઠ આના. બપુર મથોડે-લે. ચંદ્રદાસ મલિકાર બદ્, તંબી આલેખી, પ્રકાશક: હપર મુખા; ડિ. ૦-૬-૦ સારી રીતભાત-લે. ગોવિંદભાઈ દાશીભાઈ દેસાઈ; પ્રકાશક: પુસ્તકમલય સ. સ. મંડળ સિ. રાવપુરા, વડોદરા; ડિ. આઠ આના. રધાર નબી-હર્દે પરથી ભાષાંતરકર્તા 'વદરશી'; પ્રકાશક: અઅગ્રા આલમદ ઉમરાઈલ, રાંદેર; ડિ. ૦-૩-૦. શ્રીમદ્ ભાગવત પ્રવે-રિકા-લે. મૂળતંકર કેસવરામ શાસ્ત્રી; પ્રકાશક: સુનીલાલ વિ. જુલસા; મૂલ્ય બાર આના 'દિવ્યચક્ર'ના લોકપ્રિય લેખક શ્રી રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈની પહેરી નવલકથા જર્થન શ્રી કનુ દેસાઈના ચિત્રો સાથેની નવી સચિત્ર આશ્રિત, પ્રકાશક: કોમુની કાપોલય, રાવપુરા વડોદરા; ડિ. બે રૂપિયા. હોમી-યોષેચિ એટલી રું? અને બાથોડેચિક પ્રવે. િકા-ગાર છપવસંગમ સારોનો દ્રૂક પરિચય ને છપવ રસાયનશાસ્ત્રનાં જુનાત્તો. લેખક અને પ્રકાશક: રાં ગોવિંદજી ભૂલાભાઈ પટેલ, રૂ. નવસારી; ડિ. આઠ આના નહાના નહાના રાસ: ભાગ-૧, ૧, આશ્રિત જંબી; એસી રાસની ગરળાવસિ લેખક અને પ્રકાશક: નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ. બદ્, અમદાવાદ કિંમત ૧ રૂપિય કિલ્લેલા: શ્રી એચેચદ મેધાણીરૂત સચિત્ર બાલ-ગીતો. આશ્રિત બીજી, પ્રકાશક: કપિલપ્રસાદ ગદાસુખભાઈ દેવે ગાંધી રોડ, અમદાવાદ. ડિ. ૭ આના. ભચેત અને ભવાળ એક સંજલું નવલકથા. લેખક તથા પ્રકાશક: સુનીલાલ વર્ધમાન રમક સોલ એજન્ટ: કપિલપ્રસાદ મહાસુખરામ દેવે. ગાંધી રોડ, અમદાવાદ. મૂલ્ય સંપા રૂપિયા.

જલ વિહાર

તરતું, તાંતરતું, તરકરતું, નારી અને બળી ન્યાય,
રાગ, પાપ ને પાશ્વરી એ આઠે આપ કળાય. (પ્રાચીન)

તરવાની કળાના પૂર્વરૂપો આશ્રમમાં અનેક છે. ઇતિહાસના છેક સર્વનકાળથી ઋષિમુનિઓ ને કવિઓએ કુશળ તરનારનાં ને જલવિહારનાં યશોમાન ગાયાં છે. ઇન્દ્રિયના પૂર્વકાલિન પૂર્વરૂપો નીલા નદીના નીરમાં ફાળી મારી પવિત્ર યતા. ગજા-સ્નાનનું માધ્યમ પશુ આપણામાંથી દશ બૂલાયું નથી. વેદના વાદમાં અને સ્વામીના પુરાણકાળમાં પશુ સ્ત્રીઓ તરવાની કળામાં કુશળ હતી. ભોજ-રામના વખતેમાં સ્ત્રીઓ નર્મદા નદી તરી જતી તે બતાવતો શ્લોક છે. શુક ઔદ્ધ એકાદશમાં ફેરોની સ્ત્રીઓને નીલામાં તરવાની ટેવ હતી તેમ જણાવ્યું છે.

પુરાણી શિસ્તકૃતિઓ પશુ સાગિન કરે છે કે તરવાની કળા તે સમયે શુશાધ્ય હતી. સિંહાસના રાજ્ય અસુર નાસિર પાલને તેનાં લશ્કર સહિત તરતો બતાવતો ઇ.મ. પૂર્વે ૮૮૦ની સાલની ધાતુની ઉપસાવેલી આકૃતિઓ બ્રિટિશ મ્યુઝિયમની નીમરોડ જેલરીમાં છે. તેમાં એક શિક્ષા પર નદી પાર કરતા ત્રણ શૌહદ્યો બતાવવામાં આવ્યા છે, જે માંહેના બે પાસે આસીરિયા અને રોમેપોટેમિયામાં નદી કાઢે વસતા આરણ્ય પાપરે છે તેની ચામડાની મસક જણાય છે. તેઓ પડખાબર તેમજ ઊંધી તર તરતા જણાય છે. પૌમ્પી-આઇનાં ફુજેનનાં ચિત્રોમાં ઇન્ડોસની અત્યારની પ્રચલિત રીતે તરતી આકૃતિઓનાં ચિત્રો છે.

રોમન અને ગ્રીક પ્રજામાં શારીરિક વિકાસ માટે ખીંચ ગધી કસરતો કરતાં તરવાને બધારે ઉત્તેજન

અને મદત્વ આપાતું. મહાકવિ હોમર રચિત દોરિ-ડોટસની ગાયમાં અને 'લોઝ ઔફ લાઇકરગસ'માં પણ જલવિહાર વર્ણવેલો છે. રોમન સૈનિકોની દરી-કાષ્ટોમાં તરવાની શરતો પણ હતી. પોર્ટુગાલનો પ્રાચીન મહાકવિ કૅમ્બ્રોન, વસહ ભગવાને વેદો ગોઠા-માં રાખી ગયાવ્યા હતા તેમ, પોતાનાં કાવ્યો ગોઠામાં રાખીને નદી તરી બીનયો હતો. બ્રિટનનો વિજેતા જુલિયસ સીઝર કુશળ તરનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો. ઔસક્રાફ્ટિયામાં ટોલેમીએ તેના ઉપર હુમલો કર્યો સારે તે પોતાના જહાજ સુધી નરીને ગયો હતો અને ફરીથી લશ્કર સાથે આવી ટોલેમીને દરાવ્યો હતો.

કેટલા જીવનચરિત્રમાં પ્લુટાર્ક જણાવે છે કે તત્કાલે વેતા સેનેકા જાણુ આજે તરનારો હતો અને પોતાના પુત્રોને ભયંકર અજાતો તરતાં તે શીખવતો. રોમન શ્રેણીએ સુરીનેટર્સ નામથી જોળખાતું ફાળી અને ધૂળકા મારનારઓનું મેડગ સ્થાપ્યું હતું. રોમમાં જાહેર તરવાનાં સ્થળો તો ટેરેટર હતાં. વીનસદેવીની પૂર્વરૂપ પોતાની પ્રિયનમાને મળવા દરરોજ રાત્રે હેલેસ્પોન્ટની સામુદ્રધુનિ તરીને જતા. ઔલિકેસના જુવાનની વિખ્યાત પ્રેમકથા, તથા આપણા પંખળની દીર અને રાંચની તથા સિંધની સુણી અને ગેઆરની, માટીના ઘડને આધારે નદીઓ તરતાં પ્રેમીઓની કથાઓ તો સુપરિચિત છે. ચારથી પણ નધુ માઇલના વિસ્તારની તોફાની હેલેસ્પોન્ટ તરી રાકાવા વિવેની શંકા એજે જ કવિ લૉડ ગાઇડન તથા 'શેકેસ્પેર' એકવહેકે પ્રિ.સ. ૧૮૧૦માં જતો એ સામુદ્ર-

પુનિ તરીને ટાળી દત્તી. આધરને તેનું મુદર વધુન કર્યું છે. ઇતિહાસના અધ્યાસીઓ દ્વિરેષયની વીરનાથી તો પરિચિત જ છે. રોમની કોમસાગીઓ પણ તરવામાં કુશળ હતી. એન્ટરિયાના રાજા પેરમેના પાસે આદિધરી તરીકે મોકલવામાં આવેલાં કવેલી આભારી નાસી દાખ જાર નદી તરીને રોમ આવી દત્તી, તેના મેનામાં આવેલું ઊંચું કરવામાં આવ્યું હતું. રોમનો મદાન શહેનશાહ શાસનન તરવાની કળામાં કુશળ હતો. નોવેનો એક રાજા પણ કુશળ તરનાર તરીકે પ્રખ્યાત હતો.

ગોગમ આદિશાહોમાં જામર અને અકબર તો તરવાની કળામાં નિપુણ હતા. કેટલીક વખત તો તેઓ પોતે જગામ મોટામાં રાખી તરતા અને ઘોડાને દોરતા. પૂર્વે લશ્કરી કેળવણી સેનારને તરતા પણ શીખવું પડતું. છેલ્લા મહાકુદ સમયે ગોળાઓના વરસાદ વચ્ચે સંદેશ પહોંચાડવા માટે નદીમાં ફૂદી પડી તરી નીકળી જતાર કેટલા એ અમલદારો પ્રખ્યાતિ પામ્યા છે.

એનટમી આંક મેસેન્કલી નામના પેતાના ચિખ્યાત પુસ્તકમાં જર્ટન મનાવાન અને ગરીબો અને માટે સરખી આનંદદાયક અને ઉપયોગી કસરત તરીકે તરવાની કળાને મદદન આપે છે. લુઇ આગીઆરમે અને તેના રાજસેવકો પારીસની સીન નદીમાં વારંવાર સાથે તરવા જતા. આર્લ્સ પીનનના સમયમાં જલ-ચિદાર ફેશનમાં ગણાતો.

તરવાની કળા વિષેનું પહેલવહેલું પુસ્તક ઇ.સ. ૧૫૩૮માં એક ડચે લખ્યું. ૧૫૮૭માં ઇંગ્લેન્ડમાં લેડીન લાપામાં એક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયેલું તેમાં આખાં પાનાં

લરીને ચિત્રો આપેલાં હતાં. ભારતીયો તો કુરોર અને અમેરિકામાં આ વિષય કિપર એટલાં પુસ્તકો છપાયાં છે કે તેની એક ગોટી જુદી લાખગ્રેરી જ થાય !

તરવાની કિલામાં દરેક પ્રકારની કસરતનો સમાવેશ થાય છે; પરંતુ જાડુ જ ઓછા તે કળા પદ્ધતિર શીખે છે કે આચરે છે. ઘણા એ અડપથી તરી શકનારને જાન નથી હોતું કે તેઓ શા માટે આરવા અડપથી તરી શકે છે; કારણ કે આ શક્તિ તેમને અકસ્માત રીતે મળી હોય છે.

તરતાં શીખનારો તો સામાન્ય રીતે એટલું જ વિચારે છે કે પાણીમાં ગતિ મેળવવા માટે દાઘ અને પગનો સંચાર કરવો એટલું જ જરૂરી છે. ઓપી તે જોસએર દાઘ અને પગ ચલાવે છે. પણ ખરૂં જોતાં તરવામાં અડપ મેળવવામાં પગના ચક્ષનની જેટલી અગત્ય છે તેટલી દાઘના ચક્ષનની નથી. દાઘ ખાંધીને માણસ જેટલી સરળતાથી તરી શકે છે તેટલી અરજતાથી પગ ખાંધીને તરી શકાતું નથી.

તરવામાં પગનું દલન ચલન જમીન પર ચાલવા કરતાં જુદી રીતે થાય છે.

તરતાં શીખનારો તો સામાન્ય રીતે એટલું જ વિચારે છે કે પાણીમાં ગતિ મેળવવા માટે દાઘ અને પગનો સંચાર કરવો એટલું જ જરૂરી છે. ઓપી તે જોસએર દાઘ અને પગ ચલાવે છે. પણ ખરૂં જોતાં તરવામાં અડપ મેળવવામાં પગના ચક્ષનની જેટલી અગત્ય છે તેટલી દાઘના ચક્ષનની નથી. દાઘ ખાંધીને માણસ જેટલી સરળતાથી તરી શકે છે તેટલી અરજતાથી પગ ખાંધીને તરી શકાતું નથી.

તરવામાં પગનું દલન ચલન જમીન પર ચાલવા કરતાં જુદી રીતે થાય છે.

તરતાં શીખનારો તો સામાન્ય રીતે એટલું જ વિચારે છે કે પાણીમાં ગતિ મેળવવા માટે દાઘ અને પગનો સંચાર કરવો એટલું જ જરૂરી છે. ઓપી તે જોસએર દાઘ અને પગ ચલાવે છે. પણ ખરૂં જોતાં તરવામાં અડપ મેળવવામાં પગના ચક્ષનની જેટલી અગત્ય છે તેટલી દાઘના ચક્ષનની નથી. દાઘ ખાંધીને માણસ જેટલી સરળતાથી તરી શકે છે તેટલી અરજતાથી પગ ખાંધીને તરી શકાતું નથી.

તરવામાં પગનું દલન ચલન જમીન પર ચાલવા કરતાં જુદી રીતે થાય છે.

તરતાં શીખનારો તો સામાન્ય રીતે એટલું જ વિચારે છે કે પાણીમાં ગતિ મેળવવા માટે દાઘ અને પગનો સંચાર કરવો એટલું જ જરૂરી છે. ઓપી તે જોસએર દાઘ અને પગ ચલાવે છે. પણ ખરૂં જોતાં તરવામાં અડપ મેળવવામાં પગના ચક્ષનની જેટલી અગત્ય છે તેટલી દાઘના ચક્ષનની નથી. દાઘ ખાંધીને માણસ જેટલી સરળતાથી તરી શકે છે તેટલી અરજતાથી પગ ખાંધીને તરી શકાતું નથી.

અટલો

ગોમિયા ધિવા મારે ચડવા'તા કુંગરા,
જંગલની કુંજકુંજ જોવી દત્તી;

જોવી'તી કાતરો ને જોવી'તી કંદાર,
રોતાં અણાંની આંખ દહોવી દત્તી.

સના સરગરિયાની સોનેરી પાળે,
દંસોની દાર મારે ગણુરી દત્તી;

ડાળે જૂલન કોક કોકિલાને માળે,
અંતરની વેદના વણુરી દત્તી.

એકલા આકાશ તળે જખીને એકસો,
પડ્યા ઉરજોષતા ઝીલવા ગયો;

વેરાખા જોસ મારા ફેલાયા આલમાં,
એકસો અટ્ટસો જાગ્યો પડ્યો.

આજો અવતાર મારે લમવા કુંગરિયા,
જંગલની કુંજકુંજ જોવી ફરી;

ગોમિયા જૂલે જોવી લમરી રે કંદાર,
અંતરની આંખડી દહોવી જરી.

(એક અખટ નાટકમાંથી) ઉમાશંકર જોષી

એટલે તરવામાં કુશળતા મેળવવા માટે ઘણા વખતની ટેવની જરૂર છે.

તરતાં શીખનારો એક ગોટા લાલ તો એ છે કે તે શીખ્યા પછી કદી જૂલાતું જ નથી, એટલે પ્રથમથી જ જો જરોગર વૈતાનિક પદ્ધતિએ શીખ્યા હોય તો એ આજીવન મિદા પાની રહે છે. કોઈ હોડી કે રીમરના અકસ્માતના અથવા નદીના પૂરના કે તળાવ

અથવા કૃષામાં કોઈના ફળી મરવાના અકસ્માનના ચોંકાવનારા સમાચારો પતંગાતપત્રોમાં આપણે વાંચીએ છીએ ત્યારે તરતાં શીળી શેવાની અગમ શુદ્ધિ આપણને ધરીભર થઈ આવે છે, અને ઘોડી શરૂઆત પૂણ થાય છે. પણ જેમ સમાચારો જૂના થતા જાય છે તેમ તે ઉત્સાહ મંદ પડતો જાય છે અને છેવટે શરૂઆત એ શરૂઆત જ રહે છે.

પણી પાર શીખનારને શીખવનારની મુશ્કેલી હોય છે; કેટલીક વાર સાધનની મુશ્કેલી હોય છે. તરવાની કળા શીખનારા ઉપયોગી થાય તેમાં સાધનો બનાવવા માટે યુરોપ અમેરિકાના વૈજ્ઞાનિકોએ ધણી જ મહેનત લીધી છે, પરંતુ દરેક તે સફળ થયા નથી. એ સર્વે સાધનો સિદ્ધાન્ત તરીકે રીક છે, પરંતુ ઉપયોગમાં તેનાં તફાવતો નીચડયાં છે. આવા સાધનોમાં અંગ્રીય-નાં ગોલ્ડ (webbed gloves) જાડુ જ પ્રચલિત થયાં દતાં. એ કશ્પના સોરી છે, પરંતુ તરતી વખતે આંગળીઓ એમ બંધાયેલી રહી જ ન શકે તે એમાં

બુક્કી જતાયું હતું. આ શોષામાં ફેરફાર માછલીની પાંખ કે મીતના ગામડા જેવી રચના જમણા બાજુમાં હિગેરીને પ્રયોગો કરી લેવા દતા ફેરફારો વળી પછે પાંખો જેવું અંધવાનું જોડી કાઢયું હતું; પરંતુ ને સરળતાને જલ્દે કાસડું ચિત્રકનો થઈ પડેલું. બીજા એક શોષક ફેરફાર ફોડાની છે. તેને એક છેડે બડ વણેલા ચા-

મડાના ફેરફાર, તેને ગતિ આપે એટલા માટે ચોંકાય છે. જ્યારે ફોડાં એવે ખેંચાય ત્યારે ફેરફારની ઘડી વળી જાય અને જ્યારે પાણીમાં ફગાણ થાય ત્યારે ફેરફાર ઊપરે તેમાં તે બનાવેલાં. પણ આ બધા બાળ સાધનો તેનાં તેમાં તરવાની કળાનાં મૂળ તત્ત્વોનું જ્ઞાન પણ ન હોય તેમ જણાય છે.

તરતાં શીખનારે પ્રથમ કેડ મુખી પાણી હોય તેવા ઓપારે સારા તરનારની સાથે જવું. પછી શીખનારે પ્રથમ તો શી-

ખવનારનાં બાવડાં ઉપર પોતાનું શરીર ઊંધું રાખી ધીમેધીમે ધજવાની (દાયપગ દક્ષાવીને પાણી કાપવાની) ક્રિયા કરવી. પાણીમાં ભાર જાડુ નથી ભાગતો, તેથી શીખવનારને ખાસ એન્તે નદિ લાગે. પછી શીખવનારે ધીરધીરે આગળ ચાલવું અને શીખનાર તેની મદદ વગર પાણીમાં તરી શકે છે કે નદિ તે ઘોડીઘોડી પારે નેના રહેવું.

તરવામાં દાય કે-લાયની વખતે પગને એકલા કરી શેવામાં આવે છે દાય માથા તરફ ગીંપા લઈ જઈ, અને જાગુ ફેલાવવી

વખતે થય નેત્રેલા રાખી સહેજ ઉપર લપ્પ તળિયા તરફ આવડે આપવાથી એકદમ પાણીની સપાટી ઉપર આવ્યા છે અને પાણીમાં આગળ જતાય છે. તરતી વખતે ખોટી ઉતાવળ કે અપ્રતિન જેવે વાપરવાથી વહેલા શારી જતાય છે. વધારે સફળ થવા માટે શીખનારે શ્રામેત્સદ્ધાસનું નિયમન કરવાની નય. જમીન

લોપાયલી નગરીની ભૂમિમાં

• સમ્બંધ •

ના છે કે માનવી ભાં, નથી પશુપક્ષો શબ્દસચ્ચાર ક્યાંય, ના એકે પંખી બેઠે, તરુ પર નય કે પાંદડું જે દલે છે; છાની છાની નદી વહે, ધરણી પણ ધીમે દાંડતી શ્વાસ લે છે, ને નાનાં વાદળો જે ઝમ ભરતી રખે શાંતિમાં ભંગ થાય.

બેરી આ બાબ શાંતિ પણ શ્રવણ પડે શબ્દ જૂના યુગોના, ભાળા જુદી, જુદા એ સ્પર્શમૂલ, વળી ગોલનારા પ ન્યારા; ને આ એકાંત રથાને દસ દિશ બેઠા મેનનાના કુપારા; જ્યાં નેત્રે ભાં દલામાં મદનમદી ભર્યા શેષ એ સંસ્મૃતિના.

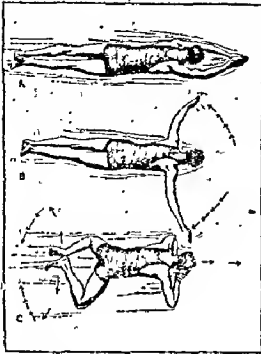
ચાલ્યા જતા જમાના સફર પૂરી કરી કાળના સિંધુ ફેરી, સંસ્મૃતિ પ્રગતિએ જીવનકળ દઈ વારસામાં બીજાને; ને જે અભોધિ ખેડેલા પ્રગલ્ભ કર થઈ આગલા નાવિકાએ, ઘૂમે ભાં અન્ય પાછા, નીતન મથીમથી, શોધતા મોતીઓને.

ને લાખ્યા સ્વભાસિ નજીક, તવનજા નિત્ય રાશિ વધારે, તેમાથી કેક ફળે, અમર પણ રહે સંસ્કૃતિની સુંબે.

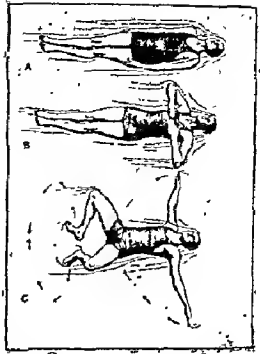
સ્તિત્વાત શુક્ર

જુક્કી જતાયું હતું. આ શોષામાં ફેરફાર માછલીની પાંખ કે મીતના ગામડા જેવી રચના જમણા બાજુમાં હિગેરીને પ્રયોગો કરી લેવા દતા ફેરફારો વળી પછે પાંખો જેવું અંધવાનું જોડી કાઢયું હતું; પરંતુ ને સરળતાને જલ્દે કાસડું ચિત્રકનો થઈ પડેલું. બીજા એક શોષક ફેરફાર ફોડાની છે. તેને એક છેડે બડ વણેલા ચા-

વખતે થય નેત્રેલા રાખી સહેજ ઉપર લપ્પ તળિયા તરફ આવડે આપવાથી એકદમ પાણીની સપાટી ઉપર આવ્યા છે અને પાણીમાં આગળ જતાય છે. તરતી વખતે ખોટી ઉતાવળ કે અપ્રતિન જેવે વાપરવાથી વહેલા શારી જતાય છે. વધારે સફળ થવા માટે શીખનારે શ્રામેત્સદ્ધાસનું નિયમન કરવાની નય. જમીન

જેટ સ્ટ્રોક
બીજી તરનો
જેટ સ્ટ્રોક

જાગી બાનુ
બીજી તરનો
જેટ સ્ટ્રોક

બીજી તરન માટે અંગેશમાં જેને 'જેટ સ્ટ્રોક' કહે છે તેની પદ્ધતિ ડાબી બાજુના ચિત્રમાં આપેલી છે. સાં પહેલાં ૧૪ તથા સારીર ટકાવ ગામી આકૃતિ C માં બતાવ્યા પ્રમાણે બને કામગીરી ખમીને સમાવેર રહે એ રીતે તદ્દય સાખીને પ્રકાશ તથા હથેળીઓ છાતીના આગલા ભાગમાં વાળીની સપાટીમાં સાખના આંગળીઓ સીધી, એકબીજાને બેડાંબીની અને અન્ડ રહે પછી એ રીતે બેડાંબેલા હાથને તીરની પેઠે આગળ મઠેલી (આકૃતિ A માં બતાવ્યા પ્રમાણે) સીધી દિશામાં બળી સમે તેડવા લગાવે, અને તરત હથેળીઓને બદારની બાજુએ ફેરવી નાખી તે વડે પાણી કાપનાં બંને હાથને ચોળાકારમાં ફેલાવે, —તે ઠેક (આકૃતિ B માં બતાવ્યા પ્રમાણે) ખમીને સમાવેર આવી બળ ત્યાં મુખી ૧૫ થી તરત પાછી ફરીથી હથેળી-ઓને પહેલાની માફક C આકૃતિની રિયતિમાં બેડી હથેળી બીજી 'સ્ટ્રોક'ની તૈયારી કરે. બીજી બાજુ, જેના હાથ ફેલાવવા માટે તેના જ પગને ઉપર ખેંચી શો, એટલે આકૃતિ C માં બતાવ્યા પ્રમાણે ક્રીચણ બંને બાજુએ બદાર પડશે, અને બંને પગની બેડી સમગ્ર એકી થઈ જશે આટલું થયા પછી જેના તમે બીજી ક્રિયા માટે હાથને આગળ સીધા લેવાનો તેવો જ બંને પગને છુટા કરી 'આકૃતિ C માં બતાવેલી તીરની નિશાનીઓ પ્રમાણે' બંને બાજુએ ચોળાકારે ફેલાવે, અને પછી પાછા, આપણે બીજા સ્ટ્રોકની છાંચે તેવી રિયતિમાં અડક કરી દે.

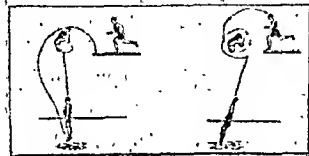
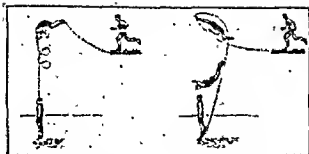
આ બંધી ક્રિયાના હાથપગને જરૂરપણુ અડક ન સાખનાં છૂટ અને નરગારથી પાપરવા, તથા પાણી કાપ સગલે હાથ મહેળા કરતી વખતે બળી શકે તેટલો દુરતી લઠેકો લેવો મળ્યાખસા સિખાડેએ આમાં અ વૃધસ્તી ઉતાવળ કરે છે તથા અંગને ન બેડાંમાં અડક સાખે છે. આ, અસબન, ગમસામણું જ પરિણામ હોય છે. પણ બેડી ગમસામણું તથા અંગેરે અડક અને ઉતાવળથી સારીરને ખેટા યાક થકે છે, જલદી યાકી જવાય છે અને કમું શીખાતું નથી.

બીજી તરનો 'જેટ સ્ટ્રોક' બળવા પછી આ ચત્રી તરનો બેડ સ્ટ્રોક સમજવો સહેલો પડશે; કેમકે બંનેમાં પગની ક્રિયા તો સરખી જ છે. હાથને, માત્ર પાણીમાં ફેલાવવાને બદલે આકૃતિ B પેઠે પહેલાં બની પર ડાબી તરબી હવામાં છાંચે લથેળે પછી ચત્રી હથેળીઓ ખમીને સમાવેર ફેલાવી પાણી ઉપર ઉતારવાની હોય છે; અને પછી હથેળીને પાણીમાં ફેરવી નાખી, આકૃતિ C માં તીરની દિશાથી બતાવ્યા પ્રમાણે, નીચેની બાજુ મઠેલતા જથેને પાણી કાપવાનું હોય છે. આ ક્રિયા ચાલતી હોય તેની બેડાંબર સાથોસાથ પગને ઉપર ખેંચીને જેટ સ્ટ્રોકમાંની ક્રિયા પેઠે લલાવાવાના હોય છે અને એ મહેલા સાથે સારીર માથાની દિશાએથી આગળ થયે છે.

ઉપરની બીજી કસરનોની પાણુ ટેવ પાડતી બેડાંબે. કમો શિખાઉ બેડાંબેર પાણી સાથે મથન કર્યા કરે છે અને આખું સારીર ઉપરલાવવા મથે છે. પરિણામે જેમજેમ,

ખેટા મઠકા જાય છે તેમતેમ તે ઉપર આવવાને અડકે અંદર બીવરતો ખાય છે!

તરતી વખતે યુરત્વાકર્ષણનો નિયમ નવબેઅબ્ધો

ઉપર દાખી બાબુ-મિત્રી મુલાકાત જમણી બાબુ-મિત્રીને નામનો પૂલકો, જેમાં એક મુલાકાત લઈ શરીરને સીધું કરીને તીરની પેઠે પાણીમાં કિતરવાનું હોય છે. કચ્છિયાથી લીધી પડે શરીરની કિયાઓ બનાવી છે. નીચેનું 'ચિત્ર' દાખી બાબુ-એક મુલાકાત જમણી બાબુ દોડ મુલાકાતનો પૂલકો

પણ પગાય જ છે. પાણીમાં સમનોડન મળતા આ-ગટી નળ એટલે તરવું સહેલું થઈ પડે છે અને જડપ થઈ છે. જોખા તર કરતાં ચત્તી તરમાં મહેનત ઓછી પડે છે, કારણકે ચત્તી તરમાં માર્થ પાણીની સપાટીની અંદર રહે છે જ્યારે જોખા તરમાં બોયરીના દાડકાને ઉપર મળવામાં શારીરિક બળની વધારે જરૂર પડે છે.

૧. બીજામાં ર્ષિસિદ્ધિક પ્રેમિરી પુરુષ કરતાં ઓછી દોષ છે. વળી ત્રીજું દાડકાનું પુરુષના કરતા નાનું દોષ છે અને તેમનામાં ચરણી વધારે દોષ છે. આથી પુરુષ કરતા સ્ત્રી વધારે સહેલાઈથી તરતા શીખી શકે છે. ઉમરસાયક માણસ કરતાં બાળકોના દાડકાં ઓછા પગલવાળાં અને તેમનામાં ચરણીના બામ વધારે દોષાયી, તેઓ પણ વધારે સહેલાઈથી તરતા શીખી શકે છે. દ્વંદ્વી બાનીયાઓ કરતાં વિસાળ બાનીયાઓ ફેફસામાં વિશેષ પ્રમાણમાં શ્વાસ ટકી શકતાં હોય તેઓ પણ સારી રીતે તરી શકે છે. તરનાર જ્યારે શ્વાસ લે છે ત્યારે તે સહેજ પાણી ઉપર આવે છે અને શ્વાસ ફાટી વળે છે. ફેફસાં ખાલી થતાં દોષ અને ર્ષી શ્વાસ લઈ શકાય તેમ ન હોય ત્યારે ચરીરની,

શોનિકિક પ્રેમિરી થઈ છે અને સારી પાણીમાં રહે છે. જેમાં વિરનાર વધારે અને વજન ઓછું હોય તે સહેલાઈથી તરે એ મુખ્ય સિદ્ધાંત છે.

તરવાની કળા માણસને શીખવી પડે છે, પણ આરમમાં તનવરોને તો તે કુદરતી રીતે પ્રાપ્ત હોય છે. એ બંધોમાં કુતરો સૌથી સારું તરનારો છે. કુતરાના પગ જમીન ઉપર ચાલતી કે દોડતી થઈને જેમ ચાલે છે તે જ રીતે પાણીમાં ચાલે છે, એટલે તેને ખાસ શીખવાપણું હોય જ નથી. માથ માણસ જ પાણીમાં પડ્યા પડેલાં તરતા શીખી શકે નથી. જોકે પહેલા પ્રયત્ને જ તરતાં આવડવાના ધૂળા દાખાઓ છે.

તરવાની ધબ્બી રીતો છે. સામાન્ય રીત કીંધી તરની છે. એ ઉપરાંત બીવી તર, ચત્તી તર, કીંધી ખાટલી વગેરે થીજ ધબ્બી રીતો છે. પ્રથમ ધબ્બાં આપટી થયા પછી સૌ પહેલી કીંધી તર આવડે; અને કીંધી તર આવડ્યા પછી તો જુદાજુદા પ્રકારની તરી શીખવી એ રમત વાત છે.

દુજાઈ મારવાની અને પાણીમાં વધારે વખત સુધી ટકી રહેવાની કળા મિલ્દમી બચાવમાં ધબ્બી જ અત્યંતની છે. જોકે દુજાઈ જાણે વખત મારી મળવામાં ક્ષેત્રમ રહેલું છે.

આ ઉપરાંત કુશળ તરનાર થીજ પણ ધબ્બી અમ્મનો ઉપગની શકે છે. જેવી કે તામ દાખાવાની, પચાસન વાળી નિમ્બેતન પડ્યા રહેવાની, પાણીમાં જાતજાતમણી કે દુજાઈદાય રમવાની, કીંધી વિધ-વિધ પ્રકારના ધૂળકા મારવાની વગેરે.

હિયાઈએથી ધૂળકા મારવામાં વિગત અને આતમ-વિશ્વાસની જ જરૂર છે. આજ કાળી ધૂળકા મારવાની જે ક્રિયાઈએ મોઢાઈ છે તેમાંની કેટલીક તો માન્યા-માં ન આવે એવી છે. મ.મ. ૧૮૭૩ માં મિ. જે.બી. જ્ઞેદનસને લેન્ડનશિર ઉપરથી ધૂળકા મારેલા, જે અમેરિકાના શિશ્વ જરિપચથી થયેા જ ચરી તત્વ છે. વરવાળની નારદખાની વાવમાં, પ્રયુદામ શ્રીકમજ દ્વે, પચાસ શ્રીટ લગજમની ક્રિયાઈએથી અને પા-ળીની સપાટીથી ઉંદર શ્રીટ લગજમ બંધમાં, એક પગથાર છે ત્યાંથી દેવન પગાડનારા ધૂળકા મારતા જે વ્દેનારને પણ મેમાંય થતા.

બોલી માટે દુજાઈ મારવામાં સહેલાઈ મળી

મિનિટ સુધી પાણીમાં રહી શકે છે, અને પાંચથી આઠ ફૂટમાં જેટલા ઊંડા ઊતરે છે. ઊંડી ડૂબણી મારવા ઇચ્છનારે કઠિયો પોટલીઓ કે કાશીયો ધૂળકા મારવો. પાંચછ શીટ અંદર ગયા પછી બેને હાથ માથા તરફ લંબાવવા ને તળિયા તરફ વળી આંચકા મારવો.

નિશ્ચેન પાણીમાં પડ્યા રહેવાનું શીખનારે તે કળા સાધ્ય કરવા પાછળ મંડ્યા જ રહેવું જોઈએ. એની બરોબર રેખ પડ્યે એ એની મેળે આવડી જશે.

ધૂળકા મારવાની કલાને સ્વીડિશ લોકોએ જાહુ વિધિધતાવાળી અને રસમય કરી છે. ધૂળકાના પ્રકારોને તેઓએ Swan dive (હંસ ડૂબણી) swallow dive (ચંદ્રકા ડૂબણી) Forward somersault (આગથી ગુલાટ) Backward spring (પાછા પગની ગુલાટ) combination dive (મિશ્રણ ડૂબણી) વગેરે જુદાજુદા પ્રકારો તેમણે સોંપ્યા છે.

નિપુણ તરનારે તરવાની કળામાં બૂખીઓ આણી શકે છે અને અજળ રમતો કરી શકે છે: પાણીમાં ઊભા ચાલવું, પાણીની સપાટી પર ગુલાટ ખાવી, એક સાથે બે ગુલાટો અંદર લંબામ લઇને પછી પાણીમાં ફૂટવું, ઊંધી તરમા પગની જાણીએ રહીને તરવું, હાથ અને પગ બાંધીને તરવું, મૉન્ટ્રીફિસ્ટો સેંક શીટ, પાણીની અંદર ખાવું પીવું, તળિયે જઇ કાંઇ પણ જાણ એટલા વગર ઉપર આવવું, વગેરે. આ બધામાં સૌથી ચકવનારી પાણીમાં ચાલવાની રમત છે. એમાં શરીરને પાણીમાં ટકાર રાખીને ચાલવાની ક્રિયા કરવાની હોય છે. સપાટી ઉપર ગલોટિયાં ખાવામાં તો શરીરનું સમતોલન રાખવા ઉપર જ આધાર છે; અને એ સાધ્ય હોય તો એક પછી એક દસથી જાર ગલોટિયાં અટક્યા વગર ખાઇ શકાય છે. મૉન્ટ્રીફિસ્ટો સેંક શીટ નામની રમતમાં તરનારને એક મોટા કાચળામાં પૂરી

કાચળાનું મોડું બાંધી તેને પાણીમાં ફેંકવામાં આવે છે. તરનાર એ કાચળો ફાટી તેમાંથી બહાર નીકળે છે. કેટલાક પાણીની અંદર જઇને બીડી પણ પીએ છે. તરનાર બીડી સળગાવી તરવા પડે, પછી સપાટી નીચે જતાં પહેલાં આકાષીથી સળગતો ભાગ મોઢામાં ખેંચીને, ને અંદર જઇને બહાર ફાટી. બીડી પી, પીરિધીરે શ્વાસ મૂકે એટલે અઘડિયાં બોલાવતો કુમારો ઉપર આવે.

લાંબામાં લાંબો પટ તરવાના પ્રયત્નો ઇંગ્લિશ સ્વેનલમાં ઘણા માણસોએ કર્યા છે. તે બાડી પહેરવાલે ક્રીક્ટન વેગે પોતાના બોલ પ્રયત્નો તરી પાર કરી. તેણે છ.સ. ૧૮૭૫ના આગસ્ટ માસની ચોવીસમી તારીખે બપોરે ૧૨ ક. ૧૫ મિ. અને ૪૦ સેકન્ડે ડોવરના કિનારેથી તરવાનું શરૂ કર્યું, અને પચ્ચીસ-મીએ સવારે ૧૦ ક. ૪૦ મિ. અને ૧૫ સેકન્ડે બરોબર ઉઠકે માઇલ તરી કેંઇને કાંઈ પહોંચ્યો. ત્યાર પછી તો અનેક જણે એ તરીને પાર કરી છે, જેમાંની મૉડું એડરેસ નામની અમેરિકન કુમારીની વાત 'કુમાર'ના એક અંકમાં આવી ગઇ છે.

પાણીમાં પોસો (ગેલીફો) પણ રમાય છે. વૉટર પોસોની એ રમત ડાખલ થવાથી તરવાની કળા જુદી જ રસમય અને લોકપ્રિય થઇ છે.

૧૬૨૧ના ડિસેમ્બરની છઠ્ઠી તારીખે મિ. નોર્મીર દલાલ નામનો પારસી જુવાન પોતાના કેટલાક મિત્રો સાથે મોટરબોટમાં બેસી એલિફન્ટા જ્યા નીકળેલો. રસ્તામાં દરિયાના તોફાનથી એક મછલો તેણે ફૂળેા બેળો. મછલામાં કેટલાક મચ્છીમારો ઢના. મિ. દલાલે તેમને તરીને બચાવ્યા.

તરવાની ખરી જરૂરિયાત પોતાની અને પારસી બિન્દગી અકસ્માત વખતે બચાવવા માટે જ છે. (સંકલિત) 'રસનિધિ'

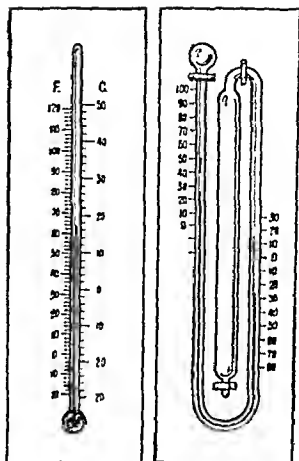
● પુસ્તકાલય બાળકોના અનેકવિધ અરપટ અનુભવોને સ્પષ્ટ કરવાનું, શબ્દપ્રથિત અન્યતા અનુભવોને વાંચીને તેવા અનુભવો કરવાની પ્રેરણા મેળવવાનું અને અનુભવી જગતની વિશાળતામાં સ્નાનપાળનના નવાનવા પ્રદેશો બેળાવાનું એક અતિ વિશાળ ક્ષેત્ર છે. . . . પુસ્તકાલય શિક્ષણની પુરાતન સંસ્થા છે, જ્યાં તે સદા નૂતન શિક્ષક પ્રમાણે વાંચનારાઓ સાથે વર્તે છે. તે પુરાતન શિક્ષક પેઢે લાકડી લઇને પોતાનાં પુસ્તકો વંચાવતું નથી; તેમજ થાકેલા ધરડાઓ પેઢે ટોકટોક કરીને પુસ્તકો વંચાવતું નથી; કે કેટલાક નાટકી શિક્ષકોની પેઢે ઉપરના લાવલાય પડે વાંચનારનું મન ખેંચતું નથી; પણ તે સદા નવા સુગતા શિક્ષક પેઢે વાંચનારાઓને શું જોઈશે, (મન હરવા નહિ પણ મન હરવા) તેનો વિચાર કરે છે, અને એને અનુકૂળ વાચનસામગ્રી તૈયાર રાખે છે. [તા. ૨૭મી ઓગસ્ટ ૧૯૩૨નારોજ અમદેશી જાણપુસ્તકાલય ઉપાડની વખતે શ્રી ચિત્તભાઈએ આપેલા બાંધવાનામાંથી]

હવામાન માપવાનાં સાધનો

‘આજ તો માકડાંનાં આમાં ફરે એવો તાપ છે’ આવી કકડકટી ટાઢ તો બે પેઢીથી નહોતી જોઈ’ વગેરે કહ્યુંવારો ધબ્બીવાર આપણે સાંભળીએ છીએ, પણ તેમાં અત્યુમાનની અતિશયોક્તિ જ મોટો ભાગો દોષ છે. એ ગરમી કે ઠંડીનું ચોક્કસ પ્રમાણ કેટલું છે તે જાણવાની આપણે દરકાર કરતા નથી; કદિક કદાચે ઉચ્ચ થાય તો માદિતી દેખી નથી માન દેખવાર છાપાંઓમાં દવામાનના ખબર આપે છે તે, તથા ચડી આવતા વેંટોળ, ગરમીતરં ચોળ કે વરસાદની આગામી તોફાનતી આગાહીઓના ખબરો જે સીમલાનું સરખરી દવા-માનખાનું બદાલ પાડે છે તે અવારનવાર વાગીએ છીએ એટલું જ, જે સાધનો વડે પૈસાનિકા આ બધી દવાનાં તથા વરસાદનાં ચોક્કસ માપ કાઢે છે તે ગિચે જનુ એટલે જાણે છે, અહીં માત્ર તેનો પાષાગિક પરિચય આપ્યો છે.

ટેમ્પરેચર-એટલે દવાની ગરમી કે ઠંડી થર્મોમીટર વડે માપવામાં આવે છે. એ તો સૌ જાણે છે કે ગરમી પડવાને લીધે થર્મોમીટરના નીચલા પોદામાંનો પદાર્થ વિસ્તૃત થઈને નળીમાં ડાબે ગયે છે, અને ઠંડીને લીધે સકોચાઈને નીચે જતરે છે. દરે ગરમી કે ઠંડીનું ચોક્કસ માપ કાઢવા માટે પાણી એ નળી કપર બે એવાં અતિગ્ર જિન્ટું કાચવામાં આવે છે કે જે સોફાઈ સ્થાપ રાહે. એક અતિશય ઠંડીનું કે કે જ્યારે પાણી ઠરીને બારડ થઈ જાય; અને બીજું અતિશય ગરમીનું જ્યારે પાણી કડળી ડાઢે. પછી આ બે જિન્ટું વચ્ચેની જગ્યાને સરખા માપની ટિમીઓમાં વહેંચી નાખીને ત્યાં ને મૂજબ આંક મૂકી દેવામાં આવે છે. હાલક અને અમેરિકામાં આ આકારે ફૂંફનદાઈટ માપ કાઢે છે તેમ જ ઉપરનું સીમખિન્ટું ૩૨ ટિમીએ અને અતિશય ગરમીનું ૨૧૨ ટિમીએ દોષ છે અને વચ્ચેની જગ્યાને ૧૮૦ સરખા માપવા વિચાંગેલી દોષ છે. ફાનસ અને બીજાં યુદ્ધાંશીય દેશોમાં આ માપને રો.ડીગ્રીસ કહે છે અને તેનાં ટિમીનાં માપ પણ સદેશ દોષ છે. સીમખિન્ટું ૦ થયે ટિમી અને ૬૫ થયે ૧૦૦ ટિમી. આ સાથે આપેલા વિચાંગના પદેલા થર્મોમીટરમાં આ બંને પ્રકારના આંક આપેલા છે કાચી બાજુ F=ફૂંફનદાઈટ અને C=સેન્ટીગ્રીડ.

આપણા દેશમાં કવચિત્, પણ પશ્ચિમના દેશોમાં તો સામાન્યતા: એવું બને છે કે રાત્રે અતિશય ઠંડી પડે અને સિપરો ગરમી સાથે સિપર દરમ્યાન પડેલેમાં એ બે પારપર વિરોધી દવામાનના માપ કાઢવા માટે જુતાનુસા થર્મોમીટરો લખે એવો ન રહેવાય એટલે તેને માટે એવું જામ થર્મો-મીટર જ બનાવ્યું છે, કે જેમાં આખા સિપર દરમ્યાન દવા-માન જે નવુંમાં નવું ગરમી અને ઠંડીમાં ઉઠાં જિન્ટું-કોઈ પડેલું દોષ તે બંનેનાં માપ એકીસાથે બનશે.

મીટરનું છે તેમાં વચ્ચે દેખાતી મોટી પાલી નળી અને બાજુની નળીઓમાંના પાસા સિવાયનો સફેદ દેખાતો બાજ આઈફોલ-થી બંનેલા દોષ છે, અને કાચી વાલુની નળીને માપાને દેખાતો મોટા તાંબુ ખાલી દોષ છે આઈફોલ-થી પાસાને બંને છેડે લોખંડના બે તાંબા દુકડા કાટા તરીકે રાખેલા દોષ છે: એ ગરમી તરફના છેડે ને બીજી ઠંડી તરફના છેડે. ગરમી પડે એટલે પાસો કાચા ચડવા માટે બેની માથે તે તરફના છેડા પેલા લોખંડના કાંટાને ઘસર થકેલે, તે નાળુંમાં નવું ગરમી પડે ત્યાં મુઠી. પછી દવા ઠંડી પડતાં પાસો તો ડિવરતા માટે, પણ પેલા લોખંડના કાંટા આઈફોલ-થી લીધે જ્યાં પડેલેલા દોષ ત્યા જ રહે અને એ રીતે ગરમીનું વધુમાં વધુ જિન્ટું બનાવે બીજા બાજુ ઠંડીથી ડિવરતા જતા પાસાને લીધે પાસાના બીજા તરફના કાંટાને કાટા કાઢે ચડવા માટે અને તે પણ કાચની માફક પાસાની સાથે ઠંડીના ડિગ્રીમાં કાચા જિન્ટુએ પડેલીને અટકે, અને ફરી પાસો નીચે ડિવરતા જતાં ત્યાં રહીને એ જિન્ટું કાંટાને રહે બીજો સિમો દવામાનમાંનો બાંધેલો એ બંનેના માપ તપાસી તેમાં લીધે અને પછી લાંબુમાં વડે એ બંને કાંટાને નીચે ડાહી પ રતા છેડાને અટકાવીને મૂકી દે. (દવાનું જાણી માપવાનાં ‘બિંદોમીટર’ તથા વરસાદ માપવાનાં સાધન ‘રેડન મેટર’ના પરિચય આપતા એકામ)

• આ માથેના કિનેમા બીજા નંબરનું ચિત્ર એવા થઈ.

મેઘધનુષ

પાળતા એવારા જેવો કિનારો આવ્યો ને ગયો. ચૈતર વૈશાખનાં લાંબા દવાડા પૂરા થયા. જન, જનાવર ને છવર્જતુએ આકાશ તરફ જોયું. કોઈ જગ્યાએથી શ્રાદ્ધ આવે છે ? કયાંય વીજળી ઝબકે છે ? કંઈ ઝડપાડા થાય છે ?

પણ હોટા ય પાણી પડતું નથી. વીજળીનો અવાકારો કે વાદળોનો ઝડપાડા થતો નથી. બધે પાણી પાણીની બરોડ પડી રહી છે.

નાનું એક ગામડું હતું. એમાં એક ડોશી રહે. એને એક દીકરી. એનું નામ રાધા.

ગામમાં પાણીનો ફુકાળ પડ્યો. તળાવમાં ને કૂવામાં પાણી સૂકાઈ ગયા. બરમાં તો રીધું પાણી મળે જ શાનું ?

મા બીચારી ઘરડી હતી. પાણી વગર એનાથી રહેવાનું નહોતું. પોતાની દીકરીને પાસે બોલાવી કહ્યું, 'મેટા, દલે તો પાણી વગર નથી છવાતું. એકાદ ઘૂંટડો મળે તો ય ખસ છે.'

રાધા નો ઘડો લઈ પાણી લેવા ગઈ. એ દૂર દૂર ગઈ, પણ કોઈ જગ્યાએથી પાણી ન મળ્યું. એને પણ તરસ લાગી હતી. છેવટે તો આશ્વનાની શક્તિ પણ ન રહી એટલે એક ત્રાડ નીચે સૂતી, અને સૂતી એવો જ ઊંઘી ગઈ.

પોઠી વારે રાધા જાગી અને જોયું તો ઘડો પાણીથી ભરેલો ! એ તો રાશ રાશ વધ ગઈ. તરસ લાગી હતી એટલે પાણી પીવાનો વિચાર કર્યો, પણ ત્યાં એ પાણી હાંડે ત્યાંડે છે ત્યાં તો એને સાંભરી આવ્યું : ઘેર મા તરસે પીકાય છે અને માટેથી પાણી કેમ પીવાય ? રાધાએ પાણી ન પીયું, અને નરત જગારીનો ઘડો રૂપાનો ચઢ ગયો !

રાધાએ ઘડો ઉપાડી ઉતારવો ઉનાવળે આવવા માંડ્યું. થોડેક ગઈ ત્યાં એને પડે કંઈક અપડાયું. નીચે નજર કરી તો એક કુતરું પાણી વગર તરકડતું

દતું. રાધાએ થોડું પાણી કુતરાને પાનું અને નરત જ રૂપાનો ઘડો સોનાનો બનો ગયો !

રાધાએ ઘેર આવી પોતાની માને પાણી પાનું. તરસ છીવાતાં સુખી પાણી પાનું.

દલુ ય થોડું પાણી વધ્યું દતું. પોતાને તરસ તો ખૂબ લાગી હતી. મળું શોધાઈ જતું દતું. પણ જેરી રાધા પાણી પીવા ત્યાં છે તે જ વખતે બારણે એક માણસ તરસે મોકલો આવ્યો. કાસાવાત્રા કરીને નેણે એક ઘૂંટડો પાણી માગ્યું.

રાધાએ વખેસું પાણી પોતે ન પીતાં પેલા માણસને આપ્યું. ત્યાં તો ઘડા ઉપર સાત રંગનાં સાત રત્ન જડ્યાં ! બરાબર તે જ વખતે આકાશમાં કાળા કાળા વાદળો આવ્યાં, વીજળીના અવાકારો થયા, બધે અધાકંધા થઈ ગયું, અને થોડી વારે મૂશગધાર તરસદાર તૂટી પડ્યા.

દલુ એ મોખાસામાં રાધાનો એ ઘડો દેખાય છે. સાત સાત રંગનાં રત્નો જડેલા એ ઘડોને બધાં ચેવ-ધનુષ કહે છે. મોખાભાઈ એ. પટેલ

રસ્તા વચ્ચે પડેલો પથ્થર

એ કં દનો રાત્ર. ને એટલે બધા ડાહ્યા. બધે અને ન્યાયી દતો કે તેની રૈયન બદ જ સુખી રહેતી અને તેની છાત્રી આરે નરક ફેલાઈ રહી હતી.

પણ તેના ગામના લોકોમાં એક મોટી ખોડ એ હતી કે કંઈ પણ કામ કરવાનું હોય તો પોને ન કરતાં બીજા લોકો કરશે એમ ધારીને બેઠકાર રહેતા; ને છેવટે કોઈ પણ માણસ કામ કરતું નહિ ! આ ખોડ બુદ્ધાઈને લોકોને શિખામણ આપવાનો રાત્રએ નિશ્ચય કર્યો.

એ ગામમાં આવવાના બધા રસ્તા દતો. તેમાંનો એક રસ્તો જુદું સાંકડું દતો અને તેની બે તરફ વિચી ટેકરીઓ હતી. એક દવાડો મધરાતે રાત્ર છાંતોમાંનો આ સાંકડા રસ્તા ઉપર આવ્યો અને રસ્તા પર પડેલા તાડના વીલાની વચ્ચેરવચ એક ડોડો ખાડો બોલ્યો. પછી તેમાં થોડા પથ્થર પાથરીને પોતાના જગા નળે સંતાડેલી કંઈ બીજા તેણે બદાર કાઢીને પેલા તાડમાં મૂકી અને પછી બાજુની ટેકરી પરથી એક મોટો ભારે વજનદાર પથ્થરો સાતીને પેલા ખાડો બરાબર દંભા રહે તેમ તેના પર મૂકી દીધો. બારડું કરીને તે જતો ગયો.

બીજા દવાડે સવારે એક બેઠુન દળ લઈને લાંબકબો. રસ્તાની વચ્ચેવચ જોરો પથરો પડેલા જોઈને તે જોડ્યો, 'તોળા ભગવાન! આ ગામના શોકો એવા આગસુ છે કે ન પૂછી વાન! આવડો જોરો પથરો અહીં રસ્તા વચ્ચેવચ કોઈ માણસ કે જનાવરને વાગી જોસે એમ પડ્યો છે, પણ એ ખસેડવાની કાઢખી દાનન જ નથી! અથા જ આગસુ! આવી સાદી યાજન તરફ પણ કોઈ ખ્યાન આપવાની દરકાર કરતું નથી.' આટલું કહીને તે પોતાના બગદર એક જાલુએથી નારતી લઈને પથર ઉપાડવા ગિના જ રસ્તે પડ્યો.

થોડી વાર થઈ ત્યાં એક સિપાઈ નીકળ્યો તોરમાં તે તોરમાં ગાયન લક્ષકારેલા લક્ષકારેલો એ ચાલ્યો આવતો દનો. માથાના તે એટલો મ-શ્રગૂલ થઈ ગયો હતો કે રસ્તા વચ્ચે પડેલા પથર તરફ તેની નજર જ ન મઠી અર્થ તેની કેશ ગાગવાથી તે જગીન પર પડ્યો. રસ્તા પરથી લગતું ખંખેડતો અને શોકોની આગસ તથા બે-દરકારીને મળ્યો ભાંડતો તે ઊંચો અને પથર ખસેડવા ગિના જ પોતાની તજવાદ લઈને આવવા માંડ્યુ.

એટલામાં જાણારની એક પોસ નીકળી. તેમાંના એક ભોલ્યો, 'આ મુલક કેવો રમાળા અને સરસ છે, પણ શોકો જાડુ જ. એ દરકાર અને આગસુ કાગે છે. આ પથર કોણ મળે કેટલાયે દવાડા થયાં અહીં રસ્તા વચ્ચે પડ્યો દશે, પણ કોઈ જે ઉપાડવાની નરતી જ લેતું નથી!' આમ એકબીજા અંદરઅંદર પાતો કરતા ચાલ્યા ગયા. પણ તેમાંના કોણે પથર ખસેડ્યો નહિ.

દિનનો ઉપર દિવસો અંગે અગાધિયાં ઉપર અગ-

વાડિયાં તીની ગયાં. દનને દોરે ત્યાં આગળ થઈને નીકળ્યા દશે અને આવવા કરી દશે, પણ કોઈએ તે પથર રસ્તા વચ્ચેથી ખસેડ્યો જ નહિ.

આમ પણ મહિના થઈ ગયા. પથર હજ ત્યાં ને ત્યાં જ પડ્યો હતો. છેવટે એક દવાડો રાત્રીને દંદેરો પીટાવીને ગામના તમામ માણસોને ટેકરીઓ વચ્ચેના સાંકડા રસ્તા આગળ, જ્યાં પેલો પથર પડ્યો હતો ત્યાં ભેગા થવાનું કહ્યું. શોકોની મેદની નમી. થોડી વારે રાત્રી આગળ આવીને ભોલ્યો: 'મારા ભક્ષા અને નિમકદસ લ ભાઈઓ, આ પથર અહીં રસ્તા વચ્ચે મું પોતે જ મૂક્યો હતો. તમુ મહિના થયા તે એ જ જગ્યાએ પડ્યો છે, પણ હજ સુધી કોઈએ પણ તે ખસેડવાની દરકાર કરી નથી.'

રવલો રજારી

રવજા રજારીને સાત સાત યાગ, વારે વારે તે દોર પૂર્વા રે છ. પહેલ વાંડ ને પૂર્વા થેલા ને જકરાં, બે બે ના જાણકાર ભોલે રે છ. બીજા વારે તે પૂરી ગયો દુખાળો, રવજા વાજીઓ ધાવતી રે છ. ત્રીજા વારે તે પૂરી ભેગો મદમાની, વાકડિયા શીંગડા દલાવતી રે છ. ચોથા વારે તે પૂર્વા સાંદ શા રવાળા, દુગર થું બેલા ડોલના રે છ. પાંચમે વારે તે પૂર્વા કોટિ અળખામળા, લાંબી કોટિ તે જથ્થા માંગે રે છ. છઠ્ઠે વારે તે પૂર્વા પોડા યનાગના, ચંચી ચને ને દણુદણના રે છ. સાતમે વારે તે પૂર્વા દાથી વાડના, કાળા તે વદળા થું માગે રે છ. રવજો રજારી જોરો દોરડો રાત્રી, દશે દશે ને એની વાચકા રે છ. રવજા રજારીને બે બે તે લખગી, દોરો ને બીજી રજારી રે છ.

આટલું કહીને તે વાંકો વળ્યો અને ગેલો પથર ત્યાંથી ખસેડી ગામ્યો. પથર નીચે એક ખાડો હતો. તેણે શોકોને તે ખાડો જનામ્યો. તેમાં મા-મદાની એક મોટી કોથળી પડી હતી અને તે કોથળી ઉપર લખ્યું હતું કે 'જે માણસ આ પથર અહીંથી ખસેડે તેને બેટ.'

પછી તેણે કોથળાને જોડે પાથેલી દોરી છાટીને કોથળા કીંચી લાળી. ખનનના કરતો સોનામણેરોનો દખલો કોથળા-માથી રસ્તા પર વેરાઈ પડ્યો.

પછી રાત્રી ભોલ્યો, 'ભાઈઓ, આજના આ ગલાવ ઉપરથી મડો લેવો કંઈ પણ કામ બીજાઓ કરી નાખશે અંગે આશા રાખીને જોરી રહે-શો નહિ. જે કામ આપણે પોતે કરવાની નરતી લેતા નથી તે કામ બીજાઓ કરશે એવી આશા કદી રાખતા નહિ.'

નંદનમાં બાંધેલી. તેને ચાર દિશાએ ચાર ભાગમાં કાપ્યાં, અને એક દેવતાઓની કમીએ ટાંચેલી. કૃષ્ણ તથા અર્જુન બેઠાની પાસે જ મહેતરાજા બાંધેલી મુદ્રાનુસાર બંધે તે બેઠા બેઠે પણ મહામથાને કાપ્યાં પૂર્વ દિશામાં પાશુનું ચિહ્નલિંગ બાંધે અભિમુખમાં બેઠી રાખી એ બેઠા નેકાળ ખુલામાં બાંધે, પાશુનું કામ પશિમ ખુલામાં અને ચૂડાપાનું ચાલબ ખુલામાં મૂકે. તથા મદ્ય કાકાનું કે શિવચ, પાણીનાં વાસણો, લમણો, ચૂરક, ખરજ, ઓળીમાંની આગળીઓ, મૂચા-કુલ્લો બનાવવાની માટી, કોસમા, ચૂકાં છાનું, લોખંડ, બીજા વગેરે એકઠાં કરી રાખવા. જેમાં માથા વચ્ચેનિશ દોવ તેમાંની જ રોવા પ્રયોગશાળામાં લેશે. થયે અનેક પ્રકારનાં છે જેનાં કે દોઢાલવો, સ્વેદયત્ર, પાનત્રય, અથ પાનત્રય, પૈશીયત્ર, વાલુપાત્ર, લવણત્ર, માલિકાત્ર, ત્રિલોકપાનત્ર, વિદ્યાપત્ર વંચ, પુષ્પત્ર ઇત્યાદિ. કેટલું ત્રાંચુ, કસણ, સોનું, રૂપું ઇત્યાદિ પાનુઓ તથા કુટકી, મારમુખ, મિષ્ટાન્ન વગેરે ફાદો ઉપયોગમાં લેવાના અને તે દિવસના વિવિધ આચારો મળી આવવા.

ફરફતે મુશ્મળા મુગાનુજા કરી છે. દેવન મેકમુરે લખે છે કે ઇ.સ. ૧૮૧૮ પહેલાં લાખોમાં મળુ ફરફતે કચ્છ મહિલાવાદમાંથી જતી ફરફતેને જયાર ખોલી કરી તેને ચાર માસ ફાદો રહેવા દેવામાં આવતો. પછી છીસ વાસમુખ મા પાછરી વચ્ચે પાછરી ઇંડામાં અગરુદ્ધ બાર દરદાર પછી તેના પર બેઠો થા આઠી જતો અને ફરફતેનું બીજ ફેલાવે. તે બીજને લોખંડના વાગમમાં ઉગાવતાં તે એક દોષવંચક —*Salsapilla*— (આ બીજ ગાય બાજ અને દોષવંચક ને બાજનાજય બોલે તે બધું બેઠી બધે લાવે તેને ફાદમાં ખૂબા. તેની ૩ દિવસમાં ફરફતેના કળુ બાઝી જતા તેને પાનું એક બે વાર ઉગાળી, ફારી સાદા માટના પદાર્થો મૂકી જમીનમાં દાટતા, જેમાં ફરફતે બાઝી જતી પછી તે પાસે ફેલી ફરફતે ફારી થેવા લાગે.

—દેવાસર ચો. રોમપુષ્પા (સર પી.સી. કાવના દિવ્દ રસાયનસાધના ઇનિડાસ ઉપરથી)

સ્વિચ્છા યુવાનનું તહેવાર-શુભન

સ્વિચ્છાસાંક દેશના નુત્તાને 'નિમાજમાંથી નીકરી જવું પામું' થી 'નાં સુરો નથી પાળતા' કનાજાની રત્નઓમાં દિવેલી વિદ્યાર્થી યજ્ઞે બાને ભણે બાને પેર પદેથી જઈ કાષ્ઠીઓમાં ડૂબે છે આપણા કોરીપણું દેવને છે, અથવા તે વર્ષો પડેલી દોષ તો સાચાસાચીનાં લગીમાં દાઢી આપણા બધ છે, ત્યારે સ્વિચ્છાસાંકની સાચાએ ને હોલેનેમાંથી છૂટા યુવાને તેમ જ યુવાનીએ પેતાના એ રતિવામળા પદારી દેશની કિષ્કરમાળાઓમાં અમરા અને પ્રકૃતિને જોલે લેટવા નીકળી પડે છે. ચાર છ આઠવાડિયાનું એ સાર્વસમર્થ ને રસીકું પદારી જનન તેઓને નવાં બધ તેમજ તેજ સૌથી થઈ ગોકલે છે.

સ્વિચ્છાસાંકની મળ મહેનત, કસરતી અને ફરફતે સાધન-સાધકોએની બહિષ્કારમાંથી દોષાની બીજ દેશે કરતાં એકદે

દોષનમંદ છે, એટલે વિદ્યાર્થીઓનાં માતૃપિતાઓને તેઓનાં યુવયુવાનીઓના આ પ્રવાસનું ભૂતકાળ એ ખબર બાવે તે કંઈ બહાર બાદે થઈ બધ નહિ તેમ જનાં નાનુનાં કાજના તથા એકદર નાદારીના આ જગત્કાળી કાળમાં ઉચિત મેળમાં ખીસીં પણ પણ કાષ્ઠ મુશ્મળે છે અને સ્વિચ્છા વિદ્યાર્થીઓએ નહીં કહ્યું છે કે આવા કલિન કાળમાં ગાળાએની પીઠ ઉપર આ પ્રવાસોનાં ફાલનુ ગર્ભો લાગ્યાં ન બેઠે. બીજી બાજુ બાર મહિનામાં જે દોઢાને માસ રવના મળે તેની ગળ ખખ ગુમાવવી ન પાલે. એટલે પછી પેતાનાં કમાણી રળને એ કોઈ કુટકી એવા તેમણે નિશ્ચય કર્યો, અને 'સ્વિચ્છા વિદ્યાર્થી કૃષ્ણ' નાખી દેશનાથી મનિનિધિ સંસ્થાએ ત્યાંની સરકારને મળી એક પોલના રમુ કરી

યે જના એ છે કે દેશના અમુક પદારી મદેશો કે જનાના જનનોએ પછી ચાકો વિના, નદીઓના બંધો વિના અથવા તે પદારો વચ્ચે વડી પડેલા બારના ખરેક તમે રમુપરખ બની એલેલા બાનેને પુદ્ધાં કરવાની વેગલ વિના આપણ પીઠપ રહેલા દોવ, તે તે પ્રદેશોનાં વિદ્યાર્થીઓએ મળુ મં-ળ્યોઓની સ્થાપના કરી ત્યાં જમને વિદ્યાર્થીઓએ વચ્ચે જમણેલાં કાગો ઉપાડી લેવાં ને તેના બલકામાં કુંડે રમ ત્યાંની વચ્ચે આગે. સરકાર તેમાં પેતાના ખબનામાંથી મોટી ફાળે પડે. તે સંયુક્ત દ્રવ્યમાંથી વિદ્યાર્થીઓને ખબાપીઠાની સમગરો આપવ. દેશની વિભાગો જ મરકાર બરી ને, એટલે આ પોલના તે એને તથામ દલિએ કુખારી લાગી ગઈ. એક તે દેશનાં કુલેષ અને ફરફતે પડેલાં જરમુઓએ રહેલે આવા પાનીસાર મુશ્મળ મળુસ સાંપડે, અને બીજું પ્રયત્નો તરખુ સ-મુશ્મળ સ્થાપકોનવી ખુમારી ઉગરતો સાંચ પોલના મીનું મળે.

૧૯મી મુલાસી ૧૯૫૧ સપ્ટેમ્બર, એ નવ આઠવાડિયાના યજ્ઞ નિમાન પાડી નાખવામાં આવ્યા. દેક વિદ્યાર્થી આમાંથી એક વિમાન પૂરું, ને ફાગલ દેવ તો આપણા થ સમય મહેનું, જતક બદે પછી એને સાચ મળુ મળુ મળેલાં યજ્ઞ આકારિય ગાજના એ મુશ્મળ જગાએ જવા ઉપડે. આ પોલનાપરદેકે વગેરે આનાંઓને પણ સરકાર મળતો દોષાથી દેક વિદ્યાર્થી પેતાના આપણી છે. મળુદીના સ્થાન મુખી બધવત્તને મદર પાસ મળે. અન્ય દેશના વિદ્યાર્થીઓને માટે પણ આ પોલના ખાં સ્થાન દોષ, પડેલી વિદ્યાર્થીને છેક સ્વિચ્છાસાંકની સર-કરથી તે મુશ્મળ સ્થાન મુખીને બધવત્તને પાસ મળે.

મુશ્મળ કપર કાગ કરવાનું દેશના કૃષ્ણ સાત કસા, મનિતારે ચાર જ દલક અને રવિચારે બધાની રમ કામને મથવ અચારના પાંચથી બધેશના એક મુખી વગેરે વધી ૮ એક કલાક ઉપાદારો, આ રીતે બધારે પડીને સર્વથ સમય વિદ્યાર્થીઓ નજીક જ પડેલા કવ આદરસ પદારીની એક પરિપ્રમણેમાં, રમતોમાં, કૃષ્ણીતોમાં, કે વાંચના-લખનામાં મળી રહે છાપાંઓ, પુસ્તકો અને રાખનાં સાધનો તેઓને

સંસ્થા પૂરાં પાડે છે. સંમીતનાં ગાંઠોને એ પોતપોતાનાં લાવે છે. વસાવાટ મારે તેઓને આગાંવી નિરાશો વગેરે સાર્વજનિક મકાનો આપવામાં આવે છે. ધાસનાં બિઝનેસમાં તેઓ બનાવી લે છે; ને દેશના લશ્કરી ખાતા તરફથી તેઓને કામળા, આર્દ્રા ને ઓશીકાં પૂરાં પાડવામાં આવે છે. દરેકજ તેઓને તમ્મ ઠંકનું પેટ બરીને જમવાનું અપાય છે. સપાદે નામ્તો મળે છે. રસોઈ કરવામાં સ્ત્રી નિવાર્થોએ મદદ કરે છે, અને પુરુષ વિદ્યાર્થીઓ લાસખ માંજવાધિવામાં સાથ આપે છે. ઓશીક સાદો, ચોખ્ખો ને પીણીક હોય છે. આ બધી બ્યવસ્થા દેશની એક ખાસ ખાદ્યનિયુક્ત ને જ્યાળદાર સંસ્થા કરે છે મફત રેલમુસાફરી, ખાનપાન અને મકાન ઉપરાંત મોટા લાભ એ છે કે કામ કરવા દરમ્યાનના તમામ અકસ્માતો સામે દરેક નિવાર્થોની વર્ગી ઉતારવામાં આવેલો હોય છે, અને કામ પછી સરકાર તરફથી મોકલાએલા નિયુક્ત અધિકારીઓની ચેન્સ દેખેદેખ નીચે જ કારવામાં આવે છે.

છેલ્લાં ચાર વર્ષોથી આ દિકમન ઉદાવવામાં આવે છે. એ દરમ્યાન કેટલાય ને નિર્ધન પ્રદેશોની વસ્તીને આ વિદ્યાર્થીઓએ કુદરતી હોનારતોમાં ચમેલી પાયમાલીમાથી રાહત આપાવી છે, એકબીજા-પ્રદેશો વચ્ચે પાછી સડકો, પૂલો વગેરે બાંધીને બ્યવદાર પુરવ્ઠા કર્યો છે, અને ફાજલ સમયમાં ગામડિયા પ્રંલજનો સાથે નૃત્ય, ગીત ને ગમતોનું સદ્દેશન જમાવ્યું છે. આદ્યસ મિનિની અપૂર્વ સુલતા પેટ બરીમરીને તેઓ વખર ખચે માળી છે, અને દેશદેશના વિદ્યાર્થીઓ સાથે યતિચય ફેળવી આંતરરાષ્ટ્રીય સનેદગારો બાંધે છે તે તો વળી જાહેર. આ રીતે અંધે વર્ષે ફિવર વિદ્યાર્થીઓમાંથી ૧૮૫ અને વિદેશી વિદ્યાર્થીઓમાંથી ૧૧૫ વિદ્યાર્થીઓ આ સ્વાસ્થ્યી માનવી લૂંટાલૂંટમાં લેવાયા હતા.

આપણે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓનું પુસ્તકિયા કીટ-જીવન દવે તરફતે ન્ય છે. વેકેશનોમાં ધરિત્રમજ્જ કરવા નીચી પડવાની મનોદશા ભરતભરતે જાળી છે. ડેરેકર અંગસ્તરવતના કે સ્કાઉટોના કુળો જોલાય છે. એ જાણું ખરું; પણ કોને ખચે? પેસાનો બોલો માળાગેલી કમ્પોડ પર લદાય છે, અને આ ધરિત્રમજ્જમાં ખચોતી લુપકોની શરીરશક્તિ તેમ જ સમયને મૂડી પ્રલંભા કાઈ સીધા ઉપયોગમાં સંકળાવી નથી. એનું કંઈ આપણું લોકલઓર્ગેને ન સૂઝે? (કુલકાળ)

આમલી

આમલીને અંગ્રેજમાં ડેમિન્ટ તથા દિંદુરતાની ભાષામાં હમલી કહે છે. આપણામાંથી પળખાસાઓએ આમલીનું જાડ જાણ્યું હોય છે એ જાડ દિંદુરતાને તેમજ એસિડ, આલ્કિસ અને અંગ્લિકાના યક્ષા ભાગોમાં થાય છે. નાનપણમાં મેંદે બાએ લગમજ બધા ઓકસાઓ આગને પાદેરે આમલીના જાડ આજળ જુદા તે પર વપરા માદી કમળા આમલીઓ ખેરડીને ખાવ છે. આમલી ઉચ્ચપ્રકારનું ફલ છે એ જાડ સાધારણ હીક

મોટાં થાય છે. એની કીચાઇ સરેરાશ ૭૫થી ૮૦ ફૂટની ગણાય છે. આમલીનું જાડ કીચા પછી એને આઠમે વર્ષે ફળ આવે છે. જાડ પર જે લીલાશુખરા રંગની છાલવાળી વાંછી રાંગિતે જેવાં ફળ બેસે છે તેને આમલીના કતરા કહે છે. એ છાલમાં સફેદ રંગનો માવા જેવો ખાટો પદાર્થ હોય છે. એ પદાર્થ પાછીને બહમી રંગનો ને થોથો થાય છે ત્યારે ઉપયોગમાં લેવાય છે. મદા અને ફાજમ્મ મદિનાઓમાં આમલી પાકે છે. કાચી આમલીને રંગ લીલાસા પડતો હોય છે. તેનાં બીજાં કચાઇ રંગનાં અને સખત હોય છે. તેને ચીચુડા અથવા કચુકા કહે છે.

દિંદુરતાનમાંથી છબેડ વગેરે દેશોમાં આમલી પુષ્કળ મોકલવામાં આવે છે. ત્યાં તેના ગરમાંથી દાર બનાવે છે તથા રેચક બીયથો બનાવવાના કામમાં પણ તે વપરાય છે. વેપારને અર્થે આમલી લાંબો વખત રાખી શકાય તે મારે તેને અમુક ભતના શરણતમાં કડાળે છે દિંદુરતાનમાં આમલીના કચુકા અને પાંદડાં રાતો તથા પીણી રંગ બનાવવાના કામમાં વપરાય છે. આમલીનું લોકડું સાધારણ રીતે ચીકડું અને મજબૂત ગણાય છે.

આમલીના મુખ્ય ઉપયોગ આપણે ત્યાં તો શાક, દાળ વગેરે પદાર્થોમાં નાખવામાં કરવામાં આવે છે. આપણા લોકોને મોટે ભાગે બાદે મદિના આમલી ખાવા ભેડાએ છે, તેથી લોકો આસગ બંદે છે. અંદરના ચીચુડા કાઢી તેને મીઠા સાથે ચીણી તેના બોળા વાળી દમીસાના વપારા મારે કાઢીઓમાં બરી રાખે છે. નવી આમલી કરનાં ભૂતી આમલી સ્વાદિષ્ટ તથા ખાવામાં ટીક લાગે છે તેમજ ફાલદાકારક પણ વધારે છે, એટલે આપણા લોકો આમલી ભૂતી થયે જ વાપરે છે. નવી કરનાં ભૂતી આમલીમાં ખટારા વધારે હોવાથી તે પ્રમાણપર ખાવામાં આવે તો ફાયદો કરી મુખને દમીસા સ્વચ્છ રાખે છે.

આમલીના કચુકાને પણ પળા લોકો રોજીને ચોખરી પેટે ખાય છે. ખાસ કરીને સ્ત્રી વર્ગ એવા રોડેલા ચીચુડા વિશેષ ખાય છે એમાંથી એક ભતનું તેજ નીકળે છે, પણ આપણા લોકોનું તે મત્તે ખાસ લાજ નથી. વીંછી કરે તે પર એ કચુકા થોળે થાય ત્યાં લુધી ધરીને ચોપડાથી વેંદા મરી ન્ય છે. ભરવાડે એ ચીચુડામાંથી કપડાને પાનાનાં કાંઈ બનાવે છે. અર્ધો રોર ચીચુડા ત્રણ રોરેક પાછીમાં કડાળી તેના કોચળા થોડા ફિવર કરવાથી દિંદુરતાનું વિષ કમી થઇ ન્ય છે.

આમલી જે પ્રકારની આવે છે: લાલ અને ભૂતી. આ બંનેમાં શાની ભદ્ર મળી જમન છે. આમલી કંઈ તીવ્ર દમ્બને સાફ લાગતાર મજાવ છે. આમલીનાં પાંદડાં સોલ ૫૨ બાંધવાથી સોલે કીતરી ન્ય છે. ગળાની અંદર પડીવાર રોડેને ઘડે આવે છે તેના પર આમલીના પાંડીના કોચળા કરવાથી ધમ્બે આરામ થાય છે. શરીર પર ખીલ વગેરે ગરમીના ફાલ્કા તથા શ્રમડાં થાય છે તે પર કચુકા વાદી તેનું પોડીસ લાંબવાથી મરી ન્ય છે. આમલીનાં ફૂલ સ્વાદે ફીક તુરા તથા ખાટાં હોય છે તે અત્રિડીવક તથા કડેનો નાસ કરનારાં ગણાય છે.

- ૧૯૦૬—ગોલ્ડી (Golgi) પાચિયા અને રામોનય કાયલ (Ramony Cayal) માડ્રીડ (સ્પેન)
 ૧૯૦૭—લાવેરાં (Laveran) પારીસ (ફ્રાન્સ)
 ૧૯૦૮—એલિંખ (Ehrlich) ફાંફુર્ટ (જર્મની); અને
 મેટસ્નિકો (Metschnikow) પારીસ (ફ્રાન્સ)
 ૧૯૦૯—કોખર (Kocher) બેર્ન (સ્વિટ્ઝરલેન્ડ)
 ૧૯૧૦—કોસલ (Kossel) હાઇડેલબર્ગ (જર્મની)
 ૧૯૧૧—ગુલસ્ટ્રાન્ડ (Gulstrand) કોપેનહાગ (ડેન્માર્ક)
 ૧૯૧૨—એલેક્સિસ કારેલ (Alexis Carrel) ન્યૂ યૉર્ક (અમેરિકા)
 ૧૯૧૩—રિચે (Richti) પારીસ (ફ્રાન્સ)
 ૧૯૧૪—બેરાની (Berany) પીએના (ઓસ્ટ્રિયા)
 ૧૯૧૫—
 ૧૯૧૬—
 ૧૯૧૭—
 ૧૯૧૮—
 ૧૯૧૯—બોર્ડેટ (Bordet) બ્રુસેલ્સ (બેલ્જિયમ)
 ૧૯૨૦—ક્રોગ્ઠ (Krogh) કોપેનહાગ (ડેન્માર્ક)
 ૧૯૨૧—
 ૧૯૨૨—એ.ઇ. હિલ (A.G. Hill) લંડન (ઇંગ્લેન્ડ); અને
 માયરહોફ (Mayerhof) બીલ (જર્મની)
 ૧૯૨૩—એફ.ઇ. બેન્ટિંગ F. G. Bantling અને જી. જી. મીકલ (J.J.R. Micleod) (કેનેડા).
 આર મેક્ લીઓડ (J.J.R. Micleod) (કેનેડા).
 ૧૯૨૪—આઇનઝાઇન (Einthoven) સાઇડન (હોલેન્ડ)
 ૧૯૨૫—
 ૧૯૨૬—ફિશગર—કોપેનહાગ (ડેન્માર્ક)
 ૧૯૨૭—વાગ્નર ફોન યાગેગ (Wagner von Janreg) વીએના (ઓસ્ટ્રિયા)
 ૧૯૨૮—નિકોલે (Nicolle) ટ્યુનિસ (અલ્જીરિયા)
 ૧૯૨૯—આઇકમાન (Eijkman) ઉટ્રેક્ટ (હોલેન્ડ); અને
 હોપકિન્સ (Hopkins) ફિલ્ડેલ્ફા (ઇંગ્લેન્ડ)
 ૧૯૩૦—લેન્ડસ્ટાઇનર (Landsteiner) ન્યૂ યૉર્ક (અમેરિકા)
 ૧૯૩૧—વારબુર્ગ (Warburg) બર્લિન (જર્મની)
 નેન્ડરફેલ નિષાલકાર (ગ્રીકિસ)

આ વર્ષની કેટલીક વૈજ્ઞાનિક શોધો

હીરામ મેંકિસેમ્ રેસ્ટા પરના ચપાલે રેકાનાઈ 'સાઇલેન્સ' બનાવ્યું છે, તે ચોત્તના કામ ઉપરાંત હવાને શુદ્ધ કરે છે અને હવામાન પણ બળવી શકે છે. બીજું એક પડવો પકડનાર યંત્ર ચોપાચું છે એ ચપાલની મદદથી ગોડાઇન માપ કાઢી શકે છે. દરિયાઇ ધંધામાં તે ખુબ ઉપયોગી છે. હિટ્લરેન કોડાકની પ્રયોગશાળામાં 'ઇન્કા રેડ ફિલ્મ' એવાં શોધાયાં છે કે જે વડે એધારામાં છબી સર્જી શકાય છે! એક અમેરિકન એન્જિનિયર માર્ટિ વાંત્રિક પાઇલેટની યોજના કાઢી છે. ન્યૂ યૉર્ક ખાતે

હંડસન નદી ઉપર ટુનિયાનો સીધી લાંબો ઝૂલતો પુલ 'ન્યોન' વોસિંગ્ટન સિટી' તૈયાર થયો છે.

તારવગરના સંદેશના શોધક આર્કીમીડીસ 'પ્લાટો' નેઇવ લેન્ડ એલિફાન્સ' શોધ્યો છે એ દ્વારા એણે પોતાની વાયરલેસની શોધના ત્રીસમી સાલના ઉત્સવ પ્રસંગે આદર્શાટિકની પાર પડેલો સંદેશો મોકલ્યો. ફિલ્ડેલ્ફા યુનિવર્સિટીના ડૉ. કોકોરોફ અને વોલ્ટરન પરમાણુનું ખંડન કરી શક્યા. ફોટન, ફાંક રમાઈયે દિમાકલયનું કમક શિખર સર કર્યું, નેટલી કોચાઇનું કોઈ શિખર આજ સુધીમાં કોઈ માણસે સર કર્યું નથી. શ્રીનલેંડના બરફમય પ્રદેશની માપણી થઈ. એ પ્રદેશ મનુષ્ય વસવાટની ઉત્તર તરફની ઉંઘડી હાલ ગણાય છે. શરીરી ન્હોડા-સનના કાફલાએ ઓન્ડીઝ વર્ષેતોમાં ગેરની એડી દીવાલ શોધી અને વોઈ પ્રાચીન શહેરો તથા માનવના અવશેષો શોધ્યા. સીરિયાની ફિલ્મમાં બે સ. પૂર્વે ૧૪૦૦ વર્ષ પહેલાંનું નગર શોધાયું, મિક્સીમાં પણ અતિ પ્રાચીન નગર અને કબરો હાલ શોધાયાં, તાપા પેટેરો-ઇનમાંથી પૂર્વે પદરસો વર્ષ પહેલાંની શાહી કબરો મળી આવી.

ચોટું એતીવાડી ઝાન ...

બોહીના દોડામાં બીજ દોરને ખવડાવે છે; એની છાલને વળી ખાટસાનું નાણ કરે છે; અને તેની સડી ઓટલી પોથી અને બળવામાં બદમક સળંગ છે કે અપાકના વખતમાં તેલના દીવાલો પેદાવવા માટે એ સાંકીના કટકાનાં 'તોપાં' થતાં હતાં. દીવાસળીની ગરજ તેઓ સારતા.

બાજરીના ઘોડામાં યુમરું થાય છે; એટલે કે એક બી વાવવાથી તેના ઘોડામાં પ્રજાપ્રાર જગ્યાએ ફટ થાય, અને એ ફેરક રમણે એકએક નાનુંમોટું કણસરું પાકે. રોરડીનું પણ એમ જ. એક કાતળમાં આંખો હોય તેટલી ફટ થઈને ત્રણ ચાર પાંચ નેટલા મોટા સાંકા થાય છે. આ બધું નજરેના નજર એવાથી લાગે છે કે કુદરત કેટલી ઉદાર છે! હુંગરીમાં પ્રથમ બી વાડી રાય કરે. એ રાયની નાનીનાની હુંગરીની ગોડા કાઢી લે, એ કાઢી ફરીવાર વાને એટલે હુંગરી થાય.

બાજરીનાં ફૂડાં કોઈકેઈ માથેથી લણે;—એમને બાજરી ભેચાની ઉતાવળ-હોય તે બીજાએ બાજરી વાટે ને આપા છે. કોણ કચણા સંક્રામણે લીધે છે તે ફૂડાંને મળતો રહે ને બાજરીના કણ પોવાઈને મોટા થાય,—વાડી લીધા પછી પણ. વળી એથી પાકેને સૂર્યમકાસ પણ મળે.—દે.પ.

સિયામનાં રંગીન છાપાં

આપણે ત્યાં તો માત્ર બહેરબહેરો માટે જ લાલ, લીલા, પીળા કાચો વપરાતા નેહરો હોય, પણ સિયામના પાટ-નગર બેંગકોકમાં તો દૈનિક મનો રોજના રંગબદ્ધ છે સિયામીઓ દરેક દિવસનો ખાસ રંગ માને છે અને તે પ્રમાણે પળા તે સ્વિસે તે જ રંગનો પનેગ (Panung) પોશાક પહેરે છે. વર્તમાન-ખરોવાળા પણ એ પ્રમાણે રંગનો દિવસ બનતાં સગી સામુને છે. સેતગરનાં છાપાં પીળા રંગમાં ઉપાય, ઝુલનારે તો લીસે

ચીનનો સેનાપતિ લશ્કર મોઢાલી-
મોઢલીને યાદયો ચપ્પ એક બગવાખોર
કેમ ક્યોંવાયે ગઢોતો થતો તેથી જ રહીને
દેશમાં સદાજનને અને શહેનશાહને વિ-
નયિ કરી કે એને જમે તેમ કરીને ચપ્પ
વાળે કોં. શહેનશાહે મોરો સમારંબ
કરી તેણે પેલા બગવાખોરને આમચો
ને મહાજનની સાક્ષીએ ચોવાળી પુરીનો
દાર એ બગવાખોરના દુખમાં રોંપ્યો.
આ રોષે આશ્ચર્યકિત થયેલા "મહા-
જનને ઇનકારમાં શહેનશાહે કહ્યો 'પ્રતિ-
સ્પધનિ વશ કરાવો શખખાખ્ખ પુરિયો
એક જ છે: ઈશાના.'

અનેકાર્થ સજ્જ લશ્કરનો, દીવર,
પેશનો સોશનો પાકો, 'પાકું' નો આકાર.

દમગી અંદરની શક્તિ ચપ્પ સખ્યા પા-
રી, તેને ચપ્પ વડે ગુપ્તી, જાખખા એક
કોરી ફરી ચપ્પ વડે ગુપ્તી એ આવેલા
ગુપ્તકારમાં જમાવે પાકેલા આંક ઇમે-
વાથી એ રક્ષા આપશે તેના રક્ષકો આ-
રોગ લગાશે પાકેલા આરોગી (ર વિ)

ગયા અર્માં કીર્તિની પશીએની
વાદી આવી દની પશુઓના માથાના
આગળનો આડતો આ પગાળે સેવાય
છે. બિસતોડી, અસલા પમેરે આડ વર્ષ,
કાકા, જાકા વગેરે દસ વર્ષ. માય, બિ-
સતી, સિવાલ વગેરે પાકી વીસ વર્ષ,
ચીક, કાકો, કુકર, એક વગેરે બિસતી
પચીસ, પાકા ને દસજુ પાકક વર્ષ મુખી,
કાપી, કોર અને કાપા રો વર્ષ મુખી
ગમે ગમત તો તેથી પશુ વધારે છડે છે

બાંબ, કુચળી, દંજર અને અનસીનું
ત્રણ તેન એ જખાને સારી પેડે લગો-
દીને જખાવેલો મલમ મોપડવાથી વસત
મુશકેલી અને તેની પીડા એ જી થશે

આંખો ગાખુસ ચપ્પ જાખખા કાકે
એવી વનરપતિ કઈ? — રોપા.

મૂક રૂઝી સજ્જે અને સાત ને વિવમ
સરખાં દનાં. ને દહાડે જનુ જલદાખ
દને સાતલાંબી ને સિમ કુંડા પવાજયો.

અપલ
અપલ કન્યાને નસીને બિજાને તે
લખેલી જ છે. પાતુ તેને તે લખે ચપ્પને
મેમી નેલો નસી... અપલમાં કે
આરંક થોડો છે તે તેલા કપમાં વસી...
કે યાકા વગર અપલ કઈ છે તે અજે-
અજે પુરુષાણી છે. મોરો દુખજન
અસિમકાકો વિચારે સિવાય પાક
સત્વરથી સજ્જ છે. તે અને વિલેષ
શબિયાણી અપુષ્પ-ખ-ગુ કે.કે. કે.કે
વિષ વોં આજે વિવમ પેલાવા પાકી
પુનર્માન્યે તેની મરના પેલાવા કન્યા
એકી નસી, પાતુ અપલ અપલ, એક-
પાકે થશે એવું.

લેલકા અડાર વર્ષ રામિયાન ગયા
એપિલના કેલકા અડગાડિયાના વડે
કે.ધી મોરો કદમાં દેખાયો દંગો. વેપ-
વાળાના અધિકારીએ જખાને ને કે તે
વખને તે સાવારખ્ખ કદ કરતા ૩/૫ આવે
કોરો દેખાયો દતો અને દવે એવરો
કદ ફરી બીજા અડાર વર્ષે દેખારો.

હુનિયાળી મોરોમાં મોરી નસીએ
એમની લખાણમાં કાપા નામે મુજબ છે:
બોર્ડર (૬. અમેરિકામાં) ૪૦૦૦ માલ
ન ઇલ (આરિયામાં) ૩૬૦૦ "
ગિસિસિ (૩. અમેરિકામાં) ૩૨૧૦ "
કોગી (અરિયામાં) ૩૦૦૦ "
સિંધુ (૧૬. દુખાવામાં) ૧૮૦૦ "
ગયા " ૧૪૦૦ "

મોરો વસના અખડ પશિયમ પાડી
એક યુવાન કિરિશ વેલકિને તિયો
કોરો આ "શોષ" (વેતમાનવ) થતો
કરી શકે છે, સીચોડી વગરો શકે છે.
અરિયાન એવને વખત કરી શકે છે,
કિન્તાલ ફેડી શકે છે અને કાપામાંથી
એકાદનનો કોરો પાખાથી ખનાવે મેં
'વડેલવડેવો પાકકાઈ ૧૮૬૬ના બો-
રોગીમાં આરિટ્ટવન થોડાંને થોડાં.
રોપી વનુના પગ વનુના પાંજો
વનુ કઈ તે અગી યો? — રોપા.

ગીસ દબાર કેલકા-મેલકે અપાવને વિખામે મુંઝેલે દબાર કિલકા વનુ-દની

હુનિયાળીમાં લા-
ખમાં લાખા પુનડા
નયા દેખાણી વાળો
આ લખપુખા અપ
(દસાવડે અપ)
સેલિંગનમાં દને-
તેનું 'જુડે ૧૦ કદ-
દેખાણી ૧૧ કદ નયા
આવની આલકી કદ
૮ કદ કાંડી દની
તેની કોરી વિવમ

ચિત્રશતક

ગ્રામીન તથા અર્વાચીન શિક્ષક અને સ્થાપત્ય, રંગચિત્રો અને રેખાચિત્રો, છાયાચિત્રો અને

ફોટોગ્રાફોમાંથી ચૂંટેલી ૧૦૦ કલાકૃતિઓનો સંગ્રહ

મોટી કિંમતનાં આદ્યમયો જેમને ન પરવડે એવા મધ્યમ સ્થિતિના શૃલ્કસ્થો, વિદ્યાર્થીઓ વગેરે માટે, ચિત્રમંથનાના પ્રમાણમાં અતિ પોસાતી કિંમતે, ઉચ્ચ ને શિષ્ટ પરંપરાના કલાસંગ્રહ; યથોચિત ચિત્રવિવેચના સાથે કુટુંબમાં, મિત્રમંડળમાં, શાળામાં તેમજ માનવીની સંગત પુરસ્કૃતના વખતમાં મનને વિસામો ને રસદન આપે તથા સ્મરને પ્રવૃત્તિન કરી ઉત્સાહ, ઉત્સાદ ને ઉચ્ચ વિચારો પ્રેરે તેવો આ સરતો ને સમૃદ્ધ ચિત્રસંગ્રહ

દીવાળીની મનોરમ ભેટ

અઠવાડિયામાં બહાર પડશે

લખો

કુમાર કાર્યાલય અમદાવાદ

આ

ટ

હું

યા

દ

રા

ખો

કે આજ દસ વર્ષથી ચિત્રશતી સાહિત્યમાં
અનેરી ભાત પાડતું સર્વાંગસુંદર માસિક તે

‘નવચેતન’

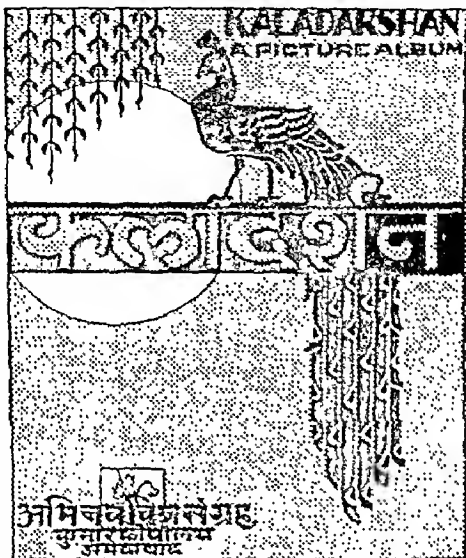
જેમાં દર માસે

‘કુમાર’ના કદ જેવડાં ૮૪ પાનાંનું વાંચન, ત્રીસ ચિત્રો, સુંદર પૂઠું
ને કળાભર્યું ત્રિરંગી મુળચિત્ર આપાય છે. ઉપરાંત; જ્ઞાન ને
માહિતી વધારનારા ઉપયોગી લેખો, જેમ જગવતી શૌર્યકથાઓ,
આત્માના નીતાર સમી હૃદયસ્પર્શી કહાણીઓ ને ભાવભરીનાં
કાવ્યો, અનુભવની આરસી સમાં પ્રવાસવર્ણનો આપાય છે.

‘કુમાર’ વાંચતા દરેક કુમારના વાલીએ ‘નવચેતન’ જરૂર વાંચતું જોઈએ.

વાર્ષિક રૂ. ૬૮ દ્વિદ્ અહાર રૂ. ૩૫ છુટક રૂ. ૧૦

‘નવચેતન’ ઑફિસ ૧૦, પોલોક સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

ગુજરાતની ચિત્રકલાનો પ્રતિનિધિ-સંગ્રહ

અધિકારક શાળા અધિકારક શાળા
 સુ. રેડી સુ. રેડી
 અધિકારક શાળા અધિકારક શાળા
 અમદાવાદ

એ માત્ર ચિત્રકલાનો, ૧૦૪૧૧ દિવસના માપના નિયમોની માફક
 ઉપર ચિત્રકલા દસ ચુના પુસ્તકોની ચિત્રકલા અભિનય મેચ

ધરના શાળામાં માટે, ચિત્રકલા-સંગ્રહોની માટે અધિકારક શાળા માટે, અધિકારક શાળા માટે અધિકારક શાળા માટે

કિ. માત્ર ૧૧ ૧-૪-૦ ૫૫ ૧-૮-૦ અધિકારક શાળા ૦-૧-૦
 કુમાર કોષાલજી ૧૪૫૪ અમદાવાદ અમદાવાદ

મુંબઈના ગેલેરી અધિકારક શાળા માટે, અધિકારક શાળા માટે, અધિકારક શાળા માટે, અધિકારક શાળા માટે, અધિકારક શાળા માટે

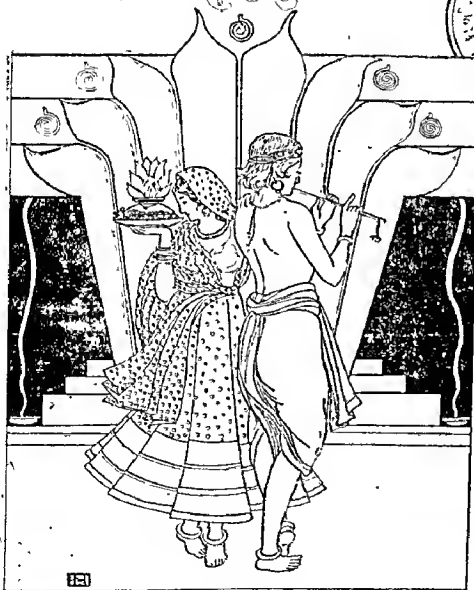
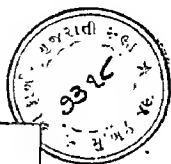
नवीन विविध चित्राणि

आसो

१८८८

अंक

१०३

१२५

उपनीत

विमल = कृष्ण देसाई

છવનોત્સવ	ચિત્રકાર - કનુ દેસાઈ	૫૬૬
બાબર બગીચામાં પરદેશના એલચીબાને મુલાકાત આપે છે (મુખ્ય ચિત્રકથા) ચિત્રંગી મુખમિત્ર		
પ્રેમવિભવ (કાવ્ય)	રતિલાલ શુક્લ	૪૮૨
મુગલ ચિત્રકથા	રતિસહર સવળ	૪૮૨
સાહ્યાનશાલ જહાંગીર (મુગલ ચિત્રકથા)		૪૮૮
સાહ્યાનશાલ જહાંગીરનો ઉપનાર (મુખ્ય ચિત્રકથા)		૪૮૯
મુન્સુમી દીપકવાદ (કાવ્ય)	કુમ્ભુલ શીવસાહી	૪૮૨
રમારક (કાવ્ય)	ચન્દ્રવલ્લ મહેતા	૪૮૩
અલશોખા (પાત્રો)	અશોક હર્ષ	૪૮૪
અકબરનું અદ્ભુત રચના	સો. હેમલ મહેતા	૫૦૨
અંતરિક્ષમાં મગાસ		૫૦૪
ભેરી ટાપુ (પાત્રો)	મોદીચિત્ર	૫૦૨
ચાંદમામા (કાવ્ય)	કાશર ચોપરા	૫૧૩
ફોટોગ્રાફી હોરીશાઈનું ખરિજીત		૫૧૪
બેરકાં અયેડાં (બાળવિભાગ)	ચિત્રભાઈ	૫૧૫
પ્રકાંતા (કાવ્ય)	મુન્સુમી	૫૧૫
માધુકરી		૫૧૬
છેલ્લું પાનું		૫૨૦

તંત્રી રતિસહર સવળ, સુદર્શ-પ્રેકાશક બાબુભાઈ પી રાવત,
કુમાર મિન્સ્ટરી-કુમાર કાર્યાલય, ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ.

‘કુમાર’માં પ્રગટ થતા કોઇપણ લખાણ, ચિત્ર કે ફોટોગ્રાફનો ઉપયોગ કૌપીચાઈટની રૂએ તંત્રીની પરવાનગી વિના કોઇથી થઇ શકે નહિ. તેમ કરનાર તેને માટે જવાબદાર તથા જોખમદાર ગણાશે.

‘કુમાર’નું વાર્ષિક લવાનગ, આ વર્ષ ‘૫૬૬’ વાર્ષિક ૩૮ (પરદેશના ૧૫ રિ.) રાવકો વર્ષની રાવકાલથી (ન.નુજાડીથી) જ નોંધીએ છીએ; આઠક થનારો ૫૭૪૫ બધા અંકો મળશે.

મુલાકાત એન.સી. જમનાદાસની કં. પ્રિન્સેસ સ્ટોર તથા આર.આર. સોની કંપની પ્રિન્સેસ સ્ટોર, મુંબઈ-૨ બહેર ખજાડા માટેના મુખ્ય ખાતેના સોલ એન.દે. મેસર્સ સવળ પ્રધર્મ, મુગલ કોષ્ટા પિલ્ડિંગ, પ્રિન્સેસ સ્ટોર

શ્રી યશવંત પંડ્યા કૃત

ધરદીવડી

કુમારના માનસગૃહની બચોત
સમી હોનેના ઉરભાવ અલેખાતી
ચાર નાટિકાઓ

સાકરનો મોખનારો

ડોલના કુંવર

ધરદીવડી

માડીવડાં

શ્રી રતિસહર સવળ, કનુ દેસાઈ અને સોમાલાલ
સાહ્યાન ચિત્રો, આકર્ષક પૃષ્ઠ-નવીન બાળ પાત્રો
ભેરંગી મુખમિત્ર, મુખ્ય-કથાઈ
આઠ આના ચારેજ નુક
બાળપીઠ ઉપર આપવા માટે મુદ્રિત સુંદર કોટ
સોલ એન.દે. કુમાર કાર્યાલય અમદાવાદ

શુભ પ્રકરે ભેટ આપવા લાયક

મંગલાષ્ટક

તેનાં જે ચિત્રોનો સમાવેશ તમે ‘કુમાર’માં
લંબો છે તે, તમજાવનાં આઠ મુંગ ચિત્રોનો

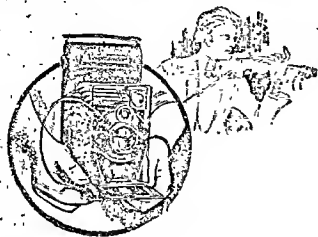
કનુ દેસાઈ ચિત્રિત

પો ઈકો લિયો

૮૫૨૧૧ હંગના માવનાં લગ્ન ફેરિનાં કાઈ
કપર ભેરંગી છા છા મનોહર રીતે કાવેશા,
અને પ્રત્યેકને હિંમત મુજબ મદાની સકાય
તે માટે મુંગર પેટફેલિયોમાં છુટાં રાખેલાં
પ્રધુધ, હામ અને છવનનાં
આઠ હુદયેયમ ચિત્રો

રતિસહર સવળના પ્રસ્તાવ તથા અન્યેક ચિત્ર
પર ચન્દ્રવલ્લ મહેતાના રેખા એકેક મોઝ
અને જે જ લેખકના અગ્રેહ પ્રગાધન રાધે
કિંમત સવા રૂપિયા ચારેજ નુક
કુમાર ૩૮૫૦ લાયક - અમદાવાદ

Voigtländer CAMERAS & LENSES

ફોકલેન્ડર

લેન્સ ઝ

અને ફોટોગ્રાફિક સાધનો

ઈ.સ. ૧૯૫૬ થી ૧૯૩૧ સુધીનાં ૧૯૫ વર્ષના વિશાળ
જાહેત અનુભવ અને વૈજ્ઞાનિક સાધનો પદિલામ રૂપ છે.

ઈ.સ. ૧૮૪૦માં અદ્ભુત પેટન્ટ લેન્સ F/૩.૭ની શોધ
કરી ફોટોગ્રાફિક સાધનોમાં કિંમતી ઉમેરો કર્યા ઉપરાંત

'ફોટાર F/૬.૩ ફોકલીટીયર ડબલ F/૬.૩ સ્કોપાર F/૪.૫ હેલીયાર F/૪.૫ અને F/૩.૫
સુન્નીવર્સલ હેલીયાર F/૪.૫ અને હેલીઓ સ્ટીગમેટ F/૨.૫ લેન્સ ગનાવ્યા છે.

શિખાઉ તેમજ અનુભવી ધંધાદારીઓને લગ્ય કલાત્મક કૃતિઓ સર્જવામાં ફોકલેન્ડર સાધનોઓ
અજોડ મહદ આપી છે. ચાલુધાર્યો ઉત્તમ કામ તૈયાર કરવામાં આ સાધનો ખેનમૂન
છે. ફોટોગ્રાફીના ક્ષેત્રમાં ફોકલેન્ડર બનવટો ખુવતાસ જેવી છે. નાનાં મોટાં ચિત્રો આપે
તેવા સંખ્યાબંધ બનાવના શેલફિલ્મ અને પ્લેટ-ફિલ્મ પેકેટ કંમેરાઓ, વ્યુ મેગ્નીફાયર્સ, યલો
ફિલ્મ અને વિવિધ વ્યવસ્થા લેન્સીઝ શિખાઉ તેમજ ધંધાદારીઓને બેઠ્ઠી ફતેહ અપાવે છે.

આ સાધનોની સંપૂર્ણ વિગતવાર માહિતીવાળા
સચિત્ર કેટલોગ અને પ્રાઇસલિસ્ટ માટે લખો:

શેરીંગ-કાલ્પમ (ઈંડિયા) લિ.

યુયુકે બિલ્ડિંગ - હોર્નમી રોડ - પો. બોક્સ નં. ૧૮૩ સુંગમ-૧

અથવા બધા જગ્યાના ફોટોગ્રાફિક સાધનોના વહેપારીઓ

ફાટોગ્રાફીના અભ્યાસીઓને

જાણીતા ઉપયોગી સાધનો

જાણીતા ઉપયોગી સાધનો

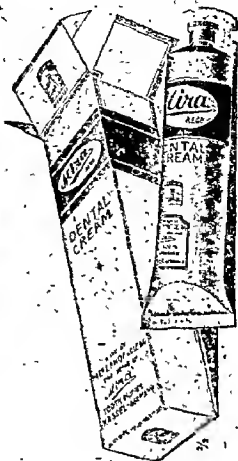

ફોટોગ્રાફી
લેન્સ
એસેમ્બલી
સેટ
રિપેરીંગ

દવાઓ, ફિલ્ટર્સ, પ્રિન્ટિંગ અને બીજા
અધિકાર સાધનો તમારા સંગ્રહમાં મેળવવાનું
સરળું એક સ્ત્રોત

રાવળ પ્રદર્શન

મુળ્ય નોંધાવવામાં આવેલું
મિ. સેસ રૂબીડ તથા નિચે પાસે
મુબાઈ-૨ મુબાઈ

દાંતનો સાચો દોસ્ત

ભીરા

ડેન્ટલ ક્રીમ

આજ વાપર્યું કે ફોજ વાપરવાના

ભીરા દંતપટ્ટ સાથે ભીરા ડેન્ટલ ક્રીમ વાપરો
એટલે તમારે દાંતની કાળજી જાળવી રાખવી પડે

ટી. એમ. ડાક્ટરની કંપની

અમદાવાદ રૂબીડ કોટ મુબાઈ-૨

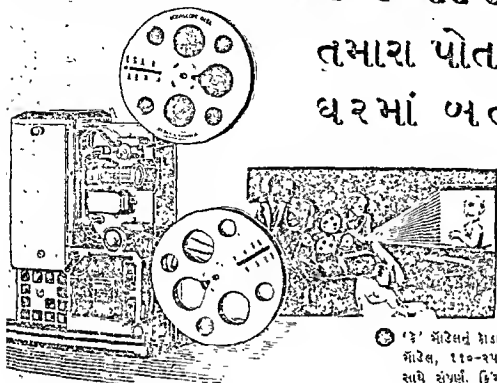
મંડળ ત્રીજું

ધૂમકેતુ

ની નીચે વાર્તા
ઓળખાવો
સંગ્રહ
૪૪

આગળ સંગ્રહો જોડાઈ જ પાંખો, એવાં જ કેપર
અને ઉપયોગી સાધનો વાર્તાઓ, પાકું પૂરું દોર રૂબીડ
સોલ એન્ટ-ગુનસાત સાહિત્ય મંદિર અમદાવાદ

રોમાંચક સીનેમા ચિત્રો

તમારા પોતાના જ
ઘરમાં જતાવો!

● 'કે' મોડેલનું કોડાકોપ (ચિનિવર્સલ
મોડેલ, ૧૧૦-૨૫૦ નોંદર) કેપસ
સાથે સંપૂર્ણ. કિંમત રૂપિયા ૬૨૦

તમારા મિત્રો-સંબંધીઓને, તમારા પોતાના જ ઘરમાં
સીનેમા ચિત્રો જતાવી શકો એ કેવી ભારે અમન?
—અને વળી એ ચિત્ર તમારા પોતાના જ પાડેલાં!

'કે' મોડેલનું કોડાકોપ ફિલ્મો પ્રોજેક્ટ કરીને જતાવવામાં
ખીનહરીફ છે;—ફિલ્મો ગમે તેવી હોય, મલ્ટી રેન્જ વ્હાઇટ
અથવા તેા સંપૂર્ણ કુદરતી રંગોવાળી. તે જાડું જ સહેલાઇથી
હેરવી ફેરવી શકાય તેવું અને ચમત્કાવવામાં ઘણું જ સરળ છે.

આ કોડાકોપનું એક વિશિષ્ટ અને અસંકારક લક્ષણ તેા
એ છે કે તેમાંના એક ખાસ જાવાવટના કૅમ્પ તથા, સીધા
પ્રકાશ આપના કંટ્રોલર લેન્સીએ લંધિ પ્રોજેક્ટરનનો પ્રકારા
વધે છે. આથી, સીનેમાઓ બદારતા ઝીંજ કાઇ પશુ રચાને
તમે જોએલા પ્રકાશ કરતાં તેની તેજસ્વિતા ચડિયાતી લાગશે.

કોડાક લિમિટેડ

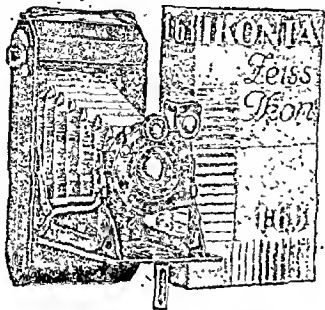
(ઈંગ્લેન્ડમાં ઉત્પાદિત પબ્લિકી)

હોર્નબી રોડ કોટ મુંબઈ

શાખાઓ: કલકત્તા — લાહોર — મદ્રાસ

આમારી કોડાકોપ લાયસેન્સી-
માંથી લાગુ વિખ્યાન ફિલ્મો થિં
જતાવવા અંદે મળી શકે. આ
૧૧ મિલિમિટર આઈઝમાં લી-
ફેલી સંપૂર્ણ ફિલ્મો જ છે અને
મામની કિંમતે ભાડે મળી
શકે છે.
ધારમ, આરમ, પ્રવાસ, વિદ્યાન
શિક્ષણ-વગેરે વિવિધ વિષ-
યોની સંખ્યાબંધ ફિલ્મો છે.
વિચારવા માટે લિખિત અંગ્રાજી.

ZEISS IKON

આપમેળે ખરો થતો
ગા જા કું મે રા

ખરન હાથો કે
કુંમેરા ઉઘડ્યો જ છે.
માંપ હાથો કે તરન
છળી પડી જ છે.

એકરડું અને રડુંરડું ચોવી બે
સાઈઝમાં—નોવર ફોટ અથવા
ટેસાર ૪.૫ લેન્સ સાથે

મધ્ય જાણીતા ફાટોગ્રાફિક
કોલેશ પાસેથી મળે છે.

Eisenberger

હિંદુસ્તાન આખામાં સર્વોત્તમ ખેડો
નમૂના તથા દિશનો મોટે નીચેને ટેકાણે લખેલ:

એડેર દત્ત એન્ડ કંપની લિ.

હિંદુસ્તાન અને બહારના એકલા આપતિયા: એડેર દત્ત એન્ડ કંપની લિ. એડેર દત્ત એન્ડ કંપની લિ.
અ થ યા મ ધા જ લ લી તા મો દા દો દો આ દિ ક ડી લ રો

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વજીલો અને બીજાં મજાનું કામ કરનારાઓને એના સેવનથી અત્યંત બેનું પાવણ મળે
નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, તખાળાં-સખાળાં સ્ત્રી-પુરુષ, સૌકોઈ એનું સેવન કરી શકે છે.

તમે વાપરી બેનું છે?

કેસરી જીવન ઝંડુ

મહારસાયન

રસસિંદુર, અબ્રક, કેસર, કેસ્તુરી અને બીજાં દીપત, પાચન,
તથા પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું
સુશોભિત સુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક ચાટણું

તેનું નિયમિત સેવન
લાંબું આયુષ્ય તથા સારી
સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં
બલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે

કિંમત

પા રતલના પાંદના રૂા. ૧૫
અરધો રતલના પાંદના રૂા. ૨૫
એક રતલના પાંદના રૂા. ૫૦

કારખાનું:
સયાનીશ
મુબાઈ-૧૪

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
અમદાવાદના એજન્ટ-ભોમીલાલ અધરી-ગાંધીદેરા

કુકાન:
જૂની મદાજનાવાડી
મુબાઈ-૨

ઝાંડેર આપની વખતે, નલદેર ખજાર 'કુમાર'માં વાંચી દની એટલું જાણવતે.

કુલછાબ

સામયિક સાહિત્યનું સાપ્તાહિક

- ૧. એના કોઈપણ અંક જુઓ અને સાહિત્યના કોઈપણ અઠવાડિક સાથે સરખાવો.
- ૨. એના ચાર અંકો લેવા કરીને કોઈપણ માસિક સાથે સરખાવો.
- ૩. એના તેર અંકોની કાપલ ૧૫ રૂપીઆની કિંમતના કોઈપણ પુસ્તક સાથે સરખાવો.

પછી તમારે ઝાઝો વિચાર કરવાપણું રહેશે જ નહિ.

પરંવરતે ખર્ચે જો શિષ્ટ સાહિત્ય જ વાંચવું હોય તો 'કુલછાબ'ના ઘાડક થાઓ.
વાર્ષિક લવાજમ હિંદમાં રૂ. ૫) પરદેશોમાં રૂ. ૮) અથવા શિ. ૧૨

કુલછાબ કાર્યાલય - રાણપુર (B.S.Ry.)

'કુલછાબ'નું પહેલા
વર્ષનું ભેટનું પુસ્તક

સત્યની શોધમાં

લેખક : શ્રી યુ ત
અવેરચંદ્ર મેઘાણી

એક વાર વાંચવું શરૂ
કર્યો પછી પૂરું કર્યો.
વિના હાથમાંથી છોડવું
ગમે નહિ એવું આકર્ષક
આ પુસ્તકનું વસ્તુ છે.
અને એવી જ મનોહર
શૈલીમાં તે રચ્ય થયું છે.

સુજાતી નવલકથાના
સાહિત્યમાં આ પ્રકારનું
પુસ્તક આ પહેલું જ છે.
૨૧૦ પાનાં; કાર્ડબોર્ડનું
ત્રિંગી ચિત્રનું પૂઠું.
કિંમત માત્ર ૧ રૂપિયા.
ટપાલ નંબર ૦-૩-૦ જીડું

વર્ષાન્ત વિનતિ

પૃથ્વી સૂર્યની પ્રકાશના ક્રીને લીધાથી લાયક છે; આકાશમાં પણ આકાશમાં પીતાવતું સમપાત્ર વર્ષનો ફેરો પૂરો કરતું આવે છે, તેની સાથે તમારા સ્વાસ્થ્યની રક્ષા પણ પૂરી કરતું આવે છે. હવેના બે અંકો વચ્ચે મળે એટલે તમારું સ્વાસ્થ્ય મૂકે યાય.

પણ જુના માદકો બાળે છે કે અમે શા માટે નવા વર્ષનો પહેલો અંક વી. પી. ન કરતાં, આજ વર્ષનો છેલ્લો અંક વી. પી. પી. મોડલી, આવના વર્ષનું સ્વાસ્થ્ય વસુલ લઈએ છીએ. જેમને આવતે વર્ષે માદક તરીકે આજ રહેવાની ઈચ્છા નથી હોતી તેમાંના ધણીખરા અમારી બે માત્ર અમાડની વિનતિ છતાં અમને તેમ ખબર નહોતા આપના અને છેક નવા વર્ષનો પહેલો અંક તેમને વી. પી. પી. મળે ત્યારે એ વી. પી. પાછું હેલતા. એથી અમને મેવડું નુકસાન જતું (૧) વી. પી. રા. લખવાના સવા ગણુ આના રદ જતા, અને (૨) બે માત્ર ખાઈએ એ અંક ખાઈએ ચીંધરા જેવો થકને પાછો મળતો, — એવો કે જેને ફેલું ફાઇલમાં પણ ન સંધે. એટલે એ નુકસાની અટકાવવા અમારે લગાતીથી આજ સ્વાસ્થ્યનો છેલ્લો અંક વી. પી. કરવાનો રસ્તો શોધવો પડ્યો છે.

એ વી. પી. મના પહેલાં અમે આજે બે માત્ર અમાડથી ખબર આપીએ છીએ કે જેમની મરજી આવતે વર્ષે માદક તરીકે રહેવાની ન હોય તેઓ અમને કૃપા કરીને તેમ ખબર માગશર મુદ્દે કોથ એટલે કે પહેલી ડિસેમ્બર અમાડ આપી ફેરો તો તેમને એ છેલ્લો અંક વી. પી. થી ન મોડલતાં અમે સાદી પોસ્ટથી મોડલીશું; બાકીનાઓને વી. પી. કરીશું. અમારી આ વેળાસરની વિનતિ છતાં પણ અમને જેઓ તેમ ખબર ન આપતાં માગશરનું વી. પી. પાછું લાગશે તેઓ, અમને લાગેલા વી. પી. ખર્ચના નુકસાનના ૦-૦-૨ ભરીને પોતાનો એ લેણું અંક પાછો મેળવી શકશે.

વિચારવંત માદકો સમજી કે તેમને આ પદ્ધતિથી ફેલું પ્રકારનું નુકસાન નથી. 'કમાર' બિંબે જેમને આજ અંક જેવો છે તેઓ અમારી નુકસાની અટકાવવા ખાબર તથા વ્યવસ્થાની સમજૂતી નહીં ના કરી શકે માત્ર અમાડ સ્વાસ્થ્ય મોડલતાં આના કાળી નહિ કરે. એકે પહેલેથી આ પદ્ધતિ આજ રહે છે, એટલે ખરી રીતે તો જેમને ખબર માટે જ સ્વાસ્થ્ય ખરવાનું આવે છે.

માટે જેમણે માદક તરીકે બંધ મૂકે દેવ નેમો, તથા જેમણે આજ રહેવું હોય તેઓ પણ, મહેરબાની કરીને આવતા (વિનતિ) અંક સાથે વહવામાં આવે તે પોસ્ટકાર્ડમાં પોતાની ઈચ્છા-અનિચ્છા લખી જાય. ના. ગમરેના અંક વી. પી. થી ને સાદો મોડલતા સુધી અમારી આ યોજનામાં અમને મ. જ. ન. રી તો આવના અમારી ધક્કું નાણાં મળીઓડેથી વેળાસર મોડલતા. ઈચ્છા નેમ પણ કરી શકશે; પણ એ રીતે તમારો સમય બચે અને નાલિક પડશે. ખર્ચ તો બંધ રહે સરખું છે; એટલે વી. પી. ની પદ્ધતિ માંડકોને વધુ પસંદ કરવા લેખ-ઉ.

વ્યવસ્થાપક

અમારી વિનતિ + તમારો સહકાર = સફળ વ્યવસ્થા

કુમાર

વર્ષ ૬ - અંક ૧૦

આ વ તી કા લ નાં ના ગ રિ કો નું મા.સિ ક

પ્રેમવિભવ

• પૃથ્વી •

અનન્ત તુજ આશિષે અમ પરે પ્રભો ભિતરી,
વહે પવન, પાણી, તેજ રમતું રહે વિશ્વમાં
રુકુરી જીવનચેતના દિનદિને ટકે જો વડે,
આહો ! નગર ઠારી રંજન અસંખ્ય દરથો કરે:

નદી, ઉદ્ધિ, પર્વતો ગગન ઘેરી ગોળા ભમે;
અને હૃદય-તાર સૌ અણુઅણુ લહી પ્રેમને
પ્રિયાનયનમાં, શિશુસ્મિત વિષે, પિતાઅંકમાં,
ઉરે જનનીનાં, મને સુહૃદ ભાઈભાંડુ તણા.

પિતા ! ગણ નથી શું આ વિભવ માનવીને મળ્યો ?
પ્રમાણ તુજ પ્રેમનું પ્રકટ એ નથી ? કે મથે
અહમ્ વધુ પ્રમાણવા ક્યમ, કિંહાથી, ક્યારે અને
પડી વિકૃત શોધમાં ગણગણી બેઠે ને બળે !

ન બિન્દુ જળનું લહે કદી ય માપ સિંધુ તણું,
વિરાટ-ઉરમાં વસે ગણ નથી જ શું એટલું ?

રતિલાલ શુક્લ

આ સો . આ ગ છો સ સો અ ઠયા શી

મુગલ ચિત્ર કળા

ચિત્રકળાને વળોડનારાં કેટલાંક માનવીઓ જોઈ છે ત્યારે મને તેમના પર અભૂમિ થાય છે અને તો લાગે છે કે ખુદને પિતાનવાની ચિત્રકારને અજ્ઞ રાક્ષિ મળેલી છે. કોઈ પણ દયાત મલ્હી કે તેનું અંત્ર ચીવરતી વેળા તેને જરૂર લાગ્યું હશે કે ચોતાની અંદર તેની રાક્ષિ છતાં છત્ર મુકવાની તામત ચોતાનામાં નથી. તેથી જ અલ્લાહ તાલા (Giver of Life)ને ખ્યાલ કરી તે વધુ કડાપણ મેળવી રાકે છે.
(શાદાનશાહ અકબર)

બાળ્ય અને તેની પછીના મોગલ શહેન-
શાહેના સમયમાં હિંદમાં જે કળા ઉછરી
અને વિકસી તે મુગલ કળાને નામે ઓળખાય છે.
તેના સંસ્કારનું ખરું મૂળ તેમજના સમયથી હિંદમાં
ઊતરી આવતા મુગલોની સાથેના ઇરાની કળાસંસ્કારોમાં
રહેલું છે. આમ મુગલ ચિત્રકળા હિંદમાં વિધર્મી પ્રભ-
વે ઉછેરી, છતાં તેમાં એક પણ અંશ એવો નહોતો
કે જે હિંદુઓની કળા સાથે મળી જતાં વિસંવાદી
બને. આનું કારણ એ જ લાગે છે કે જંને કળાઓનું
કેંદ્રસ્થાન એક જ હોવું જોઈએ. સમસ્ત એશિયાની ચિત્ર-
કળામાં જે એકરૂપતા દેખાય છે તેનું કારણ પણ એવું
જ છે. બૌદ્ધ ધર્મે ચીનને જાપાન મારફત મૌગોલિયા,
તાતાર ને ઈરાન સુધી પગપેસારો કર્યો અને એ ધર્મ-
ના પ્રચારની સાથે કલાસંસ્કારની એકરૂપતાનાં બીજ
પણ નંખાયાં, તેના પુરાવા રૂપે આજે પણ મધ્ય એશિયા-
માંથી મૂર્તિઓ, ચિત્રપટો ને ચુકામંદિરા મળી આવે
છે. ચીનની છટ્ટા સેકા સુધીની ચિત્રકળા અને મધ્ય
એશિયાના આ અવશેષો તથા તદ્દશિલાના સિંદ્ધની
વચ્ચે અજળ પ્રકારનું સંસ્કારસામ્ય દેખાય છે.

ઈસ્લામ ધર્મના કાનૂનોએ માનવ આકૃતિ ચીન-
રાસને માટે અખત ફરમાનો કર્યા છે, છતાં કળાની
વેલ તો સદા યે પાંગરતી જ રહી છે. માનવ આકૃતિ
ચીતરવાના એ નિષેધે કલાશક્તિને બીનું રૂપોમાં વાળી
અને વિવિધ આકૃતિરૂપો તથા શૌભન આલેખનોમાં
તેઓએ અસાધારણ પ્રાવીણ્ય મેળવ્યું. આજે પણ
ગ્લનગ્લતના વેલજુદાઓ અને ભૌમિતિક રંગરચનામાં
તુર્કસ્તાન તથા ઈરાનને કોઇ દેશ ન પહોંચે. પરંતુ
જગદાદની ખિલાફત તુરુયા પછી કળાનાં બંધનો, પણ
તુરીને દીલાં થયાં. એ સમયના અલ્બુ શુલતાનોએ
સિંક્રાઓ પર મહોરોં ઓપેલાં, તે પરથી આ જાણતી
સાગિતી મળે છે. ચીનના વ્યવહારનો એક પોરી માર્ગ
નિષેઢ, તાતાર ને ગ્રોસ મરફતે યુરોપમાં જનો દતો
તેથી એશિયાની અનેક કળાઓ ઈસ્લામી રાબ્બોમાં
મળેજે પ્રચાર પામી શકતી હતી. તેમાં યે ચીન સામ્રા-
જ્યની સત્તા વધીને ઇરાનની જલુ નટક આવવાથી
પશ્ચિમ કરનાં પૂર્વની કળા લાં વધારે ઉછરી ને પાંગરી.
આપણે શરૂઆતમાં જોઇ ગયા તેમ મુગલ કળાનો
સંસ્કારપાશ મૂળે આ ઇરાની કળાનો. ઇરાનમાં મરહા-

ના, સુવનાનિયા ને તેજીક કળાનાં મોટાં મથકો તરીકે મશહર થયાં હતાં અને તેમુર રાજવંશની સત્તા ગ્વમતાં તો ઘણી ગતની સંસ્કૃતિ ત્યાં ઉદય પામી હતી. તેમના વખતમાં આકાસ, છુખારા અને સમરકંદ નવજીવન પામ્યાં. દિલ્હુસ્તાનને તેમુરની યાદી જાડુ જ દુઃખદાયક છે, પણ તેના જ વંશમાંથી દિદમાં મુગલ સામ્રાજ્યનો પાયો નાખનાર બાબર ઊતરી આવ્યો અને તેને જ દાથે લક્ષિત રેખાવંતી મુગલ કળાનાં સીમાચિહ્નો મેંડાયાં એ પણ અજબ વિધિયોગ નહિ તો ખીલું શું ?

હેરાતમાં તેમુરનો જ પુત્ર શાદરૂખ પોતે કવિ હતો અને ઘણા કવિઓને પોતાને દરબારે નિભાવતો. એક કવિને તો તેણે ચીન સુધી મોકલ્યા હતા. પંદરમા સૈકાને અંતે સુલતાન શીરઝાંના દરબારમાં એ કાળના અતિ મશહર ચિતારો બેગા થયા હતા, તેમા ઇરાનનો નામચીન ચિતારો બૈઝાદ પણ હતો. ઇ.૧૫૦૬માં એ કલાપ્રિય સુલતાનના મરણ પછી બૈઝાદ સફળીશાદ સુલતાન હુસેન ખુશરૂઆનના દરબારે ગયા અને ૧૫૧૪માં મૃત્યુ પામ્યો. એ જ વંશમાં ઇરાનનો પ્રખ્યાત કલાપોષક શાદ અખ્વાસ થયો. ઇ.૧૫૨૫માં બાબરે દિલ્હી ઉપર સપારી કરી તે વખતે લડાઈના મામલાને લીધે તેને દિલ્હુસ્તાનનો ખરો ખ્યાલ મળી શક્યો નહિ; પણ બૈઝાદનાં ચિત્રોની તેણે જાડુ નારીક કરી છે અને તેને એ જમાનાનો મોટો ઉસ્તાદ ગણ્યો છે. આ પરથી બાબરની રસિકતા સ્પષ્ટ સમજાય છે. પાંચ વર્ષ બાદ બાબરના મરણ પછી તેના પુત્ર હમીદ પાસેથી શેર અફઘાને ગાદી છીનવી લાખી અને તે ઇ.૧૫૫૫સુધી તેજીક (ઇરાન)માં શાદ તગરૂખને આશ્રયે રહ્યો.

• • આ વખતે બૈઝાદ ગુજરી ગયો હતો, પણ શીરસૈયદઅલી નામનો જુવાન ચિતારો નામના જમાની રંગ હતો. તેનો બાપ શીર મન્સૂર બાદકશા બૈઝાદનો સગો વડિયો હતો. શીરસૈયદઅલી અને એક બીલ્લેચિતારો અખ્દુસ્સમદ આ રાજાજી શાદ હુમાયૂંની નજરમાં વસી ગયા અને ફરી તેને રાજગાદી મળ્યાં ઇ.૧૫૫૦ માં તે બંનેને તેણે પોતાના દરબારમાં તેડાવી લીધા. એ વખતે શીરસૈયદઅલીને શીર દમઝાની કથા (દારનાને શીર દમઝા) સચિત કરવાનું કામ સોંપાયું. તેણે કેટલાક ચિતારાઓને લાથમાં રાખી સો સો પાનનું એક એવો બોર પુસ્તકો તૈયાર કર્યા. તેમાંનાં કેટલાંક આજ નીચેના-

શાદ હરાની કળાનો નમૂનો ના સંપ્રદાયકમાં છે અને પચીસ પાનાં લેગનના ચ્વ-જિયમમાં છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે દિદમાં પણ તે વખતે જોઈએ તેવા કુશળ ચિત્રકારો મળી આવ્યા હશે. અકબરને બચપણથી જ પિતાના દરબારમાં આવા ચિત્રકારોનો સંદર્ભ મળવાથી તેનામાં અતિ ઉચ્ચ રસિકતા અને શોખ પ્રકટયા, અને પરિણામે હમાયૂંના મૃત્યુ પછી તે ગાદીએ આવતાં ચિત્રકળા અતિ ઉદાર અને કદરવાળા આશ્રયદાતા પામી.

દિલ્હીના મુગલ દરબારમાં આમ તૈયાર થએલાં અલાર સુધીના ગંધા ચિત્રામાં ઇરાની કળાની છાપ આગળપડતી હતી. તરફીરો કરવાનો હુકમ બૈઝાદ ખૂબ અજમાવ્યો હતો. મુગલ દરબારમાં તે ફૂંટીફાલી નીકળ્યો અને અકબરશાહની ઉદાર ધાર્મિકતા તથા જિંદગી સંસ્કારદષ્ટિને લીધે તેના દરબારમાં દેશદેશના પંડિતો અને કળાજ્ઞાને બેસાઈ આવ્યા. આમાં ગુજરાતના પણ દસેક ચિત્રકારો હતા એમ સ્વ. શે. પુત્રોત્તમ વિશ્વામ માવજીનું માનવું છે.

આજર અને હમાયૂંના દરબારનાં ચિત્રોમાં બૈઝાદની તાલીમ અને શેરી ખૂબ જળવાઈ હતી. પણ અકબર તો દિદમાં જન્મ્યો ને ઉછર્યો હતો તથા તેણે દિલ્હી

છવનના ઉચ્ચ સંસ્કારોની સ્વીકાર કર્યો હતો અને મદાન સામ્રાજ્યની એકતા સાધવા દિંદુ મુસલમાનને એક જ આંખે તે જોતો હતો. એટલે તેના દરબારમાં ૬૩૬ ક્લગ, અબ્દુસસમદ શિરાઝી અને તેજીખાની ખીર સૈદઅલી તેમજ સમરકંદના કેટલાક ઉસ્તાદ ચિતારા જેમ માનવંત હોદ્દે હતા, તે સાથે માધવ, ભીમ ગુજરાતી, અનંત ખસાવન, દશવંત, કેશવદાસ વગેરે ચિતારાઓને પણ એટલો જ આદર મળ્યો હતો.

દશવંત અને ખસાવનની વચ્ચે તો સંસ્પાદ આવતી. દશવંતની છવનકથા કંઈક અદ્ભુત અને કરુણ કદાણી જેવી લાગે છે. તે કદાર અતિના પાલખી ઉપાડનારનો પુત્ર હતો, પણ જન્મથી જ તેનામાં કથા પર અજ્ઞા પ્રેમ હતો અને તે પર એ છવન વારી બેઠો હતો. જ્યાં આવે ત્યાં ભીંતો પર માનવીઓ અને જનાનરો એ ચીતયો જ કરતો. કેાઇ અજ્ઞા સંભળે તે પાદ-શાહની નજરે પડ્યો એટલે તેની પ્રતિભા જોઈ તેણે તેને ખવાત અબ્દુસસમદનો શાગિર્દ બનાવ્યો. થોડા જ વખતમાં તે બહુ વધી ગયો અને જમાનાનો એક ઉસ્તાદ બેળાતો થયો. પણ છવનની કેાઇ નિરાસાએ તે દિવાનો બની આપધાન કરી મૂક્યો. એક દલકી કોમમા જન્મીને શાહી ચિત્રકાર જેવા માનવંત પદે તે પહોંચ્યો તે પરથી માની શકાય કે એ સમયમાં ધણા એની પેઠે સમાજની વાડો વટાવી ઉપર આવી ચડનાદશે.

ઇ.સ.૧૫૬૯મા શાહી ફરમાનથી ફતેહપુર સિદ્દીના કળામહાસચે આધવાને દિંદુ ને ધરાનના કારીગરોએ મોટા સમારંભ કર્યો. ત્યાંનું બાધકામ ચંદ રહ્યા બાદ ચિતારાઓએ તેના જે સજ્જાર કર્યો તેમા કેટલાયે શુદ્ધ દિંદી અને કેટલાયે શુદ્ધ ધરાની છે. નવી કળા અપનાવી લેવામા દિંદુ ચિતારાઓ કેટલા કુશળ હતા તેની ખાતરી ત્યાંથી મળે છે.

ધરાની કવિ નિઝામીના કાવ્યગ્રંથો અને બીજા કેટલાક સાહિત્યગ્રંથો દિંદુ માનસને તો તદ્દન પરદેશી લાગે, છતાં તેના પર ચિત્રો કરવાનું કામ પણ બાદશાહે તેમને સોંપ્યું હતું તે પરથી જણાય છે કે ધરાની અને દિંદુ ચિતારા શાહી જત નીચે એક દિશ્યા સાથે મળી કાર્ય કરતા, એકબીજાનાં હુનર તથા શૈલીમાંથી અનેક પાઠો શીખી લેતા અને બંને કોમ એકબીજાને સદાચ કરવા તથા નુસખાઓ બનાવવા હમેશાં ઉત્સુક રહેતી.

આવી સહકારભરી દિલસોજીને લીધે દિંદુ અને ધરાની કળાનું સુંદર મિશ્રણ થવા લાગ્યું અને મુગલ શૈલીનો વિનંધ થયો. આ બંને શૈલીઓનાં મિશ્રણ સ્પષ્ટ બતાવતાં ચિત્રો અકબરના જમાનામાંથી ખુબ મળે છે ને તે જલદી પારખી શકાય છે. આ શૈલી શરૂઆતમાં તો અખીરવર્ગમાં જ પ્રચાર પામી હતી; આમતર્ગે જોઈ તેને કેશી સંબંધ નહોતો, કારણકે તે દ્વારા આમતર્ગે રસ પડે એવા ચિત્રો પ્રકટ થવા જ નહોતા. પણ વખત જતાં તે લોકોમાં સારો પ્રચાર પામી અને તેની પડનીના વખતમાં તો ઠેક રંક દુનિયામાં પે તે જાણીતી થઈ મઠી હતી. પરંતુ તે મુખ્યત્વે નરવીરી કળા રૂપે જ પ્રચાર પામી.

આ તરવીરીની કળા એ મુગલ કળાની ખાસ વિ-સિષ્ટતા બણી શકાય. માણસોની તરવીર કરાવવાનો મુલકોનો શોખ અજ્ઞા હતો. દયાની બોગવના ચિત્ર-પ્રસંગો ને માણસો તથા હમામભવી દરબારચિત્રો એ મુગલ કળાનો પ્રધાન પ્રવળ છે. પણ આ બધાં ચિત્રો મોટે ભાગે બહુ નાના માપમાં ચીતરાયાં છે. જોઈ યુગનાં ભવ્ય ભીંતચિત્રોનો તોફે આવવાની અભિલાષા તેમાં દેખાતી જ નથી, ને તેથી 'મીનીએચર પેઇન્ટિંગ'નાનાં તરવીરી ચિત્રો તરીકે જ તે કારોમાં ઓળખાતાં. એ ધરાની કિનાળી ચિત્રોની પણ અસર માની શકાય.

અકબરશાહે ચિત્રકળા પાછળ પુષ્કળ ખર્ચ રાખ્યો હતો. દેશવિદેશના દિંદુ ને મુસલમાન કળાકારોને તેની તરફથી માન, શિરપાવ કે ઈનામોં મળ્યાં જ કરતાં અને ઉસ્તાદોને અનસજદાર અથવાં અખીર કિમશવો જેવા મજૂરામાં આવતા. અબ્દુસસમદને તેણે ફતેહપુરની ટંકશાળો ઉપરી બનાવ્યો હતો અને પાછળથી મુલતાનોનો વહીવટદાર નીમ્યો હતો. અબુલફઝલ લખે છે કે 'અકબરશાહને નાનપણથી જ ચિત્રકળા મઠે બહુ પ્રેમ છે. તે દરેક રીતે આ કળાને ઉત્તેજન આપે છે, કારણકે તેમાંથી એને આનંદ ને અવધાસ બંને મળે છે. આથી એ કળાનો વિકાસ પણ બહુ થાય છે. દર અકબરશાહે બાદશાહ જનાજ આચળ દરોગાઓ અને દણુગિયાઓ બધા ચિત્રકારોનાં કામ રજુ કરે છે; બાદશાહ પોતે તે જોઈને કારીગરી પ્રમાણે ઇનામો આપે છે, અગર માસિક પગારમાં વધારો કરી આપે છે. ચિત્રકારોને અપના પદાર્થોમાં પણ ધણું સંધારો વધારો થયો હતો ને દરેક વસ્તુના અભરબાવ નક્કી

કરવામાં આવ્યા હતા. રંગ-
નામિશ્રણો વધુ સુધારા હતાં
અને તેથી ચિત્રમાં પહેલાં
કરતાં વધુ ખૂબી આવી
હતી. હવે તો ગહુ ઉત્તમ ચિ-
ત્રકારો મળી શકે છે. અ-
ક્ષરો લખવાની કળા પણ
ઔટલી જે ઉત્તમ પામી
હતી. છત્રામી માર્મિક મા-
ન્યતા પ્રમાણે અક્ષરો લખ-
વાની કળા વધારે ઉપયોગી
ગણાય છે. ખુદાઈ તાબીની
સુંદર આકૃતિઓ લખવા
—લખાવવામાં ખુબ્ય મનાય
છે. દિલ્હી અને આગ્રાના
મહેલોનાં શાહી કિનાબખા-
નામાં સુંદર ચિપિયો લખાતું
ખમી વનનું ઉત્તમ સાદિલ
સંપ્રદાય હતું અને તેમાં મુ-
શોબન નરીકે નાનાનાં ચિત્રો
ચિત્રાવવા પાછળ તથા
તેની સુંદર આંધણી કરાવવા
માટે બેશુમાર ખર્ચ થતો
હતો. ઇ.સ ૧૫૫૮માં ઇરા-
ની બાપામાં 'રઝમનામા'
નામથી મદાભારતનો તર-
જુઓ કરાવેલો તેની કિંમત
૪૦૦૦૦૦ સોનેવા જેટલી
થઈ હતી. આ પુસ્તક દાસ
જયપુરમાં છે. સમાવણ્યું
પણ એક પુસ્તક તૈયાર કરાવેલું તેની કિંમત તેથી અઘરા
જેટલી થયોત્તી અને તે દાસ ડોશિંગટન (એમેરિકા)માં છે.

અકબરનામામાં ૧૧૭ મેંમાં ચિત્રો છે. ૧૬૪૧માં
કાપર સેજાસ્ટિયન કરીને રંગેબનો એક પાદરી આગ્રા-
માં હતો. તેણે લખ્યું છે કે તે સદેરમાં ૨૪૦૦૦
કિતાબો હતી જેની કિંમત ૬૪,૬૩,૭૩૧ રૂપિયા થાય;
ઔટલેકે સદેરાશી ગણતાં દરેક ચોપડી ૨૭૦ રૂપિયાની
થાય. આ કિનાબખાનાં અકબર પછીના બાદશાહોએ

આડ નીચે આસપેસ લેવા ફરજત : મુગલ કલામમાં પ્રસંગચિત્ર-આશ્રયન
(ચારીસના બેસન મારીસ રાંધવાઈરંગના સંમદમાથી)

કે પછી સુધી માન્યતા હતી, પણ ૧૮મા અને ૧૯
મા સૈકાની આધીમા ને વેરણુંકરણ થઈ ગયાં. રોડીસ
સરહારો અને આઉધના નવાગોએ એવાં જે કિનાબ-
ખાના કરેલાં તે પણ તાલ પામ્યાં છે. આ અદ્યુત
સંમદોના જે દુકકા પુરાવના ખાનગી સંમદકે પાસે
આજે છે તે જેનાં તેની જાહેરાતોની પૂરતો ખ્યાલ
મળી રહે છે. ઇ.સ ૧૯૧૦માં આસેખાએથી અન્નરે મુદેલી
—દિનોપરેલી કયાએ (The Lights of Cano-

રેખાકાનમાં જહાંગીરી તસ્વીર

પ્રસ) નામની એક સુમેશ્વર તારીવિલ ૧૮૪૧માં બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટે પ્રમુખનીમિત્તક નરીકે ખરીદી લીધી હતી. તેમાં જે ૩૬ ચિત્રો છે તેમાં અકબર અને જહાંગીરના સમયના ઉત્તમ ચિત્રકારોએ કામ કર્યું છે.

અકબરશાહના અંત સમયે તેના દરબારમાં એકસો ઉપરાતનામીયા ચિત્રારાઓ દના જેમાંના કેટલાકને તો ઉમરાવની પદવીઓ મળી હતી. અકબરની આ નાનિમા કળાપ્રેમ તો છે જ, સાથે થોડે અંશે આત્મ-ઐશ્વર્ય ને સ્વકથા અમર રાખવાની ઇચ્છા પણ થ્રેરક ચર્મ હોમ એમ લાગે છે.

પણ મુગલ ચિત્રકળાને પૂરા રંગમાં પીલવવાનું માન તો જહાંગીરને જ પડે છે. ચિત્રકળા તેની લાડીલી મોજ હતી અને તેનો સર્વાંગે વિકાસ કરવામાં તેણે પૂરી ઉદારતા વાપરી છે. તે શાહી ચિત્રારાઓની કુશળતા પર હમેશાં શુભાન રાખતો. શાહી તસ્વીરી ને સિકારના પ્રસંગે એના સમયમાં ખૂબ જ ચીતરાયા છે, પણ તે સાથે વનસ્પતિ તથા ફૂલફોળાં અને વિવિધ જનાવરોનાં ખાસ ચિત્રો કરવામાં પણ અજબ લાગણી બતાવવામાં આવી છે. બાદશાહે ખાસ ફરમાનથી કેટલાંક જૂજરાં જનાવરો અને ટૂંસોનાં ચિત્રો કરાવ્યાં હતાં તેમાંનાં કોઈ કોઈ હાલ મળી આવે છે. જહાંગીરમાં તો અકબર જેવી થોડીધણીયે ધર્મપ્રિયતા કળાપ્રેમમાં આડી આવવી નહોતી. એ તો જમાનાનો એક ખરેખરો રસજોગી ઇવ હતો. કળાના મળી આવે તેટલા ઉત્તમ નમૂના તે સંધરતો. કારીગરીની ખરીદી તે સમજતો અને બાખ્ય તેની કદર કરી શકતો. કોઈપણ મૂલ્યે કળાની ઉત્તમ

ચીજ હાથ કરવા તે આગ્રહ રાખતો અને તે મારે જાહેમાં જારે કિંમત આપતો.

તેણે શાહનશાહોને નીતિશિક્ષણ આપવા અન્યરે-સુલેલી તૈયાર કરાવી. તે મારે ૧૬ ચિત્રારાઓએ કામ કર્યું, જેમાં દસ દિંદુ અને છ મુસલમાન હતા. તે દરેકનાં નામ એમાં આપેલાં છે. એ ચોપડીમાં પંચતંત્રની કેટલીક વાર્તાઓનો તરજૂમો છે, પણ ચિત્રોનાં પાત્રો તો મુગલ જમાનાનાં જ આલેખાઓના હોવાથી તેમાંથી એ સમયના ઇવનનો આબેહૂય ખ્યાલ મળી શકે છે. એ ચોપડી માત્ર હતા ઇચ લાખી અને ઇચ પહેળી છે, પણ એમાંનાં એ ચિત્રોમાં તો મુગલ કળાની અજબ રૂપરંગવટ અને રેખાવટનો પૂરેપૂરો આંક બતાવ્યો છે.

જહાંગીરના વખતમાં વળી ઇરાનથી પણ નામ-ગીત ચિત્રારાઓ આવ્યા; તેમ દિંદના ચિત્રારા ઇરાન સુધી પણ ગયા. તે પોતે તખ્ત પર આવ્યો તે પહેલાં તેની હજુરમાં હેરાતનો આકા રચા કરીને એક નામીયો ચિતારો હતો. પણ તેનો પુત્ર અલ્પહલ દસન તેને આંક મારે જોવા થયો. તેણે શાહનશાહ જહાંગીર માદી-નશીન થયા તે વખતનું ચિત્ર બનાવ્યું તે ખાતર તેને જહાંગીરનારીર-ઉત્ત-ગમાન(જમાનાનો અદ્ભુત પુરુષ) કહ્યો અને ખૂબ ઈનામો આપ્યાં.

દિંદુ ચિતારો બિશનદાસ પણ તેનો એટલો જ માનીતો હતો. બાદશાહે પોતાના ચરિત્રમાં તેના મારે લખ્યું છે કે 'એ જમાનામાં બિશનદાસની ખરોખર કોઈ સહેરા' ઉનારી રાકતું નહિ. તેને ખાસ સવારી સાથે ઇરાનના શાહ તથા તેના દરબારીઓની છળી સેવા મોકલ્યો હતો અને તે પછી એક હાથીનામ આપ્યો હતો.

એ સિવાય મન્સુર અને ફરકબેગ તેના દરબારના શુનંદા ચિત્રકારો ગણાતા. મનોદર અને મન્સુર જના-પરો ચીતરનાર તરીકે ખ્યાતિ પામ્યા હતા.

જહાંગીરના મૃત્યુ પછી મહાન મુગલ સમ્રાટ શાહજહાંએ ચિત્રકળાને બદલે સ્થાપત્યને વધુ માનીતી કળા તરીકે સ્થાન આપ્યું અને તેથી મુગલ ચિત્રકળામાંથી શુણ્ઠ ઓસરવા માંડ્યો. પહેલાં કરતાં ચિત્રોમાં રંગનો હાકમાક અને વૈજલ્ય વધ્યો, પણ હથોડી નળળી પડી ગઈ. આ વખતે સ્થાપત્ય તેની સોજે કળાએ પ્રકટયું. આન્ય કારણમાં એમ પણ હોમ કે સ્થાપત્યકળાની સમુત્પત્તિ મારે વિશેષ સાધનસમારંભની રાહ જોવી

નરજહાં : મુગલ સમયનું રણાકન

(શ્રીગંગેન્દ્રનાથ ઠાકુરના સંસ્કૃતમાંથી)

પટે, જ્યારે ચિત્રકળા સરળતાથી તૈયાર થઈ શકે; એટલે રચાપાત્રને જે પેઢી સુધી ગદ્ ગદ્ પડી હોય. ચિત્રાનો જ્યોત્ષ્ણો આછો ન થયો, પણ દળવાં થવા લાગ્યાં. મૂળે મુગલ કળા રાજ્યાશ્રય પર નભનારી તો હતી જ, એટલે એ આશ્રય કમી થતાં તેનાં પાળી બિનરે તેમાં નવાઈ નથી. શાદજહાંના જ સમયમાં તેના દલકા પ્રકારને લોકો દિલ્લી કલમથી આગળવા લાગ્યા હતા.

પણ આ સમયની અનિ કરુણ કથાનો નાથક દ્વારા શિકોહ—શાદજહાંનો મોટો પુત્ર—એક અમૂલ્ય સ્મૃતિ મૂકી ગયો છે. ઇ. ૧૬૫૮માં ઔરંગઝેબ પિતા તથા બાઈઓને દહાવી તખ્ત પર આગ્યો તે વખતે તેના તસથી આ મોટા બાઈ દ્વારા શિકોહ આરે નરજહાં નાસ-ભાગ કરતો હતો. તેની વહાલી બેગમ સિંધના રણમાં તરસ અને તાપથી મૃત્યુ પામ્યાના ખોટા ખજર તેને મળતાં તે બેગમ જેની દાલતે એક બેવડા મિત્રને લા પહોંચ્યો, જેણે તેને તુરંત ઔરંગઝેબને દલાવે કરી દીધો.

‘જાદશાદ શાદજહાંના શાદજહાં મદમુદ દ્વારા શિકોહ અતિ પ્રિય જાનુ નાદીર બેગમને મોટ આપેલું’

જહાંગીર : મુગલ તસ્વીર—આલેખનનો નમૂનો

એવા તેના ખુદના દસ્તાફરવાળું ઇ. ૧૬૩૧-૩૨-૩૩-૩૪-૩૫-૩૬ની સાલનું એક ચિત્રઆદ્યમ ઇન્ડિયા હાઉસની લાય-બ્રેરીમાં આજે મોજૂદ છે; અને એ જોતાં, એટલી ઉચ્ચ કળાના કદબદલ ને ઉદાર એ રસિયા રાજકુમારના જીવનનો જે કરુણ અંત આગ્યો તે વાદ આવીને હૃદય આર્દ્ર થતો છે. તેમાંના ચિત્રો અપ્રતિમ મુગલ શૈલીનાં છે અને કલાના આશકો કેવી મમતાથી ગાંજ તૈયાર કરાવના તેના અપૂર્વ નમૂના રૂપ છે.

ઔરંગઝેબનાં રાજ્યદરબારેથી તો કળાની વહવાહી જ થઈ અને કોઈ છટાછવાયા રસિક અગીર, ઉમરાવ તથા શ્રીમતોના આશ્રયે જઈ તે ધોરો વળત ભરાઈ. પણ જેઓ દિલ્લી છોડી દૂરના પ્રાંતોમાં જઈ મુગલ સંસ્થાનથી સ્વતંત્ર થવા તેમણે તો તેને પૂરેપૂરી અપ-નારી અને કેટલેક ઢેકાણે તો તે આગાધ પણ થઈ.

દક્ષિણમાં નિઝામના રાજ્યમાં તે ‘દખ્ખી કલમ’થી ચાલુ થઈ. પટણા, ગિદાર અને આઉધના નવાબોએ પણ કળાનો શોખ સાચવી રાખ્યો. ઔરંગઝેબ પછીના દિલ્લીપતિઓએ નામ પૂરતો કળાનો શોખ રાખ્યો

હતો. અદારમાં સૈકામાં તે એ દિલ્હી કલમ માત્ર ધપા-
દારી થઈ પડી અને કંપનીના અમલદારો માટે તસ્વીરો
કરી નમત્રા લાગી હતી. યુરોપ અને એશિયાની ભેળ-
સેળા શૈલીની હાથીદાંત પર આલેખેલી એવી તસ્વીરો
આજે પણ દિલ્હીના બજારમાં મળી આવે છે.

સુમલ કળા રાજ્યવૈભવના ખોળે જન્મ પામી ને
રાજ્યના રસો પર જ છપી રહી હતી; અને એ શાહી
આધાર પડી ભંગલતં પોતે પણ ગઈ. આમ સુમલ કળા
પ્રજાજીવનનાં પડોમાં જીતરી શકી નથી એ ખરું, પણ જે
જમાનાએ તેને સર્જરી હતી તેનાં ભલકદાર, આળેહૂળ,
હવંત ચિત્રો તે આમર કરતી ગઈ છે. દુનિયાના કોઈ પણ
ઇતિહાસને ચિત્રકળાએ આવી સેવા આપી નહિ હોય.

સુમલ ચિત્રકળાની ખાસિયતો

પ્રાચીન કાળથી એશિયામાં અક્ષરો લખવાની
કળા મદરનું રથાન પામી છે. ખાસ કરીને ચીને એ
પરંપરા શુદ્ધ રીતે જાળવી છે અને ચીની સામ્રાજ્યની
અસર જમાજનાં પહોંચી ત્યાંયાં અક્ષર લખવાની કળાનો
પ્રચાર થયો છે. અક્ષર લખવાની કળા મૂળે ચિત્રલિપિ-
માથી જન્મી હોવાને કારણે અક્ષરોમાં જાતજાતના
વળાંક અને પાંખાકાનો પ્રચાર થયો છે. ચીની, જાપાની,
અરબી અને ઇરાની લિપિઓમાં રેખાઓના અનેક
લહેકા નજરે પડે છે. આથી હાથને એક જાતની
તાલિમ મળી જાય છે, અને આ બધા દેશના ચિત્રકારો
ચિત્રો દોરવામાં એ જ લહેકાનો ઉપયોગ કરતા દેખાયા
છે. માત્ર હિંદુસ્તાનની પ્રાચીન કળા અને લિપિ વચ્ચે
આવો સંબંધ દેખાતો નથી. અર્જન્ટાનાં ચિત્રો અને
સંસ્કૃત, પાલી કે બ્રાહ્મી લિપિ જુઓ તો કોઈ વાતે
તેમની લીટીઓનો હાક મળતો દેખાશે નહિ.

આવા કારણથી જ એશિયાની બીજી ચિત્રકળા
ને દિલ્હી મૂળ ચિત્રકળા વચ્ચે પ્રધાન ભેદ દેખાય છે.
પણ બીજી રીતે આ બધી કળાઓ રેખાજન્ય હોવાથી
એકબીજાના અંશ અપનાવી લેવામાં જલ્દ સફળ નીવડી છે.

ઇરાની ચિત્રકળા ચીનના સંસર્ગથી ઘડાએલી
હોવાથી મૂળ ઇરાની ચિત્રો જોનાં તેમાં રંગ અને
રૂપની જમાવટ લગભગ સંપૂર્ણ લાગે છે. તે સુમધુ-
લાકડી અને લહેરભરી લાગે છે, પણ ભાગ્યે જ બિં
ભરી હોય છે. ઇરાની અને દિલ્હી ચિત્રો પોતાના રંગ
દોષથી આપોઆપ જુદાં પડી જાય છે. દલકાં

ચિત્રો અતિ અભિનયભર્યા યર્ષ જાય છે અને દંલકાં
ઇરાની ચિત્રો વિવશનાભર્યા-પાશવતાભર્યા હોય છે.
ઇરાની કળાનાં પાત્રોની આંખો દંડી અને અવયવો
દાસયાજ વિનાનાં ચીતરેલાં હોય છે.

ઇરાની કળા મોટે ભાગે કિતાબી ઝાકઝમાળ,
વિવિધ રંગો ને સોનેરી શણગારમાં આવી રહે છે. તેના
ચિત્રપ્રસંગોમાં મોટે ભાગે લગાઈ, પ્રેમ અથવા આનંદ-
ભરી મહેફિશો હોય છે, એટલેકે મોટે ભાગે દુનિયાની
ખ્યાલોનું તે નિરૂપણ કરે છે; જ્યારે દિલ્હી કળા વીર-
રસપ્રધાન હાંચો, અદ્ભુત કથારસ કે પુરાણપ્રસંગો,
અથવા ભાવપ્રધાન કે ગીતલક્ષરોના તરંગો ચિત્રોમાં
ઉતારવા મથી રહી હોય છે. ઉપરાંત તે કળા સોફિસ્ટિકેશનના
પ્રદેશમાં જન્મી, ઉછરી અને જીવતી રહી છે.

ઇરાનીની નીકળી દિલ્હીમાં આઝ્યા પછી ઇરાની કળા
ઇરાની રહી નથી. અહીં તે ખરા અર્થમાં દિલ્હીની
મઈ હતી, પણ તેના આશ્રયદાતાઓના સ્વભાવલક્ષણોને
અધીન રહેતી હોવાથી તેમના રાજ્યવૈભવો અને શોખનાં
ચિત્રો પૂરતી જ તે ખીલી શકી અને ઇરાનીની માદીએ
કિતાબી ચિત્રોથી આગળ વધી નહિ. પણ તેમાં માનવ-
જીવનની આકર્ષકતા ને ખરી મનોહરતા તો જાતરી જ છે.

ઇરાની ઉતરહો તેમની સ્વચ્છ, પ્રકાશમાન, રંગ-
ભરી સૃષ્ટિમાં છાયા લાંબતા જ નથી, પણ એક પ્રકારની
ભાગકભરી પસંદગી તેમનાં ચિત્રોમાં વ્યાપ્ત લાગે છે.
સાધારણ જોનારને ઇરાની એઝાદનાં અને અકબરી
ચિતારાઓનાં કામમાં ફરક દેખાશે નહિ, પણ ઝીણવટથી
જોનારને લાગશે કે હિંદુ ચિતારાઓને રેખા અને રંગ
માટે ઇરાનીઓ જેટલા આગ્રહ નથી, એટલું જ નહિ
પણ પદાર્થોના સ્વરૂપ માટે પણ તેઓ ધણું જાતું કરે છે;
અને એમ જનાં કામમાં જમાવટ વિશેષ લાગે છે. તેઓ
ઇરાની સાદિલથી કામ કરે છે ખરા, પણ તેમનું ધ્યાન
બાજુ જ તરફ દેખાય છે. તેઓ માનવી પાત્રોમાં વધારે

શાહાનશાહ બહાંગીર

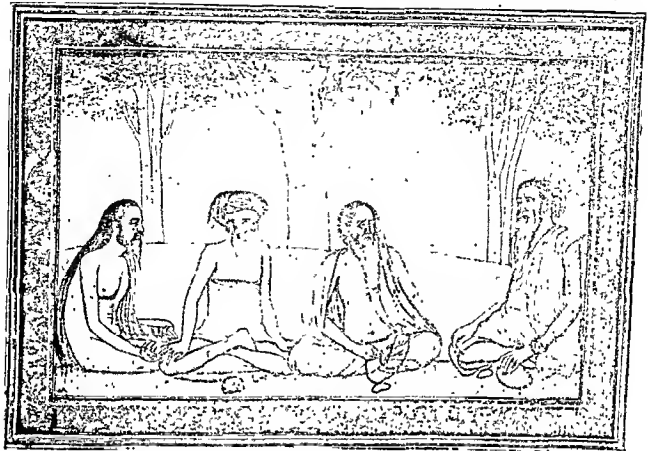
મુગલ કળાના તરવીર આવેષનનો નમૂનો
(પાનીચના મ. કાર્ટમિન્ના સંગ્રહમાંથી)

શાહાનશાહ જહાંગીરનો દરબાર

મુગલકળાનો માનવસમૂહ-આલેખનનો નમૂનો

દરબારની વિશાળતા તથા અંતરનું બાન બતાવવાની સચોટ રીતિ અને માનવશાક્તિઓનું આબેહુલ બચાવ આપવાની એ અજબ શક્તિ મુગલ કળામાં છે તે બ્લેક છે. માલુસોના અહેસા, ઘોસાક અને હથિયારની વિગતો, પ્રાણીઓ અને તેના સાજા નગેરોની નોંધો એમણે અતિશય ત્રીજુવટ અને પ્રામાણિકતાથી એમાં ઉતારીને સંઘરી છે.

ગોંસાઇઓ અને સંન્યાસીઓ : મુગ્ધ કવચનાં માનવપાત્ર-આલેખનો નમૂનો

સફંતર ઓસરી ગઇ જણાય છે. જલ્દાંગીર અને શાદ-જલ્દાના વળતમાં ખરેખરો દિલો દખનાં જ ચિત્રો થયાં છે. તે વળતે સમરકંદનો એક ચિતારો તેનાં ચિત્રો ખાળળ 'સમરકંદવાળો' એમ સહી કરે છે, પણ તેણે દોરેલી તરવીરીમાં દશની તત્ત્વ જેવું કરું જણાતું નથી. રજ્ઞનામું ચીતરનારા ૨૮ ચિતારા હતા તેમાં ૨૨ નામે તો હિંદુઓનાં છે. એ સિવાય ધણાં ય ચિત્રો મળે છે; તે જધાની ચિત્રશૈલી એક જ ક્ષત્રી હોવાથી ઘણી વારકોનાં કયાં ચિત્રો છે તે નક્કી કરવું મુશ્કેલ પડે છે.

આ ચિતારાઓ કોઇપણ વિષયનું ચિત્ર ઉપાડતાં અચકાતા નથી. પરપેકિટપ (દષ્ટિનિયત્રો) કે છાયા-પ્રકાશનાં ધોરણો તેમની આડે આવતાં નથી. યુરોપનો મહાન ચિત્રકાર ર્જોન્સ જે વિષય કોતાં વિચાર કરી અચકે, તેનાં ય ચિત્રો આ ચિતારાઓએ ચીતરી જાણ્યાં છે. આજકાલની પરપેકિટપ શોધનારા તે ચિત્રોનો ખરો રસ નહિ પામે. ફોટોગ્રાફર, એનિજીનીઅર કે સર્વેયરની પરપેકિટપથી ચિત્રોની પૂર્ણતા ન જ તોળાય. મુગ્ધ

ચિત્રકળા નવ્યસો વર્ષ સુધી તેના પ્રેક્ષકોને રીઝતી રાકી તેમાં ચિતારાઓની સાચું જ્ઞાન આપવાની જે અજબ શક્તિ, દસ્યની વિશાળતા અને અંતરનું ભાન ધનાવવાની સચોટ રીતિ હતી તે આજના પરપેકિટપ માટે જ ટળવળના ચિતારાઓને સુલભ નથી.

અને તેમ હોય, પણ આ ચિત્રોમાંનાં પ્રસંગો આકર્ષણ તો કરે જ છે. કેટલી પ્રામાણિકતા અને ગ્રીહ-વટથી તેમણે મધ્યસોના ચહેરા તથા ધોધાકતી વિગતો ચીતરી આપણે માટે સંધરી મૂક્યાં છે ! દમણોનો યુરોપી ચિત્રકાર ચિત્રપોજના કરતાં તેમાંનું ધણું જવા જ દે. હિંદુ ચિતારાના એક ચિત્રમાં શહેર બંધાય છે, રાત્ર તે જોવા આવ્યો છે, કડિયા કામ કરે છે, મનૂરો સામાન પહેંચાડે છે, એમ એ પ્રસંગની બધી પ્રવૃત્તિ અને વ્યવહાર આપણે રોજના જીવનની પેઠે સ્પષ્ટ નિદાણીએ ઊંચે.

મુગ્ધાઈ તરવીરે

દિદની ચિત્રકળામાં તરવીર-આલેખની કળાને

તો મુગલોએ જ ઉત્તમ રીતે ખીચરી. ખરેખરી તરવીરો મુગલ જમાનામાંથી જ મળે છે. છતાં દિલ્લા પ્રાચીનકાળમાં પણ તરવીરનો ખ્યાલ હોય એમ તો લાગે છે. અગત્યનું બુદ્ધિ ચિત્ર જોઈતું હતું. તે વખતે એક કપડા પર બુદ્ધની હાથા પાડીને પાણી લીધી અને પછી તેને રંગથી ભરી કાટખું એવું પ્રાચીન વર્ણન છે. આ હાથાચિત્રમાંથી એક

મુગલ કલામાં પ્રાણીચિત્રણ પણ અતિ હૃદય કારિએ પહોંચી હતી. ચિત્રકાર સબ મનોહરની કલમનો નમૂનો

ખાલુનાં મ્હેરાં ચીતરવાની પ્રથા જન્મી હોય એમ આપણે માની શકીએ. શ્રીમિરિતી શુદ્ધાઓમાંની કરચપ રાગની રાણીઓની તરવીરો સાચી છે એમ મનાય છે. અલ્ખતીની પહેલા નંખરની શુદ્ધામાં આવેલાં કાંઈ વચન વ્યક્તિનાં ચિત્રો પણ સાચાં માનવીઓની હળી છે એવું અનુમાન કરવાને કારણે મળ્યાં છે. તિળેટમાં મધ્યરીજના મઠમાં એક ચિત્રકરે એક ખૂણે પોતાની હળો મૂકી છે તે પણ સાચી તરવીર મનાય છે. આદમા સૈકામાં સિંધમાં પણ તરવીરકામ થતું હશે એવી દૃષ્ટિકત મળી છે.

મુગલ જમાનાની જે તરવીરો દિલ્હમાં મળે છે તેમા પ્રથમ નમૂના દિલ્હ ચિતારાઓના મળે છે. ભગવતી સોળમા સૈકાનો તરવીરજાજ દ્રષ્ય મયો અને હોનદાર તે પછી થયેલ. એ ચિતારાઓમાં વંશપરંપરાથી લીતરેલી વિદ્યા હતી કે મુગલ આશ્રયે તેઓનો વિકાસ થયો હતો તે નક્કી થયું નથી. ભગવતીના કામમાં ધરાનની અસર ચોખ્ખી છે. પણ હોનદારમાં રાજપૂત દળ છે અને તે પરથી અનુમાન થાય છે કે તેને પરંપરાથી વિદ્યા મળી હશે, અને મુગલ જમાનાની નરરિયાત પ્રમાણે કામ કરી તે બદાર આવ્યો હશે.

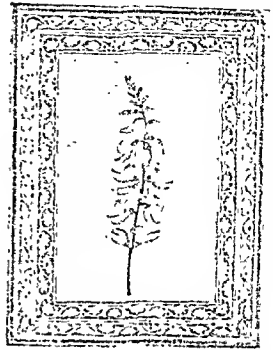
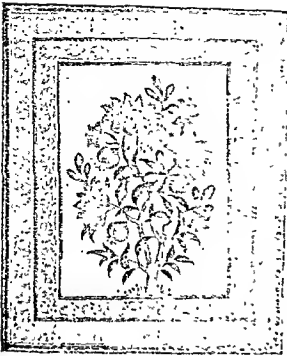
સોળમા સૈકામાં આ તરવીરજાજના કાગે ખાસ

ધ્યાન ખેંચ્યું હશે કારણકે આછનેઅકખરીમાં લખાયું છે કે 'આદશાદ પોતાની હળી ચીતરાવવા બેઠા અને તમામ મરદારોની હળીએ રીતે લેવા હુકમ કર્યો. એ રીતે એક મોટું આલ્ખમ તૈયાર કરાવ્યું અને તેથી જેઓ રાહસ્ત થઇ ગયા તેમને નહીં દયાતી મળી તે જેઓ દયાત છે તેમને અમરતા મળી.'

- - આ તરવીરોમાં ભાગ્યે જ એક કરતાં

વિશેષ પાત્રો હોય છે. પણે ભાગે એક જાણી લંખચોરસ તકતીમાં તરવીરનું પાત્ર તલવાર કે ફૂલ વગેરે એક ખાલુએ નગર રાખી હાલું હોય છે. જો શાહી પાત્ર હોય તો તે સિદાસન ઉપર બેઠું અથવા જરખામાં બેઠું હોય અને પાસે એકજે દબૂરી જોભા હોય અને મુંખ્ય પાત્રના ચહેરાની આસપાસ સોનેરી કુંડાળું આપ્યું હોય.

પહેલાંની ધરાની તરવીરોમાં ચહેરા જરા પોણા દેખાતા, એટલે બીજી આંખ પણ દેખાતી; પરંતુ મુગલ ચિતારાઓએ તે બાળતમાં પાણું કગલું બર્ણુ જણાય છે અને માત્ર પડખોનો જ ચહેરા ચીતર્યા કર્યો છે. બંધી મુગલ તરવીરો એક જ મર્મોદાંવાળી રીનજોનથી ચીતરાય છે. આવા બંધનોમાં ચિત્રો અનાકર્ષક, અડક અને નીરસ બની જાય, પરંતુ મુગલ ચિતારાઓએ અજ્ઞ સામર્થ્યથી એવી મર્મોદાંજો સાચવીને પણ કળાપૂર્ણ તરવીરો લીટારી છે. મુગલ તરવીરોમાં એક પ્રકારની જે હટા અને હાપ છે તે અનેરી જ છે. એ તરવીરો ખરા માનવીઓની જ હળીઓ છે. તેના પુગાંવા રૂપે તેમનાં કેટલાંક નોંધ ચિત્રો મળી આવે છે. જેમાંના કેટલાકમાં નોંધ મારે સુંદર દેખામાં ચહેરા આબેહૂજ પાડી લીધેલા હોય અને શરીરનું બોણું માત્ર દેખાઓમાં જ આવેબેલું બાકી રાખ્યું હોય; તો કેટલીક

દાડમી - મુગલ દર્શનમાં ફલજાડનાં આલેખનનો નમુનો તકનીકમાં ચાંદુરો જાણી રાખી જાણનાં રાખે. આનરી રાખ્યું હોય, આવી નોંધો સાથે રાખનાં પાછગયી તેઓ આખરી તસ્વીર ઉપત્તયતા. ખબુ તેમા ચંદરનુ માત્ર સાદખ્ય જ મેળખીને તેઓએ સંતોષ લધિ નથી. સાથેસાથે જાંતી પ્રતિની કારીગરીથી આછી હવાએ અને પોસાક તેમજ જોડકની નકશાઓ કરીને પોતાની અદ્દલુન ખોંછીની પરીક્ષા આપી ગયા છે.

ઉપર જણાવેલી તેમની નોંધોમાં જે આલ્પ છટા-ભરી, આગાદ નિરીક્ષણભરી રેખાઓ અને પાત્રનિરૂપણની શક્તિ આપણને તાલુખ કરે એવા છે. આ સાદાં ચિત્રોને દીપકયંત્રથી ગોટા કરી લુએ તોખજુ તેનાં ગૂણુ અને ખૂશી એાછાં નહિ થાય.

સંપૂર્ણ ગિજેમાં, છામાં તથા ફૂમતાવાળા તાલ, હીરા-માણેકના દાર અને ચહેસકરતું સુવર્ણ કુંડાં અથવા સોનેરી આકાશ, આ જાંતી સાધારણ તત્ત્વો મુગલ તસ્વીરોમાં છે. ઘણીવાર રાજમહેલની ચટારી કે જાગીયાના કપાસઓ પાતના શોખની સાદી આખનાં કે તેને ખુશ કરનારાં તત્ત્વો તરીકે ચીતરાયાં છે. તેમ છતાં મુખ્ય પાતનો ભયકો, કાક વગેરે આગળપડના જ રાખવામાં આવ્યાં છે.

આની કડક મર્યાદાઓવાળી મુગલ તસ્વીરોમાં એક ખાખત ખાસ નવાં આકર્ષણો કરનારી છે. તે હાથની

મુગલ મુખાલેખનનો બીજો નમુનો : દેશાની રાજ

ચિત્રિત છટા અને ચિત્રાણુ. અઝંદાના ચિતારાઓ હાથનું વૈચિત્ર્ય જનાવવામાં જેવા કુશળ દત્તા તેના જ મુગલ ચિતારાઓ એ જાળનમાં ખાદોસ જણાયા છે. જોના કાંઈ યુગના ચિતારાઓ આ મુગલ ચિતારા જેટલી હાથની કિંગન મળી લાગતી નથી. મુગલ ચિતારો તેના પાત્રના હાથ રખાવવામાં અતિ માનુરે અને શુદ્ધિ દર્શાવે છે. હાથ અને હાથની અંબુસિઓથી ફેટકેટલું દર્શાવી શકાય તે શુદ્ધ, મુગલ કે રાજપૂત ચિતારાને જ આપણે છે. સરસ મુગલ ચિત્ર પાત્રખતની કુંચી નરકે હાથ તરફ નજરે કરવાનું કહીએ તો જરા જે અનિશ્ચયોક્તિ નહિ થાય.

તસ્વીરોમાં હાથ ઘણીવાર તખ્તવારી મુક પર હોય છે. ઘણીવાર દીશરત્તજ્જિન ખીરીવાળા હાથમા ફૂલ ધરી મખ્મુ હોય છે. આજનાં માણસોને ફૂલ રાખી હોવા દેદેવામા ખાખાપણું લાગે, પણ મુગલ જમાનામાં તો જગતિના જે ફૂલ આખીરી શોખનાં ચિત્રો દતાં.

સરખાનમાં તો આની તસ્વીરો માત્ર અખીરવર્ગ ખાટે જ થતી, પણ મારેખારે લોકોને તેનો રાખ લાગ્યો અને તેમાથી સત્તી જનની તસ્વીરો થવા લાગી. ત્વારથી તે કજાની પડતી શર થઈ; અને અઢારમા દેશમાં તો નામચીત માણસોની તસ્વીરો વેચવાનો ધંધો એટલો ખૂબો ફારી નીકળ્યો કે અમલ તસ્વીર કરનાર કોઈક

જ રહ્યા. આ ધંધાની કારગત ટ્રેસ કરેલા કાગળોમાં સમાઈ ગયું હતી. ઘણી વાર બાદશાહો અને બેગમો અરખાં ખરાંખોટાં જીવતા ચિતારાઓ પરથી નકલો પામી ખૂબ જાલસાઇ પણ જતાં. પણ અસલ ચિતારાઓ ખાસ ખૂબીથી મૂળ શખ્સની કેટલીક ખાસિયતો એવી આગાહ પકડતા કે નકલો કરનાર પણ તેટલી સાચીરી શકતા, નકલો કરનારો આમઝાના કાગળો અથવા 'ચરખા' પર જાહુ સરસ ટ્રેસિંગ લઇ રાખતા અને તે પર દરેક જગ્યાના રંગો નોંધી રાખતા. આના ઉપર ઝીણાં કાણાં પાડી કાલસાની બૂટાથી નોંધાએ એટલી નકલો બીજા કાગળો પર છાપી લેતા અને તે રંગીરંગીને ધરકિને પધરાવતા. આવી કેટલી થે નકલો આજના સંસ્કરનારા મુદરથો પાસે છે. ઘણા પાસે એક જ જાતની નકલો છે.

આ નકલો પર મોટાખોટાં નામો પણ હોય છે. જોદગંજબને શાહજહાં લખ્યો હોય; અકબર અને જહાંગીરમાં પણ મોટાંખો કયો હોય! હતાં મહેરાના માહિતગારો ખર્ચ નામ તુરત કહી શકે એટલી તરવીર તો સાચી હોય છે. જૂનાં હિંદી અને રાજપૂત ચિત્રો કરતાં મુગલ ચિત્રોમાં એક ખાસિયત વિશેષ હોય છે અને તે ચિત્રનું માહિતિંગ અથવા કિનારોભા. મુખ્ય તરવીરને એક મોટા માપસર કાગળ પર સફાઈથી ચોડીને તેની આસપાસ સુંદર રંગોની વેલપટ્ટીઓ તથા ફૂલકળાઓ, એક અથવા અનેક, એવા દિસાજથી નાખી હોય છે કે વચ્ચેના ચિત્રને તેથી ખાસ ઉઠાવ મળે છે. પટ્ટીઓની આસપાસ ઘણી છૂટવાગી જગ્યા રાખી હોય છે અને તેમાં સોનેરી વેલજુટીઓ છૂટીછૂટી નાખી હોય છે અથવા તો કોઇ સુનેરીયા રંગની હાંટ નાખી હોય છે. આ શૈલાને પણ એક ખાસ કળા કહી શકાય; અને ઘણીવાર તો ચિત્ર કરનાર કોઇ હોય અને આ શૈભા કરનાર પણ કોઇ બીજો હોય. ઘણીવાર તો

મૃત્યુની દીપકવાટ

જીવનતો જગદળતો દીવો,
પરથમ જે દિ' પ્રકાશ્યો!
મેઘપતુની રંગલીલામાં,
પ્રેમલ સ્પર્શ તું બાસ્થ્યો!—જીવનતો
કોઠ ભરીભરી સ્મૃતિર લાગ્યો,
આંખમાં દિવ્ય સુખાસ;
નેવેદ્યાગાદી મૂક બીડી ખેલ,
ધરવા પ્રાણપ્રકાશ.—જીવનતો
વાંચી શીધું જગસોણું મારું,
આશા નયો પણ આગ!
હેન માનું દત્ત, જોઈ દળાદળ,
ગંધમાં સ્વાર્થના ધાસ!—જીવનતો
આંસુનથી, નાથ! દસનાં ભમવું,
જીવનની રણુવાંટ!
પ્રાણપ્રકાશ નહિ તેમ ધરવી
મૃત્યુની દીપકવાટ!—જીવનતો
કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

ચિત્ર ચીનરનાર એક જાણુ હોય તો રંગ પૂરનાર બીજો હોય. ચિત્રના ભાગને તરવીર કહે છે અને ખાણીના ભાગને ઢાંસિયો કહે છે.

મુગલ ચિતારો મન્સૂર ધણાં ચિત્રો પાછળ પોતાને 'મન્સૂર નકાશ' તરીકે જાણાવે છે. 'નકાશ' એટલે Designer—જાતજાતના આલેખો કરનાર. આ નકાશ દરેક કારીગરીના ધંધાવાળાને ચીનરી આપે અને તે પ્રમાણે જ કોતરણી કે છાપકામ થાય એવો રિવાજ હતો; અને આથી ઘણીવાર એ સમયનાં ચિત્રો પરની વેલજુટીઓ તથા સોનારંપા, ચામડાં કે કાપડ પરની, છાપોની આકૃતિઓ મળતી આવે છે.

મુગલકળાની સાધન-સામગ્રીઓ

મુગલ જમાનામાં ચિત્રકારના સામાન અને જાતના માટે જાહુ જ કાળજી લેવાઈ છે. તેઓ પોતે જ પોતાનો સામાન તૈયાર કરના અથવા નજર તોળે તૈયાર કરાવતા. ખાસ કરીને કાગળ માટે તેઓ જાહુ ચીનટ ધરાવતા. જાહુ મહેનતે જોઈએ તેવા કાગળો લાંબી

ર-મારક

• પૃથ્વી •

લઈ ટુલછડી? સુગંધીમય પાંખડી? કે મહી શિક્ષા શકલને અગોચર વદને થ પાયા દડે? વિરાટ નભમાળથી ચક્રચક્રન તારા લઈ, ધરે ચરણમાં? પળેપળા રચું નવી દીવડી?

સહસ્રકિરણાવલિરચિત દીપતી રાખડી થકી પ્રચિત વિશ્વનાં પરમ પંથ નરત્નો ગણુ તણા અચ્ચત ચિત્રની જ રચ્ચિત એક નારી ચદ્ધ; કિયું રચું કહે? અનંત યુગસાગરથી ચે વહી?

દત્તી રમતીઆળા તું—સરસ્વતી સાંત અગોચર— સદા પતિતપાતની, કમલરેખા યી વિનમ્રી, વહી ધનગંભીર નિલ મુજ જપને નિર્ઝંઘી, ઉડન જગનાતની અતિ વિશાળ કે કલ્પના સમી, તુજ મસે કર્મ નયીન હું રચું ભાવના 'ઈશ્વર' શબ્દ એક જો જ નથી બાજ્ય રું રમારક!

અન્નવદન મહેતા

(તાલેતરમાં પ્રકટ થનાર સચિત 'ઈશ્વર'નાં 'માળી')

રાખી તેને ધટતી કિયાઓથી ઘૂંટી સંધરી મૂકના. એ કાળમાં ચિતારાઓને અપના કાળો માટે ધણું રચ્યો જાણીતાં દતાં. 'હરીરી' અથવા 'રેશમી' (રેશમનો બનાવેલો) કાળા અને 'દોલતાબાદી' જતો નિઝામના દોલતાબાદમાંથી મળતી. સાધારણ જનરમાં વધારો 'સિંદી' તરીકે ઓળખાતો કાળા પણ ઘણીવાર ચિતારોને કામ આવતો. પંજાબમાંથી સિંઘાલોકી કાળા પણ આવતો. દક્ષિણનો મુગલાઈ અને મહેસુરનો 'હારી' પણ હીક ખપતા. આ કાળો મોટે ભાગે વાસ, શબ્દ કે તુલ (રે)ના બનાવેલા દતા. તુલના બનાવેલા કાળો તુલાર તરીકે જાણીતા દતા. ઈશ્વરી કે ઈરવાની કાળો માટે પણ ચિતારા ખંખતા.

આ કાળો તદ્દન સફેદ નહિ, પણ જૂખરા પીળા રંગના દતા. મનગમતા કાળો લઈને ચિતારા એ કે તથા એકઠીના પર મોડીને ચિત માટે લોઈતું દગ કરી લેતા. પુરતક માટે તો એક પડ જ રાખતા.

• ચિત કરનાં પદ્ધતિ કાળાની સપાટી અજીકના

પથરથી ઘૂંટીને ખૂજ લીસી બનાવતા અને પછી સાત રંગની પી-છીથી ચિત્રી મુખ્ય રેખાઓ દોરતા; અથવા નકલ દોય તો ચરણ પરથી કોલમાની ઢાપ પાટી પીછીથી ચિત્ર પાકું કરી લેતા અને તેની હિપર આછો સફેદો મારતા. ને મુકાય એટલે જરૂરની લીટીઓ ઘૂંટીને નાછ કરી લઈ રંગો તથા ચિત્રો પૂરતા.

કાળો રંગ કપૂરી પ્રેશમાંથી પાડતા. સાખ, મારી, લલકાં રત્નો વગેરેનું શોધન કરી તેમાંથી જોઈતા રંગો ચેળાવી, તેને ખરલ કરી ઘૂંટીને ઝાંઝો ભરી મૂકના. આ રંગોના ઉત્તમ અને નેજા આજ યુધી કમી થયાં તથા અને હીક સાચાવેલાં ચિત્રો તો કહે જ રંગ પૂર્ણ દોય ઓપાં દીપે છે. ચિત્ર કરવાની નેમ જ નેને 'માઉન્ટ' કરવાની કિયાનુ એક મુકર ચિત્ર જલરાગ-

પુર રાજપૂતમાંની અનાર-ઈન્ડુલેલી પ્રથમાં છેલ્લે પાને છે. આ પુરતક અકચરના અનિય કાળાનું છે.

મુગલ જમાનામાં એક જ ચિતારા પાસે તેનાં ચિત્રોની નકલોની માગણી થતું રહેતી હોવાથી નકલો ઉતારવાનો દુશ્વર પથ ચિતારાની નાલીમમાં આવો જતો. ને સાસં ટ્રેસિંગ એ ચિતારાનો વારસો ચેખાનો અને જાપ અથવા ઉત્તર જદ્દ જનનથી સંપરી તેના વારસોને તે આવતા. આ ટ્રેસિંગ માટે ચરણ અથવા ચર્મચત્ર દરખૂની પાનળી ચામડીમાંથી કાઢતા.

પીછીને તે કલમ કહેતા અને જકરા, દરખૂ, ખિમકાલી, મોચિયા કે કીટના વાળમાંથી જોઈતે તે હી બનાવી લેતા. આ સિવાય ચિત્રો પર મોનીવસા મોડી ઉશવદાર કામ કરતા તેને 'જાંઝ' કહેતા.

મુગલ ચિત્રકળાના ચિત્રો અને તર મોરોને લોઈ એક મોટા અન્વરનો જમાનો આવજનું આનોદ્ય રંતલ મરો છે. જે ગાદસાદો, દલુદિયાઓ, ચેખો, અમીરો, સરદારો, મધુઓ, સિકાઈઓ ને નિયામકો, મધુરો

ને તવંગરે એક એકસ વખતે આ જગત પર હાવાલી ધરાવતાં હતાં તેમને આજે આપણે જોઈ શકીએ છીએ. આવી ચિત્ર-તવારીખ કોઈક જ દેશમાંથી ગણી શકશે. આપણા જૂના કાળના ઇતિહાસલેખકોએ પૂરતું અને પ્રમાણુમૂન લખાણ મૂક્યું નથી એવો આરોપ થાય છે. તેની જોડ આ ચિતારાએ પૂરી ભરપાઈ કરી આપી છે. એ તાના સમયનાં માનવીઓ અને પાશોને અજ્ઞાન સજીવતા આપી તેમણે આપણી આંખ સામે મૂકી દીધાં છે. એ ઉપરાંત તેમણે વધારે કામ તો એ કર્યું છે કે દિંદ અને ધરાનની રજૂતિમાં ધૂમી રહેલા પૂર્વના રાજવંશીઓને પણ રૂપ આપી અમર કર્યા છે અને ઘેરેઘેર તેમની જીર્ણોએ પહોંચાડી દીધી છે; એટલું જ નહિ પણ તેમના અહેરા એટલા તો લોકપ્રિય કરી દીધા છે કે ગમે ત્યાં જુઓ કે દુરત તમે તેમને જોળખી કાઢો. ઇરાનનો રાજકુમાર ધરેઝ, તાતાર વંશનો પહેલો ગાદશાહ જંઘીસખાન, મદમદ પથર્જીરના જમાઇ ઈમામઅલી વગેરેના અહેરા છપાઇ ગએલા કાટલાં જેવા છે. દિંદમાં અદાર મહિના રહેલા સિફરને પણ આ લોકપ્રિયેએ છોડ્યો નહોતો. અકબર, જહાંગીર, શાહજહાં કે એરંગઝેબ અને દોસ્તમહમદ તો આ ચિતારાઓની આંગળીને ટેરવે એવા જેસી ગવા હતા કે નક્કલ પિના પણ બાદથી ચીતરી શકતા. અને આ રીતે દરેક અહેરાનું એક એવું સાદું રૂપ ધડી કાટલામાં આપ્યું છે કે ગમે એટલા અહેરા વચ્ચેથી અમુક વ્યક્તિ જરૂર જોળખી શકાય.

નિષ્પાત કલામીમાંસક શ્રી આનંદકુમારરામીએ સુગલ કલાની પ્રશરિત એક વાક્યમા અતિ ઉચિત રીતે કરી છે, તે વડે આ પરિચય સમાપ્ત કરીએ: 'જે સંસ્કૃતિમાં તે ઉત્પન્ન થયાં તેના ગૌરવની સળગ સાક્ષી પૂરાં તે ચિત્રોનાં સૌંદર્ય માટે અતિરાયોક્તિ કે અતિ મૂલ્યાંકનનો સંજવ નથી.' રવિશંકર સવળ

સાંઘની સાહમારી : સુગલ કલામનું રેખાચિત્ર

હું સૂર્યની સહઅકાશીએ પૂરી ખીલી વણ ન દતી ત્યાં તો જંગલને ખૂણીયાં એ જ અવાજ થીજ વખત સંભળાયો. ઊમના સૂર્યમાં દૂરદૂર એળા પાડતી ટેકરીઓ, એ ટેકરીઓ પરચે આવેલી દરિયાગ્રા ખંજી અને વનની ગીચ વનરાધ્યોમાં દાથીઓના એ અવાજનો પડધો ગાજ રહ્યો. દાથીઓ પકડનારા એ અવાજને સલામીને નામે એળખાવે છે. જંગલમાં તેના જેવો ઉત્પાનજનક ખીંતે એકે અવાજ નથી.

ક્રીડકના ખાળોચિયામાં મળાજૂડ લદગદતો અહરોળા આ વખતે મનમાની મોજ ઉઠાવી રહ્યા હતા. સલામીનો અવાજ કાને પકડતાં જ તેની એ મગ્ન બીડી ગઇ. તે ફૂંચી ગયો. દાથીઓના નાયક તરીકે કોઈ સુવાનની વરણી થયા બાદ તેની તાજ્યેદસીની કિયાનો આવતો સલામીનો એ સાદ અતરોળા કળી મધો.

મૂળથી જ તે એકલ તરીકે બમતો. એના જાગતી કોઇ જોરોગરી કરી ન શકતું. જતાં તે નાયક તરીકે રથપધો નહોતો. પરંતુ આમ વણુરથપાએશે છનાં તેનું યુમાન એકાદ સત્રાદ સરણું જ હતું. કોઇપણ દાથીને નાયક તરીકે તે સાંખી શકતો નહિ. આથી આ અવાજ સાંભળતાં તેનું અંજેઅંગ જળી ઊઠતું. કોઇપણ જાતની મર્યાદા કે હસ્તીસમાજના કાપદાકાવનોને તો તે જન્મથી જ અવગણતો આવ્યો હતો. તેના એ બહારવટાને કારણે દલિયુમાં ઝાંજેઝીના તીરપ્રદેશથી માંડી ઉત્તરમાં નિયામ-નિયામ અને તેથી વે દૂર કોઇ પણ મનુષ્યથી આણુજણુ એવા સુદના અંતરભાગ સુધી તે પ્રસિદ્ધ હતો. એ પ્રદેશમાંનો એકેએક દાથી તેને બહારવટીઓ ગણતો; દરેક તેનાથી ખીનો રહેતો; પરંતુ સાચેસાચે દરેકનો તેના પ્રયોગો તિરસ્કાર પણ એટલો જ હતો. બીકમાંથી તિરસ્કાર ઉપજે એ તો સ્વાભાવિક જ છે ને ?

કેટલાક છવેમાં આસપાસનાંએને ભય પમાડી તેમાંથી મળ લૂંટવાની જ અધમતા હોય છે. તેનાકે તે પૂરેપૂરો ભયોં હતો. ઉચ્છ્રમ્પલ અને આપાપોપીઆ સ્વભાવને ધીધે ટોળામાંથી તો માત્ર પંદર વર્ષની વયે જ તેને જાતલ કરવામાં આવ્યો હતો અને ટોળાના વહીવોએ તે જ દિવસથી તેના માદા ભાવિની આગાહી કરી દીધી હતી. સારથી તે આજ સુધીમાં પાંસે ઉનાળા પીતવા આવ્યા હતા, પણ તેના સ્વભાવમાં લેશમાત્ર ફરક પડ્યો નહોતો; અને હવે તો કોઇ પાડી શકે એ

અલ રો બા

પણ અશક્ય હતું. કારણકે તેની આંખો માત્ર પોતાની જ મદદતા બાંકવી ટેવાયેલી હતી. પોતાના પિયે કોઈ સુંધારે છે તે જાણવાની પરવાતે ન રાખતો. તેના સમાજના નિયમોએ તો તે પ્રેમમયી જ અવગણ્યો હતો. તેની મરજી એ કાપદોઢ; અને તે પ્રમાણે તે વર્તતો. અને આપાં એકલગાપાં એથી વર્ષ પીતાવ્યા છતાં તેની જિંદગીમાં તેને કોઈ દિવસ શુભકતા નહોતી લાસી. હવે ભાસતી કે કેમ એ તો કોણ કહી શકે ?

તેની રૂત્તિ માદસી હતી. આજ સુધીમાં અનેક સાદસી એણે જોડ્યાં દનાં. હતુ પણ સાદસની કોઈપણ સાંપડ્યાં તે જ્યાં કે એમ તો ન જ હતું. જુદા જુદા ટોળાના મદગળતા નાચકો સામે એક કરનાં વધુ વખત તેણે ટક્કર ઝીલી હતી. અનેક વાર તેણે મોટાં ટોળાંઓ પર પ્રભુત્વ મેળવ્યું હતું. પરંતુ દવે શીળા ચાંદની અને મૃદુ પવનમાં ફૂંદર સુધી એકલો રખડવામાં તેણે એ પ્રભુત્વ ગુમાવ્યું હતું. તેણે એ ખુશીથી જ્યાં દીધું હતું, પરંતુ પોતાની ટેવ તો નહોતી જ ગદગાપી.

આ જ્યાં કારણોને લીધે આજપર્યંત તેને કોઈ લાસી પણ મળી શક્યો નહોતો. તેનું જીવન એકેલવાયું જની ગયું હતું. અને એ એકલનાનો દોષ તે પોતાના જાતિભાઈઓને શિરે જ ઓઠાડતો. તેના આ વખતા જતા નિરસ્કારનું પરિણામ એ આવ્યું કે તેના સોદીનું એકેએક રીયું તેના પોતાના જ જાતિભાઈઓ પ્રતિના વેરથી રંગાય ગયું. તેની જગ્યાન તેમની વિરદ જવા માંડી. તેનાં પીળચટાં દંતુશળ દગેશાં મુદનરસમાં જ રહેવા લાગ્યાં. તેની નાનકડી આંખો સદા અદેખાઈભરી જ રહેવા લાગી. પેટ ભરવા કરનાં પણ લડવાની તેની ખાહેશ વધી ગઈ હતી. તેને સ્વભાવ દાઝીલા-પણાની એવી તો ટાંચે પહોંચ્યો હતો કે તેના જાતિભાઈઓ જ નહિ પરંતુ સારી મે છવચ્છિ પર પણ તેને એટલો જ ખોદ ઊતર્યો હતો.

જિંદગી અચાચવા માંડાની પહે તેણે દોઢ મૂકી.

યુવાન વર્ગ પ્રત્યેના તેના પિઠ્ઠાર તો અકસ્મ જ હતો. કોઈ મદગળાકાસી યુવાન પર નજર પડતાં જ તેનું ચીર રોપથી સળગી ઊઠતું. આવડી જિંદગીમાં કેટલાય પેઢારતા યુવાનોએ તેણે જીવ આપ્યો હતો. વર્ષો જતાં તેનું એ વેર વધતું જ ગયું. આજે આવડી દંડ સુધી ઉરકેસાયો દોષાનું કારણ પણ એ હતું કે તેણે સાંભળેલો સદાગીનો સાદ પણ કોઈ યુવાનના જ જળ અને ગૌરવની બેરી જેવો હતો.

જેમજેમ એ સદાગીનો સાદ લંગાતો ગયો તેમ-તેમ તેના ઉરકેસાટ અને જાખીરના વધતા ગયાં. જલ્દે કોઈ મદા પર્વતફૂડી નીકળ્યો દોષ તેમ ને કાદવમાંથી જલાર ઊઠ્યો. તેની મૃંદ તો પાર દાય ડાંચા તેના દેવડી મે સાન દાય ઉપર ઊઠજવા લાગી. લાંબું અપડું માર્યું ધુણાવતો તે કોઈથી કંઈ ઉઠ્યો. આનંદયેનભરી

તેની આંખોમાં દલે વેર જરાની લાલાય ડવાઇ ગઇ. એક ક્ષણમાં તેણે નિશ્વસ કરી લીધો અને સલામીના આવના એ સાદ સામે બુદ્ધિ આપાદન દેવી લયકર ગઈના કરી તે આગળ વધ્યો. આખું વંચસ કુટુંબ હાઈનું, સર્વત્ર કાલાદસ મચી રહ્યો.

ચોરેક ગયો ત્યાં અર્ધશય્યા કાલાદસ વચ્ચે થઇ આવતો એક અવાજ અસરોળાને કાને અડકાયો. શરણાઇ જેવો એ તીવ્રો અવાજ તેના આપાદનનો ઉત્તર જ દતો, અને તે પણ દુન્યવી કલાગણીની અનુ-મન્યુ થા બેદરકાર એવા યુવાન તરફથી જ અપાએલો. યુવાનીના મદભર્યા એ અવાજ કાને પડ્યાં જ નહોતું. પવનની પાંખે ચડેલા હોય એટલા વેગથી તે આગળ વધ્યો. યુવાન સાથેના મુદ્દનો આનંદ તેની નાનાક આંખોમાંથી નીનરી રહ્યો હતો.

દાઘીની ઝડપ જ્યારે તે પૂરેપૂરી વાપરે છે ત્યારે કેટલી હોય છે તેની ઘણાને ખબર નહિ હોય. કોપથી માંડે બનેલો અસરોળા પાછળના પૂરની માફક આગળ વધી રહ્યો હતો. માર્ગમાં આવતાં ઝાડવાને મૂળ મુઠ્ઠાં ઉપાડી ફેંકા દેતો, કરોળાઆનાં જાળાંની જેમ મૂંચાઇ ગએલાં આછી પાનળા વેણાનાં જાળાંમાંથી તીરે સોસરવે માઁ કરતો, જે ટેકરીઓ પાછળથી સજામીનો સાદ આપી રહ્યો હતો એ ટેકરીઓ પાસે તે આવી પહોંચ્યો. તેનો વેગ અઢી પચ્ચ અટકે એમ ન હતું, ટેકરીઓ ચડી જઈ પાછળની બાજુએ તે ઊતરવા લાગ્યો. તેનાં પગલાંમાં જેટલો અદ્દભુત વેગ હતો એટલી જ ખિચારીની સાવધતા હતી. બાર દાય ઉંચા તેના ભારેખમ તોનીંગ હીલને ઝીંકી રાખવામાં તેના કસાએલા રતા-પુચે પછ કંઈ એાછા મદદગાર ન હતા.

જેહાં કેટલાંક વર્ષો થયાં તેણે જે જે બુદ્ધે કર્યું હતું તે દરેકમાં તેણે જય મેળવ્યો હતો. તે જય જેમ-જેમ મેળવતો ગયો તેમતેમ તેની જમની લાલસા પણ વધતી ગઇ. બે વીસીની અંદરનો કોઈ યુવાન તે પડી બે પડી પણ માંડ તેની પાસે ટકી શકતો. આજે તેની જયમાલસાએ વધુ પડતું રૂપ પકડ્યું હતું. આજે તેણે છેલ્લો અને મક્કમ નિશ્વસ કર્યો હતો:—આખા ટોળાને દરાવી દમેશને માટે તેની સરદારી ભેગવી, પોતાની અદેખાઈની આગ બુઝવવાનો.

સાચું દાઘીઓનું ટોળું પણ વ્યવસ્થા ગોઠવાઈ જઈ.

તેની જ શાદ જોઈ રહ્યું હતું. આદારવિદાર સર્વે અટકી ગયાં હતાં. રૂં થવાનું છે એ દરેક જાણી ચૂક્યો હતો. દાઘીઓનો શમાજ બાદ જ કાપદાવની હોય છે. એક ઉંચો ખાનસ જુવાન (જે નાયક હતો ને) ટોળાની કારે અંતરે આગળ આવી ઉભો રહ્યો હતો. આરાના દાઘીઓએ દાઘીઓને વચમાં રાખી અર્ધચંદ્રકાર વ્યૂહ રચી લીધો હતો.

પવનને વેગે આગળ વધતા અસરોળાએ આ વ્યૂહ જોયો. પોતાની ગતિ ધીમી પાડી દળવે કસે તે આગળ વચ્ચે અસુક અંતરે આવી પહોંચનાં જ મુદ્દના પ્રાય-મિક ચિદ્ધ તરીકે પોતાની મૂંઠ દવામાં વીંઝી. સામેના જુવાન નાયકે પછ તોપના ગોળાની ધણપણાટી કળેં સામે પડકાર કર્યો. તેનાં માત્ર કોપથી કંપી રહ્યાં હતાં.

આ પડકારે અસરોળા બાન બૂલ્યો. દાઘીઓના ગૌરવને અણુછાંતવી રીતે, મુદ્દમુદ્દ પવન થતાં પડેલાં જ તે સામા નાયક પર ધસી ગયો. કુગોંધ લઽવેલાઓનાં સુમાન ઉતારનાર; અગિયાર દાય લાંબાં તેનાં ફંતુલો દવામાં વીંઝ્યાં. અન્ય કોઇ હોય તો તે આ ઓચિંત દુમકાએ કરીને ધૂળ ચાટતો જ થઇ જતો, પરંતુ પેલા જુવાન નાયકે તો તરત જ પોતાની કાપા સમાલી લીધી અને બરાબર અસરોળાને કાટખૂંચે આવી ઉભો રહ્યો.

દલે મુદ્દ ખરેખરે જન્યું. ભયંકર પથો પર પથો પસાર થવા લાગી. જંગમના ખગા રાત્રીઓનાં બળ અને સદનસક્તિના અજબ મામસાની ભયંકરમાં ભયંકર એ પથો હતી. ઊકળના લાવારસ મનું ધનપમનું લોદી બંને થોદાઓની નસોમાં વહી રહ્યું હતું. તેમનાં વજ્રપગલાંની પછડાટોએ જમીન કુટા હાટતી હતી. અસરોળા મુક્તિ-ખાજ હતો, છતાં આ જુવાન નાયક પાસે તેની કે કારી કાવતી ન હતી. જેમજેમ તેની મુક્તિ પ્રમુક્તિઓ નિરંધળ જવા લાગી તેમતેમ તેનો કોપ વધતો ગયો. તેની આંખોમાંથી નહોતું સાક્ષાત આગ ઝરવા લાગી.

પાંચ મિનિટ બીજી પણ પસાર થઇ ગઇ. સામા પર આંધળો દુમકો કરી તેની ગાફેલ રિશ્તિનો લાભ જેટલી રીતે લઇ શકાય તેટલી રીત અસરોળા અ-જમારી ચૂક્યો હતો. પોતાનું હતું તેટલું બળ વાપરવામાં પણ તેણે કમીના નહોતી રાખી. આખા છતાં દરીક તો અડગતો અડગ જ હતો. વિજયનાં તેનાં રોનેરી સ્વપ્નાં સરી પડતાં લાગ્યાં. આખી વિદગીમાં આજે

પહેલો જ વાર તેને આગ્યું કે તેની શક્તિ ને દુઃખપતામાં
આટ આવી છે, તે જલ્દતરી સીમાએ પહોંચ્યો છે.

હંદયુદ્ધ ચાલુ જ હતું, સામા દેશમાં કિશકેટ
હોતા છતાં અગ્નિ સાંનિ જળપાત્રીની એક કાલક
વીતવા આગો હોતા છતાં દપામાં પોંજી તો એ સંજો
દલુ સાંન નહોતી થઈ.

ખૂબ લાંબો જખાનો જીએ કલાક પણ ન હતો
ચર્ચા થયો. જખમોથી બંનેનાં ચરીરો ચોંચાં દતો.
છતાં બંનેમાં એરસો જ ઉરકેસાટ કાપત દતો કેળ
દોષ્ટુ ને કાળુ છત્તુ એ દલુ ચુડી નિશિર નહોતુ વત.

ત્રીજો કલાક પૂરો થયા આગ્યો. એ જ રીતે પાંચ
પણ છ કલાક વીતી ગયા! સૂચનાં નિરંતર દેવાએ.
પાછળ લપાયાં અને સંધ્યાએ રીતર નામાં કાપા
જાગી. પણ યુદ્ધનો જખકળસ ૫૭ મુની પણ કાપા
ના પર રોગાથો નહોતો.

પરંતુ દવે એન યુદ્ધ દર ન દતો. સ્વચેત્તા દવે
વારંવાર ગાદેસ જતો જતો દતો. તેનું અપાળુ જખ-
સપળી નરકજોતે પાપરી ચૂક્યો દતો. દવે જ એ પહેલા
ચિતારો તેને મુંઝવી રહ્યા દના. તેની આ પાંચ ને
લાલ લાલ, તક સામી સામા દરીકે એવો નો મુઠામાં
કળો કે તે રથાન ચૂકી ગયો અને બારજખ ડીવેન નમ
તોલ કાપના અસમર્થ જનાં જગીન પર કળી પડ્યા.

સામું ટોળું આનંદમાં ગઈ હોયું નાપકે દલુ
એ ટોળા ભણી પોંડ કેરવી લાં નો અલ્લરોળાએ જખ
ચર્ચા જખ કરી તેના પર હુમલો કર્યો. કાપા પિતરના
આ હીયકારા હુમકાથી નાપકના રોગેગેસ તમ વ્યાપી
ગઈ. ટોળામાંથી પણ કોપા કુકોરો સંજગાત લાગ્યા.
જો દરીકે દરી યુદ્ધે ચડયા. અલ્લરોળાના લયકના પયો
ચિત્ત તેને ન હોવાની જાતો આપના દના. ચોડી
વારમાં જ વેદનામરી એક ચીસ સાંધે તે જગીન પર
દળી પડ્યો. દરીકે નાપકે ચિત્તચૂકક પાંનિ કળો
આખા ટોળાએ તેને વખતી થયો.

અલ્લરોળા જગીન પર જ પડ્યો દતો. તેનું નીચું
જાણું તથા આમખામનો કેટકેક લાગ ચીતાર થયો
દતો. અને નેમાંથી ચિત્તમાર લોડી વડી રંધું દતું.
થોડે જ દર તરી ગળેસા દતુશખનો સાન લાય લાંબો
એક દુકો પડ્યા દતો. ચોડીવારે ને હાંચો ને પસ-
વળના અસ લેતો નીચી દરીએ ને તપાની ગાયે તે

ચાલી નીકળ્યો. કોળે તેને સનાગો નદિ.

કાલજીના જેવડ પડ્યો ચર્ચા એક નાનીમરળી
સુકામાં તે ચાલી પડ્યો. સુકામાં બેજ પડ્યો દતો.
નેંતો થા જખવા લાગ્યો. પણ પાની એ જખનક કરતાં
વધુ જખનક નો તેના દિશમાં એક મેદરના જુલનિવાનો
લાયે લાયે નેનાં દતી દતી. લાસમીના ચાલ દતો તે
પહેલાંના કદના પણ જુસર ચલાયે, સુકાની દિવાંતો
બેની તેને કાને અલ્લરોળા દેશો દતો.

પરંતુ દવે તેને કળી જાનવી તમના દતી ન દતી.
તેની રાંધે આસાએ સુકામાં જખ દતી. ખુલુ તેને ચાલ
દેતુ દતુ. સુકાના ચાલ અંકકાશાથી માંડે કરતાં તેને
કળુ દતો ના જખનક શરી દનાને ને તપાનાં નથી.
લાલ અને કેડી રીતે ને નો કાળુ મળે, પણ પેલાના
મેના ને જે આગાઈ કરી રીતી દતી.

દગદેકમાં તેને સુકા છોડી. ઝીંગોસરખો ચાલ
દતો તેને કાને અલ્લરોળા લાગ્યો. કલરનામાં હોળા
વ ન તપા દાંથીએનાં વેદનામરળ એ ચૂકે દતો.
અતી તપા એકલવયુ છપા છપા અલ્લરોળાને
માંદતી ન દતી કે એ કલરનામાં કળે આગ્યું. પરંતુ
તેમનું એક કલરનાં છે અને તો મિવાય અન્ય કરી
દત ન પડ્યો અંકકાશા એકકાશો તેને પણ ખાલે દતી.

દાંથીએની જુલિતી પ્રતીતિ આપતું તેમનું એ
અંતિમ રથજા મતુષ્ય કે અન્ય પ્રાણીઓથી એટલું
તો સુખ અને અમમ્ય રાખવામાં આગ્યું છે કે એ
અનમ્યનાં બેડી લાં પહેલાંનું એ અલ્લરોળા જ છે.
મતુષ્યો પ્રાયમિક નિશાનીઓ જખનાં જ દેકે દતી
એ કલરનામાં પડ્યો તપા છે. કુરંતી કારણે મરળ
પામેસા એકે દાંથીના અપરેગો મા મારે કળા પે દાય
નથી લાપતા તેનું એ એક મદાન કાદમ છે. એ રથજા
કાદમ કાદવાના અનેક પ્રવાસો અનેક માદસિરેએ
આજ દિન સુધીમાં કર્યો છે પરંતુ જાવંસાની સિવાય
જીવનું કશું નેમનું નથી સાંપડ્યું.

અલ્લરોળાનું દાં દવે વખત માંડું કલરનામરળી
ને જીનામાદિનવાર દતો. રાદ લાંબો દતો, તમમ ચોંડે
દતો. આપા ને ઝીંગા આપના ચુરવી દિશાએ રિંચ-
માલરેલી જખડી પવનમાળ ભણી આમળ પડ્યા.

નીસ મેદરના આજ એ દિવસ થયા એ પ્રોયમા
સદી જાનખી નાખી પડ્યો દતો. તે લાપા ને મારે

દાથીઓ પાછળ ધુમનારો હતો. એ પ્રવૃત્તિને લઈને દાથીઓના સ્વભાવ ને રીતરસમોથી તે ઘણે અંગે માહિતગાર હતો. વીસ વર્ષ થયાં આફ્રિકામાં જ નેનો મુકામ હતો. યુદ્ધની સવારે તેણે અલ્લરોળાને ખુલ્લસ-ભર્યો વેગથી જતો દૂરથી જોઈ લઈ લીધો હતો, અને તેના પિયે જે કાંઈ સાંભળ્યું હતું તે પછી પરિણામની ગંભીરતા પણ તેણે કહી લીધી હતી.

હવે બીજા દાથીઓ પાછળ પડવાનું છોડી દઈ, પોતાના સાથીઓને જાણ કરવા પણ રહ્યા વિના તે સંધ્યા અમરોળા પાછળ પડ્યો. આમ પીછો પકડવાનું કારણ દેખાતું હતું. તેણે તો શું પણ સારી એ માનવ-જનન કે પશુનમાજે ન જોએલું કે જાણેલું એનું દાથીઓનું કષ્ટરનાન જોવાની તેને આકાંક્ષા પ્રગટી હતી. સાહસથી ઓતપ્રોત અલ્લરોળા સિવાય બીજા કોણ તેની એ આકાંક્ષા પૂરી પાડી શકે એમ હતું ?

દૂર દૂર રહેતો ને અલ્લરોળાને નજરમા રાખતો તેની સાથોસાથ જ તે આગળ વધી રહ્યો હતો. ટોળું સોએક વાર રહેતા તે અટક્યો અને પાસેના એક ઝાડ પર ચઢી ગયો. જે દૃશ્ય જોવાનું ભાગ્યે જ કોઈના ભાગ્યમા હોય છે, એની દાથીઓની ખરેખરી સાદમારી મેંકેસ્ટન આજે જોઈ રહ્યો હતો. પરંતુ એ જોવા પૂરતી જ તેની ઉમેદ ન હતી. તેની ખરી ઉમેદ તો એ યુદ્ધનો અંત જોવાની હતી. જેમજેમ અંધારું વધતું ગયું તેમતેમ તેની અધીરાઇ વધતી ગઈ. ઉવટે અંધારું એટલું તો વધી ગયું કે તેનું દૂરબીન પણ નકારું યથા પડ્યું.

આખરે છત્તનો જ્યનાદ તેને કાગે પડ્યો. જે પગની તેણે કષ્ટપનાઓ સેવી હતી તે હવે ખરે જ આવી પહોંચી હતી. થોડીવારે દૂર જતાં ભારે પગલાં અને કચડાતી-ભંગાતી ડાળખીઓના અવાજ સાંભળી તે સસડાટ નીચે ઊતર્યો.

યુદ્ધની જગ્યાએ તે આવી પહોંચ્યો, પરંતુ મેદાન સફાચટ હતું. ટોળું ચાંદ્યુ ગયું હતું અને અલ્લરોળા પણ અદૃશ્ય થયો હતો. ખુદાચેત્રી જગ્યાનું નિરીક્ષણ કરતો તે ઊભો ઊગતા ચંદ્રના ઝાખા અજવાળામાં તેણે જોયું કે જમીન લોહીભીની હતી. લોહી તાલ્લું છે એવી તેણે સૂંઘીને ખાતરી કરી જોઈ. પરંતુ પ્હો ફાટવા પહેલાં હવે કંઈ યથા શકે એમ હતું નહિ, એટલે સ્થાનચૂક થવાથી રખેને હાથ આવેલી તક એણે ત્રણ એ બંધિ

તેણે લાંબા જ કામચલાઉ છાવણી નાખી દીધી.

જાળભાંખણું થતાં તે ઊંચે અને ખાલુએથી જે એકલવાયું પગે જતું હતું તેની સોંપમાં તે આગળ વધ્યો. આખો રસ્તો લોહીખરડ્યો હતો. એટલે તેને ઝાઝી મુરેડેલી પડી નહિ અને તે ઝડપભેર આગળ વધ્યો. થોડેક ચાલતાં જ તેણે અલ્લરોળાને જતો જોયો. પગલાં તો જંગલના અંતર્ભાગમાં જાય છે અને અલ્લરોળા ગાદી કયાં ? આનું કારણ કદપવાની તેણે જરૂર ન જોઈ. તેની દૃષ્ટિએ અલ્લરોળા પડ્યો એ જ તેને મન ગતીમત હતું. અલ્લરોળાનો પવન જેવો વેગ અસારે તદ્દન ઓસરી ગયો હતો. તેની ધીમી લયકતી ચાલ જોઈ મેંકેસ્ટનને ખાતરી થઈ ચૂકી કે તેની ઉમેદ ખરે આવવાને હવે ઝાઝી સમય રાહ નહિ જોવી પડે. તેની નાડીઓ હવે જોરથી ધગકવા લાગી. તેની નજર અલ્લરોળા પર ચોંટી રહી.

તેઓ જંગલ પડાવી ગયા. પ્રદેશ ધીમેધીમે ઉજ્જડ થતો ગયો; અને પછી તો પ્રદેશ તદ્દન રણ જેવો જ આવ્યો. દક્ષિણની ખીણોથી કિલિમાંતરોની દારમળા સુધી અને લાંબી આફ્રિકાના અંતર્ભાગ સુધી જે ચૂકી પડી ફેલાયેલી છે તેનો જ એ ભાગ હતો. લૂમાં જાતો જાતો મેંકેસ્ટન પસાર થઈ રહ્યો હતો. પણ એની તેને પરવા નહોતી. લૂની જેમ જ એક પ્રશ્ન અસારે તેનું. મન જાણી રહ્યો હતો : 'આવી વેરાનતામાંથી પણ આ દાથી આવી અંતકાળની રિચતિમાં શા માટે માર્ગ કરી રહ્યો છે ? પાણીનો ઉદ્દેશ જયો પણ તેણે ખૂબી દીધી છે. શું તેમનું કહેવાતું કષ્ટરનાન આ જ હશે ? પાણી વિના રીયાઈ રણમાં ગમે લાં મરી જવું તે ? ... ના-ના; એમ તો તદ્દન નહિ જ હોય. નહિતર માણસગતથી અગત્ય એવાં ગીચ ને દરિયામાં જંગલોમાં ને કોન મરે ? ખેર, જે હશે તે જોયું જશે ! આવા અનેક સંકષ્પ-વિકલ્પ કરતો તે દાથી પાછળ ચાલ્યો જતો હતો.

ખેતર નમતાં સુધીમાં તો રણની એ પડી ઓળંગાઈ ગઈ. હવે ધીમેધીમે પટ ડુંગરાઈ થતો જતો હતો. કયાં એ પણ અટક્યા વિના દાથીએ તો ચાલ્યો જ રાખ્યું. મેંકેસ્ટન પણ તેની પાછળ ચંત્રવત્ ચાલી રહ્યો હતો. સાંજ પડ્યા અવનાં તેઓ એવે સ્થાને પહોંચ્યા કે જ્યાં નજર નાખે લાં કરાડો, ખીણો ને છુદા ખડકો સિવાય કશું જોવામાં આવતું ન હતું. આસપાસની

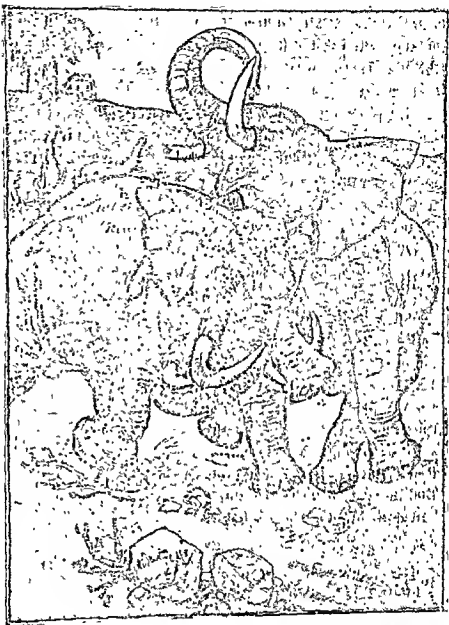
જગ્યાથી પરિચિત થયા તેણે દૂરથીના ચડાચુનું પરંતુ સચળે અપરિચિતના જ હતી. જાણી દિશાઓ તેને એકસરખી જ લાસતી હતી.

સૂરજનું છેલ્લું કિરણ આ- ચમ્પું અને જગન પર અંધારા ઊતરવા લાગ્યાં સારે તે એક ઊંચી ટેકરી પર પહોંચી ગયો હતો. તેણે દૂરથીના માંડી નોંધ્યું તો એ ટેકરી સળંગ ગિરિમાળ- નો જ એક આગળ વધી આવે લો ભાગ હતો. આસપાસની નીરવતામાં તેને લાગ્યુંના લાગ્યો કંઈક ભાસ થયા લાગ્યો. પરંતુ આટલે આંધ્રા પછી પાછો જવા માટે તો તે દરમીઠ તૈયાર નહોતો.

પૂર્વની ટેકરીઓ પાછળથી શીળો ચંદ્ર ઊઘ્યો અને આસ- પાસનો પ્રદેશ રમ્ય રૂપેરીથી રસાધ ગયો. મનુષ્યની સદન- શક્તિ વધુમાં વધુ ખાલી શકે એટલું મેંકરતને સદન કમું હતું. હવે તેનામાં આગળ વધવાની લાગ નહોતી રહી. તેના શરીર- ના સાંધેસાંધા કળના દના. ગળું પાણી વિના સૂકાતું હતું. તેણે પાણીનો ચંચુ ઉપાડ્યો અને

અંદર હતું એટલું બધું પાણી પી ગયો છતાં તેને તમિ વળી નહિ. તેની આંખોમાં તેજની કંઈક છાયા આવી. હાથાંને દૂર ને દૂર જતો તે નિહાળી રહ્યો, પરંતુ હવે તેની પાછળ ન પડતાં જંગને એકાદિક મૂળને તે સ્પષ્ટ રહ્યો. થોડી વારમાં તો તેનાં ગરકાંમાં એકલા લાગ્યા.

સર્પનાં કૂટનાં કિરણો મોં પર પડતાં જ તે યગી બેઠ્યો. તેનામાં હવે થોડીવધી સૂતિ આવી હતી. હાથીનાં પગલાં નોતો તે આગળ વધ્યો. સોએક વાર ચાલતાં જ તેના કાને કંઈક અવાજ આવ્યો. પહાડમાંથી નિ-

કંઈક આટલું જ હતું

ઝરતા ઝરણાનો એ કસકસ અવાજ હતો. આનંદની કિકિવારી સાથે એ અવાજની દિશામાં તે ફાટી ગયો. સ્વચ્છ પાણીનું નાનુંસરખું ઝરણું એકલનાદે પહોં રહ્યું હતું. જાણે હોશનો ધરવ ન કરી શકે હોય એમ બોળ્યા પર બોળ્યા તે પાણી લીધા મંડ્યો. તડકાથી બૂંઝાઇ ગયેલું મોઢું તેણે ધોયું. તાળવે પાણી ઊંટયું અને કોંઈક ભીંજાવી લીધો. પછી ચંચુ ભરી લઇ, પહેલાંની પેટે એ જ અલ્પરોગાને પગલે તે આગળ વધ્યો.

દરજ્યાનાં માથાં ફાટી નાખે એવો ધોમ ધપતો

દત્તા. જમીનમાંથી અગ્નિની શિખાઓ પેઠે નીકળતી વરાળ કાપા જલાતી રહી હતી. માત્ર એક જ આ-કાંક્ષાને માટે મૅકેરટન આ બધું સદન કરી રહ્યો હતો, અને એ આકાંક્ષા મૂર્તિમંત કરતી હોય એવી કેટલીક ચિત્રિત ને કુતૂહલભરી ટેકરીઓ દેવે તેની નજરે પડી. આગળ વધતાં તેણે જોયું કે એવી ટેકરીઓની એક પાછળ બીજી એમ કેટલીયે દારો આવી રહેલી છે. છૂટીછવાઈ સાથેથી દંતકથાઓ પરથી તેણે નિશ્ચય થાંથી લીધે કે દાર્થીઓનું કથનનાન એ ટેકરીઓને જ વચ્ચાળે ફેલાવું જોઈએ. સામેના ખડક પાછળ યધો જતી ફેરી સિવાય ત્યાં પહોંચવાનો જાણે કોઈ માર્ગ ન જણાતા તે જ માર્ગે તે આગળ વધ્યો. ખડક વટાવતાં જ એક યુદ્ધ પામે ને આવી પહોંચ્યો. 'પેસા દાર્થીઓના કથનના પાસે તો આ યુદ્ધ નહિ ફૂટતી હોય ને?' આ છોટા મનમા હંકારા જ તેણે યુદ્ધમાં પ્રવેશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક વખત તેણે નિશ્ચય કર્યો, પછી તે ફરે એ અસંભવિત હતું, અપાર્થ વધતું જતુ હતું. તમ જ ભેગમાંથી કાઢે કાઢી તેણે સગમનાંચો અને યુદ્ધમાં આગળ વધ્યો. યુદ્ધ પેશવા તાગી હતી. ગાંતોએ જાણેલું સૂઝું લાંબી જોના, છાંટની સ્થિતિએ પહોંચેલા દાર્થીઓ એવાનપણે પસાર થતાં દિવાલોની આગળ વધી આવેલી અણીઓમાં ભચડાયા હોવાની તેને પ્રતિનિ યદ. તાગ લોહીના પણ કેટલાક છાટણા ત્યાં દત્તા.

આખરે યુદ્ધનો છેડો આવ્યો. પરમેવો લૂછી મૅકેરટને છૂટકારોનો એક દમ ખેંચ્યો. જરાક સ્વસ્થ થતાં તેની નજર આગેની ખીજ તરફ ગઈ. 'આ ખીજમાં યો તો તેના છેડાની નજીક જ કથનના ફેલાવું જોઈએ.' ખીજમાંથી આવતા સફેદ ચળકારે તેના એ નર્કને પ્રુષ્ટિ આપી. તેણે નિશ્ચયમાં દાન બીડ્યા અને આગળ વધ્યો. મારેલા ચિત્રે તેની છાતીના મજકારા વધે જતા દત્તા. તેણે જોયું કે દાર્થીઓ સિવાયની અન્ય પ્રાણીજનનું ત્યાં પગલું સગવું પણ ન હતું. સાંભળેલી દંતકથાઓને નજરે જોવાર પોતે પ્રથમ જ છે, એટલું જ નહિ પરંતુ જગતને તેની ગાળ કરનાર અને સૌથી પ્રથમ તેનો સાથ ઉઠાવનાર પણ પોતે જ છે એ વિચારે તેનું હૃદય આનંદમાં નાચી રહ્યું હતું. હજુ માની લીધેલી રોપનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયા પહેલાં જ મૅકેરટનનું મગજ આ વિચારોથી ઝિજરાઈ ગયું.

ખીજનું તળિયું એટલું તો સાંકડું હતું કે આવા કાળા અપારે પણ તેમાં પૂરતું અવાજનું માંડ આવી શકતું હતું. ફરી ગએલા લાવારમનો પથરાઓથી ભરેલો એનો કેટલોક માર્ગ બોળંગતાં જ જે દૃશ્ય મૅકેરટનની દૃષ્ટિએ પડ્યું તે ધટીભર તો તેની સગી આખો પણ માનવા ન લક્ષ્યાઈ. આટલી વારમાં જ આવું પરિણામ આવશે એની તેને કલ્પના સુદાં પહોંચી આવી, ધોળાધોળાં દાડપિંજરો અને પીળચટા દાર્થી-દાંતોનો તો જાણે મહાસાગર જ હોય ને? ત્યાં નજર નાખે ત્યાં અસંખ્ય દાર્થીદાંતો જ. એટલા જવા દાર્થીદાંત ત્યાં વેળા પડ્યા દત્તા કે તેની નજર તેને બોળગી પણ શકતી ન હતી. કંઈ અસંખ્ય વર્ષો જૂના દાર્થી-દાંતોનો અપૂટ ભંડાર ત્યાં સમવાઓવે પડ્યો હતો.

મૅકેરટનને મન તો જાણે રંગ જ આ ખીજમાં બન્યું હોય એમ તેના ચહેરા પરથી પસારાના રંગો પ્રતીતિ આપતા દત્તા. તે એવે રથાને આવી પહોંચ્યો હતો કે જ્યાં દાર્થીઓની વંશાવલિઓની વંશાવલિઓ અ-કથ્ય એટલા કાળથી વરક ચર્મજતી હતી; જ્યાંની પાનો-ને માત્ર દંતકથાઓ પૂરતું જ મદદર અવાજ; જે સોપના માટે દાર્થીઓને પકડનારો ફરક મદદનાઈથી રાખા સેવનો;—એ જ રથે તે આખરે આવી પહોંચ્યો હતો. નિદગીભરતી તપશ્ચર્યા આજે ફળી હોય એમ તેને લાગ્યું. સૂર્યાના તેજનિધિને કે જગપાથરી દત્તાને માણી શકાય તો દાર્થીદાંતના એ મહાસાગરને માર્ગી શકાય! અને એ બધું માત્ર પોતાનું જ છે એ વિચારે તો મૅકેરટનને કંઈનું કંઈ થઈ જતું હતું..

ઉત્સાહની અકથ્ય લાગણીઓથી ખીજનો એટ-એક ખૂણો તે નિદાગતા લાગ્યો. ધટી પહેલાંના તેની નિ-રતેજ આખોમાં અતર્જનીય તેજ આવી ગયું હતું. અતરેજ તો અવાનક દાથ ચહેરા ગુમ ભંડારો જ માત્ર ભરે શકે! ખીજમાં જસદ પુરકળ દત્તા. જીવંતુઓના તાગ પણ એટલો જ દત્તા. છતાં મૅકેરટન તો દાથ-આળા દાડપિંજરો-પાંચળીઓની કમાનો, પગનાં મચ્છીદાડકા અને ભવંકરે ઝોપરીઓ પર થઈ આગળ વધી રથો દત્તા;—કુતૂહલથી યા તો તેનો લાગ પોરોમાંએ પ-હોંચ્યો હોય ગયો!

ખીજનો પટ ધોળો રીમે વિશાળ મનો જતે દત્તા. તેની આજ્ઞા પણ એટલું જ વિશાળ રથ ભેંતી જ

હતી. થોડી વારમાં જ એક ત્રીસ તેને કળે પડી. તે સાવચેત બન્યો, કારણકે તે ગુટુ ફરની ન હતી. આટલે આવવામાં પોતે સાદસ ખેડ્યું હતું એમ દવે તેને લાગતા માંડ્યું. પણ દવે શું થાય ? જે અને તે શાન ચિત્તે નેત્રા કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. ઝાંખા અલ્પાજ્ઞામાં એક ઓળો તેણે આગળવધતો લેયો. દાડકાની કંઠેકારી બોલી રહી હતી. કેઈ રાહકસી કદના આક્રમણે જમીન ધૂણી ઊડી હતી. દવામાં પણ ધૂનરૂં હતી.

ભયમાં ને ભયમાં ખોપરી પર રેકવેલો તેનો મગ લપસી પડ્યો અને તે પટકામો. એ જ પળે તેણે જોયું કે દંતુશળ લાગેલો અલશેષા જ એ ખીજના ખૂણેખૂણા સૂંધતો કચ્છરતાનના અત્યવધા પ્રવેશકને શોધી રહ્યો હતો. કેઈ પણ પ્રકારે તે કચ્છરતાનમાં આવી પડે એ દત્તો અને આત્માર સુધી મૃત્યુની રાહ જોતો દાડકામાં પડ્યો રહ્યો હતો. પહેલાં ઝાડ કે મરેકા માન લેતી પેઠે માટીમાં મળી જવાની છેલ્લી આકાશા જ તેને રહી હતી અને તેની એ આકાશા પૂર્ણ કરનારી પણ નાથક આવતી જતી હતી. તે ગમે તેટલા ખરત્ત દત્તો, છતાં તેના સ્વભાવમાં એક પ્રકારની એવી અગ્નિ રના ભરી હતી કે જે માણસમત્તમાં લાગે જ દેખા દે છે. મૃત્યુ તેની આંખોને ઘેરી વળતુ હતુ. જના ન્યારે તેણે જોયું કે એક મનુષ્ય તેમનું કચ્છરતાન નચિતપણે ખૂદી રહ્યો છે ત્યારે તેનો કાંધામિ પ્રભાવળ ઊઠ્યો. ખુદ મૃત્યુને પણ ઘડીભર ચંભાવી ફુંકાડ મરતો તે પગલર ચયો. અચપણમાંથી જ દાંથીઓના મગજમાં જે વાન હાંસીહાંસીને ભરવામાં આવે છે તે પ્રભાવે તે બળ્ણતો હતો કે તેમનું કચ્છરતાન તે: અગ્રમ્બ જ રહેવું જોઈએ. પૂર્વજોનાં અરિયઓ એક મનુષ્યને પગલે કચ્છાતાં તે જોઈ રહે એ અસંભવિત હતું.

મૅક્ટરન પડી ગયો હતો, અને એ પડી જવાને લીધે જ પોતાના ચતા શીઘ્ર નાશમાંથી તે ગતી ચક્રો હતો. દાંથીએ કોબની કીકિવારીઓથી ખીણ મગની મુદી. તેની સૂંદ શિકાર શોધતી અલોટાવા લાગી. તેની આંખોમાંથી દાનપત્તા ઝડી રેંદી હતી. પાંચ-બીજોની કંગાનમાં અટવાઓના મૅક્ટરને જોઈ લીધું કે જમદૂન જેવો એ દાંથી દવે કલાક કરતા વધુ છતી થકે એમ ન હતું. પરંતુ દવે પસાર થતી એક પળ પૂણ તેને યુગ મમાન જ્ઞાતી હતી. દણ તેણે મગજનું

સમતોડપણું યુગમયું ન હતું. મોત સાથે આમ સંતા-કુકરી રમવાનું તેને મોગ ન લાગ્યું. ઘેરે જ દૂર પહેલી પોતાની રામકસ તેણે સેરવી લીધી. દાંથી ત્રીસ જ ફૂટના અંતરે આવી લાગ્યો હતો. ભય ત્વચ દાડકાના મંજ નીચેથી તે પસાર નીકળ્યો અને તેમ મક્કને ખરા-ખર તેના કપાળ સોંસરપી એક ઓળો દાંથીને મારી. કંઈ જ અસર ન થઈ. તેનું મગજ દવે ભમવા લાગ્યું. દાંથી તો આગળ વધે જ જતો હતો !

મૅક્ટરને આ જોયું અને તેનું કોબી થીજી ગયું. કિંતુ જીવવાવા માંડતી પેઠે તેણે હાટ મુદી. એમ ઉપરી લેવાની પણ પરવા ન કરતા રામકસ સમાવી ને દોડ્યો. તેની પાછળ યુરસમાં પૂંછડી મરડતો અમ-કળા દોડ્યો. પૂર્વે કતી ન આવેલી એવી આગઝરતી લાસાસ તેની અંખોમાં આવી ગઈ.

મોનની મગન રમવા માડી. ખીજમાં સંધાઈ પથ-શતુ જતુ હતુ. અર્દોનદીના ખાકેરામાં થા તે પહેલાંની જેમ દાડકાના મગમાં લપાઈ જવાનું મૅક્ટરન કરતો, પણ દાંથીની આખે અપાવા ચિના ન રહી શકતો. એ મક્કસ ચંબી તપ એ મારે, પોતાના અન્ય સાથી-ઓને બોલાવવાની 'એદાઈ' 'એદાઈ'ની દાપીઓને પરિચિત એવી ખૂસો તેણે પાડી કીધી. પરંતુ અમંગળા આખી કિંતુમાં કપા કેલથી ઊંડો હતો કે આને આવે પણને હરે ? લોહીના સુંઃ મગી અનેલી તેની આંખોમાંથી દવાલીના સરી રેંદી હતી.

દેડવાગ કરતા પોતાની અને દાંથીની વચ્ચે ત્રીસ ફૂટનું અંતર રહ્યું ત્યારે મૅક્ટરને ફરી ઓળો મારવાનો વિચાર કર્યો. તે થયો નિશાન નાકયું. ઓળો વાગતાં જ દાંથી ધૂંસણબદ પડી ગયો. કંઈ દેવાની એક દાસ મૅક્ટરનાના મોંમાંથી સરી પડી. પરંતુ ઓદ ! દાંથી તો ત્રીજ જ પળે ખરે થઈ જતાં તેના પર પરચો.

તે વધુ આગળ વધે તે પહેલાં જ ખાલી રેડેલા એક કારતુઓના છંપો થા કરી લેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. આ કાએ તે પૂરેા ચક્રમત્ત એમ હતુ. કારણકે ગરેલાના થા વડે તેની શકિત દરમદ મદ હતી તેણે કંઈ થા કર્યો. પણ થા કિરમન ! દાંથી તો આગળના આ-ગળ જ વધે રહ્યો ' મૅક્ટરને દવે મેળાક મળતી મારે મુઠક રક્તજી ઓપરા માંડ્યું. પામે જ એક માંકડી યુદ્ધ વેનાં, જે ને કંઈ દેખ તેા દાંથી મરનાં સુધી ત્યાં

જ લગાઇ એસવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો અને એ ગુફામાં તે ભરાઇ ગયો. તરત જ હાથીની હીસી મુંઢ મૅકેસ્ટનનું ગળું પીસવા ગુફામાં લંબાવા લાગી. પણ આટલી સાંકડી ગુફામાં તે પ્રવેશી શકે એમ નહોતું. લોહીને ધોત્તવી દેતી પગનો અનુભવ મૅકેસ્ટનને થયો અલરોગાના મૃત્યુના ઉન્નૈસ દવે નીકળતા દત્તા. તે સાથે ગળામાંથી એક જાતનો તીણો સાદ તેણે કાઢ્યો. જાતભાષાઓના જીવન-ભરના વેરને વિસારી તેમની મદદ વાચતો એ સાદ હતો. વેરાંગતાને બેઠી માઇથો સુધી તે પહોંચી વળ્યો.

થોડી જ વારે છેલ્લી મૃત્યુન્નૈસ સાથે અલરોગાનું જીવનનું શરીર જમીન પર પટકાનું. પોતાના કબ્રસ્તાનમાં પ્રવેશ કરનાર નાપાક માનવની જાણ જાતભાષાઓને કરી દેવાનો સંતોષ તેના અંદરે પરતવરતો હતો.

અલરોગા મૃત્યુ પામ્યો; મૅકેસ્ટનનો ભય દૂર થયો:

પરંતુ અલરોગાના સાથે જીવન હાથીઓ દોડ્યા આવે તો કે એ ભયની કડપના જ તેને ભયંકર ભાસી. તે જવાર નીકળીને આડુંઅવળું જોયા વિના ચાલતો જ થયો. કરોડોનાં દામ પારખીં દતાં, પરંતુ એ પ્રત્યેનજર સરખી પણ નાખ્યા વિના તે ચાલતો થયો.

નીલ મૅકેસ્ટન દવે હાથી પકડતો નથી. તે માને છે કે તેઓમાં મનુષ્ય કરતાંથે કંઇક વધુ દિવ્યતા પસી છે. જંગલના એ સાચા મંત્રાટો સૈકાઇના આદરપાત્ર છે, અને એથી પણ આદરણીય તેમનું કબ્રસ્તાન છે. સૈકાઇને તે એ સમજાવીને ખેલતાંતો અનુભવ જણાવે છે; સૈકાઇ તેની વાતોને ગપ માને છે. પણ મૅકેસ્ટન પોતાની સન્માર્ધ પૂરવાર કરી જતાવવા તૈયાર નથી. ભવિષ્યમાં પશુ તે દશ દંતકથા જ ગહેતાની. (અંગ્રેજ ઉપરથી) અરોહાક હર્ષ

અરણ્યનું અદ્ભુત સ્વપ્ન

મી. પાસે હું દરરોજ એક વાર્તા તો કહેવાડું જ. ગંધ કાઢે વાત સાંભળી સૂતા પછી એક એવું સ્વપ્ન આવ્યું કે ન પૂછો વાત! માએ કહેલી વાર્તા તો હતી જૂની પુરાણમાંની, ને ગણેશની અતુરાધ વિષેની. ગણેશ અને કાર્તિકસ્વામી બંને શંકર-પાર્વતીના પુત્રો. બંને લાઇઓને સિદ્ધિ અને શુદ્ધિ નામની બે કન્યાઓ સાથે પરણવાનું જાહુ જ મન. બંનેએ તે માટે લડવા માંડ્યું. કાર્તિકસ્વામી કહે કે હું મોટો, માટે હું પરણું; અને ગણપતિજી કહે કે સિદ્ધિ-શુદ્ધિને હું વધારે મમું છું માટે હું પરણું! બંને આ તકરાલને ચુકાદો કરવા બંને જાણે શંકર-પાર્વતી પાસે ગયા. માગાપને મન તો બધાં છાકરાં સરખા, એટલે શો ચુકાદો આપ્યો તે કોઇને સૂઝે નહિ. આખરે નક્કી કર્યું કે જે પૃથ્વીની પહેલી પ્રદક્ષિણા ફરી આવે તે સિદ્ધિ-શુદ્ધિને વરે. કાર્તિકસ્વામી તો આ સાંભળી ખૂબ જ ખુશ થયા. એમનું વાદન તો મોર, અને તે પણ પવનવેગી. ગણેશના ઉદરડાને તો ક્યાંતો ક્યાં પાછળ પાડી નાખે! એટલે કાર્તિકસ્વામી તો તરત મોર પર સ્વાદ ચઢ ગયા અને એવા ઊડ્યા, એવા ઊડ્યા કે થોડી વારમાં જ અદરશ ચઢ ગયા. ગણપતિજી તો બાપડા શોકાતુર થઇને ઘેર ગયા. એક તો મોટી દુઃખ વાળું ભારે શરીર, અને જીભનું

ઉદરડી ગતિ મોરની ગતિ આગળ તો કંઇ વિસાજમાં જ નહિ. એટલે આ શરતમાં કાર્તિકસ્વામીને દરાવાય જ શી રીતે? પણ શંકરકૃપાથી એમને હાથીનું માથું મળ્યું હતું, એટલે એ મોટા ગજબરતકમાં એમના મનને વધવાનો અવકાશ સારો મળ્યો હતો! બાબી રાત એ મરતકમાં અનેક વિચારો એમણે ઘોળ્યા કર્યા, અને સવાર પડતાં એક શુદ્ધિ પણ સૂઝી આવી. એ તો નાહી ઘોઈ, પવિત્ર થઇ, ઉદર પર સવાર થઈ માત-પિતાને મંદિરે ગયા. ત્યાં તેમની પૂજા કરી, પ્રદક્ષિણા ફરી પગે લાગ્યા ને હાથ જોડી ગોઠ્યા: 'મને દવે સિદ્ધિ-શુદ્ધિ આપો.' શંકરે પૂછ્યું: 'પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા ક્યાં ફરી આવ્યો છે?' ગણપતિએ હાથ જોડી ખૂબ નમ્રતા-પૂર્વક જવાબ આપ્યો કે 'ભગવન! મારે મન તો મારાં માતાપિતા એ જ પૃથ્વી છે; હું બીજી પૃથ્વીને ઓળખતો નથી.' આ જવાબથી ભોળા શંભુ તો ખુશખુશ થઇ ગયા અને તરત ને તરત સિદ્ધિ-શુદ્ધિને ગોઠાવી ગણેશ સાથે લગ્ન કરી દીધાં.

એક અઠવાડિયામાં—કદાચ વહેલા પણ હોય—કાર્તિકસ્વામી ખૂબ ઝડપથી પૃથ્વીની આસપાસ ફરી ફેરાસ આવી પહોંચ્યા, અને આવતાંતો સાથે જ માતા-પિતાને મંદિરે દોઢ્યા. ત્યાં તો એમણે ગણેશના લગ્નની

વાન સાંભળી અને તે સી ડીને સિદ્ધિ-શુદ્ધિને વધી
તે પણ સાંભળ્યું. આથી એમને બહુ જ ખેડું લાગ્યું ને
આજીવન કુમાર રહેવાનું પણ લાઈ એ નમે પત્તા
આપ્યા ગયા. સાદરથી એ 'કુમાર' 'કુમારસ્વામી' નહીં
ઓળખાય છે. સ્ત્રીઓ સામે તે એમને રમ્મ. મન
અણગમે આવી ગયો કે કાઈ સ્ત્રીનું મોં પડુ ન જુર.
એમના નયોવનમાં પણ કોઈ સ્ત્રી પેસી શકે નહીં. એ
વખત ઉર્વશી નામની અન્નર અપાણી જ એ
તપોવનમાં પેસી હતી અને સાડી વેશ બતાવે હતી.

આ વાન સાંભળીને હું નો મૂંઠા...
તો રસ પડ્યો હતો એટલે વિચારો...
આ લક્ષ્મી આજનમાં સિદ્ધિ-શુદ્ધિને કે, કેટલું કે
ન પૂછ્યું? નવાઈ તો એ લાગે છે કે એ બાપ...
એક એક કન્યાને રહેલી કેમ ન કાંઈ? એક બાપ
બેને શું કામ પડ્યો? પણ સૌથી વધુ...
મને કાર્નિકસ્તામીના મોરના આપ્યા રહેવા પાવેગો
મોર મારી પાસે હોય તો કેવું સારું? હું પણ...
પ્રશ્નિષ્ઠા ફરી આવું. કેટલું બહુ ન...
આમ હું તો મોરની જાપના કશો...
જ વારમાં તો એક અદ્ભુત સ્વપ્ન આવ્યું. ખડું પૂછું.
તો એ સ્વપ્ન કે સાચું તે હજી પણ રહી શકે નહીં
હું તો ભરણિયામાં પડ્યો હતો. લોક કે.પ મને દેવા...
હોય એમ લાગ્યું. મને લાગ્યું કે સપાર પડી દશે અને
મારી મા મને જગાડી દશે; એટલે મેં પાટું ફેરવીને
મારો કાંધવાનો નિક્ષય જણાવ્યો. પણ ત્યાં તો એક
ગંભીર અવાજ કાને પડ્યો: 'અરુણ! તારે પૃથ્વીની
પ્રશ્નિષ્ઠા નથી ફરવી?' આ અવાજ સાંભળી હું તો
સંક્રાંતો કાઢ્યો. આંખો ચોળીને જોયું તો એક વિચિત્ર
મૂર્તિ જોઈ. એ આકૃતિ પુરુષ અને પક્ષીને ગળતી હતી.
એનું નાક ચરુડા જેવું હતું. વાંસા પર બે પાંખો હતી.
આજી બહુ મનુષ્યના જેવું હતું.

'તમે કાણ છો? મારાથી જાનાંજીનાં પૃથ્વી જવાયું.'
'હું પક્ષીરાજ ચરુડ; ભગવાન વિષ્ણુનું વાદન.'
'પણ મારે તો મોર જોઈતો હતો!' મારાથી બોલી
જવાયું.

ચરુડરાજ મીઠું હત્યો: 'કુમારસ્વામી પોને કુમાર

કે મોરને એમને જાગડો તરક પ્રેમ ઓછો. એ તો
જાગડાંને મોર આપે તો શું, પણ અડકવા જે ન દે.
જ્યારે મારા સ્વામી ભગવાન વિષ્ણુને તો જાગડો બહુ
જ વચાસ છે. એમણે પોને પણ કૃષ્ણવત્સલમાં બહુ
પાળીકાર કરેલી. એટલે જાગડાંને મારે એમને પડાવાન
દેવ જ. નારી પૃથ્વીની પ્રશ્નિષ્ઠા ફરવાની હજી માણી
એમણે મને તરક જ હુકમ કર્યો કે એ હજી મારે પૃથ્વી
પાવતો એટલા મારે હું અહીં આપ્યો છું.'

'મારી એવી હજી. કે એમ ભગવાનો સાચી જાણ્યું?'

'અરે ચરુડ! ભગવાનથી ને કેં અજાણ્યું હોય?'

'તારે ભગવાન પાંખ જ હજીઓ કેમ પૃથ્વી
પાવતા નથી?'

'હજીઓ હજીઓમાં પણ ફેર ફાવતો? રાહની
હજી સાડી હોય, કોઈની ખરાબ. જમી મામામાની
હજીઓ પણ હોય. બે માણ્યોને હજી હોય તેમાં બેને
હજી કે પોને છતે. એમાં ભગવાન કોની હજી પડી
પારે અને કોની ના પારે? એમ તો જાણતી હજી પડી
પાડતા જ્યાં દુનિયામાં જાગડો મોરલો ચરુડ. એટલે
મરુડ છતાં પણ ભગવાન: હમીવાર એવી ઝીંઝીરીથી
જાગવાનું પડતા નથી. ખડું પૂછું તો આવું મોટું વિષય
એ ન તો ફેરકાંચે પૃથ્વીઓ; રાને એ જાણી પૃથ્વીમાં પર
ફેરકાંચે વતનારા. એ બધાંની ઝીંઝીરીથી હજીઓનો
વિચાર કરવા મેંસે તો જે પાર ન આવે. રાને પછી તો
લોકોને પણ ભગવાનને જ બરાસે રહેવાની ખોરી
દેવ પડે. પોને જરા જે પ્રયત્ન જ ન કરે.'

'તારે મારી હજી પૃથ્વી પાડવાને ભગવાન કેમ
તૈયાર થયા?'

'મને પણ એ જ તવાઈ લાગે છે.' ચરુડરાજ
બોલ્યા: 'પણ મારે તો હુકમમાં અમલ કરવો જોઈએ;
મારે તમારો મરુડ હોય તો દગલું જ કાપડીએ.'

'મારે એકલી પ્રશ્નિષ્ઠા જ નહીં ફરવી, પણ જાની
શકે તો થોડા જોવા જેવા દેશ પાંખુ જોવા છે.'

'નથાસ્તુ!' હતી ચરુડરાજે તો મને એમની પાંખ
પર એસાડ્યો અને ખાંડીની ગદાર નીકળી અને આકાશ
તરફ કાંચે કાડ્યા.

(ચાંડ)

હસા અહોતા

['કુમાર'માં નવી ચાંડ પનારી સી. હંસાજીન મહેતાની લખેલી રસમી સેખાવાને: આ તો
માત્ર પ્રવેશક જ છે. હવેના હજીઓ અને વિષય વિશે આમે જાણવા અંકી રાત થશે]

અંતરિક્ષમાં પ્રવાસ શ્રી. પિકાર્ડનું અવકાશ-આરોહણ

ઈટાલિયન આસ્ત્રસ પર્વન ઉપર અપા ઓગસ્ટની ૧૮મીની ખરી બપોરે એક રેપેરી ગ્રુપજ દક્ષિણ પાશ્વ તરફ ઊંચરતો દેખાતો હતો. તે વધુ નીચે આવતાં એક સંકેત્યાતા જલુન ન્નેટ લગાડેલો-ભારે એલ્ટુ-મિનિયમનો ગોળો હોય એમ જણાવું અને દમણાં તે ઊંડા જગ્યામાં ભુરકારી એમ ક્ષણવાર લામું; પણ પછી તો એ ગોળો ગાડી સરોવરના પાણી પર થઈ કિનત્તા પર આવી ઝીંકાલો અને એ ધાતુની ગોળા ઓરડી દબમચી ગઈ. થોડી વારે તેની કાકાખારીમાંથી એક ચાકેલા સેવાધ ગમેલા ચહેરાના સુકકડી જેવા આદમીએ બહાર ડોક કાઢ્યું. નટકના ગામડાના સોફાદોડી આવ્યા અને તેને દર્પના પોકારથી વનથી લીધા; કારણકે એ પૃથ્વીના પહેલો જ માનવપ્રવાસી હતો જે અંતરીક્ષમાં મોટી વધુ ઊંચાઈએ જઈ દમણાં જ કિનત્તા આવ્યો હતો.

જગતે આજ સુધી નાદિ નેઅંધ કે નાદિ જાણેલું એવું એ આરોહણ હતું. પૃથ્વી છેડીને આટલે ઊંચે એ આરોહણ કરી આવનાર જગનનો એ પહેલો માનવી તે એકિજ્યમની જસેક્સ યુનિવર્સિટીનો ફુગાળો કાપાનો પણ વજૂ જેવા હૃદયવાળો દલાઘડી અધ્યાપક,

અંતરીક્ષમાં ઊડવાની રાશઆત વખતે જલુન ટીકું રાખવામાં આવે છે, કારણકે જલુનમાં ભરતો હાઈડ્રોજનનો એવો શુષ્કધર્મ છે કે જલુન જેમ ઉપર ચઢતું જાય તેમ ત્યાંની દવાના ઘટલા જતા દવાજાને લીધે એ હાઈડ્રોજન પહેલો પડેલો જતા જાય અને જલુન ફવડું બન્યું. એટલે નીચેની જ ને પૂરું જલુન ફલાવું હોય તો ઉપર જતા ફાટી જ નાનું! જેમજેમ જલુન ચઢતું જાય તેમતેમ વિવિધ કાચાઈએ તે ફેરલાં પ્રમાણમાં ફવડું જાય છે માપપરસર કંપરના ચિપમાં જાગવું છે.

શ્રી. ઓગસ્ટસ પિકાર્ડ.

‘એક્સ ૧’—ક્ષ કિરણો—વિશે તો આપણે સો ઠીકઠીક જાણીએ છીએ. વૈદક સાસ્ત્રમાં એની શોધે જે અતુલ સત્ત્વ આપીને માનવકક્ષાણુ સાધ્યું છે તેનું મૂલ મૂલવી શકાય તેવું નથી.

એમાં જ એક ધીંગળ પ્રકારનાં કિરણો છે; કૌશિક રેખા—‘વિશ્વકિરણો.’ એક્સ કિરણોથી—જગતનાં કેાઇ પણ કિરણોથી—તે મુકમતર ને અગાધ બળ વાળાં છે. ‘અવિનાશી મનાએલા પદાર્થના અને મૂળ તત્ત્વોનાં પરમાણુઓનાં જે સંપોજન તથા રૂપાંતરો તારાઓની અંદર કે અતિ દૂર અંતરિક્ષમાં થાય છે તેમાંથી પ્રકટેલી રાક્ષિયામાંથી આ કિરણો ઉત્પન્ન થાય છે.’

આ કિરણો વિશ્વના અનંત અવકાશમાંથી અવિરતપણે આપણી પૃથ્વી પર ખૂબ વેગપૂર્વક આવ્યા જ કરે છે, એટલું જ નાદિ પણ આપણે પારદર્શક હોમએ તેમ આપણાં શરીરો સોંસરા વધ્યા કરે છે. આ વહનની માનવ શરીર ઉપર અસર પણ થાય છે, એ અસર કેવા પ્રકારની થાય છે તેને લગતી શોધ ખારે શ્રી. પિકાર્ડે એ અવકાશ-આરોહણ કરેલું.

આ અગાઉ એક વરસ પર (૧૯૩૧ના મેની ૨૭મી તારીખે) તે મૅ. કિર્કર નામના મદદનીશને લઈને, વિશ્વ કિરણોના એ પ્રવાહ અને તેના ગુણધર્મની, નથા અનંત અવકાશમાં વલન કરતા ધીંગળ ગિરૂદ પ્રવાહોની તોષક લેવા જાણે ચડેલો. જાણે-જાણે, તેકેટલે જગતના ઊંચામાં ઊંચા મિરિશિખર માઉન્ટ એવરેસ્ટથી ચે જાણે,—જાણે—માં જાણે વાદળો પહોંચી શકે છે તે અંતરથી ચે પાર, —સાથ એકાગ્ર દગ્ગર શીટ જાણે; પૃથ્વીના ઇતિદાયમાં મનુજ યાગકે પ્રાપ્ત કરેલી ઉત્તમતા ઉત્તમ જાણાએ. તે પછી દમણાં ગયા ઓગસ્ટની ૧૮મી તારીખે તે કૅ. મેક્સ કૉગ્નિસ નામના ધીંગળ એક માત્ર જીસ વર્ષનાં મદદનીશને માથે રાખી સુરિય આગળની ઊડાણ અને ગવા વર્ષ કરતાં ચે વજૂ દગ્ગર શીટ વધારે જાણે—૫૪,૪૫૦ શીટ—આશરે સાડા દગ માઈલ જાણે પહોંચેલો.

થોડો ઇતિહાસ

આ રથએ શ્રી પિકાર્ડની પહેલાં પણ અવકાશનો

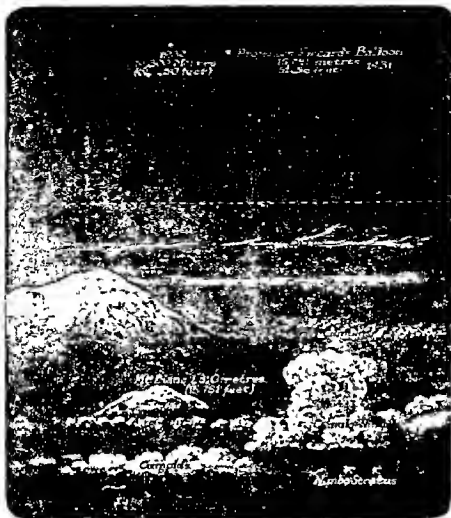
૧૯૩૨માં ડૉ.
પિયાર્ડે પ્રાપ્ત
કરેલી જિવાઈ
૧૪૪૧૦ ફીટ

દૂરોત્તરીઅરનું
તળ

જાન્યુન મેઘી
હિચુ ગિરિશિખર
આઉન્ટ એવરેસ્ટ
૨૬૧૪૧ ફીટ

વચ્ચે
આઉન્ટ એવરેસ્ટ
આવસનુ શિખર

જાન્યુઆરીએ અથવા
અહાઉ વાદળો

૧૯૩૨માં પ્રો.
પિયાર્ડે ૫૧૪૫૮
ફીટ જાંચે પહોંચ્યા

વાદળમાં દોરી
હાંચે પહોંચતી
દેશ-વાદળી
ચેસવા-ચાળણીની
હિચાઈ

આસ-વાદળી

જાન્યુઆરીએ અથવા

સપ્તમી સપાટી

પ્રો પિયાર્ડે અંતરિક્ષમાં કેટલી જિવાઈ સુધી પહોંચ્યા તેનો સાથેસ જ્યાં સુધી ઉપત્તી આકૃતિમાં જુદી જુદી જિવાઈનાં માપ મૂકીને તે તે જિવાઈમાં આવતાં શિરોમણિ પર્યવ-શિખરો, વાદળો, વાતાવરણ વગેરે અતાવવામાં આવ્યાં છે.

સૂર્યનાં કિરણોનો ધર્મ કાળ વસ્તુ પ્રત્યે આકર્ષણને એકાં થવાનો છે એ તો આપણે જાણીએ છીએ; એટલે પહેલી સફર વખતે કાળા રંગની કબિને સૂર્ય-કિરણોનું આકર્ષણ કરવાને કારણે એમને ત્યાં અવ-કાશમાં અસહ્ય ગરમી વેહતી પડેલી આ જીભ આ-રોહણ વખતે એમણે કબિન સફેદ રંગેલી, તેથી સૂર્ય-કિરણોનું પરિવર્તન થયું, અને પરિણામે અસહ્ય ઠંડી બોગવતી પડેલી.

આદારમી જોગરટ ને ચુરવારે પહોંચીએ ૪ ને ૧૦ મિનિટ તેો હૃદયના ડબ્બે-ડોઈ એરેડ્રેમ ઉપર જાણું તૈયાર હતું. જરાજર પાંચને ટકારે બધૂને છોડી મૂકવા-નો હુકમ થયો અને (સામેના પાન પર સમજાવ્યાં

પ્રમાણે) માત્ર થોડો જ દામોડો જાન્યુઆરીએ દીધું જાણું હાંચે ચડવા માંડ્યું. પ્રો. પિયાર્ડે જાણીના ડોકા-જારીમાંથી દાય દલાવીને દાનર ગ્રેસાં ટોળાંની વિદાય લીધી. જારી બંધ થતાં પહેલાં તો અસહ્ય ગરમી જાગવા માંડી; પણ જાણું જ્યારે તેની છેવટની જિવાઈએ પહોંચ્યું ત્યારે તો થર્મોમીટરમાં ૬૫ ડિગ્રી (નીચે) પારો ગયોત્રો દતો; અને પ્રો. પિયાર્ડે પાછળથી કહ્યું કે 'જો વેળાએ અમને લાગ્યું કે ઘડી પળમાં અમે કરીને મૃત્યુવશ જ થઈ જઈશું.'

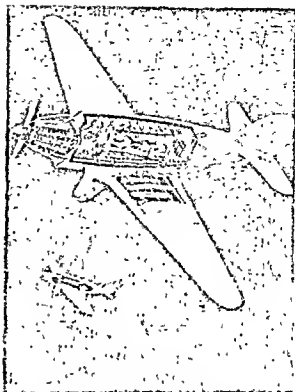
આકાશ નિરજ દતું. પ્રો. પિયાર્ડેનાં જીવવાનાં ખખર તેો દેશદેશમાં પહોંચેલા દતા. થોડા જ વખતમાં સ્વ-દુર્જાનના લોકોએ જાણીને નીચે જોતરતું જાળવા માંડ્યું.

પૃથ્વીથી સાડા દસ માઈલ હાથે અંતરીક્ષમાં અનન્યા સીમાડા ઉપર પોતાના ઘોઝામાં બેસી નિશ્ચય તેજ-પ્રવર્ણે અને વાયુચહેલોની નોંધ લેતા પ્રે પિકાર્ડનું કક્ષનાથિત તે કક્ષાકના ૨૫ માઈલની ઝડપે આરિસ્ટાર્ના દિશામાં જતું હતું. પછી એકાએક તે દક્ષિણ જાણુ વજતુ જાણુમાં અને આખરે ૧૧ ને ૪૦ મિનિટે જગનભરમાં એ જાણુનો વાયરલેસ સંદેશો ફરી વળ્યો કે અમે ઇટલિના માર્કો સરેનર ઉપર આવી પહોંચ્યા છીએ, અમે દલે પડી એ ધડીમાં નીચે જ લાનરીયું; કેમકે નવીનર આકૃષ્ટિક અમુદ્રમાં પડવાનો ભય છે. પ્રેકેસર તો આ જાણુ વજત (અટકા ત્યાંથી ને ઊનયાં ત્યાં સુધી) પોતાનાં સાધનો વડે દવાની મોંઘા ક્રવામાં જ મગજૂલ દના.

નીચે પ્રત્યાંના અવકાશમાં તોજામરેલા પૃથ્વીના ભવ્ય ઝોળાનું અંતરિક્ષમાંથી દેખાતું એ અદ્ભુત દરખ જાણુ એમણે જોયું ન ત્યેયું ને પાછા પોતાના હાથે વજગી ગયા.

સાંજે ૫ ને ૧૦ મિનિટ માર્કો સરેનરની દક્ષિણે આવેલા ફેરેસ નામના નાનકડા ગ્રામમાં આગળ જવળ

આ જમી અને મગજૂલ એરોપ્લેન જમીનીની એક કાળી અનગીસ-મવાન મારે જનારી રહી છે. તે ૩૫ દબર ફીટ હાથે રહેલોટ્ટીઆરમાં, દર મિનિટ ૧૧ માઈલની અદ્ભુત ઝડપથી પ્રવાસ કરી જાસિંનથી ન્યૂ યાર્ક છ કલાકમાં પહોંચશે. નીચે તેના એ પ્રવાસકક્ષનો કાલ્પનિક નકશો. આલેખેલો છે જાસિંન થી ન્યૂ યાર્ક ૪૦૦૦ માઈલ યામ; તે અતરે ટીજીએ વધેરે પાટે કાળતા આરે સમગ્ર પળાપાડિયા ઉપર જાય છે, તેને અરણે તેમાં જતારેલા નોરની ગિરાનોવાજા માર્ગે માત્ર છ કલાકમાં અંતરીક્ષ પ્રવાસથી પહોંચારો.

નીચે જીનર્યુ, પછડારથી ગોળાને સંદેર વુક્કસાન પહેંચ્યું, પછુ અજાતનાં ચેરો (નયા તેથીયે અજાતનાં ને અંદરનાં જે માનવોઆનાં માયા-નેમણે આવકા મારે રણ્યુ આપનાર રોપા પહેરેલા ઢોવાથી) સમગ્રમન દવાં દનાં. એ રથએ નો, ઇટલિના માર્ક પ્રેકેસર કાણે.

હાયામાં પણ ૯૮ ડિગ્રી ગરમી હતી. એટલે અંતરિક્ષમાં આજ દસ માઇલ ઉપરની ૬૫ ડિગ્રી (નીચે)ની ઠંડીમાંથી આવાનારો દવાગાનના આવંડા મોટા ને અસાધારણ ફેરફારને લીધે સ્વાભાવિક અસર થાય જ. પ્રો. પિકાર્ડ તથા ડૉ. કોસિન્સ થોડી વાર તે બે બંધો એવા સુનમૂન પામે પડી જ રહ્યા.

પ્રો. પિકાર્ડના આ અંતરિક્ષ-પ્રવાસની સ્થૂણ કલ-પ્રાપ્તિ સી, એનું વૈજ્ઞાનિક મૂલ્ય સું. એમ કોઇ પૂછશે, વિજ્ઞાનના ઇતિહાસમાં કેટલી જે નજીવી લાગતી એવી અનાગી શોધો છે જેના ઉપર આજના આટલા મદાન વિજ્ઞાનના પાયા નંખાયા છે. સારે આ આરોદ્ય નો સ્પષ્ટ લક્ષ્યવાળું છે. કોઈ વિરલ સાક્ષ્યથી દાખવી શકે એટલાં શોધ ને ધોરતાથી એમણે 'જન-પશુ-જગના કલ્યાણવર્ગની વેદિ આગળ પોતાની જાતને ધરી દ્રષ્ટને આકાશ માર્ગે સફર માંડી, એ અતંતના સીમાડા ઉપર ભેટી નિગૂદ વાયુ પહેણો અને તેજ-પ્રવાહોની મોંઘિ લીધી; અને અતંતના અવગાદનની નાંખી પગ ઠંડી પાડી.

પ્રો. પિકાર્ડના આ અંતરિક્ષ પ્રવાસ પછી વિજ્ઞાનના કાર્યમાં મદદ રૂપ થઇ પડે એવા જ એક બીજો પ્રયોગ થોડા જ દિવસોને અંતરે (જર્મની) સ્ટટગાર્ટના પ્રો. એરિક ફેગનરે કર્યો હતો. તેણે માણસ વગરનું એક બલૂન બીચે ૧૭ માઇલ સુધી ચડાવ્યું. તેમાં અવાજ માપનારા અને બીજાં કેટલાક આપમેળે કામ કરના નંચો મૂક્યાં હતા, જેની સલાયથી તેણે કૉસ્મિક કિરણોના ગળા માપ્યા. તેનું કહેવું એમ છે કે પર્વતોની ઊંચાઇ પરથી આપણને જે માપ મળ્યાં છે તેમાં અને આ નવી ઊંચાઇના માપમાં ફરક પડતો નથી. પ્રો. પિકાર્ડ એટલા ઊંચાઇએ ગયા નહોતા, પણ તે ચાલ બાળ્યના સ્વાનુભવથી સું કહે છે તે જાણવા જેવું દશે.

બીજો એવો જ એક યોગાનુયોગ એવો બન્યો છે કે પ્રો. પિકાર્ડનું બલૂન ચડ્યું તે જ દિવસે અમેરિકામાં ડૉ. રોબર્ટ મિલિકને જાહેર કર્યું કે કૉસ્મિક કિરણોનો પ્રકાર આપમેળે નોંધી શકે એવું ત્રીજાણીક યંત્ર તેણે સંપૂર્ણ કર્યું છે, જે અંતરિક્ષમાં ચડી શકે એવાં એરોપ્લેનમાં લગાડી શકાશે.

પ્રો. પિકાર્ડ અંતરિક્ષના દિશમય પાતાવરણમાં જઈ આવ્યાથી એમ કહી શકાય કે દલે યોગ્ય મોહવણો કરીને

એવજ પ્રવાસ વધુ સારંગ કરી શકાશે અને અંતરિક્ષની પારના પાતાવરણના જ્ઞાનનો નવો યુગ શરૂ થશે.

એ પ્રદેશમાં ઊડનારાને વાદળો કે વરસાદ કશું આવરણ નહિ નહે. સૂર્ય, ચંદ્ર ને તારા પ્રકાશમાન હોતા છતાં પણ તેઓ તો ઘેરા ઝંખવાં અંધકારમાં જ મતિ કરના દશે. રૅટોસ્ટ્રીઅરની ઠંડી શૂન્યથી જે આગળ એક ડિગ્રી કમી જણાશે. એરોપ્લેનની જેટક પિકાર્ડની કંપ્લિન જેવી 'એરક્રાફ્ટ' કદની પડશે, અને પ્રાચીન પારખ માટે અકિમ્બ સાથે રાખવો પડશે. દેવસોને તે ખૂટી જવાનો પ્રસંગ બીજો થાય તો એરોપ્લેન માત્ર થોડા શીટ નીચેની દવામાં બીતરી આવી આસ લેવા જેવા ઘરમાં મતિ ચાલુ રાખશે.

આજે કેટલાં જે એરોપ્લેન એવાં તેજાર થવા લાગ્યાં છે કે જે રૅટોસ્ટ્રીઅરમાં મતિ કરી શકશે. જર્મનીમાં આજે એક કંપની એવું જંગી ને મજબૂત એરોપ્લેન બનાવી રહી છે કે જે ૩૫૦૦૦ શીટ બીચે ચડી, રૅટોસ્ટ્રીઅરમાં પ્રવેશી, સૂર્યને પણ ધંધાવી દે એવી મતિ થી (એક મિનિટ ૧૧ માઇલની ઝડપે) બહિનથી ન્યૂ યૉર્ક ૭ કલાકમાં પહોંચી જશે!

એ ઉપરાંત, ઉપલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જિરાફ દર્દી નાગના એક પ્રમાણભૂત વિજ્ઞાન લેખકે 'સન્ડે એક્સપ્રેસ' હાયામાં લખેલી દર્શક તો નોંધવા જેવી છે. એ કહે છે કે પ્રો. પિકાર્ડની આ શોખનું એક વહેલામાં વહેણું પરિણામ તો એ આવશે કે જગનના દેશો વચ્ચેની અંતરિક્ષમાર્ગે જલદી સર કરી શકાશે. એ તથા એના જેવા બીજા સાદસિક સાધીઓ આવી થોડીક વધુ ડુનખાઓ અંતરિક્ષમાં મારી આપીને વધારે માહિતી મેળવી લારશે ત્યાં તો આપણે દવાઇઓની પેટે અંતરિક્ષમાંથી એક અંધ ઉપરથી બીજા અંધ ઉપર બીજી એરોપ્લેન રોરથલો ચાલુ થએલી જોઈશું.

ઉત્તર પ્રવચના પ્રદેશ માટે આજે પકાપડી છે તેનું કારણ એ જ છે કે એરોપ્લેનના માર્ગે તે અમેરિકા અને યુરોપ ઉપરથી તે જાદુ જટકા અંતરે છે. ઉત્તર ધ્રુવના લોળા દિવસો ઇરમિયાન લંડન કે પારીસથી દિવસના એરોપ્લેન બીપે તે ઉત્તર ધ્રુવના પ્રકાશમાન દિવસમાં જ પ્રવાસ કરતું રહી ન્યૂ યૉર્કની રાત પડ્યા પહેલાં યસાફરને ત્યાં ઉતારી દે. આમ, પ્રવાસમાં રાત્રિ નામ નહિ રહે અને દળદો માઇલની એવ બચી જશે.

ભેદી ટાપુ

(ગયા આક્રમે અનુસંધાને આણ)

અંતે ગીડિયન રિપસેટ પેન્કોફ્ટ અને દર્બેટને રાદાનેવાનું કહી ને તરફ તેજ ગયો હતો તે તરફ ચાલી નીકળ્યો. સાઈ-રસ દાડિંગની નપાસ કરવા માટે તે દલે તત્તપાપક થઈ રહ્યો હતો. જોતજોતમાં ઊંચા પદાંગની પાછળ રિપસેટ અદરશ થઈ ગયો. દર્બેટ પણ તેની પાછળ જવા તૈયાર થયો. પણ પેન્કોફ્ટે કહ્યું, 'દર્બેટ, એમ બધા જ જશે તે કાંઈ ચાલશે નહિ. મિત્રો પાછા ફરશે સારે એકાદ રહેવા જેવી જગ્યા તો જોઈશે જ ને ? શેજ ને શેજ ઝિનુક શામુકથી પેટ ભરાવાનું નથી; જીને બોરાક પણ જોઈશે. મારે આપણે તેની વ્યવસ્થા કરીએ.

દર્બેટ જવાનું માંડી વાળ્યું ને કહ્યું 'ચાલો સારે તેમ કરીએ. હું તૈયાર છું. શું કરવું છે ?'

પેન્કોફ્ટ: 'આપણે ખૂબ ચહેલા છીએ ને ઘરની લાગવાથી થરીર અદરશ થયાં છે. તેથી મહેલા રહેવા માટે આશ્રય જોઈએ ને પછી અગ્નિ અને બોરાક જોઈએ. જંગલમાં આડ ખૂબ છે ને તેમાં પક્ષીઓના મળ્યા છે તેથી ઈંડાંનો અભાવ નહિ હોય. પણ અત્યારે તો રહેવાની સગવડ પહેલી કરવાની છે.'

દર્બેટ: 'સારે ચાલો, આ બીજામાં જઈને નપાસ કરીએ. એકાદ બોંધકે કે ઘર જરૂર મળી જશે.'

પેન્કોફ્ટ અને દર્બેટ પર્વત ઉપરથી નીચે ઊતર્યા. આ વખતે પાણી થાણું ઊતરી ગયું હતું. તેઓ દરિય તરફ ચાલ્યા. લગભગ પાંચસો ઇંચો દૂર ચાલ્યા પછી તેમણે પદાંગમાંથી એક ઝરણું વહેતું જોયું. ઝરણાનું પાણી સ્ફટિક જેવું ચોખ્ખું હતું. તેની મહેળાનું મોટું દળી અને બને બાજુ મેનાઈટ પથ્થરના કાંચી દિવાલ જેવા કિનારો હતો. અરધા મહત્ત્વ સુધી સીધું

પેન્કોફ્ટ પેતે કાઠેકાઠે ત્રાપાને બેસતો બેસતો વાલેશો અને દર્બેટ લાખા વાંસ વડે તેને દરોશવતો રતો.

ચાલી તે જંગલમાં અદરશ થઈ જતું હતું.

દર્બેટ યુવાની નપાસ થઈ ફરી, પરંતુ પદાંગની ઊંચી દિવાલો જેવી સપાટ ને લપસાળી જગ્યામાં ચાલું-ઊતરવું જાડું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. પણ ગમે તેમ ફરી રહેવા મારે રથાન તો યોગ્યતાનું જ હતું. એને પ્રબળાના મુખ પાસે તેમણે પથ્થરના મોટા સ્તૂપ ઊભેલા જોયા. મેનાઈટ પથ્થરના દેશમાં આવા કુદરતી સ્તૂપ દમેશા જની રહે છે. તેને 'ચીમની' કહે છે.

પેન્કોફ્ટ અને દર્બેટ આ સ્તૂપોમાંના ઘણાની અંદર જઈ નપાસ કરી. પથ્થરની મોટી મોટી કિરોમળી અંદર પડતું અજબાણું આવતું હતું. ફરીનું તો તેમાં નામ જ નહોતું. પેન્કોફ્ટના મનમાં વિગાર આવ્યો કે આની મોટીમોટી ફરો અડપાન અને પથ્થરના બધે ફરી લઈએ તો રહેવા મારે જાડું ઉપયોગી થઈ પડશે.

હાયામા પણ ૯૮ ડિગ્રી ગરમી હતી. એટલે એન્ટિ-ક્ષમાં આપ દસ માઇલ ઉપરની ૬૫ ડિગ્રી (નીચે)ની ટંકીમાંથી આવનારને દવામાનતા આવડા મોટા ને અસાધારણ ફેરફારને લીધે સ્વાભાવિક અસર થાય જ. પ્રો. પિકાર્ડ તથા ડૉ. ક્રાસિન્સ થોડી વાર તો બિનયો એવા સુખમૂન પામે પછી જ રવાના.

પ્રો. પિકાર્ડના આ એન્ટિક્ષ-પ્રવાસની સૂચક કલ-પ્રાપ્તિ થી, એનું વૈજ્ઞાનિક મૂલ્ય શું, એમ કોઇ પૂછશે. વિજ્ઞાનના ઇતિહાસમાં કેટલી જે નજીવી લાગતી એવી અનામી શોધો છે જેના ઉપર આજના આદત્તના મદદન વિજ્ઞાનના પાયા નંખાયા છે. ત્યારે આ આરોદ્ય તો ૨૫૪ લક્ષ્યાણું છે. કોઈ ચિરસ સાદસવીર દાખવી શકે એટલાં સૌર્ય ને ધીરતાથી એમણે 'જન પશુ જગના કલ્યાણપત્ર'ની વેદિ આગળ પોતાની જ્વનને ધરી દઇને આકાશ માર્ગે સફર માડી, એ અનનતા સીમાડા ઉપર ખેસી નિશ્ચય વાહુ-પહેલો અને તેજ-પ્રવાહોની નોંધો લીધી; અને અનનતા અવગાદનની નવી પગદંડી પાડી.

પ્રો. પિકાર્ડના આ એન્ટિક્ષ પ્રવાસ પછી વિજ્ઞાનના કાર્યમાં મદદ રૂપ થઇ પડે એવા જ એક બીજો પ્રયોગ થોડા જ દિવસોને અંતરે (જર્મની) રટગાર્ટના પ્રો. એરિક ફેગનરે કર્યો હતો. તેણે માણસ વગરનું એક જાલુન ઊંચે ૧૭ માઇલ સુધી ચલાવ્યું. તેમાં અવાજ માપનારા અને બીજાં કેટલાક આપમેળે કામ કરતા યંત્રો મૂક્યા હતા, જેની સદાયથી તેણે કૉસ્મિક કિરણોના ગળા માધ્યા તેનું કહેવું એમ છે કે પર્વ-તોની ઊંચાઇ પરથી આપણને જે માપ મળ્યાં છે તેમાં અને આ નવી ઊંચાઇના માપમાં ફરક પડતો નથી. પ્રો. પિકાર્ડ એટલાં ઊંચાઇએ ગયા નહોતા, પણ તે આ ગાળનમાં સ્વાતુભવથી શું કહે છે તે જાણવા જેવું દશે.

બીજો એવો જ એક યોગાનુયોગ એવા બન્યો છે કે પ્રો. પિકાર્ડનું જાલુન ચમ્પુ તે જ દિવસે અમેરિકામાં ડૉ. રોબર્ટ મિલિકને જાહેર કર્યું કે કૉસ્મિક કિરણોના પ્રકાર આપમેળે નોંધી શકે એવું વૈજ્ઞાનિક યંત્ર તેણે સંપૂર્ણ કર્યું છે, જે એન્ટિક્ષમાં ચડી શકે એવાં એરોપ્લેનમાં લગાડી શકાશે.

પ્રો. પિકાર્ડ એન્ટિક્ષના દિમમય પાતાવરણમાં જઇ આગાથી એમ કહી શકાય કે દવે મોગ્ય મોડવણે કરીને

એવા પ્રવાસ ગધુ સરળ કરી શકાશે અને એન્ટિક્ષની પાસના વાનાવરણના જ્ઞાનનો નવો યુગ શરૂ થશે.

એ પ્રદેશમાં ઊડનારાને વાદળો કે વરસાદ કશું આવરણ નહિ નડે. સૂર્ય, ચંદ્ર ને તારા પ્રકાશમાન હોવા છતાં પણ તેઓ તો ઘેરા જાંબવી અંધકારમાં જ ગતિ કરતા દશે. રૅડોસ્ટ્રીઅરની ટંકી સુખથી જે આગળ એક ડિગ્રી કમી જણાશે. એરોપ્લેનની એક પિકાર્ડની કૉમ્પિન જેની 'એરટાપ્રેટ' કરી પડશે, અને પ્રાણધારણ માટે ક્ષાંતિમજન સાથે રાખવો પડશે. દેવયોગે તે ખૂરી જવાનો પ્રયંજ બીજો થાય તો એરોપ્લેન માત્ર થોડા શીટ નીચેની દવામાં બીનરી આવી શ્વાસ લેવા જેવા યરમાં ગતિ ચાલુ રાખશે.

આજે કેટલાં જે એરોપ્લેન એવાં તૈયાર થવા લાગ્યાં છે કે જે રૅડોસ્ટ્રીઅરમાં ગતિ કરી શકશે. જર્મનીમાં આજે એક ટંપની એવું જંગી ને મજબૂત એરોપ્લેન બનાવી રહી છે કે જે ૩૫૦૦૦ શીટ ઊંચે ચડી, રૅડોસ્ટ્રીઅરમાં પ્રવેશી, સૂર્યને પણ યંભાવી દે એવી ગતિથી (એક મિનિટ ૧૧ માઇલની ઝડપે) અભિનયી ન્યૂ યૉર્ક ૭ કલાકમાં પહોંચી જશે!

એ ઉપરાંત, ઉપલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગિરાંક દેડ નામના એક પ્રમાણ્યૂન વિજ્ઞાન ભેષકે 'સન્ડે એક્સપ્રેસ' હાયામા લખેલી દષ્ટાકતો નોંધવા જેવી છે. એ કહે છે કે પ્રો. પિકાર્ડની આ શોધનું એક પહેલામાં વહેલું પરિણામ તો એ આવશે કે જગનના દેશે બન્નેનો એન્ટિક્ષમાર્ગે જલસી શરૂ કરી શકાશે. એ તથા એના જેવા બીજાં સાદસિક સાધીઓ આવી થોડીક વધુ ડૂબકીઓ એન્ટિક્ષમાં મારી આપીને વધારે માહિતી મેળવી લાવશે ત્યાં તો આપણે દવાઇએની પેઠે અંતરિક્ષમાંથી એક અંડ ઉપરથી બીજાં અંડ ઉપર બીજી એરોપ્લેન રોરપલો ચાલુ થએલી બોધવું.

ઉત્તર પ્રવના પ્રદેશો માટે આજે પકાયડી છે તેનું કારણ એ જ છે કે એરોપ્લેનના માર્ગે તે અમેરિકા અને યુરોપ ઉપરથી તે બહુ જ ટૂંકા અંતરે છે. ઉત્તર ધ્રુવના લાંબા દિવસો ફરમિયાન લેડન કે પારીસથી દિવસના એરોપ્લેન ઊપડે તે ઉત્તર ધ્રુવના પ્રકાશમાન દિવસમાં જ પ્રવાસ કરવું રહી ન્યૂ યૉર્કની રાત પડ્યા પહેલાં મુસાફરને ત્યાં ઉતારી દે. આમ, પ્રવાસમાં રાત્રિ નામ નહિ રહે અને દલરો માઇલની એવ બચી જશે.

પાડ માનવો જોઈએ.’

બંને જણા શ્રેનાઈટ પથ્થરનાં શિખર પર રરવા લાગ્યા. શિખર ઉપર કરવનાના ફાંતા જેવ અણીદાર પથ્થરો દના. તેની ફાટમાં દમ્બરો પક્ષીઓ વસતાં દનાં અને તેઓ એક પથ્થર ઉપરથી બીજા પથ્થર ઉપર ફરી જતાં તે ફફડીને ઊડતાં દતાં.

પેન્કોફ્ટ: પક્ષીઓ જોનાં સાગે છે કે એ જાંબાં પદાડી કબ્જારો છે. એનાં ઇંડાં જાડુ સરસ દશે. ચાલો તપાસી જોઈએ કે તેમના માળામાં કેટલાં ઇંડાં છે? આપણે ઇંડાની કંઇક વાની જનાવીશું.’

દર્બેટ: વાનીં તો જનાવશો, પણ જનાવશો શામાં? તમારી ટોપીમાં?

પેન્કોફ્ટ: ‘ભાઈ, હું કાંઈ જાડુગર નથી કે ટોપીમાં જનાવું. નહિ અને તો ઇંડાં કાનાં ખાઈશું.’

પથ્થરની ફાટોમાંના માળાથી તેમને ઘણાં ઇંડાં મળ્યાં. તેમણે તે ટોપીમાં ભરી લીધાં. આ તરફ ઓટનો સમય પણ થવા લાગ્યો. બંને પાછા નદીકિનારે ત્રાપા પાસે આગ્યા. સમય અપોરના જોતા દતો. લારતીનાં પાણી પાછાં વળનાં દતાં. ત્રાપો ચક્રાવવનો દતો. પેન્કોફ્ટ નાવિક દતો. તેણે વેસાની એક ફોરી જનાવી અને તે ત્રાપા સાથે બાંધી કિનારેકિનારે પોતે ત્રાપાને ખેંચતો આગ્યો, ને એક મોટા લાકડાથી દર્બેટ ત્રાપાને દડસેલતો રહ્યો જેથી ત્રાપો કિનારા સાથે અડળાય નહિ. આ રીતે સૂકાં લાકડાંના ભાર લઈ ત્રાપો પ્રવાહમાં ચાલ્યો જતો દતો. જરા થે મુરકેલી ન હતી. થોડીવારમાં નેઓ નદીના ઝુખ પાસે આવી પહોંચ્યા. અદોથી ચીમતી જાડુ દૂર ન હતી.

ત્રાપા ઉપરથી લાકડાં ઉતારી લઈ પહોંહું તેમણે યુક્ષાની ફાટા પૂરવાનું કામ શરૂ કર્યું. રેતી, પથ્થર, ઝડપાન ને કાદવથી ફાટા પૂરી દીધી. માત્ર ધુમાડા ને દવા-પ્રકાશ માટે થોડી ફાટા રાખી. યુક્ષને તેમણે ચારપાંચ ઓરડા જેવી જનાવી દીધી. ઘર તો ચયું. પણ એમાં વચલી જગ્યા સિવાય બીજે ક્યાંય ટટાર ઊભા રહી શકાય એમ ન હતું. અંદર બધે રેતી પાથરી. આ બધું કરતાં કરતાં દર્બેટ કહ્યું: ‘આપણા સાથીઓને આના કૂરનાં અંદર રચાન મળી ગયું લાગે છે!’

પેન્કોફ્ટ: ‘કદાચ હોય; પણ ચોક્કસ ખબર ન મળે લાંબુધી આપણે તો કામ કરવું જ જોઈએ.’

દર્બેટ ઉત્સાહથી કહ્યું: ‘તેઓને ને કંઈન કાચ લાગી ગયા હોય ને તેમને લઇને જાના જાના અહીં આવી પહોંચે તો કેવી મજા!’

પેન્કોફ્ટ: ‘ખરેખર, દાર્જિંગ અજળ પુરુષ દતા.’

દર્બેટ: ‘દતા કેમ કહ્યો છો? તમને તેના છવના રહેવાની આશા નથી?’

પેન્કોફ્ટ: ‘પ્રભુ એવું ન કરે! આશા કેમ છોડાય?’

દરમ્યાન તો રહેવા માટેની જગ્યા જરાજર-ચઘ મઘ. દવે ચૂનાની ગોડાયણ કરી ખાવાની તૈયારી કરવી રહી. તે પણ મુરકેલ ન હતું. ધુમાડો જવા માટે જે જગ્યા રાખી હતી લા પથ્થર ગોડાની દીધાં એટલે ચૂનો જગ્યો. થોડાંક લાકડાં પણ લાં દાજર કરી દીધાં.

દર્બેટ: પણ દેવતા પાડશો શી રીતે? તમારી પાસે દીવાસળી છે?’

પેન્કોફ્ટ: ‘ધજેલાગે છે તો ખરી. ન હોય તો તો ભારે મુરકેલી પડે.’

દર્બેટ: ‘તો પછી જંગલી માણસોની પેટે લાકડે-લાકડું ધસીને અગ્નિ ઉત્પન્ન ન કરી શકીએ?’

પેન્કોફ્ટ: ‘કરી શકાય, નરિ કેમ? પરંતુ એ રીતે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરવા જાડી જ જાતનાં લાકડાં જોઈએ છે. મેં ઘણીવાર લાકડે લાકડાં ધસી જોયાં છે, પણ અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો નથી. તેથી જ કહું છું કે દીવાસળી નીકળે તો તે વધારે ઉપયોગી ચઘ પડે.’

પેન્કોફ્ટ પોતાના કોટ અને પાટલૂનનાં ખીસાં તપાસ્યા, પણ દીવાસળીની પેટી ક્યાંય નં મળે! દર્બેટ તરફ જોઈ તેણે કહ્યું: ‘ખીસામાંથી પડી ગઈ લાગે છે.’

તરત જ બંને જાણુ અદાર નીકળી પડ્યા અને નદીકિનારે રેતીમાં, પથ્થરોમાં બધે પેટીની તપાસ કરી, પણ ક્યાંય પતો લાગ્યો નહિ.

દર્બેટ: ‘ભરતી ઉતરી ગઈ છે. ચાલો આપણે જ્યાં જલૂનમાંથી ઉતર્યા દતા લાં તપાસ કરીએ. લાં જ કદાચ પડી દશે.’

પેન્કોફ્ટ: ‘ત્યાં હોવાનો સંભવ નથી. કદાચ પડી ગઈ હોય તોપણ ઓટમાં ક્યાંય તજાઈ ગઈ દશે.’

પેન્કોફ્ટ વિચારમાં પડી ગયો.

દર્બેટ: ‘કદાચ ત્યાં પડી હોય તોપણ પક્ષળી જવાથી નકામી ચઘ ગઈ દશે.’

પેન્કોફ્ટ: ‘ના; ને તજાઈ નહિ ગઈ હોય તો

માધુકરી

નિતારા કયમ થા છ? હા; બરબોચને ન્હોત આ,
રહી થી કવિતા જાગે, નહિ જ ધર્મગીતો ને નચ્યાં ?
મનોરથ તાલી નથી મધુરતા કલાવાતિમાં,
પ્રચંદ પુરુષાર્થનો રસ નથી જ સસિદિમાં —મનમુખલાલ મ. જવેરી

જીવનના વર્ણ

જનમભરના કુમારોનો માનીતા કથાલેખક જીવનના વર્ણનું વ્યક્તિત્વ અંકલ યોગજીસમી સદીના દૈન્ય નવલકથાકાર તરીકે જ નથી રહ્યું કાલ્પનિક સાહસકથાઓ અને બાલિષ્ઠ્યદર્શી વિજ્ઞાનનવલો માટે કો લેખક આને પણ યોગજીસમી સદી નેટલો જ વચાવ છે; કોમની પ્રભ નેટલો જ યોગજીસમી પણ માનીતા છે એની લખેલી કથાઓ, સાહસ અને બુદ્ધિકીસલ-બરી કથાઓ—બહુતમા પાથ દિવસ, હાતર હુવગા અગ્રેજી, સમુદ્રને તળિયે વીસ ડબર લીજ લેડ, અન્દરોતરનો પ્રવાસ, એશી દિવસમા પુરની પ્રદક્ષિણા વગેરે—દુનિયાના એકેએક વાર્તાશોખીની નાચ્યાં છે. કોમની ઉલ્લી જીવનનીમાં કોમની અંધ છે ગયા કાંઈથી 'કુમાર'મા શરૂ થયેલી આતુ વાર્તા 'એરી ટાયુ' પણ એની જ કૃતિ છે.

જીવનના વર્ણનો જન્મ કાન્સના નાન્દીસ ગામમાં ૮મી ફેબ્રુઆરીએ સન ૧૮૨૮મા થયો હતો. પોતાનું આરંભિક શિક્ષણ નાન્દીસમાં સમાપ્ત કરીને કો કાન્સનાથના અગ્રવાલ માટે પારીસ ગયો. યોગજી વખત સુધી કોનું મન નાટ્યઅંગ વર્તે રહ્યું; પરંતુ પછી સાહસિક પ્રવાસકથાઓ લખવા તરફ તથા કો વખતે વિજ્ઞાનને પથે ચલતા વૈજ્ઞાનિક અને વાનિક યુગમાં ઉત્કર્ષના સ્વપ્ને ધડત તરફ એનું ચિત્ત વળ્યું અને તેની બુદ્ધિમા પર એણે આકર્ષક કાલ્પનિક સાહસકથાઓ લખવા માંડી.

અદ્ભુત સાહસશૃંગ્ખ અને રોમાન્સકારી વાર્તાઓ લખવાની પોતાનામાં વિશિષ્ટ શક્તિ છે એ જાન સહેજાતમાં જ એને થઈ ગયું તેથી જીવનને કો દિશામાં જ ડાસ કરવાનું નહીં કહ્યું, અને એની બધી કથાઓ એણે લખી પણ એની ખરી ખુબી તો, પોતાના વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન સાથે એણે પોતાની જાનિ દેશ સમી કલ્પનારસિક ગૂંધોને તે પટે આવવા યુગની (કોલેજી લીસની સદીની) વૈજ્ઞાનિક અને વાનિક પ્રગતિનાં સ્વપ્નેનું આગેતરફ દર્શન આપવાની ને કથાઓ લખી તેમાં સાહસિક-

સમીક્ષક માર્ગલનું કહેવું છે કે આ પ્રકારની સત્કથા પ્રવાસ-કથાઓ અને વૈજ્ઞાનિક કલ્પના-કથાઓની કલાનો એ આદિ વિધાયક છે;—અને સાચે જ બાલિયુગનો તે સાચો દેશ હતો.

પૂર્વ પશ્ચીમ વર્ષ સુધી જીવન પોતાની વિશિષ્ટ વિવિધતા અને નિપુણતાથી દૈન્ય આગસિક મત-ર્થગ્રંથીનું કોલેજીન-માટે આવવની અને સુદર સાહસ કથાઓ અને વૈજ્ઞાનિક કલ્પનાકથાઓ લખતો રહ્યો. દૈન્ય અંગ્રેજીએ એની એ દુનિયાનો સાદો આદર કર્યો.

જીવનના બાલિષ્ઠ્યદર્શી હતા. તેની નવલકથાઓમાં એણે એ કાળે, આગળી આગળી સદી પર, આ યુગનાં ને કલ્પનાદર્શનો આલેખોમાં તે બધાં સાચા પડ્યાં છે. સળગતી કોલેજીન અને ટેલીવીઝનની શોધ પણ નેટલો પાથ એ કાળે એણે પોતાના કલ્પનાદર્શનમાં તે સર્જેલો. કો વખતે વિજ્ઞાનના આવના નિ-જ્ઞાનમાં કેવાં પરિવર્ધનો થયો તે જીવનને એવાં અને તેને કથામાં ગૂંધવાં એ કથાઓ એ યુગમાં ઉચ્ચ કલ્પનાદર્શનો તરીકે આદર પામી તેથી જ આને આ યુગનું દૂણદ દર્શન આપવાની કથાઓ તરીકે એવડા આદર અને કુદરેહથી વંચાવ છે.

યોગજીસમી સદીનો કો કાલ્પનિક પ્રવાસકથાઓનો લેખક અને બાલિયુગનો સાચો દેશ આગી-સ મુકામે સન ૧૮૦૫ની ૨૪મી ગાને અરસાન પાડ્યો હતો પરંતુ પોતાની વિશિષ્ટ સાહસિક-કૃતિઓમાં તે આને પણ જીવન છે.

શાંતિનિકેતનમાં અદ્યુદયતાનિવારણ

માંદીજી અરપુરજ ગુલાની જાતિને કાળે ઉપાસ કરી દેહ અર્પણ કરવાના છે એવા સમાચાર શાંતિનિકેતન આશ્રમમાં ફેલાતાં, પદા નીચે સાપ આવવાં જેવો ભય આખા શરીરમાં વ્યાપી થયો તેથી જાનની લાગણી બધે ફરી વળી.

સાચો મહાશય, નંદાજી અને બીજા ધર્મ ગોંધીજીના બાપા છે. તે સી ખગમળી શક્તિ, આખા દેશમાં તો ૧૮મી

ઉપાસ દિન તરીકે નહીં થઈ હતી શાંતિનિકેતને તા. ૨૦મી ઉપાસ કરવા માટે નહીં કરી. પણ માત્ર ઉપવાસથી શાંતિ યાચ તેમ નહોતી. દરિજનો સાથે ભોળન કરવાની ચર્ચા થઈ.

ગુરુદેવના હૃદય પર તો ગાંધીજીના ઉપવાસની ખૂબ અસર થયેલી ગાંધીજી માણ આપના તૈયાર થવા હોય ત્યારે ગુરુદેવ જેવા લાગણીપ્રધાન પુરુષથી શાંત કેમ બેસી રહેતાય?

તા. ૨૦મી સપ્ટેમ્બરે ૨૦મી હતી ઉપવાસનો દિવસ હતો પંદરાઠમાં ડાહ વાગે હોડી જૈતાલિક કાદવામાં આવી પાછળી રાતની આંદની ભરી હતી તેમાં ઇસરાજ, ફિડલ તથા ટોલક સાથે ધુનિત સંગીત થયું ઉપવાસને યોગ્ય વાતાવરણ વેરાયું. સવારના સાત વાગ્યે ગુરુદેવે થોડું પ્રવચન કરવા સર્વને ઉત્તરાયણમાં (તેમનું મકાન-ને શાંતિનિકેતનની ઉત્તરામાં આવેલું છે ત્યાં) બેસાડ્યા હતા. તેમનું હૃદય ખૂબ ભરાઈ આવ્યું હતું. બહુ મિલવા નહોતો, પણ અંતરમાંથી ફળાણ થયેને બોલ્યા વગર રહેવાનું ન હોય તેમ તે જુરુસમાં આવી પોણા-એક કલાક બોલ્યા.

બીજે દિવસે તા. ૨૧મીએ ગુરુદેવની સૂચના પ્રમાણે નીચ ગણાતી ભતિઓને આગળપછગનાં ગામડાંઓમાંથી શાંતિનિકેતન બોલાવવામાં આવી હતી શાંતિનિકેતનના સિંહા બચનમાં એ રાખા ગોઠવી હતી સમય સાંજના પાંચ વાગ્યોનો સમયમાં આવ્યો હતો. ચાર વાગનાં તો આસપાસના ગામડાં-માંથી દરિજનોનાં ટોળાં આવવા માંચા. બચનનો વિરાજ કોરડો (ચિત્રા ભરાઈ ગયો. કોરડે ઉપે ગુરુદેવ, રાક્ષી મહારાય તથા બીજા અખાપકો માટે જોડકો હતી; વચમા નેતરેલા મહેતર, ડોંગ, ચમાર, ભગી વગેરે ભતિના બાઇઓ બેઠા હતા; અને બીજે છેડે તે ભતિઓમાંથી પાંચ બાઇઓને ખાસ આસને ગોઠવી, પીળા ખેસ બોઢાડી બેસાડ્યા હતા. રાજાત એ અપમાનિત થયેલી ભતિ વિવેનાં ગુરુદેવનાં મીતથી યદ પછી ગુરુદેવે તેઓને સંજોધીને બાપણ કર્યું. ભણે ગુરુદેવનાં ગાંધીજી વિરાજાન હોય અને મિલવા હોય તેનું લાગતું હતું એ વાળીનું અમેઘ જોમ કલમ વડે નહિ ઉતારી શકાય. ભણે એમનું હૈયું આંધ્રુ એ વાળીપ્રવાહ દ્વારા ઊછળી ઊછળીને વહી રહ્યું હતું. વર્ષોથી એમને સાંજનારાત્રીએ કહે છે કે આટલા ઉત્તેજિત થયેને તે કહી બોલવા નથી.

બાપણ યદ રહ્યા પછી રાક્ષી મહારાયે ચંદન તથા ફલ-હારથી પેલા પાંચે બાઇઓની પૂજા કરી. પછી તે પાંચે બાઇઓએ ગુરુદેવ તથા બીજા અધ્યાપકોની પૂજા કરી અને પોતાને હાથે જનાવેલા રાજનતાના ખ્યાલા આપ્યા. બધાએ તે પ્રેમથી પીના. રાક્ષી મહારાય બીજાના હાથનું વાળી પણ ન પીએ તેમણે પણ નીચ ગણાતી ભતિના હાથનું રાજનત સ્વીકાર્યું. આ પ્રમાણે શાંતિનિકેતનમાં અર્ધપૂર્યોને વિધિસર અપનાવવામાં આવ્યા.

રાતના આખા આશ્રમેને સામાન્ય રહેડે જમવા નેભયોં હતા. તેમાં પેલા બાઇઓએ જાણને ખીચી રાક પીત્ત્યં,

અને સૌ આનંદથી જમ્યા. આ ૨૧મી સપ્ટેમ્બર શાંતિનિકે-તનના ઇતિહાસમાં ચિરમરણીય રહેશે. —કૃષ્ણલાલ ભટ્ટ

પોપૈયો

આ ઝાડને કાઠિયાવાડ તરફ ઝાડગીમડી તથા હિંદુ-સ્તાનીમાં જોઈડકાકડી કહે છે. સંસ્કૃતમાં એને વાતકુંબફલ કહે છે. પંતબાળી લંકા સુધીમાં આ ઝાડ દરેક જગ્યાએ પુષ્કળ બેવામાં આવે છે. આ ઝાડના ફળને પણ પોપૈયો જ કહેવામાં આવે છે ને એ ફળ જનતાં સુધી દરેક ઝરૂમાં મળે છે.

પોપૈયો ખાવામાં ઘણો સ્વાદિષ્ટ હોય છે. કુળોમાં તે કેરીથી બીજે નંબરે આવે છે. ધામા પોપૈયાના કટકા દ્રવ્યી કેરીના કટકા જેવા જ લાગે છે.

આ ઝાડની ઊંચાઈ ૧૨થી ૧૮ ફૂટની મળાય છે. આંખા તથા આમડીની માફક એ ઝાડને આડીઅવળી ઢાળીએ ફૂટતી નથી; ફક્ત ઝાડની ટોચે કલબીની માફક થોડાં ભડી ફાંદી-વાળા પાંદડાં હોય છે. કોનાં ફળ એ પાંદડાની નીચે ગોળા-કારમાં બંધી જાય છે. ફળ જ્યારે કાચુ હોય છે ત્યારે કેરીની માફક એની ઊલ લીધી હોય છે; પકું થતાં એની ઊલ પીળી થઈ જાય છે. કોઈ વખત ફળ પાકું થઈ જાય છે, છતાં ઊલ લીધી પણ રહે છે.

પણા લોકો કાચા પોપૈયાનું રાક કરીને પણ ખાય છે. પોપૈયો ખાવાથી રાત્રીમાં કંઈ વધે છે ને પિત્ત બોધું થઈ જાય છે. એ ઝાડનું લાકડું ઘણું જ મૃદુ હોય છે. કોનાં પાંદડાં બોઢા અને જોરડાના પાંદડાંને કંઈ મળતાં હોય છે. પાંદડાંના ને હાંડા હોય છે તે લાંબા અને ચોટા હોય છે.

પોપૈયો મૂળ મેક્સિકો અને ચેરુ ઇન્ડીઝ તરફથી આ બાજુ આવેલો જણાય છે. હિંદુસ્તાનમાં એ ઝાડને લાવનાર મૂળ પોર્ટુગીઝ લોકો છે.

એ ઝાડ ખાસ કરીને કબજ કટિગંધ આપજના પ્રદેસનું બણાય છે ને ત્યાં તે ઘણી સારી રીતે જોવા-રાકે છે. ને જગ્યાએ બૂખરી મચેડી હોય તે જમીનમાં તે ડીક ઊગે છે. દર વર્ષે કોના પાક સારો આવે તે માટે જમીનમાં સુરેખારનું ખાતર નાખનામાં આવે છે

એની સારી ઉત્પત્તિ માટે જમીનમાં થરાબર ખાતર નાખી તૈયાર કર્યા પછી તેમાં બધી ત્રણ વારના અંતરે તેનાં બી નાવવામાં આવે છે. આવી રીતે પાવળી કરતાં એક બીધા જમીનમાં સરેરાશ ૧૫૦ ઝાડ ઊગાડી શકાય

પોપૈયાના પાક તેની જમીન તથા આબોધતા પર આધાર રાખે છે. રાંચી તથા બોહતીના મટોમાં પોપૈયાનાં ને ઝાડ ઊગે છે તેનાં ફળ ઘણું મોટાં અને સ્વાદિષ્ટ હોય છે. જંગલેર અને લકમાં પોપૈયાં પણ ઘણું જ મોટાં ટાવે છે ને પોપૈયાના ઝડેમાં પણ નર અને માદા એમ બે ભતિ હોય છે. તેમાં માદાનાં ફળ પુષ્કળ પ્રમાણમાં ને મોટાં થાય છે

કાચા પોપૈયાના રાક ઉપરાંત મુરખા પાનુ થાય છે.

ધણી લોકો પાકું પોષેયું ખીયર અને ગીઠા સાથે ખાય છે.

પોષેયામાંથી રસ કાઢવામાં આવે છે ને તે રસ કોચેટા સુવાળા તથા સાફ કરવા સાફ વપરાય છે. ડા. ડાઈમોરે એનું બહેર કયું છે કે પોષેયાના ઝાડના થડમાંથી અમુક તાર નીકળે છે જે કપડાં બનાવવા માટે અમેરિકા તથા આફ્રિકામાં વપરાય છે. પણ ખાસ કરીને એ ઝાડની કિંમત તેના ફળને લીધે જ વધારે ગણાય છે; કેમકે તે ખાવા તથા દવામાં ઉપયોગમાં બહુ જ વપરાય છે. વળી એનું પાણી કહેવાય છે કે જે એ ઝાડની છાલ થોડીથોડી છેડવામાં આવે તેા તેમાંથી થોડા વખત બાદ રાખની બત્તને એક ચળઈ થયે છે. આ કપડાંને એ રૂઝાનાં મૂળીઆં ખાણુ અને ઉપયોગી છે. તેના મૂળમાંથી સરસ માં સરસ તાર નીકળે છે ને તેનાં સારાં કપડાં બની શકે છે.

વેસ્ટ ઇન્ડીઝના લોકો માસાહાર પછી ખાધેનું પચાવવા માટે પોષેયાનો રસ પીએ છે. આ પ્રયોગ તેા ત્યાના વતનીઓ ધણી બહુના વખતથી બહુતા હતા. એમ એમ સમય જતો ગયો તેમતેમ આ પ્રયોગની દરેકને ખબર થતી ગઈ. ફરિડ અને વેસ્ટ ઇન્ડીઝના આ ફળને ઉપયોગ કદાચ યથા બનેલા માંસને સુવાળુ અને નરમ બનાવવામાં ધણે મતો હતો. હિંદુસ્તાનમાં પણ ધણે ઠેકાણે એવા થાગડાઈ ગમેલા માંસને તાણું અને નરમ એનું બનાવવા માટે પોષેયાના રસમાં મસળે છે અથવા એ ફક્તના પાંદડામાં લપેટી રાખે છે. ધણી લોકો નિશ્ચયપૂર્વક કહે છે કે જે માંસને પોષેયાના ઝાડ નીચે લટકાવવામાં આવે તેા તે ખાઈ સહેલાઈથી રાંધી શકાય છે.

કાયા પોષેયાની ચોરીઓ રાત્રે ખુલ્લી જગ્યામાં, જ્યાં ઝાડના પડત હોય ત્યાં મૂકી રાખીને સવારમાં જો ગીઠા સાથે ખાવામાં આવે તેા બરોબરનું દર્દ મટી જાય છે. તરચના રોગ માટે કાચાં તથા ખાંધાં પોષેયા ધણે અકસ્માત ગણાય છે.

પોષેયાના ઝાડના પાંદડાંને ગરમ પાણીમાં એટલી અથવા દેવતા પર ગરમ કરી દુખતા બાગ પર મૂકવાથી વેદના મટી જાય છે. એનાં પાંદડાંની રાજ અમેરિકાના હબસી લોકો સાંજની જગ્યાએ કપડાં ધોવા માટે વાપરે છે.

પાકું પોષેયું થોડા પ્રમાણમાં રેવક છે કાચા ફળને ગળ્યું વડે ચીરતાં જે રસ નીકળે છે તે રસ જો ખીડા, બંતુ તથા દારૂના રોગ પર ચેપડવામાં આવે તેા તેને ગટારી દે છે. આ ઝાડને ખાસ ઉત્તમ મકારનું ખાતર નાખતું પડતું નથી. તેમ તેને હથેરવા માટે વધુ મહેનત પણ કરવી પડતી નથી. થોડા પાણીથી એને ગાલી રહે છે. હલકે પછાદે પાણી નાખવાથી તેજોએ તેનું બિગતું નથી અને ફળને વધુસાન પડેલો છે.

આ ઝાડ સરેસસ ૩ થી ૪ વર્ષ જીવે છે. કેટલાક ૭ થી ૮ વર્ષ સુધી પણ જીવે છે. — સિવાલ નિફવગસ દલાલ

રસાયનશાસ્ત્રમાં નોબેલ પુરસ્કારના વિજેતાઓ

૧૮૦૧—લૅન્ડ વૅટ (Vannotti) બર્લિન (જર્મની)

૧૮૦૨—ફિશર (Fischer) બર્લિન (જર્મની)

૧૮૦૩—આર્થેનિયસ (Arrhenius) સ્ટોકહોમ (સ્વીડન)
૧૮૦૪—સર રિલિયમ રેમ્સે (Ramsay) લંડન (ઇંગ્લેંડ)
૧૮૦૫—બાયર (Bayer) મ્યુનિચ (જર્મની)
૧૮૦૬—મોસાં (Moissan) પારીસ (ફ્રાન્સ)
૧૮૦૭—બુખનર (Buchner) બર્લિન (જર્મની)
૧૮૦૮—સર એડવર્ડ રથર્ફોર્ડ (Rutherford)

ડેન્વિચ (ઇંગ્લેંડ)

૧૮૦૯—ઓસ્ટવાલ્ડ (Ostwald) લાઈપ્સિગ (જર્મની)

૧૮૧૦—વાલાચ (Wallach) બર્લિન (જર્મની)

૧૮૧૧—ક્યુરી (Curie) પારીસ (ફ્રાન્સ)

૧૮૧૨—ગ્રિનાર્ડ (Grignard) નાન્સી (ફ્રાન્સ); અને
સેબેટિયર (Sabatier) ક્યુરી

૧૮૧૩—વેનર (Werner) ઝુરિચ (સ્વિટ્ઝરલેંડ)

૧૮૧૪—ટી. રીચર્ડસ (T. W. Richards)
ફિનિક્સ (અમેરિકા)

૧૮૧૫—વિલ્સ્ટેટર (Willstätter) મ્યુનિચ (જર્મની)

૧૮૧૬—

૧૮૧૭—

૧૮૧૮—હાબર (Haber) બર્લિન (જર્મની)

૧૮૧૯—આશાન (Aschan)

૧૮૨૦—નેર્નસ્ટ (Nernst) બર્લિન (જર્મની)

૧૮૨૧—એફ. સોડી (F. Soddy) ઑક્સફર્ડ (ઇંગ્લેંડ)

૧૮૨૨—એફ. ડાસ્લુ. એસ્ટન (F. W. Aston)
ફિનિક્સ (ઇંગ્લેંડ)

૧૮૨૩—પ્રેગ્લ (Pregl) ગ્રાસ (ઑસ્ટ્રિયા)

૧૮૨૪—

૧૮૨૫—સ્વેડબર્ગ (Svedberg)

૧૮૨૬—સિગમોન્ડી (Tsigmondy) બર્લિન (જર્મની)

૧૮૨૭—વીલાન્ડ (Wieland) મ્યુનિચ (જર્મની)

૧૮૨૮—વિન્ડાસ (Windaus) બર્લિન (જર્મની)

૧૮૨૯—હાર્ડન (Harden) લંડન (ઇંગ્લેંડ); અને

યુલર ચેપલિન (Euler Cheplin) સ્ટોકહોમ

૧૮૩૦—ફિશર (Fischer) મ્યુનિચ (જર્મની)

૧૮૩૧—બેર્ગિયસ (Bergius); અને

બોશ (Bosch) હાઈડલબર્ગ (જર્મની)

—નર્વેન્દ્રેવ નિદાલ્દાર

ચિત્રાજ કેમ બને છે ?

જાણુ અને જસત એ બંનેનાં મિશ્રણથી ચિત્રજ બને છે એ તેા કદાચ કેટલાક જાણતા હશે; પણ પિત્તજ બનાવતું અતિસવ મુશ્કેલ છે તેની ધણીને જાણુ નહિ હોય. એ બંને ધાતુ પ્રવાહી દશામાં મેળવવામાં આવે તેા જ પિત્તજ બની શકે; પરંતુ બંને ધાતુને પ્રવાહી સ્થિતિમાં લાવવા માટે જરૂરની અગતીયા પ્રમાણમાં એકલો ગળો ફેર છે કે તેમનું મિશ્રણ

કરનામાં ધણી મુશ્કેલી પડે છે, ત્રાંચુ એ ગાથના માટે ૧૯૯૬-
એક ફેરનાડાઈટ ગરમીની જરૂર પડે છે; જ્યારે જસત કુકા
જીવ એક ફેરનાડાઈટ ગરમીમાં જ એકાગ્રી બન્ય છે. એટલે
બંનેને એકસાથે કઢી પીગાળી સકાય નહિ. પહેલાં એકાગ્રીની
કુકાનીમાં ત્રાંચુ ગાથનામાં આવે છે. એ એકાગ્રીને પ્રવાહી
સ્વરૂપ થાય એટલે જસતના નાના ટુકડાઓ ત્રાંચાના રસની
ગંધે પડે એવી તેમાં ગાળવામાં આવે છે. પણ જરી ખૂબી
હવે જ છે. એ ફક્તને હવે પાચાભૂસર જ ગરમી મળવી
જોઈએ; નહિતર જસત રાજગીને બડકો થઈ જાય છે એટલે
તે પીગાળીને ભખૂંસી દોડે તે પહેલાં જ દાખી દેવું જોઈએ
તે બડકો થઈને જસત પરાળ કે જે ઊંડી બંધ તે પિત્તજ સાથે
નથી બનતું પિત્તજમાં હું ત્રાંચુ અને હું જસત એ પ્રમાણ
હોય છે. [અંધેજી ઉવરણી]

સૂર્યપ્રકાશની અસર

સૂર્યપ્રકાશનો લાભ મેળવવાને આપુ સંરીર કપાદુ મૂજવાની
આગ જરૂર નથી. જોય પ્રો. ક્રુડસનના (Knutson) પ્રયોગ
એવી સાબિત થાય છે. આર્યેક નૂતન ન્યૂ યૉર્કની આલંગની
મેડિકલ કોલેજના પ્રોફેસર છે તે કહે છે કે સૂર્યમાં લાભમરક
કિયો તે ઉનાચામાં મળી રહે છે. સિવાજામાં Ultra Violet
(અલ્ટ્રા વાયોલેટ) કિરણો મળતાં નથી માત્ર હાથ, પગ અને
શીં સૂર્યમાં છૂટી રહે તેાખુ તેઓ લાભ પૂરતો મળી શકે.

પ્રાસ-કન્યા

(મૂર્તિદાર : માટી દેસાઈ).

આ વિષય કોઈ પ્રાસ-કન્યાને જોતા આજ ધણીક વર્ષો
થયા, મારા અતરમાં ફેલસાઈ રહ્યું હતું.

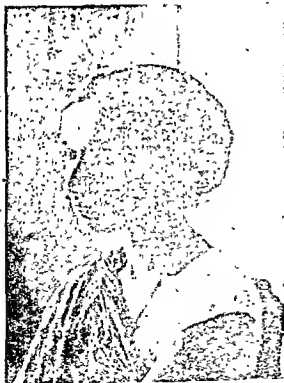
એના કંઈક લાવવપૂર્વક—કંઈક મરતી ને તોફાનકર્ષી
નેત્રો, એનું ધાટીનું સંરીર, એની લયગમ ગતિ ને તેની ચપલતા,
એનું મુલ્ય, મારા જોર કે માવજા નહિ પરંતુ ભાગનાના પૂરમાં
છલમની એની નાચુકતા, અને તેના અગ્રેશનનું રૂપાંતર કરતાં
તે પર નીંટજાએલા વસ્ત્રો—હાથ છદાથી જડતાં, શરમાળ
દેખાતાં, આંધાં ઓઢાતાં, અમેતેમ રચાએલાં છતાં ‘પ્રાસ-
કન્યા’ની એની ગતિમાં વિચિત્રતા પૂરતાં—એટલે આંખે લગજ
એના સ્તીભાવકની પરિણામે મારી માટીની ‘રમત’માં કો
કન્યા ઘડવાનો નિશ્ચય મળે. માત્ર સાર થયું, ચોઈ કામ કીધું
ન કીધું, ને રમે ‘રમત’ અધૂરી રહે તે બીકથી તરત જ તેની
છના લીધી તેઆ.

—માટી દેસાઈ

પાલસાહિત્યના લેખકો તથા પ્રકાશકોને

‘પાલસાહિત્ય સંવેદનશીલ’ પુસ્તકની કેપે દર મંજૂ મારે પાલ-
સાહિત્યનાં પ્રકાશનોની પિત્રગતાર યાદી ‘પુસ્તકાલય’ અને
‘સિદ્ધાન્તપત્રિકા’માં પ્રકટ કરવાનું અમે નક્કી કર્યું છે. તો સદરજી
પુસ્તકનીનું કાર્ય સંપૂર્ણ અને એકસા માટે પાતાનાં પ્રકાશનોની
એકેક નકલ-સો આગે એકરે એવી આશા રાખીએ છીએ.

—ચિત્રુભાર્ગી (શ્રી હરિજાનમૂર્તિ) પાલસાહિત્ય-ભાવનગર)

શ્રી માટી દેસાઈ

તિલક મહારાજની જન્મભૂમિ કાંકણ-
માં ચોરના બચથી લોકો ધરેલાંમાંમાં
રોજ રાત્રે આનાની કાઠીમાં મૂકતા ને
સવારે પાછા કાઢતા. એક દહાડે આંખ-
લે આવેલા બિખારીને આનાજ આપરા
પણ એમાં સોનું ચળકતું જણાયું. તરત
તિલક મહારાજ જોડ્યા: 'આનાજ સાથે
એ પણ દાનમાં ગયું જણાયું; અને દાન
કરેલી વસ્તુ પાછી લેવાય નહિ' મૂળથી
જ કુટુંબમાં નીતિનિષ્ઠાના પહેલા આ-
વિશુદ્ધ સંસ્કારનું બળ લોકમાન્યના આ-
ખા જીવનમાં રેખાઉતાર બેતરેલું હતું.

અનેકાર્યો સળ: ફેણ=પાચમણી,
નુકસાન: (તે પાંચી મરણી અથવા ફેણ-
શને પણ ફેણ કહે છે.) ગમરાજ-ચોર-
બકાર: કમાણી; એક નતનું રેરામી કપડું.

1 x ૬1 =	૦૬1
2 x " =	1૮૨
3 x " =	૨૭3
4 x " =	3૬4
5 x " =	4૫૫
6 x " =	૫4૬
7 x " =	૬૩૭
8 x " =	૭૨૮
૯ x " =	૮1૯

હવે, જમણી તરફની જવાબની રકમોની
જે બેલી તણ હાર થઇ તેમાં પહેલી
હારને મથાળેથી ઓળખી વાંચતાં આ-
વનાથી ૦ થી રાત્રે થઇને ૯ સુધી, પછી
પાછા હલકા ક્રમમાં અને વળી ફરીથી
સુલકા ક્રમમાં આંકડાઓને નિયમબદ્ધ
આરોહણવરોહ જણાશે. (નરિન્દ્રદેવ)

પરાજ્યનો હાથ અને વિજ્યનો ગર્વ
આ બે વસ્તુ જેના હૃદયમાં છે તે
કદી પણ સાચા મોહા કે ખરેખર મનુષ્ય
બની શકતો નથી.
'ધુમકેતુ'

હનિયામાં મોટામાં મોટાં સહેલાં તેમ-
ની વસ્તીક્રમશઃના ક્રમમાં નીચે મુજબ
છે: લંડન-સાઇસિતરે લાખ: ન્યૂ યૉર્ક
-સાક લાખ, બર્લિન-ચાલીસ લાખ

ચન્દ્રપદ્મજીનો સૌ પહેલો નેપ થ.સ.
પૂર્વે ૭૨૧માં બંબલોનમાં થયેલી

વિશુદ્ધ મનપણ (આંડ જ નહિ, પણ
ગોળ, ફળનો રસ, મીઠો સુકો મેવો
વગેરે)નો માફકસર ખાસક ચાળી વધારે
છે અને જાનતંતુઓને મજબૂતી આપે છે.

કટલરી બનાવનારી ચેફિસ (ચેફેસ)ની
એક પેટીના વિલિયમ બામફોર્સે બનાવે-
લા ૭૫ પાનાના આ આયુર્માર્ગો કેટ-
લાંક તે આજસુધી કદી ફાઇબે નહિ
બનાવેલાં એવાં ખાસીક છે અને પૌદાદી
કામના વિરલ નમૂના રૂપ ગણાય છે

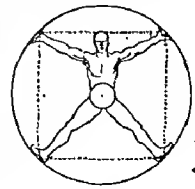
1૦૪ અંકના ઉચ્ચે પાને આપેલી
દસ લીટીથી બનેલી આકૃતિમાં ૩૪
ત્રિકોણ હોવાનું ગમે જણાવ્યું છે. બાદ
શ્રીનવાસ સચેન્દ્ર દીપ્તીઆચે તેમાંથી
૪૮ ત્રિકોણ સોધી કાઢી તેની ચાલી
આકૃતિઓ સાથે કરીને મોકલી છે.

બકરીનું દૂધ ગાયના દૂધ કરતાં ઘણ-
વામાં હલકું હોય છે તે સી નહિ
છે. ઉપરાંત તે શ્વેતોચના ન્વનુથી મુજબ
રહી રાજનારૂં અને પ્રમાણમાં વધારે
માખણ આપનારૂં હોય છે. ઉચ્ચકમાં
ચામડાં સુવાળી કરવા મટે હાથ-ચહેરા
વગેરે થોવામાં ઓજોતેવાપરવાલાખી છે.

અતિ વૃદ્ધ માણસોના દાખલા આજ
સુધી આમણે પછાનોંધાઈ; પણદમણાં
જ ૨૪૫ વર્ષની વયે અવસાન પામેલો
કુમારારૂં રાખીયાર તેમાં યોગદે આવે.
આમક તે ત્રણચાર વખત મૃત્યુ જોવી
સ્થિતિમાંથી પસાર થઈ જાયેલો

કુરૂકે ઉચના વ્યામનું તમારા થઈયા-
બનું નાનાકું ચક્ર દર વરસે લગભગ
૬૭૨૦ માઈલની સફર કરે છે
૨૦૨૫૮૦૨૫ ઉચનો તેનો પરીધ દર
ફેર મેળા દોઢ ઓડા લે છે, અને દર
સેકન્ડે એવા ચાર ફેર લે છે, એ ગણતરીએ
હવે ૩૫૧૮ દિસાખ કરી નેજો.

માનવ આકૃતિનું સર્જન કુદરતે એવું
માપસર રહ્યું છે કે નીચે મુજબ હાથપમ,
લેખાવતાં ચોથેરથી એકસરખા સમ-
ચોરસ અને વર્તુલમાં તે સમાઈ રહે.

गुजराती चित्रकलाનો प्रतिनिधि - संग्रह

અભિજય પ્રકાશન

મુંબઈ

અભિજય પ્રકાશન

અભિજય પ્રકાશન

મુંબઈ

અભિજય પ્રકાશન

મુંબઈ

એ સાત ચિત્રકારોનાં, ૧૦૪૧ પ્રતિબદ્ધ માળના નિવિષ્ટગી પ્રાચીન

કાલકાળે ગોઠવેલાં ૬૯ ચિત્રોનાં 'અભિજય પ્રકાશન' સંગ્રહ

ધરતી પ્રાચીનમાં મળેલાં મિત્ર-સંબંધીઓનાં ૬૯ ચિત્રોનાં પ્રાચીન પ્રતિબદ્ધ માળના નિવિષ્ટગી પ્રાચીન

કિ. પ્રતિ ૧ રૂ. ૧-૪-૦ મુંબઈ ૧-૪-૦ મુંબઈ ૧-૪-૦

કેમ્બ્રિજ કાર્યાલય ૧૪૪ મુંબઈ ૧૪૪ મુંબઈ ૧૪૪

મુંબઈનાં અભિજય પ્રકાશન, મુંબઈનાં અભિજય પ્રકાશન, મુંબઈનાં અભિજય પ્રકાશન